

NOTATIONES
IN
SACRA BIBLIA,
QVIBVS, VARIANTIA
DISCREPANTIBVS EXEM-

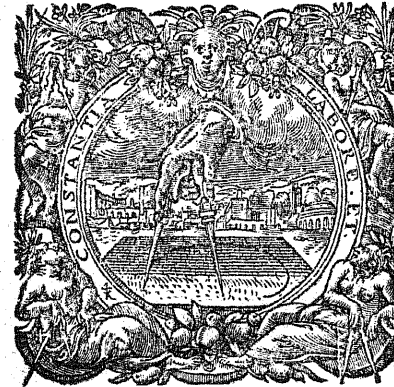
PLARIBVS LOCA, SVMMO STV-

DIO DISCVTIVNTVR;

Del Colegio de la Comp^a de N. S. de Granada
Auctore

FRANCISCO LVCA BRVGENSEI,

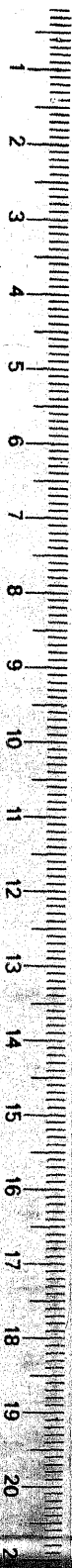
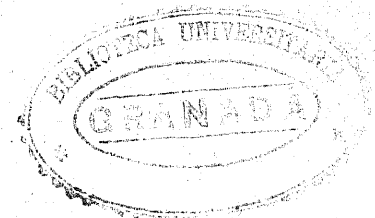
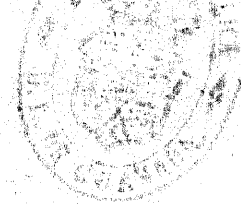
S. THEOLOG. LICENTIATO.

B²

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.

M. D. LXXX.

2 400 40

Sala

R. 4583 Libreria

NOTATIONES
IN
SACRA BIBLIA,
QVIBVS, VARIANTIA
DISCREPANTIBVS EXEM-

PLARIBVS LOCA, SVMMO STV-

DIO DISCVTIVNTVR;

Del Colegio de la Comp^a de Hs. de Granada
Auctore

FRANCISCO LVCA BRVGENSI,

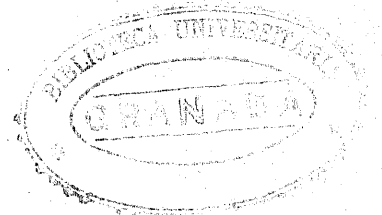
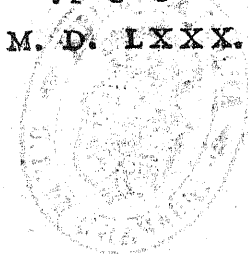
S. THEOLOG. LICENTIATO.

B. 2

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.

M. D. LXXX.

ILLVSTRISSIMO S.R.E.
CARDINALI GVIELMO
SIRLETO.

AMDEMVM prodeunt,
Amplissime Præsul, secun-
da Bibliorum editione, quæ
à quinquennio primæ edi-
tioni iungēdæ fuerant, pro-
missæ Notationes. Meritò notandū me
existiment aliqui non statim ab initio
seruati promissi, quòd Bibliorum illo-
rum, nostra tūc opera expolitorum, mar-
gines, absque Notationibus his, ad quas
etiam Lectorem remittunt, intelligi ne-
queant. Ceterùm, facilè me culpa exso-
luturus est, qui causas intellexerit. Et-
enim, cùm primùm rem animo conce-
pissem, trium mensium arbitrabar opus
esse, trimestri à me in ea quæ tractanda
acceperã loca scribi posse. At, cùm rem
cœpi, & inuestigandis, penetrandis, ex-
plicandisq̃ue locorum varietatibus, me
dedi; tantam inueni, etiam vbi minimè
expectaueram, rei difficultatē, quantam
nemo, nisi qui ipse experientia didicerit,

facilè autumet, ita vt triennium operi diligentissimè tributum, nedum trimestre, haudquaquam suffecerit, si exacti aliquid, cuiusmodi sit oportet id quod hoc exulceratissimo quidem sed argutissimo seculo prodire audeat, ederetur. Verùm, an exactum id sit quod à nobis editur, aliis iudicandum relinquimus: nos certè laboribus nullis pepercimus, ita vt, si non res, at conatus, laudè dignus esse posse videatur. Accesserūt porrò ad operis difficultatem, alia non rarò litteraria negotia, quæ, nunc à maioribus demandata, nunc ex officio incumbentia, cùm prætermitti nō possent, operis huius editionem tardarunt. Denique, bellorum ortæ tempestates, cùm nos Louanio eiecissent, atque in patria nihilo iam magis tranquilla exules esse compulissent, diu manus à tabulis prohibuerunt, seruentium piorum consolationi, sacris concionibus, sacra excipienda exomologesi, aliisque sacris ministeriis, atque expectantium interim, si fortè, pacatis diuina dignatione rebus, Louanium, vbi libro-

rum

rum copia suppetebat, liceret reuerti. Verùm, cùm longa nos expectacione falli, & suauis spe frustrari miserè cerne-remus, id quod reliquum erat aggressi, à medio prioris epistolæ B. Petri deinceps, quo modo potuimus ad finem perduximus, atque ad editionem vniuersa paruimus. Sed erunt; sat scio; qui hæc nostra ridebunt, atque vt friuola adsperebuntur, ij nempè, qui, aut scripturam ipsam sacram, aut illius præcipuè vulgatam Latinè editionem, ob styli humilitatem, atque incomitas ac natiuas phrasas paruipendunt, nec curæ ipsis sunt, quæ occurrūt subinde, codicum varietatulæ. At eorum ego nihil mouebor sententijs, qui, & scripturam ipsam sacram, & vulgatam illius Latinorum versionem, antiquissimam illam, & SS. Tridentinæ Synodi declaratione, præ cæteris vniuersis authenticam, eo prosequor honore, vt longè faciam pluris, vnum hîc, etiã minimum, suę integritati locum restituisse, quàm Ciceronis, Sallustij, Virgilij, Horatij, aut cuiuscumque alterius huius ordi-

6 EPIST. DEDICAT.
 nis, quinquaginta. Et si qui laudi sibi ducunt horū editiones à mendis vindicasse: longè ego maiori dignum laude censeo, qui hīc id operæ collocarit. Non ita verò id operæ hīc desidero, quasi scriptura sacra erroribus obnoxia sit, quæ à prima veritate profecta veritatis regula est, sed, quòd, in codices siue apographa ipsa, Græca maximè & Latina, per frequentem exemplarium in exemplaria transfusionem, nūc librariorum, nunc lectorum, oscitantia, incuria, inscitia, temeritate, labeculæ, errata, deprauationesque subinde irreperint, quæ, aliorum codicum siue apographorum collatione, mutari, corrigi, auferri debeant. Id cum in ipso scripturæ fonte acciderit (perspicuū est in nouo Testamento Græco: nam de veteri Hebræo nihil dicere volumus) longè magis in translatione accidisse potuit. Quare, quod nobis obiectant alij, cum vetus editio Latina, à Tridentino concilio probata, atque authentica pronuntiata sit, nulla ampliùs opus esse castigatione, ridiculum prorsus est. Neque enim

enim Concilium, editionis huius exemplaria erratorum expertia esse iudicauit, neque etiā certum aliquod editionis exemplar sequendum omnibus proposuit: sed editionem ipsam, cæteris quæcumque existant Latinis editionibus, prætulit, & authenticam definiuit. Hanc qui voluerit ex Hebræo aut Græco mutare, aut suo pro iudicio corrigere, correctamque pro ipsa veteri editione emaculata proponere, is Synodi sententiæ proculdubio aduersetur. Non enim veterem seruat, sed suam obtrudit editionem. Ceterum, qui ex variis ipsius veteris editionis exemplaribus, illi emendandæ & primæuæ lectioni germanæque, Interpretis scripturæ restituendæ, operam nauet, tantum abest vt menti Synodi aduersetur, vt, ipsa ad hoc Synodo hortante, ex mente Synodi faciat. Statuit enim, vt hæc ipsa vetus & vulgata editio, quàm emendatissimè imprimatur; emendatè autē imprimi haud posse videtur, nisi, collatis variis illius exemplaribus, menda deprehensa eliminentur, sincera lectio admittatur. Qua in re, vt

re, vt Synodi desiderio satisfaceret Theologica Facultas, & D. Hentenio olim, & pòst nobis, hoc operis demãdauit. quam à nobis, textus, vt ab Hentenio est editus, verbis neutiquam mutatus sit. Non enim, ex Hebræo, Græco, Chaldeo, aut Syro, vulgatam emédare studuimus versionē: sed, cùm variare reperta essent vulgatæ versionis exemplaria, adhibita sunt Hebræa & Græca, plerumq. etiam Chaldæa & Syra, vt dignosci posset quæ exemplaria lectiōem seruarent germanam. Nam, qui solam adfert Latinorum exemplarium variationē, nihil nisi scrupum inijcit lectoris animo: hæret enim animi dubius quid amplectatur, donec, aut ex fontibus, aut ex antiquis aliarum linguarum editionibus, aut ex tractatorum commentariis, aut ex locorum circumstantiis, aut ex ipsa exemplarium spectata integritate, aut denique ex his simul omnibus, quod inter exemplaria ipsa discernat, adferatur. Hoc conati sumus, cùm in marginibus Bibliorū, tum maximè his in Notationibus. Vsq. adeò verò

verò à nobis abfuit animus, vel minimum recedendi ab ipsa veteris Interpretis scriptura, vt is scopus noster fuerit, ipsam quærere Interpretis scripturam, non tantùm in rebus maioris ponderis, verumetiã in minutis, & quod amplius est, etiam vbi ipsa Interpretis scriptura minùs fortè cōmoda videri poterat. ita vt nihil perinde verear, quàm, vt nimia me anxietatis multi notent. At quare hæc? non aliam ob causam, quàm, vt pura puta haberi possit, quam Synodo visum est præscribere, vetus editio: quæ si quid subinde minùs commodè fortasse vertat, non aliunde ipsa emendetur, sed ex doctorum virorum id scriptis discatur. Quare & cùm in dubium, de germana Interpretis scriptura, quouis pacto veniremus, non ipsi sententiam diximus, sed, iis quæ pro singulis facerēt partibus in medium allatis, ferendam sententiam aliis reliquimus. Quin & alias, cùm, re satis perspicua, nostram ausi sumus sententiã explicare, in omnes æquè partes, ita vt ferebat vnaquæque, disse-

B ruimus,

ruimus, ut si quem plus fortè alterius partis mouere possint rationes, eam præ nostra liber amplectatur opinione. Cupimus enim melioribus subiecta sententiis, quæ à nobis iudicata sunt; nec tantùm, verum etiam quæcunque aut dicta aut scripta. Quamobrem, olim decreuimus, alicui Præfulum Ecclesiæ, has nostras lucubrationes inscribere: non quòd iis dignas censeremus, sed, quòd eorum propriè sit, certum eiusmodi de rebus iudicium ferre. Porrò, ab ipso initio, non alius occurrit, cui meliori viderentur ratione offerri posse, quàm V. D. Amplitudo, Cardinalis Illustrissimè, quem, pietatis iunctæ eruditioni nota, celebrè nobis, carum, obseruarumque reddiderat. Ut enim auctoritate polles, ita & eruditione præstas, & quod huc facit, linguarum cognitione excellis, quodque proximè vrget, earum peritus & studiosus es rerum, cuiusmodi hîc tractare conati sumus. Id loquuntur doctissimæ vestræ in Græcum Psalterium obseruationes, Regio Bibliorum operi iunctæ, & quas præ

præ manibus R. V. habet, quarum non exiguã ipsi vidimus & legimus partem, exactissimæ in librum Ecclesiastici Notationes, quibus alia consimilia plura D. V. industriã meditari intelleximus. Quare, quidquid hoc est, quod de lectionum S. Scripturæ varietate scripsimus, parum vtique, si respiciãtur, quæ, & nobis ipsis, & aliis, adhuc relictæ sunt; amplis. D. T. exhibemus ac dedicamus, vt, sub tui nominis auspiciis editũ, & à te benignè in tutelam acceptum, si quid erroris habeat, tua auctoritate corrigatur; si quid boni, tui nominis accommodatione aduersus æmulos defendatur; si quid lectu dignũ, tuæ eruditionis celebritate commendetur. Vniuersa enim quæ dicta à nobis sunt, tuæ, & sanctissimi Patris nostri Romani Pontificis, atque Ecclesiæ Catholicæ censuræ, perpetuò submissa volumus. In his porrò elaborandis, adfuit præcipuè nobis, Reuerendus in Christo Pater, S. Theologiæ Licentiatus, P. Ioannes VVilhelmi Harlemius, Collegii societatis Iesu Louanii colendissimus

Rector, ac per Belgium Viceprouincia-
 lis dignissimus, vir summa eruditione,
 qui, diuino quo præcallebat ingenio, lin-
 guarū, Latinæ, Græcæ, Hebraicæ, Chal-
 daicæ, Syriacæ atq. Arabicæ, difficulta-
 tes superauerat, & Theologorum my-
 steriorū intima penetrauerat, ea adhæc
 vitæ puritate, ea morum suauitate orna-
 tus, ea animi ad iuuandos quoscumque
 promptitudine, ea deniq. in Deum per-
 petuò pergenti pietate præditus, vt ho-
 mini bono, voluptatis summæ loco esset,
 eius frui alloquio, sacrisque simul ac do-
 ctis sermonibus refici. Testari possum,
 qui, eo, præceptore, institutore, patre,
 quinetiam; quæ eius erat humanitas; fa-
 miliari, septēnio & eo amplius vsus sum:
 nec quidquā ita deploro, vt, quod igno-
 rabam, vltimum id esse vale, quod, Sco-
 tis hæreticis Louanium ingressis, turba-
 taque vniuersa ac suos dimittente Aca-
 demia, tristis dicebam. Flagrantis cælesti
 amoris igne animæ corpusculum, læmi-
 cus, Deo operante, ignis soluit, vt, cū à
 corporis miseriis, tum à mundi, qui ea di-
 gnus

gnus non erat, nunc certè, si vnquam
 aliàs, totus in maligno positus, malis li-
 bera, ad cælestem dilecti thalamum ad-
 missa, tota ἀπελευθερώσῃ in mellifluis eius
 amplexibus versaretur. ita vt non mors
 ipsius, sed nostra nobis deflenda sit de-
 relictio. Non graue tibi arbitror esse, se-
 renissime Cardinalis, bonorū virorum
 audire laudes, quinimò volupe, huius
 præsertim, cuius fama non incognita;
 scio; D. V. fuit: qui huius, quod A. V.
 exhibemus, operis scribendi, ferè au-
 ctor nobis fuit, & cōsilio persæpe iuuuit,
 ac librorum, quibuscumq. opus habui-
 mus, copiam, ex instructissima societatis
 Iesu Louanienſi Bibliotheca, submini-
 strauit, quin & legit hæc pleraque om-
 nia, suum eis calculum additurus, si vita
 comes fuisset; vt & delecti à Facultate
 Theologica Doctores, ij qui Bibliorum
 editioni subscripserunt, nisi iam à nobis
 mutuò seiuncti, vix, an in vita superstes
 sit, alter de altero intelligere possemus.
 Adfuit porrò etiam singulariter, ad hæc
 conficienda, sua nobis ope, qui ea ipsa ex-
 cudit,

cudit, Regis Architypographus, Christophorus Plantinus: tulit enim sumptus non mediocres, quibus, & me scribentem minusq. solida cum valetudine ferè colluctantē fouit, & aliis, qui, aut aliunde manuscriptos codices aduexerunt, aut ea quæ in aduersaria ieceramus, accuratè descripserunt, aut alio quocumq. modo auxilio fuerūt, liberaliter satisfacit, emptis etiam à se nonnullis atque è propria officina missis libris. Quare, si quid his, aut fructus, aut ornatus, Ecclesiæ Catholicæ allatum esse potuit, vel meriti quid boni ipso conatu apud Deū comparatum; ad cuius sanè gloriam animus respexit; suas sibi hi vindicant partes, Harlemius & Plantinus, ipsi inter se coniunctissimi, & mihi pro beneficiis in me collatis suo ambo merito colendi. Te itaque, pietate atque eruditione ornatissime Cardinalis, obnixè oro, vt hæc, quæ Illustrissimæ D. T. dicamus, quæliacumque scripta, æqui boni consulas, atq. in tuam benignè tutelam accipias: vt intelligenti, id quod primum ediderim,

rim, tibi cæterisq. Ecclesiæ Præsulibus gratum esse, ad plura tentanda animus addatur. Meipsum porrò beneuolentiæ humanitatis tuæ etiam atq. etiam commendo: & tuorum à te numero adscribi opto. Dominus Deus Ecclesiæ suæ diu te incolumem seruet. Brugis Flandrorum, die B. Laurentij martyrio celebri, IV. Idus Augusti, anni cIo. Io. LXXIX.

Amplissima D. V. obseruantissimus,

Franciscus Lucas.

AUCTORIS AD

CANDIDVM LECTO-

REM PRÆFATIO.

V M commissum mihi esset, eas, quæ in Louaniensium Bibliorum marginibus adnotata erant lectionum varietates, ad fontes & veterum commentarios reuocare, & si quidem concinerent, marginalibus id notis signare, ut quo quo modo germana ab adulterina discerni posset lectio: animaduerti sæpenumero, fieri haud posse, ut notis id in margine indicaretur; quod fontes, vel ambigui vel obscuri essent, aut ad dignoscendam germanam lectionem quædam facerent, quæ, cum verbis exprimenda essent, tot exprimi non possent, quot marginis angustia posset capere. Quamobrem, consilium subiit, ad calcem Bibliorum, breuibus eiusmodi annotari posse. Quod cum, ad R. P. Harlemium, qui hoc in negotio præerat, retulisset, probassetque ille; adscripsi, in Bibliorum margine, ad ea loca, in quæ visum erat aliquid annotare, signum Q. n. quod esset, Quære notationes. Cum vero,

verò, eo quod in Bibliorum margine laborandum erat confecto, Biblijsque ipsis ad Typographiam misis, me ad scribendas in ea loca notations dedissem; animũ temperare haud potui, quin exacte id conarer facere quod incumbebat; nec paucis, quemadmodum statueram, absoluerè potui, ut ad calcem Bibliorum adijci possent, nec citò, uti speraueram, ut unà cum Biblijs prodirent. Quare, nunc, seorsum, secunda cum Bibliorum editione, prodeunt, necessariis quidem ad intelligenda marginalia annotata Bibliorum illorum nostra opera ad auctorum; quippe ad quas illa remittant, sed quæ à marginalibus illis annotatis ipsa non pendeant, quibuscunque Bibliorum editionibus atque exemplaribus adhibitis seruientes. In his porro, textum, initio singularum notationum, ita fere proposuimus, ut in Louaniensibus est Biblijs: quem deinde, cum alijs Latinis exemplaribus, impressis & scriptis, contulimus. habuimus impressa exemplaria semper octo aut nouem; scripta; XXXII. aut XXXIII, ut minimum, sæpe plura; ea quæ statim descripturi sumus; propria dico, præter ea, quæ ante nos, Parisienses, Hentenius, alijque, annotauerant. Sæpe enim in uno inuenias, quod non in multis

C alijs:

alijs: & frequenter, de genuina Interpretis scriptura, plus ex Latinis codicibus quam aliunde intelligere licet, dum, inter varia exemplaria, quem legendi modum vulgaria sequantur, in quem conspirent emendatiora, conspicitur. Dehinc, consulimus commentaria, enarrationes, scholia, translationes, prima, media, postremae aetatis, auctorum, Graecorum, & Latinorum, quoscumque habere potuimus: ut si quid usquam esset, quod ad nostrum faceret institutum, quoad eius a nobis fieri posset, in medium adferremus. Posthac adhibuimus, in veteri quidem testamento, Hebraicum, Graecum, & Chaldaicum, textus; in nouo, Graecum & Syriacum: & ne forte horum exemplaria sibi mutuo quandoque non constarent, lecta sunt Graeci textus antigrapha complura, caterorum saltem duo. Postremo, si quid, vel ex locorum circumstantijs, vel ex locis similibus, vel aliunde, de lectionis varietate intelligi posset, id omne perscrutari conati sumus; & si non ipsi iudicium ferre, certe alijs dare, unde aut ferre possent, aut suo quamque momento lectionis varietatem aestimare. His autem, sensum saepenumero addidimus, aliquando singularum varietatum, maximè verò eius quae vero si-

millima

millima erat, ut ne forte, ob minus perspicuum sensum; id quod fere accidit, reprobaretur. Horum porrò occasione, saepe etiam antecedentia & subsequenta proximè tractauimus loca: & si quae Graecorum, Chaldaicorum, aut Syriacorum apographorum, occurreret variatio, etià ea edissecta est: quin & difficultates, quae, vel ex his, vel ex Hebraico, oriuntur, pro virili nostra enodatae sunt: nec praetermissum esse arbitror, id quod multi desiderant, quo modo Hebraicè Latinus & Graeci Interpretes legerint, dum eorum translationes, ab Hebraica scriptura, ut nunc punctis vocalibus adfecta exstat, discrepare videntur. Caterùm, non deterreant Lectorem, linguarum fortè imperitum, quae frequenter his admiscentur, Hebraici, Chaldaici, Graeci, Syriaci, textuum, verba: id enim fieri ita debuit, ut fides dictis haberetur, ferèque ita interiecta sunt, ut, saluo atque integro loci sensu, transiliri, ab eo qui non intelligat, possint. Porrò varietates, quae, in manuscriptis exemplaribus, eius varietatis quae discutienda erat occasione, quippe loco vicina, reperta sunt, cum tractanda non viderentur, ad marginem sunt notata, ijs signis quae in Biblijs frequentata & declarata sunt.

Sunt verò notationes, iuxta librorum S. Scriptura, capitum, versuumque, ordinem, sese mutuò sequentes: ita ut nullo indice opus sit, nisi eorum locorum, qua occasione, aliunde explicanda aliquando se obtulerunt. quem & ad calcem libri inuenies. Quod reliquum est, Lectorem obsecro, ut, hac mediocritatis nostra scripta, eo accipiat & legat animo, quo scripta & data sunt, candido, & veritatis non contentionis studioso, qui insectari alios abhorreat, & sicuti erret ipse, libens monstratum errorem corrigat; si quid ignoret, discere gaudeat, nec suam velit usquam opinionem meliori sententia præiudicium ferre.

CATA-

CATALOGVS EORVM

QVIBVS VSI SVMVS S.

SCRIPTVRÆ LIBRORVM.

OMPLVTENSIA, & ex Complutensibus expressa, Regia Compl.
Biblia, Hebraica, Graeca, Latina, Chaldaica, & quod Regijs R.
proprium est, Syrica.

Hebraica & Chaldaica Biblia magna, Venetijs excusa. Ven-
Psalterium Augustini Nebiensis, quinque linguis, Hebraica, Graeca, Lati- Neb.
na, Chaldaica atque Arabica.

Psalteria Hebraica manuscripta duo, vnum Collegij Louaniensis Societatis Angl.
Iesu, alterum D. Clementis Angli, & tertium Portugalicum, ex fide reueren- Port.
dissimi D. Lindani citatum.

Syricum Noui Testamenti manuscriptum, Colonienſe, ex Orientis parti-
bus allatum.

Syrica Noui Testamenti editio, sumptibus Ferdinandi Imperatoris, & Io-
hannis Widmanſtadij opera, Vienna Austriaca edita.

Graeca Biblia Aldi Manutij, anno 1517. impressa.

Ald.

Graeca veteris Testamenti Biblia, Argentorati edita, collata cum duobus Argent.
Graecis Vaticana Bibliotheca antigraphis, quorum variae lectiones ad mar- Vat.
ginem adnotatae sunt, iussu reuerendissimi Cardinalis Granuellani.

Graeca Vet. Testamenti Biblia Basileæ excusa anno 1550, cum Latina Bas.
interpretatione.

Psalterium Graecum, Latinis litteris, Tornaci, olim in cœnobio S. Martini Torn.
scriptum.

Psalterium Graecum Parisiis impressum, ex S. Victoris codice emendatum.
Alterum Parisiis à Cheuallonio excusum; Tertium, Antverpia à Stelfio.

Nouum Testamentum Graecum Basileæ excusum, cum Vaticano codice, in
Euangelis collatum, quondam D. Wernerii Atrebatensis Collegij Louanij
Præsidis.

Nouum Testamentum Graecum Basileæ impressum, anno 1563. cum le-
ctionum varietate: & alia aliquot alibi excusa, quae quia Louanio longè ab-
sumus, commemorare haud possumus; ut nec ceteros libros exactè, ita ut fa-
cile deceret, describere.

Nouum Testamentum Graecum Parisiis editum, ad xvi Graeca exempla
à Parisiensibus collatum, signata Graecis numeris, α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, υ, φ, χ, ψ, ω, &c. quorum primum, Complutense est exemplar: secundum,
ex Italia transmissum fuit: octauum, cum ceteris, ex Bibliotheca Regis Fran-
corum sumtum.

A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, X, Y, Z, &c.

Vetusta Latina manuscripta, quibus ad castigandum Parisienses sunt vsi;
Cœnobij

Di. o. l.
Ge. o. l.
p. au. ar.
Do. Pau.
Su. Con.
Cor. Au.
V. S.

Cænobij S. Dionysij oblongum & latum, S. Germani oblongum, latum, paruum, aureum & argenteum, Donatianicum, Paulinum, Sueffoniense, Constantiense, Corfendoncense, Aureum, S. Victoris exemplaria, & Sorbonicum correctorium.

Latina Biblia qua ad castigationem D. Iohannes Hentenius adhibuit, descripta ab eo in prefatione Bibliorum à se editorum.

Brug.

Manuscripta Latina Biblia, duobus magnis voluminibus comprehensa, Cathedralis Ecclesie D. Donatiani Brugensis, antiquitate simul & integritate paucis aut nullis secunda, qua à clarissimo viro D. Iacobo Pamelio, Bibliotheca D. Donatiani prefecto, Lozanium transmissa fuerunt.

Lob.

Alterum Bibliorum, duobus tomis contentum, manuscriptum exemplar, similiter vetustate & integritate venerandum, à R. D. Erraino Fransoys, Cænobij Lobienfis S. Petri Abbate, commodato missum, scriptum; ut ad calcem libri diligens scriptor notauit; à F. Goderanno, Anno incarnationis Domini 1084. indictione 7^a, concurrente 1^a, Epacta 11^a, rege Henrico aequè Henrici Casaris filio iam trienni obsidione urbem Romam graviter premente, concluso in ea Gregorio Papa, qui & Hildebrandus, Anno 9°. presulatus Henrici Ecclesie Leodicensis, 8°. autem Gerardi Cameracensis, 6°. quoque Arnulfi Abbatis eiusdem Lobienfis cænobij S. Petri. Habet hoc exemplar, triplex tribus columnis distinctum; ut & alij quidam veteres codices; Psalterium, Gallicum, Romanum, & Hebraicum. Gallicum, nostra est vulgata editio, ab Hieronymo castigata, & obeliscis atque asteriscis notata Romanum, ea est qua Romani ante Hieronymi castigationem videntur vsi. Hebraicum, Hieronymi est ex Hebræo versio.

Leod.

Tertium his simile manuscriptum, quatuor aut quinque tomis, ex Leodiensi S. Iacobi Abbatia allatum: cui hoc vnum deest, quod, plerisque locis, posteriori alicuius prepostera cura, antiqua ac germana erasa, vulgaris lectio substituta sit.

A, B, C, D,
&c.
T.
N.
O, Q, E.
H.
P.

Viginti manuscripta Bibliorum exemplaria contribuit, quem suum nuper Lozanum diem obijisse intelleximus, M. N. Augustinus Hunneus, pie memoria; viginti contribuit signata Alphabeti litteris: suntque, ut iuxta prestantia ordinem ea numeremus, O, Q, T, E, N, P, L, H, G, A, M, V, I, K, B, C, D, F, R, S. Ceterum T & N, fragmenta sunt dumtaxat; T, Acta Apostolorum, Epistolas D. Pauli, & Catholicas veteri scriptura continens; N, Iob, Proverbia, & eos qui deinde sequuntur libros vsq. ad Ezechielem; litteris mira magnitudinis, emendatum, ante trecentos annos, ex Caroli magni Biblijs vnde quaque collectis, iussu, ut prefatio habet, F. Iordani Magistri ordinis Predicatorum, & F. Hugonis Prioris Prouincialis in Francia, à Predicatoribus S. Domini Fratibus, quorum & emendationum rationes, sub libri finem leguntur, ad quas textus aurea marginis notà remittit. O, Q, E, lectissima sunt antigrapha; sed in Psalmis, O, cum Hieronymi ex Hebræo translationem habeat, multum ab alijs eiusdem translationis antigraphis discrepat. H in libris Regum prestat; P in Psalmis,

Psalmis, & in quibus excellit etiam L, Sapientis libris. I & K saepe adnotant lectionem veriore. V quod signamus, & ipsum Q littera, à M. N. Hunneo insignitum est. Habuimus ab Hunneo & Breuiarium peruetustum, quod quandoq. citamus; denique præter alia, id quod maxime facimus, manuscriptum Bibliorum correctorium, ab incerto auctore; quem Epanorthoten aut Correctorem ferè vocamus; magna diligentia ac fide contextum, secuto, ut oportet, antiquos nostra editionis codices, eosque, cum Hebræis, Græcis, & veterum Patrum commentarijs, sedulo collatos: qui liber Genes. 8. v. 7. latius à nobis descriptus est. Hos porro manuscriptos codices, iam à morte D. Hunnei, opinor Collegij Societatis Iesu esse: reliquerat enim illos Collegio, cui olim commodato miserat, nisi ante mortem repeteret.

Collegium Societatis Iesu, duo sua subministravit manuscripta Bibliorum apographa, minori forma, quorum vnum Societatis rubrum, alterum appellauimus aureum sive Harlemense, eò quod auro ornatum Harlemio à Plantino donatum fuerit. Plura subministravit Collegium Societatis fragmenta Bibliorum, eaque spectate antiquitatis, qua idcirco à confractione P. Harlemius redemerat; vnum continens octo uentum, vnum libros Regum & eos qui subsequuntur vsque ad Ezechielem, id quod Societatis longum diximus: duo, Societatis album & aureum, codices sunt euangeliorum: quartum, Societatis latum, Paulinus habet epistolas, easque glossatis illustratas. Christophorus Plantinus quinque miserat manuscripta Biblia, qua suo ære à confractione seruauit, vocata à nobis Plantini medius codex, angustus, latus, paruus & longus: que, quo ordine à nobis numerantur, eo censenda sunt.

Atrebatensis Collegij Præfatus, præclarissimus M. N. M. Cornelius Reimeri Goudanus, duo commodauerat manuscripta Biblia, quorum vnum Atrebatense, alterum Atrebatense sericatum diximus: quibus exemplaribus, ut & eo quod proxime sequitur, etiam Hentenius vsus fuit.

Ex maiori Theologorum Collegio habuimus exemplar quondam Bessarionis Cardinalis, quod ille à Iuliano, Cardinali S. Angeli, Florentini concilij Præsidente; ut epigrapha habet; dono acceperat, id quod in libris Regum maxime, veram lectionem saepe notat in margine.

Collegium Bussiduanum seu Trilingue, etiam vnum dederat scriptum, uti coronide addita adnotatum est; anno 1432, annis octo ante typographica artis inuentionem.

Ex Abbatia Malmundariensi accepimus mire vetustatis libellos, qui plerique, magis eam qua veteres Patres, quam qua nos utimur, editionem referunt; vnum Psalmorum, vnum Sapientie & Ecclesiastici, vnum Machabaorum, vnum Epistolarum Catholicarum & Apocalypses, duos epistolarum D. Pauli, quorum alterum maiorem, alterum minorem, à litterarum magnitudine, vocauimus. Minor nostra editionis studiosus est; maior, veterem sectatur, eam que ante Hieronymi castigationem.

D. Pamelius commodauit nobis, quod Tornaco allatum fuit, vetustissimum atque

L.
L.
K.
V.
Epanothotes.

So. ru.
So. au.
Haul.

So. lon.
So. al.
So. au.
So. la.

Pl. m.
Pl. ang.
Pl. la.
Pl. par.
Pl. long.
Atr.
Atr. f.

Bess.

Buss. siue
Tril.

Mal.

Mal. ma.
Mal. mi.

Torn.

atque lectissimum cœnobij S. Martini Psalterium, anno Domini 1105. scriptum: id quod, quatuor columnis, quatuor Psalterij editiones exhibet, Gallicam, Romanam, Hebraicam, Græcam. Græca ipsa est Græca translatio, Latinis litteris scripta.

Got.

Vsi sumus & Psalterio ex Cameraco allato, Gothicis litteris scripto; in cuius lectione, Reuerendissimus D. Lindanus, repuerascendum sibi fuisse, scripsit. id quod Romani Psalterij exemplar esse deprehendimus.

Tor.

A D. Leuino Torrentino habuimus Glossam ordinariam, in Prophetas minores, manuscriptam.

And.

A D. Nicolao Michaëlis, Reuerendo monasterij S. Andrea iuxta Brugas Abbate, vnum tomum manuscriptorum Bibliorum, quæ ea habet Abbatia, insignium: quo vno manuscripto, persicientes Brugis id quod à Louaniensi fugarestabat, vsi sumus. Legimus atque adduximus aliquando & alia quadam manuscripta exemplaria: quibus quia continuè vsi non sumus, suis ea locis nominasse sufficiat.

Mog.
Colo.
Nuren.
Ven.
Lugd.
Quent.

Typis excusa Latina Biblia, quibus perpetuò vsi sumus, hæc sunt: Excusa Moguntia anno 1472, quam primam esse accepimus Bibliorum à Typographis editionem (quanquam aliam illa priorem quidam se vidisse dicant) Colonia anno 1479, Nurenburgi anno 1478, Venetiis anno 1497, Lugduni, cum lectionum varietate anno 1522, Colonia apud Quentelium anno 1529, Parisiis castigata anno 1557, & Benedicti scholiis aucta, anno 1573.

Enarratorum atque auctorum quibus vsi sumus, longum esset catalogum texere: ex iis quibus aliquando nominantur locis, poterunt intelligi. Ceterum post Epistolam ad Romanos, non omnes legimus quos adhuc statueramus, præter spem Louania excusales.

NOTA-

NOTATIONES IN GENESIN.

APITIS tertij versu decimoquinto: *Ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo eius.*] I.
Latina exemplaria pleraq. Ipsa scribunt conteret caput tuum. S. Germani oblogum & Sorbonicum correctorium, à Parisiensibus notata, Ipse legunt conteret caput tuum. Harum lectionum posterior, Hebræo conformior est: legitur enim הוּא יְשׁוּבָרְךָ וְיִשְׁבַּח וְיִשְׁפָּטְךָ וְיִשְׁפָּטְךָ Eadē lectio Græcæ translationi similis est: sic enim habet, αὐτός σε τριήσθη κεφαλὴν, καὶ σὺ τριήσθης αὐτῷ πτέρναν. Ipse tuum conteret caput, & tu conteres eius calcaneum. ita exemplaria Complutense & Vaticanum. Germanicæ verò editiones, cum Aldina, αὐτός σε τριήσθη κεφ. καὶ σὺ τριήσθης αὐτῷ πτ. Ipse tuum obseruabit cap. & tu obseruabis eius calc. id quod à Patribus ferè lectum est, atque aded Hieronymo, qui, si in aliis codicibus τριήσθην legi comperisset, et nimirum primam syllabam formante, id proculdubid prætulisset. In Hebraicis namque super Genesin quæstionibus, producta Interpretum 72. translatione, Ipse seruabit caput tuum, & tu seruabis eius calcaneum, annotat. Melius habet in Hebræo, Ipse conteret caput tuum, & tu conteres eius calca. quia & nostri gressus prapediuntur à colubro, & Dominus conteret Satanam sub pedibus nostris velociter. Quibus in verbis etiam conspicitur, Hieronymum, lectioni prædictæ conformiter, Ipse vertere.

Fortassis autem commodiùs neutro genere transferatur: Ipsum conteret caput tuum. Est enim Hebraicè, pronomini הוּא cum præcedente nomine עָרִי, quod semen significat, debita conuenientia, vt vocem quæ subaudiatur, aliundè accersere, necesse non sit. Hoc modo (neutro inquam genere) in Latinis quibusdam exemplaribus haberi; in super, ita D. Leonem legisse, Aloysius Lippomanus docere videtur. Dum enim Leonis magni in hunc locum verba Catenæ suæ copulaturus esset, præmisit, Vel iuxta alia exemplaria: Ipsum conteret caput tuum. Tum ipsius verba ex sermone De natiuitate Domini secundo subiunxit: Deus omnipotens & clemens, &c. statim vt nos diabolica malignitas veneno suæ mortificauit inuidiæ, prædestinata mortalibus suæ pietatis remedia (&c.) præsignauit; denunciens serpenti, futurum semen mulieris, quod noxij capitis elationem sua virtute contereret, Christum scilicet in carne venturum Deum hominemque signans, qui natus ex Virgine, violatorem hu-

D

manæ

mana propaginis incorrupta natiuitate damnaret: quibus ex verbis, à Leone, hoc modo. locum hunc lectum, vero non est ab simile. Isidorus Clarius hoc ipso modo sua Biblia emendauit: Ipsum cont. &c.

Minimè verò contemnenda est ea Latinorum exemplarium lectio *Ipsa conteret caput tuum*, tum quòd in omnibus pæne Latinis codicibus legatur (nos certè post D. Hentenium, nullum vulgatæ editionis codicem potuimus reperire qui diuersum legeret: nam Parisiensium sunt quos pro ipse Hentenius adfert: neque constat de Sorbonico correctorio, qui alter est Parisiensium, an ex Hebræo, an ex Latinorum codicum auctoritate, sic legendum doceat; vt neque de Aloysij exemplaribus, an nostræ sint editionis, cuius certè Clarij Biblia, quæ *ipsum* habent, non sunt) tum quòd à Veteribus, & ijs qui vulgata ex Hebræo, & quod magis est admirandum, (dissonat enim Græca exemplaria) ijs qui vulgata ex Græco editione vsi sunt, agnoscat atque exponatur. Augustinus libri secundi de Genesi contra Manichæos capite 18. Obseruat (inquit) ipse plantam mulieris, vt si quando illicita labitur delectatio, tunc illam capiat: & illa obseruat caput eius, vt eum in ipso initio malæ suasionis excludat. Similis est Gregorij lib. 1. moral. cap. 38. Eucherij, Bedæ, ac Rabani, lectio atque expositio. Neque verò hæc lectio Hebræo repugnat. In primis enim potuerit Interpres אִתּוֹ fœmininum pronomen pro אָתָּו mascolino legisse, vt nonnulli conijciunt. Deinde, fœmininum pronomen, nonnunquam eo modo scriptum reperitur quo masculinum, אָתָּו, quanquam אִתּוֹ legatur. atque ita hoc loco accipiendum & legendum esse אִתּוֹ, nonnulli existimant. Hinc Guido Fabricius, Pici Mirandulani principis auctoritate nixus, in Hebræicis illis Biblijs Regio operi adiunctis, quibus Latina interpretatio inter contextus lineas inserta est, excudi curauit אָתָּו, quanquam errore positum sit אִתּוֹ. Nec reiicienda est ista lectio, quòd masculini generis verbum pronomenque sequantur, verbum אָתָּו, pronomen אִתּוֹ: nam & alibi phrasés huiusmodi reperiuntur. Esther primo capite, אָתָּו אִתּוֹ. Ecclesiastæ duodecimo אָתָּו אִתּוֹ. Potest autem hæc lectio, ad eum ferè sensum quo superiores exponuntur, de Christi matre intelligi, vt serpentis caput contriuisse dicatur, quia eum genuit qui contriuit, quia diabolum sua morte deuicit, & nos ex eius tyrannide in libertatem asseruit.

Locus iste à Chaldaeo paraphraste ad hunc modum redditus est: Et inimicitiam ponam inter te & inter mulierem, & inter filiū tuum & inter filium illius: ipse erit memor. exemplar Venetum: obseruans tibi quod fecisti ei à principio, & tu eris obseruans ei in fine. Atque in hac paraphrasi obseruetur & illud, quod illi Græcæ lectioni conformiter, quæ & olim & hodie multorum est codicum,

per *

Est. 1. d. 2. 0.
Ecc. 12. b. 4.

per n in prima syllaba, transferatur *obseruans*, ne, cum & hæc accedat ratio, à quoquam faciliè reijciatur. Porro, etsi exemplar Venetum, priori loco אָתָּו אִתּוֹ habeat, posteriori tamen, Complutensi & Regio cõformiter, אִתּוֹ אָתָּו legit: atq. expositio esse videtur אִתּוֹ אָתָּו, eius quod in Complutensi & Regio est אָתָּו אִתּוֹ.

C. 4. v. 8. Dixitq. Cain ad Abel fratrem suum: *Egrediamur foras.* 2.
Quod in Latinis codicibus legitur, *Egrediamur foras*, in Hebræis & Chaldæis non reperitur. In Græcis habetur *διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον*, transeamus in campum. Hieronymi in Hebræicis quæst. hæc notatio est: Et dixit Cain ad Abel fratrem suum, subauditur, ea quæ locutus est Dominus. Superfluum ergo est quod in Samaritanorum & nostro volumine reperitur, *Transeamus in campum*. Hac vt videtur Hieronymi notatione motus Rabanus, prædicta verba omisit: & F. Magdalius Gaudensis, cuius extat. Bibliæ correctorium anno 1508. Colonia excusum, scripsit, *Egrediamur foras* non est de textu, nec habetur in Hebræico.

C. 8. v. 7. Magna est de loci istius lectione contentio. Hebræi 3.
namque libri habent: Et emisit coruum, & exiit egrediendo & redeundo, donec auerterent aquæ desuper terram. Græci verò codices legunt: Et emisit coruum ad videndum si cessauit aqua, & egressus non est reuersus vsque sicari aquam à facie terræ. Quæritur vtri sequendi sint, Hebræi an Græci codices? videntur enim inter se pugnant. Multi exclamare nihil dubitant, Hebræos libros qui hodie sunt, Iudæorum perfidia vitiatos esse, Græcos autem integros; ideoque, hos sequendos, illos minimè. Verum, quid Iudæos mouisse poterit, vt hunc peruerterent locum? vt coruum in arcam reuersum dicerent, qui reuersus non sit? An vlli Christianæ fidei mysterio sua hac corruptela illudere conati sunt? At dicet aliquis, Vt multis in locis Hebræus textus de industria corruptus est, ita contigit hoc loco corrumpti. quid? an non præferendi codices Græci, quos omnes sequuntur patres? Sed hunc vicissim interrogatum volo, an reiiciendi codices Hebræi, quos nulli reiiciunt patrum? Patres namque editionem 70. Interpretum, qua tunc omnes utebantur, secuti, Hebræa, aut non consuluerunt, aut consulta non reiecerunt. Hieronymus, qui in Dialogo cõtra Luciferianos, iuxta Interpretes 70, emissum de arca coruum dicit non rediisse: in Hebræicis quæst. aliter in Hebræo de coruo dici notat. Procopius Gazæus, Græcus auctor causis cur columba redierit expositis: Sic etiam, inquit, vt habet Hebræicus textus, & coruus in arcam reuolauit. An id semper præferendum est, quod 70. transfulerunt, & translatione eorum Patres vsi lege-

D. Melchior
Cantus l. 2.
c. 13. multa
concessit pa-
trum loca.

Circa medi-
dialogi.

runt? Quòd si sic, cur SS. Synodus Tridentina, vulgatam Latino-
rum editionem, quæ ab illa innumeris locis discrepat, & Hebræo
longè conformior est, sequendam omnibus proposuit? Sed hoc nos
confodere telo existimant, quòd & Latina editio, quæ à Catholica
Ecclesia recepta est, de coruo legat: *Qui egrediebatur & non reuerte-
batur.* Quid dicant, si huius editionis exemplaria, quæ inter se pu-
tant consonare, qui qua oportuit diligentia ea scrutati non sunt, va-
ria esse ostendantur? Exemplaria S. Germani latum & oblongum,
S. Dionysij oblongum, & Complutense cum Regio, *Qui egredieba-
tur & reuertebatur* sine negatione legunt. At fortè ad Hebræos codi-
ces hæc exemplaria mutata sunt. Minimè verò. Est nobis à M. N.
Augustino Hunnæo, antiquum Bibliorum correctorium mutuo da-
tum, multis annis scriptum, & pluribus fortè compositum, quod &
ad hunc modum legit, & hanc antiquorum codicum lectionem esse
asserit. Verba eius ascribemus: Item b. *Dimisit coruum, qui egredieba-
tur & reuertebatur, donec siccarentur aqua super terram.* Certissimè tene,
quòd nec Hebræi, sicut dicit Hieronymus, nec antiqui Latini (co-
dices) habent *non*: sed est sensus, quòd ibat & redibat extra arcam
circuendo, & propter hoc vititur Interpres præterito, non perfe-
cto, sed imperfecto: licet Græcus habeat, puto de 70. sed sequendi
sunt Hebræi & antiqui, & Hieronymus. Hæc ibi. Ad quæ quid dici
possit? An quòd libro fidendum non sit? Non hoc dicet qui euol-
uerit. quæ namque, à nostri sæculi scriptoribus, ex manuscriptis co-
dicibus collectæ sunt variæ lectiones, omnes propemodum in eo
comperimus, & ad fontes fideliter examinatos deprehendimus. Ne-
que dici potest eius libri auctorem, ex ijs esse, qui ad Hebræos codi-
ces Latinos mutare student: non semel enim, Hebræos sui temporis
corruptos asserit, & sequendos Latinos antiquos docet, eosque, qui
ad Hebræa, Latina mutarunt exemplaria, arguit. Hæc sit libri, qui
sæpe à nobis citandus erit, descriptio. In vetustissimo codice Abba-
tiæ Tosanæ iuxta Brugas, legi vidimus, *& non reuertebatur*; sed recen-
tiori manu scriptas voculas *& non*, ita vt altera omnino ommissa ab
initio fuisse videatur, vel *&*, vel *non*. In margine annotatum erat,
Hieronymus, *Qui egrediebatur & reuertebatur.* Porrò quòd dicit
Hunnæi correctorium, atque huius codicis margo, ab Hieronymo
negationem non legi, vero simile est ex Hebræicis super Genesin
quæst. sumptum: atque hinc colligere licet, locum illum aliquando
absque negatione lectum, quam & ipsa Hieronymi verba reiiciunt,
quamuis in eis, quæ à nobis consultata sunt, Hieronymi exemplaribus,
legatur. Similis est corruptela in Frobeniana Iosephi Historiographi
editione Latina. Nam & Iosephi verbis ibi addita est negatio: *Qui*
(de coruo est sermo) cuncta reperiens inundantia, non regressus est
ad Noë,

ad Noë. Omittendam negationem, & proximè præcedens ratio lo-
quitur, & aliæ editiones cum Græcis exemplaribus testantur. Sic
enim habet Iosephus, *ὁ δὲ πᾶσιν ὑδάτων ἐπὶ λιμαζομένῳ, πρὸς νότον ἐπά-
νθη.* Onkelos, qui paulo post Christi tempora Chaldaica para-
phrasi Pentateuchum illustravit, sine negatione reddidit: Et misit
coruum, & exiit exiens & reuertens, donec siccarentur aquæ desu-
per terram. Atque his ostensum sit, falsitatis non esse arguendos He-
bræos codices: & inter varia Latinæ editionis exemplaria, nec ea
contemnenda quæ negationem Græcis conformiter legunt, nec illa
reiicienda quæ Hebræis similiter tollunt. Neque verò hæc, si rectè
intelligentur, inter se pugnant: coruus enim dimissus in arcam reuer-
sus non est, sed ad arcam tectum regressus, inde ad escam euolauit,
eoque redijt, donec siccarentur aquæ super terram. Fortassis enim
avis illa dimissa, vidit hominum aut brutorum cadauera, præsertim
cùm montium reuelata essent cacumina, atq. ad ea, vti est immün-
da, inuento sibi congruo cibo, perrexit & redijt. Columba verò, cui
extra arcam non fuit esca conueniens (cadauera namque abomina-
tur, & non nisi seminibus pascitur) in arcam redire voluit, exten-
ditque manum suam Noë, & apprehensam intulit in arcam. Aliud
enim de coruo, aliud de columba, Moysis narratio insinuat. Quod
fortè Interpretès 70. considerantes, ad eum modum, quo dictum
est, transtulerunt.

C. 11. v. 12. Hoc loco interijcit editio Interpretum 70. generatio-
nem vnam, idque ad hunc modum: Et vixit Arphaxad annos 135.
& genuit Cainam: & vixit Arphaxad, postquã genuit ipse Cainam,
annos 430. (aut, vt quidam legunt, 330.) & genuit filios & filias, &
mortuus est. Et vixit Cainam annos 130, & genuit Sala: & vixit Cai-
nam, postquam genuit ipse Sala, annos 330, & genuit filios ac filias,
& mortuus est. Et vixit Sala annos 130, & genuit Heber. Hanc edi-
tionem S. Lucas, tertio Euangelij sui capite, vbi Christi genealo-
giã scribit, sequitur: *Qui fuit Heber, qui fuit Sale, qui fuit Cainam,*
qui fuit Arphaxad. Hæc Cainam generatio, in Hebræis, Chaldæis,
& Latinis, veteris testamenti codicibus, non inuenitur, sed ab Ar-
phaxad Sale, à Sale Heber genitus legitur: quibus Philonis & Iose-
phi Iudaicæ antiquitates consonant. Procopius Gazeus: Hebraica,
inquit, veritas habet, Selam genitum esse ab Arphaxad: quæ enim
in medio ponuntur, obelisco signata visuntur. Meritò autem existi-
mandum est, generationem hanc, nec sine causa à LXXI. Interpre-
tibus additam, nec sine mysterio à Moysè prætermisam; vtrumque
verè, vtrumque prudenter, factum esse; alterum, & verè, & pruden-
ter, Lucam secutum esse. Recensetur conformiter ab omnibus,

Genes. 5. v. 9. alius Cainam, filius Enos, pater Malaleël, quem & Lucas suo loco numeravit. Genuit autem Arphaxad, secundum Hebræos, Chaldæos, & Latinos codices, anno ætatis suæ 35, Sale: vixitque post genitum Sale, 403. annis. Et Sale genuit, anno ætatis 30, Heber.

5. C. 23. v. 19. *Atque ita sepeliuit Abraham Saram vxorem suam in spelunca agri duplici.* Plerique Latinorum codicum legunt: *In spelunca agri duplici*; quidam, *In spelunca agri duplicis*. Priori lectioni Græca suffragantur, *ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ διπλοῦ*. Vtraque ex Hebræo verti potest *אֶרֶץ מְעוֹרָת שְׂדֵה הַמְּכַפְלֵי* Nam, si *שְׂדֵה* legas, rectius *duplici* trāsferas: si verò *שְׂדֵה*, vt est in punctatis Bibliis, potius *duplicis* vertendum videtur. Cum enim *שְׂדֵה*, his insignitum punctis, vocem *מְכַפְלֵי* regat, interpretandum est, In spelunca agri duplicitatis, id quod est, agri duplicis. Nec obstat, quòd spelunca huius capitis versu 9. & alibi, duplex dicatur: nam & spelunca duplex dici potest, & ager; illa, quia duplex erat (fortè, quia duæ speluncæ sibi mutuo vicinæ erant, aut quia altera intra alteram, vt Procopius existimat) hic, quia spelunca duplici adiacebat, erat enim in extrema agri parte. Certè, Genes. 49. v. 29. & 30. iuxta Hebræa legitur: Sepelire me cum patribus, in spelunca quæ in agro Ephron Hetthæi, in spelunca quæ *שְׂדֵה מְכַפְלֵי* in agro duplicitatis, seu duplici, qui est contra Mambre. Itaque, neutra illarum lectionum Latinarum reiicienda est, quantum à nostro & 72. Interpretibus, pænè semper duplex spelunca dici soleat, & Iosephus libri 1. cap. 33. sepulchrum duplex vocet: Sepulchrumque eius factum est duplex. Quidam Interpretum retinent Hebræam vocem Machpelah, vt proprium loci nomen.

6. C. 24. v. 24. *Filia sum Bathuelis, filij Nachor, quem peperit ei Melcha.* Alij legunt: *Filia sum Bath: filij Melchæ, quem peperit Nachor.* & quamuis vtriusque lectionis idem sit sensus: hæc tamen huius loci, illa verò quadragesimiseptimi versus esse cognoscitur, quando, cum Hebræis, Græcis & Chaldæis, Latina exemplaria conferuntur. Thare pater Abraham genuit Nachor, Nachor ex Melcha vxore sua genuit Bathuelem patrem Rebecca. Itaque quod dicitur, *quem peperit Nachor*, intelligendum est *ipsi Nachor*, vt etiam Hebræa, Chaldæa & Græca, expressè habent. Quia verò id paulò obscurius erat, quidam ad hunc modum mutarunt: *Filij Melchæ, quem peperit ex Nachor*: quidam hoc modo vitiarunt: *Filij Melchæ, quem peperit ei Nachor.*

7. C. 36. v. 2. Quatuordecim ex scriptis nostris codicibus habent: *Esau accepit vxores (&c.) Ada (&c.) & Oolibama filiam Ana, filij Sebeon Heuei:*

Heuei: atque hi Regiorum Bibliorum Latino textui, Rabano, & Græcis libris, consentiunt. Alij quatuordecim, eum Parisiensium quinque, scribunt: *Filiam Ana filia Sebeon Heuei*. atq. his Hebræa & Chaldæa suffragantur, quamuis vertendum potius videatur: *Filiam Ana filiam Sebeon Heuei*. Et tanè hoc modo, accusandi inquam casu, tria manuscriptorum nostrorum legere comperimus; vnum, quod Abbas S. Iacobi Leodiensis mutuo dedit; alterum, quod Collegium Trilingue annueravit; tertium, quod D. M. N. Augustinus Hunnæus contribuit. Et quidem primum, Leodiensè, nonnullam indicat factam mutationem: secundum verò & tertium, omni exceptione maiora sunt. Est aliud manuscriptum, quod Atrebatensè collegium suppeditauit, id quod illis accedens *filia legit*. Videtur autem minùs probanda ea lectio *Filiam Ana filia Sebeon Heuei*, quòd sensum non habeat, nisi aut nugacem, aut falsum. Vel enim significatur, Oolibama filiam fuisse Anæ & filia Sebeon Heuei, id est, filij & nurus Sebeon H., quod est, Anæ & vxoris eius (in quem sensum Hunnæi R legit, *Filiam Ana filiam filia Sebeon Heuei*) id quod friuolum est: vel significatur, Oolibama filiam fuisse Anæ, & Anam filiam fuisse Sebeon Heuei, quod verum non est. Fuit enim Ana (vt ex 24. huius capitis versu constat) filius Sebeon Heuei. Itaque præferenda videtur lectio ista *Filiam Ana filiam Sebeon Heuei*, vt ad Oolibamã vtrumque referatur, quæ & Anæ fuit filia, & Sebeonis; ac Sebeonis quidem, quia ex filio Ana neptis. Fortassis autem ad hanc tollendam obscuritatem, 70. vt habet prima lectio, *Filiam Ana filij Sebeon Heuei* transtulerunt. Eadem est versu 14. lectionis diuersitas: nouemdecim enim nostrorum manuscriptorum, cum quinque Parisiensium, legunt *filia Sebeon*; duodecim *filij Sebeon. Filiam*, vt loco non conuenit, ita nulla legunt: & illa quidem, Hebræis & Chaldæis; hæc autem Græcis libris consonant.

8. C. 48. v. 15. Regia Biblia legunt: *Benedixitq. Iacob Ioseph, & ait.* Nouem scripta ab Hentenio notata, & viginti à nobis collecta, cum Rabano habent: *Benedixitq. Ioseph filio suo, & ait*: & hanc germanam esse nostræ versionis lectionem, verosimile est. Hebraicè & Chaldæicè est: Et benedixit ipsi Ioseph, & ait. Quod autem in alijs Latinorum exemplaribus legitur: *Benedixitq. Iacob filiis aut filios Ioseph, & ait*, ad Græca accedit (quæ habent, & benedixit eos, & ait) & sensum exprimit, ipsi enim Ioseph in filiis benedixit.

NOTATIONES IN
EXODVM.

9. CAP. 4. vers. 18. Pro eo quod multi codices habent: *Et reuersus est ad Iethro socerum suum*; antiquiores ferè legunt, *Et reuersus est ad Iethro cognatum suum*. Id quod, non solum à nobis nostris in scriptis deprehensum est; verum etiam in illo quod antè descripsimus correctorio, est annotatum, his verbis: Item d. Antiqui: *Et reuersus est ad Iethro cognatum suum*. Noui, pro *cognatum*, *socerum* posuerunt, quasi istud Hebræus non habeat. sed idem Hebræum quod est hic, sumitur pro cognato, infra xvij. a. hæc ibi. Similis est locus Exodi 3. v. 1. vbi, etsi pleraque nostrorum exemplarium legant *soceri*; vndecim, cum Rabano & Eugubino, habent *cognati*. Hebræis vtrobiq; est יִתְרוֹ , quod, Exodi 18, non solum a, sed etiam b, c, & d, similiter legitur, & constanter ab Interprete nostro *cognatus* redditur. Sed & Num. 10. v. 29. & Iud. 4. v. 11. vbi Hobab dicitur יִתְרוֹ , noster *cognatum* Moysi transtulit. Itaque Exodi cap. 3. v. 1. & cap. 4. v. 18. quibus in locis lectionis diuersitas est, illa nostri Interpretis videtur scriptura, quæ Iethro cognatum Moysis vocat. Alij transtulerunt *socerum*, nec solum neoterici, sed etiam veteres. LXXII. locis proximè recitatis פֶּתֶרֶדֶן dixerunt; aliis רַגֵּעֶלֶם , si emendationibus exemplaribus, Vaticano & Complutensi, fides habenda est. Chaldæus vbiq; יִתְרוֹ reddidit, quod *socerum* denotat. Neque hæc Hebrææ vocis significatio, Latinum latuit Interpretem: id enim vel ex capite 19. Iudicum manifestum est. si tamen idem fuerit Interpretis libri Iudicum & Pentateuchi. Videri autem possit ex his, hæc eius fuisse sententia, Raguelem patrem esse Iethro & Sephoræ, ceterarumq; filiarum quæ sacerdoti Madian fuisse dicuntur; & Raguelem quidem *socerum* Moysis, Iethro verò fratrem vxoris Moysis, quem cognatum Moysi dixerit, nisi, per cognatum, cum Ruperto, *socerum* intelligas, quod est inueterum. Nonnulli existimant, Raguelem fuisse patrem Iethro; Iethro autem patrem Sephoræ & ceterarum illarum puellarum; eundemq; esse Hobab, qui Iethro. Aliorum sententia est, binomium fuisse Raguelem, dicitum & Raguelem & Iethro; huius autem filium fuisse Hobab: quam & B. Hieronymi esse, in libro aduersus Heluidium, maximè quoad priorem partem, comperio: Disce, ait, scripturæ consuetudinem, eundem hominem diuersis nominibus nūcupari. Raguel *socer* Moysi, & Iethro dicitur.

Septemdecim
nostrorum m.
f. legunt so-
cerum; qua-
tuordecim co-
gnatum: atq.
ex quatuorde-
cim, lectionis
diuersitatem
duo in margi-
ne indicant.
Exodi 3. a. 1.

Iud. 19. a. b.

10.

C. 4. v. 26. *Et dimisit eum postquam dixerat: Sponsus sanguinum tu mihi es.*

mihies, ob circumcissionem. Quemadmodum hac lectione totum repetitur quod præcedenti versu dictum legitur: *Sponsus sanguinum tu mihi es*: sic etiam nonnulli codices Græci, totum repetunt hoc loco, quod posuerant proximo: Stetit sanguis circumcissionis filij mei. quanquam Græcæ Germanorum editiones, cum Aldino exemplari, nihil repeant. Correctorium verò annotat, nostræ editionis veram posteriori loco esse lectionem: *Sponsus sanguinum, ob circumcissionem*, omissis videlicet illis verbis *tu mihi es*. quæ lectio, ab octo nostrorum manuscriptorum, emendationum ferè, probatur; & Hebræo conformis est, atque Augustinianæ lectioni consimilis. Augustinus enim, quæstione super Exodum vndecima, quanquam 72. interpretatione vrtatur, nec cum Græcis Germanorum libris nihil repetit, nec cum Græcis Vaticanæ Bibliothecæ & Hispanorum exemplaribus totum resumit: sed huic Latinorum atque Hebræorum lectioni similiter, partim quod prius legerat, repetit: *desiit sanguis circumcissionis*.

Cum angelus Domini Moysi diuertenti mortem intentaret, ob intermissam filij circumcissionem; vxor eius periculo exterrita, accepto cultro petriro circumcidit filium, & sanguine circumcissionis pedes Moysis terigit, dixitque: *Sponsus sanguinum tu mihi es*. Sanguine te mihi iungo. Sanguine te mihi retinere cogor. Dimisit autem Angelus Moysen, postquam illa eum sponsum sanguinum vocauerat; dimisit, inquam, ob circumcissionem. Potest autem, eodem ferè sensu, pars illa, *ob circumcissionem*, ad proxima referri: Liberatus est mortis periculo Moyses, postquam Sephora eum, quod filium pro eius salute circumcidere coacta esset, sponsum sanguinis dixerat, id est, postquam filium circumciderat. Chaldæus paraphraestes locum istum ad hunc modum explicuit: Tulitque Sephora petram, & circumcidit præputium filij sui, & obtulit coram angelo, & dixit: Propter sanguinem circumcissionis huius, detur sponsus mihi. Et quum quieuisset ab eo, tunc dixit: *Nisi sanguis circumcissionis huius (fusus fuisset,) condemnatus erat sponsus ad mortem*.

C. 9. v. 9. 10. & 11. Sextam Ægypti plagam, alij nostrorum codicum *vlcera* vocant, alij *vulnera*. Hebræicè dicitur יִרְעָוֶה , quam vocem, hoc an illo modo, hoc loco Interpretes verterit, non satis constat, cum quod codices variant, tum, quod vtroque modo, aliis atque aliis locis, transtulisse legatur. Deut. 28. v. 35. *vlcus*; Isaïæ 38. v. 21. *vulnus* reddidit. Adhæc, *vlcus* transtulit Leuitici 13. v. 18. 19. 20. 23. (his enim iam commemoratis locis, quinque & triginta consultis scriptis exemplaribus, lectionis nullam reperimus diuersitatem) Secundi autem capitis Iob vers. 7. si genuina est lectio, quæ à Gre-

E gorio

11.

gorio lecta est & Correctorio probata, *vulnus* interpretatus est. Itaque vira sit hoc Exodi loco germana Interpretis scriptura, non facile quis dixerit. Auctor Correctorij *vulnera* legendum existimat: cuius sane sententiam nostra scripta confirmare videntur. Nam tribus *vlcera* legentibus, septemdecim *vulnera* legunt, cum sex ab Hentenio notatis: alia vndecim, cum tribus Hentenij, vno loco hanc, alio illam habent lectionem, sed eo ferè ordine, vt primo loco *vlcera* scribant, posterioribus *vulnera*, id quod *vulnerum* lectionem non parum stabilire videtur. Ceterum, Isidorus, Rabanus, & Beda, *vlcera* legunt: & Deut. 28. v. 27. vbi hanc Aegypti plagam transgressoribus Israëlitis Moyses imprecatur, codicibus sibi consentientibus, vertit Interpres: *Percutiat te Dominus vlcere Aegypti*. Atque huic lectioni conforme est, quod 72. interpretati sunt, *עלם*, idque vniuersis, quæ iam recensita sunt, locis, vno Isaiæ demto, quo prætemiserunt, vt Hieronymus annotauit. Sed, cum ex scabie, vlceribus, apostematibus (quibus ferè modis Hebræam vocem reddunt) vulnera nasci, & ex vulneribus vlcera redire soleant, etsi *vulnera* nuncupetur, eadem intelligi potest plaga, quam ad hunc Iosephus describit modum, *δενῶς αὐτοῖς ἐξηλοδοῦντο τὰ σώματα ἢ ἐντὸς διαφθερομένων*. Chaldaus vbiq. Hebræum verbum retinuit, de cuius significatione Hieronymus, productum Isaiæ locum enarrans, ex proposito agit.

12. C. II. v. 10. *Moses autem & Aaron fecerunt omnia signa & ostenta qua scripta sunt, coram Pharaone*. Est quidem hæc lectio plerisque Græcis libris consentanea: sed correctiora exemplaria, cum Hebræis atque Chaldaicis codicibus, & Græco Regiæ editionis textu, non nihil superfluere docent. Quædam verò & *ostenta* demunt: at ea præferenda videntur, etiam Correctori, quæ *signa &* auferunt. Quanquam enim Hebræa vox *אֲמוֹת* signum denotet, atque ad eum modum huius capituli. vers. 9, & 3. Regum 13. v. 3. ac 5. ab Interprete transferatur: tamen, non qualecumque signum, sed portentum propriè designat. quamobrem, Exodi 4. v. 21. *ostentum*, Ezechielis 12. v. 11. *portentum* reddidit: 72. *τέρας* transfulerunt. Coniunctisque duobus his verbis *אֲמוֹת* & *אֲמוֹת*, illud Interpres vulgaris vertit *signum*, hoc *portentum*. 72. similiter, *σημείον ἢ τέρας*. Chaldaus, 3. Reg. 13. & Ezech. 12. *אֲמוֹת* exposuit *אֲמוֹת*: aliis autem locis, eas ferè retinuit dictiones, quæ in Hebræo leguntur.

13. C. 12. v. 24. *Custodi verbum istud legitimum tibi & filiis tuis vsque in aeternum*. Ita plerique codicum legunt. Quatuor autem Hentenij, cum vno nostro: *Custodite verbum istud legit. vobis & filiis vestris vsque in aeternum*.

ateternum. Fortasse reddidit Interpres: *Custodite verbum istud legit. tibi & filiis tuis vsque in et*. Hoc enim Chaldaeo, Græco, & (quod præcipue spectandum est) Hebræo conforme est. Sex scriptorum nostrorum exemplarium, hoc habent modo: *Custodi verbum istud legitimum erit tibi & filiis tuis vsque in aeternum*. quæ distinctio, in alijs etiam exemplaribus erit omittentibus, conspicitur: eaq; lectioni Hebraicæ aptius conuenire viderur.

C. 14. v. 19. *Tollensq; se Angelus Domini, qui precedebat castra Israël, abiit post eos*. Quatuor Hentenij manuscripta auferunt se, quod Græcis quidem codicibus, similiter non additur, sed, vel legendum est, vel subaudiendum: sensus enim est, Angelum Dei, ex anteriori castrorum loco, in postremum exercitus agmen se transtulisse. Hebraicè est *וַיִּסָּע אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל* & profectus est Angelus. Fortè Interpres noster, cum 72. legit *וַיִּסָּע*, quod est, & sustulit. *ἐξῆρε ὁ*. quamquam voces istæ, nec significatis absimiles sint: sicuti, quod Chaldaus reddidit, *עָלָה*, & leuare & proficisci significat.

C. 15. v. 19. *Ingressus est enim eques Pharaeo cum curribus & equitibus eius in mare*.] Sincera est (quod etiam Epanorthotes annotauit) aliorum codicum lectio, *equus Pharaeo*. ita enim Hebraicè est, ita Græcè *ἵππος ἰππῶ φαραῶ*. Accipitur autem *equus* collectiue: quamobrem Chaldaus vertit: *Ingressa est ἵππῶת פָּרָעֹת* multitudo equorum Pharaonis, cum curribus suis & equitibus suis in mare. F. Magdalius, in suo Bibliorum Correctorio, notat: *Equus* legi debet, non *eques*, nisi equitem pro ipso iumento cui insidetur accipere velimus. Vtrumque enim *eques* significat, vt refert Aulus Gellius libro 18. cap. 5. Hæc ille rectè. Rabanus legit, ex Græco (nam Græcam translationem quandoque intermiscer) Intrauit equitatus Pharaeo, cum quadrigis & ascensoribus, in mare. *ἵππῶ* enim etiam equitatum significat.

Testatur insuper Epanorthotes (Auctorem illum *ἀνορθωτοῦ* intelligo, cuius Correctorium M. N. Hunnæus comodauit) in antiquis suis libris non legi pronomen *eius*, vt in quibusdam nostris non legitur: & in Græco quidem id non additur: in Hebræo autem & Chaldaeo, etiam geminatur. Hebraicè est: cum curru (id est, curribus) eius (vel suo) & cum equitibus eius (vel suis) in mare.

C. 16. v. 34. *Sicut praecepit Dominus Moysi*. hoc & ad præcedentia referri potest, vt sint Moysis ad Aaron loquentis verba, quomodo quaestione super Exodum 61. Augustinus se referre significat, & ad sequentia. Alij libri habent: *Sicut praeceperat Dominus Moysi*. id quod ad sequentia

sequentia aptè refertur, sicut & Hebræorum codicum distinctio refert, ut sensus sit: Sicut præcepit, aut præceperat (vtrumvis enim legi & verti potest) Dominus Moyfi, ita posuit illud Aaron in tabernaculo referuandum. Phrasis est Hebræis familiaris, ad hunc modum copulatiuam coniunctionem accipere, aduerbio similitudinis præcedente.

17. C. 21. v. 16. & 17. Eo ordine multi codices Latini, cum Græcis exemplaribus, hos versus legunt, ut, eum qui parentum percussorem interficiendum præcipit, is sequatur, qui in parentes maledico mortem decernit; atque hunc, is qui plagiarium condemnat. sic nimirum illæ coniunguntur leges, quæ in eos qui iniuria parentes afficiunt, laræ sunt, quomodo Rabanus coniunxit explicandi gratia. Verùm, monet Corrector, versus hos, iuxta antiquos codices, transponendos esse, nempe, ut decimus sextus sit, qui est decimus septimus; & e contra, decimus septimus, qui decimus sextus, ut, inter duas leges, quæ parentum contemtores iudicant, media sit quæ plagiarium damnat. Hunc ordinem, & in quibusdam nostrorum scriptorum, atque in Regiis Bibliis vidimus: eundem insinuat Rabanus: estque Hebraici textus, & Chaldaica paraphrasis.

18. C. 24. v. 11. *Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israël, misit manum suam, videruntque Deum.*] Quidam legi mallet: *Nec super eos qui propius accesserant de &c.* id enim est quod significatur, Deum, nihil eos læsisse, qui ex filiis Israel, consensu monte, ei appropinquarant, eumque viderant. Verùm, cum Latini codices, suffragante Rabani textu, constanter legant: *Nec super eos qui procul recesserant.* (id enim quod nonnulli habent, *Nec non super eos*, error esse, etiam Correctori videtur) hanc germanam Interpretis scripturam esse, verosimillimum est. Atque huc facit, quod Hebræa vox, quæ hoc loco legitur אֲצִילִים, principes & nobiles ideò significet, quod à plebeis sint separati: ita ut videatur Interpretis ipsam nominis etymologicam rationem transfuisse, cum dixit, *eos qui procul recesserant*: simili ferè ratione 70. verterunt *electos*. Est autem is ipse sensus, qui iam dictus est, Deum Principibus, qui, consensu monte, à filiis Israël procul recesserant, etsi ab eis visus esset, nihil nocuisse. Clarissimè locum istum explicat Chaldaea paraphrasis *לֹא חָתַת נִקְרָא וְחַוִּית* id est, & magnatibus filiorum Israël nullum fuit nocumentum; & viderunt gloriam Domini: Verumenimvero, si Hebraica dictio אֲצִילִים ab אֲצִלָּה præpositione *apud* denotante, deducta, propinquos possit significare (id quod Oleaster annotauit), id priorem illam coniecturam adiuet.

C. 33.

C. 33. v. 19. *Ego ostendam omne bonum tibi, & vocabo in nomine Domini coram te.*] Legendum non esse *vocabo* docent, auctor Correctorij, & dominus Hentenius; nec sine ratione, cum exemplaria emendatiora *vocabo* legant, suffragantibus Hebræis, Chaldæis, & Græcis codicibus. docet autem D. Augustinus, in quæstionibus super Exodum c. 154, *vocabo* genere locutionis inusitato pro *vocabor* positum, ad Dei gratiam commendandam. locum enim hunc hoc modo intelligit: *Ego faciam*, ut omnes gentes Dominum me vocent atque agnoscant, in conspectu (tuo, hoc est) Israelitici populi (cuius hæc audiens typum geris) dum per vniuersum terrarum orbem dispersus erit. Quidam istius loci hunc sensum reddunt: *Ego, te audiente, recensero nomina mea; ex quibus gloriam & bonitatem meam intelligere queas.*

19.

NOTATIONES IN LEVITICVM.

C. 19. v. 16. *Non eris criminator & susurro in populo.*] Multi codices habent *in populis*, quomodo & Radolphus Flauriacensis legit, qui ante annos 550. mysticos in Leuiticum commentarios scripsit. Hebraicè est: *Non incedes detractor in populis tuis.* Vnicam vocem רִבְּוִי, Interpres duabus exposuit, criminatore & susurrone. Significat autem propriè negotiatorem; &, hinc ducta similitudine, detractorem, quod hinc inde rapiat quod alijs narret. Accipitur & pro fraudulento, quamobrem 72. reddiderunt: *Non ambulabis dolo in gente tua: quomodo & noster; vocem hanc interpretatus est, Proverb. 11. v. 13: & alibi.*

20.

C. 19. v. 26. *Non comedetis carnem cum sanguine.*] Vox *carnem*, ab antiquis manuscriptis (id quod etiam Epanorthotes testatur) & Bibliis Regiis non additur: in Hebræo, Chaldæo & Græco non legitur: Radulphi commentario adiunctus textus habet, sed Radolpho non lectam, ipse commentarius loquitur. Subauditur autem à quibusdam; & rectè: quanquam, non tantum carnem cum sanguine, verumetiam cuiuscumque sanguis admixtus esset, comedere, Iudæis minimè licuerit. Sunt qui certum superstitionis genus hic prohibitum putent. LXXII. verterunt: *Non comedetis in montibus.* Quod enim Hebraicè est *עַל הַרִים*, ipsi *עַל הַרִים* legerunt. Intelligerunt autem idololatriam prohibitam: in montibus enim idola colebantur, & idolothyta comedebantur. Quamobrem Ezech. 18. inter prima flagitia numeratur, in montibus comedere. Comedere super mon-

21.

E 3 tes, air.

tes, ait Ifychius in hunc scribens locum, quod 70. posuerunt, pro eo quod nostra editio habet: *Non comedetis cum sanguine*, propter eos qui idolorum festiuitatibus consueti sunt, prohibuit. Hoc enim & Osee, accusans populum Iudæorum, dixit: Spiritus fornicationum decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo. Super vertices montium incensum adolebant, & super colles sacrificabant.

Os. 4. c. 12. 21.

22.

C. 27. v. 27. *Quod si immundum est animal, redimet qui obtulit iuxta æstimationem suam, & addet quintam partem pretij.*] Duplex hoc loco est lectio, vna: *iuxta æstimationem tuam*. Hæc duorum est Parisiensiu exemplarium, probata Petro Serrano, respondetque Hebræo textui, in quo versus iste ad hunc legitur modum: *Quod si immundum est animal, redimet iuxta æstimationem tuam, addetque quintam partem eius ultra eam: si verò non redimatur, vendetur iuxta æstimationem tuam.* Alloquitur sacerdotem, cui iam antè sæpius rerum deuotarum æstimationem commiserat. Altera est: *iuxta æstimationem suam*. ista plerorumque est codicum, est & Radulphi, acceditque exemplaribus Chaldæis & Græcis, à quibus, etiã superioribus huius capituli versibus, illa, quæ in Hebræo est, ad sacerdotem allocutio, mutata est: Chaldæa sic hoc loco habent: *Quod si immundum est animal, redimet iuxta æstimationem eius, addetque quintam partem eius ultra eam: si verò non redimatur, vendetur iuxta æstimationem eius.* hanc lectionem ita Radulphus intelligit, vt iuxta offerentis æstimationem redemptio fieri doceatur. Verùm, quomodo probabile sit, emptori commissam rei emendæ æstimationem præfertim, cum (id quod ex versibus superioribus patet) sacerdoti æstimatio committi soleat? cõferantur cum hoc, versus 11. 12. 13. Cumque subiungit Interpres, *Si redimere noluerit, vendetur alteri quantumcumque fuerit antè æstimatum*, satis indicat non intellexisse se, offerenti æstimationem commissam fuisse. Prouidè, ita lectio ista intelligenda videtur, vt *suam* pro *eius* positum accipiatur, hoc sensu, Redimet iuxta æstimationem Sacerdotis (quomodo Chaldæus intellexisse videtur) aut potius, Redimet animal illud iuxta quod fuerit æstimatum, ab eo nimirum cuius est rebus huiusmodi pretium statuere. ad quem sensum 72. verterunt: Si autem quadrupedum immundorum, commutabit secundum pretium illius. Pia Radulphi enarratio (si fortè arrideat magis) hæc est: In superioribus, sacerdos his quæ redimuntur statuit pretium: hic autem iuxta æstimationem offerentis redemptio fit, quia & sacerdotis est audienda sententia, cum ad redimendam immunditiam, nostræ pænitentia nobis modus imponitur: & vnusquisque conuenire debet conscientiam suam, quæ sibi potissi-

et. Ge. 1. p.

Leu. 27. d. 27.

potissimum cognita est, & secundum æstimationem suam, dignam Deo offerre satisfactionem.

NOTATIONES IN NUMEROS.

C. 1. v. 51. *Cum proficiscendum fuerit, deponent Leuita tabernaculum, cum castra metanda, erigent.*] Quædam exemplaria legunt: *cum castrametandum, erigent.* In Hebræo, Chaldæo, & Græco, proficisci & castrametari, tabernaculo tribuitur: In proficiscendo tabernaculum, depo. illud Leuita, & in castrametando tabernaculum, &c. Verùm id, cum eo quod in nostra est editione, in idem redit. simul enim proficiscebantur & castrametabantur, tabernaculum atque exercitus, nube, aut deferente tabernaculum, aut operiente. Est autem loci istius sensus: Cùm tabernaculum aliò transferendum erit, Leuita illud in partes, ex quibus componitur, resoluens: cùm autem constituerit vno in loco, ijdem illud construens atque erigent. quisquis autem, qui de tribu Leui non sit, aut ad dissoluendum, aut ad construendum, accesserit, iudicum sententia interficietur. Quod nos habemus: *Quisquis exterrorũ accesserit*, multa scripta legunt *exteriorum*, Rabanus *extraneorum*. Annotauit autem & Rabanus, intelligi hoc loco, etiam Israelitas qui de tribu Leui non sunt.

23.

Num. 10. d. Exod. 40. d. 34

C. 4. v. 6. 8. 10. 11. 12. 14. 25. Frequens est hoc capite inter codices ista diuersitas, quod pelles, rerum sacrarum velamina, alij *ianthinus* dicant, alij *hyacinthinus*. Eademque varietas alijs multis occurrit locis: Exodi 25. v. 5. 26. v. 14., 35. v. 7. ac 23., 36. v. 19., 39. v. 33. Vtrum autem Interpres verterit, facile dici non potest: tum quod variant codices, tum quod Hebræa vox *חַמְצִיז* (quæ locis his omnibus legitur) admittat non minùs vnum quàm alterum. Attamen videri potest *ianthinum* ab Interprete scriptum: & vel ex eo, quod minùs trita vox minùs intelligeretur, vulgari mutata; vel ex eo, quod 70. hyacinthinum transtulerunt, hoc modo etiam nostris scribendum codicibus iudicatum; vel, vtraque ex causa *ianthinum* reiectum. Certè, cùm Hebraicè *חַמְצִיז* legitur, nostris codices *hyacinthum* aut *ianthinum* constanter habent: eùm *חַמְצִיז* quidam *ianthinum* scribunt. hoc cùm plurimis locis conspiciatur, conijci potest, illud *hyacinthinum*, hoc *ianthinum*, ab Interprete translatum. Quod si obijciat quis, non mirum quod vtraque vox ab Interprete *hyacinthinum* translata sit, cùm à 72. vtraque eo modo sit versa: dicat, vnde, in ordinaria glossa, & alijs quibusdam vetustis exemplaribus, *ianthinum* legatur?

24.

Id indicat Clarius & Hentemus. id ipsum, in 25. Exodi caput, censet Eugubinus.

Exod. 26. v. 1. ac 31, 35. v. 6 ac 23, 36. v. 8. &c. Num. 4. v. 6. 7. 9. 11. &c.

Sed, quid opus est longiorem hac de re disputationem texere, cum ianthinæ & hyacinthinæ pelles, eadem fortassis intelligi possint, utpote ab eiusdem coloris floribus nuncupatæ? Testatur enim Plinius, *Lib. 21. cap. 6* * ianthinas vestes dictas à violis, Græco nomine *ἰανθίναι* vocatis, quæ apri- *6 8.* cis & macris locis spontè proueniunt purpureæ. Hyacinthinas autem vestes, ab Hyacinthis dici, & purpureos esse hyacinthos (quantum & alterius coloris inueniantur) nemo est qui nesciat. Vestes igitur pellesque coloris purpurei, & ianthinæ & hyacinthinæ dici possunt. Vel cæruleæ vestes ac pelles utroque hoc modo rectè appellantur. Scribit enim Hieronymus in 16. Ezechielis caput, utrumque *Ex. Ach. 16. d.* & ianthinum, & hyacinthinum, *10.* *αἰθίη* & *κινάμωμος* coloris esse. Tractat illa Ezechielis verba: Calceavi te hyacintho, siue, ut apud eum legitur, ianthino: docetque vocem *יָנְתָן*, quæ etiam ibi legitur, ab Aquila & Symmacho *ianthina*, à 70. & Theodotione, hyacinthina translata. Porro recentiores Interpretes, Hebræam vocem relinquunt, thassum siue taxum scribentes: docentque nonnulli, animal esse varij coloris, Chaldæo *ܢܝܢܝܢܐ* nominatum, quia colorum suorum varietate delectetur. Nonnulli bouem esse existimant, alij aliud opinantur. Dubium autem non est, quin pelles, quæ super cetera velamina ponendæ fuerint, eiusmodi fuerint, quæ imbribus & quibuscumque aëris iniuriis obsistere possent. Nec ambigendum est, quin sacrarum rerum tegmina, pretiosa fuerint atque ornata, ac talia, quæ, eos qui portabant, omnis reuerentiæ admonerent.

25.

C. 21. v. 18. *Profectiq; sunt de solitudine, Mathana.* Superfluit *profectiq; sunt.* in compluribus enim nostræ editionis libris, Parisiensium sex, Hentenij sex, nostris vndecim, Hebræo textu & Græco, & enarratore Ruperto, suffragantibus, nō legitur. Hebræicè est: Et è solitudine, in Mathana; Græcè: Et à puteo in Manthanaen. Superfluit autem textui, non sensui, id quod etiā Epanorthotes annotauit: describitur enim progressus itineris Israel, nimirum, à puteo solitudinis in Mathana. Chaldæus ista ad puteum retulit, & propria nomina interpretatus, hoc modo reddidit: Ex deserto datus est eis. *sequitur:* Et ex quo datus est eis, descendit cum eis ad valles: & ex vallibus ascendit cum eis ad collem; & de colle ad vallem, quæ in agris Moab vsque ad summitatem collis, quæ respicit versus Bethiesimoth. Videtur autem ad id respexisse, quod Hebræi dicunt, aquas ex petra manantes, castra, quocumque proficiscerentur, subsequutas fuisse, per canales siue ductus, quos fecerunt principes, baculis, quos in terra post se trahebant. Manuscriptorum nostrorum quinque addunt *in: In Mathana*, cum Græcis codicibus. id quod, non parum illustrat locum,

cum, tollitque erroris occasionem, eorum qui scripserunt: *Profectique sunt in solitudinem Mathana*, & qui *Profectique sunt de solitudine Mathana in Nabaliel &c.* Huiusmodi enim corruptelas in nonnullis scriptis exemplaribus deprehendimus.

26.

C. 21. v. 20. *Bamoth, vallis est in regione Moab, in vertice Phasga, quod respicit contra desertum.* Epanorthotes, ex antiquis codicibus suis, addendam docet, quæ Hebræicè & Græcè additur, præpositionem *de: de Bamoth, vallis est in reg. &c.* Eadem legitur, in manuscriptis, Hentenij septem, nostris nouem, Parisiensium sex. & sensus est; vel: de Bamoth, quæ est vallis in regione Moab, venerunt in verticem Phasga, quem Oleaster probat; vel: de Bamoth, vallis est in regione Moab, ad quem venerunt, vel, quod peruenerunt. In quem sensum, Hieronymus, explicans 39. mansionem, vertit: Et de excelsis ad vallem quæ est in regione Moab. Sed, quomodo sit vallis in montis vertice? id enim sequitur: *In vertice Phasga.* Hieronymus mysticam quorundam expositionem refert. fortassis autem litteræ sensus est: *In vertice Phasga*, circa radices Phasga, qui montis Abarim vertex est. ut intelligantur, in humilioribus locis montis Abarim castrametati, ante seu contra Phasga, quod fuit nomen verticis eiusdem montis. Infra, versu 47. capitis 33, eadem mansio, alijs nominibus describi videtur: *Egressique de Helmon Deblathaim, venerunt ad montes Abarim, contra Nabo.*

Id quod deinceps sequitur: *Quod respicit contra desertum*, multi scriptorum codicum, & quidem emendationum plerique, legunt: *Et quod respicit contra desertum.* Sed alterum fortè redundat, aut *&*, aut *quod.* Hebræicè *&* tantum legitur, ut in duobus Latinis scriptis; Græcè, *quod*, τὸ ἐναντίον, ut in pluribus scriptis, quorum duo q̄ habent.

27.

C. 24. v. 7. *Fluet aqua de stula eius, & semen illius erit in aquas multas.* Vera huius loci lectio hæc esse videtur: *Et semen illius erit in aquas multas.* hoc enim modo plerique librorum, tum calamis, tum typis, exaratorum, legunt; Rabano, Beda, & Ruperto, suffragantibus, textuque Hebræo consentiente. Quod autem habent codices quidam, *Et semen illius erit in gentes multas*, veræ lectionis expositio est. Frequenter enim, per aquas, gentes & populi significantur. vnde & in Apocalypsi Ioannem Angelus instruens: Aquæ, inquit, quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ. Itaque Interpretes 72, &, qui eos fortè sequutus est, Chaldæus, huius loci, non verba, sed sensum, transferentes, dixerunt: *Exibit homo ex semine eius, seu (quæ Chaldæi sunt verba) crescet Rex qui vngetur de filijs eius, & dominabitur populis multis.*

Apoc. 17. d.
15.

F

C. 33.

C. 33. v. 3. *Profecti igitur de Ramesse mense primo, 15^a. die mensis primi, fecerunt altera die Phase, filij Israël, in manu excelsa, videntibus cunctis Aegyptijs, &c.*] *Fecerunt altera die phase.* sic pleraque exemplaria: nonnulla verò, tantum: *Altera die phase*, legunt; *fecerunt* auferunt tria Parisiense, Basileense, Complutense, S. Germani paruum; sex nostra, vnum quidem Lugduni excusum anno 1522, quinque autem manuscripta, quorum quatuor D. Hunnæi sunt, litteris A. F. M. Q. signata, vnum Plantini, quod latum diximus. Conformis est glossæ ordinariæ & Lyrani lectio. Exemplaria M. N. Hunnæi, D. F. K. cum Plantini medio & Bessarionis codice, indicant *fecerunt* superfluum. Atque his, his inquam codicibus, qui *fecerunt* auferunt, aut auferendum iudicant, volunt, Hebræa, Chaldæa, & Græca. Rabanus & Coloniensium Biblia anni 1529, omisso verbo *fecerunt*, legunt: *Altera die post phase*: quomodo etiam Isidorus exponit, cuius commentarium in tres Moysis libros scriptum, contribuit Louanienfis Bibliotheca Societatis Iesu. Beda habet: *Altera die Pascha*. Itaque transfodienda videtur vox illa *fecerunt*, præsertim, cum etiam Textus series eam rejicere videatur, & legenti fallum sensum offerat. Non enim, quod primò intelligitur, filij Israël fecerunt phase 16ª die mensis primi, nec videntibus Aegyptijs & sepelientibus primogenitos; sed ad decimæ quartæ diei vesperâ, domi, priusquam Aegyptij, subita filiorum morte turbati, exire compellerent. Tostatus quidem *fecerunt* legit, & partem istam, vt parenthesin, additam intelligit, hoc sensu, altera, id est, decimaquarta die, fecerant phase filij Israël: sed, vt orationis incommodum non euitatur, ita non id Hebraicè significatur. Legiture enim: Et profecti sunt de Ramesse, mense primo, decimaquinta die mensis primi, *קִמְצָתָהּ הַפַּסְחָה*, à crastino Pesach, egressi sunt filij Israël, in manu &c. *A crastino Pesach*, id est, altera die post pesach seu phase, postridie quàm immolatus fuerat agnus paschalis. Chaldæus vertit *בְּיָמֵי הַפַּסְחָה* à post phase; 72. τῆς ἐπόμενης ἡμέρας postridie paschæ. Præferenda igitur ea lectio videtur, quæ, omisso verbo *fecerunt*, habet: *Altera die phase*, quod est, die sequente ipsum phase, profecti sunt. Videri potest ab indocto quopiam adiectum, quòd, neque facillè istud intelligeret, neque prolixioris sententiæ terminationem aduerteret. Verumenimvero, in antiquioribus & emendatioribus nostris exemplaribus, *fecerunt* addi deprehendimus: id quòd & Epanorthotes annotauit, cuius in hunc locum hæc sunt verba: xxxi i. a. *profecti igitur de Ramesse &c.* suspensiuè vsque in *Socoth*. Item a. *mensis primi altera die phase*. non video bene, quomodo sit *fecerunt* (antiqui verò interponunt quòd dicitur *fecerunt*; ibi: *fecerunt altera die phase*) sed & ipse Strabus habet

habet: *Altera die post phase profecti sunt de Ramesse*. Hæc Corrector. Lyranus, suum hac de controuersia iudicium his reliquit verbis: Aliqui libri habent: *Altera die fecerunt phase*: sed *li fecerunt* non est in Hebræo, nec in libris correctis. nec mirum, quia non est de textu, sed peruertit sententiam, vel saltem obscurat eam; quia videtur sonare, quòd filij Israël fecerunt phase, post exitum de Ramesse: quòd non est verum.

NOTATIONES IN DEUTERONOMIUM.

C. 2. v. 27. 28. 29. *Quæ Latini libri, Rabano consentiente, fere numero multitudinis scribunt: Transibimus per terram tuam, publica gradiemur via, non declinabimus &c.* exemplar S. Germani paruum singulari legit: *Transibo per terram tuam, publica gradiar via, non declinabo neque ad dextram neque ad sinistram. Alimenta pretio vende mihi, vt vescar: aquam pecunia tribue, & sic bibam. tantum est, mihi concedas transitum (&c.) donec veniam ad Iordanem, & transeam ad terram, quam Dominus Deus noster daturus est nobis*; conformiter codicibus Hebraicis, & quibusdam Chaldaicis ac Græcis. Textus Regionum Bibliorum Græcus & Chaldaicus, cum reliqua singulari legant, ille, primum numero plurali habet *ἡμεῖς* *transibimus per terram tuam*; hic, tertium *לֹא נִקְטִי יָנִי* non declinabimus &c.

C. 10. v. 20. *Dominum Deum tuum timebis, & ei seruias.*] D. Hentio huius loci germana esse lectio visa est: *Et ei seruias*. nec sine ratione. nam, vt multorum insignium exemplarium est; ita, Hebræo, Chaldæo, & Græco consonat: quanquam Regionum Bibliorum editio Græca, cum aliis Latinis libris, legat: *Et ei soli seruias*. Deu. 6. v. 13. eadem est eiusdem sententiæ diuersa lectio. nonnulla enim exemplaria demunt *soli*, consimiliter Rabano, codici Græco Vaticano, atque Hebræis ac Chaldæis libris: pleraque addunt, consentaneè Græcis textibus, Regionum, Aldinorum, & Germanicorum Bibliorum. Epanorthotes sexto capite legendum docet *soli*; decimo tollendum: neque alia ex causa de locis his diuersimodè censere videtur, quàm ex probatorum Latinorum exemplarium autoritate. Nam & nos inuenimus, exemplaribus nostris correctioribus, atque etiam Tostato, sexto capite addi; decimo, tolli, *non soli*. vt Interpres, hic, verba transtulisse; ibi, sensum, videri possit. Sensum autem, quem Dominus reddidit, cum Tætatori obiecit: *Dominum Deum tuum adorabis,*

& illi soli seruias. Significatur enim, ita seruiendum Deo, vt non alteri. hoc est, soli ipsi diuinos honores, qui ~~ἀναγινωσκου~~ nuncupatur, exhibendos.

31.

C. 14. v. 23. *Decimam frumenti tui (&c.) & primogenita de armentis & ouibus tuis offeres.* ita nonnulli Latinorum codicum: ac simile quid adiciunt Græci: Eo feres decimam frumenti tui (&c.) & primog. boum & ouium tuarum. Verùm, Latini codices emendatiores, vocem *offeres* confodiunt, neque vllum verbum addunt, conformiter Rabano, & Hebræo textui, atq. Chaldæo. Subaudiendum autem ex præcedentibus relinquant *separabis & comedes in conspectu Domini*, qui enim prius generatim dixerat, decimam partem cunctorum quæ ex terra nascuntur separandam, & in loco, quem elegerit Dominus, comedendam: iam illa enumerat, decimam frumenti, & vini, & olei, atque adiicit, armentorum & gregum primogenita.

32.

¶ *omnes. I. M. S.*

C. 21. v. 6. Latina exemplaria pleraq. omnia nobis visa, legunt: *Et venient, aut veniant, & maiores natu ciuitatis illius ad interfectum, lauabuntque manus &c.* Exemplar autem, quod nobis commodatò misit colendissimus Lobienfis cœnobij Abbas, scribit: *Et maiores natu ciuitatis illius ad interfectum, lauabuntque manus &c.* non habet *venient*, seu *veniant*, nisi altera manu inter lineas scriptum. Hoc ipsum Rabanus prætermittit, ita vt ex præcedentibus sententia pendeat: *Accedentque sacerdotes filij Leui (quos elegit Dominus &c. quæ parentheseos notis concludantur) & omnes maiores natu ciuitatis illius, ad interfectum: lauabuntque manus &c.* Hebraicè legitur: Et omnes seniores ciuitatis illius, propinqui ad occisum, lauabunt manus &c. ad eundem ferè modum Chaldaicè legitur, & Græcè. Rabani lectio, quod *תקרובים* propinqui respondeat, nihil habet. Id autem in vulgata lectione *venient* esse videtur, vt intellexerit Interpres, *propinqui* sient, id est, *venient ad occisum*. sed commodius alij intelligunt: Seniores ciuitatis, quæ propinquior est, vel qui propinquiores sunt, occiso, lauabunt &c. An autem, etiam sacerdotibus, manus super vitulum lauandæ fuerint, id quod Rabani lectione præcipi videtur, dubitari meritò potest. Quod nonnulla scripta legunt: *Et veniant maiores, sequentibus minus congruit. Quod Ge. p. addit omnes: Et venient omnes maiores*, Rabani textui, Hebræo, Chaldæo, & Græco conuenit.

33.

C. 28. v. 22. & sequentibus. Multa, eorum, quæ Latini codices fere vt imprecantis verba hoc capite scribunt: *Percutiat te Dominus egestate, & persequatur donec pereas &c.* Rabanus, futuro tempore, vt prædicantis verba legit: *Percutiet te Dominus eg. Et persequetur donec pereas.*

*pereas. Calum, quod supra te est, aneum; & terra, quam calcas, erit ferrea. Tradet te Dominus. Per vnã viam egredieris, & per septem fugies, & dispergeris. Percutiet te Dominus vlcere Aegypti. filij tui & filia tradentur alteri populo. Quibusdam partibus quædam scripta consentiunt. Hebraicè, nedum hæc, verumetiam vniuersa huiusmodi, quæ hoc capite recensentur, tempore futuro, aut præterito in futurum conuertendo, leguntur: sed, & vt prædicantis, & vt optantis, verba, reddi possunt. Hinc 70, quædam hoc, quædam illo modo, transtulerunt. Neque à sanctorum mansuetudine alienum est, hoc modo optare transgressoribus quas merentur pœnas (id namque in Prophetarum libris non semel occurrit) non enim, quamuis similibus fortè vtantur verbis, quibus maledicis vti consuetudo est, malè aut precantur aut volunt: sed, prædicunt, id quod certo euenturum preuident, simulque ostendunt, non displicere sibi cognitam Dei sententiam, quam fixam atque immobilem statuit. Prophetam cum dicit, inquit Augustinus, *Sicut fuit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei*, videt hoc certissimè peccatoribus imminere: & placet ei quod Deus statuit, ne Deo ipse displiceat. Sermone 28° De diuersis.*

34.

C. 22. v. 30. *Quomodo persequatur vnus mille, & duo fugarent decem milia?* Huic lectioni id incommodi est, quod partes non aptè sibi respondeant. Antiqui codices Correctoris legunt: *Quomodo persequatur vnus mille, & duo fugent decem milia?* His nostrorum codicum vnus duntaxat, vtraque parte conformis est: plures, priori parte conueniunt; posteriori, voce discrepant, sensu consonant, nam *fugarent* legunt. Hebraicè & Chaldaicè futura leguntur; sed, quæ varijs modis reddi possint. Quidam transferunt: *Quomodo persequeretur vnus mille, & duo fugabant decem milia?* Alij, inter quos Septuaginta: *Quomodo persequetur vnus mille: & duo fugabunt decem milia?* Nonnulli: *Quomodo persequatur (id est, persequi possit) vnus mille: & duo fugent (id est, fugare possint) decem milia?* Intelligunt autem hunc locum, quidam, de Israëlitis inimicos expugnantibus: alii de inimicis Israëlitas superantibus. Prima autem interpretatio, accidisse significat: secunda, futurum prænunciat: tertia, anceps est, vt & factum intelligi possit & futurum.

NOTATIONES IN

LIBRUM IOSVE.

C. 12. v. 7. Hebraicè legitur *וַיִּצְרַח יְהוֹשֻׁעַ אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר וַיִּצְרַח יְהוֹשֻׁעַ אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר* quod est, Et vsque ad montem leuem ascendentem in Seir. Vulgatus Inter-

35.

Interpres reddidit: *Vsque ad montem cuius pars ascendit in Seir*. quod enim alij legunt סֵיִר , & glabrum siue leuem interpretantur: ipse legit סֵיִר , & partem reddidit, non hoc tantum loco, verumetiam superioris capituli versu 17. Chaldaeus exposuit, montem diuisum. I X X . ipsam vocem Hebraicam retinuerunt, אלון , vel, vt Masij editio habet, אלון siue אלון . Quod autem in alijs Latinis exemplaribus additur *Libani* (*Vsque ad montem Libani, cuius pars &c.*) superfluere, non sine ratione censetur. Primum, quod, in multis codicibus Latinis non reperiatur, quinque Parisiensium, quinq. Hentenij, octodecim nostris. Deinde, quod à libris Hebraicis, Græcis, & Chaldaicis, non agnoscat: & Tostatus legisse non videatur. Demum, quod à manifesta veritate reijciatur. Hic enim Chananæa in Iosue potestatem redacta narratur: & ad id demonstrandum, termini longitudinis eius (latitudine enim exigua est) describuntur. vnus, versus Aquilonem, Baal-gad, qui fuit, aut planities in campestribus seu valle Libani, aut, quod vero similis putatur, pars montis Libani: alter versus Austrum, Mons glaber ascendens in Seir (id est, qui sursum porrigitur versus Seir) qui, si & ipse ad Libanum pertinuit, id quod lectio illa significat, Libanus coniunctus aut vicinus fuit monti Seir: sed id fieri non potuit, nisi mediam vel secuerit, vel cinxerit, Chananæam. id quod verum non est. Iugulandum itaque videtur, quod alijs libris additur, *ad Libani*: id quod sanè, D. Hentenius, & Parisienses, Bibliorum suorum textibus expulerunt. Easdem ob causas, transfodiendum videtur, quod alij legunt *Hermon*. nam Trilinguis Collegij scriptum, habet: *Vsque ad montem Hermon, cuius pars ascen. in S.* Hermon enim pars est Libani, & quidem affinis Baal-gad, quod ex capitibus Iosue, vndecimo & decimotertio, perspicuum est. Verumenimvero, obseruatum à nobis est, in exemplaribus nostris antiquioribus & emendatioribus plerisque, addi *ad Libani*. id quod & Epanorthotes in suis codicibus animaduertit: Antiqui, inquit, bis habent *Libani*: Hebræus cum Græco, tantum habet illud, quod primo positum est. In libro autem, qui correctus dicitur, scriptor vnum abstulit, & Corrector aliud de minio subtrahere neauit. Hæc Epanorthotes. Sunt tamen non contemnendæ fidei & antiquitatis exemplaria, à quibus posterius istud *Libani* omittatur, inter quæ est præstantissimus Lobienfis Cœnobij codex, anno à Dominica incarnatione 1084 scriptus.

Iosue 11. d. 17.
Iosue 13. a. 5.

36.

C. 21. v. 21. 27. 32. 36. Quod, his locis, multi codices, numero multitudinis habent: *Vrbes aut ciuitates confugij*, multi, numero singulari legunt, & quidem, versu 21, nouemdecim ex manuscriptis nostris

nostris, *vrbs confugij Sichem* scribunt; vicesimoseptimo, nouemdecim, *confugij ciuitatem Gaulum*; tricesimo-secundo, vigintiquinque, *ciuitatem confugij Cedus*; trigessimosexto, quatuor, *ciuitatem confugij Ramoth*. Omnibus his locis, Alphonsus Tostatus, singularem legit numerum (quanquam adiunctus textus habeat pluralem) & quidem, versu tricesimo-secundo, & quo aptius conueniat, tricesimo-sexto, nominandi casum, *ciuitas*. atque hoc posteriori loco, tricesimo-sexto inquam versu, etiam quatuor scripta, nominandi casu *ciuitas* legunt. Hebræis & Chaldaeis, vniuersis his locis, numerus est singularis: Sed Græci libri variant. Nam, 27. versu, plurali numero; 21. & 36, singulari; 32, Complutensis plurali, alij legunt singulari. Versibus igitur 21. & 36, necnon 32, Latinarum lectionum eæ præferendæ videntur, quibus singularis est numerus. quin & 27. versu, lectio eadem merito præferatur. Vna enim horum quatuor locorum ratio est, quod singulis singulæ confugij ciuitates recensentur, nec numerus conueniat plurium, vbi scribatur vnica. Versibus 13. & 37, vbi duo reliqua asyla, Hebron & Bofor, nominantur, idem militat argumentum; sed, priori quidem, numerus singularis constanter ab omnibus legitur: de posteriori verò, proxima notatione dicemus. Loca autem 1. Para. 6, e. 57. & f. 67, quæ, cum simillima sint, numero leguntur plurali, & quidem Græco consentiente, atque, posteriori præsertim loco, Hebræo, commodè, si distinguantur, exponuntur: Porro *filij Aaron dederunt ciuitates, ad confugiendum Hebron, & Lobna &c.* & versu 67: *Dederunt ergo eis vrbes, ad confugiendum, Sichem, cum suburbanis suis, in monte Ephraim, & Gaser &c.* ita vt *ciuitates*, seu *vrbes* ad omnes sequentes referatur: *ad confugiendum* autem, ad proximam tantum. Sic Tostatus & Lyranus.

C. 21. v. 37. Magna hoc loco exemplarium, nec tantum Latinorum, diuersitas est. Quædam, versus hunc 37. *De tribu Ruben, ultra Iordanem, contra Iericho, ciuitates refugij, Bofor in solitudine Misor, & Iaser, & Iethson, & Mephaath, ciuitates quatuor, cum suburbanis suis*, omnino non legunt, Correctoris Latina exemplaria antiquiora; ex nostris, Brugenſe, quod est Cathedralis Ecclesiæ Diui Donatiani Brugenſis; Lobienſe, quod Lobienſis est monasterij; P. atque M. à Domino Hunnæo contributa (sunt enim D. M. N. Augustini Hunnæi, quæ alphabetiliteris insigniuntur) & medium à Plantino transmissum. Leodiensis codex legit: sed facile conspicietur ab initio omisisse. H. & I, in textu quidem prætereunt: adscribunt autem, H. in proximo margine; I. in supremo paginæ vertice. N & latus Plantini codex prætermittunt, cum hunc versum, tum illum, qui ciuitates filiis

37.

Merariis

Merari ex Gadis hereditate assignatas enumerat. & illud quidem nobis seruit: hoc autem contra omnium est fidem. In Massoreth Iudæorum, sanè vetusta, versus iste, qui vrbes à Rubenis tribu datas recenset, non agnoscitur: ex quo, in antiquissimis Bibliorum Hebraicorum exemplaribus, non extare colligitur. Bibliorum Venetorum Textus Hebraicus & Chaldaicus, non legunt: notatque Kamhius, se in antiquis exemplaribus, nisi quibusdā, non inuenisse. Tostatus, Hebræis sui temporis codicibus deesse, asserit. Verum, quæ fiat, cum versu capituli istius septimo scriptum sit: *Et filijs Merari, per cog. suas, de tribubus Ruben & Gad & Zabulon, vrbes duodecim*, hęc, Zabulonitarum & Gaditarum vrbes recensentur; Rubenitarum verò prætermittantur? Quomodo verò filiorum Merari, duodecim sint ciuitates, & Leuitarum quadraginta octo, nisi eæ, quas Rubenitæ contulerunt, addantur? An id, fortè, hoc loco contingit, quod 1. Paralip. 6. c. 60? ibi enim, enumeratis vndecim duntaxat ciuitatibus, subiungitur: *Omnes ciuitates tredecim per cognationes suas*. An hęc, fortè, similiter, folijs octo recensitis, subiungatur: *Omnes vrbes filiorum Merari per familias & cognationes suas duodecim?* & iterum: *Itaque ciuitates vniuersæ Leuitarum (&c.) fuerunt quadraginta octo?* Sed, vnde nam, vsque adeo & multis & diuersis libris, ciuitates Rubenitarum quatuor addantur? Græci enim libri, Chaldaici Complutenses, Syriacus A. Masij, & plurimi Hebraicorum & Latinorum, quatuor ciuitates, filijs Merari, ex Rubenis hereditate assignatas, connumerant. An additicia sint, quæ vniuersis his leguntur libris? profectò, non facilè id asserendum est: verumtamen, cum sibi mutuo dissimilia sint, ita vt ex eadem profluxisse scaturigine non videantur, non temere omnino quis suspicetur. Quæ enim Hebraicè & Chaldaicè ponuntur, ab eis quæ Græcè & Latinè leguntur, non parum discrepant. Nulla enim Hebraicè & Chaldaicè, vel Iordanis, vel Ierichuntis, vel ciuitatis refugij, vel solitudinis Misor, mentio est, vt Græcè atque Latinè. Sed, si alicuius ciuitatis refugij non debuit mentio prætermitti: quodcumque enim asylo hoc capite commemoratur, *ciuitas refugij* cognominatur, ex quo, etiam alijs istius capituli partibus; hæc difformia ostenduntur. Latinorū codicum, qui quidè legunt, ea est inter se diuersitas, vt, nec loco, nec modo eodem, habeant; id quod statim declaraturi sumus. Ex his autem, adiecticia hæc esse colligas. Certè vir doctissimus Andreas Masius, quæ nunc Hebraicè leguntur, additicia existimare videtur: quæ Græcè, septuaginta-duos Interpretes, non de Hebræo transtulisse, sed de suo, explicandæ sententiæ causâ, addidisse, docet: quæ Latinè, ex Græco, non ex Hebræo, expressa; id quod non obscurè apparet; asserit. Prioris li-

ris libri Paralipomenon sexto capite, vrbes quatuor, quas concessit Rubenitica tribus filijs Merari, concorditer leguntur ab omnibus. hoc modo: *Trans Iordanem quoque, ex aduerso Iericho, contra Orientem Iordanis, de tribu Ruben, Bosor in solitudine cum suburbanis suis, & Iassa cum suburbanis suis, Cademoth quoque & suburbana eius, & Mephaath cum suburbanis suis*. Hoc fortè loco adiuti fuerunt interpretes Græci, si, quæ in Iosue ediderunt, de suo addiderint. Nam, vt partes reliquæ simillimæ sunt: ita, parum diuersa sunt nomina. Eadem sunt autem, cum eis, quæ Hebræi codices, hoc Iosue loco, habent. Verum enim uero, si ista non leguntur, necesse est subaudiantur: neque enim alioqui summa confici possit. Nihil autem à nobis statuitur, nec legenda discernuntur, nec tollenda definiuntur. Corrector hac de re in hunc modum scripsit: Item F. Nota, quod illud quod dicitur: *De tribu Ruben vltra Iordanem*, quidam antiqui & Hebræi & Latini non habent hęc, videlicet, de quatuor ciuitatibus quas tradiderunt Leuitis. Alij, noui & Hebræi & Latini, sed & satis antiqui, habent. verumtamen, quia inuenio Græcum habere, constat mihi antiquos Hebræorum hoc habere: & postea agitur de tribu Gad. Et infra, secundum Hebræum & Græcum, *fuerunt XLVII*, quod etsi omnes (non) nominarentur, propter illas, dico, de Ruben, vel alias, nihilominus tot fuerunt. simile, primo Paralip. vi° d. *Ciuitates tredecim*, nec nominantur nisi x. vel xi. Hęc hunc in locum Epanorthotes.

Ea porro exemplaria, in quibus ista leguntur: in quibus, versus iste, qui datas à Rubenitis ciuitates enumerat, habetur, multum inter se discrepant, id quod paulò antè indicauimus. Nam, versus hunc, neque eodem loco, neque eodem modo, legunt. Plæraque Latinorum exemplarium, tertio loco habent. primum enim ciuitates, quæ filijs Merari ex Zabulonis sorte datæ sunt, enumerant; deinde, eas quæ ex Gadis; tertio, quæ ex Rubenis. Sed decem nostrorum manuscriptorum, Zabulonitarum ciuitatibus Rubenitarum subiungunt, ac tertio Gaditarum vrbes ponunt, conformiter libris Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis. Eo etiam ordine Tostatus enarrat: atque hoc est, quod Epanorthotes dicit, postquã de Rubenis tribu egerat: Et postea agitur de tribu Gad. Latinum exemplar Collegij Trilinguis, scriptum anno MDCCCXXXII, hunc, de Rubenitarum ciuitatibus, versus, tricesimo octauo versui subiecit. Nam enumeratis Zabulonitarum & Gaditarum ciuitatibus, subiungit: *Omnes vrbes fil. Merari per familias & cognationes suas, duodecim*. sequitur: *De tribu Ruben vltra Iordanem contra &c.* Fortasse, in eo, ex quo istud descriptum est, exemplari, non fuit, sed ex altero huic additus est, cum putaret scriptor, verum alioqui non esse quod scripserat, filiis Merari vrbes

rari vrbes duodecim datas, neque quod scribendum sequebatur, Leuitarum ciuitates simul quadraginta octo esse. Tantum, de versus istius ordine: nunc, de verborum diuersa lectione.

Communis lectio ea est, quæ initio Notationis in hunc locū producta est. Bibliorum autem Complutensium & Reginarum Latinus textus, tantum: *De tribu Ruben ciuitates (&c.)* legit: verba hæc, *ultra Iordanem contra Iericho* prætermittit. Alphonsus Tostatus, Interpres ad eò sedulus, vt vix quidquam prætereat, non attingit. Hebraicis & Chaldaicis libris omittuntur, ad hunc enim habent modum: Et de tribu Ruben, Beser & suburbana eius, & Iahafa & suburbana eius, Cedemoth & suburbana eius, & Mephaath & suburbana eius, ciuitates quatuor. Verum, Græci libri, etsi aliter atque aliter, legunt. Germanici cū Aldino habent, *ἢ πέραν τοῦ ἰορδάνου, κατὰ ἰεραχὼν, ἐκ τῆς φυλῆς ρεβὴν, ἔδωκε τὴν πόλιν τὸ φυλαδευτήριον τῷ φονεύσαντος τὴν βοσὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισὼρ, ἢ τὰ πεισπέεια αὐτῆς, ἢ τὴν ἰαζήρ, ἢ τὰ πεισπέεια αὐτῆς, ἢ τὴν κεδσὼν, ἢ τὰ πεισπ. αὐτῆς, ἢ τὴν μασφά, ἢ τὰ πεισπ. αὐτῆς, πόλεις τέσσαρες.* Regia editio scribit, *ἢ πόλεις τῆς ἰορδάνου τὴν ἰεραχὼν ἐκ τῆς φυλῆς ρεβὴν, τὴν πόλιν τὸ φυλαδ. τῷ φον. τὴν βοσὸν, ἢ τὰ πεισ. αὐτῆς, ἢ τὴν ἰαζήρ, ἢ τὰ πεισ. αὐτῆς, ἢ τὴν κεδσὼν, ἢ τὰ πεισ. α. ἢ τὴν μασφά, ἢ τὰ πεισ. α. ἢ τὴν κεδσὼν, ἢ τὰ πεισ. α. ἢ τὴν μασφά, ἢ τὰ πεισ. α. π. τ.* Itaque, vt in omnibus penè Latinis, sic & in Græcis libris, verba illa *ultra Iordanem contra Iericho* leguntur.

Quod sequitur *ciuitates refugij*, vndecim nostrorum scriptorum, numero singulari, *ciuitatem refugij* legunt. similiter Tostatus, sed, qui magis congruat, primo casu, *ciuitas refugij*. Suffragantur his Græci codices, & manifesta ratio, quod vnica hîc recenseatur refugij ciuitas, Bosfor, in solitudine Misfor sita.

Non enim ante, sed post *Misfor*, distinctio collocanda est, vt reseruetur quidam libri collocant. Neque enim Misfor, ex ciuitatibus est, de sorte tribus Ruben filiis Merari datis: Nam sic quinque essent, cum summa sit quatuor ciuitatū cum suburbanis suis: sed, vt nomen, vel ipsius solitudinis, vel potius regionis in qua est solitudo, positum est. atque id ex Græco perspicuum sit, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισὼρ, vel, vt emendatiora habent exemplaria, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισὼρ. Notandum est autem, id, quod Deuter. 4. g. 43. Hebraicè de situ Bosfor dicitur בַּמִּדְבָּר בְּעֵרְסֵי הַמִּסְפָּר Bammidbar beeres hammisfor, sextuaginta duos vertisse, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν τῇ γῆ τῆς πεδινῆς; Latinum similiter transfuisse, *in solitu-*

in solitudine qua sita est in terra campestri. Rursum, quod Iosue 20. c. 8. de eiusdem situ legitur, בַּמִּדְבָּר בְּעֵרְסֵי הַמִּסְפָּר Bammidbar hammisfor, illos reddidisse ἐν ἐρήμῳ ἐν τῇ πεδινῆς; hunc exposuisse, *qua sita est in campestri solitudine.* Non videntur igitur existimasse, *Misfor* proprium esse nomen, aut solitudinis, aut regionis: sed appellatiuum, quod campum seu planitiem designet. Nam & aliis scripturæ locis hac significatione in vsu est. Clarissimus est locus 3. Regum 20. d. 23., vbi serui Regis Syriæ dixisse leguntur: *Δὴ montium sunt Δὴ eorum, ideo superauerunt nos: sed melius est vt pugnemus contra eos.* בַּמִּדְבָּר בְּעֵרְסֵי הַמִּסְפָּר *bammisfor in campestribus* (seu, vt 70. reddiderunt, κατ' ἐπιπέδῳ in plano) *& obtinebimus eos.* Quod si non existimauit Latinus interpres, proprium nomen esse *Misfor*, quæ factum sit, quod, hoc loco, *Bosfor in solitudine Misfor* sitam, Latina versione legamus? nisi ipsi, fortè, quæ Græcè legebat, exprimere visum fuerit. Sed cum Græcorum Interpretum eadem fuisse sententia videatur, vndenam, hoc loco, vt proprium nomen Græcè scribitur? Iosue 13. capite, vbi Rubenis hereditas describitur, Græci Hebræam vocem *Misfor*, quam Latinus, nunc *campestris*, nunc *planitiem* reddit, vt nomen proprium reliquerunt. Iterum Ieremiae 48. capite, vbi legimus nos: *Et iudicium venit ad terram campestre, super Helon & Iasa (&c.) & super Bosra, & super omnes ciuitates terra Moab* (quo ex loco patet, Bosra siue Bosfor fuisse in campis Moabiticis) Græci transfulerunt: *Et iudicium venit ad terram ipsius Misfor (τῆς μισὼρ) super Chelon &c.* Itaque, iam proprium, iam appellatiuum nomen, intellexisse videntur. Verum cum superiora loca, quæ, ex Deuteronomij quarto & Iosue 20. capite, producta sunt, & viciniora sint, & de situ Bosfor expressius ac particularius agant, non omnis eximitur scrupulus, quæ fiat, hîc vt proprium nomen legi? Sed, Græca Regis editio, aufert *in solitudine Misfor*, id quod etiam ab Hebræis & Chaldæis libris omittitur. Vnum ex nostris Latinis antigraphis, O signatum, *Misfor* duntaxat tollit, libro Paralipomenon consentaneè: atque hanc huius versus partem ita legit: *Ciuitatem confugij Bosfor in solitudine, Iasa, & Cademoth, & Masphaath.* Ciuitates, quas *Iasa & Cademoth* appellat, Hebræo, & Chaldæo, ac libro Paralipomenon, similiter: alia exemplaria *Iaser & Iethson* siue Gethson nominant Græca quomodo vocent, superius videre licuit. Pro *ιαζήρ* autem, certum est, inquit Masius, scribi debere *ιασσα*, ex libro Paralipomenon. Nam *ιαζήρ* mox dabitur ex tribu Gad. Quam *Masphaath* nuncupat superius citatum exemplar, multi Latinorum codicum, cōsonantibus quibusdam Græcis, *Maspha* dicunt. Masius, *Maspha* Græcè scribendum docet: atque ita scribit Latina Octateuchus, eximitæ verustatis & integritatis, quam Patres Societatis Iesu, cum multis

Iosue 13. b. 9.
c. 16. 17. 21.

Iere. 48. c. 21.
d. 24.

aliis manuscriptis, nuper à confectione redemerunt. Latina Loranienſium editio, conformiter Hebræo atq. Chaldæo, & Paralipomenis, *Meppaath* legit. Tres istæ posteriores ciuitates, supra, 13°. capituli versu 18, inter possessiones tribus Rubenis enumerantur. Toſtato, diuersa planè est & mirabilius partis lectio: *Bosor in solitudine, Terhson, Misor, & Ocho, ciuitates quatuor cum suburbanis suis*. Nihil mirum, quòd tres istas posteriores ciuitates ignotas dicat, nec decimo tertio capite recensitas. satis patet corruptam esse lectionem, præfertim quoad medias ciuitates. hæc, de versus istius intricatissimi varijs lectionibus, notata sint.

NOTATIONES IN
LIBRVM IVDICVM.

38.

C. 14. v. 9. *Nec tamen voluit eis indicare, quòd mel de corpore leonis assumserat.*] ita multi scripti Latini codices, cum Hebraicis, ac Chaldaicis libris, legunt. Epanorthotes, secundum alios Latinos codices, *Quòd mel de ore leonis assumserat* legendum censet: mutationem ex Hebræo factam existimat. Sed, cur magis ex Hebræo *ore*, quàm ex versu præcedenti mutatum est corpore? imò verò id potius videtur. Interpretem hoc loco vertisse corpore; scriptorem autem substituisse, quòd præcedenti versu legerat, *ore*, quòd corpus ab ore distingueret, vt sit nonnunquam, ac proinde, quòd de corpore assumserit, verum esse, non statim aduerteret; videret etiam vocum affinitatem. Sanè, manu scripta nostra, & antiquiora, & correctiora, cum plerisque impressis codicibus, superiori versu *ore*, isto corpore legunt. Toſtato etiam disertè annotat, libris nostris, priùs *ore*, posterius *corpore*, cum Hebræis idem vtrouique sit nomen. Atque hac in parte, noster Interpres, fortè, Græcam translationem sequutus est. habet enim eodem penè modo; versu octauo: Et ecce examen apum in ore Leonis; versu nono: Quòd ex corpore Leonis extraxerat mel. Priori enim loco, determinatam corporis partem, quam ænigmatis verba, *De comedente exiuit cibus*, significare videntur, Interpretes indicandam censuerunt: Posteriori, corporis seu cadaveris vocabulum, quòd conueniret aptius, retinendum iudicarunt. Quòd Epanorthotes ait, Græcè legi *ore*, de versu præcedenti verum est; sed hoc versu, non inuenimus. quæ namque consulimus exemplaria, *ἐν τῷ ἐξέω*, habent; vel, quæ Vaticani codicis lectio est, *ἐν τῷ πτώματι*. Porro *ἐξέω*, pro corpore hoc loco accipitur, qua significatione apud classicos scriptores reperitur. Duas ob causas videtur Samson, quòd de corpore leonis

Eandem Iosephus corporis partem intellexit.

leonis mel sumferat, parentibus non indicasse. vna fuit, ne, mel ex cadauere sumtum abominarentur: altera, ne Thamnatæis, mel in ore leonis, pridem filij manibus dilacerati, enatum, se comedisse, narrarent, & explicandi ænigmatis, quòd proponere constituerat, rationem darent. quam causam postea insinuassee videtur, cum vxori respondit: Patri meo & matri nolui dicere: & tibi indicare poterò? harum causarum vtriuſque, si, posterius corpore legatur, manifestius indicatur. & prior quidem, quia corporis siue cadaueris mentio, continuo deestationem offert: posterior autem, quia significatur, non tantum non indicasse, mel ex ore leonis sumtum, sed nec dixisse ex corpore acceptum. Germana igitur videtur noni versus lectio: *Quòd mel de corpore leonis assumserat.*

C. 15. v. 14. Plæraque exemplaria legunt: *Et sicut solent ad odorem ignis ligna consumi, ita vincula, quibus ligatus erat, dispersa sunt & soluta.* Duo autem Hentenij, & ex nostris octo, cum textibus qui Glossæ ordinariæ & Toſtato adiecti sunt: *Et sicut solent ad ardorem ignis ligna consumi, ita &c.* Regium: *Et sicut solent ad ardorem ignis lina consumi, ita &c.* Manuscriptum K. notatum, habet in margine *lina*. alterum S. notatum ita in textu scribit, vt vna legere possis, ligna non possis. Verisimile omnino est, non ligna sed lina scribendum esse: Nam & Hebræi codices, & Græci, atque Chaldæi, ita habent. quibus nec ea est vocum *lina* & *ligna* similitudo, ex qua error irrepsisse videtur. Iosue secundo capite legitur *וַיִּסְתַּכְּם בְּאֵשׁ הַיָּדֵי וַיִּבְרָחֵם* & abscondit eos in linis ligni. id quòd Interpres noster exposuit: *Operuitq. eos stipula lini.* Accedit, quòd ad odorem ignis ligna consumi non soleant, neque ad ardorem, nisi sensim, id quòd huius loci similitudini non conuenit. Itaque probandum videtur, quòd Complutensia & Clariana Biblia legunt *lina*: sed an *ardorem* legendum sit, quomodo eadem Biblia cum alijs quibusdam habent, an *odorem*, non satis liquet. Hebraicè legitur: Et fuerunt funes qui super brachijs eius, tanquam lina quæ arserunt in igne, & dissoluta sunt vincula eius de manibus eius. Noster Interpres sensum eleganter reddidit. Quòd autem dixit: *Sicut solent lina consumi*, ei respondere videtur quòd Hebraicè est *וַיִּבְרָחֵם אֶשׁ הַיָּדֵי* sicut lina quæ arserunt, quòd addidit: *Ad ardorem aut odorem ignis*, illi *בְּאֵשׁ* in igne. Itaque, quòd Hebraicè dicitur *in igne*, exposuit *ad ardorem aut odorem ignis*. quapropter, ex Hebræo, vera lectio colligi non posse videtur. Verum, pro eo quòd in Hebræo est *וַיִּבְרָחֵם אֶשׁ הַיָּדֵי* Græcis codicibus legitur *ὡς εἰς στυπάλιον* aut *στυπῆλον* *ὡς εἰς στυπάλιον*, sicut stупpa quando olfecerit ignem. An igitur *בְּאֵשׁ* odorari significet, vt hinc Latinis codicibus odoris sit mētio? an

39.

Iosue 2. 16.

potius Græci codices, ex versu sequentis capitis nono, aut aliunde, corrupti sint: positionem namque בער huius significationis esse non competi. Sanè, alter, vt minimum, Vaticanorum codicum, ad quos iussu Illustrissimi D. Granuellani, S. R. E. Cardinalis, Græca Bibliorum editio Argentoratensis collata est, legit, *אֲשֶׁר הָיוּ בְּעֵר* *אֲשֶׁר הָיוּ בְּעֵר*, sicut linum quod incensum est in igne. Sed, quid ad Chaldæum Interpretem, qui conuertit, *בְּעֵר בְּיָה נִירָא*, sicut linum quod olfecit in se ignem? אֲרָרָא enim aphe est, אֲרָרָא, quod odorari significat, deductum. Nam & proximo capite pro Hebræo *הָרִירָא* positum est. Verùm, aliis inflammare denotat, reddunt enim: Sicut linum quod inflammauit, in eo ignis, atque etiam proximo capite similiter. Non potest igitur statui, Latinum Interpretem, propter positionem בער, odorem reddidisse: attamen, pleraque exemplaria nostra, & quidem præstantissima quæque, odorem legunt. & certè, odoris vocabulum, huius loci similitudini aptè congruit. Declaratur enim quàm facile Samson funes novos confregerit, nimirum, sicut ignis linum continuò deuorat, si ei vel olfaciendum offeratur: non opus habet ardoris sui flamma complectatur, atque integris utatur viribus.

Isaie 16. d. 9.

Proximo capite, eadem diuersitas est: at, eo loci, procul dubio odorem dixit Interpretes. Nam, præterquam quòd pleraque Latina exemplaria, & quidem vniuersa nostra, sic legunt, etiam Hebræa & Græca sic habent. An, ex eo loco, hîc mutatus sit, nescio. Abulensis Episcopus utroque loco odorem legit.

NOTATIONES IN PRI.

M. V. M. LIBRVM REGVM.

40.

C. 1. v. 24. *Et adduxit eum secum postquam ablactauerat, in vitulis tribus, & tribus modijs farinae, & amphora vini.*] *Et tribus modijs farinae*, hæc communis est Latinorū codicum lectio, quam, Author quæstionum Hebr. in libros Regum, scriptorum vitio deprauatam asserit, legendumque iuxta Hebræa docet: *Et vno modio farinae.* Sunt autem nonnulla Latina exemplaria, in quibus ita legitur, S. Germani paruum, Societatis Iesu rubrum, Sorbonicum correctorium, Textus glossæ ord. coniunctus, & Clariana Biblia. Hebraicè est: *Et ephi vno farinae.* Ephi autem siue Ephā, Latinus Interpretes, aliquando modium, aliquando tres modios, vertit. Modium reddidit Deuter. 25. c. 14. 15. *Nec erit in domo tua modius maior & minor. Modius equalis & verus erit tibi.* Iterum Iudicum 6. d. 19: *Coxit hædum, & de farinae modio azymos*

azymos panes. Tres modios interpretatus est Ruth 2. c. 17: *Inuenit herdei quasi Ephi mensuram, id est, tres modios.* Verba ista, *id est tres modios*, explicandi gratia Interpretes adiecit. Chaldæus exposuit *tria sata.* Rursum, Isaiæ 5. c. 10: *Et triginta modij sementis facient modios tres.* Hebraicè est: *Et semen homer siue Cori faciet Ephi.* itaque, Corum, triginta modijs; Ephi, tribus, definiuit Interpretes. Corus enim, teste Ezechiele, decem Ephi continet. Ephi igitur, nunc *tres modios*, nunc *modium*, interpretatus est. Sunt enim diuersi modij. Atticum modium vnum, continet Ephi; nam, vt Iosephus ait, Corus decem modia Attica habet: Tres verò modios valet Ephi, eorum qui Sata dicuntur: Ephi enim trium Satorum mensura est. Satum autem siue *אֶפְהָי*, Interprete nostro *modius* dicitur, 4. Regum 7. a. 1. & alibi. Ergo, siue legamus, tres farinae modios Annam apportasse, siue, vnum; vnum Ephi attulisse, vt H:braicè est, intelligi potest. Non facilè igitur corruptelæ arguenda est lectio ista: *Et tribus modijs farinae:* immo verò, maior librorum consensus, eam Interpretis scripturam esse, docere videtur: cum accedat etiam, D. Gregorij, V. Bedæ, & Angelomi, authoritas. Patet autem locum non habere, quòd Hebraicarum quæstionum Author dicit: Si cum vitulis tribus, tres modios farinae obtulit, contra præceptum legis fecit. Nam in lege præcipitur, non nisi tres decimas cum singulis vitulis offerre. Vnde datur intelligi, quòd Elcana non obtulerit tres modios farinae cum tribus vitulis, sed noueni decimas, quibus, secundum Hebraicam mensuram, vnus efficitur Ephi. Patet, inquam, istud locum non habere, si, Ephi, vt vnus generis vnum modium; ita, alterius generis tres modios, complecti, intelligatur. Et, quid si Anna, tres modios, hoc est, tria Ephi, attulisset, non continuò obtulisset. potuisset donare sacerdotibus, vel comedere cum familiaribus, quemadmodum, tres vitulos adduxisset, & vnus obtulisset, legitur. Authorem Hebraicarum quæstionum sequitur Rupertus, Rabanus quoque, cuius in libros Regum commentaria, vetustissima manu scripta, Abbas S. Iacobi Leodiensis nobis commodauit. Græci, retento Hebræo vocabulo, transtulerunt hunc locum; Et Ephi similia. Chaldæus: Et Mechilta vna farinae. Quòd hîc Mechiltam vertit, alibi tria Seim siue Sata reddidit.

Ezech. 45. d. 11.

Iosephus l. 15. antiq. cap. 12.

Num. 29. d. 5. b. 9. 14.

C. 3. v. 2. Multa Hertenij scripta, multa Parisiensium, & nostra pieraque, legunt: *Heli iacebat in toto suo:* atque horum lectio, genuina videtur, cum sit, etiam Authoris Hebraicarum quæstionum, Gregorij, Rabani, Angelomi, Eucherij, Bedæ, & Glossæ ordinariæ: cumque conformis sit, Hebræo, Græco, atque Chaldæo. Græci transtulerunt: Et Heli dormiebat in loco suo. & Interpretes noster, quod hic ia-

41.

hic iacebat, verſu proximo dicit dormiebat. Intelligitur, autem cum dicitur in loco ſuo, locus atrij penitior: in eo enim ſacerdotes dormiebant, quippe qui tabernaculo Domini propinquior eſſet; in poſteriori autem, Leuitæ. Lectionem prædictam, quidam emendare conati ſunt. Nonnulli ſcripſerunt: Heli iacebat in lecto, ſive, lectulo ſuo. Id enim locus exigere videbatur. Fortaſſis autem marginis explicationem in textum retulerunt: Nam & ſcriptorum noſtrorum vnum, in textu loco, in margine habet lecto. Alij ſcripſerunt: Heli iacebat in domo ſua. Id quod Toſtatus ediſſerit, atque ex hoc, & eo qui ſequitur loco Samuel a. dorm. &c. Samuelé tabernaculo propinquiorem fuiſſe, propter ſenium ipſius Heli, exiſtimat.

42.

C. 3. v. 3. Nec poterat (Heli) videre lucernam Dei antequam extingueretur. Samuel autem dormiebat in templo Domini, vbi erat arca Dei. Hæc Latinorum codicum, id quod Epanorthotes teſtatú reliquit, lectio eſt. Eſt & Enarratorum, Rabani ac Toſtati. Exprimitur ſenis Heli miſeria, vt, quantopere miniſtro indiguerit, declaretur, & Samuelis diligentia commendetur. Significatur autem Heli, vſque adeo oculis caligaſſe, vt nocte ardentem in tabernaculo Domini lucernam, vix aut non videret, id enim eſſe videtur antequam extingueretur, nocte, cum arderet. Hic & Rabani ſenſus eſſe videtur, cuius hæc ſunt verba: Præ nimia enim ſenectute, Heli caligauerant oculi, nec poterat videre lucernam Domini cum arderet in tabernaculo, antequam lux diurna fieret, quando eadem extingueda erat lucerna. Eadem habet Angelomus verba: ad ſimilem Eucherius explicat modum. Caietanus intelligit: Non poterat videre lucernam Dei cum eſſet prope extinctionem. q. d. videbat quidem plenè ardentem lucentemque lucernam Domini: ſed propinquam extinctioni minusque ardentem, videre non poterat. vt ſit iſtud dictum, ad differentiam cuius quod quarto capite dicendum erat, Heli oculos finiuiſſe, nec quidquam videre potuiſſe. Atque hoc modo, non tantum Latinam lectionem, verum etiam Hebraicam intelligit, accepta van conjunctione pro etiam: Et poterat videre etiam lucernam &c. Quod ſequitur: Samuel autem dormiebat in &c. non eſt intelligendum, quòd Samuel dormierit in ſancto ſanctorum, vbi erat arca Dei, ſed, quòd non procul inde dormierit. Author Hebraicarum quaſtionú, quæ in Hieronymi operibus exſtant, locum hunc legendum docet: nec poterat videre. vt hîc diſtinctio ſit, & poſtea inferatur: Et antequam lucerna Dei extingueretur, Samuel autem dormiebat, in templo Domini, vbi erat arca Dei. Intelligi autem hoc modo debet, inquit: Et antequam lucerna Dei extingueretur in templo Domini vbi erat arca Dei, Samuel

1. Regum 4. 6. 15.

mucl dormiebat. Nicolaus Lyranus etiam, Latinorum codicum lectionem, aliquorum correctorum imperitia, corruptam putat, primo caſu in quartum mutato, & germana diſtinctione ſublata. Id quod ſuis coniecturis confirmari poteſt. Nam Gregorium magnum primo caſu legiſſe: Nec poterat videre lucerna Dei antequam extingueretur, Commentarius loquitur. In cuius rei fidem, nonnulla verba adſcribemus. Lucerna itaque Dei (habet in commentario Gregorius) videre non poteſt, cum is qui paſtorali dignitate præminet, tanta ſpiſſitate ſæcularis amoris premitur, vt, ad internæ claritatis intuitum, nulla gratiæ inspiratione, ſubleuetur. (&c.) Cum autem antequam extingueretur videre non poſſe dicitur, in iſto adhuc ſæculo viuens prædicator reprobus, damnato iam in æternum impio in cæcitate ſimilatur. Hæc Gregorius, inter alia multa idipſum comôſtrantia. Exemplar D.M.N. Auguſtini Hunnæi H. litera inſignitum, legit: Nec poterat videri lucerna Dei. ecce nominandi caſum lucerna. ſed is, cum actiuo verbo non congruere iudicaretur, videre in videri mutatum eſt. Itaque, ex Gregorio, & vno manuſcriptorum Bibliorum exemplari, primus caſus habetur; ſed, cum ea diſtinctione, quæ vulgò Latinorum eſt codicum. Verum, longè facilius, pro cuiuſque arbitrio, diſtinctio mutatur quàm caſus. Lyrano igitur, germana noſtræ translationis & lectio & diſtinctio videtur: Et non poterat videre. Et lucerna Dei antequam extingueretur, Samuel dormiebat &c. Nam, quod Hebraicè legitur, veritas: nec poterat videre. Et lucerna Dei antequam extingueretur, & Samuel dormiens, in templo Domini vbi erat arca Dei. Et vocauit Dominus &c. Ad eum modum etiam Græci tranſtulerunt καὶ οὐκ ἐδύνατο ἐλέπειν. καὶ ὁ λύχνος τῆς δεξιῆς ἢ κατισβεσθῆναι, καὶ ἀμμήλ ἐκείθεν ἐν τῷ ναῷ κυρίου, οὐ ἦν ἡ κεκοῦτος τῆς θεῆς. καὶ ἐκάλεισεν κύριος &c. Videtur autem nonnullis, inuerſus ordo eſſe, ad hunc conſtruendus modum: Cum lucernæ quæ erant in templo Domini, vbi erat arca Dei, necdum extinctæ eſſent, & Samuel adhuc dormiret: Et, id eſt, tunc, vocauit &c. q. d. antequam lux diurna fieret, ſeu, nocturno tempore, cum Samuel dormiret, vocauit &c. Lucernas etenim, in tabernaculo teſtimonij, veſperi accendi, & manè extingui, Deus iuſſerat, vt eſt Exodi 27. d. 21. & Leuitici 24. a. 3. Partem iſtam, In templo Domini vbi erat arca Dei, Auctor Hebraicarum quaſtionum, & alij, non ad Samuelem, ſed ad lucernas referunt, vt ſit ordo, ſicut diximus, inuerſus. & quidem, ad Samuelem non referendam, indicat fortè præcedens in Hebræo diſtinctio athnach, quæ Latinorum colo æquiualeat. Chaldaus ad Domini vocem retulit: hæc enim eius paraphraſis eſt: Et lucerna domus ſanctuarij Domini necdum extinguebatur, & Samuel

In exemplari Leodiensi, m. litera in diſtinctione lucernæ, & vocula autem, erate, & recentiori manu reſtituta conuenitur.

Gregorius. Vtramque lectionem Rupertus explicat.

ἡ δὲ δεξιά G g. ἡ ἐπισημασμένη G g. cum Procopio Gazæo. G g. καὶ ἴσθη καὶ ἐλάλησε. G g.

^a audita est.
Vener.

cubans in atrio Leuitarum, & vox 'Domini' è templo Domini, vbi erat arca Domini. Et vocauit Dominus, &c.

43.

C. 4. v. 1. Quod huius capituli initio, in multis exemplaribus legitur: *Et factum est in diebus illis, conuenerunt Philistinim in pugnam*, à multitudine idem præteritur. Nam, S. Petri Lobienſe, S. Germani longum, Societatis Iesu longum, Hunnæ O, & cum Complutensi, Regium, locum hunc ita scribunt, vt post id quod in superioris capituli est fine: *Et euenit sermo Samuelis vniuerso Israël*, continuè subiungatur:

Brugensi ma-
nuscritto, in
margine, non
in textu legi-
tur.

Egressus est namque &c. hanc antiquorum exemplarium esse lectionem, Epanorthotes testatur, & in marginali Glossæ ordinariæ spatio, annotatur. Atque hæc antiquorum codicum lectio, D. Gregorij, & Angelomi autoritate probatur: & Hebraicorum ac Chaldaicorum librorum consensu stabilitur. Assutium est igitur, quod alijs exemplaribus addi diximus: *Et factum est &c.* Id quod non obscure insinuat, quam exemplaria cõstanter habent, coniunctio *namque*: *Egressus est namque &c.* qua probare non voluit Interpres, Philistinim in pugnam conuenisse: sed, proculdubio, quod est superioris capituli finis, quæcunque prædixerat Samuel, euenisse. quod animaduertens Gregorius scripsit: Vnde & ordinem, quo idem sermo in vniuerso Israël venerit, latius exponens ait: *Egressus namque est Israël &c.* Assuta autem Latinis exemplaribus pars illa videtur, ex Græcis. in iis enim ita legitur: *Et factum est in diebus illis, & conueniunt Philistinim contra Israël in pugnam. & egressus est Israël obuiam eis in prelium &c.* Sed, quàm imperitus fuerit sutor, non tantum, ex eo quod de coniunctiõne diximus, patet.

44.

C. 5. v. 6. hanc sexti versus partem: *Et ebullierunt villa & agri in medio regionis illius, & nati sunt mures, & facta est confusio mortis magna in ciuitate*, multa Latinorum exemplarium transfodiunt. Cathedralis Ecclesiæ Brugensis vnum, Hentenij duo, Hunnæ duo, Parisiensium tria, cum Complutensi, ex quo Regium est expressum. Lyranus etiam; in antiquis non esse codicibus, testatur facit: id ipsum Ordinariæ glossæ margo inculcat. Cardinalis Bessarionis codex, in margine, non addendam monet. Proinde Epanorthotes, inter *Et percussit in secretiori parte natium Azotum & fines eius & Videtes autem viri Azoti*, nihil interponendum docet. Profectò, neque Hebræa quidquam intericiunt, vt nec Chaldæa. Græcus etiam Regionum Bibliorum textus, nihil admittit. Sed alij codices Græci interserunt: *Et per medium regionis eorum pullularunt mures, & facta est confusio mortis magna in ciuitate*. Hinc fortè desumptum est illud, quod multis hodie

hodie Latinis codicibus additur: *Et ebullierunt villa &c.* & primùm quidem, commentarij loco, margini adscriptum; postea verò, textui mistum, vt Lyranus & Tostatus existimant. Similia enim, cum innumeris locis acciderint, hoc ipso loco meridiana luce manifestius est, de eo, quod, in exemplaris Collegij Trilinguis, & medij codicis Plantini, textibus, legitur: Percussit eos Dominus passione quam Græci 'firinnium' vocant. & quidem Plantini codex, bis id habet; in fine quinti, & iterum in fine sexti versus. Trilinguis, posteriori dumtaxat loco.

ⁿ fratigum.
Tr.

Proximè sequentis capituli versu quinto legitur: *Facietisque similitudines anorum vestrorum, & similitudines murium qui demoliti sunt terram. huius, & eorum quæ de murium figuris hic dicuntur, occasione, existimatum videri potest, superius, vbi sedis vitij percussus Azotij commemorantur (is est, capituli quinti versus sextus) eam desiderari plagam, quæ, muribus è terra productis, terram perdidit, hoc est, gignendis frugibus ineptam fecit. Porro id quod Latinis libris additum est, non eodem ab omnibus loco legitur. Plerique, ei plagæ, quæ secretiores natium partes afflixisse narratur, subiiciunt: octo præponunt, hoc modo: *Aggravata est autem manus Domini super Azotios, & demolitus est eos. Et ebullierunt v. & a. in med. reg. illius, & nati sunt mures, & f. est conf. mortis in ciuitate. Et percussit in secretiori parte natium Azotum & fines eius. Videtes autem viri Azoti &c.* quomodo & apud Rupertum legitur. Longum autem Societatis Iesu manuscriptum, collocat ante *Aggravata est* ita vt vel hinc liceat coniecere, adiectitium istud esse. Primus autem ordo Græcis libris conformior est. Legunt pleraque nostra manuscripta *confusio mortis magna*, conformiter libris Græcis: Nonnulla verò, magna habent; quædam, neutrum; tantum *confusio mortis* scribunt.*

C. 9. v. 25. *Et locutus est cum Saule in solario. Cùmque manè surrexissent*. Ita legendum est. Nam, quod interijcitur, *Strauitque Saul in solario, & dormiuit*, non solum non habent Hebræi codices & Chaldæi, sed nec Latini. D. Donatiani vnus, S. Germani duo, Hentenij duo, Hunnæ quatuor, Plantini vnus, Regius ex Complutensi, Textus adiunctus Glossæ ordinariæ. Bessarionici codicis margo prætermittendum monet. Denique, Corrector in antiquis libris non haberi testatur: & V. Beda, hunc locum edisserens, non legit. Cæterum, Interpretes Græci, pro eo quod Latinus transtulit: *Et locutus est cum Saule in solario. Cùmque manè surrexissent*, reddiderunt: *Et strauit* (vel, vt habent Græca exemplaria, strauerunt) Sauli in solario & dormiuit; fortè, quod paulo aliter legerint. Nam, verbo רבך, quod

45.

loqui significat, non est figura abfimile פֶּרַף quod sternere denorat, פֶּרַף etiam, coniugatione quinta, sternere est. Itaque, qui, quod Græcè legitur, Latinis libris addiderunt, duas eiusdem sententiæ translationes coniunxerunt. Quidam autem, acceptam dūtaxat partem, addiderunt. Nam B. & I. legunt: *Et locutus est cum Saul in solario & dormiuit.* Nisi id factum sit, quod scriptores, inter easdem voces media, errore præterierint. D. Gregorius legit: *Stravitque Saul (sibi subaudit) & dormiuit.* Sed fortasse, cum nonnullis exemplaribus Bibliorum, in solario subiungendum est. De solario scribit Suniæ & Fretelæ* Hieronymus: In Palæstina & Ægypto, ubi, vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ vel solaria vel meniana vocant, id est, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur.

Circa Psal.
101.

46.

C. 10. v. 2. *Cum abieris hodie à me, inuenies duos viros, iuxta sepulchrum Rachel, in finibus Benjamin, in meridie, dicentque tibi: Inuenta sunt asina.*] (In) meridie, dicentque tibi, ita legunt scripta, M. N. Hunnæi tria, Cathedralis Ecclesiæ Brugensis vnum, Societatis Iesu vnum, Cœnobii Lobienfis vnum, Atrebatensis Collegij alterum, & typis excusis libri plurimi. Eam, correctiorum exemplarium esse lectionem, Nicolaum scripsisse Toftatus refert. Sic Beda legit: atque ita legendum Epanorthotes docet. Multi autem libri addunt nonnihil: *In finibus Ben., (in) meridie, salientes magnas foueas, dicentque tibi.* Atque his, vult S. Gregorius; & Græca Regis editio ἐν τοῖς ὄρεισι Βενιαμίν, μεσημερίας, ἀλλομένους μεγάλα. ἢ ἔρησι σοι. Germanorum verò editiones Græcæ, cum Aldina, legunt ἐν τῷ ὄρει Βενιαμίν, ἐν σιλω, ἐν Βακαλαθ, ἀλλομένους μεγ. ἢ ἔρ. σοι. Hebraicè est אֶרְצוֹת בְּנֵימִינַן בְּיַד הַמְּדִינָה הַזֹּאת quod est, in termino Benjamin, in Selsach, & dicent ad te. eodem modo Chaldaicè legitur. Patet hinc, in primis, Græcè, non, ἐν τῷ ὄρει, sed, ἐν τοῖς ὄρεισι; legendum esse. Patet deinde, ἐν σιλω, Germanicis editionibus superflue. Porro, legendum ne sit ἐν Βακαλαθ, an potius μεσημερίας, non ita liquet. Fortassis, neutrum legendum est: addita fortè sunt ista interpretationi ἢ ἐδμηκονταδύο ex aliis translationibus, Græcis, Latinisve. Codex enim Vaticanus, neutrum legit; tantum ἐν τ. ορ. βενια., ἀλλ. μεγ. ἢ ἔρ. σοι. Itaque, quod Hebraicè est אֶרְצוֹת בְּנֵימִינַן, septuaginta duo reddidisse videntur, ἀλλομένους μεγάλα saltantes grandia, vel, saltantes magnopere. Nam אֶרְצוֹת (id quod perquam simile ei est, quod Hebraicè legitur) saltare significat, vt & ipsi, huius capituli sexto & decimo versibus reddiderunt. μεγάλα autem, explicationis gratia, adiecerunt. Quod ergo Latinis quibusdam codicibus additur, salientes magnas foueas; ex Græca sumtum translatione videri potest,

Leadienst codi-
ci conspiciuntur
additum. K
quibusdam de-
esse indicat.

potest, addita fouearum mentione, exponendæ sententiæ causâ. Latinus namque Interpres, quod 72. vertisse dixi saltantes magna, transfulisse videtur (in) meridie. sed, qua ratione, mihi non constat. At tamen, si coniecturis vti fas est, dicam id quod videtur. אֶרְצוֹת vmbra, אֶרְצוֹת clarum denotat. Fortassis igitur, voce אֶרְצוֹת, meridiem significari intellexit Interpres, quod, meridie, vmbra parua sit, minusque obscura, aut nulla, ita vt clarus sit aër & splendidus, qui manè ac vesperi est vmbrosus. Eandem ob causam, meridionalem plagam intellexisse potuit, quod, in plaga mundi meridionali, minores minisque obscuræ sint vmbrae. Nam, mediūmne diem, an meridionalem plagam, intellexerit, non liquet satis. Quidam enim codices meridie legunt, conformiter Bedæ, & Græcæ Regis editioni, quæ habet μεσημερίας, vt sensus sit: Circa diei istius medium inuenies viros duos. Alij autem, similiter Gregorio, in meridie habent, quod Hebræo similius est. atque eius sensus commodus est: Non procul à sepulchro Rachel, circa meridionalem partem finium Benjamin, viros duos inuenies &c. Nam sepulchrum Rachel, erat in parte hæreditatis Iudæ aquilonari, non procul à fortis Benjamin parte australi. Porro id quod noster Interpres in meridie transfulit, alij vt nomen proprium interpretantur, in Selsach. Atque huiusmodi interpretationem Græci codices referunt, quibus ἐν Βακαλαθ legitur, corruptè, opinor.

C. 14. v. 41. *Et dixit Saul ad Dominum Deum Israël: Domine Deus Israël, da.*] Nonnulli codices omittunt Saulis nomen, sed, minus rectè, cum & Hebraicis libris, & Græcis & Chaldaicis, addatur. Nonnulli prætermittunt Deum Israël. Alij transfigunt Deum Israël, Domine. Alij rursus confodiunt Domine Deus Israël. harum lectio-num posteriores duæ, Hebræo & Chaldæo consonant: vt trouis enim modo transferas, licet. Verumenimvero, parui refert quo istorum trium modorum legas; siue: *Et dixit Saul ad dominum: Domine Deus Israël da,* quo modo Corrector legit; siue: *Et dixit Saul ad dominum: Deus Israël da,* quo modo in Cardinalis Bessarionis antigrapho legendum notatur; siue: *Et dixit Saul ad dominum Deum Israël: Da.* quæ D. Gregorij lectio est. Pluris referunt, quæ sequuntur.

Deinceps quidam codices habent: *Da sanctitatem. & deprehensus est Ionathas.* sic Hentenij vnus, Parisiensium duo, atque ea vetera exemplaria quæ Glossæ ordinariæ margo significat. Alij: *Da iudicium (vel indicium) & deprehen. &c.* sic, Textus Regij operis Latinus, exemplar Societatis Iesu longum, manuscriptum insignis Ecclesiæ D. Donatiani Brugensis, aliud præclaræ Abbatiae Lobienfis, & anti-

47.

quiores Epanorthotæ codices. Sic & Græcus Regij operis textus, si iudicium, cum Lobienſi, Brugeniſi, & alijs multis exemplaribus, legas, habet enim: *ὃ ἐπιτιμῶν, κενεὸς ὁ θεὸς Ἰσραὴλ δὸς δὴλως, κατὰ κ. καὶ τὰ ἐξῆς.* Videntur autem duæ iſtæ lectiones, duæ eſſe translationes, eius quod in Hebræo eſt *וְהָיָה לְךָ יוֹדֵעַ בְּהַרְבֵּי הַקֶּזֶב* quod ad verbū reddas; Da perfectionem, & depreh. &c. Sensus eſt: fac fortem provenire pro rei veritate. Chaldæus reddidit: Fac venire eum in veritate. q. d. Fac ut fors, in eum qui peccavit, cadat. Sic, quod prior Latinorum codicum lectio habet, *Da sanctitatem*, significat: Ostendas quæſo forte hac qui ſint innocentes; Quod posterior, *Da iudicium*, vel *iudicium*: Manifestes obsecro nobis iudicium tuum, cuius iniquitate offensus, consulenti non respondendū iudicaveris. vel: Prode cum quem iniquum iudicas: Designet fontem sententiatua, quem interficiamus. Vtra autem iſtarum lectionum, Latini Interpretis translatio fit, statui non facilè poteſt. Posteriorē (*Da iudicium, & depreh.*) Bibliorum Beſſarionis margo comprobat. Eandem, Lyranus & Epanorthotes, Latini textus germanam eſſe lectionem, docere videntur. sed, prioris non meminerunt. Tertia eſt enim Latinorum codicum lectio, quam minùs probant, hæc nimirum: *Da iudicium. quid eſt quòd non responderis seruo tuo hodie? Si in me aut in Ionatha filio meo eſt iniquitas hæc, da ostensionem. Aut si hæc iniquitas eſt in populo tuo, da sanctitatem. Et depreh. &c.* Lectio iſta (quam D. Gregorius & habet & interpretatur) ex superioribus duabus, multique præterea verbis rem explicantiſus, conſtata eſt. Verùm, cū in Hebraicis & Chaldaicis libris, quibusdam etiam Græcis & antiquis Latinis, non habeantur; meritò, ad Interpretis noſtri textum non pertinere, iudicantur. Sumta autem, ex Græca translatione, siue septuaginta duorum ſenem, siue aliorum, videntur. Nam, in Græco quidem Regiæ editionis textu, non habentur: sed in alijs editionibus hoc modo leguntur: Et dixit Saul: Domine Deus Iſraël, quid, quòd non reſpondiſti seruo tuo hodie? si, in me, aut in Ionathan filio meo, iniquitas, Domine Deus Iſraël da manifestos. Et si hæc dicas, da igitur populo tuo Iſraël, da igitur sanctitatem. Et depreh. &c. Notandum eſt autem, initio Græcæ iſtius lectionis, non haberi, quod in Latinis codicibus habetur: *Da iudicium vel iudicium*, vreo verisimilius fit, id à Latino Interprete translatum. Pars poſtrema productæ lectionis Græcæ, nõ parum ab ea discrepat, quæ in Latinis codicibus legitur: *Aut, si eſt in populo tuo, hæc iniquitas, da sanctitatem.* sed ſunt Latina quædam exemplaria, quæ Græcam ſententiam, ſua hac lectione, reddant: *Aut si ita eſt in populo tuo hæc iniquitas, da sanctitatem.*

C. 21.

C. 21. v. 7. *Doeg Idumæus, potentissimus pastorum Saul.* subiiciunt libri quidam: *hic pascibat mulas Saul.* Sed id, Alphonſo Toſtato & Nicolao Lyrano teſtibus, in libris correctis non eſt. Hentenij anti-grapha quinque non legunt: Pariſienſium ſex omittunt: 14. noſtra prætereunt. Regia editio non agnoſcit: Ordinariæ Gloſſæ ſpatium marginale, aliàs non haberi teſtarum facit. V. Beda, Latinè ſe non legiſſe, etiam in commentariis indicat. Hebræus textus confodit: Chaldæus tranſfigit. Rectè itaque cenſuit, poſt Abulenſem Epiſcopum & noſtrum Epanorthoren, Dominus Hentenius, Latinis codicibus non addendum. Et, quomodo, mulas pascere, potentissimo ſeu principi paſtorum Saul, conueniat? Legitur in Græcis libris (nam, ex eis, Latinis adiectum eſt) ſed, pro eo, quod habemus nos; *potentissimus paſtorum Saul.* quod enim, iuxta Hebraicam veritatem, Interpretis noſter tranſtulit, *Potent. paſt. Saul*; Græci dixerunt *νέμων τῶν ἡμῶν βοῶν*. Itaque, duplici de cauſa arguendi ſunt, qui, quod Græcè legerunt Paſcens mulas Saul, Latinis codicibus adiecerunt. vna eſt, quòd Latinam verſionem, quæ ex Hebraico fonte hauſta eſt, ex Græca interpretatione emendare & mutare voluerint: altera, quòd, imperitè, diuerſas eiufdem ſententiæ translationes coniunxerint. huiuſcemodi autem, ut frequenter accidiffe videmus; ita, ab initio accidiffe, veriſimile eſt. Quæ enim, ante noſtri Interpretis ex Hebræo translationem, animos omnium occupauerant Latina de Græcis expreſſa; quis dubitet, quadam præiudicata confirmataq. opinione, hominibus, qui nullum adhibere iudicium ipſi poſſent, Hebraicæ linguæ prorsus rudes, integriora & ſinceriora exiſtimata? Et, ſi non, in eorum quæ Interpretis noſter reddiderat, locum, paſſim ſuppoſita; aut, cū eum ſubterfuſiſſe vel deeſſe quacunque ex cauſa putarentur, addita: at certè, hic, illic, margini adſcripta: vnde poſt, librariorum errore, magna ſit nata ſcripturæ confuſio? Quamobrem, mirandum non eſt, ſi etiam ab antiquis Patribus, Gregorio, Rabano, Beda, & alijs, genuina noſtræ translationis ſcriptura aliquando lecta non ſit. Semel admonitum ſit, quod ignorare non debet, qui germanam noſtræ verſionis lectionem velit dignoſcere. Nunc ad eam lectionis diuerſitatē, quam ſuſceperamus examinandam, redeamus. Id quod Latinum & Græcos Interpretes, diuerſis illis modis tranſtuliffe, diximus; hoc eſt quod Hebraicè legitur *אֲבִיר תְּרַעִים אֶשְׁרֵי אֶשְׁרֵי אֶשְׁרֵי*: *Abbir*, fortem, potentem, principem, ſignificat. itaque reddidit Interpretis Latinus, & poſt eum alij, *Potentissimus paſtorum Saul.* ut ſignificetur, Doeg ijs præfectum fuiſſe, quibus pecudum greges atque armenta, quæ Rex poſſidebat, commiſſa erant. Ad eum modum & Chaldæus para-

phraſtes

Adiecta ſunt hæc in altero ſcripti Brugeniſi.

phraſtes interpretatus eſt: Magiſter, ſeu, præfectus, paſtorum qui Sauli. Significat autem *Albir* etiam taurum, à fortitudine ſic appellatum. an, eandem ob cauſam, Græcis פֶּרֶךְ, id eſt, mulum, ſignificari, vt hinc interpretati ſint *Pafcens mulas Saul*, equidem ignoro. Sed, quàm indignum ſit primario Regis miniſtro, aut mulas, aut pecora quæcunque, paſcere? Nam, verſu proximi capitis nono, primus inter Saulis ſeruos, Doeg fuiſſe dicitur. Verùm, & ibi reddiderunt Græci: ὁ κατασκευαστὴς ἐπὶ ταῖς ἵππους σαὺλ, qui conſtitutus erat ſuper mulas Saul, cùm mularum nulla Hebraicè mentio ſit (non enim aliud habetur, quàm וְהָיָה נֹצֵב עַל-עֲבָדֵי שָׂאוּל & ipſe conſtitutus ſuper ſeruos Saul) niſi quis, per ſeruos, aut (vt legi atque intelligi poteſt) ſeruientes, mulas intelligat, quòd ferendis oneribus ſeruiant. huiusmodi quid illi fortassis voluerunt, eò quòd capite præcedenti tranſtuliffent: *Pafcens mulas Saul*. hos autem Iosephus ſequutus eſt lib. 6. antiq. cap. 13.: Doech enim Syrum, & paſtorem mularum Regis, vocat.

NOTATIONES IN SECVN-
DVM LIBRVM REGVM.

49. C. 4. v. 5. *Ingreſſi ſunt ſeruente die domum Iſboſeth: qui dormiebat ſuper ſtratum ſuum meridie.* ſubiungunt Latini libri plerique: *Et oſtiaria domus, purgans triticum, * obdormiuit.* id quod, exemplaria, Complutenſe, & Regium, & S. Germani paruum, non habent. In margine Gloſſæ ordinariæ, obelo prænotatum eſt. In codice Cardinalis Beſſarionis, ſubducta linea ſignatum. Annotat Epicoſopus Abulenſis, quibuſdam Biblijs additum eſſe. Exiſtimat enim, interlinearem gloſſam fuiſſe, quæ, vt declararetur quomodo patuerit Baanæ & Rechab ingreſſus in domum Iſboſeth, priùs fuerit adſcripta, & poſtea, librariorum imperitia, textui commixta. Sanè, nec in Chaldeo, nec in Hebræo textu, legitur. Sed in Græcis exemplaribus luculenter & conſtanter habetur. Ad hunc enim modum exemplaria Græca legunt: Et ipſe dormiebat in cubili meridiei, vel, meridie. Et ecce, oſtiaria domus purgabat triticum, & dormituriuit, & dormiebat. & Rechab & Baana frater eius præterierunt, vel (vt legit, cum Vaticano codice, Regius) latuerunt. Videtur idipſum hoc loco accidiffe, quod proximè præcedenti loco obſeruauimus, nimirum, Latinam Hieronymi, & Græcam Septuagintaduorum, interpretationes, in Latinis libris, imperita temeritate coniunctas. Nam, quod Hieronymus reddidit: *Ingreſſi ſunt autem domum latenter aſſumentes ſpicas tritici, &*

tici, & percufferunt eum in inguine, Rechab & Baana frater eius, & fugerunt; id Septuaginta duo tranſtuliffent videntur: *Et ecce oſtiaria domus, & deinceps, vt iam produximus.* Non aliud enim Græcè legitur, quod Hebræo verſui, quem ad illum modum Latinus Interpres tranſtulit, reſpondeat; nec aliud Hebraicè, quod Græcæ iſti translationi conueniat. Videntur igitur eiufdem ſententiæ diuerſæ translationes eſſe, Latina illa, & Græca iſta, ſed, Latina quidem, Hebraicorum verborum ſignificationi optimè congruit; Græca autem mirum in modum diſcedere videtur. Hoc enim modo Hebraicè eſt וְהָיָה בָּאוּ עִירְיָהוּ: id quod ad verbū reddas: *Et ecce, ingreſſi ſunt vſq. ad medium domus, accipientes frumenta, & percufferunt eum in quinta (coſta) & Rechab & Baana frater eius euaserunt.* An aliter Hebraicè legerint 72. Interpretes, neſcio: veruntamen, non vſque adeo tranſlatio eorum difformis eſt, quin veſtigia ſeruet, quibus pateat ſatis, Hebræum illum verſum, ab ipſis, hoc modo redditum; à Latino autem Interprete, modo altero. Vnde ſit veriſimile, non Latini interpretis, ſed Græcorum tranſlationem eſſe, quod plerifque Latinorum codicum additur: *Et oſtiaria domus purgans triticum obdormiuit.*

Id quod ſequitur, ab Interprete noſtro tranſlatum: *Ingreſſi ſunt autem domum latenter aſſumentes ſpicas tritici,* vndecim ex ſcriptis noſtris, emédatiſſima quæque; inuerſo ordine legunt: *Aſſumentes autem ſpicas tritici latenter ingreſſi ſunt (domum.)* Atque hoc ordine, iuxta antiquos codices, legendum, cenſet Epanorthotes, quanquam enim, prior verborum ſeries, ei quæ Hebraicè eſt, conformis ſit: putat tamen, Interpretem, aſſumtas ab eis ſpicas maluiſſe dicere, antequam ingreſſos commemoraret, vt fraudulentam ingreſſus occaſionem priùs inſinuaret. Nam ſpicas tritici aſſumerant, vt, cùm domum ingrederentur, nihil mali meditari, ſed Regi, honoris cauſa, benedictionem adferre, putarentur. Sed, alij intelligunt, quòd, ingreſſi, ſpicas aſſumerint. Hebraicè tantum eſt *ſumentes frumenta:* quod, ſubaudita ſimilitudinis nota, Chaldaus expoſuit: *Vt emtores frumentorum. q. d. habitu & ſpeciemercatorum frumenti, penitiorum domus partem ingreſſi ſunt.* Quinque ex vndecim illis exemplaribus, Societatis Ieſu longum, Hunnæ O, Brugeneſe, Lobiéſe, & Leodieneſe, præſtantiffima certè, omittunt *domum,* quod & Epanorthotes confodiſſe videtur. quanquam, & Hebræis codicibus, & Chaldaïs, nec non Græcis, domus mentio ſit. Vnum antigraphum Parienſium, & duo Hentenij, tranſfigunt *latenter.* nec in Hebræo expreſſè habetur: ſed Interpres, domum fortè ſubſcruit, & *latenter* dixit, &

xit, pro eo quod Hebraicè est: (Et) ecce (ingressi sunt) usque ad medium domus, ut sensus sit: Obseruante nemine ingressi sunt. Certè, nostri codices, cum Tostato & Epanorthote, *latenter* non omittunt.

Locum istum, Eucherij, Angelomi, & Rabani, textus, hoc ordine modoque legunt: *meridio. Ingressi sunt autem domum, & ostiaria domus purgans triticum obdormiuit. Assumentes * spicas tritici latenter ingressi sunt, & perc. &c.* similiter, exemplar Atrebatensis Collegij sericatum, scribit. Alterum verò habet: *meridio. Ingressi sunt autem domum assumentes spicas tritici. latenter ingressi sunt, & ostiaria domus purgans triticum, & obdormiuit. & perc. &c.* Ecce, inter alia, aliis atque aliis locis collocari, illam septuagintaduorum translationem.

* autem
Atrebat.

§1.

C. 6. v. 6. *Postquam autem venerunt ad aream Nachor.* Sic, cum plerisque Latinis libris, quidam Græci. Hebraicè autem est *Nachon*, quo modo Hieronymus, libro De locis Hebraicis, legit; & Rabanus, in huius loci commentariis, quanquam semel & iterum mutatit aliquis posteriorem syllabam. Angelomi commentarius, idem qui Rabani, *Nachon* habet. Inter codices scripturæ, Latinos quidem, sic legunt, S. Germani paruus, Romanum Breuiarium ex decreto SS. Concilij Tridentini restitutum, & Glossæ ordinariæ textus; Græcos, Regius ex Complutensi. Sic planè habuit in Hebræo Aquila: vertit enim, Hieronymo teste, *Aream præparatam*. Sic & Chaldaicæ paraphraseos author: nam exposuit *עַד אֶתֵּר סְתִינָן* vsq. ad locum paratum. Non enim *נְכוּר* paratum significat, sed *נְכוּן*. Est verò facilis lapsus, Latinis, ex n in r; Græcis, ex ν in ρ ; non ita Hebræis, ex η in θ . Accedit, quòd scribis notior fuerit Nachor, quam Nachon. Itaque Alphonsus Abulensis, *Nachon* scribendum censet. Quæ autem hinc dicitur, *area Nachor*: l. Par. 13. c. 9. dicitur *area Chidon*.

* Nachor.
* Nachon.

§2.

Sequitur in S. Scripturæ textu: *Extendit Oza manum ad arcam Dei, & tenuit eam, quoniam calcitrabant boues.* quod subiungunt plerique codices, & *declinauerunt*, vel, *declinauerant eam*; nonnulli iugulant. S. Dionysij oblongus, S. Germani paruus, D. Donatiani, Regius. Leodiensis etiam codex initio omiserat: videntur &, Rabanus, Eucherius, atque Angelomus, non legisse. Et sanè, non aliud Hebraicè est, quam *נְי שְׁקָרוּ הַבָּקָר*, quod verti potest, &, *Quoniam calcitrabant boues,* &, *Quoniam declinabant boues.* Itaque, vel, altera translatio, Latini Interpretis translationi assuta est (id quod manuscriptum Collegij Trilinguis exemplar indicare videtur: nam ad hunc habet modum, *Quoniam calcitrabant boues, & tenuerunt eam, alias declinauerant eam*) vel, Interpres, explicationis maioris gratia, utramque dedit, id quod Caieta-

Caietanus annotat (quanquam parum Latinè dictum sit *declinauerunt eam*, pro, *inclinauerunt eam*) q. d. Quoniam calcitrando deieciuri videbantur arcam in terram. Ad hunc fere modum, l. Paral. 13. c. 9, ubi eodem planè modo legitur; vertit: *Bos quippe lasciuens paululum inclinauerat eam, 70. reddiderunt; Quoniam circumflexit eam vitulus.* Targum habet: *Quoniam agitabant eam boues.* Targum autem, idem est Chaldaeis, quod Paraphrasis Latinis.

inclinauit
l. Paral. 13.

53.

C. 6. v. 12. *Dixitque David: Ibo & reducam arcam cum benedictione in domum meam.* Sententiam istam, multi Eatinorum codicum præmittunt; nostri quatuor, Hentenij duo, Parisiensium quatuor, Epanorthotæ antiquiores & satis antiqui, ut loquitur, Margo Glossæ ordinariæ, obelo confodit. Margo codicis Bessarionis, non addendam monet. In Hebraicis & Chaldaicis libris, non legitur: in Græcis, à me non reperitur. Sed, Epanorthotes, Græcum dicit habere: Et dixit David: *Conuertam benedictionem in domum meam.* Verùm, iuxta superiorum codicum auctoritatem, nobis legendum docet: *& omnia eius propter arcam Domini. Abijt ergo David;* nam, quod solet interijci, ad textum minimè pertinere. Est procul dubio additum, & quod Latinè legitur, & quod Græcè Epanorthotæ lectum est, eò quòd, huiusmodi quid, à Dauide, audito illo nuncio, dictum, verò non sit ab simile; cogitatum autem, certum.

54.

C. 6. v. 12. 13. & 14. Id quod in multis exemplaribus legitur: *Et erant cum David septem chori & victima vituli,* à multis in idem tollitur; duobus Hentenij, nostris quinque, quinque Parisiensium, quibus Complutense comprehenditur. K. indicat à quibusdam omitti. Lyranus dicit, in correctis libris non exstare. Margo Glossæ ordinariæ, notat, in antiquis codicibus non reperiri. Tostatus scribit, communiter in Bibliis non haberi, neque, in Hebræo, aut Chaldaeo, legitur, ad hunc modum. Quamobrem, censent Lyranus & Epanorthotes, ad Interpretis nostri textum, non pertinere. Sumtum est de Græco, inquit Epanorthotes. Græci namque codices hoc legunt modo: *Et erant cum eo, portantes arcam Domini, septem chori, & victima vituli & agni.* Id quod, ex eo ipso fonte, haustum videtur, ex quo Latinus transtulit: *Cumque transcendissent, qui portabant arcam Domini, sex passus, immolabat bouem & arietem.* Est autem hæc Latini translatio, fonti longè conformior. sic enim habet: *וַיַּחֲזִיקוּ בִּי אֶצְרֵי נֶשְׂאֵי אָרוֹן יְהוָה וַיִּתְּחֵן שׂוֹר וְאֵרִיאָה עֶזְרָאִים וַיִּזְבְּחַ שׂוֹר וְאֵרִיאָה*, id est, ut verbum verbo reddamus: Et fuit, cum incessissent, portantes arcam Domini, sex incessus, & immolauit bouem & pingue. Itaque, etiam hoc loco, Græca interpretatio, nostræ, quasi mutila, ab indoctis adiecta est.

transissent.
1. MS.
immolabant.
17. MS. R.

I 2. אֵרִיאָה

אֲרִיָּהוּ quidam bubalum, quidā omne pecus pingue, significare existimant. Santes Pagninus bubalū hoc loco interpretatus est. Chaldæus paraphrastes pinguē reddidit: *Et fuit cum portassent arcam Domini, sex passibus, & mactauit bouem & (pecus) pingue.* Sic, & Latinus Interpres, aliquādo transtulit: aliquando etiam, ouem interpretatus est. hoc loco, *arietem* dixit. nam, quod quidam addunt & *ouem* (*immolabat bouem & ouem & arietem*) cum Rabano, Angelomo, atque Eucherio, plurimi codices auferunt; duo Hentenij, quatuor Parisiensiu, vnus & viginti nostri, antiqui Epanorthotæ. Septuaginta *agnum*, hoc loco reddiderunt: Et fortasse, verius nihil, quā aries, hoc loco intelligatur. Nam, in Paralipomenis, disertè habetur: Cumque adiunisset Deus Leuitas, qui portabant arcam fœderis Domini, immolabantur septem tauri & septem arietes. Quo ex loco, etiam id colligere licet, quod quidam annotant, hîc in libris Regum, vbi dicitur *Bouem & arietem*, singularem numerum pro plurali accipiendum.

56. Sequitur in libris multis: *Et Dauid percutiebat in organis armigatis, & saltabat totis viribus ante Dominum.* Rursus alii libri transfodiunt ista: *Percutiebat in organis armigatis, &* legunt enim: *Et Dauid saltabat totis viribus ante Dominum.* Sic Brugense manuscriptum, Lobienfe, Societatis Iesu exemplar vnum, D. Hunnæi duo, D. Hentenij duo, Parisiensium tria, antiqua Correctorij & marginis Glossæ ord. Sic etiam codex Regius, & inter Enarratores, Tostatus. Sumtum est autem etiam istud, ex Græca translatione, & adiectum nostræ, cum minimè desit. Nam, quod Græci transtulerunt, Et Dauid pulsabat * in organis armigatis coram Domino: id Latinus reddidit: *Et Dauid saltabat totis viribus ante Dominum.* Chaldæus interpretatus est: Et Dauid laudabat omni fortitudine ante Dominum. Verbum כִּכְרָה, Chaldæus laudare, Latinus saltare, Græci pulsare reddiderunt, etiam verfu capitis istius decimosexto; interpretationibus, diuersis quidem, sed non aduersis. Simul enim, & saltauit coram Domino Dauid, & pulsauit, & laudauit: pede, manu, ore, lætitiā cordis indicans, & gloriam Domini celebrans. Sed commiscendæ non fuerunt diuersæ interpretationes. Vt autem discernantur, quæ semel & iterum, eodem hoc loco, in Latinis libris mixtæ sunt, Latini & Græcorum translationes, subiiciemus, seorsum quæ Græcorum, seorsum quæ Latini translatio sit. Græcorum igitur translatio est: *Et abiit Dauid, & reduxit arcam Domini ex domo Obed edom in ciuitatem Dauid, in lætitia. Et erant cum eo, portantes arcam Domini, septem chori, & victima vituli & agni. Et Dauid percutiebat * in organis armigatis coram Domino, & ipse indutus stolam eximiam.* Latini autem interpretatio est: *Abiit ergo Dauid*

* portantes
Ven.
Isaia c. 11
Isaia 11. a. 6

* dicens Gg.

* dicens Gg.
* interpretatus
* Dauid Gg.

Dauid, & adduxit arcam Dei, de domo Obed edom in ciuit. Da., cum gaudio. Cumque transcendissent, qui portabant arcam Domini, sex passus, immolabat bouem & arietem, & Dauid saltabat totis viribus ante Dominum. porro Dauid erat accinctus ephod lineo. Atque hoc planè modo, legunt, Brugense, Lobienfe, & M. N. Hunnæi exemplaria H. & O. Leodiense, vix dubium est eodem legisse modo: sed, Corrector aut corruptor potiùs aliquis, vniuersam priorem huius loci scripturam erasit, & minoribus atq. arctioribus litteris, eam lectionē substituit, quæ in vulgaribus est codicibus. ita sustulit plerisque in locis ex hoc codice veram antiquorū codicum lectionē. Inter Latinos libros, quibus illud, de organorum pulsatione, ex Græco additum est: quidam (quatuor nostri) omittunt *armigatis*. sed, nisi cum tota sententia, omitti non debet. Respondet enim ei quod Græcè est ἄρμιονοις, id est, adaptatis, temperatis, cōsonis. Glossa ord. & Lyranus, *armigatis* exponunt, ad armum ligatis, portatilibus.

* immolabant
Brug. Lob. H.
O.
* lineum.
Brugense. in
Lob. utrag le-
tio indicatur.

L. P. At.
Col.

C. 7. v. 23. *Quæ est autem, vt populus tuus Israël, gens in terra (&c.) quem redemisti tibi ex Ægypto, gentem & Deum eius?* Hæc multorum codicum lectio est. Alij legunt: *Quem red. tibi ex Ægypto, gente & Deo eius?* Sic, vnus Plantini, duo Hentenij, quinque Hunnæi. sic antiqui Epanorthotæ. sic denique Glossa ordinaria & Alphonfus Tostatus. Duo Parisiensium exemplaria habent: *Quem red. tibi ex Ægypto, gentibus & diis eius.* Manuscriptum Hunnæi I. notatum, in textu legit *gentem & Deum eius*: in margine habet, vel, *gente & Deo eius*, vel *gentibus & diis eorum*. Itaq. vniuersas tres lectiones indicat, quanquā à tertia nō nihil discedat. Hebraicè est אֲשֶׁר פָּדִיתָ לָּךְ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם וְאֱלֹהֵי יְהוָה id quod, tribus superioribus modis, interpretis licet, quanquam, qui tertiæ lectionis est modus, Hebraicis verbis proximè accedat, maximè, propter illud *gentibus*.

Si, vt prima habet lectio, transferas, pluribus modis intelligi poterit; Vno: Quem liberaſti ex Ægypto, percutiens gentem siue gentes, & Deum siue Deos eius, Ægypti. Nam, & in dijs Regeque ac Principibus eorum, exercuerat vltionem. hunc sensum, in ipso scripturæ textu, Collegij Atrebatensis exemplar scriptum, exprimit. Ita habet: *Quem red. tibi ex Ægypto, percutiens gentem & domū eius.* in quo, duo vitia sunt; vnum, quod cum textu mixtus sit commentarius: alterum, quod *Deum* mutatum sit in *domum*, occasione; vt verisimile est; Græcæ translationis. Miris modis, locus iste, quia non est intellectus, corruptus est. Altero modo intelligas: Quem liberaſti ex Ægypto, gentē Israëliticam & ducē eius Moſen, vel, in plurali numero, gentes Israëlitis (erant enim, plures tribus atq. familiæ) & iudices

57.

Num. 33. a. 4.

siue primores earum. Tertio modo explices: Gentem Israëliticam, & te Deum eius. Nam, quasi affligitur Deus, cum, ij quos amat, affliguntur. Quarto modo exponas, subauditò eijciendi verbo, ex prioris Paralipomenon decimo septimo capite: Vt eijceres, vel, eijciendo gentem & Deum eius (singularia pro pluralibus, gentes terræ Chanaan & deos earum) à facie populi tui, quem redemisti ex Ægypto. Ad hunc modum 72. transtulerunt: *Vt eijceres tu, à facie populi tui quos redemisti tibi ipsi ex Ægypto, gentes & tabernacula.* Sensus esse videtur: Vt eijceres gentes terræ Chanaan, & earum tabernacula, à facie populi tui, quem red. ex Ægypto. Atque hic huius loci sensus, proximè Paralipomenis accedit, in quibus, hæc ipsa Davidis verba, ad hunc leguntur modum: *Quis autem est alius, ut populus tuus Israël, gens vna in terra, ad quam perrexit Deus, ut liberaret, & faceret populum sibi, & magnitudine sua atque terroribus eijceret nationes, à facie eius, quem de Ægypto liberarat? 72. senes vertērunt tabernacula, quod alij Deos transferunt, quia, non וְאֵלֵינוּ, sed, duabus transpōsitis litteris, וְאֵלֵינוּ, legerunt. Intelliguntur autem eiecta Chananeorum tabernacula, non tantum quia illa diruta sunt, sed etiam quia ipsi tabernaculis expulsi sunt. Quatuor igitur his modis, prima Latinorum codicum lectio, intelligi posse videtur.*

Secundæ lectionis sensus est: *Quem liberaſti ex Ægypto, hoc est, ex gente, & Deo Ægypti. oppreſſerāt enim Dei populum Ægyptij, & Ægyptiorum Dijs, Dæmones. hunc sensum, exēplar M. N. Hunnæi, Q. notatum, apertè indicat: habet enim: Quem red. tibi ex Ægyptia gente & Deo eius.*

Tertiæ lectionis idem ipse est sensus. Itaque, cum lectionum istarum vnaquæque possit, & ex Hebræo transferri, & commodè intelligi, quæ ipsius sit Interpretis, non facile dignosci potest. Ceterum, Epanorthotes, eam Interpretis esse, quam posuimus secundam, asserit: atque id, cum ex antiquis codicibus, tum ex Hebraicis quæstionibus, quas Interpreti nostro Hieronymo adscribit, colligere videtur; ex eo fortassis, quod ea interpretatio ibi præferatur, cui ista Latinorum codicum lectio, quam secundam collocauimus, similior est (nam ea quam tertio loco produximus, ut rara est, ita non est agnita Epanorthotæ) Sic ibi legitur: *A facie populi quem redemisti ex Ægypto gentem & Deum eius.* Hebræus habet, gentibus & Dijs earum. Et est sensus: *A facie populi tui quem redemisti ex Ægypto, de manu scilicet Ægyptiorum quos in mari rubro peremisti, & Dijs eorum in quibus iudicia fecisti.* hæc Author Hebraicarum quæst. cuius interpretatio, pronomen singulare, quod Hebraicè est, pro plurali:

1. Paralip.
17. d. 22.

Hæc, Rabanus
Maurus, in
suis transu-
lit commenta-
riis.

plurali capit. Eo modo etiam alij transferunt, & intelligunt: *Quem saluasti ex Ægypto, & ex Gentibus, & ex Dijs earum.* saluauit enim populum Iudaicum Deus, & ex Ægypto, & ex Gentibus, quæ, aut profectionem in terram Chanaan, aut habitationem, impedire conabantur. hoc sensu, & ea, quam, inter nostræ translationis lectiones, secundam posuimus, intelligatur, si singularia pro pluralibus accipiantur. Atque iste intellectus, libro Paralipomenon conformis est satis.

C. 8. v. 13. *Fecit quoque sibi David nomen, cum reuerteretur capta Syria, in valle Salinarum caſis duodecim milibus.* Ita plurimi codices legunt: sed vera atque germana lectio est (quæ & ipsa multorum est codicum, & Rabani, atque Angelomi enarratorum) *caſis decem & octo milibus.* hoc enim Hebræi codices habent, hoc Græci, hoc Chaldæi. Consentit Paralipomenon liber, cuius hac de re hæc sunt verba: *Abisai verò filius Saruæ percussit Edom in valle Salinarum decem & octo milia.* Sed, ibi quidem, Abisai; hinc verò, Davidi, victoria tribuitur. Davidi tribuitur, ut Regi, ut supremo capiti; Abisai verò, ut istius pugnae duci. Error autem eorum codicum, qui *caſis duodecim milibus* legunt, ortus est ex Psalmi quinquagesimi noni titulo. Id quod etiam Author Hebraicarum quæstionum & Epanorthotes subindicant. Titulus Psalmi ad hunc modum habet: *Et conuertit Ioab, & percussit Idumeum in valle Salinarum, duodecim milia.* Vbi, & duodecim milia caſa dicuntur, & Ioab victoria adscribitur. Nam, ut soluum doctiores Hebræorum, primò Abisai, vicarius ipsius Ioab, cum Idumæis congressus, sex milia interfecit: deinde, superueniens Ioab, præfectus militiæ Davidis, duodecim adhuc milia dimicando peremit. Quanquam Chaldæus, duodecim milia, quorum Psalmi titulus meminit, ad Davidis milites referat. hæc enim eius paraphrasis est: *Et post hæc reuerſus est Ioab, & percussit Idumæos in planitie salis, & ceciderunt de exercitibus Davidis & Ioab duodecim milia.*

C. 8. v. 13. *Illi caſis decem & octo milibus,* subiungunt libri plurimi: *Et in Gobelem ad viginti milia.* Id quod quædam exemplaria præmittunt; Brugense, Lobienſe, tria Hunnæi H. O. & R, duo Hentenij Bet. & Pet., quinque Parisiensium Di. o. Ge. o. p. Compl. S. denique, Leodiensè exemplar, si bene aduertas. Hebraici & Chaldæi codices non agnoscunt. porrò, Septuagintaduorum esse videtur ex Hebræo translatio; sed, omni ex parte corrupta. 1. x. x. i. r, quod Latinus Interpres reddidit *In valle Salinarum caſis decem & octo milibus,* transtulerunt relicta Hebraica voce, *ἐν γαβελὲ καὶ ἐν ὀκτανυγδωνίαι καὶ ἰσάδους.* sic Re-

58.

1. Paralip. 18.
d. 12.

59.

sic Regum exemplar: corruptè autem in aliis multis *על גבעלם* legitur. Et sicut in his corruptè loci nomen legitur, in *Gebelem* pro *Gemelech*: sic, in aliis fortassis, etiam cæsorum numerus, corruptè lectus est, *vigintitria milia* pro *octodecim milibus*. Quia igitur, locus alius, Græcè significari ab indoctis putabatur, diuersusque numerus deprehendebatur: aliud esse prælium, quod Latinis in libris desideraretur, iudicauerunt. Quemadmodum alii, hanc ipsam historiã, quam Psalmi 59. titulus repetit, inuenire non potuerunt, quod 70., hoc secundi Regum loco, Hebræam vocem retinuerint, & in Psalmi titulo *על תף פלעגגמ ואלון* verterint. Id quod testatur Hieronymus, in Psalmi quinquagesimi noni titulum scribens. Quæritur, inquit, vbi hæc historia scripta sit: In Regnorum libris, quæ hinc manifestissimè legitur. Sed, ibi, pro valle salinarum, 70. Interpretes ipsa Hebræa verba posuerunt *גמלך גמלך* gemelach. Sed quia interpretatum non est, ab his, qui Hebræi sermonis non habent notitiam, ignoratur. hæc Hieronymus. Ex huiusmodi igitur causis, Latinis libris additum est, quod supra diximus: *Et in Gebelem ad vigintitria milia*. Sanè, nec Paralipomenon liber, nec Historiographus Iosephus, prælij in Gebelem initi, quo aduersariorum Davidis vigintitria milia cæsa sint, meminerunt. cum tamen, ille, decimo octauo capite prioris voluminis; hic, quinto capite libri septimi antiquitatum Iud., eorum, quæ isto capite secundi Regum commemorantur, nihil prætereant. Rectè igitur, legendum censet Epanorthotes: *In valle salinarum cæsis decem & octo milibus. Et posuit in Idumæa custodes, nec quidquam interponendum, nec xviii. in xii. mutandum.*

60. C. 15. v. 7. Manuscripta pleraque legunt: *Post quatuor autem annos dixit Absolom ad Regem*. Quædam scribunt: *Post quadraginta autem annos dixit Absolom ad Regem*. Illis Iosephus adstipulatur. nam, libri 7. De antiquitatibus Iud. capite 9, Absolomis historiam prosequens: His itaque gestis, inquit, populo sibi placato, cum iam deuotionem cunctorum se obtinuisse consideret, post reconciliationem patris annis quatuor iam transactis, supplicauit, vt eum pater in Hebron ire permitteret, quatenus promissa Deo sacrificia celebraret, quæ fugiens deuouisset. Sic Iosephus. his autem quæ *quadraginta* legunt, Hebræi & Chaldæi codices suffragantur. consentiunt etiam Græci, quos quidem vidi; * atque ijs, Latina pleraque Biblia, typis excusa, adeoque Regia, & quæ prima peperit Typographia, Moguntina, conformia sunt. In hac lectionum auctoritatumque varietate, quid potius eligendum sit, diuersi diuersimodè sentiunt. Auctor quaestionum Hebraicarum: Caue, inquit, lector, plerosque mendosos codices,

* Reg.
Ald.
Esf. 2.
Argent. ad
Vaticana colla.
ms.

dices, in quibus scriptum inuenitur *post quatuor* (non *post quadraginta*) annos. In veracioribus verò codicibus, & in Hebraica veritate, non *quatuor*, sed *quadraginta* scribuntur anni. hunc Glossæ ord. Author & Lyranus sequuti sunt: atque in horum sententiam eunt Thomas Caietanus & Dionysius Richelius. Cardinalis Bessarion, in margine Bibliorum, quæ, à Iuliano, Cardinale S. Angeli, Florentini concilij Præsidente, dono acceperat, notauit: Nil mutes, xl enim esse debent, non 1111. Atqui, Epanorthotes, iuxta antiquos codices & Iosephum & 70. (vt apparet, ait, tam in Græco, quàm translatione vt Latinum de Græco) *Post quatuor autem annos* legendum iudicat. Hebræos codices facilius corrumpi potuisse existimat, quod, siue per numerales notas, siue per dictiones, scribatur, Latinis, inter 4. & 40. minor sit similitudo. In huius sententiam propendet Abulensis Episcopus. sed, autoritate Hieronymi, hoc est, Authoris Hebraicarum quaestionum, motus, tutius censet, eam sequi lectionem, quæ annos dicit quadraginta. textu hac de re disputationem longissimam. Vtra, verior sit, sententia, Lectori iudicium relinquimus. Verumenimvero, Epanorthotæ, & autoritas multò est minor quàm illorum omnium celebrium Scriptorum, & rationes non videntur omni ex parte efficaces. In primis enim, Hebræis, cur *אַרבע* cum *אַרבעים* mutarent, non fuit ratio. quia, commodius ostendantur anni quatuor, post quos seditionem hanc Absolom excitauerit, quàm anni quadraginta. Porro, ea, Latinis fuisse potuit, mutandi ratio, mutandi, inquam, *quadraginta*; quod quadraginta anni difficillimè commonstrentur, ita vt innumeræ & parum commodæ sententiæ sint eorum qui explicare conati sunt. Cumque videretur, ad Absolonis, vel fugam, vel reuersionem, vel perfectam reconciliationem, referendum, quidam *quadraginta* in *sex* mutarunt. Sic enim Hugo Cardinalis, in exemplaribus quibusdam legi, testatur; *Quidam in quinque*: ita namque, duo ex correctioribus nostris exemplaribus, habent; Alij in *quatuor*: quos mouisse potuit, non tantum Absolonis aut reuersio aut reconciliatio, verum etiam quædam vocum affinitas, & quàm maximè, Iosephi Historiographi autoritas. Quas ob causas, lectio ista, plerosque deinceps codices, & quidem emendatissimos, obtinuisse, videri potest. Sed, quod Iosephus habet *post reconciliationem patris quatuor annis iam transactis*, fortè, non ex S. Scripturæ historia dixit, sed, vt alia multa, aliunde habuit: quodque de quadraginta annis in S. Scriptura legit, quia explicatu difficilius est, prætermisit. His coniecturis, ea lectio, quæ annos quadraginta numerat, fortasse verisimilior reddatur; ac multo magis, si, cum ea, Hebræi, Chaldæi, & Græci codices, conspirare ad-

Huius verbis
Rabanus &
Angelomus
vruuntur.

III. XL.
ד. כו.

4.
אַרבע
quatuor.
40.
אַרבעים
quadraginta.

P. 2.

uertantur: quanquam, vt diximus, explicatu multo sit difficilior. Nam si anni quatuor scribantur, constat satis, initium eorum du-
cendum, à reconciliatione patris, vt Iosephus dicit, hoc est, ab ad-
missione Absolonis, aut ad intrandum Ierusalem, aut (quod duo-
bus annis posterius est) ad videndam patris faciem. At, si quadragin-
ta, vnde sint numerandi, inueniri vix potest. Hebræi ab eo tempo-
re numerant, quo Israëlitæ regem petierunt. Author Hebraicorum
quæstionum, intelligit, ab eo tempore, quo Dauid in Nobe Achi-
melech sacerdotem fefellit. Tostatus ab eo mauult, quo Dauid à
Samuele Rex vnctus est. id quod fortè vero propinquius est. Plu-
res sententias videre apud Caietanum licet.

61.

C. 15. v. 20. Quod Hebraicè legitur שׁוּבוּ וְרַחֲמֵנוּ אֵת אֲבוֹתֵינוּ וְרַחֲמֵנוּ (quod est, vt verbum verbo reddatur, Reuertere & re-
uertit fac fratres tuos tecum misericordia & veritas) 72. transfule-
runt: ἐπιστρέψατε, καὶ ἀνάστρεφέτε τὰς ἀδελφούς σου μετὰ σὺν, καὶ κύνεθε πῆρσός με-
τὰ σὺν ἀλλήλοις, καὶ ἀληθείαν, Vade & redue fratres tuos tecum, & Domi-
nus faciet tecum misericordiam & veritatem. Latinus autem Inter-
pres reddidit: *Reuertere & redue tecum fratres tuos. ostendisti gratiam & fidem.* Ea est namque emendationum exemplarium lectio, Brugen-
sis, Lobienfis, vnus Societatis Iesu, longi; duorum Hentenij Bet.
Pet.; duorum Hunnæi H. O.; antiquorum codicum Epanorthotæ.
Quod ergo à plurimis Latinis codicibus legitur: *Reuertere & redue*
tecum fratres tuos, & Dominus faciet tecum misericordiam & veritatem,
quia ostendisti gratiam & fidem, ex translationibus duabus confarci-
natum est: id quod, etiam Epanorthotes, disertè annotat, & nouis
codicibus adscribit. hoc etiam ex eo verisimilitudinis non parum ac-
cipit, quòd ista diuersis modis diuersi libri connectant; quidam hac
coniunctione *Ostendisti enim*; alij ista *Quia ostendisti*; nonnulli absque
coniunctione. ea quæ superior margo demonstrat. Animaduerte-
runt autem & Complutenfes, aut quos illi sequuti sunt, additiam
esse partem alteram: ideoque alteram sustulerunt, sed eam, quæ
verè nostri Interpretis translatio est, *Ostendisti gratiam & fidem*: quòd
ista *Dominus fac. tec. miser. & veritatem* Hebræis vocibus conuenien-
tior appareret.

aduo o.
- 1 MS.
- facias MS.
multa.
- MS. Atreb.
E. I. L. P.
- enim. MS.
Atreb. E. I.

62.

C. 17. v. 3. *Et reducam vniuersum populum, quomodo omnis reuertit so-
let.* Sic, Hunnæi exemplar K. signatum, quibusdam legi notat: sic,
Hentenij sex codices, legunt: denique, sic, Epanorthotes, legendum
docet. atque ista lectio Hebræo conformis est. Quia verò obscurior
est, ab alijs atque alijs aliter atque aliter mutata est. Nonnulli *omnis*
cum

cum *omnis* cõmutarunt: *Quomodo omnis reuertit solet.* vt sensus sit: Sicut
reuertit solet amnis, posito, quod aluci altitudinem excedat, obsta-
culo. Ea est, Brugenfis, Lobienfis, & trium Hunnæi exemplarium
H. L. O., lectio. Tostatus etiam, eo modo, in antigraphis quibus-
dam legit. Codex Societatis Iesu longus, *omnis* scribit, in margine
omnis. Quidam *omnis* in vnus transmutarunt: *Quomodo vnus reuertit*
solet. Sic enim Bessarionis exemplar, quod in Collegio Theologorum
maiori adseruatur, habet. huic scripturæ, alij, id quod subaudi-
endum videbatur, addiderunt: *Quomodo vnus homo reuertit solet.* Quod,
quia perspicuo est sensu, codices plerosque inuasit. Neque, ab He-
braicæ scripturæ sensu, alienum est: nam, quod ad verbum ex He-
bræo rectè vertitur, *Secundum redire omnem*, intelligi potest: Sicut
vnusquisq. reuertit solet: tam facilè quàm vnus quilibet reuertitur.
Verùm, prima Latinorum codicum lectio *Quomodo omnis reuertit*
solet, vt, cum Hebræo, etiam voce consentit; ita, nostro Interpreti
meritò adscribitur. Eam enim, & ea exemplaria, quæ *omnis* legunt,
manifestè confirmant. Quidam autem plurali numero legunt: *Quo-
modo omnes reuertit solet.* Ita habet scriptum Collegij Atrebatensis scri-
ptum, quamquam quo pro *quomodo* scribat. Author etiam Hebrai-
carum quæstionum; atque ex eo Rabanus & Angelomus; ad eum
modum legit, additque commentarium: Scilicet, sicut reuertit so-
lent, qui amisso in prælio Rege reuertuntur: sic vniuersus populus
Israël reuertetur ad te.

NOTATIONES IN III. LIBRVM REGVM.

C. 2. v. 2. *Ego ingredior viam vniuersa terra: confortare & esto vir for-
tis.* sic plurima exemplaria legunt: atque ad eum modum, Græcæ
Germanorum editiones, cum Aldina, addunt καὶ ἰσχύσεις καὶ ἔσῃ ἰσχυρὸς
ἐν τῷ τέλει. Et potens eris, & eris in virum perfectum. Verùm, alia non
pauca Latinorum exemplarium, omittunt *fortis*; Brugenfe, Lobien-
se, vnum Societatis Iesu, quatuor Parisiensium, quinque Hunnæi,
multa Hentenij, quædam Bessarionis. tantùm habent: *Confortare,*
& esto vir: Idque, conformiter Hebræo textui, & Græcis exemplari-
bus Vaticano ac Regio: consentiente etiam, inter Tractatores, Abu-
lensi Episcopo. Non igitur veri simile est, ab Interprete additum
fortis, cum etiam sententiæ decorem tollat. Itaque Hentenius è textu
sustulit. Videtur alicuius fuisse commentarii: quemadmodum &, quod
Græcis illis exemplaribus additur, τέλει. Chaldæus porro
paraphrastes addidit: Et sis vir peccata timens.

K 2 Sequi-

64.

Sequitur in vulgata editione, versu 3: *Et obserua custodias Domini Dei tui.* omnino enim ad eum legendum est modum: plurima namque nostræ editionis exemplaria, & Enarratores plerique, sic legunt. Exemplaria, Parisiensium quinque, Hentenij octo, nostra viginti; Enarratores, Tostatus, Carenlis, Richelius, & si introspicatur, Lyranus. Atque ita Hebraicè est *אֲשֶׁר יְהוָה אֱמַרְתָּ לְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמְרוּ* & Græcè *ὅτι φυλάξῃ τὴν φυλακὴν κυρίου τὸ θεῶ σου.* Imperitis autem aliquibus, non nihil desiderari visum fuit, quòd *custodias* verbum esse existimarent. Itaque, quidam scripserunt: *Et obserua "custodias" mandata Domini Dei tui.* Sic enim duo librorum nostrorum. Alij: *Et obserua "vt" custodias mandata Domini Dei tui.* sic enim habent ex codicibus nostris sex. Quidam, fortassis, explicandi gratia, duntaxat adscripserant *mandata*: atque id in textum postea relatum est. Nam & aliud scriptorum nostrorum habet: *Et obserua custodias ceremonias & mandata D. D. tui.* Aliud rursus: *Et obserua mandata & custodias D. D. tui.* Sic & Chaldæus exposuit: *Et custodias custodiam verbi Domini Dei tui.*

^a φυλάξῃ
Gj.

^b custodias
1 MS.

^c & 4 MS

65.

C. 2. v. 28. Et venit fama vsque ad Ioab, quia Ioab declinauerat post Adoniam, & post Absolonem non declinauerat. & fugit. Ita codices Hebræi Chaldæique legunt. Ab his, Græci & Latini libri dissentiunt. Græci scribunt: *Et fama venit vsque ad Ioab filium Saruiæ, quia Ioab erat inclinatus post Adoniam, & post Salomonem non declinauerat. & fugit.* Latini autem, omnes propemodum, habent: *Venit autem, vel ergo, nuncius ad Salomonem, quòd Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset. Fugit ergo.* In hac librorum diuersitate, quid potius sequendum sit, quæstio est non contemnenda.

Alphonsus Tostatus, quod aliàs rarè, Hieronymum Interpretem hoc loco arguit, quòd, Hebraicam litteram non rectè mutauerit; quòd, pro *Ioab* & pro *Absolom*, Salomonem scripserit. Quomodo enim nuncius ad Salomonem venit, quòd Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset, cum id notorium esset, & Salomonem minimè lateret? & quæ causa fuit fugæ Ioab, quòd ad Salomonem nuncius venerit? Non accusamus, inquit, nec excusamus Hieronymum, sed illi patenter Hebraicam veritatem præferimus. Patiatur eam, quam alijs tulit, legem: non mirum, si quandoque erret, cum Interpretis, non Propheta sit. Sensum autem Hebraicæ lectionis dat percommodum: Peruenit ad Ioab fama interfecti Adoniæ & eiectionis Abiathar: & quia ipse Ioab, qui initio Absolonem sibi eximè dilectum sequutus non fuerat, Adoniæ partes, in maius

maius Salomonis præiudicium, sequutus erat, idèd timens fugit.

Porro, in marginali spatio commentariorum Tostati, annotatum est, errorem illum, non Interpreti, sed Scriptoribus tribuendum: Creditur quòd Hieronymus bene transtulit, & in littera tam clara non erraret: tamen corrupta est littera vitio scriptorum seu stampatorum, quod genus hominum ignorantissimum est; potius lucro quàm scripturæ veritati aduertens. Ita ibi notatur. neque hoc à vero alienum est. Fit enim non parum probabile, iudicasse scriptores, aut Lectores aliquos, ipsi Ioab suam satis notā fuisse perfidiam; itaque, non Ioab, sed Salomoni nunciatum, quòd Ioab declinasset post Adoniam. atque idèd Ioab cum Salomonis nomine commutassè. Deinde, quia Absolonis historia huc nihil spectare videbatur, præsertim, cum laudandus sit Ioab, quòd post Absolonem non declinauerit; arguendus autem, quòd post Salomonem non declinauerit: etiam Absolonis nomen in Salomonis mutandum, censuerunt. Et quidem, posterioris huius corruptelæ, in manuscriptis, signa non reperi, nisi fortè, quòd manuscriptorum nostrorum duo, pro & post *Salomonem*, legant & post se (quæ, cur sit facta mutatio; an, vt conuenientior esset oratio, quanquam parum conueniat pronomen reciprocum; an, vt Absolonis nomen, quòd Salomonis nomini non abimile est, certius excluderetur; an, vtramque ob causam, dispici potest.) Prioris autem non parua animaduersa sunt. Sunt enim quibus legatur: *Venit autem nuncius ad Ioab, quòd.* Sic exemplar S. Germani paruum, sic antiqua exemplaria quæ Ordinariæ Glossæ margo cõmemorat, sic Author Hebraicarum quæstionum Cardinalis Bessarionis exemplar habet, *Venit autem nuncius ad Ioab, eò quòd.* sed, prius aliter habuit, *Salomonem* haud dubiè: postea verò, prioritatis, scriptum est *Ioab eò*, atque in margine notatum, à Bessarione, vt videtur, rectè est. Est autem hæc exemplarium istorum lectio, Græcorum codicum lectioni conformis. Nam, & illi, priori loco *Ioab*, posteriori *Salomonem* scribunt. Atque huius lectionis sensum, Hebraicarum quæstionum author dat: Venit ad Ioab fama, quòd in domo Salomonis diceretur, illum sequutum non fuisse Salomonem, sed declinasse post Adoniam: vt, scilicet, antequam Adonias affectasset regnum, Salomonem non dilexisset, nec ei fauisset, sed ab eo declinasse, diceretur. quod totum rei probauit euētus. Fortassis autè, non minùs est rectus sensus, quem Bessarionis exemplar indicat: Perlatum est nuncium Ioab, de morte Adoniæ, & eiectione Abiathar, eò quòd & ipse Adoniam, non Salomonem, secutus fuisset. Fugit ergo &c. In hunc ferè modum Iosephus narrat: Ioab autem princeps militiæ, perentum audiens Adoniam, valde perterritus est. erat enim eius

amicus potius quàm Salomonis regis: & periculum ex hoc propter illius fauorem non irrationaliter suspicatus, fugit &c.

Qui communem Latinorum codicum lectionem sequuntur, Hugo Carenfis & Dionysius Richelius, nunciatum dicunt Salomoni, Ioab, etiam post inaugurationem Salomonis, Adoniæ partibus voluisse, & consilium de petenda ducendaque in vxorem Abisag Sannamitide suggessisse; ideoque Ioab, cum id Salomonem rescisse audiret, ad tabernaculum Domini fugisse. Atque ad hunc modum, has discussisse varietates, sufficiat nobis: iudicium relinquimus alijs.

Verùm, quod quidam Latini codices addunt, *dicens (Dicens quòd Ioab declinasset)* textui superfluit: commentarius est, & quidem non omni ex parte probandus. Nuncius enim hoc loco, non pro eo qui nunciat, sed pro eo quod nunciatur, accipi debet. nam, & Hebraicè est *נְקַדְשׁ*, & Græcè *ἀνοή*.

66.

C. 7. v. 24. *Duo ordines sculpturarum histriatarum erant fusiles.*] *histriatarum aut ystriatarum* legunt plerique libri: quam, quia vox est ignota, multi corruptè scripserunt. Quidam autem, non *histriatarum*, sed *striatarum* legendum putat. atque ita habet textus, cum versione & Notationibus Pagnini, anno 1557. excusus: ad eundem modum legunt Biblia anno 1529. Coloniae impressa, & Benedicti Biblia anno 1573. edita. Striatæ autem sculpturæ sunt, quæ striis exornatæ sunt. Striæ, sunt quasi canaliculæ, aut sulci, per lignum aut æs aut lapidem ducti. Histriatas sculpturas, Rupertus exponit, sculpturas prostantes siue prominentes, ad spectandum, videlicet, inquit, apotou historin (pro quo corruptè scriptum est apotitystorin) quod Græcè videre vel cognoscere dicitur. Rabanus, Eucherius, Angelomus, Tostatus, Carenfis, Magdalius, Richelius, & ordinariæ Glosæ author, Histriatas sculpturas vocari dicunt, eas, quibus aliquæ exprimuntur historiæ: ita ut sit, histriatum, per syncopen, pro historiatum. Hinc duo manuscriptorum nostrorum habent *sculpturarum historiarum*. Hunnæi vnum est, Plantini alterum. Verùm, ex capite

66p. 17.

2. Paralip. 4.
2. 3.

quarto posterioris Paralipomenon, videntur, non historiarum, sed bouum sculpturæ fuisse: *Similitudo quoque bouum (legimus ibi) erat subter illud.* Id quod, non ad duodecim illos boues, sed ad sculpturas istas, ex Hebræo, referendum videtur. quanquam Interpres noster eò retulisse non videatur: subiunxit enim, *Et decem cubitis, quædam extrinsecus celaturæ, quasi duobus versibus, aluum maris circumuibant. Boues autem erant fusiles.* Ut ut autem se habeat istud, hoc tertij Regum loco, pro *sculpturarum histriatarum*, Hebraicè est *יְצַקְתִּי בְּיָצֵקִים*. Ita enim Hebraicè sententia ista se habet: *יְצַקְתִּי בְּיָצֵקִים יְצַקְתִּי בְּיָצֵקִים*

בְּיָצֵקִים

יְצַקְתִּי quod noster *sculpturas*, vel, *sculpturas*, ut legunt antiqui multi codices, generali nomine reddidit: alij cucurbitas exponunt, & intelligunt tubercula cucurbitis similia. Chaldaus interpretatus est figuras ouorum. In his, bouum formata fuisse capita, ex illo loco Paralipomenon, colligunt. *יְצַקְתִּי*, id quod noster Interpres *histriatas* aut *striatas* vertisse videtur (nam *יְצַקְתִּי* hoc ipso versu *sculpturam* simpliciter interpretatus est) alij cōstanter *fusas* vertunt, est enim paul, *אֶפְרַיִם* quod, hoc ipso capite & loco, etiam nostro Interpreti, fundere significat. Fusa autem sculpturæ, & striatæ esse possunt, & histriatæ: immo, solent histriatæ, etiam esse striatæ. ferè enim, sculptæ aut fusa historie, strijs concluduntur. Id quod sequitur *בְּיָצֵקִים*, quod ad verbum est *in fusione illius*, noster interpretatus est *fusiles erant* (videtur enim intellexisse *in fusione sua* pronomine singulari pro plurali accepto) nisi fortè *histriatarum* addiderit, atque id totum *בְּיָצֵקִים יְצַקְתִּי* *fusarum in fusione illius*, reddiderit *fusiles erant*, sicut 2. Paral. 4. a. 3. nam, quod ibi Hebraicè similiter est: *יְצַקְתִּי בְּיָצֵקִים* reddidit *erant fusiles*. Hebraicè igitur, ea, quam tractamus, ex tertio Regum, sententia, ad verbum se habet: *Duo ordines sculpturarum (vel cucurbitarum) fusarum in fusione illius. subaudi maris. Sensus loci est: Sculpturæ, quæ erant in circuitu maris, duo erant ordines siue versus: nec erat sculptura sculpta aut apposititia, sed simul cum mari fusa atque formata.*

Sequitur in versione vulgata 25º versu: *Et stabat super duodecim boues. Stabat* legendum est, iuxta Hebræa & Chaldaea, non *stabant*. nec vnum dumtaxat Parisiensium manuscriptum *stabat* legit: verùm etiam octo nostra, cum Rabano Mauro, Eucherio Lugdunensi, & Alphonso Abulensi. Refertur autem ad mare (id quod Græci expresserunt: *Et duodecim boues sub mari*. sicut & noster Interpres 2. Paralip. 4: *Et idipsum mare super duodecim boues impositum erat.* Eo enim modo, illic Hebraicè est, quo hoc tertij Regum loco) nam, duos illos sculpturarum ordines, quidam in superiori maris parte aut medio fuisse existimant, non in inferiori, ut, super boues stetisse, videri possint.

67.

C. 7. v. 26. *Duo milia batros capiebat* (sermo est de Salomonis æneo mari) & *tria milia metretas*. Vigintifex nostrorum manuscriptorum, cum Epanorthote nostro, prætereunt coniunctionem &: *Duodecim*, cum eodem Epanorthote, legunt *metretas*. Adde, quod discutendum suscepi. Vnum, K. signatum, indicat, quibusdam non legi & *tria milia metretas*. Alterum, ex Lobienfi Abbacia, ad marginem dumtaxat hæc adscripta habet. Tertium, O notatū, ista omnino non legit. Sed & Regia Biblia tollunt: Hentenij quoq. exemplar vnum,

68.

& Pa-

& Parisiensium duo, confodiunt. Epanorthotes ad hæc, se in quibusdam non inuenisse, significat. Denique, Lyranus, Tostatus, & Richelius, in libris correctis non haberi, testatum faciunt. Sanè, nec Eucherius, Rabanus, atque Angelomus, agnoscunt: nec in Græco, Chaldæo, aut Hebræo, leguntur. Et quidem, in Græcis Aldi ac Germanorum editionibus, de maris capacitate nihil legitur: at, in Hispanorum editione, habetur δύο χιλιάδας χόεις ἐγγέρει duo milia batorum (sic enim ibi vertitur) continebat; atque id tantum, vt in Hebræo & Chaldæo. Itaque Enarratores iam commemorati, Tostatus præsertim & Richelius, *Duo milia batorum capiebat* legendum nobis existimant; quæ sequuntur *Et tria milia metretas*, omittenda. Coniiciunt alicuius fuisse commentarium, qui, quantum duo milia batorum continerent, exponere voluerit. nequaquam enim intelligendum est, mare, duo batorum milia accepisse, & præterea tria metretarum milia. Epanorthotes autem, ab ipso nostro Interprete, exponendi gratia, adiecta putat. Sed, vt Epanorthotes procul dubio fallitur, ita illorum coniectura non solidè omnino fundata est. Non enim batus metretam sesquialterâ continet, ita vt, tantum capiant, batorum duo, quantum metretarum tria milia: sed, metreta eadem est cum bato mēsurā. Id quod ROBERTO Cœnalis, qui, libro De mensuris & ponderibus accuratissimè scripto, id testatum reliquit, auctoritate probare, non necesse est: hoc ipso loco, vt in Paralipomenis scriptus est, nostri ac 72. Interpretū auctoritate, manifestè ostenditur. Nam, quod 2. Paralip. 4. Hebraicè de maris capacitate legitur מִקְוֵי בַיָּם שְׁלֹשָׁת אֲלָפִים וְכִלִּי לִX X I I. transtulerunt χωρῶσα μετρητὰς τριῶν χιλιάδων καὶ ἐξέτελεσεν αὐτὴν; Noster reddidit: *Capiebatque mensurā tria milia metretas*. Non enim *mensura* prætermitti debet (quanquam in non paucis, impressis præsertim libris, prætermittatur) quod & in manuscriptis multis legitur (nostra viginti sex, cum Tostato & Carenfi Tractatoribus, habent, & quidem duo quarto casu *mensuram*) & habet cui in Græco atque Hebræo respondeat. Cùm igitur Latinus & Græci Interpretes, in libro Paral., tria milia batorum, quod Hebraicè dicitur, reddiderint *tria milia metretarum*: metretam, eandem cum bato mensuram esse, crediderunt. Non ergo, cùm vertisset in tertio Regum *duo milia batorum capiebat*, addidit exponendi gratia Latinus Interpres, *tria milia metretas*. neque quisquam alius doctus, id fecerit. Porro, ex illo loco Paralipomenon, haud dubium est, desumptum esse: &, aut, ab arcanarum litterarum studio, conferendi gratia, in margine adscriptum; aut, ab imperito, siue quacunque alia, siue exponendi causa, textui additū. Verum enim uero, sic vnum soluimus nodum, vt fortius nectamus alium. Nam, quod in tertio Regum

2. Paralip. 4. b. 5.
Gg. n.

Regum dicitur, mare accepisse duo milia batorum; & in posteriori Paralipomenon, tria milia metretarum, conciliant supra recensiti Enarratores, quod batus metretam vnam ac dimidiam contineat: itaque duo milia batorum, tria milia sint metretarum. Nunc autem, cùm ostenditur, batum & metretam eiusdem rationis mensuras esse, immo Hebraicè vtroque loco batum nominari, manet crescitque difficultas, quomodo duo illa Scripturæ loca conueniant? Respondetur autem, propositum fuisse authori librorum Paralipomenon, addere, quæ in libris Regum prætermittenda viderentur. quod igitur de maris capacitate, in libris Regum, minus dictum animaduertit, perfectè expressit: atque hunc, vt par erat, Iosephus sequutus, mare, trium milium batorum capax fuisse, describitur. Caietanus, in libris Regum, eam aquæ quantitatem exprimi dicit, quæ, pro communi sacerdotum vsu, in mare mitti solita sit: in Paralipomenis autem, eam, cuius mare capax fuerit, si quis illud ad summum optere voluisset. solutio, plausibilior fortè, quàm verior.

C. 19. v. 18. *Et derelinquam tibi in Israël septem milia virorum, quorum genua non sunt curuata ante Baal.* sic pleraque exemplaria: atque eo modo apud Paulum legitur, epistolæ ad Romanos 1. i. capite: Reliqui tibi septem milia virorum, qui non curuauerunt genua Baal. Duo S. Germani exemplaria, paruū & latum, pro *virorum*, habent *vniversorum*. id quod Hebræo conforme est, quanquam commodius vertatur: Et derelinquam in Israël septem milia, vnuerſa genua quæ non curuauerunt se ipsi Baal: sicut sequitur: *Et omne os quod non adorauit eum osculans manum*: quod Hebraicè est, Et omne os quod non osculatum est eum. Chaldaicè legitur, vt Hebraicè. Græcè autem vtrumque habetur: Et *relinquam* *ex* Israël septem milia (ἀνδρῶν, πάντα τὰ γόνατα αὐτῶν) virorum, omnia genua quæ non curuauerunt genu Baal, & omne os quod non adorauit eum.

69.
Rom. 11.4.4.
Admodum sunt similia virorum & usorum
relinques o. in Gg. H. L. C.

C. 19. v. 19. *Reperit Eliseum filium Saphat, arantem in duodecim iugis boum: & ipse in duodecim iugis boum arantibus vnus erat.* Exemplaria non pauca legunt: *Reperit &c. & ipse in duodecim arantibus vnus erat.* nempe prætermittunt *iugis boum*. sic, nonnulla Epanorthotæ, quinque Parisiensium Di. o. l. Ge. o. p. V, vnum Lobienſis Monasterij, vnum Hentenij, vnum Plantini, tria Hunnæi I. K. P, verum, I. & K, tantum, quibusdam sic legi, indicant. Sic etiam legunt, inter Enarratores, Eucherius & Tostatus. Hebraicè est: Et reperit Elis. fil. Saphat: & ipse arans: duodecim paria ante eum, & ipse in duodecim. atque ad eum modum verterunt 72. καὶ ἐβρίσκει ἐκείνῳ τὸν ἐλισσαὶ ὅταν σφατῆτι; αὐ-

70.
Gg. n. L. L.
L τος

rum codicum, ac proinde genuinam huius loci lectionem esse, Epanorthotes asserit. Et sanè possit ad hunc modum ex Hebræo verti, substratis dictioni מלך, quæ nunc cametz & patah notatur, sex punctis. nam מלך quidem regnavit est, מלך verò regem denotat. Coniunctio porro dictionis ונבא venitque, vel, tantum conuertendi officium habere intelligenda esset; vel, pro adverbio temporis accipienda, Tunc venit Iehu &c. Sed fortè quempiam moueat, quòd nullus regis Achasiae annus exprimitur. Atqui, simile est superioris capituli versu decimosexto: *Anno quinto Ioram filij Achab regis Israël, & Iosaphat regis Iuda, regnavit Ioram filius Iosaphat rex Iuda.* quanquam & ille locus hac occasione fuerit deprauatus. Sed, quomodo verum est, Iehu in Iezrahèl venisse, anno vndecimo Ioram, cum occiso Ioram, qui duodecim annis regnasse narratur, eò venerit? An, quia duodecimus annus agebatur duntaxat, dicatur, *Anno vndecimo*, transacto videlicet? An, quæ aliorum sententia est, regni Ioram anni imperfecti, primus & duodecimus, pro vno numerètur? hanc igitur, quam diximus, lectionem, Epanorthotes probat; cuius verba, etsi incomposita, operæpretium fuerit adscribere: Item F. Antiqui Latini & antiqui Hebræi *Anno vndecimo Ioram filij Aab, regis Achasiae super Iudam, venit Hyeu in Hyezrahèl.* Texti chronicam, istum Hyeu inferens, post annos Regum præcedentium, quos extinxerat. q. d. illis extinctis, iste regnare inceptit. hoc est, Anno x i. Ioram Regis, & anno, videlicet finali, quotuscunque fuerit, Achasiae, venit Hyeu regnaturus. Talis autem associatio finalis conregnationis, habetur in fine capituli præcedentis. In fine enim regnorum istorum duorum Regum, hic regnare inceptit. Sed sciendum, quòd mem & lamed & caph, si bis tria puncta substernantur, sonat melech, & significat rex vel regis: si duolonga puncta vel parua lineæ supponantur, sonat malach, & interpretatur regnavit: quod quidam tam Latini quam Græci habent sic: Anno x i. Ioram filij Achab regnavit Achasia super Iudam. Quid autem necesse erat, de inchoatione regni istius hîc repetere, quod iam finitum erat, cum vtrumque sufficienter supra viij. g. dixisset? quia tamen ibi dicitur *duodecimo*, hîc oportet glossari, *vndecimo*, id est, post vndecimum. Sunt autem & alij, qui venam istarum litterarum nescientes, veramque simul litteram complicantes, & nomen Israël addiderunt, totum interponentes sic: *Regis Israël regnavit &c.* hæc Epanorthotes.

72.

Chaldaica paraphrasis Re-

C. i. v. 6. Textus vulgatæ editionis Regius, ex Complutensi expressus, legit: *Et eiecit Iudæos de Hayla, & Idumæi venerunt in Haylam.* Exemplar Domini Hunnæi, Q. notatum, habet: *Et eiecit Iudæos de Hailam, &*

lam, & Syri venerunt in Hailam. Illud exemplar Idumæos; hoc Syros, in Hailam venisse, commemorat. Videtur autem varietas ista ex Hebræo nata. Hebræi enim, hoc loco, ארומים scribunt, ארומים legunt: quorum, istud quidem Idumæos signat; illud autem Syros denotare videtur. quamquam Syrus, ארם sine vau littera, dici solet. certè Syros Iosephus intellexit, cuius hæc est rei istius narratio: Syrorum verò Rex capiens ciuitatem Ailath, ad mare rubrum positam, & habitatores eius occidens, in ea Syros statuit; & alijs in circuitu ciuitatibus ita fecit, perimens vbique Iudæos. Sed & recentior quidam notat, Syros à ארומים appellatos, quòd elati essent. Est autem Hebraicè locus iste ad hunc modum scriptus ונבא ארומים. Et extirpauit Iudæos de Eloth, & Aromim venerunt Elath. An autem scribarum errore varietas ista nata sit, quam postea deprehensam in marginis spatio annotarint: an, certo authoris consilio addita, equidem ignoro. Vtut autem id se habeat, minimè dubitandum est, cum Idumæis, Syros, ad Ailam habitandam, venisse; & quidem, Syros, utpote victores & dominos, Idumæis præfectos. Ciuitas erat Aila, in Idumæorum regione sita, Regi Syriæ subiecta: quam, post, à Regibus Iudæorum occupatam, Rasin, & Syrorum ditioni, & Idumæorum mansioni restituit. hinc plerique Latinorum librorum, vtrosque ad hunc modum iungunt: *Et eiecit Iudæos de Aila, & Idumæi & Syri venerunt in Ailam.* Sunt autem nonnulla scriptorum nostrorum, quæ primis quidem lectionibus accedant, sed tertiam hanc redoleant. h. & l. legunt: *Et eiecit Iud. de Abila Syria, & Idumæi ven. in Abilam.* Duo alia scribunt: *Et eiecit Iud. de Abila & Idumæa, & Syri ven. in Abilam.* Quæ autè trium illarum lectionum nostro Interpreti attribuenda sit (satis enim verisimile est, ipsius non esse, duarum istarum maximè posteriore) pronunciare nolim. fortè, diuersa quæ legit, quia non est improbabile vtraque accidisse; coniunxit. Cæterum, Dominus Hentenius, eam probauit lectionem, quæ solos nominat Idumæos: atque ea Græcæ interpretationi consonat.

Iosephus l. 9. antiq. Iud. c. 13. vel secundæ Græcum exemplar, C. 12.

Idumæi ארומים ק

Syri & Idumæi מ. 15.

NOTATIONES IN PARALIPOMENON PRIOREM LIBRUM.

C. i. v. 32. Catalogo filiorum Cethuræ codices quidam filios Dadan annumerant, his verbis: *Filij autem Dadan, Assurim, & Latufsim, & Laomnim.* sic nimirum Genesi Paralipomena respondent. Verum, libri plurimi, filios Dadan prætereunt; Parisiensium quatuor,

73.

Gen. 25. 14. 3.

L 3 tuor,

tuor, Di. o. l. Ge. o. l.; Hentenij quatuor, in quibus Atrebatensis Collegij vterque credo numeratur; Hunnæi septem, E. H. I. L. M. O. Q.; Societatis Iesu vnus, ruber; Plantini duo, angustus & medius; Brugenſis Eccleſiæ vnus, Abbatia Leodiensis S. Iacobi vnus, quamquam conſueto more deprauator egerit; Collegij Buſſidiani vnus; denique, poſt Complutenſem, Regius. Sed & Abulenſis Interpres prætermittit. Hebræi codices etiam, & Græci editionis Regiæ, minimè legunt. Meritò igitur notauit legendum Epanorthotes: *Saba & Dadan. Filij autem Madian*, nec interponendum quidquam. quamquam, cum Aldino, Germanorum Græca antiſcripta habeant *σαβα & δαδαν*, δ'υο. & υἱοι μαδιαν, βαρυλλ & καθεληλ, & εἰς σουελλιμ, & λατωσημ, & λοωμειμ, σ'εντε. & υἱοι μαδιαν. vbi præterea duo filij Dadan recensentur, quos, cum Hebræis, Latini non agnoſcunt. nam Græcorum iſdem illi codices, etiam in Geſi addunt.

Compl. R.

74.

C. 4. v. 22. *Et qui reuerſi ſunt in Lahem.*] Id quod alij habent maſculino genere, vt iam produxiſimus: alij fœminino ſcribunt: *Et quæ reuerſæ ſunt.* hoc modo Hebraicarum quæſtionum Author legit, & de Noëmiac Ruth exponit: illo, Abulenſis Epiſcopus, & de Securo atque Incendente, id eſt, de Mahalon & Chelion filijs Elimelech, qui, in Noëmi & Ruth, reuerſi in Bethlehem dicantur, interpretatur. Correctiores noſtri codices maſculinum genus habent: & Hentenius ac Pariſienſes, hanc probatam ſibi lectionem, in textum retulerunt. Ex Hebræo, vtraſit germana noſtri Interpretis ſcriptura, minimè liquet. *לחם וישיב* habetur. *וישיב*, ſi à *וישב*, quod reuerſi ſignificat, deducatur, quemadmodum noſter deduxit Interpres, alij tempori non accedit propiùs, quàm futuro. In futuro autem, iod, in calce dictionis, fœmininis ſeruit; in capite autem, maſculinis. Sed futurum non eſt, niſi altero iod mutato, legas *וישיב*, quod loco nõ conueniret; aut *וישיב*, quod priori ſuffragaretur lectioni (quamquam maſculina verba quandoque fœminis tribuantur) præſertim vau in præteritum futurum conuertente. Quidam à *וישב* formant, vt participium ſit numeri pluralis, in regimine poſitum, ſitque ſenſus, habitatores Lahem. Alij, proprium viri nomen eſſe intelligunt, Iaſubi Lahem. Ambigua certè & difficilis eſt verborum veterum explicatio. Abulenſis, noſtri Interpretis translatione minùs probat, quod Mahalon & Chelion, de quibus intelligendum exiſtimat, non de ſtirpe Sela, ſed de progenie Phares fuiſſe, ex Ruth quarto capite colligi videatur. Notandũ eſt autem, ſcripta noſtra vniuerſa, vno demto, ſernare relatiuum *qui* aut *quæ*: Abulenſem verò omittere (quomodo & in Leodiensi exemplari lectũ fuiſſe, inſpicienti vix dubium eſſe po-

eſſe poteſt) ita vt ad præcedentes Secutum & Incendentem (non enim legendum eſt, vt multi legunt, *Incedens*) referatur. Sanè, neque Hebræi relatiuum expriment, neque Græci addunt. & ἀπέρσεψον habent *εἰς λαβὴν* Et reuerſi ſunt in Lehem, nimirum iuxta Hiſpanicam editionem. nam Aldi & Germanorum exemplaria legunt, quas planè alia eſt tranſlatio, & ἀπέρσεψον αὐτοῦς & reduxit eos. Illa verſio, eiufdem rationis eſt cum Latina, maſculinum ſeruante genus. videtur enim vtraque, ex Hebræo ad hunc modum lecto *לחם וישיב* ſumta: id enim transferas, & reuerſi ſunt Lehem. hæc autem Græca verſio, ex aliter lectis Hebraicis dictionibus profluxit; lectis ad hunc *לחם וישיב* aut iſtum *לחם וישיב* aut ſimilem modum. hæc enim interpreteris, & *reduxit eos*.

Quod nonnulli codices habent *Lahem*, quomodo addita ab Hebræis puncta ſonant; tredecim ſcriptorum noſtrorum, cum Textu Regio; Lehem ſcribunt. quo etiam modo 72. legerunt, ſi tamen Regia editio germanam & incorruptam eorum tranſlationem ſeruet. Duo & viginti habent *Bethlehem*: quam genuinæ lectionis explicationem fuiſſe eſt veriſimile. Nam; quod Magdalius habet, in prioris Paral. viceſimum caput, ſicut quandoque dicimus *Solyma*, & quandoque *Ieroſolyma*; ita & *Lehem* & *Bethlehem*.

C. 11. v. 14. Manuſcriptorum plurima ſingulari numero legunt: *hic ſtetit in medio agri, & defendit eum: cumque percuſiſſet Philiſtaeos, dedit Dominus ſalutem magnam populo ſuo*; Hentenij duodecim, noſtra vigintinouem, conformiter libris Græcis. Impreſſi autem codices, ſecuti, vt plerumque veriſimile eſt, primam Moguntinenſium editionem, fere numero multitudinis ſcribunt: *hi ſteterunt in med. ag. & defenderunt eum, cumque percuſiſſent Phil.* Sic & Lyranus legit: duo quoque ſcripta noſtra eam habent lectionem, ſed, non ſine prioris raſura. Eſt autè hæc lectio, quæ inquam pluralem habet numerum, Hebræo conſentanea; intelligenda, vt videtur, ſi non etiam de Ieſbaam & Semma, certè de Dauide & Eleazaro. quia dicitur: *Iſte fuit cum Dauide in Pheſdomim*: & paulò poſt ſequitur: *hi ſteterunt &c.* Videri autem poſſit, pluralem numerum in ſingularem mutandi, occaſio fuiſſe, quod, cum præcedentia de vno Eleazaro expreſſè loquantur, præter opinionem pluralis numerus introducatur. Verùm, nihil facile ſtatuendum eſt.

75.

R. & Leodienſe Sãbi Iacobi.

2 Regum 23.

C. 11. v. 22. Quædam exemplaria, Hentenij duo, Pariſienſium duo, noſtra ſeptem, habent: *Banaias filius Ioiada vir robuſtiſſimus*. Pleraque autem, noſtra vigintifex, legunt: *Banaias filius Ioiada viri robuſtiſſimi*.

76.

stissimi. atque hoc modo legendum esse, Hebræa docent. בן־נְבִיאִים בְּיָמָיו quod ad verbum interpreteris, vel, Benaiah filius Iehoiada filij viri fortitudinis; vel: Benaiah filius Iehoiada filius viri fortitudinis. Posteriori hoc modo 71. transfulerunt: eodemque Latinus intellexit, atque idcirco filij nomen repetere noluit. Non enim ea est Latinis, quæ Hebræis, amphibologia, omisso filij nomine. Veruntamen, emphasim addit repetitum. Secundi Regum 23. capite, eodem modo se habentia Hebræa, similiter reddidit: *Et Banaas filius Ioadæ viri fortissimi*.

2. Reg. 23. c. 2

77.

C. 20. v. 5. duo Parisiensium exemplaria Di. o. & Ge. o. cum textu Glossæ ordinariæ, legunt: *In quo percussit Adeodatus filius Saltus Lehemitem fratrem Goliath Geth*. nimirum sic ex Hebræo veritas, להמי לְהִמִּי ipsum lahmi, siue lehemitem. להמי enim particula, personam designat patientem. Atque eo modo 70. transfulerunt ἡ ἐπάταξεν ἐλεάνην υἱὸς ἰακώβ· τὸν λαχμί· ἀδελφὸν γολιάθ τοῦ γεθθαίου. Verum, accipitur quandoque להמי, pro præpositione, atque ita hoc loco accipiendum, Hebræi quidam existimant, vt sensus sit, להמי לְהִמִּי de lahmi, id est, qui de genere erat Bethlehemitarum. Atque ea expositio alteri Latinorum lectioni adstipulatur; huic, inquam, lectioni, quæ omnium penè est codicum & enarratorum. *In quo perc. Adeod. fil. Saltus, Bethlehemites*, seu potius, quod Magdalij correctoriū probat (quanquam idem significetur) *Lehemites* (vt, in Paralipomenis, Hebraicarum quæstionum Author, legi notat) *fratrem Gol. Geth*. Suffragatur huic lectioni atque interpretationi liber Regum secundus, cuius primo & vicesimo capite, hoc ipsum stratagemata ad hunc modum narratur: *In quo percussit Adeodatus filius Saltus polymitarum Bethlehemites Goliath Gethaum*. Vtrobique autem interpretatus est propria nomina Latinus Interpres, fortè, quod nominibus his Dauidem significari existimaret, vt multi nostrorum Tractatorum, cum Hebraicarum quæstionum Authore, intelligunt. Cæterum, D. Alphonſus Toſtatus, multis rationibus ostendit, non Dauidis & Goliathis monomachiam, quæ decimoſeptimo capite primi Regum describitur, hoc loco intelligendam; sed Elchanæ seu Adeodati, quem Iosephus Ephan cognatum Dauidis vocat, cum Goliathis illius fratre, quem Philistinorum fortissimum appellat: ἡρίσευσεν, inquit Iosephus, ἐφανὸς ὁ συγγενὴς αὐτοῦ. μονομαχίῃσιν γὰρ τῶ πάντων ἀνδρειοτάτω τῶν παλαισθῶν, ἀπέκτεινεν αὐτόν, ἢ πῶς ἄλλως εἰς φυγὴν ἔτρεψε. Non sic Latina Frobenij editio narrat. Iniquè autem sustulerunt, ex Paralipomenis, quidam, nomen *Saltus*: *In quo p. Ad. filius Bethlehemitis fratrem G. G.* nequaquam enim prætermittendum est, sed, eo addito, non incommodè legatur

Bethle-

Bethlehemitis seu *Lehemitis*: tam enim ad patrem, quam ad filium, referri Hebræum potest. Atque hoc modo Epanorthotes legendum docet: Antiqui, inquit, & generaliter, antequam correxerunt inducentes quasdam nouitates, habent omnes Latini sic: *In quo perc. Adeodatus Hehemitis fratrem Gol. Gethai &c.* quanquam in syllaba secunda errarit scriba: *Helemitis* enim scribendum videtur fuisse, quomodo Brugensium antiquissimum exemplar habet: sed & Hunnæi correctissimus codex O, *Helemites* legit. Verum, inuerſas esse syllabas priores, fit, ex Hebræo, verisimile. Imitari verò sunt Hebraici textus, cum vocem, tum ambiguitatem, qui scripserunt: *In quo p. Ad. f. Saltus Lahami fratrem G. G.* sic enim habent, Biblia, & Dionysij Carthusi. Commentaria, in ædibus Quentelianis excusa.

[*Fratrem Goliath Gethai.*] Noſtrorum manuſcriptorum tredecim, cum Lyrano, quarto casu, *Gethbaum* legunt. Vtrobique autem modo reddi Hebræa possunt: patiuntur enim, tam ad fratrem Goliathis, quam ad ipsum Goliathem referri: atque vtrumque Gethaum fuisse scriptura testatur. Non constat tamè verè fratres fuisse: Frater enim dici potuit prioris posterior, duntaxat, quod fortitudine magnitudineque similis esset: & ob hoc, fortassis, etiam ipso prioris nomine, Goliath nuncupatus est. nam, quem *fratrem Goliath Get.* Paralipomena nominant, *Goliath Gethaum* secundus Regū liber appellat.

2. Reg. 21. d.
19.

C. 23. v. 29. Pro eo quod quidam codices habent *Et ad torrendum*, alij habent *Et ad feruentem simulam*. atque hanc lectionem, Epanorthotes, nostræ editionis genuinam esse, adstruit: ei que facillè assentiar, quod, plerorumque manuſcriptorum, etiam correctissimorum & antiquissimorum, eam scripturam esse comperiam. Nostra vnum & viginti, Hentenij decem, Parisiensium quatuor, cum Abulensi Episcopo, *Et ad feruentem simulam* legunt. Altera lectio complurium est typis excusorum codicum (illi enim, ferè, Moguntinæ editioni, primogenitæ artis typographicæ proli, consimiles sunt.) sed paucissimorum manuſcriptorum. ex nostris, vnum duntaxat ita habet. Verum, non pauca vtramque lectionem coniungunt; septem ad hunc modum: *Et ad feruentem simulam, & ad torrendum*; quæ & Parisiensium correctio est; duo ad istum: *Et ad torrendum & simulam*. quorum vnum Antuerpiensè est, Plantini are redemptum: alterum Leodiensè, ex S. Iacobi Abbatia mutuo acceptum, in quo *feruentem*, transfossum est. Lectio autem ista *Et ad torrendum*, vt & aliæ multæ, ex Hebraicis sumta est quæstionibus, quas, quod, Hieronymo nostræ editionis Authori, adscriberentur, nonnulli in primis sequendas existimant. Sunt autem earum quæstionum in

78.

* M. S. nonnulla.

G.

* cauendum. e.

* feruentem
1. M. S.

M hunc lo-

hunc locum verba ista: Quod verò in codicibus quibusdam habetur *ad feruentem simlam*, & in quibusdam *ad feruentem* tantummodo, error inest. In Hebræo non habet in hoc loco *simlam*, quia simla iam paulo superius nominata est: sed, *ad torrendum* in Hebræo ponitur, vt subaudias *spicas*. Primitiæ enim spicarum, quando deferebantur, torrebantur, & grana comedebantur. quod genus cibi vulgò graneas vocant. hæc ibi. Hebraicè est *לֶחֶם מִקֶּרֶךְ*, id est, & ad frixam, sine tostam. subaudit Hebraicus Scholiastes, *simlam*. Inter ea, quæ *Leuit. 7. b. 12.* pro gratiarum actione offerenda erant, numeratur, Leuitici 7. capite *לֶחֶם מִקֶּרֶךְ*, id est, *simla* frixa, seu, vt nostra habet translatio, *coctæ*. Simila aqua mixta, in sartagine, feruenti oleo, vique ad indurationem, coquebatur: & postea, in minutas fracta partes, iterumque oleo conspersa, offerebatur. Erat autem aliud sacrificium, simlæ in craticula tostæ; aliud rursus in clibano coctæ; denique aliud, crudæ simlæ: hæc enim quatuor genera, & Leuitici secundo capite describuntur, & hoc loco Paralipomenon ferè indicantur. Atque his præfecti erant Sacerdotes & Leuitæ, suo singulè modo. Videtur igitur germana nostræ versionis lectio, nec reiicienda, & *ad feruentem simlam*. veruntamen, an simlæ nomè Interpres expresserit: an alius quispiam exponendi gratia addiderit (testatur enim Hebræicarum quæstionum author, vt in Hebræo, ita in Latinis quibusdam, non haberi) statuere nequeo. Græci transtulerunt (vt etiam alibi) *κὼμὸς* *ἢ τὸν πορφυρέον*, & ad fermentatam. potest, aut *simlam* subaudiri, aut, Hebraico more, sæmineum genus substantiuè positum intelligi.

Alphonfus Abulenfis.

ἢ τὸν πορφυρέον ἢ τὸν πορφυρέον.

NOTATIONES IN

LIBRVM EZRÆ.

79. in. 7. M. S. B. H. G.

C. 2. v. 69: *Secundum vires suas dederunt impensas operis, auri solidos quadraginta milia & mille.* Sic Latini codices habent; scripti, quos consulimus, omnes; impressi penè omnes. Penè inquam, nam Complutensis Biblia & Quenteliana (quibus adde, si placet, Clariana) legunt: *Secundum vir. su. dederunt (&c.) auri solidos sexaginta milia & mille.* consentiunt, Bedæ commentarijs adiunctus textus, & D. Richelius in septimum Nehemiæ caput. Lugdunensis quoque Biblia anni 1522, aliàs sexaginta legi, in marginali spatio annotant. hæc autem lectio, cum Hebræis, tum Græcis codicibus, consona est, in iis enim ad hunc legitur modum: *Quemadmodum potestas eorum, dederunt in thesaurum operis, drachmarum auri sex myriades & mille.*

Non po-

Non potest autem, huic Hebræorum Græcorumque lectioni, prior illa Latinorum conciliari, nisi solidus drachmæ sesquialter intelligatur. Tres autem enumerantur aurei solidi species, drachmalis, didrachmalis, sextularis. Drachmalis respondet drachmæ; didrachmalis duplex est; sextularis, sesquitercius. Itaque, cum non sit solidus drachmæ sesquialter, is intelligendus est, qui drachmæ respondet, præsertim cum Hebraicus fons, drachmas nominet. id enim nomen etiam Hebræis vsurpatur: darcemon est hoc loco, & Nehemiæ septimo capite, vbi, etiam Interpres noster; drachmæ nomen reliquit. Videtur igitur ea Latinorum codicum vera lectio, quæ, solidorum auri, vnum & sexaginta milia numerat. Quamobrem Epaphrothotes notat: Et infra, iuxta Hebræa: *Auri solidos sexaginta milia & mille.* vbi, an subaudiat antiquos Latinorum codices, vt non rarò aliàs, nescio. hoc tamen scio, quòd Hebræos codices, constanter repugnantibus Latinis, sequi, non facillè soleat. Est autem Latinis, ex LX in XL. (hac enim forma in plurimis codicibus scribitur) facilis lapsus, vt videri hinc possit nata erroris occasio.

Verùm, Nehemiæ septimo capite, versu 70. & sequentibus, hoc ipsum distinctiùs enumeratum, si ad summam redigatur, duntaxat vnum & quadraginta milia drachmarum auri efficit.

Dicat aliquis, non hæc ipsa, sed alia esse, quæ eo loco referuntur. Inprimis, quia, præsertim Nehemia contigit, quod ibi refertur: ipse enim, mille auri drachmas, & alia non pauca contulisse, narratur. Absente autem Nehemia, qui nondum in Iudæam venerat, accidit, quod liber Ezræ commemorat.

Primum argumentum.

Deinde, non tantum auri atque argenti pondus diuersum, vtroque recensetur loco: verum etiam diuersissimus est tunicarum sacerdotalium numerus.

I. I.

Præterea, diuersi generis hominum munera sunt quæ commemorat Nehemias; sed à solis data principibus quæ refert Ezras.

III.

Adhæc, in impensas templi data sunt quæ habet Ezras: at in munitione ædificationem, quæ Nehemias.

IIII.

Denique, editionis vulgaræ Interpres, in Nehemia, ante istius rei narrationem, annotauit: *hucusque refertur quid in commentario scriptum fuerit: exim Nehemia historia textitur.*

V.

Argumentis his non incommodè fortassis respondeatur. Et primo quidem, Nehemiam cum Zorobabele in Iudæam ascendisse: nam inter illustriores, qui cum Zorobabele venerant, Nehemias numeratur, Ezræ 2. v. 2. Itaque, absente eo non accidit, quod, eiusdem capitis versu 69, commemoratur. Verùm, quia incertum est, an is Nehemias eo loco intelligendus sit, quem Ierosolymam rediis-

Primum argumentum.

se destructis muris, liber Nehemiæ refert: responderi argumento potest, non constare, vniuersam collationem in Iudæa factam: quin potius, pergentibus in Iudæam, duce Zorobabele, Iudæorum plurimis, Perfas multos, magisque Iudæos in Perfide manentes, huc de facultatibus suis contribuisse: aut, postquam illi in Iudæam venerant, transmisisse. Cyrus enim Rex, omnes erat hortatus, vt, templi Ierosolymitani ædificationem, opibus suis promouerent. atque id fecisse. narratur Ezræ 1. versu 6.

Ezr. 1. b. 4.

II.

Ad secundum dici potest, in Nehemiæ volumine, tunicas vniuersas, quæ sacerdotibus donatæ sunt, enumerari: at in Ezræ, preciosiores duntaxat.

III.

Tertium argumentum, non parum accipit verisimilitudinis, ex ipso Ezræ textu: *Et de principibus patrum, cum ingrederentur templū Domini, quod est in Ierusalem, sponte obtulerunt in domum Dei, ad extruendam eam in loco suo. Secundum vires suas dederunt impensas operis auri solidos quadraginta milia & mille, argenti minas quinque milia, & vestes sacerdotales centum.* Id enim videtur dicere, principes patrum siue familiarum, cum viderent locum in quo templum Domini fuerat, contulisse, pro facultatibus suis, ad restituendum templum, solidorum auri mille & quadraginta aut sexaginta milia, minarum argenti quinque milia, & vestes sacerdotales centum. Et, ne cui forè id mirum videatur, tertius Ezræ liber, capite quinto, mille auri minas, præter supradictum argenti pondus & sacerdotalium vestium numerum, à principibus, voto promissas, narrat. Adulterinæ namque lectiones

3. Ezræ 5. o. 44. 45.

immutare &

dari MS.

thesaurum.

nohem milia, o.

undecim milia, o.

duodecim milia, o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

o.

sunt, quæ auri minas nouem milia, aut undecim milia, aut duodecim milia, habent. Et de præpositis ipsis, habet Ezras aut quisquis est Author, per pagos, dum venirent in templum Dei, quod erat in Ierusalem, *vouerunt suscitare templum in loco suo, secundum suam virtutem, & dare in templum thesaurarium operum sacrum, auri minas mille, & argenti minas quinque milia, & stolas sacerdotales centum.* Sic enim locum, qui in multis cōdicibus multis modis corrupte legitur, ex emendationibus restitui-mus (quanquam vitij nonnihil remanere videatur) accedente Græcorum exemplarium consensu, quæ ad hunc habent modum: *ἡ ἐκ τῶν ἡγεμενῶν κατὰ τὰς πείρας, ἐν τῷ παρονομασθέντι αὐτοῦς εἰς τὸ ἱερόν τῆς θεῆς, τὸ ἐν ἱερουσαλήμ, ἠύξαντο ἐξήμερι τὸν δίκον ἐπὶ τῷ τόπῳ αὐτῶν, κατὰ τὴν αὐτῶν δύναμιν, ἢ δῶναι εἰς τὸ ἱερόν χρυσοῦς μίνας χίλιαι, ἢ ἀργυροῦς μίνας τετρακισχίλιαι, ἢ σολὰς ἱερατικὰς ἑκατόν.* Reperimus autem exemplar Græcum tertij Ezræ, in Aldina Bibliorum editione. in ea enim primus est Ezræ, qui Latinis dicitur tertius; & secundus, qui Latinis sunt primus & secundus. Sed, in Regijs Bibliis, quibus nihil huiusmodi deesse videri poterat, tertius Ezræ Græcè non legitur:

necia

nec in Germanicis Græcorum Bibliorum exemplaribus Nehemiæ librum sequitur. Annotauit etiam Hebraicus Scholiastes, initio tertij Ezræ: huius libri, ne Græcum quidem codicem, nedum Hebræum, nemini (quod sciam) videre contigit: idem, præter solam interpretationem veterem, aliud dare non potuimus: huius testimonio, & Reginorum Bibliorum integritate, atque in Germanicis consueto ordine, nixi, notauimus aliquando in marginali Bibliorum spatio, circa tertij Ezræ initium: hic, & sequens Ezræ liber, non alio exstant sermone, quam Latino. Sed, postea, Aldinam editionem naçti, inuenimus, etiam Græco sermone, librum Ezræ tertium exstare. cōsulito etiam eo Germanicorum Bibliorum tomō, in quibus illi congesti sunt libri, quos Hebræorum canon non numerat, etiam in eo tertium Ezræ Græcum reperimus: sed & in Vaticano codice exstare, diuersæ eius lectiones, conferendo deprehensæ, loquuntur: sic, curæ posteriores, absolutius semper aliquid adferunt. quartum tamen Ezræ, Græcum non vidimus: Vt autem ad id, à quo digressi sumus, reuertamur: Græca tertij Ezræ exemplaria, eam quam produximus, probant lectionem, quæ, mille auri minas, à principibus promissas, refert. Sunt autem, mille auri minæ Atticæ, drachmarum auri centum milia: mille autem Hebræicæ minæ, drachmarum du-centa & quadraginta milia. Quod si, drachmarum auri centum milia promiserint: facile, haud dubiè, vnum & sexaginta milia dare potuerunt. Respondemus, in Ezræ libro, qui primus dicitur, eorum omnium, quæ ad templi ædificationem tunc collata fuerant, quoad aurum maximè atque argentum, summam numerari; & intelligi, tam gentium & vulgi Iudaici, quam principum Iudaicorum dona; Sensus que esse loci, quod familiarum principes, ad extruendam Dei domum, sponte obtulerint munera sua, nimirum, vnum & viginti milia drachmarum auri, & cetera quæ habet Nehemias: Simul autem eos, cum populo & alijs quibusdam ex regno Cyri, pro opibus suis, dedisse auri vnum & quadraginta aut sexaginta milia drachmarum. Nam, præterquam, quod Ezram, insignes quidam Enarratores sic intelligant: rationes, quas, ex iis que sequuntur, licebit colligere, sic intelligendum docent. Tertius autem Ezræ, non eius est authoritatis, vt extorqueat fidem. quanquam dici possit, principes, suo & populi nomine, centum milia drachmarum auri promississe (quod satis significatur si legas dari) sed plura vno & sexaginta milibus corradi non potuisse. Iosephus. lib. 11. antiquitatum Iudaic. cap. 3, vel 4. secundum exemplar Græcum: Dux verò dinumeratè multitudinis, inquit, Zorobabel fuit, filius Salathiel, ex nepotibus Dauid genitus, de tribu Iuda, & Iesus filius Ioseduc prin-

capis. Sacerdotum, nec non & Mardocheus & Serebauus, qui a populo principes fuerant constituti, qui & contulerunt; auri quidem minas centum, argenti autem quinque milia. ita Iosephus.

III. Quartum argumentum, Caietanus profert, non probat: nec, qui probari possit, video. iam enim ædificatus erat murus: & portis clausis, populoque congregato, non collata sunt hæc munera; sed, quæ nuper collata, conscriptaque erant; recitata sunt. id quod manifestum ex sequentibus euadet. Addunt autem manuscripta non pauca, iis quæ Nehemias habet, vocem Dei: *Dederunt in opus Dei*, quod, quanquam ad textum non pertineat; tamen, quomodo intellectus sit locus, indicat.

V.

Quintum argumentum, vt intelligatur, obseruandū est, septimo Nehemias, penè toto, capite, eos recenferi, qui in Iudæam primū ascendierant, ex libro quem Nehemias inuenerat. si enim quinto capitis illius, versa legitur: *Et inueni librum census, eorum qui ascenderant primū; & inuentum est scriptum in eo: Isti filij prouincie &c.* Queritur autem quis sit liber iste? & vbi sit finis eorum quæ ex hoc libro referuntur? Quidam, librum Ezræ esse, existimant, quem primum Ezræ dicere solemus. sunt enim, quæ hîc referuntur, eadem penè, cum iis quæ in Ezræ leguntur. Quidam, alium esse putant, post Ezræ librum, annis aliquot scriptum: propterea quod, cum eo, in quibusdam filiorum particularibus numeris non conueniat, quod, temporis successu, alij aucti sint liberis, alij orbat. Certè, Nehemias recitatio, ante 66. versum, ab Ezræ libro octies & decies in numeris discrepat: & tamen, iuxta Hebræos, & quosdam Græcos ac Latinos cōdices, Dionysium etiam Carthusianum, eadem est, Ezræ atque Nehemias, totius summa multitudinis, quadragintaduobus milia, trecenti, sexaginta, sed, quæ multo plures contineat, quàm sint antè expressè recensiti. Quibus prior placuit sententia, nimirum, Ezræ librum esse, quem citat Nehemias, censuerunt, Ezræ verba versu 69. finiri; illi nimirum, qui hanc notam versui 69. subiecerunt: *Hucusque refertur quid in commentario scriptum fuerit: exin Nehemia historia texitur.* hac, vt existimo, adducti ratione, quod, quæ sequuntur, proximis tribus versibus, de impensarum contributione, magis a libro Ezræ diuersa sunt, quàm vlla præcedentia. Verūm, si alium librum fuisse dicamus, quæ altera est opinio, nihil mirum, si, paululum ab Ezræ libro discrepet: neque, cum distinctius singulorum dona enumeret, mirum est, non eundem exurgere numerum. Nam, qui distinctè enumerat, præcipuarum duntaxat personarum præcipua munera censet: qui autem omnium vnā summam profert, omnia omnium dona commiscet. quanquam, Sacerdotales tunicas, fortè, tantum precio-

preciosiores; Ezras enumeret. Sed, fuerit Ezræ liber, cur non potuit ex eo Nehemias, hæc paululum mutata; explicatius nimirum proposita, recitare? idem namque est ordo, & eadem penè verba, cum ante, tum post donorum supputationē. Quocirca, ambigere fortassis liceat, an nostri sit Interpretis superior illa notatio: aut, si eius, an eo loco collocata? Sanè, manuscriptorum nostrorum plurima, viginti numero, & quidem pleraque antiquissima, notationem illam non habent: sed initio sequentis capituli, pleraque eadem, cum nonnullis impressis codicibus, addant: Et venerat mensis septimus *scenopegia sub Ezra & Nehemia*, quo additamēto hîc sequestrari significantur Ezræ verba à Nehemias, vt, ipsis Ezræ verbis, ad suam Nehemias regrediatur historiam. nam & tunc, mensis erat septimus, in quo Scenopegia celebranda erant. Verūm, multo est verisimilius, etiam hæc, ad Ezræ verba pertinere: nam, additamentum illud, exemplaria, Brugense, & Lobiense, antiquitate & integritate præstantissima, cum multis alijs, non agnoscunt: Hebræa etiam & Græca non legunt: Epanorthotes omittendum censet: denique Lyranus & Carthusianus reiciunt. Finiri autem videtur Ezræ, siue, quisquis recitati commentarij fuerit author, verba paulo post, hîc: *Filij autem Israël erant in ciuitatibus suis; tum Nehemias sequi historiam: Congregatusque est omnis populus &c.* Istud enim, cum eo loco, in quo suam Nehemias reliquerat historiam (Ezræ scilicet verba inferens) optime hæret: *Dedit autem Deus*, habet Nehemias quinto versu septimi capitis, *in corde meo, & congregaui optimates, & magistratus, & vulgus, vt recenserem eos: & inueni librum census eorum qui ascenderant primū, & inuentum est scriptum in eo: Isti filij prouincie &c.* Subiecit autem recitatis illius libri verbis: *Congregatusque est omnis populus, quasi vir vnus, ad plateam qua est ante portam aquarum &c.* repetens, quod prius dixerat, congregatum populum, vt alia commode adijceret, hanc ob causam, vt opinor, Hebraici libri octauum caput hoc loco inchōant: *Congregatusque est omnis populus &c.* quibus conformiter Latinum Lobienis Cœnobij manuscriptum, nouum hîc caput auspiciatur librorum Ezræ & Nehemias. Et fortasse, ante hæc verba, annotatio illa *hucusque refertur &c.* ab Auctore collocata est: atqui aliter Lobienis codex, nec huiusmodi quid in alijs manuscriptis deprehendi. Epanorthotes autem sententiæ isti omnino refragatur, nam & legendam dicit annotationem, & eo loco legendam (post 69. versum) & ipsi nostro Interpreti adscribendam; inserta enim hæc, ab eo, hoc loco, quemadmodum in libro Esther, plura. Sed, interpretis licet sit, & eo loco legenda, & vera agnoscenda: fieri nihilominus potest, idem esse, quod Nehemias narrat, cum eo quod Ezras habet. Nam, quod

Ezras summam scripserat, Nehemias explicatius recensere voluit: paulò autem post, cum id causæ non subesset, rursus Ezræ verbis uti, vsque ad capitis octaui initium: *Congregatusque est omnis populus &c.* Sanè, Lyranus, id ipsum esse, quod Nehemias enumerat, cum eo quod Ezras summam dicit, agnouisse videtur: atque id omnino Richelius sentit, septimum Nehemiæ enarrans caput, hac autem sententia, non parum stabiliri videtur, ea manuscriptorum Latinorum lectio, quæ Ezræ secundo capite vnum & quadraginta milia drachmarum auri numerat. Nam, si quæ Nehemias recenset, subductis calculis colligas: tantum, nec amplius, comperis.

Sed responderi possit, plus ab Ezra quàm à Nehemia recensitum, quòd plurimum dona Ezras complexus sit, nempe, eorum etiam omnium, qui ex regnò Cyri de opibus suis aliquid contulerunt: Nehemiam autem, præcipuà duntaxat Iudæorum dona, enumerasse. Lectionem verò Latinòrum, in plerisque Ezræ libris corruptam, tum ex causâ supra adducta, tum ex ipso Nehemiæ loco. Nam, & in quibusdam Græcis libris, Nehemias ex Ezra corruptus fuit. ut enim conueniret Ezræ Nehemias, scripserunt Græci quidam, à populo, quadraginta milia drachmarum auri, contributa, id quod Epanorthotes testatur. Sic igitur, habent aliquid lectiones singulæ, quo probabiles reddantur, atque id proferre, & alijs iudicium relinquere, propositum nobis fuit.

NOTATIO IN
LIBRVM NEHEMIÆ.

80.

C. 3. v. 32. *Artifices & negotiatores.* sic, plerique codices, legunt. Biblia autem Complutensia & Benedictina; addam Clariana; cum manuscripto Hunnæi D. notato, *aurifices* habent. Hebraicè est *אוריפין*, id quòd, propriè fusores significat, qui, aurum aut argentum, fundendo, probant, purgant, & conflant, quos, consentientibus inter se exemplaribus, *aurifices* vocat Interpres noster; huius ipsius capitis versibus octauo & tricesimo primo: atque eo modo etiam alij transferunt.

NOTATIONES IN
LIBRVM IOB.

81.

C. 3. v. 4. *Non requirat eum Deus desuper, non sit in recordatione, & non illustretur lumine.* sic manuscripta, Hentenij tredecim, nostra vigintiquin-

ginti quinque, legunt, cum Enarratoribus, Philippo Presbytero & Diuo Thoma. Impressi verò codices, secuti, ut opinor, Moguntinam editionem, partem illam mediam, *non sit in recordatione*, præmittunt. quibus, correctiora Lyranæ & Epanorthotæ manuscripta, suffragantur: atque inter nostra, codex antiquissimus S. Petri Lobienfis, & alter Leodiensis (manifestè namque huic conspiciatur addita) & quatuor à D. Hunnæo connumerati, vnus O signatus, alter I. notatus, tertius litterarum magnitudine conspicuus, qui ante annos trecentos, ex Caroli magni Biblijs vndeque collectis, iussu, ut præfatio habet, F. Iordani, Magistri ordinis Prædicatorum, & F. Hugonis Prioris prouincialis in Francia, correctus fuit; quartus, ecclesiastici breuiarij pars esse videtur. inter Latinos Tractatores, D. Hieronymus (si tamen illorum commentariorum author est) & Gregorius, partem istam non agnoscunt. Nec Hebraicis codicibus additur: à Græcis etiam & Chaldaicis omittitur. Videtur autem partis proximè præcedentis explicatio esse, primùm margini adscripta, postea textui adiecta. cui coniecturæ non parum addit momentum ista Bessarionici codicis lectio: *Non req. e. d., & non sit in recordatione desuper, nec ill. l.* Exposuit autem ad hunc modum Hieronymus: Non requirat, inquit, eam Deus desuper, hoc est, ne fiat eius memoria ante Deum in bonum. & prior, Origeni attributus, commentarius: Non inquirat illum Dominus desuper, non recorderetur, non reputet: non enim est dignus. &c. Itaque, Philippus Presbyter: Non sit in recordatione, inquit, hoc est, non requiretur desuper, ne fiat eius memoria ante Dominum in bonum.

C. 19. v. 24. *Quis mihi det vt exarentur in libro, stylo ferreo, & plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice.* Sedecim nostrorum manuscriptorum legunt: *Vel celte sculpantur in silice*; Tredecim, *Vel certè sculp. in sil.* Prior lectio est Richardi Pampolitani, Hugonis Carenfis, & aliorum quorundam: Videtur & D. Gregorij fuisse. nam, Ecclesiæ, Iobis verba accommodans: Quæ, ait, quia forti sententia, modò per pondus auaritiæ grauibus, modò autem duris cordibus, loquitur: stylo ferreo in plumbi lamina, vel celte in silice scribit. Dicunt autem, celtem, instrumentum esse cæmentariorum, quo lapides sculpantur: quod quidem classici plerique scriptores *calum* vocant, attamen *celtem* appellatum inuenio, in antiquo quodam epitaphio, quod ex vetusto lapide in Aldi orthographia recitatur: Nam, neque. hic. atramentum. vel. papyrus. aut membrana. vlla. adhuc. sed. malleolo. & celte. literatus. silex. Posterior lectio est Thomæ Aquinatis. nam, quamquam *celte* impressum sit in quibusdam codicibus, certè

81.

N legen-

legendum esse, vt Romana habet editio, adiuncta verba testantur: Vel, inquit, si & hoc parum videtur, certè sculpantur stylo ferreo in silice. Quid Hieronymus & Philippus legerint, ex commentarijs non liquet.

Ex his autem lectionibus, omnes (quos quidem ego de hoc negotio sententiam dicentes legi) posteriorem præferunt. Epanorthotes: Item e. *vel certè sculpantur.* non est ibi *celte*, pro instrumento ferreo. Biblia illa à Sancti Dominici Fratribus correctæ, de quibus statim diximus, nonnullas habent sub finem notas, ad quas, signo aureo in textus margine collocato, Lector mittitur. & quidem, circa hunc locum, hoc notant modo: Quidam malè habent *celte*; id est cicello, quod est instrumentum celandi, id est sculpendi lapides: quia antiqui habent *certè* aduerbium affirmandi, & Hebræus habet *firmè* vel *firmiter*. Magdalijs correctorium habet: Legi debet: *Vel certè sculp. in s.* & hoc magis concordat cum Hebræo. Franciscus Titelmanus, *celte*, vt indoctam & barbaram lectionem reiicit, quæ, Bonauenturæ, Thomæ, Lyrano, & qui iis superiores sunt, Enarratoribus, incognita fuerit: versum autem ab Hieronymo asserit *certè*. D. Hentenius & Parisienses, in suorum singuli Bibliorum textus, expulso *celte*, *certè* receperunt. Et sanè, etiam nostra, antiquiora & correctiora sunt exemplaria, quæ *certè* legunt. quibus accedunt, Moguntina, Quenteliana, & Complutensia Biblia. Hebraicè est *לְעֵר בְּצוּר יִחַצְבֵּן* Dictione *לְעֵר*, cælum quidè siue *celtis* aut *celtes* non significatur, *certè* autem intelligi posse videtur: sed alij, post Chaldaicum, reddunt *in aeternum*. eo modo etiam Græci transfulisse videntur, quanquam non sit suo loco positum *εἰς ἄδιόνα*. Quidam productam sententiam vertit, additis duabus his dictionibus *aut certè*: Aut certè in perpetuum in saxo sculperentur.

Franciscus Raphlengius in exemplari quodam scriptū reperit: V. t. f. i. f. atque ex eo, per *t* literam, *testes* aut quid simile legendum cōiicit, nam, quod Hebraicè est *לְעֵר*, in testem aut in testimoniū veritas licet. & sanè, admodum similis est vox *testes*, ei quæ vulgo legitur *celte*: sed in nullo manuscriptorum eam reperi: tantum, in libro Annotationum in Iob, eam Augustini lectionem esse deprehendi: Aut in testimonium in petris sculpantur.

83.

C. 30. v. 12. Triplicem potissimum inuenio huius loci lectionem; vnam: *Ad dexteram orientes calamitates meae illico surrexerunt*; alteram: *Ad dext. "orientis calamitatis meae il. surr.*; tertiam: *Ad dexteram "orientis calamitates meae ill. surr.* Primam, Franciscus Titelmanus habet & explicat: cui simile est quod in Augustini annotationibus legitur:

Et à dex-

Et à dextris germinantes consurrexerunt. Secundam, sequuntur vndecim; Tertiam octodecim nostrorum exemplarium. Hebraicè est *עַל-יְמִין פְּרוּחַ יְקוּמוּ* Difficultas est in voce *פְּרוּחַ*, quæ à *פָּרַח* quod, oriri, germinare, florere, significat, deducta est. Doctores Hebraei ferè puerum intelligunt: Ad dexteram pueri surrexerunt. sensus est, puerorum vnusquisque mihi audet illudere. Scholiastes Hebræus reddidit: In dexteram iuuentus insurgunt. quod est, iuuenes atate florentes in me insurgunt. atque ad hunc modum Chaldaeus paraphrastes: Ad dexteram cum impudentia filij eorum surrexerunt. Græci Interpretes, *פְּרוּחַ*, germen transfulerunt, *ἐπὶ δεξιῶν καλῶν ἐπανεστῆσαν.* hos Latinus Interpres fortè sequutus est: & germinis nomine, nascentes seu orientes calamitates intellexit. nam, Hebraicæ dictioni *פְּרוּחַ*, & Græcæ *καλῶν*, in nostra translatione totum hoc *orient. calam. mea* respondere videtur, hæc, si vera est coniectura, germana nostræ editionis agnoscenda est, vel prima, vel secunda, lectio. Eo autem secunda est probabilior, quod, libris Græcis (quos quidem vidimus) conformior, & manuscriptis Latinis sit notior. nam, primam, in nostris scriptis non inuenimus; secundam verò, in correctissimis, & in plerisque impressis codicibus. Possit autem eius esse sensus: Statim vt orta est calamitas mea, insurrexerunt in me afflictiores mei. Sed, tertia lectio *Ad dext. orientis calamitates meae il. surr.* vt plerumque est manuscriptorum, ita & tractatorum; Richelij, Lyrani, Thomæ, Gregorij, Philippi, Hieronymi, aut eius, cuius ille est commentarius, qui in Hieronymi operibus exstat. Proinde, an Interpres noster, nomine *פְּרוּחַ*, Deum qui Oriens appellatur, aut plagam mundi Orientalem, aut quid simile, intellexerit: & *calamitates meae*, vt sequentis verbi suppositum, addiderit, querendum est. Epanorthotes, circa huius loci varietates, non aliud habet, quàm, *ad dexteram orientis* legendum.

C. 33. v. 23. *Si fuerit pro eo angelus loquens vnus de milibus.* Plerique codices habent *de similibus*. id quod D. Gregorius & legit & exponit: similiter Hugo Cardinalis, & Glossæ ordinariæ author, qui Gregorium sequuntur. Atqui, nonnulli legunt *de milibus*; ex nostris scriptis, quatuor, Brugense, Buslidianum, & duo ab Hunnæo commodata; ex Parisiensi, tria, Dionysij vtrumq. & Germani paruum. quibus accedunt antiqui codices Epanorthotæ, & Typographicæ editiones, Complutensis, Basileensis*, Colonienfis, Louaniensis, & * Parisiensis. horum exemplarium lectionem, Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, constanter concorditerque probant. Eandem tuentur Enarratores, Hieronymus, Philippus, Thomas, Lyranus &

Brug. Iob.
H. K.
O. P. &c.

84.

* ante annos
74.
* anni 1557.

Hieronymi quidem ac Philippi (nam Thomæ & Lyrani commentaria luce sunt clariora) quibus id monstratur, hæc verba sunt, eadem vtriusque: Si fuerit quispiam sanctorum (&c.) is pro huiusmodi, &c. poterit impetrare: si de multis operibus bonis, quæ operari debuerat, saltem vnum bonum opus eius, &c. valuerit inuenire. Eandem lectionem Epanorthotes adstruit, verbis his: Item F. *Loquens vnus de milibus*. Hebræus & Græcus & antiqui Latini habent *milibus*, & habent *vnus*. Gregorius exponit *de similibus*, tamen in Biblia, qua vsus est, vidi *de milibus*. Sed, fieri facile potuit, quòd, exemplar illud, cum in Iob commentaria scriberet, aut non habuerit, aut non consuluerit, aut denique consultum neglexerit.

85.

*affert. o.

C. 36. v. 27. *Qui aufert stillas pluuie: & effundit imbres adinstar gurgitum.* Rursus codicis mendo deceptus Gregorius legit: *Qui aufert stillas pluuie*. legendum est enim, *Qui aufert stillas pluuie*. sic antiqui codices Epanorthotæ, & F. Dominicanorum: sic plerique nostri libri, cum typis tum calamis exarati. Sic Hieronymus, Philippus, Thomas, Lyranus: sic postremo, Hebræa, Græca, Chaldæa. Quod autem in Augustini annotationibus legitur: *Et innumerabiles stelle & pluuie*, verisimile est corruptè legi (vt plurima in hoc libro, ipso Augustino teste) legendum autem, vt habent libri Græci: Et numerabiles (ei) stillæ pluuie. sic namque exponens subiungit: hoc enim quod homines prædicatores impleuit, euangelium, numerabile est vsque in consummationem sæculi, donec auferatur scientia, quæ ex parte est, vt veniat quod perfectum est facie ad faciem.

L. 1. retractat
c. 13.

86.

* & ibunt. o.

C. 41. v. 14. *Membra carniū eius coherentia sibi: mittet contra eum flumina, & ad locum alium non ferentur.* Quidam codices habent: *Mittet contra eum flumina*; Alij: *Mittet contra eum fulmina* *. Vtra germana sit lectio, ex Hebræo non facile cognosci potest, non enim aliud legitur, quàm *וַיִּפְּרֹץ*. Id quod Hebraicus Scholiastes vertit: Fortis in eo, scilicet, vnaquæque partium carnis eius, id est, caro eius firma & solida est. Septuaginta reddiderunt *καταχέει ἐπ' ὠτὸν* effundit super eum: *פָּרַץ* enim & fundere & roborare significat. Græcos, priori significatione vertentes, noster secutus, interpretatus videtur: *Mittet contra eum* (nam futurum esse intellexit, quod Hebraicus Scholiastes pro participio accipit) & addidisse quod subaudiendum putauit, *fulmina*, aut *flumina*. quocirca, non facile genuina lectio colligi ex Hebræo potest, nisi quòd, fundi, magis propriè flumini, quàm fulmini, conueniat. Sed fulmina verisimiliorem reddunt lectionem, & codices & enarratores. Nostrorum enim manuscritorum, quatuor & viginti

viginti scribunt *fulmina*; septem dumtaxat, eaque minùs correctæ, *flumina*. Maior quoque exemplarium nostrorum typis impressorum pars, *fulmina* habet. Enarratores, quos vidi, omnes, *fulmina* legunt; D. Hieronymus, Philippus Presbyter, (nam, qui in V. Bedæ operibus est, commentarius, idem est) Gregorius Papa, Thomas Aquinas, ordinariæ Glossæ author, Nicolaus Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionysius Richelius, Franciscus Titelmannus. Accedit, quòd fulminibus magis conuenire quàm fluminibus videatur, id quod deinceps Interpres transtulit: *Et ad locum alium non ferentur*. Cæterum, Epanorthotes, legendum dicit: *Et ad locum alium non fertur*. id quod tam fluminum quàm fulminum lectionem probat, nam, vt non se mouet loco Leniathan, eiuculante in eum Deo fulmina: sic, verisimile est, non moueri loco, mittente in eum Deo flumina, magno in mare impetu labentia. Sic habet Epanorthotes: *Item emittet contra eum flumina, & ad locum alium non fertur*. An scriptum sit *flumina* pro *fulmina*, equidem ignoro: sed *fertur* rectè scriptum, subiuncta testantur: *Iuxta Hebræum, & antiquos, sed Gregorius feruntur*. Hebraicè est *וַיִּפְּרֹץ* non mouebitur: similiter Græcè, *οὐ σαλευθήσεται*. Ex nostris Latinis manuscriptis, duo emendatissima, vnum insignis Cathedralis Ecclesiæ S. Donatiani Brugensis, alterum D. Hunnæi O litera signatum, legunt, cum Epanorthote, *fertur*: sed Enarratores recensiti, concorditer, *feruntur* aut *ferentur* exponunt.

NOTATIONES IN LIBRUM PSALMORVM.

PSALMI secundi versu sexto: *Prædicans præceptum eius*. Sic, manuscripta nostra vniuersa, vno demto, legunt, cum impressis codicibus, & Latinis enarratoribus, Arnobio, Augustino, Ruffino, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, & posterioribus. Manuscriptum nostrum Goticis litteris scriptum, Psalterium Romanum Tornacensis manuscripti, & Regius textus, legunt, *Prædicans præceptum Domini*, suffragantibus Græcis exemplaribus, Tornacensi, Latinis litteris scripto, Regio, Nebiensi, Aldino, Cheualloniano, Antverpiensi, Basiliensi, Argentoratensi ad Vaticana collato, & Parisiensi ex S. Victoris codice emendato. Sic & in Hieronymi ac Theodoriti commentariis legitur. Cæterum consideratis vniuersis, illa, non hæc, nostræ editionis lectio esse videtur. Est autem idem lectionis vtriusque sensus, exprimente id vna, ad quod se refert altera: atque ex Hebræo, ad eundem modum lecto, vtraque profluxisse videtur. Dictio namque

87-

quæ Hebraicè est לֵךְ , duobus modis legi potest. aut, eo puncto, quod Hebræis dicitur segol, לֵךְ , quomodo Biblia Hebræorum punctis insignita legunt: aut, eo quod feri nuncupatur, לֵךְ , quomodo superioribus lectionibus seruiat. atque ea ratione, etiam Hieronymus & Chaldaeus paraphraestes legerunt. Verterunt namque: Annunciabo Dei præceptum. quamquam aliqua Chaldaicæ paraphraeos exemplaria omittant אֲנִי לֵךְ , quod est *Dei*.

Psal. 5. v. 9. Latina antigrapha plurima, cum multis Græcis, legunt, *Dirige in conspectu tuo viam meam*: quomodo & Augustinus, Cassiodorus, Beda, Haymo, & qui in Græcum olim carmen Psalterium transtulit, Apollinaris, legunt. Augustinus: In conspectu, inquit, tuo dirige iter meum, id est, vbi nullus hominum videt, quibus credendum non est laudantibus aut vituperantibus. non enim villo modo possunt de aliena conscientia iudicare, in qua iter dirigitur ad Deum. Apollinaris, $\text{\u0397\u03b9\u0395\u03a1\u0395\u03a4\u0395\u03a1\u0395\u03a9\u0395\u03a9 \u0395\u03a0\u0399 \u0394\u0399\u039c\u0391\u03a9\u03a9 \u0398\u0399\u03a3\u0399\u03a9\u039d \u0391\u03a4\u0395\u03a1\u0391\u03a9\u039d}$.

Antiqui autem Latini codices Epanorthotæ, quatuor Parisiensium, vnus Hentenij, tres nostri*, habent: *Dirige in conspectu meo viam tuam*. quæ & Græcorum quorundam codicum, Theodorito teste, lectio est, ac nominatim, Græci exemplaris Vaticanæ Bibliothecæ, id quod, cum dignitate, tum eruditione & pietate clarissimus, S. R. E. Cardinalis, D. Gulielmus Sirletus, in suis variarum lectionum in Psalmos annotationibus refert, & nostra ad Vaticana collatio notat. Est etiam Hebraicorum ac Chaldaicorum librorum scriptura: veterum quoque tractatorum, Arnobij, Chrysostomi & Hieronymi, & Carthusianorum Brunonis ac Dionysij, denique sacrarum virginum Suniæ ac Fretelæ. Et sanè videri possit lectio ista, quod minus intelligeretur, commutata priori. Arnobij verba sunt: Hunc deducet Dominus in sua iustitia propter inimicos, vt dirigat in conspectu eius viam suam. quare propter inimicos: quia inimici alteram viam ostendunt, quæ ducit ad mortem. Et propter ipsos hic dirigit viam quæ ducit ad vitam. Chrysostomi: Dirige in conspectu tuo viam meam (sic enim legitur) hoc est, fac mihi eam claram, apertam, notam, vt ea sit apud me certa & recta. Alius autem Interpres dixit: Complana ante me viam tuam, hoc est, redde planam ac facilem. Hieronymi in commentariis verba sunt (adiuncti enim his authoribus textus aliter legunt.) Propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam. hoc est, viam tuam rectam fac, propter inimicos meos, qui insidiantur mihi (&c.) hoc est, ne in scripturis tuis, per quas ingredi cupio in Ecclesiam tuam, corruam. Omnis enim qui malè intelligit scripturas, in via Dei corrui. Quæ Euthymius

thymius Græcus author in hunc locum scripsit, priori lectioni suffragantur. Propter visibiles, explanans ait, atque inuisibiles inimicos meos, qui in semitis meis scandala seminant, & laqueos tendunt, explana quæso Domine viam meam ad te. ita enim Symmachus reddidit. Sic Euthymius, sed aliud Symmacho tribuit Hieronymus. ita namque in epistola quam de Psalterij emendatione ad Suniam & Fretelam scripsit, habet: Dirige in conspectu meo viam tuam. pro quo in Græco legitur, $\text{\u0391\u03c0\u0395\u03a1\u0395\u03a4\u0395\u03a1\u0395\u03a9\u0395\u03a9 \u0395\u03a0\u0399\u03a9\u039d\u0399\u03a9 \u03a3\u03a9\u03a5 \u03a4\u0397 \u0394\u0399\u03a1\u0399 \u039c\u0395\u03a9}$, dirige in conspectu tuo viam meam, quod nec Septuaginta habent, nec Aquila, nec Symmachus, nec Theodotio, sed sola $\text{\u0391\u03c0\u0395\u03a1\u0395\u03a4\u0395\u03a1\u0395\u03a9\u0395\u03a9}$ editio. Denique & in Hebræo scriptum ita reperi, $\text{\u0394\u0399\u03a9\u0399\u03a9 \u0394\u0399\u03a9\u0399\u03a9 \u0394\u0399\u03a9\u0399\u03a9}$, quod omnes voce simili transtulerunt: *Dirige in conspectu meo viam tuam*, (&c.) Postulat autem Propheta, vt via Domini, quæ per se recta est, etiam sibi recta fiat. Hactenus Hieronymus. Cæterum, cum via Domini nobis est recta, & via nostra Deo recta est.

Psal. 13. Sepulchrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant: venenum aspidum sub labijs eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est: veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio & infelicitas in viis eorum: & viam pacis non cognouerunt: non est timor Dei ante oculos eorum. Tres isti versus, an ad decimumtertium Psalmum pertineant, quæstio est omnimodè cōtrouersa. aiunt hi, negant alij. partis igitur vtriusque rationes atque argumenta proferemus.

Ad Psalmum decimumtertium pertinere, videri ex eo in primis possint, quod ab Apostolo in Psalmi 13° exemplaribus lecti fuerint: quippe qui, tertio ad Romanos capite, eos, tanquam ex contextu vnus Psalmi, simul deinceps referat. Causari enim sumus, inquit, Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, & cætera deinceps. Deinde, in vetusto Anglicanæ Ecclesiæ Hebræico Psalterio, versus isti hoc decimitertij loco habentur. recitantur à R^{mo} Domino D. Lindano, libro De optimo genere interpretandi scripturas. Adhæc, in vtraque Arabica interpretatione, Syra videlicet atque Ægyptia, omnino in 13° Psalmo leguntur. Author est Augustinus Iustinianus, Episcopus Nebiensis. atque hinc conijcit, olim Græcè lectos fuisse: illas enim interpretationes, ex Græco desumptas non dubitat. Et certè, in vetustissimo Vaticanæ Bibliothecæ Græco codice, legi, Iulius Eugubinus in Nazianzeni Apologeticum scribens scholia, testatur.

In La-

* Brug.
Lob.
Torn.

D. Hieronymus lib. 3. aduersus Pelagianos, Remigius Antistodorensis, Thomas Aquinas, & Ludolphus Carthusianus, vtriusque lectionis meminerunt.

In Latinis autem codicibus, tam antiquis quàm nouis, constanter scribuntur: & à Rufino, Augustino, & posterioribus Psalmorum Latinis Enarratoribus, agnoscuntur atque exponuntur.

Altera sententia eorum, qui, tres illos versus, non esse decimertij Psalmi existimant; suis etiam argumentis probatur. In primis, quòd tres isti versus, non legantur in Psalmo 52, qui decimotertio simillimus & penè idem est. Verùm, non est id efficax argumentum, immò verò alterum potius hinc effici videatur: nam, si idem est cum 13. Psalmo, cur repetitus est? sed, est discriminis nonnihil, penultimis versibus à se mutuo discrepantibus. Fieri autem potuit, quòd, diuersis occasionibus, eosdem ferè Psalmos, David decantauerit. Altera succedit ratio, quòd in nullis Hebraicis codicibus, versus isti, Psalmo 13, legantur. Nam, quæ in illo Anglicano Psalterio leguntur, fictitia & supposititia esse non dubitant, nimirum, quæ nec scitè iuxta Hebraicam Grammaticen scripta sunt. Quod cum ostendere conati sint quidam, hoc tantum nos addemus, illud ipsum Psalterium asserere, hos versus in Hebræo non legi. Sunt enim Latinæ quædam annotationes in eius margine adscriptæ, quæ circa hunc locum hoc habent modo: *Sepulchrum*. Tres isti versus in Hebræo non habentur. Apostolus autem de Deuteronomio, Psalterio, & cæteris scripturarum locis, hoc testimonium texuit. Quid amplius desideres, quàm testimoniū illius exemplaris, quod refragari existimabatur? Sed, ne fortè dicas, annotationes illas ab indocto quopiam adiectas, qui, quid hoc libro Hebraicè scriptū esset aut legere non potuerit, aut non intelligere: In altero margine, Latinæ is ipse scripsit explanationem, & quidem Hebraicis dictionibus qualitercunque accommodatam, vt præcedentium & subsequen-
tium, ita & istorum versus. Videtur igitur adeò parui exemplar illud fecisse, vt, quamuis in eo versus illos esse non ignoraret, non idèò negandum putarit, in Hebræo non haberi. Neque verò ista ex relatu dico. ipse deprehendi: exemplar namque illud commodatò nobis misit, qui eo utitur, Franc. Raphlengius, Plantini gener. Ex quo id nequeo præterire, quòd, non vt Apostolus, habeat, *Venenum aspidum sub labiis eorum*, sed *לשונם תחתיהם* sub lingua eorum: neq. *Et amaritudine plenum est*, sed *וּמְרָמָה מְלֵא וּדְלוּ* & dolo plenum est: nisi dicas fortè, *ל x x*. duos, ex *מְרָמָה מְלֵא* reddidisse, Psalmi decimi versu 7. Dominus Lindanus transcripsit *מְרָמָה מְלֵא*. Alterū nobis datum est, Hebraicum Psalterium, ex Societatis Iesu Bibliotheca, illo fortassis antiquius, id quod nullum horum versus habet vestigium. Denique, ipse R^m D. Lindanus, in antiquissimo Portugallicæ Synagogæ Psalterio, quod magnis ad se sumtibus adferendum curauit, versus istos, 13. Psalmo, non reperit.

Sunt fortè Hieronymi in commentarijs verba.

reperit. his adde, quòd, in Chaldaica paraphrasi, non legantur. Insuper, ab omnibus penè Græcis exemplaribus, prætermittuntur; nec tantum impressis, verumetiam manuscriptis, Parisiensi S. Victoris, Tornacensi S. Martini. Nec Serenissimus Dominus Cardinalis Sirletus, in suis in Græcum Psalteriū Annotationibus, Vaticanis codicibus legi notauit, cum tamen id præsertim agat, vt vulgatum Græcorum Psalterium, ex Vaticanis exemplaribus, corrigat. Similiter, neq. illi quidquā annotarunt, qui illustrissimi D. Cardinalis Granuellani iussu, Græca Argentoratensium Biblia, ad Vaticana exemplaria duo, contulerunt. Postremò, tres isti decimertij Psalmi versus, ab antiquis tractatoribus, Arnobio inter Latinos, Chrysostomo, Theodorito & Euthymio, inter Græcos, non agnoscuntur. & quidem additus Arnobij textus legit: sed Arnobij cōmentarium, ita præterit, vt nec vidisse nec nouisse videatur: In quo populo, habet, omnes declinauerunt, simul inutiles facti, deuorabant plebem Dei, velut escam panis. cætera quæ subsequuntur, iis, qui deinceps sunt, versibus, seruiunt: præcedentia præcedentibus conueniunt. Apollinaris, cum reliqua huius Psalmi, carmine reddiderit, hæc duntaxat prætermisit. Sub finem tamen editionis Parisiensis, *ἐν ταῖς διαφόροις γράφαις* notatum inuenimus: *Ἐργατίας. μετὰ τοῦτον ἡ εἰρήνη ἐν ἀλλοῖς ἀντιγράφοις ἐυρίσκειται ταῦτα: Λαυκαίνην ἢ τὰ λοιπὰ.* Post hunc versum *Ἐργατίας*, in alio exemplari inueniuntur hæc: *Λαυκαίνην* & cætera. sunt autem ea, de quibus est controuersia, simili carmine reddita. Cassiodorus Romanus Senator & Haymo Halberstattenensis Episcopus, exponunt quidem ista, sed præmonent, non à Propheta esse addita. Cassiodorus: hi quinque versus, ait, vsque ad diuisionem secundam, in Hebræis exemplaribus non habentur: sed, quoniam, in vsum Ecclesiæ, consuetudine longa recepti sunt, prout concessum fuerit, singulos exponemus. Haymo: Sciendum, inquit, quòd Propheta istos tres sequentes versus in hoc Psalmo non posuit: sed, quia, Apostolus, Iudæorum fidem increpans, in epistola ad Romanos ita contextuit, Ecclesia autem eius tamquam & David autoritatem attendens, eius contextionē non permutauit. hæc Haymo. Ad id igitur, quod de Apostoli citatione adfertur, qui tamquam ex eodem Psalmo recitat, & eum versus *Omnes declinauerunt*, & eum *Sepulchrum patens* cum duobus sequentibus, respondent; Apostolum, ex diuersis S. Scripturæ locis, collegisse, & in vnam congeriem cōposuisse, ea, quæ, de hominum Christi gratia non renouatorum, corruptione, scripta fuerant. itaque, non ab Apostolo ex Psalmo 13, hæc desumpta, sed ex Apostolo in Psalmum 13, relata. huius autem sententiæ patronum atque authorem Hieronymum habent, qui, cum in huius Psalmi

commentarijs, tum in proœmio libri 16. cõmentariorum in Isaïam, docet, Apostolum, ex diuersis scripturarum locis, testimonium hoc texuisse. Operæpretium autem fuerit, eius verba ex proœmio illo adscribere. Eustochij quæstio erat: Quomodo verum esset, quod Hieronymus scripserat, Apostolos, ea tantum de 70. interpretibus ponere testimonia, quæ cum Hebræo consonarent, si qua autem ab alijs addita sunt, omnino negligere: cum 13. Psalmi octo versus, qui leguntur in Ecclesijs, & in Hebræo nõ habentur, Apostolus Paulus Romanis scribens vsurparit: huic quæstioni Hieronymus his tandẽ respondet verbis: Itaq. omnẽ scripturam mente perlustrans, animaduerti, sicut omnis panẽ ad Romanos epistola de veteri structa est instrumento, sic & hoc testimonium de Psalmis & Esaia esse contextum. Nam duo primi versus, *Sepulchrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant*, quinti Psalmi sunt. Illud autem quod sequitur, *Venenum aspidum sub labijs eorum*, centesimi tricesimononi Psalmi est. Rursumque cum dicitur, *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est*, de nono Psalmo sumtum est. Tres autem versiculos qui sequuntur, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio & infelicitas in vis eorum: Et viam pacis non cognouerunt*, in Esaia Propheeta reperi, quos in 16. explanationis eius libro, quem nunc dictare cupio, expositurus sum. Vltimus autem versus, id est, octauus, *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in tricesimiquinti Psalmi principio est. Nec in hoc cuiquam videatur esse diuersum, si, quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, & in vnum sensum multa. cogebat exempla. Arbitror solutam quæstionem tuam, & nostram regulam, super translatione veteris instrumenti, concussam magis esse quàm motam: Et non tam Apostolum, de Psalmo tertiodecimo summissẽ, quod in Hebraico non habetur, quàm eos qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, vbi assumtum ab eo testimonium ponerent, quod absque autoritate in scriptura positum non putabant. Denique, omnes Græciæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos commentarios reliquerunt; hos versiculos veru annotant atque prætereunt, liquidò contentes, in Hebraico non haberi, nec esse in 70. interpretibus, sed in editione vulgaris, quæ Græcè *κοινὴ* dicitur, & in toto orbe diuersa est. Hactenus Hieronymus, qui eandem habet sententiam, in caput Isaïæ 59. Hieronymum, præter alios, Beda sequitur, Actorum Apostolicorum primum caput edisserens. vbi & simile exemplum habet. Quia namque D. Petrus Actorum 1. capite, iunxerat locum centesimi octauis Psalmi cum altero sexagesimioctauis, vt, & Iudæ abiectioem, &

Matthiæ

Matthiæ electionẽ. Propheetæ testimonio adstrueret: imperitus emendator, totum ex 108. Psalmo sumtum esse arbitratus, huic addidit, quod illic amplius legit: *fiat habitatio eius deserta &c.* hoc itaque se habent modo partis vtriusque rationes. Præualere autem eæ videntur quæ posterioris sunt partis, asserentis, scilicet, versus illos, non ad 13. Psalmum pertinere, sed, ex diuinarum litterarum varijs locis, ab Apostolo connexos, ac postea ex Apostolo Psalmo 13. adiectos, quod præcedentes versus ad eum Psalmum pertinerent. Porro, vt Hebræis & Græcis codicibus non adiciendos esse censeo, ita Latinis libris, quibus constanter leguntur, non subtrahendos iudico. Lectionis enim antiquitas, quæ D. D. Augustini & Hieronymi præcessit tempora, & perpetuus Ecclesiæ in templis vsus, suo eos loco facilẽ moueri, non sinunt. Expediat autem fortassis, obelisco eos prænotari, quemadmodum, in vetustissimis exemplaribus, vno Cathedralis Ecclesiæ Brugensis, altero insignis Abbatia Lobienfis, tertio Cænobij S. Martini Tornacensis, & in D. Brunonis Herbipolensis Episcopi textu, notata cernuntur. & verisimile est, ex D. Hieronymi castigatione, obelum in his exemplaribus relictum. hoc autem prænotati signo, si versus isti scribantur, & lectionis antiquitati, & legendis eruditioni, satisfiet. Vnum, propter vetustatem, in Ecclesia decantandum est: alterum, propter notitiam scripturarum, ab eruditis sciendum est.

Psal. 15. v. 3. *Sanctis qui sunt in terra eius mirificauit*. sic nostra pleraque exemplaria legunt. Antiqui verò codices Epanorthoræ, cum Brugensi, & altero P. signato, futuro tempore *mirificabit* habent. Priori modo Græci codices scribunt, *ἐδυναμίσθησαν*. similiter, Arnobius, Hieronymus, Rufinus, Cassiodorus, Theodoritus, Euthymius, Haymo, Thomas, & Richardus Pampolitanus, exponunt. ad eundem modum Augustinus epistola 59. sed addit, vel *mirificet*. In commentarijs, præterito quidem tempore, sed prima persona, *mirificauit* legit. id quod & Beda præcipuẽ exponit, & Bruno Carthusianus sequitur. Hebraicè est *יִתְרַיֵּר*, quod, non vt verbum, sed vt nomen, alij omnes transferunt. Quidam autem *יִתְרַיֵּר* pro *יִתְרַיֵּר* positum esse arbitrantur. alij regimen esse existimant, subaudiendumque *לֵךְ* aut *אֲרַיֵּר*. Lxx. legisse videntur *יִתְרַיֵּר* in initio quidem dictionis, probauisse; in fine verò, vt paragogicum aut abundans accepisse. Sequitur in libris Græcis *Mirificauit Dominus*, quod & Euthymius agnoscit: sed Vaticanus codex Græcus, consentientibus Hebraicis libris, & Latinis cum libris tum commentarijs, præterit. *Omnes virtutes meas in eis*. Hieronymus pro *meas* habet *suas*, quo modo etiam

Arnobius, Euthymius, & Græca antigrapha, legunt . sic & Augusti- nus epistola iam citata: sed in proprio huius loci commentario, *meas* legit, & in eadem illa epistola, paulò post, emendatiores & electio- ris autoritatis libros, *meas* habere affirmat, id quod Hebræo con- forme est.

Romanum Psalterium *inter illos* legit, Gallicum *in eis*. hæc Ruffi- ni & nostrorum plerorumque exemplarium lectio est: illa, Gotici- nostri Psalterij, textus Hieronymi enarrationibus adscripti, & Cas- siodori. Vtriusque meminit Augustinus, epistola cuius iam sæpe mentio habita est: præfert autem *in eis*, primùm, quòd conuenientius videatur: tum, quòd in plerisque codicibus sit: demum, quòd ita Græcè legatur, nempe, *ἐν αὐτοῖς*. quamquam, sæpe, vt ait, quod ha- bet illa lingua *in illis*; nostri interpretentur *inter illos*, vbi videtur sen- tentiæ conuenire. Hebraicè consimiliter est, *בין*.

Reddidit autem Hieronymus versus istum ex Hebræo, hoc mo- do: Sanctis qui in terra sunt & magnificis, omnis voluntas mea in eis. ad similem modum Neoterici interpretantur.

91. Psal. 16. v. 3. *Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas. vt non loquatur os meum &c.*] Epanorthotes in hæc verba annotat: *Et non est inuenta*. antiqui cum Hebræo, & Hieronymus, non subiungunt: *in me*. satis antiqui habent cum Græco. Ita reperio in omnibus Græcis libris *καὶ οὐκ ἐπέδη ἐν ἐμοὶ ἀδικία*. similiter, in nostris Latinis exemplaribus, & apud Enarratores Latinos & Græcos, lego. nam, & Hieronymi Chæualloniana editio *in me* habet: quamquam in D. Thomæ commentarijs semel prætermittatur. Hebraicè est: *בין תמצא זמתי* id quod reddas: Non inuenitur iniquitas mea: hoc autem, idem est ac si dicas: Non est inuenta in me iniquitas. futurum enim pro præterito positum est. Itaque, nec Hebræo de- est *in me*. Simili modo neque deest Hieronymi ex Hebræo translatio- ni: Et non inuenisti, habet, cogitationes meas non transire os meum. sic enim Regia Biblia legunt. Tria autem nostra manuscri- pta, 3. Iacobi Psalterium, & operum Hieronymi editio, poste- riorum negationem prætermittunt: Et non inu. cog. meas trans. os meum. sed, habetur in Hebræo. Cæterùm, si prior lectio interro- gando pronuncianda sit; is est sensus, quem habet posterior. Di- stinxit autem Hebræum Hieronymus paulò aliter quam 1 x x viri, & legit, non *אמצא*, sed *אמצה*. Intellexerunt autem vtrique *זמתי* no- men esse; 1 x x. quidem singulare, vt legatur *זמתי*; Hieronymus plurale, vt *זמתי* legatur. *זמתי*, & cogitatione significat, & iniquitatem. Hebraici nostri libri, *זמתי*, ita vt verbum sit, scribunt (sic verissimi- le est:

Manuscriptis
O. notatum le-
git: Et non in-
uenisti cogita-
tiones meas.
Utinam non
transisset os
meum in opus
Adam, quam
lectionem &
Iacobus agno-
scit.

le est Epanorthoten intellexisse) longeque aliter distinguunt; *בין תמצא זמתי בל-תעבר פי*. id est: Conflasti me, non inuenies: cogitau; non transibit os meum. futura pro præteritis accipiuntur, daturque sensus iste: Examinaſti me, sicut igni metalla probari so- lent, & iniquitatem in me non inuenisti: criminantur me inimici malitiosam & fallacem, ego verò nunquam aliud, quàm quod corde senserim, ore loquutus sum. Chaldæus paraphrastes reddidit: Pro- basti me, & non inuenisti corruptionem: cogitau malum, non transiuit os meum.

Ven.
Neb.

92. Psal. 16. v. 13. *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimi- cis manus tue.*] Omnes penè codices nostri *frameam tuam* legunt: quomodo etiam Græci libri *πορπαται σου* scribunt: & Apollinaris, *πόρ- πατον ἀποπνεύσας δὴν ἐξ ἀβύσσου χερσὶς* reddidit. Intelligunt autem per fra- meam, Ioannes de Turrecremata, Bruno, Remigijs, Haymo, Beda, Cassiodorus, Augustinus, Ruffinus, & Hieronymus (istorum enim ista est lectio) Christi animam, quam assumpsit æterna Dei virtus, vt per ipsam regna debellaret iniquitatis, & diuideret iustos ab impijs. Animam ergo meam, Christus loquitur; eripe ab inimicis manus tua. ita vt sit, sub verbis alijs, præcedentis repetitio. Nonnulli, quo- rum eadem est lectio; frameam exponunt potestatem impijs a Deo permissam. q. d. Potestatem quam impijs in me concessisti, iam tan- dem ab eis aufer, qui non pro te militare, sed potius tibi tuæque po- tentiæ resistere, proponunt. Huiusmodi ferè Iacobi de Valentia in- terpretatio est, qui orari intelligit, vt, sacerdotium, scepterum, om- nemque principatum, Deus, à Iudæis Christum persequentibus; au- ferat. Adfert vtramque expositionem D. Thomas. Romano Psalte- rio adscribitur lectio, quæ nec Hebræo, nec Græco, conuenit: *Fra- meam inimicorum de manu tua*. veruntamen Arnobij fuisse videtur. Eripe, ait, animam meam ab impio, id est, à mortis iugo, & gladium inimicorum de manu tua euelle. Alij libri, non quarto casu *frameam tuam*, sed sexto *framea tua* legunt. Sic, Correctoris antiqui codices. sic, inter nostros, Brugenſis D. Donatiani. hoc modo, conciliatum Iacobi Psalterium habet: eodem, Psalterium R^m D. Lindani indu- stria emendatum, scribit. Atque huic lectioni, Græcus author Eu- thymius suffragatur. non enim *πορπαται*, vt nostra Græca exempla- ria, sed *πορπατα* legit, quod & Interpretès in margine notat, & Com- mentarius ipse loquitur. Tua, habet, framea, hoc est, tuo telo, libera animam meam ab impio Saul, atque eius socijs, qui electioni tuæ de me factæ tamquam inimici aduersantur. Hunc sensum & Theodo- ritus probat: Me autem, exponens ait, ab illorum infidijs libera, tuo

Framea
Lob.
Tarn.

gladio contra eos utens. Sic enim Symmachus dixit: In gladio tuo. Hæc ille. Possit autem etiam intelligi lectio ista, ita ut Appositio sit, *ab impio framea tua*. Utitur enim impiis hominibus Deus, ut armis, ad improborum scelera puniendâ, & piorum virtutem exercendam. Hinc Assyriorum rex, virga furoris Dei appellatur, huc facit, quod testatur Corrector, Græcos quosdam codices genitio legere. ita namq. sit Appositio, *ἀπὸ ἀσεβοῦς ῥομφαίας σου*. Similiter, ex Hebræo, Hieronymus, & post eum alij, vertunt: Ab impio qui est gladius tuus. Porro anceps est Hebræum, ita ut, & Appositio intelligi possit, & ablativus instrumenti, & verti, quemadmodum prior habet lectio, *Frameam tuam*. Nonnulli quoque vertunt primo casu *Gladius tuus seu framea tua*. q. d. propheta: Eripere tuum est, tuus quoque est gladius: mors & vita in tua sunt potestate. Chaldæi paraphrasis est: Eripe animam meam ab impio, qui meretur interfici gladio tuo. Quod sequitur, *Ab inimic. m. t.* Hebræi, in sequentis versus caput, separant.

93. Psal. 16. v. 14. Quod Hebraicè est *וְיִשְׂרָאֵל יִשְׂבְּעוּ בְּבָנָיו*, ut variè ab interpretibus vertitur: ita variè in vulgata editionis codicibus Latinis legitur. Quidam interpretantur, *Saturati sunt filij*, ex neotericis quidem nonnulli, ex veteribus autem Symmachus, Theodorito teste, itaque novem nostrorum Latinorum manuscriptorum habent: & sensus est: Bonis thesauri tui, ipsi implentur, filij saturantur, & nepotes, eorum quæ parentum libidini superfuerunt hæreditate, ditantur. An & ipse Theodoritus ad hunc modum Græcè legerit, quamvis ita habeat textus, dubitari non immeritò possit. Cur enim Symmachi explanationem adferat? Alij transferunt: *Saturati sunt filij*, Hieronymus, Prærens, & alij. quo modo pleraque vulgata editionis exemplaria scribunt: & Tractatores complures legunt. estque Græcorum codicum lectio *ἐχορτάδου ὑἱῶν*, id quod *ὑἱῶν* scribunt quidam. Olim nonnulli Græcorum librorum *ὑἱῶν* scripserunt, qui fuit & exemplarium, quibus Euthymius usus est, error. Hinc Apollinaris *μανδύνας ἀέλων* carmine vertit: & Arnobius ac Cassiodorus, *saturati sunt porcina*, legunt atque exponunt. atque ea est lectio Psalterij nostri Goticè scripti: quo ex loco, ut & aliis non paucis, conijcere licet, illud, non vulgata editionis, sed alterius exemplar esse. Hunc certè locum, eo legit modo, quo Romanum Psalterium: *Saturati sunt porcina*, & reliquerunt quæ superfuerunt paruulis suis. D. Hieronymus in commentariis, utramque lectionem *porcina* & *filij*, adfert & explicat: Iudæi, ait, saturati sunt, quia multiplicati sunt in procreatione filiorum & in rebus sæculi. Quando dicit *saturati sunt porcina*, hoc Iudeorum immunditiam designat. Meminit utriusque lectionis etiam

Augu-

Augustinus, non tantum in proprio commentario, verumetiam epistola ad Paulinum 59. quo loco lectionem *filij* præfert; in quam sententiam etiam Euthymius propendet. dubitare autem non potest, qui Hebræa consuluerit, de sententiæ huius veritate, non *ὑἱῶν* sed *ὑἱῶν* legendum. Cæterum, etiam ij codices qui *ὑἱῶν* seu *porcina* legerunt (*ὑἱῶν*, enim porci suæq. dicuntur) posteriori Latinorū lectioni, *Saturati sunt filij*, adstipulantur. Quod pro altera lectione faciat, est, antiquiores codices, ut Epanorthotes ait, *filij* legere. sed id nos in nostris codicibus observare, aut ex Tractatoribus colligere, non potuimus.

Psal. 17. v. 49. *Et ab insurgentibus in me exaltabis me.* Coniunctionem & prætermittunt antiqui codices Epanorthotæ, & inter nostros, cum antiquitate tum integritate præstantissimus D. Donatiani codex, cum Regio. textu, & Cassiodoro, atque Augustino, Romano quoque Psalterio Lobienfis & Tornacensis exemplarium. Gallicum autem Lobienfis exemplaris Psalterium, & Brunonis Herbipolensis textus, asterisco notatam addunt. A Græcis exemplaribus præteritur. Nec immeritò, ut videtur, pendet enim ex hoc versu, præcedentis sententia, præsertim ut Latinè & Græcè legitur: *Deus qui das vind. mihi, & subdis pop. sub me, liberator meus de inimic. meis iracundis, ab insurg. in me exalt. me.* nisi intelligas: *Deus tu es qui das vind. mihi, &c. tu es liberator meus, &c. Et ab ins. in me exalta me.* Hebraicè legitur *וְיִשְׂרָאֵל יִשְׂבְּעוּ בְּבָנָיו*, quod est, etiam: Etiam præ insurg. in me exalt. me.

Psal. 18. v. 14. *Et ab alienis parce seruum tuo.* Alienis, an ad dæmones, homines, vel utrosque, an ad peccata, referendum sit, ut ex Latina voce constare non potest, ita neque ex Græca. Hebraicè est *מִיָּדָיו*, quod Pagninus quidem à *superbis* vertit, ut sit substantiivi nominis forma: Hieronymus autem à *superbis*, ut sit adiectivi nominis pluralis numerus. Græcivna littera discrepante legerunt *ἑτερογενῶν*. est enim earum litterarum similitudo maxima. Id autem omnino ad personas referendum videtur. quamobrem, etiam id quod reddiderunt *ἀπὸ ἀλλοτριῶν*, seu, *ab alienis*, ad personas referendum, ut Theodoritus refert; sit verisimile. Latinus quoque Interpres eodem se retulisse significat, dum, quod Græcè sequitur, *ἐὰν μὴ μου κατακτείνῃσάντων*, transtulit, Si mei non fuerint dominati. sic enim Latini codices legunt, ut sensus sit: Custodi obsecro seruum tuum, ab his qui per superbiam à te sunt alieni, ne pravis eorum suggestionibus in vitia pertrahar. Nam etsi oppugnare me non desistant, si, custode tua gratia, non expugnauerint, ita ut iuxta eorum consilia vitis seruiam, immaculatus, hoc est, à grauib. peccatis liber ero. Porro, conijciunt quidam, domi-

nat

muta Latinè legendum esse. conijciunt autem ex veterum commentariis. Non paucos enim veterum expofitorum (quamquam eorum commentariis additi textus, *dominati*, ferè legant) cum ad peccata manifestè referant, *dominata* legiffe, dubium esse vix potest. Arnobius ad hunc commentatur modum: Et ab alienis peccatis, quibus adulando fomitem exhibemus, parce seruo tuo, quia si in me per adulationem non fuerint *dominati*, tunc immaculatus ero. Ruffinus: non ait, inquit, si non fuerint in me delicta: sed, si mei, inquit, non fuerint *dominati*. Impossibile est enim hominè esse sine peccato, quamdiu mortaliter viuit, &c. Clarior est Hieronymi commentarius: Si ista peccata non fuerint mihi *dominata*, tunc ero immaculatus. Nec minùs clarus est Augustini: Si mei non fuerint *dominata* occulta mea & aliena peccata, tunc immaculatus ero. ad eundem modum, in altera Psalmi expositione, scripsit: vbi, etiam qui profertur scripturæ textus, semel & iterum *dominata* seruat. Græcus quoque enarrator Euthymius, de peccatis intelligit: Si hæc, exponens ait, peccata me non vicerint, tunc perfectionem assequar. Id enim optimè Græci textus verba patiuntur, quæ ex se planè ambigua sunt, tam hoc, quam præcedenti versiculo. Verùm, si Græci Interpretes, quod Hebraicè legerunt דָּוִןִי , ad personas, vt videri potest, retulerint: non solum istud ἐπὶ ἄλλοσίων , verum etiam quod sequitur, $\text{ἐάν μὴ μὴ κατακυριεύσωσι}$, ad personas referendum erit: & Latinè transferendum, non *Si mei non fu. dominata*, sed *Si mei non fu. dominati*. Atque hoc modo, vulgatæ editionis Psalterio, conspirantia, quæ quidem vidimus exemplaria, legi volunt: quibus Beda consentiens, Relatio, inquit, hic fit, non ad voces, sed ad significatum. Si hostes isti, id est, occulta vitia & aliena, non fuerint *dominati* mei, &c. Augustino autem, & qui eum præcesserunt, Latinis Tractatoribus, non eadem fuit Psalterij editio. Sed inueni etiam posteriores quosdam, ad peccata seu delicta retulisse, neque sub affectuum, aut defectuum, aut hostium, expresso nomine. Quinimò Brunonis Carthusiani manifesta est lectio: *Si mei non fuerint dominata*, postea tamen addit: vel sic: *Si inimici mei*, id est, delicta quæ prædixi, *non fuerint dominati mei*. Petrus Lombardus, Richardus Pampolitanus, Hugo Carenfis, postquam exposuerunt *dominati*, subiungunt: Vel *dominata* secundum aliam litteram, occulta, scilicet, & aliena peccata vel delicta.

96. Psal. 21. v. 20. *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum à me*. sic, in Latinis codicibus compluribus, & Romano Psalterio, legitur. similiter, in exemplaribus Græcis. $\text{οὐ δὲ κείνη μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ}$. ad eundem modum, in Euthymij commentarijs. Manuscripta

scripta autem, Parisiensium quatuor, Hentenij 7, nostra 6, & antiqua Epanorthotæ, transfodiunt à me. id quod nec legitur in Gallico Psalterio, In commentarijs Hieronymi, vt Parisiis edita sunt, legitur: vt autem in Francisci de Puteo Cathena citantur, omittitur. In Augustini in hunc Psalmum enarrationibus, priori additur, posteriori tollitur. In eiusdem epistola 120, cap. 16, omittitur. In Hebræo non est. itaq., Parisiensibus, in Biblijs anno 1557 excusis, omittere visum fuit, ac scribere: *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum*. atque hoc modo, & Colonienfis editio anni 1479, quæ est in Collegij nostri Houterle Bibliotheca, scripsit. Moguntina, quæ hanc annis septem præcessit, quam nobis Atrebatense Collegium subministravit, habet: *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium meum*. sic etiam Gallicum Lobienfis codicis Psalterium, & Brunonis Herbipolensis Episcopi Textus, legunt. ea quæ, Hebræo planè conformis est, lectio. Fortassis autem, quod Interpres vertit *auxilium meum*, alij mutauerunt in *auxilium tuum*, alij in *auxilium à me* (sic enim in Iansenij commentarijs lego) alij denique vtrumque *tuum* & *à me* coniunxerunt: *Auxilium tuum à me*. Dicitis, scribit Sunia & Fretelæ Hieronymus, inuenisse vos *meum* (recitauerat *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum*) quod, & verum est, & ita corrigendum. Neque enim, si quid scriptorum est errore mutatum, stulta debemus contentione defendere.

97. Psal. 21. v. 32. *Et annuntiabunt celi iustitiam eius*. Plerisque in Latinis codicibus vox illa *celi* additur. similiter, à plerisque Latinis Tractatoribus, exponitur; Hieronymo, Ruffino, Augustino, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma, Brunone, & posterioribus proletarijs. D. Augustinus, *Et annuntiabunt*, habet, *celi iustitiam eius*. Et annuntiabunt Euangelistæ iustitiam eius. S. Hieronymus: *Annuntiabunt celi iustitiam eius*, hoc est, Apostoli vel Doctores. hos reliqui sequuntur, aut saltem conformiter interpretantur. Porro, sunt nostræ editionis vetusta quædam exemplaria, quæ τοῦ celi omittant, legantque duntaxat: *Et annuntiabunt iustitiam eius*. sic, duo ex nostris, Brugenfe D. Donatiani, & Lobienfe S. Petri; aliquot D. Lindani; quatuor Parisiensium; antiqua Epanorthotæ. his constanter volunt, Hebraici, Græci, Chaldaici, libri: Expositores etiam Euthymius & Theodoritus. Mirum itaque est, in Græco Apollinariano Psalterio legi, $\text{ἐγὼ δὲ ἐν δὴ μὴν ἀγαθὴν ἐπέσει θεοῦ λαῶν εὐχόμενον}$. sed additum ab eo esse ἐγὼ δὲ , carminis gratia, verisimile est, quod existimaret id subaudiri posse, præsertim, cum Latinis quibusdā codicibus adderetur. Porro, vt in Latinis quibusdam codicibus non legitur; ita à quibusdam Latinis

einis enarratoribus non agnoscitur. Inter hos Arnobius est, quod eius verba clarum efficiant, non enim respondet commentario textus. Semen verò nostrum, inquit, ipsi seruiat in castificatione continentiae, vt annunciemus Domino generationem venturam; id est, futuram sanctorum gloriam cogitemus: Et annunciemus iustitiam Dei fratribus ac filiis ætate, & omni populo qui nascetur, quem fecit Dominus Deus noster. D. Augustinus; quamquam in octauo tomi commentariis legere & exponere videatur; in secundi tomi enarratione nec legit nec exponit. nam; epistolæ 120, qua hunc Psalmum, inter alia, Honorato explicuit, capite 30: Illud autem, habet, quod sequitur: Et annunciant iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Dominus, superioris sensus est. Nam quod ibi dictum est: Annunciabitur Domino generatio ventura: hinc est dictum: hæc annunciat iustitiam eius &c. Rursus capite 35, similiter recitat. Itaque R^{mus} D. Lindanus, in eo quod à se correctum edidit, Psalterio, & R^{mus} D. Iansenius, in textu, quem paraphrasi suæ adscripsit, *in cali* prætermiserunt, cuius sententiæ est & Epanorthotes noster: Item g. haber: & annunciant iustitiam eius. Hebræus, & antiqui, & Hieronymus, non habent *cali* (Hieronymi intelligit ex Hebræo translationem) neque Græcus. Notandum autem, quoniam si fuisset alibi de translatione, licet superfluum, Hieronymus obelo prænotasset. & in antiquis nullum obelum inuenis. his subnectenda sunt quæ Iacobus annotat: Vltimo versu, vbi passim legitur. *Et annunc. cali iust. eius; cali* neque ex Græco neque ex Hebræo inuenitur: neque Gallici Psalterij particula est, vt intueri licet ex vetustis codicibus: & in Psalterio Romano Hieronymus obelo confodit. Hæc ille. Videtur autem D. Iansenio, vox illa adiecta, vt verbum *annunciant* haberet suppositum, cum suppositum eius sit *generatio ventura*. Sunata videri possit ex Psalmi 49. sexto versu, qui, priore sui parte, huic persimilis est: *Et annunciant cali iustitiam eius, quoniam Deus iudex est.* Psalmo item 96. legitur: *Annunciauerunt cali iustitiam eius, & vid. om. pop. gl. eius.*

In Tornacensis scripti Gallico Psalterio, obelo prænotatur.

Psal. 96. 4. 6.

98. Et.

Psal. 26. v. 4. *Vt videam voluntatem Domini.* Ad hunc modum legunt vniuersa nostra Latina scripta, cum Latinis Tractatoribus, Arnobio, Hieronymo, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma Aq., Hugone de S. Victore, & alijs. Arnobius: Vnum, inquit, hoc est quod postulo Dominum, & hoc requiro, vt videam quid placeat Domino, sciam voluntatem eius, & videam protegi templum eius. Hieronymus: Vt videam voluntatem Domini, id est, dilectionem Dei, vt illud, Videbimus eum sicuti est, sed hinc per speculum. Sunt verò alij quidam Latini codices, qui vna mutata littera scribant

nisi forte legendum sit delectationem

bant, *Vt videam voluptatem Domini*; Suesfontiense exemplar (id quod ex Parisiensium fide in Bibliorum margine notatum est) & Psalterium R^{mi} D. Lindani opera castigatum. Adstipulatur his Romanum Missale, quod iam recens Pontificis Maximi Pij quinti iussu est editum. hoc enim eius Graduale est, in officio sextæ feriæ, Cineralia festa sequentis: Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini, vt videam voluptatem Domini, & protegar à templo sancto eius. huic scripturæ, inter Latinos Patres, S. Augustinus suffragatur. eius enim lectio est: vt contempler delectationem Domini; expositio: Ecce quod amo, ecce quare volo habitare in domo Domini per omnes dies vitæ meæ. habet ibi magnum, delectationem ipsius Domini contemplari. Similia verba Rufinus habet.

Lectio ista Rom. ano & veteri Psalterio propria est, ex Græco corrupta, nisi fallor, deducta.

In hac Latinorum varietate, si, ex Græcis & Hebraicis libris, ferenda sententia est, posterior scriptura probanda, prior erronea iudicanda est. Est enim Græcè τὸ θεωρεῖν με τὴν τερπνότητα * καρπὸν τερπνότητος, * τὸ ἰδεῖν voluptatem, delectationem, iucunditatem, non voluntatem denotat. Psalmi 15. versu 11. Interpres noster *delectationes* transtulit. eiusdem significationis est τέρψις, quo Apollinaris utitur. Hebraicè est הוֹנֵה בְּנוֹעַם יְהוָה: Noam, decorem, pulchritudinem, iucunditatem, designat. Hinc vertit Hieronymus: Vt videam pulchritudinem Domini; Felix, iucunditatem; Nonnulli, amœnitatem; Chaldaus בְּטוֹמֵת, hoc est, dulcedinem. quæ omnia, aut cum voluptate idem signant, aut ad voluptatem spectant. quinetiam, voluptatem transtulit quidam. Complures itaque ætatis nostræ scriptores, *voluptatem*, non *voluntatem*, legendum censuerunt: Pagninus*, Iansenius, Bredembachius, Folengius, Eugubinus, Varlenius. Neque enim ea est Græcis & Hebræis, quæ Latinis, vocum vicinitas, ea quæ errori occasionem dedisse videtur, vel quod scribæ, *voluntatem* pro *voluptatem*, vt sua sæpe, perfunctoriè agunt, legerint (nam & alijs quibusdam Scripturæ locis voces istæ varietatem efficiunt) vel quod *voluntatem* emendandum iudicant, quia id conuenientius videretur. Minimè verò, aut probandus est error, quia constans est; aut recipiendus, quia antiquus.

delectationem 1 MS.

In Thecaus lingue sanctæ

Psal. 36. v. 11. *Mutabitur peccator & non soluet: iustus autem miseretur & tribuet.* Exemplaria, Reginum Gothicum, & S. Germani argenteum, cum Psalterio Romano, legunt præsentî tempore *mutatur*, conformiter Ambrosio & Cassiodoro, necnon Augustino, qui, cum veteri Psalterio, *faneratur* habet; & consentaneè Græco, Hebræo & Chaldaeo. *δυναστεύει* est Græcè, הוֹנֵה Hebraicè, הוֹנֵה Chaldaicè. Ad hunc proinde modum, Psalteria sua emendarunt, Iacobus

99.

bus, Lindanus, & Ianfenius. Sed Bruno Carthusiæ patriarcha, vrget, præmitque, *mutuabitur* dictum, non *mutuatur*: neque ego in nostræ editionis libris *mutuatur* inueni. nã qui iam nominati sunt, vulgatae editionis non sunt: quamquam ignotus mihi sit argenteus ille Parisiësum. *Mutuatur* igitur vel *mutuabitur peccator, & non soluet*. Psalteria vetus & Romanum, quodque Romani Psalterij exemplar esse videtur, Gothicum, similiter Chaldaea paraphrasi, scribunt *soluit*, quæ & Ambrosij atque Augustini lectio fuisse videtur. sed, futurum est, vt Gallico Psalterio & plerisque Bibliorum manuscriptis exemplaribus; ita & Græcis atque Hebraicis libris, illis *σπορίσσει*, his *סִפְּרֵי* legitur. Quamobrem, D. Ianfenio, futurum non videtur mutandum esse; immò verò, huius futuri occasione, reliqua istius versus verba, in futurum esse mutata. Nam & quod sequitur, *Iustus autem miseretur & tribuet*, præsentis tempore legi mallet *tribuit*. sic enim; id quod testatur; in quibusdam nostris libris habetur. nos fanè, in Gallico Lobienfis exemplaris Psalterio inuenimus. sic D. Ambrosius, & à Iacobo castigatum Psalterium, legunt: estque Græcè & Hebraicè præfens tempus. *δίδωμι*, *נָתַן*: & veteri Psalterio ac Romano, nostroque Gothicis literis scripto, eodem tempore *commodat* legitur, qua lectione, Tractatores, Hieronymus, Augustinus & Cassiodorus, atque Origenis Interpres, vtuntur. Chaldaicè est *יָרַב*, quod, & ita vt præsentis temporis sit, *יָרַב* scribi potest, & ita vt futuri, *יָרַב*. Manuscriptum nostrum H signatum legit *retribuit*; plurima *retribuet*; sed perperam. Legendum est enim vel *tribuit*, quod & Bredembachius probat, vel *tribuet*. *Tribuet* antiquorum codicum scripturam esse, Epanorthotes affirmat.

100.

Psal. 39. v. 6. *Multiplicati sunt super numerum*. ea est frequentior Latinorum codicum, & quidem omnium nostrorum manuscriptorum, lectio. est & Tractatorum, Arnobij, Hieronymi, Ruffini, Augustini, Cassiodori, Bedæ, Haymonis, Brunonis, Iohannis de Turre cremata, Petri Lombardi Parisiensis Episcopi, Thomæ Aquinatis, & Richardi Pampolitani Eremitæ. Nobilis est expositio Augustini, credentes electorum numerum superasse. Quidam libri, D. Ianfenio teste, legunt: *Multiplicata sunt* (nos id in Isidori Clarij Biblijs vidimus) ita vt ad Dei cogitationes referatur, de quibus antecedit: *Et cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi*: q. d. Propheta: Mirabiles providentiæ tuæ cogitationes, quas prædicare & celebrare volui, numero maiores esse deprehendi. D. Lindani Psalterium legit: *Multiplicata sunt*: id quod ad mirabilia referendum est, de quibus statim Propheta dixerat: multa fecisti tu Domine Deus meus mirabilia tua.

tua, Eò referunt, Chrysofomus, Theodoritus, & Euthymius, Græci enarratores. Numerum; ait Chrysofomus in priori explanatione; & omnem narrationem superant miracula quæ à tua potentia facta sunt, &c. Sed & Apollinaris, *ἀγγέλλον κατέλεξα τάσδε πλεον εἶναι ἀεθμῶν*. hoc modo Latinis codicibus legendum, Lyranus & Iacobus coniiciunt. Vox Græca *ἐπιπληθύνουσιν*, & Hebræa *יִבְרַח*, ambiguae sunt; nulli generi adstrictæ, ita vt prædictas tres lectiones ex æquo patiantur. Sed Interpretes ita ferè vertunt, vt ad Dei mirabilia referantur. Hieronymus ex Hebræo: *Plura sunt quàm vt narrari queant*. Theodoriti interpretis ex Græco: *Multiplicata sunt super numerum*. Quò etiam primam lectionem quidam referunt, subaudientes effectus mirabilium Dei, aut sermones & libros qui ad enarranda Dei mirabilia habiti & conscripti sunt.

Psal. 39. v. 9. *Et legem tuam in medio cordis mei*.] Latinorum librorum quidam legunt, *in medio ventris mei*; alij *in medio cordis mei* vtriusque lectionis D. Ambrosius meminit. Prior Græcorum est codicum, & Græcorum Enarratorum, Chrysofomi, Theodoriti atq. Euthymij. Posterior, Tractatorum, Arnobij, Hieronymi, Ruffini, Augustini, Cassiodori, Haymonis, Remigij, & eorū qui ætate sunt inferiores. quam etiam in suis Latinis codicibus habuere, Sunia & Fretela, quibus sic scripsit Hieronymus: *Legem tuam in medio cordis mei*, pro quo in Græco vos comperisse dicitis, *τὸ νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου*: quod in Hebræo scriptum est *לִבִּי*, sed propter euphoniā apud Latinos *in corde* translatum est, & tamen non debemus subtrahere quod verum est. Sic Hieronymus. Hanc proinde nostræ editionis genuinam existimem esse lectionem, *in medio cordis mei*: cum etiam omnium penè sit exemplarium, eaque ferè, in quibus altera habetur lectio, nostræ editionis vulgatae non sint; nempe, Hieronymi ex Hebræo translatio, Romanū Iacobi Psalterium, Latinus Regiorum Bibliorum textus (is enim est ex Complutensi expressus, qui, in Psalmorum libro, inter Græci textus lineas collocatus, ei planè fuit accommodatus) quamquam non satis meminere, quod sit manuscriptum illud, quod in Bibliis signatum est: sed ex illorum aliquo verisimile est, descriptum aut mutatum esse. Adhæc Beda, illo exposito *in medio cordis mei*: habet, inquit, alia translatio: *In medio ventris mei*. Iuxta quod, &c. Coniicit D. Ianfenius, pro *κοιλίας*, *καρδίας* ab interprete nostro lectum. siue autem hoc, siue illo modo, siue *cordis*, siue *ventris* legas, eodem sensus redit. immò Euthymius, in medio ventris mei, positum intelligit, pro, ex corde atq. ex tota anima mea: vt sit sensus: Volui adimplere ex toto corde meo legem tuam. Cæterum,

101.

rùm, D. Hieronymi iam producta verba, *ventris* vocabulum magis Hebrææ voci respondere significat: atq. ita ipse transtulit, cum hoc, tum aliis in locis. Pagninus autem docet ex Cambio, nomine *קרב*, omnia membra comprehendi, etiam cor, ideoque nonnumquam pro corde accipi. Insigniter Apollinaris hunc locum suo carmine explicuit: *קרב סב מוסאטיפ עד מלכו עד סבתי דסרמון*: Atque tuam medio ponebam in pectore legem.

102. Psal. 40. v. 7. *Vana loquebatur*. ea est Latinorum & codicum & enarratorum vulgata lectio. Exemplar autem D. Donatiani, & alterum M. N. Hunnæi P signatum, legunt, *Variè loquebatur*: quomodo & antiqui Epanorthotæ codices habent. Atque his consonum est, quod Græcè legitur, *ματην ἐλάλει*. Fortè igitur ista nostræ editionis lectio est: altera ex veteri aut Romano Psalterio desumpta. Vtroque autem modo Hebræam vocem *אָפּ* liceat vertere; nam & *אָפּ* & *אָפּ* significat. Quod sequitur: *Cor eius*, præcedentibus iungunt, Hieronymus, Augustinus, Beda, quæ etiam non paucorum codicum distinctio est. Porro, Ambrosius Mediolanensis, Ruffinus Aquilensis, Remigius Antissiodorensis, & alij, sequentibus necunt, *Cor eius congreg. iniqu. sibi*. Neutra distinctio reiicienda est: sed, priorem Euthymius præfert. Coacti sunt autem, Hieronymus & Augustinus, priorem amplecti, quod numero multitudinis legant: *Et ingrediebantur vt viderent, vana locutum est cor eorum, congregauerunt iniquitatem sibi. Egredebantur foras, & loquebantur in idipsum*. nempe cum veteri Psalterio, cui Romanum & Gothicum consentiunt. Sed singulari hæc leguntur numero, Hebræis, Græcis & Latinis nostræ editionis, codicibus, quos D. Ambrosius sequitur.

* si Hieron. L Gg. H. C. Cassiodorus similiter legit.

103. Psal. 41. v. 7. Plerique hodie Latini codices, suffragantibus libris Græcis, & Tractatoribus, Ruffino, Beda, Haymone, Brunone, Hugone de S. Victore, & Ioanne de Turre cremata, legunt: *Salutare vultus mei & Deus meus*. Manuscripta verò, Brugense, Lobienfe, & Tornacense, ac Moguntinensis editio, consentientibus Epanorthotæ codicibus, habent: *Salutare vultus mei Deus meus*: prætermiffa nempe coniunctione. quæ, etiam D. Augustini, Cassiodori, & veteris Psalterij, lectio est. Illam, in Græcis; hanc, in Latinis, sui temporis codicibus, Sunia & Fretela repererunt. à quibus de varietate ista consultus Hieronymus, respondit: Sciendum est, hoc in isto Psalmo bis inueniri; & in primo positum esse, *Salutare vultus mei Deus meus*. in secundo autem, id est, in fine ipsius Psalmi, *Salutare vultus mei & Deus meus*, ita dumtaxat, vt & coniunctio, de Hebræo & Theodotione,

dotione, sub asterisco addita sit. Itaque, Hieronymi sententia est, versu istius Psalmi sexto, *δσωδτωδ*; legendum, *Salutare vultus mei Deus meus*. Verumenimvero, cum Græcis libris coniunctio constanter legatur, & *vultus mei* concorditer scribatur: videri possit, 72 viros, hoc loco Hebræicè legisse, vt in psalmi fine, *פני ואלהי*, hoc est, vultus mei & Deus meus. Hieronymus, cum Hebræis, hoc loco legit *פני אלהי* in fine autem psalmi *פני ואלהי*, quorum illud significat *vultus eius Deus meus*; hoc, *vultus mei & Deus meus*. Illam verò prioris loci lectionem, Hebræi ita diuidunt, vt prior dictio sit sexti versus finis; posterior, septimi initium. Hinc vertit Hieronymus: Quia adhuc confitebor ei salutaribus vultus eius. Deus meus in me ipso, &c. Alij: Quia ad conf. ei propter salutes faciei eius; vel, quum salutes sint in conspectu eius. Deus mi in me, &c. Sed nõ minùs verisimiliter, LXXI I, sexto hoc versu ita legunt, distinguuntque, vt ultimo, *פני ואלהי* & *ארום הוא* & *ארום הוא*, *vultus mei & Deus meus* (quanquam, ultimo versu, antiqui Latini codices, coniunctionem asterisco notent, vt Hieronymus monuit: & exemplar Græcum Bibliothecæ Vaticanæ prætermittat, vt collator signauit.) Vltimus enim versus, sexti repetitio est, verbis, non tantum sententia, omnino respondens, præterquam quod *מה*, id est, *quare*, repetat. quod tamen, contra alios codices, vnus Anglicanus, etiam sexto versu repetit *ומה תתני*, conformiter quidem Græcis Latinisque libris: verum, ex Hebræo Hieronymus non reddidit, si emendationibus codicibus fides habetur: & in Latinorum Psalterio, vt Hebræis superfluum, obelo prænotauit, si Lobienfi exemplari creditur. Chaldaus etiam non addidit. Videtur autem Chaldaus Paraphrastes vtroque legisse *פני אלהי*. Nam, & sexto & ultimo versu, similiter reddidit *קרב מוהי קרב מוהי* propter salutem quæ est à præsentia eius. addiditq. ultimo versu *ארום הוא* quoniam ipse Deus meus; sexto autem, seruauit, quam diximus, Hebræorum distinctionem. In sequenti quoque psalmo, quem etiam iste finit versus; cum omnes alij, Hebræi, Græci, Latini, legant, *פני ואלהי*; Chaldaus eo modo transtulit, quo hoc in psalmo, *קרב מוהי קרב מוהי* id quod esse videtur, ex *פני אלהי*.

Uen. ידו יד
Ueb. יד
Uen. יד
Uen. יד
No. יד
104.

Psal. 43. v. 10. *Et non egredieris Deus in virtutibus nostris.*] Vocula *Deus*, ab his legitur, ab his tollitur. Legitur à multis Latinis, multis Græcis codicibus, & Tractatoribus, Ambrosio, Augustino, Cassiodoro, Lombardo, Brunone. Tollitur à tredecim Latinis exemplaribus, in Bibliorum margine annotatis, quorum quædam sunt D. Lindani, quædam Hentenij, quædam Parisiensium, quædam Epanorthotæ. notat enim Epanorthotes, antiquos suos codices non interponere *Deus*.

Deus. His addo alia non pauca antigrapha, codicem Brugenfem Cathedralis Ecclesiæ D. Donatiani, exemplar Louanienfe Societatis Iefu, Hunnæ scriptum P. notatum, Remigij & Richelij commentariis adiunctos textus, Biblia Collegij noftri Houterle anno 1479. excufa, Latinum Nebienfis Pfalterium, adhæc Gallicum Pfalterium, ac denique Brunonis Epifcopi textû, à quo præfixo obelo iugulaur. Tollitur vox eadem ab emendationibus Græcorum libris, doctiffimo atque Illuftriffimo Cardinali Sirleto teſte, ac nominatim Vaticanæ Bibliothecæ exemplari, & translatione Symmachi, quam Euthymius profert, atque ea, quam Chryfoſtomus recitat. Hebraicis etiam in libris minimè legitur. Ruffinus, Beda, Haymo, Enarratores, omitunt: Theodoriti, textus quidem, vt impreſſus eſt, legit: commentarius autem prætermittit. Poſtremò, Hieronymus, inter Græcos Latinoſque Suniæ ac Fretelæ codices, quorum illi habebant, hi prætermittent, iudicium ferens, ſuperfluum eſſe *Deus* cenſet. Videri autem poſſit vocola illa, ex pſalmis quinquageſimonono & centefimoſeptimo, qui ſunt magna ex parte iſdem, huc translata: in illis enim eadem ipſa ſententia repetitur, & vox *Deus* conſtanter legitur; quinquageſimonono: *Et non egredieris Deus in virtutibus noſtris*; centefimoſeptimo: *Et non exiſtis Deus in virt. noſtris*. Sed quamvis his addatur locis, non idèd 43° pſalmo adijcienda eſt. id quod etiam feciſſe deprehenditur in Hebraico Pfalterio Anglicanus ſcriptor. ſcripſit enim verſum iſtum 43° pſalmi ad hunc modum: *אֶת־זַבַּחַת וְתַלְלֵימֵנוּ וְלֹא תֵצֵא אֶל־הַיָּם כְּצַבְאֵתֵינוּ*: ſcilicet, vt alia taceam, puncto feri ſignanda erat vocis אֶל־הַיָּם capitalis litera, quamquam ita paſſim ſcribat. Verùm, deest vox אֶל־הַיָּם, non tantùm nouitiis Hebræis, ſed etiam vetuſtiſſimis manuſcriptis; vni Bibliothecæ Societatis Iefu, in quo verſus iſte ad hunc modum ſcribitur: *אֶת־זַבַּחַת וְתַלְלֵימֵנוּ וְלֹא תֵצֵא כְּצַבְאֵתֵינוּ*: alteri, Portugallicæ Synagogæ, quod R^m D. Lindanus perſcrutatus eſt. prætereà, in Hebraicis non eſſe libris, Epanorthotes teſtatur. quid multa? ipſum Hieronymum, ante annos mille ducentos, in Hebræo non legiſſe, epiſtola ad Suniam innuit, translatio ex Hebræoloquitur: Et non egredieris in exercitiſus noſtris. Chaldaus hanc dedit paraphraſin: Et non collocabis maieſtatem tuam in exercitiſus noſtris. Apollinaris iſtam, *ἐὶς τὸς νεφελῶσι τοῦ ἐπιτελιῶντος αὐτὸς οὐκ ἀγρεύς*: Nec priùs vt ſolitus pugnantibus egredieris dux.

Pſal. 59. r. 12
Pſal. 107.
b. 12.

105.

Pſal. 44. v. 6. *In corda inimicorum Regis.* Antiqui Epanorthotæ codices legunt *In corde*. conſentiunt nonnulli Lindani, nonnulli noſtri. & noſtri quidem, Brugenſis D. Donatiani, Atrebatenſis Collegij, alter, Brunonis Herbipolenſis Epifcopi textus, & Quenteliana Biblia.

blia. In textu Cathenæ Franciſci de puteo, eſt *in corde*: in margine annotatur Alia littera *in corda*. Iacobi editio, Pfalterio Gallico tribuit *in corda*; Romano, *in corde*. ſed contra, Lobienſis Cœnobij præſtantiffimus codex, anno Domini 1084 ſcriptus, Romano Pfalterio *in corda*; Gallico adſcribit *in corde*. Tornacenſis S. Martini, anno 1105 ſcriptus, vtrique *in corde* tribuit. *In corde* legunt enarratores; Richelius, Ludolphus, Bruno, Remigius, Haymo, Beda, Caſſiodorus, Auguſtinus, Ruffinus, & quod ex eius commentariis Lanſenius colligit, Hieronymus. Atque hoc modo eſt Græcè *ἐν τῇ καρδίᾳ*: quæ & Baſilij, Chryſoſtomi, Theodoriti, atque Enthymij, lectio eſt. Hebræicè quoque ſingulari numero legitur *לב*, ſed, quod tam *in cor*, quàm *in corde* transferri poſſit. Græcus quidam, vt Epanorthotes ait, habet *in corda*. eſt autem primis ſtandum, inquit. Itaque ipſe *in corde* legendum putat: quæ & D. Lindani caſtigatio eſt. Verum enim vero, non malè conueniat *in corda*, diſtinctioni quæ complurium eſt auctorum; Latinoſum, Hebræorum, Græcorum; includentium parentheſi, aut ** populi ſub te*, aut ** populi ſub te cadent*, ita vt ſenſus ſit: Sagittæ tuæ acutæ cadent vel immittentur in corda inimicorum tuorum. ſed, quamquam conuenire poſſit, non idèd ab Interpretè tranſlatum eſt; *in corda*. Porro, D. Auguſtinus, Ruffinus, & alij non pauci, ita exponunt *in corde*, vt *in corda* minùs aptè conueniat. nam parentheſin non agnoſcunt, ſed intelligunt: Populi ſub te cadent, corde, quod priùs aduerſum te inimicè exererant, humiliter ſubmiſſo. Chaldaus paraphraſtes locum explicuit: Sagittæ tuæ eductæ ad interimendas acies, populi ſub te cadent, & filij arcuum tuorum immittentur in cor odientium regem.

* Lyr.
* Baſil.
Chryſoſt.
Theodo.
Euthym.

Pſal. 44. v. 12. Latini codices plerique, cum V. Beda & Haymone, legunt *Quoniam ipſe eſt Dominus Deus tuus*. Porro, nonnulli Lugdunenſium libri (quod in Bibliis illi anno 1522. editis notarunt) & Brugenſe ac Lobienſe vetuſtiſſima noſtra lectiſſimaque manuſcripta, demta voce *Deus*, ſcribunt *Quoniam ipſe eſt Dominus tuus*. Quibus concorditer conſtanterque, Græca, Hebraica, & Chaldaica exemplaria, volunt. *ὅτι αὐτός ἐστις θεὸς σου* Græca; *אֲנִי הוּא אֱלֹהֵינוּ* Hebraica; *אֲנִי הוּא אֱלֹהֵינוּ* Chaldaica habent. Adſtipulatur D. Hieronymi ex Hebræo verſio, vt certè eſt in Lobienſi & tribus aliis antigraphis noſtris: quibusdam enim additur nomen *Deus*, quæ Bredembachius eſt ſecutus: Coniicit Bredembachius, ex vi nominis *אֲנִי הוּא*, vertiſſe Hieronymum *Dominus Deus tuus*: ſed eadem forma, eodemque modo, hominibus, etiam eiufmodi qui Deum repræſentariſſe non videntur, id tributum inuenio; Gen. 39. v. 16., Exodi 21. v. 4., & alibi. Hieronymi

- 1 MS.

יִרְכֹּבֵנוּ
Neb.

ronymi ad Principiam explanatio, si quis rectè aduertat, tantum
Quoniam ipse est Dominus tuus legit. Non plus legit Chrysostomus,
 Græcus enarrator: nec, apud Iustinum & Basilium, ut Græcè excusi
 sunt, quidquam amplius additur. Euthymij commentarius non
 agnoscit *Deus* (Desponsare illi, inquit, & adoptare ab eo. Dominus
 enim tuus est, veluti creator. O immensam misericordiam & beni-
 gnitatem Dei) neque Apollinaris carmen, *αὐτὸς θεὸς ὁ ὄντων ὁ δὲ
 πάντων ἀνδρώων*. Lobicense exemplar Romano Latinorum Psalterio
 adscribit *Deus*: Romanum autem ferè consonat veteri, quod secuti, D.
 Augustinus, & eorum commentariorum Authór quæ in Hieronymi
 operibus sunt, exposuerunt *Deus*. Et verè hîc rex sponsusque Deus
 est, cui paulò antè dicitur, *Sedes tua Deus in seculum seculi*. Verùm,
 hoc locò, vulgare Latinorum editioni, Dei nomen non additum,
 Epanorthotes docet: Hebræus, antiqui (Latini) & Græcus, *Quoniam
 ipse Dominus tuus*; non habent *Deus*.

107.

Psal. 14. v. 12. & 13. *Et adorabunt eum*. hæc Latinorum codicum
 atque enarratorum lectio est. est & quorundam Græcorum manu-
 scriptorum, Illustrissimo Cardinali Gulielmo Sirleto teste, ijsque
 qui Argentoratensium Græca Biblia ad Vaticana contulerunt. Inter
 Græcos etiam Tractatores, Basilium (cuius etiam Græcum exemplar
 consulimus) & Chrysostomus, ad hunc legunt modum. Iustinus
 quoque Philosophus, in dialogo cum Tryphone, ad eum recitat mo-
 dum. Et ne putetur vulgata Latinorum versio, aut quæ ei sit similis,
 à Iustini interprete aut correctore, substituta, (id quod in authori-
 bus, ex Græco in Latinum versis, sæpenumero deprehendimus) nos
 in Græco Iustini codice id vidimus, quod his etiam verbis annota-
 uit Interpres Perionius: In nostris exemplaribus est *ὁ προσκυνησας*, sin-
 gulari numero; 3ª personæ: in Iustiniano, numero multitudinis *προσκυ-
 νήσαντες*, quomodo, etiam legimus in vulgata interpretatione. Sed di-
 cit, in codicibus nostris esse *προσκυνησει*: ego verò duntaxat *προσκυ-
 νήσεις*, 2ª persona, inuenio, siue in codicibus, siue in authoribus, qui
 quid Græcè legatur, notant. immò Chrysostomus alterius versio-
 nem esse *Et adorabis ipsum* notat, eam quam Euthymius legit expo-
 nitque, *ὁ προσκυνησας αὐτῷ*. ad quem modum Chaldaicè est *תת-
 קרבן ליהוה*. Ait porrò Hieronymus, in his quæ ad Principiam scri-
 psit: Septuaginta interpretes non dixerunt *Et adorabis eum*, sed *ado-
 rabunt eum*, ut sit sensus: Ille qui te amaturus est, qui tuam pulchri-
 tudinem dilecturus, Deus est & adorandus ab omnibus. Hebraicè
 est *וְלֹא-תַחַשְׁבֵּהוּ*, id quod rectè, Aquila, Symmachus, & Theodo-
 tion, Theodorito teste, nec non Hieronymus, transtulerunt *Et adora-*
eum.

eum. est enim à verbo *תחַשְׁבֵּהוּ*, septimæ coniugationis imperatiuus, nu-
 meri singularis, generis fœminini. *Adorabunt* forassis est ex *תחַשְׁבֵּהוּ*.

108.

Quod sequitur *Et filia Tyri*, præcedentibus, omiſſa cõiunctione,
 iungunt, Romanum Psalterium, & Vetus, Augustini, Hieronymi,
 atque Arnobij. hoc pacto: *Et adorabunt eum filia Tyri*, quæ & illorum:
 Græcorum D. Sirleti manuscriptorum lectio est *προσκυνησασα αὐτῷ θυ-
 γαλίτης τύρου*. itaque septuagintados Interpretes transtulisse, Hie-
 ronymus ad Principiam satis indicat. nam, præter ea quæ paulo an-
 tè ab eo dicta protulimus, coniunctionem omittit, quamquam di-
 uidat sententiæ istius partes. Theodoritus quoque: Septuaginta, in-
 quit, docent Reginam; non ipsum esse solum Dominum sponſum,
 sed etiam eos qui contradicere audent, cuiusmodi sunt filia Tyri, do-
 na allaturos & seruitutem ostensuros. Videtur & Apollinaris, qui
 Psalterium Græco cammine reddidit, hoc modo legisse. sic enim ca-
 nit: *καὶ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ τὸν τύρον μαιδί, μαιδί τοῦ ἐγι*. Atque ipsum Tyriæ donis
 coluere puellæ. Sed imprimis Hebraicè, est coniunctio *Et (filia
 Tyri)* tum in impressis Græcorum exemplaribus, & Authoribus, Iu-
 stino, Basilio, Chrysostomo, atque Euthymio: denique, in nostræ
 editionis Latinis codicibus: quamquam, Brunoni, obelisco; Brugeri
 exemplari & Lobienſi; asterisco notetur. Atque ita separatim pars
 ista *Et fil. Tyri*, à præcedenti (quamquam, Hieronymus ad Princi-
 piam, & Cassiodorus, separent, etiam non lecta coniunctione) nisi
 præcedentis verbum subaudiendo repetas, aut, cum Beda, Remi-
 gio, & Brunone, *Et pro etiam accipias*.

109.

Porrò autem, non est in Hebraicis libris, ut nec in vulgatis Græ-
 cis, quos tuentur, Iustinus, Basilus, Chrysostomus, atque Euthy-
 mius, numero multitudinis *filia*, sed *filia* *עַל-וַת-וּבְרַת* *ὁ θυγάτηρ τῶν*. hoc
 modo, qui Latinè legeret, nos quidem codicem nullum inuenimus;
 nam Regiam textum ex Græco, ut aliàs, mutatum, margo loqui-
 tur; & Isidori Clarij Biblia, ex Hebræo variata, scholia satis indi-
 cant: sed R^m D. Iansenius, suis plerisque codicibus, ita legi, testa-
 tum facit. quamobrem, sic habet textus, paraphrasi eius: coniu-
 ctus. Cæterùm, annotat Scholiastes Hebraicus, *filia* collectiuum
 esse nomen pro populo, ideoque iungi verbo plurali *deprecabuntur*.
 quamquam, Chaldeus paraphrastes, &, cum Basilio, Chryſosto-
 mo, ac Theodorito, Euthymius, *deprecabuntur* à præcedenti separent,
 & ad diuites plebis referant. subaudiunt autem, Basilius, Euthy-
 mius, & Chaldæus, in priori, *erit aut veniet*: Et filia Tyri, hoc est, Ty-
 nus, ait Euthymius, erit in muneribus. Basilius: Et filia Tyri veniet
 aliquando cum muneribus. Chaldæus interpretatus est: Et habita-

Manuscripti
 S. Martini
 Cethigates
 res habet.

tores arcis Tyri cum muneribus venient, & vultum tuum manè precabuntur ad domum sanctuarii tui diuites populorum.

110.

Psal. 44. v. 14. *Omnis gloria eius filia regis ab intus*. hoc quidam ita intelligunt, vt *filia* sit nominandi aut vocandi casus. Cassiodorus: *Omnis gloria eius filia regum ab intus*. Vides quemadmodum in Ecclesiæ præconio perseverat? Gloria est siquidem Ecclesiæ, quando filia principum siue iustorum conuertuntur ad Dominum, & secreta se cupiunt cordis deuotione offerre. Richardus Pampolitanius: Sed ne putetis ei placere ornatum exteriorem, videte quid concupiscat. *nam omnis gloria eius, o filia regis*, ab intus, id est, in testimonio bonæ conscientie, vt interius sitis decoræ in virtute &c. fuit autem erroris occasio, pronomen *eius*, quod aliò referendum existimauerunt, quam ad id quod sequitur *filia regis*, quamquam Cassiodorus, deprauato eadem fortassis occasione codice, *regum* habeat, quo modo est in Romano Psalterio Tornacensis manuscripti. hinc factum est, quòd quidam, vitandæ obscuritatis ergò, *filia* cum *filia* commutauerint, *Omnis gloria eius filia regis ab intus*, id quod Augustinus Steuchus legit ac redarguit. Quia igitur *eius*, orationem & orationis sensum interturbat, omittendum esse censet Iacobus. Et sanè, in quibusdam libris tollitur, tribus nostris, vno, scilicet, ab Isidoro Clario castigato, duobus à Parisiensibus excusis, & plerisque D. Iansenij. Nec legitur Græcè, *πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τῆς βασιλῆως ἐσωθεν*. Videtur D. Iansenio, ex Augustino in nostros libros irrepisse; Richardo Cenomano, ex Romana Psalmodia, vel alijs editionibus, additum esse. Verùm, quia non tantum veteris, quo Augustinus est vsus, aut Romani Psalterij, verum etiam nostri, codicibus, ad eò constanter legitur, vt nullum sit nostrorum manuscriptorum, à quo prætermittatur; quum etiā posteriores enarratores, qui nostro sunt vsi Psalterio, Beda, Haymo, Bruno, Lombardus, Thomas, & alij, concorditer legant: non facile adduci possum, vt, ab interprete non verum esse, credam, & quis, obsecro; id addidisset, quod sententiam, non tantum non illustrat, vt etiam obscuret quam maximè? Vnum Lobiensis Abbatia exemplar, in Gallici Psalterij descriptione, obelo prænotat, qui, si ex Hieronymi castigatione remansit, *eius*, in 70. translatoribus, plus haberi, significat. Sed nos, neque in Græcis libris legimus (vt nec in Græcis Authoribus, Iustino, Basilio, Theodorito, Euthymio) neque in Hebraicis exemplaribus penitus desideramus. Vertit quidem ex Hebræo Hieronymus (etiam in commentariis Principia scriptis, vbi primum produxerat hanc lectionem: *Omnis gloria eius, gloria filia regis, ab intus*) absque *eius*: *Omnis gloria*

gloria filia regis intrinsecus. sed, si, quod Hebraicè est, כבודה, legas כבודה, verborum translatio est: *Omnis gloria eius filia regis intrinsecus*. nam כבוד gloriam, כבודה gloriam eius, feminae videlicet, denotat. Hebraicis in libris punctatur כבודה, id quod *inclitam* seu *gloriosam* interpretantur: Tota inclita est filia regis intrinsecus. quidam reddunt: *Omnis gloria filia regis intus est*. Fortassis igitur ex כבודה versum est, quod plerisque Latinis codicibus legitur, pronomen *eius*. Cæterum, etsi textui non superfluat, certè sensui superfluum est (id quod & Angelicus Doctor annotauit) ideoque commodè omittat translator. est enim sensus: *Omnis gloria eius, nempe, filia regis, ab intus*. Familiare id Hebræis est, pronomina quæ sensui superabundent addere, exempla passim obuia sunt. Psal. 73: Mons Sion in quo habitasti in eo. Psal. 104: Misit Moysen seruum suum, Aaron quem elegit ipsum. & cætera huiusmodi.

In Hebraico ex
Portugalia
Psalterio, ex-
stat כבודה, id
quod D. Lim-
danius notauit.

Psal. 73. a. 2.
Psal. 104.
c. 26.

Psal. 44. v. 18. *Memores erunt nominis tui*. sic scribunt multi Latini codices. sic legitur in Veteri & Romano Psalterijs. sic habetur in Arnobij, Augustini, Cassiodori, Bedæ, Pampolitani, & Hieronymo adscriptis, commentarijs. sic denique scribitur in quibusdam Græcis antigraphis, Illustrissimo Cardinali Sirleto teste, & nominatim Vaticano. Alij verò Latini libri, ijque integritate spectatiores, habent: *Memor ero nominis tui*. antiqui Epanorthotæ, 4. Parisiensium, 4. Hentenij, quinq. nostri, cum Gallorum Psalterio, & Brunonis textu. his volunt Enarratores, Basilius, Chrysostomus, Hieronymus, (nam Principia virgini Psalmi 44. expositionem scripsit) Rufinus, Cassiodorus, Theodoritus, Remigijs, Euthymius, Bruno, Ludolphus, Richelius, F. Pelbertus, P. Herentalensis. his adde, Apollinarem, & Iustinum martyrem cum Tryphone differentem. Suffragantur eisdem plerique codices Græci: ad stipulantur Hebraici. Haymo, Lombardus, & Iohannes de Pastura, vtrumque exponunt. Chaldaicus textus Regia editionis, par est Hebraicò: qui autem in editione Venetorum est, hanc habet paraphrasin: In tempore illo dicetis, *Memorabimus nominis tui in omni generatione & generatione, cui consonat Nebiense Psalterium, præterquam, quòd אידבר habeat pro נדבר; memorabo pro memorabimus.*

111.

Memorabo
Neb.

Quod deinceps à nonnullis subiungitur *Domine* (*Memor ero nominis tui Domine*), emendationibus in libris non legitur; à Tractatoribus non additur; ab Hebraicis, Chaldaicis, & Græcis exemplaribus, non agnoscitur. Existimat Epanorthotes, tum hoc, tum illud *Memores erunt*, ex cantu & versiculis Apostolorum sumtum esse, id quod, maximè

112.

maximè de isto Domine verum arbitrer : nam alteram , ex veteri pri-
mum Psalterio profuxisse videtur. Non igitur sine ratione D. Lin-
danus Psalterium emendauit : Memor ero nominis tui in omni generatio-
ne & generationem.

113. Psal. 46. v. 5. Speciem Iacob quem dilexit.] Alij codices legunt quem,
masculino genere, alij quam fœminino , multi ita scribunt, vt facilè
vt rous modo possis legere, ex quo, error natus videtur. Hierony-
mi, Bedæ, Brunonis, Pampolitani, Lyrani, Carensis, Turrecrema-
tensis, Richelij, & Valentiani, commentaria, exponunt quem. ad Ia-
cob enim referunt. Cassidori & Remigij enarrationes, probât quam,
nam speciem subaudiunt. Haymo & Lombardus vtrumque expli-
cant. Hebræis & Chaldæis anceps est sermo, ita vt vtroq. hoc modo
transfere liceat. Plerique nostræ ætatis Interpretes, quem vertunt:
Hieronymus quam reddidit: Gloriam Iacob quam dilexit. Græci li-
bri, quam constanter habent, clarissimè consentiēte Euthymio Græ-
co Enarratore: Ἡν καλλοῦν ἰακώβ ἢ ἡγάπησεν. Atque hanc fœminini
generis lectionem, vt & nostræ editionis germanam, amplectuntur.
Epanorthotes, Titelmanus, & alij nonnulli: in quorum sententiam.
Lindanus abiens, emendauit: Speciem Iacob quam dilexit. Parisienses
verò, ab his dissentientes, scripserunt: Speciem Iacob quem dilexit.

καλλοῦν
ἐχέον,
ἡγάπησεν.

114. Psal. 46. v. 10. Quoniam Dii fortes terra vehementer eleuati sunt.] Dii
legunt Latini codices, exponunt Latini Tractatores, tam primæ æta-
tis, quàm mediæ ac postremæ. Sunt verò hodie Latinæ quædam
editiones, castigatæ Dei, Regis nimirū, Clarij, & Lindani. est enim
Græcè δῆ, singularis numeri secundo casu. ὅτι τὸ δῆ οὐ κέεται ἐν τῷ γένει
σφόδρα ἐπισημασθῆναι. quæ & Græcorum Enarratorum, ac Iustini contra
Tryphonem disputantis, est lectio. Quin etiam Apollinaris ad eum
scripsit modū ἀπὸ θεοῦ θάραξεν ἡ γῆ ἐπὶ τὰ ἄρρητα: quod est. Con-
tra Deum superbia armati sunt principes terræ. Coniiciunt itaq. La-
tinè versum Dii: intellectum autē fuisse pluralis numeri primum ca-
sum, ac proinde Dei mutarū in Dii. Cui coniecturæ etiā Hebræa suf-
fragantur קַי לְאֱלֹהִים מְרִי מְרִי מְרִי. Nam, adiuncta voci מְרִי
(quod est, Dei nomen, vt notum est, quamquam Deos quoque, cum
pluralis sit numeri, significet) seruiens littera ל, ipsam, non primo
casu accipiendam, docet. Vertunt igitur ex Hebræo: Quoniam Dei,
aut Deo, scuta terræ, vehementer eleuatus est. Chaldæus exposuit:
Quoniam Domini sunt clypei terræ, &
super illos omnes vehementer eleuatus est. Nebiense Psalterium,
cum Venetorum Bibliis habet: Quoniam co-

Uen. Neb.

קַי לְאֱלֹהִים

ram Domino clypei &c. Non parum igitur verisimilitudinis, cum ex
Græcis, tum ex Hebræis, superiori coniecturæ accedit. Et certè, in
Latino Psalterio, quod, in Hieronymi operibus, Græco textui ad-
iunctum, exstat, Dei reperio, si, non nostra ætate facta mutatio, sed,
aut ipsa translatio, aut Hieronymi emendatio est. Verum, quid pro-
hibeat, cur minus scribere possimus Dei, etiam nullo adiuti codice,
cum id plurimum probabilitatis habeat, & à germana lectione, qua-
quæ illa sit, non discrepet? Cum autem ex plerorumque Latinorum
tractatorum commentarijs, dijs eis aut lectum aut intellectum pa-
teat: nescio quid ex Cassiodori commentario colligi possit. sic habet:
Quia fortes terræ, qui erant populus Dei, nimium eleuati sunt. Hie-
ronymi ex Hebræo translationem, è nostra editione deprauatam,
verisimile est. Pleraque exemplaria legunt: Quoniam Dii scuta
terræ vehementer eleuati sunt. Hunnari manuscriptum, O, scribit:
Quoniam Deus scuta terræ vehementer eleuatus est. Regia editio
variatur: Quoniam Deo scuta terræ, vehementer eleuatus est.

sculpta.
eleuata.
MS.

Pf. 47. v. 3. Montes Sion, latera Aquilonis. Ea est antigrahorum
quorundam lectio, Brugensis, P., & antiquorum Epanorthotæ: quæ
Græcis codicibus consentanea est, & authores habet, Augustinum,
Græcosque Commentatores, Theodoritum atque Euthymium. Ple-
rique verò Latini codices, singulari numero Mons Sion scribunt, con-
formiter Hebraicis & Chaldaicis exemplaribus. Atque hanc lectio-
nem sequuntur, Ambrosius, Hieronymus, Rufinus, Arnobius; vt
videtur; Cassiodorus, Beda, Haymo, Remigius, & posteriores. Ad-
monet autem Ambrosius, Græcè legi montes, hoc est ὄρη. Et montem
quidem, inquit Euthymius, plurali numero montes dicit. Gallicum
Psalterium codicis Lobiensis montis habet. qua de re Beda: habent,
inquit, quidam libri montis Sion, quod sic constituitur, Ciuitas funda-
tur ab exultatione vniuersæ terræ, montis Sion, id est, ab his qui de
Iudæis conuersi exultant &c.

115.

Pf. 48. v. 10. Et laborauit in æternum. Sic quidam codices legunt,
præterito tempore laborauit; nonnulli Epanorthotæ, nonnulli Linda-
ni, nonnulli nostri; cum Herbipolensis Psalterio. atque hoc modo est
Græcè ἐν ἐξουσιασεν ἡ γῆ ἐν τὸν αἰῶνα. id quod sequuntur, Basilij, Chry-
sostomi, Theodoriti, Hieronymi, commentaria, & Apollinaris car-
mina. Corruptam est autem, quod habent exemplaria quædam, li-
berauit. Alij Latini codices futuro tempore habent: Et laborabit in æter-
num. quo modo, Rufinus, Augustinus, Beda, Haymo, Remigius,
& alij Latini his posteriores, legunt. Ambrosius vtrum legerit, non
scatis

116.

fatis liquet. priora eius verba prateritum; posteriora, futurum adstruere videntur. Qui solus, ait de Christo, patrem reconciliauit, & laborauit vsq. in finem, quia nostrum laborem ipse suscepit, dicens &c. At paulo post: Ergo homo non dabit iam propitiationem suam, nec redemptionem, quia semel ablutus est à peccato per sanguinem Christi. Laborabit tamen vt seruet præcepta viuendi, & à mandatis caelestibus non recedat. Dum, viuit in labore sit, & perseueret in eo; vt viuat in finem. Hebrais est quidem præteritum *וְיָבֹרַח*, sed, quod, vau littera, in futurum doceat conuertendum, quapropter transferunt, Hieronymus, & post hunc alij: Et quiescet, seu, cessabit in sæculum. Chaldaeus: Et cessabit malum eius, punitio eorum, vel (vt est in Nebiensis) & punitio eius, in seculum. futuri temporis lectionem præferre videtur Epanorthotes; præteriti Lindanus.

Non possum non mirari Euthymij in hunc locum cõmentarium, qui non exponat τὸ ἐμὸν ἔργον, sed nescio quid aliud adferat. Similia sunt admodum Græca verba *κοπέω* & *κοπέω*, quorum illud laborare, hoc quiescere denotat. Itaque, in suspicionem adducor, fortassis ἐμὸν ἔργον aut *κοπέω*, quomodo Hebraicè est, ab Euthymio lectum. huic enim lectioni aptius conueniant, quæ ab eo dicuntur: verumtamen, nec quietis meminit, sed vitæ. Cum pupugerit, ait, propheta: eos qui penitentiam non egerunt in præsentis vita, nunc ad penitentes conuertitur, & futurorum spe penitentiae molestias consolatur. Et viuet, inquit, in seculum hoc præsens, ille, nimirum, qui penitentiam agit, & deinceps etiam viuet perpetuò hoc enim significant verba illa, viuet in finem, &c. *κοπέω*, quod est, cessare, quiescere, si fortè verterint *l x x*, genuinam vulgatamq. verterunt vocis *וְיָבֹרַח* significationem. Chrysostomus, Alius, inquit, Interpretes dixit: Et quieuit in seculum. Alius: Sed cum deserit huic seculo, viuet in æternum. hinc est, quod Iacobus legendum nobis censeat, *pro laborabit, quiescet*. Ex Hebræo, inquit, non *laborabit, sed quiescet*, quod illi oppositum est, legendum est. id enim ad Christum redimentem respicit, & ad id quod sequitur, & viuet adhuc in finem, siue, viuet ultra in sempiternum, conspirat. at non æquè, *laborabit*. Itaque Psalterium emendauit: *Et quiescet in æternum*. audacter nimis.

117.

Ex eo quod sequitur, *Et viuet adhuc in finem*, Verus Psalterium & Romanum tollunt *adhuc*, consentientibus primæ ætatis Scriptoribus (qui serè veteri Psalterio, cui Romanum proximè accedit, vsi sunt) Arnobio, Ambrosio, Hieronymo, Augustino, Cassiodoro. Neque enim lectum est olim, vt nec nunc legitur, in Græcis libris. Verum, addidit nostræ editioni Hieronymus, ex Hebræo, id quod loquitur

loquitur asteriscus, qui ipsi *adhuc* in antiquis exemplaribus præponitur, Herbipolensi, Tornacensi, Lobienfi, Brugenfi. hinc omnibus nostræ editionis codicibus, quos quidem viderim, additur (Goticum enim Romani Psalterij exemplar esse, multis iam argumentis didicisse mihi videor) & à mediæ postremæque ætatis Latinis tractatoribus legitur.

Pf. 48. v. 12. *Vocauerunt nomina sua in terris suis.* τὸ *suis*, Latinorum exemplarium quædam, D. Iansenio teste, tollunt; pleraque, nostra vniuersa, legunt. Græcorum librorum, sex nostris, cum Basilio, demunt; tres alij ex nostris, cum Theodorito & Euthymio, addunt. Latini plerique Patres agnoscunt: Hebraici & Chaldaici libri omittunt. Legunt autem nonnulli veterum, non *suis*, sed *ipsorum*. Ambrosius: Inuocauerunt nomina eorū in terris ipsorum. cuiusmodi & Augustini & Cassiodori ac Romani Psalterij lectio est. Atque hoc etiam pacto verti ex Græco potest: ἐπεκαλεσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Hebraicè ad verbum est: Vocauerunt in nominibus suis, aut eorum, super terras.

118.

Inuocant:
Aug. Cass.
Rom. Got.

Pfal. 48. v. 13. *Et homo cum in honore esset, non intellexit.* Coniunctionem & multa Latina exemplaria omittunt, Hentenij tredecim, nostra sedecim. Sed minùs rectè, quippè quæ legatur in emendatissimis quibusque, nostris sedecim, & antiquis Epanorthotæ, suffragantibus, Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris. Hac de re scripsit Suniæ & Fretelæ Hieronymus: *homo cum in honore esset. pro quo in Græco vos inuenisse dicitis: Et homo cum in honore esset. ἢ ἀνθρώπου ἐν τιμῇ ὄν: sed sciendum, quod iste versiculus: bis in hoc psalmo sit, & in priori additam habeat & coniunctionem; in fine non habeat. Hac Hieronymus. In fine verò, ex nostris: Latinis codicibus, vnus Gothicus, cum Romano Psalterio, & vulgatis exemplaribus Græcis, addit &: verum, contra fidem librorum nostræ editionis; Hebraicorum quoque exemplarium, nisi, coniunctionem, quæ illis in media est sententia, in initium reijcias. אָרְם בְּיָקָר לֵילָא בְּיָקָר. Græcus quoque Vaticanæ Bibliothecæ codex (id quod testatum facit D. Sirletus) & inter Græcos expositores, Basilius, inter Latinos, Rufinus, Augustinus, Beda, posteriori hoc loco coniunctionem omittunt. Sed hæc iterum occurrit Hebraicum illud ex Anglia Psalterium, legiturque אָרְם בְּיָקָר. Et homo, posteriori, vt priori loco. dolendum est, non fuisse illud Hieronymo visum, vt sinceram potuisset Sophronio dare interpretationem, & germanam Suniæ indicare lectionem. Sed addendum est quod maioris est ponderis. Hebraicis nostris codicibus, priori loco legitur אָרְם בְּיָקָר בְּלֵילָא. hoc*

119.

R. est.

est, & homo in honore non permanebit, posteriori וְאִם בְּקִיָּם וְלֹא יִבִּין אִם בְּקִיָּם
 homo in honore & non intelliget. Illi autem Anglicano Psalterio,
 posteriori loco vt priori, בְּלִיָּן בְּלִיָּן וְאִם בְּקִיָּם בְּלִיָּן legitur. Quineriam ob-
 seruatum est à R^{mo} D. Lindano, in antiquo illo Portugallicæ Syna-
 gogæ Psalterio, similiter vtroque loco בְּלִיָּן בְּלִיָּן scribi. Interpretes se-
 ptuagintaduos; cum vtrobiq. εὐσεβῶς non intellexit reddiderint, vtro-
 bique בְּלִיָּן legisse, sit verisimile, nisi, fortè, versus vnum alteri simi-
 liter legendum, quod intercalares versus conformes esse soleant, exi-
 stimarint: vel, eundem vtriusque sensum esse iudicarint. Certè prio-
 ri loco בְּלִיָּן בְּלִיָּן, posteriori וְאִם בְּקִיָּם וְלֹא יִבִּין, non tantum habent nostræ ætatis
 Hebraici libri, verum etiam vetustissimus quidam qui est in præcla-
 rissima Societatis Iesu Louaniensi Bibliotheca: nec hic tantum, sed
 & ea exemplaria quibus olim vsi sunt Chaldaeus Paraphrastes & D.
 Hieronymus. Ille namque priori loco vertit חַיִּבָּא בְּקִיָּם *
 * וְאִם בְּקִיָּם * Et filius hominis peccator in honore non permanebit*
 (significat enim בְּקִיָּם, Chaldaeis, quod Hebræis בְּקִיָּם, hoc est, perno-
 ctare, permanere, &c.) posteriori וְלֹא יִבִּין *
 * וְאִם בְּקִיָּם * Filius hominis peccator, in tempore quo subsistit ipse*, &
 non intelliget. Hic (Hieronymum pau. o) priori loco transtulit: Et
 homo in honore non commorabitur; posteriori: homo cum in ho-
 nore esset non intellexit. sic enim fide dignissima exemplaria octo,
 quæ apud nos habemus, legunt. Nonum, ex M. N. Hunnæi Bi-
 bliotheca, O signatum, priori loco habet: Vt homo in honore non
 commorabitur; posteriori: homo in honore non commorabitur. Si-
 milem reddidit, haud dubiè scriptor, posteriore locum priori.
 nam & quod sequitur, ita scripsit posteriori, vt est priori in loco*:
 Assimilatus est iumentis, exequatus est. cum hæc in aliis codicibus,
 prioris solius loci sit lectio; posterioris verò: *Comparauit se iu-
 mentis & "silebitur". Non semel aduertit, illū Hieronymiani Psalterij
 scriptorem in mutando liberioem fuisse. Non est itaq. mutandus,
 aut corruptelæ arguendus, Hebraicus textus, etsi non eodem modo
 vtroque habeat loco. Nam, neque in canticis, intercalares versus, ita
 sibi mutuo respondent, vt nulla vnquam voce discrepent; quinimò
 frequenter videmus, eos non nihil, pro loci opportunitate, mutari.
 Et, si quis rectè consideret, optimè conuenit, prius בְּלִיָּן, posterius
 וְאִם בְּקִיָּם. Cum enim dixisset propheta, inpium, famæ quæ ad posteros
 perueniret studio, suum terris indidisse nomen, conuenienter subie-
 cit, eum in honore non perduraturum, quinimò non pluris quàm
 bestię faciendum quibus se similem fecit. Huius autem causam, ea-
 dem penè repetita sententiâ, eleganter in psalmi sine expressit: Quia,
 cum

וְאִם בְּקִיָּם *
 * וְאִם בְּקִיָּם *
 * Et vir. Neb.
 iensi Psalt.
 cum Venet.
 *cum iustis.
 Neb. Ven.
 וְאִם בְּקִיָּם *
 * וְאִם בְּקִיָּם *
 * Et vir. Neb.
 *in honore,
 Neb. Ven.
 * & R.
 *Hebraicè si-
 militer vtroq.
 legitur loco.
 * Comparatus
 est R. Arg.
 Torn.
 * silebit R.
 * similabitur
 s MS.

cum in honore propter diuitias esset, non fuit intelligens, sed pecu-
 dum vitam imitatus, sese similem illis fecit. Cæterum, non est mu-
 tandus Latinus textus, nimirum, qui ex LXX I I Interpretibus, quos
 eo modo transtulisse concors sententia est, redditus sit.

[Psal. 51. v. 2. Venit David in domum Abimelech.] Abimelech scribunt
 Latina pleraque exemplaria, cum Arnobio, Cassiodoro, Beda, Hay-
 mone, Remigio, Thoma & Brunone, consentientibus nostris Græ-
 cis antigaphis, & Apollinaris Psalterio. Codicis verò Lobienfis
 Gallicum Psalterium & Romanum, Basileensia *, item & Quente-
 liana Biblia, & antiqua Epanorthoræ exemplaria, legunt Achimelech,
 cum S. Hilario inter Latinos, & Theodorito atque Euthymio inter
 Græcos, conspirantibus Hebraicis, Chaldaicis que libris. Primi Re-
 gum libri capite 22, vbi historia & verba Doeg, quæ psalmi titulus
 recitat, commemorantur, Hebraici, Chaldaici, & Latini codices,
 Achimelech concorditer legunt: atque, eo capite quod præcedit, simi-
 liter. Græci autem libri, mirum in modum variant. Aldinum exem-
 plar & Argentoratense, vicesimo-primo capite legunt ἀβιμέλεχ; vice-
 simo-secundo ἀχμέλεχ. Basileense, vtroque capite habet ἀβιμέλεχ;
 excepto 14° versu 22ⁱ capitis, cui est ἀχμέλεχ. In Argentoratensi, ca-
 pitis 22ⁱ primo loco, hoc est, versu nono, ex Vaticano castigatum
 habemus ἀβιμέλεχ, quo modo Theodoritus, in hoc Historiæ Regum
 loco, vbi Doëgis ad Saulem verba narrantur, esse, monet. Regium
 ex Complutensi constanter scribit ἀχμέλεχ, id quod genuinum mag-
 is esse videtur. Nam & Enarratores, Hilarius, Hieronymus, Au-
 gustinus, qui Græcis aut ex Græco versis libris vsi sunt, in Regno-
 rum libro Achimelech se legisse significant. Itaque, Psalterium R^{mi}
 D. Lindani opera castigatum, legit: Venit David in domum Achimelech.
 Cæterum, D. Augustinus, quia in Psalmorum codicibus, magis
 Abimelech quàm Achimelech inuenit, Abimelech potiùs existimat scri-
 ptum, & in mysterio mutatum à prophetico spiritu germanum sa-
 cerdotis nomen, ne tanquam res historiæ persequaris, & sacrata vela
 contemnas. quam ob causam etiam, in 33° psalmi titulo, Abimelech
 pro Achis positum arbitratur. Verum, non magis à mysterio alienum
 est Achimelech nomen quàm Abimelech: & quemadmodum Augusti-
 nus mysterium Abimelech nomine significatum prodir, ita Hilarius
 sacramentum Achimelech nomine tectum reteggit. quanquam, cum, ita
 vt historia habet, scribitur, non vsque adeò ad indaganda mysteria
 urgeamur. Sed parum mouet, quòd plures codices Abimelech ha-
 beant, cum quotidie comperiamus, meliorem numerum à maiore
 superari. Hæc dico, salua doctissimi iuxta ac sanctissimi Augustini
 R. 2. reueren-

120.

* ante annos.
74. excussa.

reuerentia, qui agnoscit etiam non absurdè sentiri, propter nominis similitudinem, & vnius syllabæ differentiam, titulos variatos: Porro, non accidit varietas, ex vicinitate Hebraicarum litterarum ו & ב, id quod Hieronymo adscriptus commentarius notat: *Venit*, habet, *Dauid in domum Abimelech*. In Regnorum libro, & in ipso Hebraico Psalterio, *Achimelech* (hoc enim modo legendum esse, etiam ordinaria Glossa, in qua hæc referuntur, & Petri Lombardi collectanea, comprobent) scriptum est: sed quoniam berth ב & caph פ apud Hebræos litteræ modico apice distinguuntur, idè error faciliùs obrepit. Crassus fanè hoc loco, eius, qui errorem redarguit, error, quem non faciliè Hieronymo adscripserim. Non enim per ב, sed per פ, Achimelech scribitur. Existimant autem, Theodoritus, Euthymius, atque Epanorthotes, binominem hunc fuisse, dictum & Abimelech & Achimelech. Theodoritus quidem, quia in 51. Psalmo vocetur Achimelech: in Regù verò prima historia, Doim, apud Saullem, Abimelech accusasse legatur. Epanorthotes autem, quia, ut inquit, iuxta Hebræum & Hieronymum, 1. Paralip. xviii. g. *Abimelech* iste dicitur, id est, pater meus rex, qui 11. Regum vii. i. *Achimelech*, id est, frater meus rex, appellatur. Atqui, non fuit iste Achimelech, ille cuius meminit Psalmi titulus. Is enim cuius meminit titulus, regnante Saule Sacerdos maximus fuit, atque à Doege Saulis iussu interfectus est, antequam consequeretur regnum Dauid: ille autem cuius mentio est 2. Regum 8. & 1. Paral. 18, istius fuit nepos, ex filio Abiathare, & pontifex adepto regnum Dauide. Hieronymus, siue quisquis Author est quæstionum Hebraicarum in libros Paralipomenon, non aliud dicit, quàm, eum qui in Regum dicitur Achimelech, in Paralipomenon vocari Abimelech. Sed quemadmodum, nepos, & Abimelech dictus est & Achimelech: sic potuit & auus vtroque nomine vocatus fuisse. Verùm, ad hoc non cogunt nos Hebraici libri, constanter enim Achimelechem vocant, nisi 33. Psalmi titulus, ubi *Abimelech* legitur, de hoc, non de Achis Gethæorum rege, intelligendus sit, ut interpretantur nonnulli.

אחימלך
Euthymius in
Psal. 33.

1. Paral. 18.
v. 16.
2. Reg. 8. v. 17

121.

Psal. 53. v. 7. *Auerte mala inimicis meis*. Sic, cum Enarratoribus, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, & Brunone; multa manuscripta. Sed correctiora, suffragantibus Hilario & Augustino (non enim textus sequendi, sed commentaria introspectenda sunt) *Auertet* habent: Brugense, Lobienfe, & antiqua Epanorthotæ. Atq. hæc Græcorum codicum lectio est *σποσπέλει τὰ κακά τοῖς ἐχθροῖς μου*. quam exponens Euthymius, ait: Illa nimirum mala, quæ illi aduersum me meditantur, in eos cōuertet. Apollinaris traduxit *καὶ δεῖα δὸσμενέσων σποσπέ-*

σποσπέλει τὰ κακά τοῖς ἐχθροῖς μου. Hebraicè similiter est, *ושוב הרע וגו'*, id est, reuertetur malum ad inimicos meos. vel, ut legunt (nam illo modo scribunt) *נשוב הרע לשנרי* reddet, aut, conuertet malum in inimicos meos. *Reddet*, non *redde*, Hieronymus vertit, si Epanorthotæ & castigatoribus exemplaribus fides habetur. ad eundem modum Chaldaicè est *קיש לרעיקי קיטב* conuertet malum in eos qui affligunt me. vel, ut in Venera editione est, *קישא קיטב* reuertetur malum, &c. Græca Regis editio, cum Complutensi, pro *σποσπέλει*, habet *σποσπέλει*, id quod transferunt *auertes*: sed rectiùs transferatur *auertat*, tam si Græcum quàm si Hebraicum attendatur. Verisimilior igitur Latinorum codicum lectio est *auertet*. *Auertet autem mala inimicis meis*, hoc est, detorquebit mala in inimicos meos. Existimari *auertet* in *auerte* mutatum, quòd sequatur: *In veritate tua disperde illos*. Sed non est infrequens Psalmographo subita personæ mutatio. Hilarius, exposito illo *Conuertet mala inimicis meis*: dehinc, ait, rursùm fit ad personam Dei, ad quem primùm deprecatio erat cœpta, conuersio: *In veritate tua disperde illos*. Qua in parte, non est addenda & coniunctio, quam Epanorthotes, cum ex fontibus, tum ex verioribus exemplaribus, omittendam admonet: nec, cum Augustino, legendum est *virtute*, haud dubiè enim codicis mendo falsus est: nec denique, quæ quorundam fuisse videtur lectio, scribendum est *disperge* Hebræa namque vox *קצץ*, & Græca *ἐξολοθρῶω*, disperdere significant.

Pf. 54. v. 4. *Quoniam declinauerunt in me iniquitates.* Multi Latini codices, cum Beda & Remigio, plurali numero legunt *iniquitates*, quibus Græci quidam adstipulantur. Epanorthotes: Græcus, inquit, habet *iniquitates*. Psalterium Græcum manuscriptum Tornacensis exemplaris; item id quod Parisiis excusum est, atque ex S. Victoris codice emendatum; illud etiam quod est in Hieronymi operibus ex Cheuallonij editione; denique id quod separatim excudit Stelsius anno 43, plurali numero primoque casu legunt *ἀνομίαι*. ὅτι ἐξέκλιον ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαι. quam lectionem & Euthymius agnouit. Quædam, ait, exemplaria *iniquitates* habent, in recto casu, & tunc exponit, quòd iniquitates, hoc est, iniqui homines moti sunt contra me. Alij Latini libri, numero singulari scribunt *iniquitatem*, antiqui Epanorthotæ, duo Parisiensem, vnus Hentenij, vnus noster, cum Gallico Psalterio ex Iacobi editione. hoc modo, ex commentarijs, legisse conicias, Hilarium, Hieronymum, & Cassiodorum. huic lectioni conformiter, habent complura exemplaria Græca *ἀνομίαν*. quæ & Euthymij prior est lectio. huic cōsonat quòd Hebraicè est *כי יקירי עני*, quoniam volent (futurum pro præsentis aut præterito)

122.

Haymo et vult
que meminit
lectionis. Ver.
Su. Ge. ar.
Brug.

super me iniquitatem . item quod Chaldaicè : Quoniam testifica-
buntur contra me נִשְׁפָּטִי mendacium . Non malè igitur D. Lindanus
Psalterium correxit : *Quoniam declinauerunt in me iniquitatem* . Sed et si
iniquitates legendum esset : existimarem , cum D. Iansenio , non pri-
mo casu intelligendum ; quin potiùs Græcos codices , quibus ἀνομιὰν
legitur , deprauatos ex ἀνομίαν . sunt enim ι & ν Græcæ litteræ figura
admodum similes , præsertim , si , ipsius iota , inferior pars , non nihil,
vt fit , eleuetur . Apollinaris carmine reddidit : δουρεν ἀνομιᾶς μου
ἐπιλήθεσκον ἀνομιᾶς .

123.

Pf. 54. v. 17. *Ego autem ad Deum clamaui, & Dominus saluabit me.*]
Alij codices habent : *Et Dominus saluauit me* , ita vt præteritum præte-
rito respondeat . antiqui Epanorthotæ , quatuor Parisiensium , sex
Hentenij , nouendecim nostri . Atque hoc modo , Haymo Alber-
stattenis , & Remigius Antifiodorensis , legunt . Græcis etiam du-
plex est aoristus ἐγὼ πρὸς τὸ θεὸν ἐκέλευσα , καὶ ὁ κύριος ἔσωσέν με . sic enim
Vaticanum exemplar scribit . alia , Apollinari & Euthymio suffra-
gantibus , habent καὶ ὁ κύριος ἐποίησέν με . hinc veteris Latinorum
Psalterij translatio fuit : *Et Dominus exaudiuit me* , quam , Arnobius ,
Hilarius , Augustinus , Cassiodorus , & Romanum Psalterium , se-
quantur . Sed , quid Arnobium , vt cæteris antiquiorè , studiosè præ-
pono , cum non constet satis , illius esse Arnobij commentaria , qui
Lactantii præceptor fuit ! nam in Psalmi 109 , commentario , Photi-
num nominatim confutat . Altera Græcorum lectio , ex qua fortassis
nostra fluxit versio , Hebraicis & Chaldaicis consonat libris : quibus
tamen duplex est futurum , sed , quæ rectè pro præteritis accipiantur ,
vt etiam Hebraicus Scholiastes indicat .

Epiusien
Xorn.

124.

Pf. 55. v. 4. *Ab altitudine diei timebo* . hæc Latinorum codicum no-
stræ editionis constans scriptura est . hoc tantum inuenio varietatis ,
quòd affirmando quidam , quidam interrogando scribant . hac inter
veteres Ruffinus vsus est , & vt interrogationem interpretatus est . Est
& Latinorum Tractatorum mediæ postremæque ætatis , eorum nem-
pe , qui nostræ editionis Psalterio vsi sunt , lectio . Græci autem ple-
rique libri , cum Euthymio Græco Tractatore , ἄβ ἀλτιτυδιῆ , iun-
gunt superiori versiculo : ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμῶντες με ἀπὸ ὑψους . quoniam
multi bellantes aduersum me ab altitudine . Tum , ei quod sequitur ,
negationem addunt : ἡμέρας ἢ φοβηθήσομαι , hoc est , dies , vel , die non
timebo . & quidem in omnibus Græcis libris quos vidimus negatio
legitur , consentientibus Græcis authoribus , Euthymio , Theodo-
rito , & Apollinari . De quo , ad Suniam Hieronymus : *Quoniam*
multi

multi bellantes aduersum me , ab altitudine diei timebo . Et dicitis in Græ-
co vos inuenisse ὅτι πολλοὶ πολεμῶντες με , ἀπὸ ὑψους ἡμέρας ἢ φοβηθήσομαι ,
id est , non timebo . quod additum est . Et est ordo : Quoniam multi
dimicant aduersum me , idcirco ego ab altitudine diei timebo : hoc
est , non bellantes aduersum me , sed tuum excelsum timebo lumen .
Quibus verbis , Hieronymus , & reiecit negationē , & vulgatam no-
stram exponit distinctionem , ea quæ , etiam quorundam est Græco-
rum librorum , atq. Enarratoris Theodoriti . Hebraicis libris , vt non
est negatio , Latinis codicibus conformiter : ista est distinctio , quam
Euthymij & plerorumque exemplarium Græcorum esse diximus . sed
facilè distinctio variatur . Clarissimè atque integerrimè locum hunc
ex Hebræo Hieronymus reddidit : Multi enim qui pugnant contra
me altissime . Quacunq. die territus fuero , ego in te confidam . Si-
mili modo Chaldaus : Quia multi pugnant contra me Deus altissi-
me , cuius sedes in excelsis . Die quo timuero , ego super te confidam .
Quod Hieronymus & Chaldaus legerunt מרומ , vt punctati sunt no-
stri libri , י x x i i . מרומ legerunt . illud , *altum* ; hoc , *ab altitudine* si-
gnificat .

Veteris Latinorum Psalterij lectionem , fortasse non inutile fue-
rit addere , quâquam , cum à nostra Latina editione & vulgatis Græ-
cis exemplaribus , tum ab Hebræo fonte , longè recedat . à se ipsa etiam
non parum dissentiat : aliter enim Hilarius legit , aliter Augustinus ,
aliter Hieronymus , si tamen Hieronymi in Psalmos commentarius
est : Hilarius legit : Conculcauerunt me (hinc enim paulò altiùs re-
petere cogimur Psalmi verba) inimici mei tota die . Ab altitudine
dierum non timebo . Quia multi qui debellant me timebunt : ego verò
in te sperabo . Hieronymus : Concul. me ini. mei tota die : ab altitu-
dine diei timebo . Quoniam multi bellantes aduersum me ad alti-
tudine diei timebunt : ego verò in te sperabo . Augustinus : Con-
culc. me ini. mei to. die ab altitudine diei . Quoniam multi qui de-
bellant me timebunt : ego verò in te speraui Domine . Quomodo
etiam habent , vetus Iacobi Psalterium (sed id ex Augustino desum-
tum suspicor) Cassiodorus Senator , & Romani Psalterij , quæ ha-
bentur , exemplaria , Gothicum , Lobienſe , Tornacense , Stapulense .
Testatur Illustrissimus Dominus Sirlerus , non deesse Græcum codi-
cem qui habeat ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμῶντες με , φοβηθήσομαι . ἐγὼ δὲ ὅτι οἱ ἐλ-
πῶ . hinc illa fortasse veteris Psalterij lectio , quam integriorem ha-
buisse videtur Augustinus . sed nimis à prototypo dissonat .

Sperabo
Cass. Rom.
G. H.

Pfal. 55. v. 13. *In me sunt Deus vota tua, que reddam, laudationes tibi.*]
Tua in Græco non est , vt neque in Romano Psalterio : sed ex Hebræo
additum

125.

additum est, ab Hieronymo nostræ editionis castigatore. id quod indicat asteriscus, qui est in antiquis libris, Brugensi, Lobienſi, Tornacensi, Herbipolenſi. *Quæ* legitur Græcè, sed non est Hebraicè: ideoque ei obelum præfigit Brunonis Herbipolenſis Episcopi textus. Hebraicè, versus iste, ad hunc legitur modus: In me Deus vota tua, reddam laudes tibi. Græcè ad istum: In me Deus vota, quæ reddam, laudis tuæ, Latina nostra lectio, ex utroque accipit aliquid, ex quo facta est obscurior. hinc etiam est; quod fit verisimile; Latinorum codicum ea diuersitas, quod alij *laudationes*, alij *laudationis* habeant, cuius, Haymo, Lombardus, & Glossa interlinearis, meminerunt. Sex Hentenij & ipsi Bibliorum Parisiensium textus, scribunt *laudationis*: vniuersi nostri editionis vulgatæ, *laudationes*, cum V. Beda, Remigio Antissiodorensi Episcopo, Brunone Carthusianorum patriarcha, Iacobo Christopholitano Antistite, & Iohanne presule Sabinensi. Addo autem, editionis vulgatæ. Nam Romana nostra Psalteria, Gothicum, Lobienſe, Tornacense, Stapulense, *laudationis* habent: quo modo & Hilarius, qui veteri Psalterio vsus est, legisse videri potest: Non extra se sunt, inquit, ista quæ sperat, nec *laudationis* vota quæ reddenda sunt extrinsecus. capessenda &c. Similia Cassiodorus quoque: Dicit enim, inquit, in se esse vota *laudationis*, Dei tamen munere contributa, quæ in illa perpetuitate reddenda sunt, quando iam sancti indefessis vocibus persoluent laudis obsequium. Existimarim igitur, Veteris aut saltem Romani Psalterij lectionem esse *laudationis*: nostram verò editionem, emendatam *laudationes*, cum adderet Castigator *tua*, & transfigeret *quæ*. Sanè, Iacobi editio, & antiquissima Lobienſe & Tornacense manuscripta, concorditer, Romano Psalterio *laudationis*. Gallico *laudationes* attribuunt. Sed, cum variè hac de re doctores iudicent, nihil ego decerno. D. Lindanus correxit *laudationis*. D. Hentenus & Parisiensis *laudationes*. Et quidem Hentenus, nam, cum Parisiensium Biblia, in textu *laudationis*; in margine, cum annotatis 4. exemplaribus, legerent *laudationes*: ipse, hoc in textum reulit; illud verò, cum 6. antigraphis, in margine locauit. Parisiensis autem, posterioris editionis textum, ex prioris margine, vt aliàs penè semper, mutarunt.

x26.

Psal. 56. v. 8. *Cantabo & psalmum dicam Domino*. sic, quidam libri, cum Cassiodoro Romano Senatore, & Remigio Antissiodorensi Episcopo. ad quem modum apud Hilarium legitur: *Cant. & psalmum dicam tibi*. Alij verò libri, nec *Domino*, nec *tibi* agnoscunt; dumtaxat *Cantabo & psalmum dicam* legunt. tres Parisiensium, viginti octo nostri: quibus, Ruffinus, Augustinus, Haymo, Bruno, Lombardus, Ludol-

Ludolphus, Pelbartus, Pastura, suffragantur. Suffragantur & Hebraici ac Chaldaici libri. Denique, etiam Græci, cum Græco enarratore Euthymio. sed aliud quiddam (quod ipsum aut simile, etiam Apollinaris & Theodoritus legerunt, & quod mitum est, inter Latinos, Richardus Pampolitanus) adiiciunt: *ἀσμαι ἐν ψαλῶ ἐν τῇ δόξῃ μου*, cantabo & psalmum dicam in gloria mea. id quod, rectè, à Vaticano exemplari omittitur. est enim ex 107. Psalmo huic adiectum: quemadmodum *ἐξέγερθε ἐν τῇ δόξῃ μου*, exurge gloria mea, ex hoc illi adiectum, nobis; post D. Hieronymum, videtur, quanquam, in Hebraico ex Anglia Psalterio, utroque Psalmo legatur. Itaque, & quod plerisque Græcorum libris additur *ἐν τῇ δόξῃ μου*, transfodiendum est: & quod quibusdam Latinorum codicibus legitur *Domino*, iugulandum est. Sanè, à Dominis Hentenio & Lindario reiectum est: & Lobienſe, Tornacense, manuscripta, ac Iacobi editio, concorditer, Romanæ Psalmodiæ *Domino* addunt; Gallicanæ, quæ nostræ est editionis, demunt.

Hieron. ad
Siniam.

Psal. 57. v. 7. *Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum: molas leonum confringet Dominus.* Antiqua Epanorthotæ exemplaria scribunt: *Molas leonum confregit Dominus*; quæ & Brugensis manuscripti lectio est, quanquam alteram quoque annotatam habeat. Lugdunensis etiam Biblia anni 1522, & Glossa ordinaria anni 1540, in margine, aliàs *confregit* legi notant. Atque hæc Tractatoris Cassiodori dilucida est lectio. Videtur & Remigij Antissiodorensis fuisse: *Et molas leonum*, inquit, id est, violentas & apertas damnationes, vt, *Crucifige, Crucifige, Confringet Dominus* quando resurrexit, & mors illi ultra non dominata est. similis est Richelij commentarius: est autem hæc lectio, Græcis libris consentanea: iis enim, priori versus parte, futurum *συντρίψεται*; posteriori, aoristus *συνέθλασεν*, legitur. quibus, Euthymius, Græcus author, consentiens, scribit: Illud etiam considera, quomodo aliquando Propheta, in futuro tempore dicat, *conteret*: & aliquando in præterito *confregit*. huiusmodi enim est Prophetarum mos, vt sæpius diximus. Arnobius, Hieronymus, & Beda, duplex habent futurum. Hilarius & Augustinus, duplex præteritum. Hebraicè vtrumque imperandi modo legitur: *Deus ex ore eorum: molares leonum confringe Domine*: quæ Hieronymi & aliorum interpretatio est. Nota autem, Anglicano codici, pro *ψαλμῷ* scriptum *ψαλμῶν*.

127.

contere
in
caulorum:
leonum

Psal. 61. v. 5. *Cucurri in firu*, constanter scribunt Latini codices, vnanimiter exponunt Latini tractatores. hoc igitur modo Latinus

128.

S Inter-

8144. Gg.

Interpres reddidit. Est autem Græcè ἐδ' ἐμὸν ἐν ὄψι. id quod totidem verbis in carmen transtulit Apollinaris. Id verò, tam *cucurrerunt in siti*, quod textus consequentia exigere videtur, quàm *cucurri in siti*, verti potest (quod etiam Ambrosius annotavit) est enim, aoristi secundi tertia pluralis, par primæ singulari. Itaque, Græci Enarratores, Basilii, Theodoritus, atque Euthymius, *cucurrerunt in siti*, intelligunt atque exponunt. Atque hoc modo intelligenda vertendaque Græca, Hebræa, ex quibus illa reddita sunt, docent, neq. enim ambiguum est ירצו ירצו. Id autem alij interpretantur: Placuerunt sibi in mendacio (quod Symmachi; Ambrosio teste; atque Hieronymi est) vel, diligunt, seu, volunt mendacium. Nam ירצו plerumque, velle, placere, significat; aliquando, ambulare, currere. Aut fortasse legerunt LXXII. ירצו à themate ירצו, quod propriè denotat currere, ירצו veritatis defectum; id est, mendacium, signat: LXX. ירצו ad potus defectum, id est, sitim transtulerunt, subaudita beth, præpositione in.

129.
- Gallie. Aug.
- H. C.
- Gallie. Aug.
- G. H. C.

Psal. 61. v. 9. *Deus adiutor noster in æternum.*] Romana Pfalteria omittunt *in æternum*. quia, habent, *Deus adiutor noster est*; Goticum, Lobienſe, Tornacense, Stapulense (Goticum est manuscriptum, quod in Bibliorum margine notatum est) idque conformiter Pfalterio veteri, quo, Cassiodorus, Augustinus, Hilarius, & Arnobius, vsi sunt (quamquam, Veterine, an Romano Pfalterio, Cassiodorus sit vsus, multum ambigam) & consentaneè Græcis codicibus, quibus ferè non aliud legitur, quàm ὁ θεὸς βοηθὸς ἡμῶν. Nostræ editionis Pfalteria, addunt quidem *in æternum* (quemadmodum & apud Ruffinum ac mediæ postremæq. ætatis Latinos tractatores reperitur) sed obelo confodiunt, quæ notis huiusmodi signantur, Iacobo teste nos, id, in vno Herbipolensis Episcopi Pfalterio, vidimus. Est autem obelus præfixus, ex Hieronymi sententia, qui ad Suniam & Fretelam scripsit: In 61: *Quia Deus adiutor noster in æternum*. pro quo in Græco sit ὁ θεὸς βοηθὸς ἡμῶν, id est, quia Deus adiutor noster, ergo *in æternum* obelus est, hæc Hieronymus. Videtur autem ex eo additum, quod Hebraice sit *Sela*. סֵלָה רִנּוֹתָהּ אֱלֹהֵינוּ סֵלָה Deus spes nostra, *Sela*. *Sela* quidam interpretantur *in æternum*, ex quibus Chaldeus paraphrastes est (*Deus*, habet hoc loco, *spes nostra in æternum*) Alij, quod idem vnum est, reddunt *semper*, ex quibus sunt, Aquila & Hieronymus, vt significetur, sempiterna esse quæ dicta sunt. LXX. ἰδέσασθε transferunt. vnde, Græca antigrapha, Vaticanum & Nebienſe, & Latina exemplaria, Brugenſe, Lobienſe, Tornacense, Herbipolense, huic loco *Diaplasma* adiiciunt, quod & Hilarius ac Cassiodorus agnoue-

- Gg.
- ὁ ἡμῶν. α.

nouerunt. Græca Tornacensis manuscripti editio addit *is ton eom*, quod est, *in æternum*.

Psal. 63. v. 7. *Defecerunt scrutantes scrutatio.* Hæc communior est lectio. Quædam verò exemplaria legunt: *Defecerunt scrutantes scrutatio*: vnum Parisiensium, Moguntinum; tria Hentenij, tria nostra, Lobienſis codicis Gallicum Pfalterium, Catheræ Francisci de puteo adiunctus textus, & Psalmi R^m D. Lindani; consentientibus Enarratoribus, Beda, Remigio, Ludolpho, Richelio, & Pastura. his accedit Romanū Pfalterium, quod, cum Cassiodoro Senatore, singularis numeri quarto casu, habet: *Defecerunt scrutantes scrutatio*, quo modo & latum Plantini antigraphum legit. Suffragatur eisdem, D. Augustini lectio: *Defecerunt scrutantes scrutationes*, consonant Græcilibri ἐξέλιπον ἐξέρευιν ὄντες ἐξέρευιν ὄντες, quibus Euthymius monachus adhaeret, qui exponens ait: hoc est, Defatigati sunt quærentes dolosas artes. Apollinaris carmine in hunc modum reddidit ἐν δ' ἀργυροπλοῦσιν ἀπείρητα μασσόντες, Sed defecerunt intermina perquirentes. Hebraicè est שָׁמְרוּ שָׁמְרוּ שָׁמְרוּ, quod Felix interpretatus est: Perfecerunt scrutinium inuestigatum. Alius: Exequuntur quod scrutando excogitatum est. Hieronymus, vt LXXII, transtulit: *Defecerunt scrutantes scrutatio*, nam שָׁמְרוּ, à quo deducunt שָׁמְרוּ, quandoque deſignare significat. Putant autè, Nun, aut loco alterius mem*, aut loco dagelch, quod ipsi mem inſigendum erat*, positum, quemadmodum & in Numeris, capitis 17. versu 3. Hebraica nostra manuscripta Pfalteria, Anglicana, & alterum Societatis Iesu, scribunt שָׁמְרוּ שָׁמְרוּ (quamquam, illud Societatis, videatur שָׁמְרוּ supra scriptum habere) quod est, occultauerunt scrutinium inuestigatum, præsertim si per cametz legas שָׁמְרוּ, sed, punctum cametz, Anglicanus codex non agnoscit. Atque hanc *tamenou*, per *o* litteram, scriptionem, videtur & Felix Pratenſis: obseruisse, cuius altera ad marginem versio est: *Abconderunt scrutinium inuestigatum*. Immo, D. Bredembachius, hanc pro Hebraica lectione recitat atque interpretatur. Porro, vt ad Latinorum codicum varietatem redeamus, eodem ferè recidit, vtriusq. lectionis, *scrutatio*, *scrutinia*, sensus. Significatur enim vtraque, diligentissima perſcrutatio, perinde ac si diceretur, quod sæpe aliàs occurrere solet, defecerunt scrutando scrutantes. Si verò referre placeat *scrutatio*, nō tam ad *scrutantes*, quàm ad *defecerunt*, etiam hoc ex altera satis intelligitur lectione. Defecerunt enim *scrutantes scrutatio*, in *scrutinijs* vtiq. Defecerunt autem in *scrutinijs*, vel quia consilium commodum inuenire non potuerunt: vel quia inuentam commodè perficere non quierunt.

130.

Vivamque lo-
Bionem P.
Lombardus
agnoscit.

*scrutinium
R.
*scrutatio-
nes O.
*שָׁמְרוּ
שָׁמְרוּ *

Pfal. 63. v. 7. *Accedet homo ad cor altum.* ea frequentior est Latino-
rum codicum scriptura: quæ & eorum commentariorum esse vide-
tur, quæ Hieronymo adscribuntur. Si, habent, cum sapientia Dei
ad alti cordis intellectum quis accedens, ista discriminet, id est, ve-
ritatem ac falsitatem discernat, tunc Deus exaltabitur. huic similis
est ea littera, cuius Hugo Cardinalis meminit: *Ad cognitionem altam.*
Altera est non paucorum exemplarium scriptura: *Accedet homo & cor
altum.* Sic enim antiqua Epanorthotæ; quatuor Parisiensium, Ver.
Di. o. M. Ge. L. ar; Duo Hentenij, quorum alterum, haud dubito,
Atrebatensis Collegij est; tria aut quatuor nostra, Brugense, Galli-
cum codicum Tornacensis & Stapulensis, Romanum Lobienfis. Sic
Lugdunensia Biblia, alias legi, in margine notant. sic denique, in
quibusdam Benedictinorum Psalteriis, D. Iansenius reperit. hæc es-
se videtur, commentariorum Arnobio attributorum, lectio. Viden-
tes, habent, se defecisse, & hominem accedere ad superiorè gradum
iustitiæ, faciunt ei cor altum, vt per elationem cordis eius exaltet se
Deus ab eo. hanc secuti sunt Bruno & Richelius: vtramque expo-
nunt Petrus Lombardus, Haymo, & Remigius. D. Augustinus quid
legerit difficulter statui posset. *ad* constanter in commentarijs eius
reperitur: & autem legendum, ex ipsa commentariorum enarratio-
ne, R^m D. Iansenius, ostendere adnititur. Certè, V. Beda, dum eam,
quæ ex Augustino sumta esse videtur, explicationem, profert, diser-
tè *& cor altum* legit atq. exponit, subiungitque: habet nostra transla-
tio: *Ad cor altum*, quod satis congruè legi potest sic &c. Theodoritus
atque Euthymius Græci Tractatores, *& cor altum* legunt. Sic &
Græci codices habent *προσελεύσεται ἀνδρωπος ἐν καρδίᾳ καθείᾳ.* Nota-
tum habemus, Vaticano exemplari *καρδίᾳ* legi. id quod conuenire
non videtur, nisi legas *προσελεύσεται ἀνδρωπος καρδίᾳ καθείᾳ;* aut *προσελ.
ἀνδ. καὶ καρδίᾳ καθείᾳ.* . f. *προσελεύσεται.* quibus modis, lectioni, *ad
cor altum*, suffragetur. Græcum Apollinaris carmen est *νεώθεν ἰδμονα
μὴ πνέγων προσελεύσεται ἀνδρ.* cuius sensus est: *Accedet vir prudenti
consilio ex imo (petito) instructus.* Hebraici codices habent *קרב
איש ויהי עמו*, quod est: *Et accedet homo & cor altum.* LXXII.
legerunt *קרב* quod est *& accedet*, vel *קרב* quod est, *accedet.* No-
stra Biblia *קרב וקרב* punctata sunt. itaque transfert Felix: *Et interius vi-
ri & cor profundum. subaudi ex præcedentibus, perfecerunt.* Alius:
Etiam intimum cuiusque & cor profundum. f. exquirunt. Sen-
sus est: *Inquisierunt vel inquirunt quidquid humano ingenio hu-
manaque diligentia inueniri potest. Ad similem modum & Hiero-
nymus interpretatus est: * Cogitationibus singulorum & corde
profundo. f. defecerunt. in peruestigandis, scilicet, varijs profun-*

fundis que consilijs, defecerunt. Inter hæc autem, Hebræis coniu-
ctio constanter legitur (*& cor*) non præpositio. quamobrem, casti-
gatores, D. Lindanius, Iacobus, Parisienses, Psalterium emenda-
runt: *Accedet homo & cor altum.* Cuius sensus, Euthymio auctore, est:
Ad pranos istos peruersa huiusmodi consilia inuestigantes, accedet
homo aliquis, illorum prauitati inferuiturus: accedet, inquam, ho-
mo, qui sit cor altum, hoc est, magni & profundi consilij. Beda, co-
dicum, quos consuluit, deprauatione falsus, vt videtur, nostræ trans-
lationi, *ad cor altum*, tribuit. Porro, non absimiliter ea lectio intelli-
gi possit. *Accedet homo ad cor altum*, vtetur alto profundoque consilio.
Id quod eodem planè modo, priori lectione significabitur, si ver-
bum *accedet* subaudiendo repetas.

Pfal. 64. v. 1. Tanta est in huius psalmi titulo codicum varietas,
quanta vix alibi. In Latinis Louaniensium Bibliis, ad hunc modum
se titulus habet: *In finem, psalmus David, Canticum Aggei, Ieremiae, &
Ezechiae, populo transmigrationis, quando incipiebant proficisci.* Quidquid
igitur ab hoc titulo, variè legi deprehenderimus, ex ordine profe-
remus. Latinum manuscriptum sericatum Collegij Atrebatensis
omittit *In finem*: quod tamen Græcè, Hebraicè, & Chaldaicè, & alijs
plerisque Latinis exemplaribus, Latinisque & Græcis Tractatori-
bus, constanter legitur.

Psalmus David. In Græcis quibusdam exemplaribus est *Ψαλμὸς ᾠδῆς
τῆς Δαυὶδ* psalmus cantici David: sed, vt existimo, aut istud *ᾠδῆς* su-
perfluit (certè à S. Victoris Græco codice & alijs quibusdam tolli-
tur) aut illud *ᾠδῆς* quod statim sequitur. Nam, tam Hebraicè quàm
Latinè, semel duntaxat legitur. *Canticum*, omittit exemplar Hun-
næi C., sed, cum ab alijs plerisque non omittitur, tum Græcè, He-
braicè, & Chaldaicè, legitur.

Aggeum prætermittunt, Lobienfis & Tornacensis cœnobiorum
manuscripta, Atrebatensis Collegij sericatum exemplar, & Herbi-
polensis Psalterium, conformiter Græcis libris, similiterque Hie-
ronymo, Augustino, Cassiodoro, Apollinari, & Theodorito.

Alterum Atrebatensis Collegij exemplar, pro *Ieremia* nominat
Zachariam, ab alijs omnibus dissentiens, nisi quod Rufinus varieta-
tem hanc insinuasse videatur. Sericato rursus, & quidem soli, addi-
tur *Ieremia propheta.* Quædam & *Zachariam* & *Ieremiam* nominant,
Iacobo de Valentia teste: sed, *Zacharias*, neque ab antiquis Tracta-
toribus, neque à Græcis codicibus, agnoscitur; posset tamen, quod
Richelius sentit, tam *Zacharias* addi, quàm *Aggeus* & *Ieremias.*

Brugense manuscriptum, R. G. & F. Hunnæi, & latum Plantini,

suffragantibus, ut apparet, Arnobio, Remigio Antiffiodorensi, & Brunone, Ezechielem prætermittunt, cuius prætermissionem alia complura significare videntur manuscripta, quæ disiunctiua coniunctione scribunt vel *Ezechielis*, qui tamen, à D. Hieronymo, Augustino, Apollinari, Theodorito, & Græcis codicibus, concorditer additur. Ruffinus variam agnouit lectionem: Quidam, inquit, tituli, loco Aggæi, ponunt Ezechiel. similiter Beda: Quidam libri, non Aggæum habent, sed Ezechiel. corruptè autem, pro *Ezechiele*, *Ezechiam* quidam nominant.

Populo transmigratiōis. sic & Lobienfis codex. Græcè est secundo casu, τὸ λαὸς τῆς περιουσίας. nonnulla autem Græca antigrapha præponunt coniunctionem ἢ τὸ λαὸς τῆς περιουσίας. quomodo in Hieronymi commentariis legitur: Et populi de captiuitate. Græca Basileensium editio * habet τὸ ἐπὶ τῆς τοῦ λαοῦ περιουσίας. ad quem modum Herbipolense Psalterium legit: *de populi transmigratiōe*. Alij quidam Latini codices, cum Cassiodoro, habent: *de populo transmigratiōis*. Alij verò non pauci, cum V. Beda, Remigio Antiffiodorensi, & Brunone Carthusiano, scribunt: *De verbo peregrinatiōis*. Vtriusque lectionis Richelius meminit, & longè ante Richelium Ruffinus: Vbi, inquit, hic dicitur *de verbo peregrinatiōis*, quidam dicunt *ex populo transmigratiōis*, vbi, etsi verba discrepant, sententia non discordat. Plurimi autem libri, cum Ordinaria Glossa & Hugone Cardinali, vtramque iungunt, & ferè disiunctiua coniunctione: *De verbo peregrinatiōis, vel de populo transmigratiōis*. Videtur autem illud *de verbo peregrinatiōis*, altera esse ex Græco translatio, ex eo originem habens, quòd sit Græcè, pro λαὸς, lectum λαῶν. τὸ ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς περιουσίας, hoc est, pro, aut, de verbo, seu, negotio peregrinatiōis. Coniuncta est autem, ut videtur, vtraque translatio, altera quæ in margine aut inter lineas notata erat, in textum assumpta. Vtra verò assumpta sit, dici non facillè potest: sed hoc certum est, plerosque eorum librorum, qui vtramque connectant, Haymone suffragante, priorem habere *de verbo peregrin.* posteriorem cum disiunctiua coniunctione, *de populo transmigratiōis*, ita ut hæc videatur, quemadmodum ad marginem notata erat, in textum relata. Brugense etiam manuscriptum, omnium facillè accuratissimum, cum reliquis quæ Ezechielem prætermittunt, & Beda, Remigio, ac Bruno, id solum *de verbo peregrinatiōis* agnoscunt, non id tamen preferendum assero.

Quando incipiebant proficisci. Alij libri, cum *inciperent proficisci*. Tornacensis codex cum Augustino, cum *inciperent exire*. Græcè est, ὅτε ἐμελλον ἐμπεσεῖν ἐξέρχου, quando erant exituri.

Porro hæc in Hebraicis & Chaldaicis codicibus non leguntur.

Non.

Non aliud namque in titulo habent, quàm: *In finem, psalmus Dauid, canticum*. Theodoritus Græcus author: In nonnullis, inquit, exemplaribus adiungitur: canticum Ieremiæ, & Ezechielis, & populi peregrinantis, cum profecturi essent. hæc non leguntur, neque in Hebraico, neque in aliis Interpretibus, neque apud 1 x x in textu-plici. Testatur Card. Siretus, Vaticanæ Bibliothecæ Græco codici, non aliud legi, quàm εἰς τὸ τέλος, λαλῶν ὁ δὲ τῆς δαυὶδ. Quæ vltra adduntur, D. Hilarius Latinus enarrator non agnoscit. Nos ea, obelis confossa, in Latinis Psalteriis Lobienfi & Herbipolensi, vidimus. Videtur autem Nicolaus de Lyra & Iacobus de Valentia significare, hæc, Latinis quibusdam exemplaribus deesse. immò, Iansenius, Latinorum, ac Græcorum, plerisque codicibus omitti, asserit: ac proinde addita ab expositoribus aliquibus putat, qui, ex quorum persona psalmus intelligendus esset, indicare voluerint: quæ & Lyranæ ac Richelij Bredembachijque sententia est. Nonnulli ex eo opinantur hæc addita, quòd ij qui hîc nominantur, hoc Dauidis psalmo sint vsi, hoc Dauidis canticum & ipsi decantarint. cuius sententiæ Arnobius esse videtur: In Heb. inquit, non habet, nec Ieremiam, nec Aggæum, nisi solum Dauid. Sed Esdra habens charitatem eorum, voluit eos memorare, asserens, istum psalmum Dauid, cecinisse eos, in prophetationis suæ initio, &c.

Psal. 67. v. 23. Multorum librorum, & Ruffini ac posteriorum Tractatorum, lectio est, *Conuertam in profundum maris*. quam, ut recitauit D. Augustinus, subiungit: Si *conuertam*, quare *in profundum maris*? In seipsum quippe conuertit Dominus, cum salubriter conuertit, & non est vtiq; ipse in profundo maris. An fallit fortè Latina locutio, & pro eo positum est *in profundum*, quod est *in profundo*? Sic S. Augustinus. fortasse autem fallit Latina lectio. Nonnulla manuscripta antigrapha, cum Epanorthotæ libro, scribunt in profundum. id quod rectè *in profundis* legas. Codex Cathedralis Ecclesiæ Brugenfis, cum antiquitate tum integritate præstantissimus, disertè scribit: *In profundis maris*. quo modo Græcus quidam S. Augustini liber (quod ipse paulò pòst adfert) ἐν βυθῶν legi, atque omnes nostri, cum Euthymio Græco Enarratore, similiter ἐν βυθῶν δαυὶδ δαυὶδ. Interlinearis glossa, quibusdam *in profundo* legi annotat, id quod disertè in Haymone reperio, atque idem vnum est. Beda: Conuertam, habet, in profundo siue in profundum maris. fuit olim librorum quorundam, alterius fortè editionis, lectio, *Conuertar in profundum maris*: quam, D. Hilarius secutus est, & Romanum Psalterium retinuit. quam etiam Augustinus agnoscit atque exponit, huic bel-

lè con-

* anni 1550.

Ex Aug. Torn.

transmigratiōis. 1 MS.

& de populi transmigratiōe. Lind. murmuratiōis o.

inciperet. 1 MS. Hier.

le conuenit in profundum . huius itaque occasione , mutatum est for-
 tasse in profundis seu in profundo , quod alterius erat editionis , in in pro-
 fundum . hoc autem , Conuertam in profundis , seu , in profundo maris , in-
 telligit Augustinus : Conuertam eos qui sunt in profundo maris , qui
 in huius seculo profundo iacent , demersi pondere peccatorum . Euthy-
 mius Monachus docet , in profundis exponi posse , pro ex profun-
 dis ; vt sit præpositio pro præpositione . hoc modo exponunt Arno-
 bius & Hieronymus . quanquam quid legerint non constet ; in pro-
 fundo an de profundo . nam , in profundum , etsi sic adscriptum sit , non vi-
 dentur legisse . Sub finem commentariorum in Michæam , de profun-
 do legit Hieronymus . Cassiodorus , vt omnem eniraret quæstionem ,
 Hieronymi translationem , vtpote dilucidiorē , secutum se fate-
 tur : Conuertam de profundis maris . sic enim est Hebraicè , & quidem
 ad verbum : Conuertam , vel , reducam de profundis maris . Chal-
 dæi paraphrasis est : Reducam iustos qui sunt submersi , & quos
 deuorarunt pisces in profundis maris . ad resurrectionem respexis-
 se videtur .

-Vener. Neb.

134. Psal. 71. v. 15. Alia exemplaria legunt: Et adorabunt de ipso semper.
 alia: Et orabunt de ipso semper. Priori modo quæ legant , vt sunt ple-
 raque , ita passim obuia : posteriori autem modo , Brugense manu-
 scriptum habet . Neque id tantum , sed & antiqui Epanorthota codi-
 ces , quantum quidem à me colligi potest ; nam erratum est à scriba
 nonnihil . Lugdunensia quoque Biblia in margine annotant : Alias
 orabunt . Romanum Iacobi Psalterium , ad eundem modum orabunt
 legit : sed manuscripta nostra Romani Psalterij antigrapha , Lobien-
 se , Tornacense , & Goticum , priori lectioni conformiter , adorabunt
 habent . D. Augustinus orabunt sine controuersia legit . Remigius An-
 tistiodorènsis sic exponit ac si orabunt legisset . Bruno Carthusianorum
 patriarcha vtrumque explicat . Græcè est , ἡ προσευχόμενοι ἐπὶ αὐτοῦ δια-
 παντός . Προσεύχεσθαι , si Græcam velis compositionem reddere , adora-
 re transferas : sed rectius fortassis adprecari . nam , adorare , Latinis
 ferè venerari denotat : προσεύχεσθαι verò Græcis , aut simpliciter , aut
 cum quadam affiduitate orare significat . Atque ita Euthymius Græ-
 cus author , in huius loci commentarijs , exponit . Hebraicæ quoq.
 dictionis יהי פסח בראש פתח בראש יהוה & Chaldaicæ ארץ , orare , significatio est . Latine
 igitur , orabunt , vel legendum vel intelligendum est . Quod autem
 habet Græcus αὐτῶν , aliqui , Augustinus ait , interpretati sunt de
 ipso ; aliqui pro ipso . vel pro eo . Pro ipso exponit Euthymius . Et Hebrai-
 cū בָּעֵרָו בְּעֵרָו בְּעֵרָו pro ipso fere transferunt Latini Interpretes . יהי פסח
 & orabit pro eo semper (Lxxii . senes , singularem numerum plu-
 rali com-

rali commutarunt) quamquam Hieronymi pleraque exemplaria , de
 eo legant ; vnicum ex nostris , pro eo . Eisdem verbis , legimus Gene-
 seos 20. capite , Abimelechi , qui vxorem Abrahamæ acceperat , dixisse
 Dominum יהוה פסח בראש פתח בראש יהוה quod procul dubio est , vt noster reddidit ,
 & orabit pro te : atque id in Græcum , similiter atq. hoc Psalmo , trans-
 latum est ἡ προσευχεται αὐτῶν .

Gen. 20. b. 7

Psal. 71. v. 16. Erit firmamentum in terra in summis montium.] Non
 est præmittenda & coniunctio , quæ , vt ab omnibus penè manu-
 scriptis nostris tollitur , ita , nec Græcè nec Hebraicè nec Chaldaicè
 legitur . Est autem Hebraicè יהי פסח בראש פתח בראש יהוה , id quod
 Hieronymus transtulit : Erit 'memorable' triticum in terra in capi-
 te montium . Alij quidam : Erit multiplicatio , seu , abundantia fru-
 menti in terra in vertice montium . Alij iterum : Erit particula , aut
 vola , seu palma , frumenti in terra in capite montium . Alij rursus :
 Erit placenta frumenti in t. in c. m. Itaque , conijcit Nicolaus à Ly-
 ra , & post eum alij nonnulli , corruptè in vulgata Latinorum editio-
 ne scriptum esse firmamentum ; scribendum verò frumentum . nempe ,
 vocum similitudinem , erroris dedisse occasionem . Verum , cum
 Græcè firmamentum , non frumentum legatur : non est doctis plerisque
 scriptoribus , ea coniectura verisimilis ; Non enim ex Hebræo , sed ex
 Græco proximè educta est , Latina nostra translatio . Igitur , cum con-
 stanter σιηγμα Græcè scribatur , consentientibus Euthymio , Theo-
 dorito & Iustino * , non est frumentum Latine mutandum . Vt autem
 Græci tractatores Græcique codices σιηγμα constanter legunt : ita
 Latini Enarratores Latiniq. codices , firmamentum concorditer ha-
 bent . Tractatores , Arnobius , Hieronymus , Rufinus , Augustinus ,
 Cassiodorus , Beda , Haymo , Remigius , & posteriores . Codices ,
 quos nos vidimus , post alios , omnes , vno demto , quem ex Trilingui
 collegio mutuo habemus , qui , manifeste legit : Erit frumentum in t.
 in s. m. Verum , cum primùm is anno Domini 1432 . scriptus sit , vt ,
 in libri sine signatum est : vix dubium esse potest , ex Lyrani sententia
 factam mutationem . Verterunt autem 72 . σιηγμα , seu firmamētum ,
 quod vocem פסח , אֶרֶץ , vt videtur , deduxerint ; id quod Chaldaicis , in-
 ter reliqua , certum reddere , firmare , & fulcire , significat . hinc &
 Chaldaus paraphrastes (Iosephum Cæcum , vt alias semper , intel-
 ligo , seu R. Akilam , nam alij huic , alij illi . eam quæ exstat Chaldaicam
 Psalterij paraphrasim , tribuunt) transtulit יהי פסח בראש פתח בראש יהוה
 יהי פסח בראש פתח בראש יהוה Erit fulciens , seu confortans , panis in terra in capite mon-
 tium . quod alii vertunt : Erit substantificus panis &c. Caterum ,
 nec incommodè , nec præter modum loquendi diuinæ scripturæ , fir-

135.

* memoria-
bile 1 MS.
* memoriale
1 MS.

* Dial. con-
Try.

mamentum, quod habent 72, pro frumento, quo nimirum sustentatur hominis vita, & roborantur ac firmanur vires, accipiantur. Sic enim legimus 104. Psalmo πᾶν σίτημα ἄρτου συνέβη. Omne firmamentum panis contriuit. Rursus Isaia tertio. Omne robur panis & omne robur aquae ἰχθῦν ἄρτου, ἰχθῦν ὕδατος. Non est igitur ab arcanis litteris aliena interpretatio, si firmamentum exponatur pro frumento seu pane. praesertim, cum sit Hebraicè פֶּסֶת-בֶּר firmamentum frumenti. hoc autem modo, Neotericorum complures exponunt: & ad Eucharistiae maximum sacramentum referunt; non sine magna verisimilitudine. Nam & Iudaeorum antiqui Doctores, de placenta, quam Messias daturus, eiusque sacerdotes oblaturi essent, hunc interpretati sunt locum. Sanè manifesta est admodum in hac sententiam, alterius Chaldaei paraphraetae, Ionathae filij Vzielis, traslatio בְּשֵׁנֵי פֶּסֶת בְּרִישׁ טוֹרֵי אֶרֶץ בְּרִישׁ טוֹרֵי אֶרֶץ. Erit sacrificium frumenti in terra in capite montium in Ecclesia. Cum haec huius, tum alia aliorum, inter Hebraeos veterum Magistrorum, verba, Petrus Galatinus, lib. 10. De arcanis Catholicae veritatis capitibus 4. & 5, recitat. Veteres Christianorum Tractatores, qui sola ferè 1 x x duorum traslatione vsi sunt, non mirum, nihil hinc de sacris mysterijs annotasse.

Ps. 104
b. 16.
כֶּסֶם
כֶּסֶם

136.

Psal. 73. v. 19. Ne tradas bestiis animas confitentes tibi.] Exeplarium nostrorum octodecim, legunt, cum Romano Psalterio & Ioanne de Turre-cremata, animas confitentes. Quatuor, cum Romano Breuiario & ordinaria Glossa ac Brunone, animas confitentium. Duo, cum Remigio Antissiodorensi, vt apparet, animam confitentium. Septem, cum Gallico Psalterio, animam confitentem. his septem consentiunt nonnulli Lugdunensium codices, quatuor Parisiensium, quinque Hentenij, & antiqui Epanorthotæ. Suffragantur istis Graeci libri πῶς παρὰ δὲ τοῖς ἑσπέροις. Συγγενὲς ὁμολογημένον σοι. Ad stipulantur Tractatores; Latini, Arnobius, Ruffinus, Augustinus, Richardus Pampolitanus, Hugo Cardinalis, & Dionysius Carthusianus; Graecus, Euthymius. Volut Hebraica antigrapha אֶל תִּתֵּן לַחַיִּים בְּפִשׁ תוֹרֵךְ. Vertunt autem Recentiores: Ne tradas bestiae, aut cœtui (hostium,) animam turturis tuae. מִנֵּן enim turturem significat, sicut Leuitici 12. capite & aliis in locis. & planè ab hac Hebraica, Latina vox *Turtur*, per congeminationem, deducta viderur. Chaldaus paraphraestes transtulit. Ne tradas populis, qui similes sunt bestiae syluestri, animam discentium legem tuam. Similiter Hieronymus: Ne tradas bestiis animam eruditam in lege tua. תוֹרָה namque, quod notum est, legem significat. itaque תוֹרֵךְ pro תוֹרָה acceperunt. Graeci תוֹרֵךְ legerunt, daeth litteram

Tor.

8 MS.

teram pro resch. Est autem תוֹרֵךְ, futurum quintae coniugationis, à themate תוֹרָה, quod confiteri, gratias agere, laudare, denotat. תוֹרָה, id est, confitebitur tibi. אֶל תִּתֵּן לַחַיִּים תוֹרָה, subaudito relatiuo, Ne tra. best. animam quae confitebitur tibi. accepto autè futuro pro praesenti, vt aliàs fit non rarò, est animam confitentem tibi. faciunt itaque & Hebraea, vt diximus, pro quarta lectione. quamquam idem fit omnium illarum lectionum sensus: singularia enim pro pluralibus posita sunt.

Psal. 75. v. 12. Omnes qui in circuitu eius afferent munera.] Latino-rum codicum plerique afferent legunt. cui simile est, quod nonnulli, cum Cassiodoro, habent offertis. Alij quidam afferent scribunt, anti-qui Epanorthotæ, & Brugenis ex nostris, cum exemplarium Lobien-sis & Stapulensis Gallico Psalterio. Gallicum Tornacensis & Bruno-nis Herbipolensis textus offerent habent. Glossa interlinearis, aliàs af-ferent vel offerent legi notat. D. Haymo: Alia, inquit, littera habet: Qui in circuitu eius sunt, munera afferent. Augustinus legit offerent; Beda, Remigius, & Bruno afferent. Graecè est πάντες οἱ κύκλῳ ἀπὸ τοῦ ὄλουσος δῶρα. Omnes qui in circuitu eius, ferent munera. quae & Euthymij est lectio, & Theodoriti, si commentarius discutiatur. Hebraicè similiter est: Omnes circuitus eius יִבְרִילוּ adducent munus. quin & Chaldaicè: Omnes qui habitant circum circa sanctuarium eius יִתְרוּ venite facient, seu, adducent sacrificium. videtur itaque germana lectio, afferent vel offerent. Mutant quidem nonnulli ex Hebraeo interpretes personam tertiam cum secunda; sed, imperatiui, non indicatiui modi, vt sit posterior versus istius pars priori consimilis: Vouete & reddite Domino Deo vestro: omnes qui in circuitu eius estis, afferte munus. Sententia est expositorum quorundam, ex Romano Psalterio, hanc accidisse corruptelam, personam nempe futuri tertiam in secundam praesentis transmutatam. & certè, exempla-ria, Lobiense, Tornacense, Stapulense, concorditer, Romano Psal-terio secundam praesentis, Gallico tertiam futuri attribuunt. Vtrum autem, offerendi an afferendi vocabulum legamus, parum quidem interest: veruntamen, afferendi vocabulum praeposendum videtur: tum, quod eo plerique omnes codices vtantur: tum, quod voces, Graeca atque Hebraea, hoc magis ex se denotent, quamquam non male, nec praeter loci commoditatem, offerre transferantur. Patebit autem huius, quae probanda videtur, lectionis, Omnes qui in circuitu eius afferent munera, sensus, si fiat, post eius, commatis distinctio. subaudiendum est enim verbum sunt, id quod Antistitum Hipponensis & Herbipolensis lectio exprimit: Omnes qui in circ. eius sunt, offerent mun. Sed & Goticum manuscriptum id exprimit: verum, quod tolerandum non est, cum secunda persona offerentis.

137.

T 2

Psal. 88.

138.

Pfal. 83. v. 40. *Auertisti testamentum serui tui.* Multorum codicum lectio est *Auertisti*: cui Cassiodorus auxiliatur: Auertisti, inquit, testamentum, id est, in aliam partem transtulisti, vt, quod Iudæis fuerat promissum, ad utilitatem gentium vtique perueniret. Alij, *Euertisti* legunt: quinque Hentenij, 3. Parisiense, 4. nostri. huic, Augustinus, Beda, Haymo, Remigius, & Bruno, volunt. Vbi est enim, inquit Augustinus, testamentum vetus Iudæorum? vbi est terra illa promissionis, in qua habitantes peccauerunt, qua deleta migrauerunt? Regnum Iudæorum quaris? non est: altare Iudæorum quaris? non est (&c.) Euertisti testamentum serui tui. Græcè est: *κατέστρεψας τὴν διαθήκην τῆς δόξης σου. κατὰστέθειν*, finem rei imponere, & vastare ac subuerrere, denotat. hinc Euthymius exponit locum: Irritasti promissionem quam ei fecisti. Theodoritus explicat: Euertisti autem huius regnum. nam testamentum regnum vocat. Sanè captiui abducti fuerunt bini Dauidis posteri Iechonias & Sedechias: in his verò Dauidis regnum desit. hæc ille. Alia est vox paulò post, vbi legitur: *Auertisti adiutorium gladij eius*. Hebraicam vocem *בְּאַרְחֵי* Symmachus vertit Execratus es; S. Hieronymus Attenuasti; Felix Deuastasti; Quidam Abolentisti; Alius Abiecisti. sequitur *בְּרִית עֲבָדָךְ* pactum serui tui. Chaldaeus transtulit *אֲבִיבִיתָא* mutasti pactum quod (habebas) cum seruo tuo. In Onomastico docet ex Camhio Pagninus, vocem *בָּצַר*, significare, à corde proijcere. vbi & locum hunc interpretatur: Proiecisti à corde pactum serui tui, id. autem priori lectioni seruire possit: *Auertisti* ab oculis, à corde, *testamentum serui tui*. Sed, D. Lindanus & D. Iansenius emendandum iudicarunt: *Euertisti testamentum serui tui*.

v. 44.
 אֲבִיבִיתָא
 פָּאָר
 בְּרִית
 אֲבִיבִיתָא

139.

Pfal. 93. v. 15. *Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium*. sic nostra legunt Latina manuscripta, cum Græcis codicibus, & Græcis Latinisque Tractatoribus. Græci codices ad hunc habent modum: *ἕως ἔσθ' ἡ δικαιοσύνη ἐπιστρέψεται εἰς κρίσιν*. Antiqua verò Correctoris Latina exemplaria, scribunt: *Quoadusque iniustitiam conuertatur iudicium*. Quo modo & Lugdunensia Biblia quibusdam legi signant. Atque istam Hebraeis libris conformem iudicat Epanorthotes lectionem. est enim Hebraicè: *כִּי עַד צָרָה וְקִשּׁוּב כִּשְׁפָה*. quod est: Quia vsque ad iustitiam conuertetur iudicium. ad eundem modum Chaldaicè legitur: *אֲדָרְבָּתָא דְּכִרְתָּא דְּבִינָא*. Sed videri possit, lxx. duos, *עַד* pro *ἕως* seu *quoadusque* accepisse: & in voce *כִּשְׁפָה* quæ iudicium denotat, prepositionem subaudiuisse.

ἕως ἔσθ' ἡ δικαιοσύνη

Quod sequitur, *Et qui iuxta illam, omnes qui recto sunt corde*, rursus notat Epanorthotes, ex antiquis codicibus, *Et qui iuxta illa* legendum.

dum. Iterum Lugdunenses, sic aliàs legi indicant. *Illam* autem, videlicet (Corrector ait) iustitiam & iudicium. Porro, vt in Latinis notis antigrahis, dumtaxat, *illam* inuenimus: ita in Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris, Latinisque ac Græcis Enarratoribus, non nisi singularis numeri pronomem legimus. Arnobius legit: *Et qui tenent eam, omnes qui recto sunt corde*. quæ & Cassiodori ac nostrorum Romani Pfalterii exemplarij lectio est. Augustinus habet: *Et qui habent eam, omnes recto sunt corde*. In Græcis libris est: *ὅς ἐχόμενος αὐτῆς, πάντες οἱ εὐδείς τῆ καρδίας*. Et propinqui eius (sue iudicij, sue iustitiæ, nam vtrumque Græcis feminei est generis) omnes recti corde. In Hebraicis *לֵב יִשְׂרָאֵל כָּל יִשְׂרָאֵל* quod est: Et post ipsum (vel ipsam) omnes recti corde. quæ & Aquilæ ac Theodorionis, Theodorito teste, translatio est. In Chaldaicis *לְבָא חַרְדֵּי כָּל חַרְדֵּי* Et post ipsum redimentur omnes recti corde. Ex illis autem fontium lectionibus, liquet, quæ Latinè leguntur, potius absque interrogatione legenda intelligendaque, quo modo in manuscriptis plerisque scribuntur, vnum verò, B. notatum habet: *Et qui iuxta illam, omnes recti corde*. at clarius multò, vtroque qui omisso, legatur: *Et iuxta illam, omnes recti corde*.

Versum istum, Psalmi 93. decimum quintum, Hieronymus ex Hebræo ad hunc modum transtulit: Quoniam vsque ad iustitiam reuertetur iudicium: & sequentur illud omnes recti corde. huius hanc dedit Iohannes Campensis paraphrasim: futurum est enim, vt iustitia coniugatur cum iudicio, & iudices quod iustum est iudicent, sequanturque illud vniuersi qui integro sunt animo. Latina Græcæque lectionis ista D. Iansenius paraphrasim scripsit: Quousque tandem id eueniat, quod certò futurum est, nempe, vt iustitia Dei, post aliquam dissimulationem, procedat ad iudicandum pro populo suo, eumque liberet impijs condemnatis: ac tum quidem, omnes qui recto sunt corde, propinqui erunt iustitiæ diuinæ, eamque sequentur, approbantes atque amplexantes eam: cum è contrario, impij, Dei iustitiam auersabuntur & execrabuntur.

6 MS.

Pfal. 93. v. 20. *Qui singis laborem in praecepto*.] Duplex est, hac vice simi versus parte, varietas. prior, quòd quidam *singit* legant, quod alij *singis* scribunt: posterior, quòd alij codices *laborem*, alij *dolorem* habeant. *singis* legunt plerique libri; *singit* verò habent, manuscriptum Societatis Iesu rubrum. & D. Hieronymo adscriptus commètaris. S. Augustinus, cum posterioribus Enarratoribus, *singis* legit: Arnobius autem *singit* exponit. Græcis & Hebraeis sunt participia, *μιμνήσκων*, *יָצַר* (singens seu formans) quæ exponi possunt vtroque modo, & *qui singis* & *qui singit*. Græci authores, Apollinaris, Theodoritus, atque

140.

Euthymius, qui fingit intellexere. Hebraicus quidam Scholiastes, ut *fingas* transtulit: plerique verò qui *fingit* intelligunt. Chaldaica paraphrasis est. *ברית ליעות התעטר עלי קנים* sic enim in Nebiensi editione scripta est, verèque Latine: *Qui creasti laborem in praecepto*. id quod alij secuti sunt. Sed ubi quæsiò *דו התעטר* remansit, ut Latine non sit redditum? longè integrius, cum scripta tum versa est, Chaldaica paraphrasis, in Regia editione: *ברית ליעות התעטר עלי קנים*. Figmentum prauitatis num stabit in statuto? Hieronymi versio, sicut fons ipse, ambigua est: Nunquid particeps erit tui thronus insidiarum, fingens laborem in praecepto? Videtur autem potius persona tertia intelligenda, ita ut ad sedem seu thronum iniquitatis referatur. Verùm, qui masculini generis relatiuum, non facillè patitur, *fingit* in editione nostra legi, nisi, iniquum iudicem, qui per iniquitatis sedem designatur, subaudias. In scripto quodam textu inuenimus, & qui *fingit*, addita ad huius incommodi euitationem coniunctione. Apud Haymonem deprauatè legi existimo *figis* pro *fingis*. *Laborem* legunt complures libri; 22 ex nostris. *Dolorem* non pauci, nouem nostri, quatuor Hentenij, tres Parisiensium, & antiqui Epanorthotæ. Hebraea vox *עמר*, magis *laborem* denotat: atramen utroque modo vertitur. D. Hieronymus, psalmi 24 versu 18 *laborem*; psalmi 54 versu 11 *dolorem* reddidit. hoc autem loco, etiam ipsius exemplaria variant. LXXII, hoc loco *κόπος*; psalmi 7ⁱ versibus 15 & 17 (quibus Latine doloris vocabulum est) interpretati sunt *πόνος*. *Πόνος* & *laborem* & *dolorem* significat: *κόπος* verò, *laborem* quidem magis propriè designat; sed tamen, facillè verumque admittit. Quamobrem, ad statuendam huius loci germanam lectionem, attendenda non postremo est loco, probatorum exemplarium Latinorum fides. De ea verò, ex nostris exemplaribus, id præsertim comperi, Brugensem & antiquos Epanorthotæ codices, quos maximi facio, *dolorem* legere. Parisenses ex suis manuscriptis Ge. l. ar. & Di. o., *dolorem* emendarunt. Verùm, exemplaria nostra, Lobienfe, Tornacense & Stapulense, *dolorem* Romano; *laborem* Gallico Psalterio attribuunt. Arnobij commentarius, utrumque agnoscit. Augustini *dolorem* legit, & de labore nõ pauca differit. Fortè, quòd hæc coniuncta sint admodum. Hieronymus & Remigijs, *laborem* dumtaxat habent. quæ & posteriorum ferè Enarratorum est lectio, quamquam Richardus Pampolitanus *dolorem* potius legisse videatur.

141.

Psal. 95. v. 10. *Etenim correxit orbem terra.*] Quidam codices *orbem terra*, quidam *orbem* dumtaxat legunt. Hebraeis est *תהל*, Græcis *ἀναμείνω*, ea quæ, vel *orbem* vel *orbem terra*, pro arbitrio, Interpretes

trans-

transferunt: quanquam addatur eis nonnamquam vox *terra*. Quapropter, non tam ex prototypis, quàm ex ipsius translationis nostræ exemplaribus, genuina lectio colligenda est. Et quidem plura sunt exemplaria, quæ *orbem terra* scribant: sed antiquiora & emendatio-
ra tantummodo *orbem* habent. Brugense, Malmundariense, P., nonnulla Lugdunensium, & antiqua Epanorthotæ, Lobienfe & Tornacense castigatissima manuscripta, in quorum illo triplex, hoc quadruplex, distinctum est Psalterium, Gallico demunt, Romano addunt *terra*. Fortè igitur ex Romano, aut veteri Psalterio, cui Romanum est cõforme plerumq, mutuatum est. A veteribus enim Tractatoribus ferè legitur, Arnobio, Hieronymo, Augustino, Cassiodoro.

Psal. 101. v. 10. *Et potum meum cum fletu miscebam.*] Latinorum manuscriptorum alia *potum*, alia *poculum* habent. 22. nostra, illo, quatuor, cum multis impressis libris, hoc scribunt modo. D. Augustinus: *potum*; S. Hieronymus, *poculum*, legit. Hebraicis codicibus est *קוץ*, id quod *potum* constanter interpretantur. Græcis libris, ex quibus nostra ducta est versio, est *πόμεν*. id quod, ad *poculum* & *potum*, ambiguum est. Vtro igitur modo Interpres noster verterit, ex versionis eius quarendum est exemplaribus. Superant autem numero, quæ *potum* legunt; verùm, an & integritate, est cur dubitem. Nam, & Brunonis Herbipolensis Episcopi Psalterium, & Wilhelmi Ruræmondensis, *poculum* habent. Insuper, Brugense antigraphum *populum* legit, quod haud dubiè *poculum* est. subrepsit diligentissimo & fidelissimo scriptori, quædam; ut sit, inconsideratio. Ad hæc, exemplaria, Lobienfe, Tornacense, & Stapulense, quibus columnis pluribus diuersa distincta sunt Psalteria, Romano *potum*, Gallico, quod nostræ est editionis, *poculum* adscribunt. Denique posteriores inter Latinos Enarratores, qui nostram secuti sunt editionem, ferè *poculum* legunt. Gregorius, Haymo, Remigijs, Bruno, Ludolphus, Lyranus, Carenfis, Pelbartus, Richelius, Pastura. Et quidem, siue *potum* legamus siue *poculum*, idem vnum significatur: sed, quarendam est, ipsa nostri Interpretis scriptura.

Psal. 101. v. 19. *Scribantur hæc in generatione altera.*] Epanorthotæ antiqui codices singulari numero *scribatur* legunt. id quod, Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris, consentaneum est. hoc autem, Chaldaea paraphrasis, ut in Venetiana & Nebiensi est editione, ad orationem de qua antecedit: *Respexit in orationem humilium, & non spreuit precem eorum*, refert. sic enim habet Venetiana editio: *התקנתו ליתום, & לא יפחית את צעקותיהם*. id quod minùs rectè in Nebiensi scriptum est *התקנתו ליתום, & לא יפחית את צעקותיהם*.

142.

143.

dolorem
3 MS.Virisque me-
minit P. Lom-
bardus, &
Bruno, ac Lu-
dolphus Cir-
stasiani.

152
 שִׁבְרִיתוֹן רִין בְּרִי בְּהַרְאָא Scribatur oratio (eorum) hæc in generationem ultimorum. In Regiæ editionis Chaldaico textu nulla orationis est mentio: תִּתְקַבֵּל רַחֵם לְרַב בְּהַרְאָא Scribatur hæc in generationem nouissimam. Eodem, ad orationem inquam, Euthymius Græcus author, retulit. Existimarim ego cum aliis, Hebraicè, atque ex Hebræo Græcè & Latinè, *Scribatur hæc legi*, pro *Scribatur hoc*. Solent enim Hebræi & Chaldæi, feminino genere ad substantiuandum uti, ut Græci & Latini neutro. Itaque, *Scribatur hæc*, nihil aut parum differt à *Scribantur hæc*, quæ, Latinorum codicum & Enarratorum quos vidimus nos, lectio est (quamquam, quid ex Cassiodoro atque Haymone colligi debeat, ignorem) Eam verò aliam esse litteram Epanorthotes affirmat.

Rursus Epanorthotæ codices quarto casu, *generationem alteram* scribunt quibus conformes sunt duo nostri, vnus ex D. Donatiani Brugensi Bibliotheca, alter ex D. Petri Lobienfi Abbatia. consonant duo Parisiensium antigrapha, nonnulla Lugdunensium, & D. Lindani Psalterium. Ad eundem modum, inter Tractatores, manifestè S. Augustinus & V. Beda habent. Est autem hæc horum lectio Græcæ lectioni consimilis *εἰς γενεάν ἐτέραν*: & Hebraicæ bellè conueniens לְרַב בְּהַרְאָא id quod vertunt *Generatiōni nouissimæ*, aut *In generationem nouissimam*. Huiusmodi & Hieronymi translatio est, si emendatiora sequamur manuscripta: Scribatur hoc in generationem nouissimam. Quamquam alteram lectionem *in generatione altera*, non tam Hebraica verba, quam eorum sensus, quem præsens exigere videtur locus, improbet. Porro, & eam, eodem nonnulli sensu interpretantur, ut sit, pro casu casus positus, aut *in pro ad vel pro*.

144
 Et o.
 Vet. Ge. ar.
 Psal. 103. v. 15. *Ut educas panem de terra.*] Plerique codices scribunt secunda persona *educas*; quidam tertia, *educat*, vnus Parisiensium, vnus Hentenij. Ex Hebræo & Græco vtrumque legi potest. לְרַב בְּהַרְאָא, *רַחֵם לְרַב בְּהַרְאָא*, ad verbum reddas *ad educendum*. Ex Latinis verò codicibus & Tractatoribus, genuina nostræ editionis lectio colligi haud difficulter potest. Romani namque Psalterij nostra exemplaria *educat* vnanimiter scribunt, & præcedentia ferè, quæ Græcè atque Hebraicè ambigua sunt, si non ambigùè, tertia similiter persona efferunt. Vulgatæ verò editionis, quotquot habemus antigrapha, *educas* vno consensu legunt: & quæ præcedunt, vel ambigùè, vel ad eundem modum, in secunda persona (vno dumtaxat atque altero, vno in loco, discrepante) ponunt. Priores inter Latinos Tractatores, *educat*, & cætera in eadem explicant persona; Arnobius, Augustinus, Prosper, Cassiodorus. Posteriores, *educas*, & alia ferè ad fi-

ad similem modum. Videtur igitur nostræ editionis germana lectio *educas*; Altera verò Romani aut Veteris Psalterij scriptura. De hac varietate ad Suniam & Fretelam Hieronymus: *Ut educas pa. d. 1.* Pro quo inuenisse vos dicitis *ut educat*. Sed non potest, aliud ad ipsum, aliud ad alium de 'seipso' dici. Aut omnia quasi ad Deum loquebatur propheta, aut omnia ad alium de eo referebat. Cum autem pleraque ad ipsum dirigantur, & ea quæ ambigua sunt, ad ipsius personam dirigenda sunt. Hæc Hieronymus. Mirum itaque est ab eodem ipso *educat* ex Hebræo versum. vniuersa namque quæ habemus, cum scripta tùm excusa Hieronymianæ interpretationis exemplaria, *educat* legunt. Et vnum quidem, quod ab alijs libenter dissentit, cum hunc, tum præcedentia loca; tertia scribit persona: reliqua verò, præcedentia, secunda persona efferunt; hunc vnum, tertia. Alium fortasse, cum vertendis ex Hebræo Psalmis occuparetur, vidit huius loci Hieronymus sensum, qui tertiam exigeret personam. Atque ita nonnulli nostræ ætatis Interpretes transtulerunt, nimirum, cætera antecedentia secunda persona, hoc, tertia: *Ut educat panem de terra.* Non enim ad Deum, sed ad hominem istud referunt, de quo antecedit: Et herbam seruituti hominis. Flaminij versio est: Tu producis gramen iumentis, & herbam homine cultum adhibente, ut educat panem è terra, & vinum (quod) latificat cor hominis. Sed & alij plerique, qui, etiam ea quæ antecedunt persona tertia interpretati sunt, eodem retulisse videntur, quòd hanc partem fere præcedenti adiungant versui. Nihil autem mirum, Interpretes ad hunc modum in ambiguis variare, cum, in ijs quæ certa sunt, frequens sit personæ mutatio. Versu quarto dicitur, *faciens* Angelos suos spiritus, ministros suos ignem vrentem. post paululum autem: Ab increpatione tua fugient: à voce tonitru tui formidabunt. Rursus, eodem versu: Rigans montes de superioribus suis (vbi pro suis nonnulli corruptè scripserunt *tuis*) de fructu operum tuorum satiabitur terra. Iterum postea: Fecit Lunam in tempora, Sol cognouit occasum suum. Posuisti tenebras, & facta est nox.

145.
 Psal. 103. v. 25. *Hoc mare magnum & spatiosum manibus.*] Nonnulli Latini codices, Græcis similiter, omittunt *manibus*: sed ij, ferè editionis nostræ non sunt: Goticus; & Regius, qui in Bibliorum margine notati sunt. Goticus Romani Psalterij exemplar est, ac proinde alijs eiusdem Psalterij exemplaribus, & Cassiodoro, qui Romano Psalterio videtur vsus, conforme. Regius, Græco textui accommodatus est. Ex Gotico, D. Lindani Psalterium, verisimile est, mutatum. Ut autem alijs plerumque, ita & nunc, veteri, Prosperi, Augustini, Hilarij atque Arnobij, Psalterio, Romanum consonat.

* ipso: MS.

* Qui facit.
 Sic ex Latinis
 nostræ editionis
 exemplaribus
 tria legunt
 (quod in hoc
 versu est pecu-
 liare) & con-
 sequenter eorū
 duo, suos non
 tuos; quod
 eundem, He-
 bræo præfer-
 tim confirmat
 est: sed Hiero-
 nymo, in his
 que ad Suniā
 scripsit, parum
 placet.
 a V. 7.
 b V. 13.
 c V. 19. 20.

Hilar. in Ps. 11

Huiusce generis haud dubium est fuisse exemplaria, quae Varlenius vidit. Nostrae enim editionis, quotquot habemus libri, cum posterioribus Enarratoribus quos hac vltis constat editione, *manibus* addunt, & quatuor quidem antiqui libri asterisco *manibus* notant, qui, indicio est, hanc vocem, ab Hieronymo ex Hebraeo additam. Atque hoc ipse testatur Hieronymus ad Suniam hunc in modum scribens: Dicitis in Graeco *manibus* non haberi, & ego noui *αὐτῆ ἢ δάλασσα ἢ ἡ γάλαξ* *ἐν τῷ ἐρύχθῳ*, id est, hoc mare magnum & spatiosum. Sed ex Hebraica & Theodorionis editione, in 70 sub asterisco additum est. Deniq. & in Hebrao ita scriptum est *וְיָרַח יְרֵחַ יְרֵחַ יְרֵחַ* Quod Aquila sic interpretatus est, *ἐν τῷ ἐρύχθῳ* *χερσῶν*, & omnes interpretes. Haec tenus Hieronymus. Quod est Hebraicè *יְרֵחַ יְרֵחַ*, Hieronymus transtulit *latum manibus*, Chaldaeus *latum terminis*, nonnulli *latum spatium*, alij *latum locis*. Haec enim vniuersa *יְרֵחַ* significat. *ל x x i i* fenes transtulerunt *ἐν τῷ ἐρύχθῳ*, quae vox per se sola plenè videtur exprimere, quod duabus Hebraicè significatur. est enim vnum nomè è duobus, ex *ἐρύχθῳ*, quod latum, & *χερσῶν*, quod regionem & locum denotat. itaque *ἐν τῷ ἐρύχθῳ*, quasi *ἐν τῷ ἐρύχθῳ* *χώρα* *latus loco*. Atque ita, etiam Latine, non addito manuum vocabulo, plenè exprimitur, quod est Hebraicè. *spatiosum* enim est, amplum spatium, seu latum locis. Sed Hieronymus, qui *τὸ manibus*, quod Hebraea vox *יְרֵחַ* proprie significat, Latinae editioni addidit; & Aquila, qui *ἐν τῷ ἐρύχθῳ* *χερσῶν* interpretatus est, Hebraicam quandam proprietatem, poëticae fictioni similem, amplius hoc loco intellexere. nempe, manū manus attributas, eò quod, quasi exp infas manus habeat, & in se cuncta suscipiat. Corruptè autem, quod & Pelbartus annotauit, quidam, pro *manibus*, *nauib* legunt.

146. Psa. 104. v. 18. *Ferrum pertransiit animam eius*. sic multi libri, cum multis Tractatoribus. Alij verò non pauci libri scribunt: *ferrum pertransiit anima eius*. nouem nostri, ijque ferè emendatiores, cum duobus Romani Psalterij antigaphis; nonnulli Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ. Atque hæc Hieronymi fuisse videtur lectio, quantum quidem ex commentariis colligi potest. Ferrum, inquit, ipsa dicit peccatum, quod occidit animam. Vtique autem, non peccatum Iosephi animam, sed, Iosephi anima peccatum pertansuit. Superauit enim heræ, sæpius ad concubitum inuitantis, blanditias. Cassiodorus, hoc, (id quod textus habet) an illud legerit, colligere non satis possum. Vtriusque, P. Lombardus, Hugo Cardinalis, & Ordinaria Glossa, meminerunt. Est autem posterior, Græcis codicibus consentanea. *σείσαν*, habent, *σείσαν ἢ ψυχὴ αὐτῆ*, quæ & Euthymij fuit

fuit lectio. Hebraicè est *בְּרֵחַל בָּאָה נִפְשׁוֹ*, id quod vtroque modo interpretatum inuenio. Chaldaea paraphrasis, vt in Regia est editione, est, *בְּשִׁיר דְּפִרְלָא עֲלֵת נִפְשָׁה*. In catenâ ferream intrauit anima eius. Vt autem in Veneta & Nebiensî, *עֲלֵת בְּנִפְשִׁיהָ*. Catena ferrea intrauit in animam eius. Felix Pratensis, pro textu interpretatus est: In ferrum ingressa est anima eius; ad marginem autem posuit: Ferrum ingressum est in corpore, vel, in anima eius. Symmachus, Theodorito teste, dixit: In ferrum pertransiit anima eius. Simili modo D. Hieronymus, & post eum, Vatablus & Flaminius, transtulerunt*: In ferrum venit anima eius (additur *in* præpositio) Alij, inter quos Pagninus: ferrum ingressum est animam eius. Nam, Pagninus ait, anima affligitur afflicto corpore. & hæc quidem interpretatio verborum situi conueniens est: sed, feminei generis verbum *baah*, *nephech* potiùs, id est, *anima*, optare videtur suppositum, quàm *barzel*, quod est *ferrum*. *Nephech* enim feminei generis esse constat: *barzel* verò, masculino genere; non feminino, extra præsentem locum, inuenio. Atque hac, quod verisimile est, ratione, moti, *ל x x i i*, Hieronymus & alij, verterunt: *ferrum pertransiit anima eius*, aut similem ad modum, cuius sensus est: Ipse in ferrea vincula coniectus est. vel: Vitam egit in vinculis ferreis.

* Ita vertit Hieronymus, si osto nostris exemplaribus, & Epanorthotæ, ac pleriq. nostra etatis scriptoribus, creditur. Vnum recentius manuscriptorum, Eliam O, legit, *Ferrus venit in animam eius*. familiare huic exemplari est, in Psalmis ab alijs omnibus discrepare.

Psal. 104. v. 30. M. N. Augustini Hunnæi duo manuscripta, G, & R, cum nonnullis aliorum libris, legunt: *Et dedit terram eorum ranas*. ea quæ D. Augustini est lectio: *Et dedit terram eorum ranas* in pen. re. ipsorum. tanquam diceret, inquit, Terram eorum conuertit in ranas: tanta enim erat ranarum multitudo, vt hoc per *εἰς ῥαῖνας* conuenienter diceretur. Augustinum Prosper secutus est. Alia nostra complura manuscripta, cum Hentenij 13, habent: *Et dedit terra eorum ranas*. Rursus alia non pauca, eaquæ integritate spectatiora, cum Iohanne de Pastura: *Edidit terra eorum ranas*. Atque hæc, Græcis & Hebraicis libris, conueniunt. Non enim Græcè & Hebraicè (idem est de Chaldaeo iudicium) coniunctio legitur: sed à verbo inchoatur oratio, eoquæ huiusmodi, quod *edidit*, *ebulliuit*, vel *produxit*, constanter interpretantur. *ἐξέβησαν ἢ γὰρ αὐτῶν βαρσάχους*. *עָרְצוּ אֶרְצָם צִפְרָדַיִם*. *עָרְצוּ אֶרְצָם*, non tantum edere, sed reptilia edere significat, id quod, reptili ranarum naturæ apprime conuenit. *עָרְצוּ* in multitudine gignere vel producere denotat. quod & ipsum loco aptissimè congruit. Hæc igitur postrema manuscripta, meritò sequenda sunt. Eandem lectionem, clarissimi nostri Belgij Scriptorum, Titelmannus, Lindanus, & Iansenius, probant. eiusdem sententiæ est Epanorthotes: Non est tibi, ait, & *dedit*, sed *edidit*, secundum Hebræum, & antiquos

& Hieronymum, & Græcum. Postremò, Hieronymus, rem vniuersam conficiens, in epistola de Psalmorum correctione, testatur, hanc fuisse antiquam interpretationem, eamque à se relictam. *Edidit terra eorum ranas.* Pro quo in Græco ἐξέριπεν ἢ γῆ αὐτῶν βαλεδάχως vos legiffe dicitis, quod potest ita interpretari: Ebulliuit terra eorum ranas. Sed & in hoc nulla est in sensu mutatio, & nos antiquam interpretationem sequentes, quod non nocebat, mutare nolimus.

ἢ ἐξέριπεν, nostra exemplaria cum Euthymio.

¶ 48.

Psal. 105. v. 38. Latinorum codicum quidam habent: *Et infecta est terra in sanguinibus.* Alij: *Et interfecta est terra in sanguinibus.* Inter Expositores, Nicolaus Lyranus & Petrus Herentalensis, *infecta* legunt: Arnobius, Prosper, & Cassiodorus *interfecta*; Augustinus: Putaremus, inquit, hic scriptoris errorem esse, atque eum diceremus, pro eo quod est *infecta*, fecisse *interfecta*, nisi haberemus beneficium Dei, qui scripturas suas in multis linguis esse voluit, atque ita esse scriptam, *Interfecta est terra in sanguinibus*, inspectis Græcis codicibus videremus. Sic S. Doctor Augustinus. καὶ ἐφονοκτονήθη ἢ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι est Græcè. φονοκτονεῖν interficere denotat, quamobrem verisimile est, *interfecta* Interpretem transtulisse. Neque id videtur ab Hieronymo veteris editionis castigatore, in *infecta* mutatum, cum, vt plerique, ita & integerrimi quique, eorum librorum, quos ex Hieronymi emendatione habemus, *interfecta* legant. Nos id sanè, in nostris exemplaribus, animaduertimus. Sed, & Epanorthotes, & Remus Lindanus, hoc ipsum in suis codicibus obseruasse videntur. hic enim legit, ille legendum docet, *interfecta*. Complures etiam posteriorum Enarratorum, ad hunc legunt modum, Haymo, Beda, Remigius, Turre-cremata, Ludolphus, Bruno, Pampolitanus, Carensis, Richellius, Pastura. Intelligunt autem istud, post Augustinum, per metonymiam, de terræ habitatoribus, qui interfecerunt trucidaruntque animas suas, effundendo idolisque offerendo sanguinem filiorum & filiarum suarum. Cæterum, & de terra ipsa, non malè intelligatur. fit enim, populi peccatis, terra sterilis, & quasi est mortua, quæ non parit, quos solita est, fructus. hæc igitur nostræ editionis germana videtur lectio: *Et interfecta est terra in sanguinibus.*

Num. 35. d. 33.

Porro, vox Græca ἐφονοκτονήθη, non minùs rectè transferatur *infecta*. nam, quanquam φονοκτονεῖν interficere denotet, nonnunquam tamen pro inficere, idque eadè præsertim, ponitur. Exemplum est Numerorum 35. capite καὶ ἢ μὴ φονοκτονήσητε τὴν γῆν, ἐφ' ἧς ὑμεῖς κατοικήετε ἐπ' αὐτῆς. τὸ γὰρ αἷμα τοῦτο φονοκτονεῖ τὴν γῆν: Et ne polluatis terram in qua habitatis. hic enim sanguis terram polluit. Multi itaque ex Græco Interpretes vertunt: *Et infecta est terra in sanguinibus.* Quin & Euthy-

Euthymius Græcus Enarrator, id notare videtur, ἐφονοκτονήθη, hoc in loco, idem esse, quod, eadè infecta. videtur, inquam; nam, ambigere non nihil, facit versio. Denique, Græcus Poëta Apollinarius, hoc istud modo accepisse videtur. sic namque canit αἷματι δ' ἰλλυμένων ἐρυθρίσθη το πᾶν το δέν αἷα, Sanguine caesorum rubefacta est vndique terra. Ex Hebræo, nostræ ætatis Interpretes, *infecta* seu *polluta* constanter transferunt. Chaldaeus paraphrastes similiter תפלתא וקטל חייבין קרובין ארעה ארעה quod est: Et maculata est terra peccatis homicidij. D. Hieronymi, quædam exemplaria, legunt: Et *'polluta'* est terra *'sanguinibus*; quædam: Et adulterata est terra per sanguinem. illo, nostra pleræque; hoc modo, cum Epanorthote, Lobienfis cœnobij antigraphum, tamen & alteram annotet lectionem. *Adulterata* autem, potius ex אנהא esse videtur, quam ex eo quod nos habemus אנהא. quanquam, אנהא etiam impiè agere significet: vnde, in Lexico Pagninus, Et impiè egit terra in sanguinibus, exponit. Illo Numero rum loco, eadem est vox אנהא, quam eo loci Latinus Interpres pollueret & maculare transtulit: *Ne polluatis terram habitationis vestræ, quæ in fontium cruore maculatur.* sed & alibi similiter interpretatus est. Rectè igitur, & iuxta Græcos, & iuxta Hebraicos libros, legatur: *Et infecta est terra in sanguinibus*; quomodo, tria Romani Psalterij antigrapha, concorditer legunt: Verùm, vt diximus, videtur (saluo iudicio meliori: nam diuersas legimus hac de re diuersorum sententias) nostræ editionis genuina lectio, *Et interfecta est terra in sanguinibus.* Porro, vt Græca vox ἐφονοκτονήθη, pro *cadibus infecta* potest accipi: sic & Latina, quæ ex ea translata est, pro *interfectionibus maculata* accipi possit.

*contaminata. o. *in. MS. R

Num. 35. d. 33.

Isaia 24. capite, eadem est, in nostra editione, lectionis varietas. Quidam typis excusorum codicum, habent: *Et terra infecta est ab habitatoribus suis.* Quidam, cum plerisque omnibus manuscriptis nostris: *Et terra interfecta est ab habitatoribus suis.* atque est Hebraicè vox eadem אנהא, quam eo loci Chaldaeus & I x x i. reddiderunt *peccauit* seu *impiè egit.*

Isa. 24. d. 5.

Psal. 106. v. 8. 15. 21. 31. Quater hoc Psalmo repetitur ευχαριστων istud carmen: *Consueantur Domino misericordiae eius, & mirabilia eius filijs hominum.* & hoc quidem modo, à plerisque nostris codicibus scribitur: sed, antiquis Epanorthotæ, *Consueantur est Domino misericordiae eius.* similiter, nonnulla Lugdunensium antigrapha legunt: & ex nostris, Brugenſe manuscriptum, in quo, posterioribus locis, monophthongus in diphthongum mutata conspicitur, a in æ. D. Haymoni, hæc primo semel loco lectio adscribitur, commentario non refragante. Monent autem Lugdunenses atque Epanorthotes, sexti casus esse

149.

Lobienſis cœnobij codex misericordiam legit in Romano Psalterio; Bessarionis, in Hieronymi translatione.

fus esse *miseriordia*, ut nimirum sensus sit: Laudes dicant & gratias Domino, in, seu, de misericordia eius. Et fortasse, quia existimatum est, *miseriordia*, primi casus esse, mutatum est in *miseriordia*, ut suppositum apposito responderet. Certè, Hebraicè est singulari numero, chaldo רַחֲמֵי דְּיְהוָה id quod interpretari liceat, vel sexto casu *miseriordia*, Gratias agant Domino (de) misericordia eius: vel quarto *miseriordiam*, Celebrant Domino misericordiam eius. Quidam, ut clarior sit sensus, præpositione addita, vertunt: Confiteantur Domino propter misericordiam eius. Anglicanum Psalterium, primo & tertio locis, pro רַחֲמֵי , habet רַחֲמֵי , pro *confiteantur*, *confitemini*. sed id dissonat, non tantum ab alijs, quæ habemus, Hebraicis exemplaribus, verum etiam ab Interpretibus, tam primis, quam postremis. Sic ergo Hebraicè: sed Græcè, quod pro altera faciat lectione, multitudinis est numero $\text{τὰ ἐλεῖν αὐτῆς. ἕξομολογήσαδάων τῶ κυρία τὰ ἐλεῖν αὐτῆς}$. hoc autem, transferre possimus, & primo casu, *Confiteantur Domino misericordia eius*: & quarto, *Confiteantur Domino misericordias eius*. Quarto casu, Euthymius Zygabonus intellexit, & quidam ex Græco Interpretes transtulerunt: atque is melius fortasse conueniat, quæ Iansenij est sententia: sed, primum lego, ut in plerisque Latinis codicibus, ita & in plerisque Latinis tractatoribus. Quin etiam, Augustinus, in ambigua lectione, primum amplexus est casum: *Confiteantur Domino miserationes eius*: Vbiq; ait, omnino, vbiq; confiteantur Domino, non merita nostra, non vires nostræ, non sapientia nostra, sed miserationes eius. Sed & Apollinaris, expressit carmine casum primum $\text{ἀμπροπὴν ἑσπέρῃ ἐν ἀναμύλητ' ἕρωδῃ}$.

150. In altera huius versus parte; manuscriptum Hunnæi, L, littera signatū, habet, primo præsertim loco, *filij*: *Et mirabilia eius filij hominum*. Et placere sanè facile possit, ijs qui fontes negligunt, ea lectio: sed, *filij* legendum esse, ut Latini plerique cum codices, tum tractatores legunt, & Græca & Hebræa loquuntur. Subaudiendum est autem, vel *exhibita*, vel *predicent*, vel vtrumque. Portugallicæ Synagogæ Psalterio, deest tertio loco (quod obseruauit D. Lindanus) בְּנֵי אָדָם *filij hominum*; nimirum, id, ex præcedentibus legendum reliquit scriptor. ad quem modū, quibusdam Latinis scriptis, initiales dumtaxat dictionum litteræ, posterioribus locis habentur. Totius huius versiculi, insigniter expressit Chaldaea paraphrasis, sensum: *Confiteantur coram Domino propter misericordiam eius*: & narrent mirabilia eius filij hominum.

151. Psal. 117. v. 1. 2. 3. 4. Priores quatuor huius Psalmi versus, finit hoc idem Dei encomium, *Quoniam in seculum misericordia eius*. atque ante

ante hoc legitur, quod omnis Dei in nos misericordiarum origo est, *Quoniam bonus*. sed id, ab alijs quidem, vniuersis his quatuor versibus additur; ab alijs, tribus dumtaxat; ab alijs, solummodo de duobus; denique ab alijs, vnicò. hac de varietate, iam nobis differendum est.

Quæ uor igitur simul his versibus, addunt *Quoniam bonus*, plerique omnes nostri Græci codices, cum Græcis authoribus, Chrysostomò, Apollinari, Theodorito, atque Euthymio. his consonant Latina Romani Psalterij exemplaria, cum Cassiodoro Romano Senatore. sed & nonnulla Gallici, hoc est, vulgatæ nostræ editionis, Atrebatensis Collegij vnum, Hunnæi alterum, cum tractatoribus, Remigio Antistiodorensi, & Ioanne Sabinensi.

Tribus versibus, primo, secundo, tertio, addunt, & quarto omittunt, *quoniam bonus*, alij quidam Latinorum nostræ versionis codicum, vnus Atrebatensis Collegij, manuscriptus, & nonnulli typis excusi, Venetijs primus*, Basileæ alius, alius Antverpiæ, is, qui ex D. Lindani est emendatione. Atque inter expositores, his conformiter legunt, Richardus Pampolitanus Eremita, & Iacobus de Valentia Christopolitanus Episcopus.

Duobus dumtaxat versibus, primo & secundo, habent *quoniam bonus*, plerique Latinorum vulgatæ editionis librorum, tam eorum qui calamis, quam eorum qui typis, scripti sunt, cum enarratoribus, Haymone, Ludolpho, Pastura, & Richelio. Et ij quidem scriptorum librorum, qui asteriscis & obeliscis insigniti sunt, obelo id configunt, quod in secundo est versu. Nam Hebraicis in libris, vnicò eoq; primo versu, legitur *quoniam bonus*. Hebraicis autem libris, Chaldaici sunt conformes.

In hac codicum & exemplarium diuersitate, genuinam quærimus vulgatæ Latinorum versionis scripturam: & penetratis singulis, ea nobis (meliori salua sententia) esse videtur, quæ primo versu legit, secundo cum obelo addit, tertio & quarto omittit, *quoniam bonus*. Nam, ut ad hunc modum legunt libri huius editionis plerique, ita & probatissimi quique alios autem nonnullos, verosimillimum est deprauatos, aut ex Græca lectione, aut ex Romana psalmodia, aut denique ex ipsorum inter se versiculorum similitudine, ea quæ omnis hac in parte varietatis primam proculdubio causam dedit. Quod autem, secundo potius versu, quam vel tertio vel quarto, Latini codices *quoniam bonus* adijciant: ex eo fortassis est, quod Græcus Interpretis liber, hoc habuerit modo: & certè, Græca Tornacensis exemplaris editio, ita habet, tametsi ad quarti versus marginem scriptum sit *oti agatos*. Porro, subaudiendum videtur posterioribus locis, *quoniam bonus*, quamuis non addatur.

152.

Pfal. 117. v. 10, 11, & 12. eadem terminantur sententia: Et in nomine Domini quia vltus sum in eos. in qua negotij nonnihil faceffit, quia coniunctio, quam Græci codices tollunt, Hebraici & Chaldaici addunt. sublata, claram; addita, obscuram reddit orationem. Latini veteris editionis libri, cum Græcis, sustulerunt; id enim, ex Arnobij, Augustini, & Cassiodori commentariis, Romanisque Psalteriis, patet: posteriori verò editioni, ex Hebraicis addita est. Cōstanter enim, in huius editionis exemplaribus, legitur; & in antiquis quidem, cum asterisci nota. Atque hoc, Hieronymus, ipse editionis istius emendator, comprobatur: Dicitis, scribit Suniæ & Fretelæ, quia in Græcis codicibus nō inueniri. *ἢ τοῦ ὀνόματι κυρίου ἠμυνάμενοι αὐτῶν*, id est, in nomine Domini vltus sum eos. sed in Latinis sub asterisco legendum est. Quamobrem, posteriores inter Latinos enarratores, legunt; vtq. explicent, laborant. Nullo igitur pacto, & vulgata nostra editione coniunctio hæc omittenda est: nec (in quo Varlenius falsus est) in sua ad Hebraicam veritatem versione Hieronymus prætermisit, si probatoribus exemplaribus* fides habetur: quibusdam enim, prioribus locis deest, tertio tantum legitur; vni etiam, posterioribus locis legitur, primo tantum deest, cum Hebræo, tribus locis, perinde legant. Existimant autem nonnulli, coniunctionem hanc superflue, cuius sententiæ & *l x x* fuisse videntur. Quidam verò, pro *vtique* aut *certe* accipiunt. Alij plerique, eclipticam volunt orationem esse, subauditis quibusdam perficiendam. Richelius: In nomine Domini factum est, quod me vltus sum de eis. Chaldeus: In nomine verbi Domini confusus sum, quod perdam eos. Est enim Chaldeis & Hebraicis futurum: nec est in præpositio, vt neque Græcis: sed, quod eam Latinus sermo postularer, videtur addita. in exemplaribus Lobienfi & Herbipolensi obelo iugulatur.

* Lob. Chæual. Reg.

153.

Pfal. 117. v. 23. Et est mirabile in oculis nostris. Sic nonnulla Latina Psalteria, cum Psalteriis Græcis & Euangelis Matthæi & Marci, legunt: Epanorthotæ verò probata lectio est: *hoc est mirabile in oc. nostris.* Ad hunc modum, ex nostris, P, Stapulense, Tornacense, Lobiense, & Brugenſe, emendatissima exemplaria, scribunt: Atque hæc scriptura, Hebræo conformior est *וְהוּא מִרְבֵּי עֵינֵינוּ* ad verbum reddas: Hoc mirabile in oculis nostris (nam feminina, Hebræis substantiuè ponuntur, vt neutra Græcis & Latinis, suo loquentibus idiomate. quandoq. etiam Hebraicum idioma retinent, vt, hoc ipso loco Græci *καρὰ κυρίου ἐξέστο αὐτῆ, ἢ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν*) Lobienſe manuscriptum, hoc asterisco notat, tamquam quod ex Hebræo, à Psalterij castigatore, sumtum sit: & hanc quidem lectionem *Hoc est mir. in.*

Matth. 21. d. 42. Mar. 12. d. 10.

mir. in ocul. nostr. Gallico Psalterio attribuit; alteram verò, *Et est*, Romano. cui, Tornacensis & Stapulensis editiones, consentiunt. Nullius hæc momenti sunt, iis, qui, dum sensus est integer, de vera nostræ editionis lectione, nihil solliciti sunt: Quod sequitur substantiuum verbum *est*, Brunonis Herbipolensis Episcopi Psalterium, veru signat, tamquam quod ex Græco legatur, Hebraicè verò non exprimat.

154.

Pfal. 117. v. 25. O Domine saluum me fac. Pronomen *me*, à Latinis quibusdam manuscriptis omittitur, Brugensi & Lobienſi: quibus, Iacobi & Lindani editiones, consentiunt: & Bedæ cōmentarius suffragatur. Nec legitur hoc pronome Græcè *ὁ κύριε σῶσον ἡ, ὁ* Domine salua nunc. nec habetur Hebraicè *אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא* anna adonai hoſianna. obsecro Domine salua nunc. neque additur Chaldaicè *בְּרַעַי פְּרוּק יְיָ פְּרוּק* obsecro te Domine serua. Euthymius, in huius loci commentario, populum tuum subaudit; Chrysostomus, eos qui Christi beneficiis fruuntur. Iacobus itaque, Titelmannus, & Varlenius, *me* superesse iudicant: Iansenius, etiam sensui obesse pronunciat. intelligit enim populi esse vocem, à Deo, Regi suo, salutem fausta que omnia precantis.

* כָּרוּן אָמַר * אֲרִיכְרִיא * nunc, dixerunt archid. Neb.

Sequitur: **O Domine bene prosperare.** Bene ab antiquis codicibus tolli, Epanorthotes testatum reliquit: nosque id vidimus in nostris exemplaribus, Brugenſi, Lobienſi, Stapulensi. Neque est, aut Hebraicè, aut Græcè: sufficienter enim, & Hebraicè vocem *וְהַצְלִיחֵנוּ*, & Græcam *εὐδδασσον*, exprimat Latina *prosperare*. atque aded, vt &, sicut illæ, ambigè intelligi possit, vel prosperè age, vel prosperitatem da. minimè verò arbitror, *bene*, aut Græco *ἀ, aut* Hebraico *בָּנָה*, respondere (est enim Hebraicè *בָּנָה הַצְלִיחֵנוּ*, Græcè *εὐδδασσον ἡ*) quin potius hæc, cum præcedenti, tum hoc versiculo, ab Interpretè nostro *χερνιαστων* accepta, quorum interpretationem Latinus sermo non exprimat.

155.

In eo qui sequitur, versiculo: **Benedictus qui venit in nomine Domini,** antiqua Epanorthotæ antigrapha, pro *qui venit, qui venturus est* legunt, quibus Tornacense manuscriptum & quedam Lugdunensium exemplaria suffragantur, ac V. Bedæ cōmentarius ad stipulatur. Herbipolensis Episcopi Psalterium habet *qui venturus es*, quo modo, Antiffiodorensis Antistes & Pelbartus monachus, aut legerunt aut exposuerunt. Exemplaria nostra iam antè commemorata, Brug. Lob. Stap. *qui venturus* scribunt, nec quidquam amplius addunt, non *es*, non *est*. Hebraicè est *בָּנָה*, quod est, qui venit. aut qui veniens. Græcè legitur *ὁ ἐρχόμενος*, id quod, & *qui venturus, & qui venit*, transferri potest.

156.

Mat. 11. 4. 9.
Mar. 11. 6. 9.
Luc. 19. f. 18.
Ioh. 12. b. 13.

potest. In Euangeliis translatum est *qui venit*, id enim rei gestæ conuenit: futurum autem, prophetiæ non incongruum est. Reijcit in Psalmore commentarius, futurum, Titelmannus. & quidem facilius assentiar, de *qui venturus es*, id quod exprimit: ac non æquè, de *qui venturus*, aut *qui venturus est*. sunt enim hæc, spectatissima fidei exemplarium lectiones: concorditerque, Lobienfæ ac Tornacenfæ manuscripta, & Stapulensis editio, Psalterio Gallico, *qui venturus*; Romano, *qui venit*, adscribunt. Non inquirimus quæ melior sit versio; sed quæ sit verior vulgatæ editionis lectio. Romano Psalterio, vetus, & Cassiodori commentarius, vt plerumque aliàs, consonant. Bruno, Carthusiæ Patriarcha, exposito illo: *Ben. qui venturus est in n. D.* addidit: In aliis trãslatoribus habetur: *Benedictus qui venit in nomine Domini.*

157.
Daleth.

Pfal. 118. v. 28. *Dormitauit anima mea præ tadio.* Sic Latini codices habent, cum Latinis Enarratoribus, Arnobio, Hilario, Hieronymo, Augustino, Prospero, Cassiodoro, & posterioribus. Sic habent & nostri Græci codices: *ἐνύσταξεν ἢ ψυχῆ μου ἀπὸ ἀκινδύλου*, cum Græcis tractatoribus Euthymio & Theodorito. Sacer autem Ambrosius, qui magna semper cura genuinam scripturæ lectionem inuestigat, pro *dormitauit, stillauit* legit: & Aliqui, inquit, codices habent *dormitauit*, quia *ἐνύσταξεν* & *ἐσταξεν* duabus litteris dissonant. Potuit Interpretes, vel antiquarius scriptor, hîc falli. *νυστάξεν* dormire est, *στάξεν* stillare, &c. *Qui* facilioribus igitur laborum vtuntur compendiis, *dormitauit* accipiunt: sed Origenes, qui multorum interpretationes diligenti discussit indagine, *stillauit* secutus est. Hactenus Ambrosius. Collegit autem Origenes, *ἐσταξεν* potiùs quàm *ἐνύσταξεν* legendum, ex Hebraico fonte: *דָּלֶת נָפְשִׁי מִיָּד אֲכִיזָה*. Daleth, omnium sententia, *στάξεν* seu stillare significat. Hinc legimus Prouerbiorum 27. capite *וְיָגֵד כְּגֵרִיר וְיִזְכֹּר כְּיָמֵי טוֹרָה* Stillatio assidua in die pluuie, & licigiosa mulier comparantur. Itaque ex Hebræo Hieronymus vertit: distillauit anima mea præ stultitia, vel (vt tria ex nostris manuscriptis, vnum Bessarionis, alterum Hunnæi, Plantini tertium, legunt, & alij transferunt) præ tristitia. Leguntur & L X X I I. hanc ipsam Hebraicam dictionem *Dalaph*, ad hunc modum interpretari. Iob decimo sexto capite, quod Hebraicè est *עֵינַי מִיָּד אֲכִיזָה*. & Latinus reddidit *stillat oculus meus*, illi transtulerunt *στάξεν ἢ οὐκ ἀκινδύλου*. Rursum quod est Ecclesiastæ decimo capite *וְיִרְדָּף הַבַּיִת*, Latinus *perstillabit domus*, L X X. ad eundem modum, *στάξεν ἢ οὐκ ἀκινδύλου* interpretati sunt. Videri igitur possint, & hoc Psalterij loco, ex *דָּלֶת נָפְשִׁי*, *ἐσταξεν* reddidisse, nisi fortè dicar quis, hos septuaginta duos Interpretes, operas diuississe: nec ab eis Iob atque Ecclesiasten translatos, à quibus psalmi conuersi sunt. quæ senten-

Prou. 27. c. 15

דָּלֶת

Iob 16. d. 21.

στάξεν ἢ οὐκ
Eccles. 10.
d. 18.

sententia quibusdam hodie viris doctis probatur. Sed, sit vera ea opinio, non potest tamen non probabile videri, *ἐσταξεν* hoc loco scriptum esse. *νυστάξεν* & *νυστάξεν* legimus vicesimo & centesimo psalmo: sed, ex *דָּלֶת*, non ex *דָּלֶת* iterum, *νυστάξεν*, primo tricesimo & centesimo: sed, ex *דָּלֶת*, non ex *דָּלֶת*. Vtut autem sit, siue *ἐσταξεν*, siue *ἐνύσταξεν*, L X X reddiderint: noster Latinus Interpretes *ἐνύσταξεν* legit, vertitque *Dormitauit anima mea præ tadio*. quod tamen, non adeò ab *ἐσταξεν* seu *stillauit* discrepat. Nam quæ stillat anima, hoc est, cuius vires tanquam per assiduam stillationem defluunt, quasi dormitat: vt præteream, non absimilem esse stillationi, dormitantium nictationem.

Pfal. 120.
4. 3. 4.
Pfal. 133.
4. 4.

Pfal. 118. v. 59. *Et conuerti pedes meos in testimonia tua.* Pleraque exemplaria, *conuerti* scribunt: nonnulla *auerti* (quod est, reuocauit) Epanorthotæ quædam, Lugdunensium quædam, atque ex nostris Brugense. Epanorthotæ verba sunt: Et infra *Et auerti pedes meos*, id est, ab aliis verti *in testimonia tua*: aliàs *conuerti*: Vtramque lectionem admittunt, & Hebraica vox *הִפְּקִיתִי*, & Græca *ἐπέστρεψα*, quamquam ex *ἀπέστρεψα* fortasse sit *auerti*. Inter Latinos Enarratores, Ambrosius, *auerti* legit, id quod ex ipsa eius enarratione fit verisimile: similiter Augustinus & Prosper, quorum explicatio est: *Auerti*, scilicet à viis meis, quæ displicuerunt mihi, vt irent in testimonia tua, atque ibi haberet viam. Cassiodorus autem, & ex posterioribus multi, *conuerti* legunt. Hieronymus ad Suniam & Fretelam: In eodem. Et *conuerti* pedes meos *in testimonia tua*. In Græco legisse vos dicitis *ἐπέστρεψα*, id est, *Et auerti*. Sed & hoc superfluum est. Nescio an deprauatus sit hic Hieronymi locus. verum enim uero, magis deprauatum reor, in manuscriptis, quæ vidimus, duobus, in quibus *conuertisti* seu *auertisti* probatur, *auerti* superfluum iudicatur: cum non tantum Græcis, sed & Hebræis atque Chaldæis, prima legatur persona, nec alia reperiatur in Hieronymianæ translationis antigraphis. constanter enim habent: Et conuerti pedes meos ad testimonia tua. vno Tornacenfi excepto, in quo *conuertisti* est. Meminit lectionis huius *Et auertisti pedes meos* Augustinus: sed, non existimasse se genuinam esse, satis insinuat.

158.

conuertisti
MS.
auertisti
MS.

Pfal. 118. v. 118. *Spreuisti omnes discedentes à iudicijs tuis.* Quinque Hentenij manuscripta, duo Parisiensium, & antiqua Epanorthotæ, pro *iudicijs, iustitijs* habent, quibus septem ex nostris exemplaribus, eaque emendatiora, consentiunt. sed & alia tria, in quæ diuersarum editionum congesta sunt Psalteria, Lobienfæ, Tornacenfæ, ac Stapulensæ, suffragantur. Bedæ, Brunonis, Richelij, Pelbarti, Pasturæ, & Titel-

159.
Samech.

& Titelmanni, posteriorum enarratorum, eadem est lectio. Veterum, Arnobij, Hilarij, & Hieronymi, commentarijs inserti textus, ad eundem modum *iustitij*s legunt: sed, ipsa Hilarij commentaria, *iustificatio-nes* nominant. Hebraicè est חֻקִּים • Hukkim seu Hukkoth, Latini ex Hebræo Interpretes, præcepta vel statuta transtulerunt: Græci $\chi\chi$. $\delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ conuerterunt, cum hoc, tum plerisque huius Psalmi locis. $\delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ autem, Latinus noster ex Græco interpres, eodè hoc Psalmo, centies, si fieri potest, interpretatus est *iustificaciones*. Atque & hoc loco, à *iustificationibus*, disertè legunt, Ambrosius, Augustinus, Prosper, & Cassiodorus, quibus conforme est Romanū Psalterium. Gallici igitur Psalterij potior lectio est *iustitij*s, quippe quæ, & Patrum lectioni vicinior, & consuetæ translationi similior, & castigatioribus exemplaribus sit conformior: atque in hanc, R^{mus} D. Lindanus & Parisienses abeuntes sententiam, *iustitij*s emendarunt. $\delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ iustitias ab Interprete conuersa, & in 17° Psalmo reperio, versu 23: ubi & Hebraicè est חֻקִּים. *Iudicia*, $\kappa\rho\iota\mu\alpha\tau\alpha$ Græcè, Hebraicè $\delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ dici solent, quamquam diuersis his nominibus, eadem Dei lex significetur; *iudicij*s, quòd eam Dei sententia obseruandam decreuerit; *iustitij*s vel *iustificationibus*, quòd iustitiæ conformis sit, veram præscribat iustitiam, iustosque, qui obseruant, faciat.

160.
Koph.

[Psal. 118. v. 147. *Præueni in maturitate*.] Græcè est $\pi\rho\sigma\epsilon\phi\theta\epsilon\alpha\sigma\epsilon\upsilon\epsilon\upsilon\ \epsilon\iota\omega\sigma\iota\alpha$, quòd est, *Præueni in immaturitate*, siue, vt S. Ambrosius interpretatur, ante horam, ante tempus. Mirum itaque est, Latinis codicibus, quorum est ex Græco versio, legi: *Præueni in maturitate*. sic enim legunt quotquot, habemus manuscripta, nisi quòd quædam ita scribant vt à *immaturitate*, seu *immaturitate* legendum sit, meritò dubites. Innumera alia R^{mus} D. Lindanus consuluit, nec inuenire potuit quòd *in immaturitate*, sicut Græcus habet, legeret, nisi tandem, in Ecclesia Barlo, iuxta Venloniam sita, vnum, id quòd nos ex probatissimi Antistitis. fide in Bibliorum margine annotauimus. Legit quidem & Reginorum Bibliorum Latinus textus *in immaturitate*: sed is, Græco textui accommodatus est, occasione quam diximus aliquando. Istud ipsum de sui temporis codicibus questus est Augustinus, cuius, 29. concione, hæc sunt in hunc locum verba: Quòd sequitur, habet aliquid obscuritatis, quòd aliquanto diutius exponendum est. *Præueni intempesta nocte & clamauit*. Plures codices non habent *intempesta nocte*, sed *immaturitate*. vix autem vnus inuentus est, qui haberet geminam præpositionem, id est, *in immaturitate*. Immaturitas itaque in hoc loco nocturnū tempus est, quòd non est maturum, id est, oportunum, vt agatur aliquid vigilando, quòd etiam, vulgò dici solet, hora

hora importuna. Nox quoq; intempesta, id est, media, quando quiescendum est, hinc proculdubio nuncupata est, quia importuna est actionibus vigilantium (&c.) Quòd ergo Græcè dictum est $\epsilon\upsilon\ \epsilon\iota\omega\sigma\iota\alpha$, non vno verbo, sed duobus, id est, præpositione & nomine; hoc, Interpretes nostri quidam, dixerunt *intempesta nocte*. Plures *immaturitate*, non duobus verbis, sed vno, cuius vocabuli nominatiuus est *immaturitas*. Nonnulli verò in duobus verbis, sicut Græcus posuit, *in immaturitate*. $\epsilon\iota\omega\sigma\iota\alpha$ quippe immaturitas est, $\epsilon\upsilon\ \epsilon\iota\omega\sigma\iota\alpha$ in immaturitate. hæc D. Augustinus, in quibus, præterquam quòd conqueratur vix in vllis codicibus inueniri potuisse *in immaturitate*; id obseruandum est, non eum agnouisse, eam lectionem, quæ nostrorum hodie est codicum, *in maturitate*; sed has dumtaxat tres, *intempesta nocte*, *immaturitate*, *in immaturitate*. *In maturitate* si legisset, probaturus non fuisse videtur, vt pote, à cæteris interpretationibus & Græco textu alienum. fortassis etiam legit atq; ob hanc causam nihil fecit: Si autem earum, quarum meminit Augustinus, aliqua, nostri interpretis versio est, aut *immaturitate* est, aut *in immaturitate*. Nam *intempesta nocte*, quam Prosper secutus est, nostrorum codicum scripturæ dissimilior est. D. Bruno Herbipolensis Antistes, *immaturitate* Psalterium castigauit; atque hoc certè modo non paucis scriptorū codicum legi patitur, quin & Ludolphus ad hunc legit modum, & subaudiendam monuit in præpositionem, id est, *in immaturitate*. Hieronymus Varlenius, *in immaturitate* Interpretem reliquisse opinatur. Opinioni eiusdem, & Ruramundensis Episcopus est, qui, secutus, vix dubium; illud, quòd iuxta Venloniam, reperit antigraphum, ad hunc modum Psalterium emendauit: *Præueni in immaturitate*. similiter Argenteratenses, in eo, què cum translationibus 4. & paraphrasis duabus ediderunt, Psalmorum libro: *Præueni in immaturitate*. Atq; hanc, aut eam certè, quæ Herbipolensis Episcopi est, castigationem, comprobat Remigij Antistiodorensis expositio, ea quæ huiusmodi est: Et meritò debes, me clamantem, & honesta petentem exaudire, quia ego alios præueni in maturitate, id est, in adolescentia, quæ ætas est immatura & indomita ad custodienda mandata tua (&c.) Cùm ergo adhuc ætate viderer immaturus ad talia, tamen ad te clamauit, & præueni alios bene viuendo. Ad stipulatur. Haymonis Alberstatensis commentarius: Et non tantum clamauit; sed etiam præueni alios in maturitate, quia cùm alij in perfecta & matura ætate ad te venire soleant, ego puer & immaturus ad te festinaui. vel præueni in maturitate, id est, ante aduentum tuum; scilicet ante tempus plenitudinis & gratiæ, ad te promerendū. Suffragatur D. Ambrosij enarratio, ex qua interlinearis Glossa desumpta est: Præcurrit, Ambrosius

ait, ætatis maturitatem, quisquis in adolescentia positus senilem grauitatem induit, & iuueniles annos veterana quadam continentia regit, feruoremq. virentis corporis, in cana morum maturitate componit. Quibus ex verbis patet, Ambrosium, non vt textus habet, *Anticipauit in maturitate* legisse; sed, *Anticipauit maturitatem*, vel *Anticipauit*, feu, *præueni in immaturitate*, aut, quod ad eundem modum intelligo, *immaturitate*. Hilariana commentaria de Hilario id ipsum loquuntur. Sic habent: Addidit adhuc & meritum obtinendæ salutis, dicens: Præueni in maturitate & clamauit, in verba tua semper speraui. Non expectauit infirmam à vitis senectutem, neque, deseruescentibus longo vsu luxuriæ æstibus, frigidæ ætatis tempus elegit: sed maturitatem omnem fide & religione præuenit, vincens per continentiam lasciuientes annos, & senectutis maturitatem, modestæ & castæ adolescentiæ tranquillitate, præueniens. Videntur Hilarius & Ambrosius *præueni maturitatem* legisse: sed, facile habuisse ponuerunt, *Præueni immaturitate* aut *in immaturitate*, & exposuisse id quod hinc sequitur atque idem vnum est, *Præueni maturitatem*, (Nam & in Augustino id licet obseruare;) vtrique enim, qui præuenit in immaturitate, præuenit maturitatem. Est autem ex his operæpretium animaduerrere, ad quem modum scripturæ textum, Patrum commentariis interiectum; qua fuerunt indoctissimi scribæ audacia; ad vulgatam legendi rationem immutarint, cum ipsa commentaria subiecta reclamant. Id & aliàs non rarò notauimus. Nonnunquam etiam ipsa Patrum verba, ei legendi modo quem substituerant, accommodasse deprehendimus. In promptu est exemplum, hoc ipso loco commentariorum Hilarij: sequitur enim post paululum, recitato versu proximo, Præueniunt oculi mei diluculum, vt me. el. tua: Qui in maturitate clamorem præuenerat, nunc ipsos dies meditationibus præuenit. Quomodo hic posteriori prius respondeat, aut quid hoc esse possit, nisi legas: Qui maturitatem clamore præuenerat? Sic namque restituentus videtur locus. Quemadmodum autem in Patrum enarrationibus, genuina lectio, in eam, quæ vulgi errore recepta est, mutata conspicitur: sic proculdubio & in ipsis sacrorum Bibliorum accidit libris. Emendatum licet exemplar describentibus propositum esset, errare id censuerunt, si in peruulgarum errorem non conspiraret, ita tandem factum est, vt germana lectio oppressa extinctaque sit, nec inueniri possit à posteris, qui magna sedulitate inuestigant, quam olim extitisse, argumentis certis colligunt. Primus autem error, sæpenumerò ex re non intellecta commissus est, quod non intelligebant, perperam scriptum iudicabant; itaque, corrigendum, ad similem quempiam modum, quo posset, & facile intelligi; & ab auctore

Theodoro in
Latinum versio
data est vulgari
nostræ editionis
scriptura in maturitate,
sed de mensuris
et exponit.

thore scriptum videri. Sic, hoc opinor in loco, cum eius quod scriptum erat *Præueni immaturitate* aut *in maturitate*, sensum non viderent, errorem esse iudicant, emendandum, in duas vna voce distracta, *Præueni in maturitate*. Rursus, cum in aliis legerent exemplaribus *Præueni in immaturitate*, quod scirent immaturè nihil aut dicendum aut gerendum, scribendum potius existimauerunt ad eundem modum *Præueni in maturitate*; errorem, dum corrigere vellent, facientes. Aut fortasse mouit, quod, in *immaturitate* significare arbitrati sunt, post maturum tempus; itaque quandam verborum inter se repugnantiam esse, *præueni, in immaturitate*. eum enim qui præuenisset, maturè venisse dicerent. Porro, citra omnem, aut corruptelam aut ambiguitatem, in Brunonis Carthusiani elucidationibus, hanc explicatam inuenio lectionem: *Præueni in immaturitate*. sic ibi legitur: Eriustum est vt me saluum facias & exaudias, propter hæc merita mea, quia ego adhuc positus in immaturitate, id est, immatura ætate, scilicet in iuuentute, quæ est ætas immatura, feruens, & prona ad omnia vitia magis quam senectus, præueni in bonis operibus, id est, antequam ceteros fideles, qui tandem in senectute, quæ matura ætas est, cœperunt bene operari (&c.) Matura ætas senectus dicitur, eò quod in senectute ex natura maturiores mores homines habeant. Immatura verò ætas dicitur iuuentus, eò quod in iuuetute contingat ex natura mores habere immaturores. &c. In Glossa Ioannis de Turre-cremata, hoc, & quidem solum, lego: Ex magno orandi affectu præueni horam opportunam in qua solet fieri oratio. præoccupauit faciem tuam, vt lætus & vigilans tibi occurrerem. Multum igitur verisimilis est huius loci, aut hæc *Præueni immaturitate*, aut ista lectio *Præueni in immaturitate*. Cæterum, nolo ego pronunciare adulterinam esse *Præueni in maturitate*, præsertim cum esse videatur, non tantum recentiorum Enarratorum, Lyrani, Richelij; verum etiam veterum quorundam. id quod, ex commentariis Arnobio & Hieronymo adscriptis, intelligi possit. In Arnobij commentario ad hunc habes modum, Præueni in maturitate & exclamaui. Fui puer, postea adolescens, itemque iuuenis, nunc ecce iam senex, & vitæ meæ finem attendens, in hac maturitate positus clamo, & præueniunt oculi mei, &c. In Hieronymi: Vetera vitia pudicitia iuuenili præuenit, qui per maturitatem viuacis animi spem suam nunquam à verbis Dei remouit. V. Beda vtrumque insigniter exponit, *Præueni in mat. & Præueni immaturitate*. Hoc itaque modo, cum ad Græcorum codices, tum ad Latinorum enarrationes, collatæ sint propositæ varietates: restat nunc vt easdem ad Hebraicum fontem discutiamus. Hebraicè est קָדַם בְּיָמָיו id quod quidam *præueni in crepusculo*; quidam *Præueni crepuscu-*

crepusculum, vertunt: Prior interpretatio, ei lectioni non malè conueniat, quæ habet: Præueni in maturitate. Est enim crepusculum maturum orationi tempus; sicut aurora, quæ continuò succedit crepusculo; studius est amica: Posterior verò translatio altera lectionem: *Præueni in immaturitate* tutatur, atque eò ampliùs, quòd: septuaginta-duorum versione similis sit. quod enim crepusculum antecedit tempus; *ἔστιν ἡ ἰσὺν τὸς ἀόρτια*. In eandem sententiam vertunt, alij: *Præueni diluculum*; alij *Præueni in nocte*. Hieronymus, *Surgebam adhuc in tenebris*, qui, & aliis non paucis scripturæ locis; cum Græcis translatoribus, *ἡ νύξ* tenebras interpretatus est.

161. Psal. 120. v. 5. *Dominus custodit te*. Sic, cum D. D. Augustino & Haymone, pleriq. codices. At Ruræmundensis Episcopi Psalterium, cum S. Hilario, futuro tempore, *custodiet* habet: atque hoc modo Chaldaea paraphrasis *ܕܢܝܢ*, & Græci plerique codices, consentientibus Chrylostomo atque Euthymio Græcis Enarratoribus, *φυλάξει* legunt. Græcæ verò, Regij operis, & Nebiensis Psalterij, editiones, *φυλάξει*, quod est *custodiat*, scribunt. ad similem modum Parisiensis anni. 59. editio, *φυλάξει*. Hebraicè est *דְּיָמֶיךָ יְיָ*, id est, Dominus custodiens te, vel, formaliter accepto Benoni; Dominus custos tuus. id quod aptè conuenit ei quod sequitur: *Dominus umbra seu protectio tua*.

162. Versu septimo, eiusdem vocis eadem est varietas. Nam, quod plerique codices præsentis tempore cum D. Haymone legunt, *Dominus custodit te ab omni malo*: Hunnæi manuscriptum P notatum, & Parisiensium Biblia anno 59 excusa, futuro *custodiet* scribunt. Est autem hoc loco, tam Hebraicis libris, quam Chaldaicis & Græcis plerisque, futurum, ad stipulantibus, non tantum Hilario atque Euthymio, verumetiam Augustino. atque hoc bellè congruit ei quod præcessit: *Per diem Sol non vret te, neque Luna per noctem*.

163. Sequitur septimo versu, *Custodiet animam tuam Dominus*: & subiungitur octauo, *Dominus custodiat introitum tuum & exitum tuum*. Quibus locis iterum custodiendi vox diuersimodè scribitur. Priori, R^m D. Lindani Psalterium *custodiet* habet: posteriori, apud Hilarium similiter *custodiet* legitur. Græcis plerisque & Chaldaicis in libris, Euthymio suffragante, vt præcedentibus locis, ita & his, futurum scribitur: Est & Hebraicis codicibus futurum, *יִשְׁמְרֶנִּי*; sed, quod, tam optantis quam prædicentis sensu, tam *custodiat* quam *custodiet*, reddi possit. Græcæ editiones Complutensis & Nebiensis, *φυλάξει* habent; Parisiensis *φυλάξει*, non solum primo, sed & secundo & sequentibus duobus locis, quibus conformiter Gothicum manuscriptum, vniuersis his

Haymonis hæc aperte lectio est. *φυλάξει*. *יִשְׁמְרֶנִּי*. Duabus his locis, & Chrylostomi textus futurū legit, nec commentarius dissentit.

sis his quatuor locis, *custodiat* refert. Sed videtur, Latinis nostræ editionis codicibus, nec semper *custodiet*, nec semper *custodiat* scribendum: immò verò hinc ortam inter eos varietatem, quòd alio atque alio modo custodiendi vocabulū Interpres verterit. Primo loco, bene quadrat *custodit*: secundo & tertio, non malè conuenit *custodiet*: quarto, scribendum videtur *custodiat*. Quod prædixerat, precatur & optat, ne, non velle, ad quod à Spiritu actus fuerit, putaretur: hunc legendi, his locis, modum, Francisci Titelmanni elucidatio, secuta videtur.

Psal. 124. v. 5. *Declinantes autem in obligationes*.] In nonnullis exemplaribus vetustioribus, Titelmannus ait, repertum est haberi, pro *obligationes*, *obliquationes*. nos nostris in manuscriptis, nequaquam id reperire potuimus: tantum, in Bibliis à Parisiensibus emendatis: atque excusis, ad hunc inuenimus modum: *Declinantes autem in obliquationes*. Sed, iis in Bibliis, quæ, cum emendationum suarum comprobatione, ediderunt, nullum, cuius hæc lectio esset, exemplar signatum vidimus. Nec, antiquus noster Epanorthotes, aliquorum codicum, qui *obliquationes* legant, meminit; dumtaxat, multitudinis numero *obligationes* legendum esse, non *obligationem*, monet. Fuit itaque nostra hæc opinio, non ex codicibus, sed quorundam coniectura, *obligationes*, cum *obliquationes*, mutatum esse. Græcè est *τὸς ὑπεκκλινοῦντας εἰς τὰς ἐσθραλίους*. *Ἐσθραλία*: Augustini versio *strangulationem* transfert, nam *ἐσθραλίειν* suffocare & strangulare significat. Græcæ onomastica *obligationem* exponunt, & *ἐσθραλίους*, nodos nexuque intricatos: eundem ad modum Hieronymus explicat, in 58: *Isaia cepit, enarrans illud versionis Septuaginta-duorum* *ἑτάλιον ἐσθραλίους* *εἰς αἰὼν σωμαλαγαμίτων*. Author eius versionis, quæ, in Græcò Parisiensium Psalterio, ex S. Victoris codice emendato, exstat, *obliquationem* transtulit. Similiter, is, qui Græcis Bibliis, Basileæ anno 1550 impressis, Latinam addidit interpretationem. *ἐσθραλίους* enim, obliquum & tortuosum denotat. Eundem ad modum Euthymij Interpres tortuositatem reddidit, ipsum sequutus Euthymium, qui, *εἰς τὰς ἐσθραλίους*, in peruersa atque obliqua interpretatur. Hac autem potius ratione, transferendum hoc loco videtur, primum, quòd declinandi vocabulo aptius obliquatio seu obliquitas vel tortuositas congruat: tum, quòd rectis corde, in obliquitatem declinantes, à Propheta oppositi videantur: deniq; quòd Hebraica vox *יִשְׁמְרֶנִּי* non strangulationes neque obligationes, sed obliquitates, tortuositates, & peruersitates, denotet. Itaque, Latinis nostris codicibus, pro *obligationes*, *obliquationes* scribendum esse, nonnulli, haud vanis ducti argumentis, existimarunt. Verum, cum legant constanter *obligationes*,

164

Y. & Lati-

Aquila simuleates explanant; obliquitates Symmachus, & Theodorion perusa. author est Theodorion.

Arnobius, Hilarius, Hieronymus, cum in proprio loci commentario, tum manifestus in 48. Isaac cap. Profer, Casiodorus, Haymo, Remigius, &c.

& Latina manuscripta, quæ quidem nos vidimus, omnia, & Latini tractatores, primæ, mediæ, postremaq. ætatis: videtur ad eum modum Interpres ex Græco transfulisse. Neque hoc longè ab Hebræo recedit. Nam prauitates peruersitatesque; quibus ferè modis, Hebræam hoc loco vocem interpretantur; obligationum nomine meritò designentur, quòd in deplorandam seruitutem authores suos redigant, neque facillè exsoluendo debito obnoxios reddant.

165.

Pfal. 125. v. 6. *Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua.* Quod plerique hodie codices legunt, *Mittentes semina sua*: scribunt, antiqui Epanorthotæ; & Brugensis ex nostris, cum emendatis à Parisiensibus Bibliis, *Portantes semina sua*. Priori lectioni Græca antigrapha volunt: *ἄλλοι τὰ σπέρματα αὐτῶν*: alteri, Hebraica suffragantur: *נֶשֶׂא מִשְׁךָ תִּרְעָה* quod est: Portans canistrū feminis, vt quidam; vel: Portans pretiosum semen, vt alij interpretantur. Eadem est vox, quæ proximo versu, quo Græci habent *ἀίροντες τὰ σπέρματα αὐτῶν*, Latini: Portantes manipulos suos. Itaque pulchrè sibi respondent sententiæ partes: Tristes portabant femina, læti manipulos portabunt. Doctor Hentenius, ex *portantes, mittentes* castigauit, tamquam ea sit editionis nostræ lectio. Porrò, aliud Epanorthotes iudicauit: Nostra, inquit, translatio non habet *mittentes*, sed *portantes*, iuxta Hieronymum & Hebræum, qui habent *portantes*, & respondet ei quod infra dicitur *Portantes manipulos suos*. Antiquitate & integritate præstantissima monasteriorū Lobienfis & Tornacensis manuscripta, & Iacobi editio, vnanimiter, Gallico Psalterio *portantes*, Romano *mittentes*, attribuant. annotatq. Iacobus: *Mittentes semina sua*, ex translatione Romana id mutuamus. Nam trāslatio nostra habet: *Portantes semina sua*, paulo vicinior ad Hebraicam, &c. Est quidè & nostra editio, quam Gallicum Psalterium vocant, ex Græco deducta (nam Græco conuenit, vti diximus, quòd in Romana est editione *mittentes*) sed, ex Hebræo multis mutata est locis. Cæterum, patum sensu discriminis est, siue *portantes* sit, siue *mittentes*; immò verò, hoc illius explicatio est. Nam portasse intelliguntur semina, quæ in terram aut mittebantur aut missuri iam iam erant. Conati hoc loco videntur LXXII senes, non tam verba reddere, quàm sensum. Hinc enim etiam singularis numeri verba in pluralia commutarunt (nam de pluribus intelligendum est, quod de vno pronunciat) & *נֶשֶׂא מִשְׁךָ*, quod alij canistrum, alij pretiosum vertunt, interpretando prætermiserunt. Nisi fortè, non *מִשְׁךָ* sed *מִשְׁךָ*, aut ad alium similem modum, legerint, ita vt esset: *נֶשֶׂא מִשְׁךָ תִּרְעָה* *Portans trahens semen*, id quod exposuerint: *Mittens seu mittentes semina sua*. quo ferè modo Latinus Interpres,

Amos 9. d. 23

Amos nono cap. *נֶשֶׂא מִשְׁךָ תִּרְעָה* exposuit *mittentem semen*.

Pfal.

166.

Pfal. 126. v. 2. Frequentior hoc loco Latinorum codicum scriptura est: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis*, quam Græci plerique codices, cum Apollinaris Psalterio, probant: *εἰς μάτην ὑμῖν ἔστι τὸ ἐγερθῆναι, ἐγείρεσθε μετὰ τὸ καθῆσθαι*. & multi veterum Patrum explicant, Hilarius, Hieronymus*, Augustinus, Prosper, Casiodorus, Gregorius*, Haymo, Remigius, Bruno, quanquam simplex illa, quam Hieronymi commentarius addit, huius loci intelligentia, *surgite* nō agnoscat. Sunt quidam editionis nostræ codices, qui, pro *surgite, surgere* repetant: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*, ex nostris, Brugensis, Lobienfis, Stapulensis, ex Lugdunensium, quidam; & antiqui Epanorthotæ, cuius hunc in locum hæc notatio est: Antiqui iuxta Hebræum: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*. Hieronymus: *Frustra vobis est de mane surgere postquam sederitis*. Secundum hoc, non videtur huic sensui conuenire littera, quæ habet, *surgite*, quam habet Græcus minus correctus. Nam correctores habent secundo loco *surgere*. Vnde dicit glossa cheodorii: *Nō imperatio, sed infinitiuo est ibi surgere*. hæc tenus Corrector, qui quod dicit, correctores Græcorum codices habere secundo loco *surgere*. (sic enim videntur legenda intelligendaque eius verba) nos à vero non alienum esse obseruauisse videmur. nam, Græcum Vaticanæ Bibliothecæ codicem, *ἐγείρεσθε*, non *ἐγείρεσθε*, legere comperimus. Euthymium etiam Græcum Enarratorem ad eundem modum *ἐγείρεσθε* legisse, cum ex Interpretis in margine annotatione, tum ex ipsis authoris commentariis, animaduertimus. Denique & Theodoritum, Euthymio longè antiquiorem notasse inuenimus: *Surgere & non surgite* legendum est, vt infinitus sit modus, & non imperandi. Insuper quod habet Corrector, Hebræo consonam esse hanc antiquorū codicum lectionem, verum id nobis esse videtur. Non est enim Hebræicè *קומו*, quod est *surgite*, sed *קום לכם שׁוּאָ שׁוּאָ מִשְׁכֵּימֵי קוּם מִשְׁכֵּימֵי קוּם* id quod vertunt Neoterici Interpretes: *Vanum vobis est maturantibus, seu diluculo præuenientibus, surgere, tardantibus sedere*. quin & Chryostomus attestatur, alium transfulisse *tardantibus ad sedendum*, alium *differentibus sedere*. LXXII paulò aliter distinxerunt. Priorem sententiæ istius partem, hanc intellexerunt *שׁוּאָ לְכֵן מִשְׁכֵּימֵי שׁוּאָ לְכֵן* *vanum est vobis maturantibus*, quā per infinitiuum explicauerunt *εἰς μάτην ὑμῖν ἔστι τὸ ἐγερθῆναι*. In *vanum vobis est maturare*, seu, vt circumlocutus Interpres transfulit, *ante lucem surgere*. Neque enim est Latinis vox vna, quæ Græcæ *ἐγερθῆναι*, aut Hebræicæ *קומו* perfectè respōdeat, nisi velis fortè manicare dicere, id quod Lucæ 21. in Latinis plerisque codicibus legitur. Pro altera sententiæ parte, acceperunt LXX. quod sequitur *קום מארורי שבת*, verum, non

* In Psalms-rum commentarijs. Lib. 8. Moralium cap. 3.

Luc. 21. g. 38.

Y 2

מִשְׁכֵּימֵי

מִצְרָיִם, quod est tertiæ coniugationis participium, sed מִצְרָיִם lege-
runt, quod est, à post siue post. itaque ad verbum conuerterunt ἐγείρω-
σαι μετὰ τὸ ὑψῆσαι Surgere post sedere, nec conuertisse potuerunt ἐγεί-
ρωσθε surgite: est enim קום infinitiuus, non imperatiuus numeri plu-
ralis. Ecce igitur ex Hebræo, surgere, pro surgite. id quod comprobat
D. Hieronymi ad Marcellam explicatio, quæ huiusmodi est: Pro-
pheticè populus arguitur ad tēplum diluculo frustra surgere, & post
quietem ad sanctuarium festinare, cum idola Dei honore veneren-
tur. Notant autem posterius surgere, Lobienfis codex, Tornacensis,
& Herbipolensis, obelo, tanquam, quod Hebraicè non legatur. id
quod occasionem accepisse existimo ex D. Hieronymi translatione,
qua surgendi uocabulum non repetitur: Frustra uobis est de mane
surgere postquam sederitis. hinc Iacobus annotauit: Vanum est vo-
a. l. sur., surgite p. f. hoc surgite ex translatione Romana mutuatum est,
quod etiam habeatur Græcè. At Gallica habet: Vanum est v. a. l. f., sur-
gere p. f. Sed & illud surgite, & secundo loco surgere, superfluum ex
Hebræo uidetur, unde habetur: frustra uobis est de mane surgere
postquam sederitis. Hucusque ille. Iunxit Hieronymus קום cum
מִצְרָיִם, ut nostri, legit מִצְרָיִם, ut LXXII. Interpretes, totumque
vnam intellexit sententiam. Illud autè קום מִצְרָיִם, quod ad uerbum
veritas, de mane surgentibus surgere, eodem sensu transtulit de mane sur-
gere, omisso surgentibus, pro Latina lingua decoro. Quam obrem, non
uidetur ex Hebræo superfluum esse, aut obelo confodiendum, sur-
gere, multoque minus posterius quam prius: posterius enim expres-
sè, prius implicite legitur, tum Græcè, tum Hebraicè. Brugenfi
manuscripto nulla est obeli figura. Verumenimvero, potuit Hiero-
nymus, uocem מִצְרָיִם ut nomen, non ut participium, accepisse.
מִצְרָיִם, enim nomen designat manè uel matutinum. In Hoseæ Pro-
phetia, quod semel atque iterum legitur, בְּמַטְרַת מַצְרַיִם הַיּוֹרֵד, Hierony-
mus ipse sexto capite, Quasi ros manè pertransiens; decimotertio, Sicut ros
matutinus prateriens, interpretatus est. facile igitur, quod hoc loco est,
מִצְרָיִם, potuit conuertisse, De mane surgere uel consurgere, nec
aliud quidquam intellexisse comprehensum. hoc autem modo He-
braicis dictionibus acceptis, prius inde surgere non habetur, uerum,
aliter uidentur intellexisse LXXII uiri, à quibus duo uerba transla-
ta sunt ἐγείρωσθε, quod exponat מִצְרָיִם, ἐγείρωσθε. quod respondeat
קום. huius autem lectionis, quæ duobus infiniti modi uerbis utitur:
Vanum est uobis antelucem surgere, surgere postquam sederitis, sensus com-
modus est: frustra bene manè surgitis, frustra interdum, modica re-
focillatione contenti, ad acceleranda negotia uestra reditis, subaudi,
nisi Dominus uestris conatibus adspiret, uestra studia secundet.

consurgere
6. MS.

Hoseæ 6. b. 4.
Hoseæ 13. a. 1.

Pfal.

Pfal. 130. v. 2. Sicut ablactatus est super matre sua.] Quod pleri-
que codices masculino genere habent Sicut ablactatus; id nonnulli
neutro scribunt Sicut ablactatum, Hunnæi duo, D, P, &, qui Louanij
excusus est, Prosperi textus. atque ad hunc modum Græcè est: ὡς τὸ
ἀπογαλακτισμένον. Ex Hebræo קָנַחֵן utrumque translatum reperi:
Lobienfe exemplar, Tornacense, & Stapulense, ablactatum Gallico;
ablactatus Romano Pfalterio, adscribunt. D. Hilarius legit Sicut abla-
ctato; iungitque, cum eo quod in altera sententiæ parte habet, ita re-
tribues. Malè Atrebatensis Collegij manuscripta legunt, unum abla-
ctum, alterum ablatus. & quidem hoc habet Augustini lectio, at subne-
ctit à lacte.

167.

Quod sequitur, substantiuum uerbū est, à multis manuscriptis tol-
litur, viginti nostris. neque Hebraicè legitur, aut Græcè additur.
Hieronymi lectio addit, relatiuo antecedente: Sicut qui ablactatus est;
similiter Augustini, Quemadmodum qui ablatus est à lacte. Quod si uerò
absque relatiuo addatur, commodè referri potest ad id quod sequi-
tur super matre sua, uel, ut habent alij multi libri, super matrem suam.

Pfal. 138. v. 16. Dies formabuntur.] Dies legunt plerique hodie co-
dices, id quod exposuerunt Enarratores, Cassiodorus, Haymo, Re-
migius, & alij ex posterioribus. Huic legendi modo Græca Regis
editio, quæ habet ἡμέρας μαθησονται, suffragatur. Nec refragatur, quæ
aliorum Græcorum exemplarium lectio est, ἡμέρας μα. ; potest enim
dies quartus casus ex numero plurali esse, ut ἡμέρας, cui subaudiatur
per præpositio, ut huic χθι. ad quem modum DD. Augustinus & Pro-
sper legunt per diem: Per diem errabunt. Cæterum, potest ἡμέρας secun-
do casu numeri singularis intelligi, quod Latine ueritas die. Atq. hoc
pacto, Latini quidè codices scribunt: Die formabuntur. Brugensis, Bus-
coducensis, atque ex his D. Lindani Pfalterium. Lobienfe exem-
plar, in Gallici Pfalterij descriptione, Dies uel die legi notat. Goticum
Romani Pfalterii antigraphum Die firmabuntur habet. Inter ueteres
Tractatores, D. Hilarius Die replebuntur legit. idem ipse, &, post
eum, Prosper, Die formabuntur, in quibusdā codicibus inuenerunt.
S. Hieronymi commentarius, Tu omnes in die formas, tu cunctos
vis esse filios dei exponit. Est autem de Brugenfi codice notandum,
ita in eo die scribi, ut non satis queas discernere, an ex dij factum sit,
adiecto retractoque semicirculo, die; an è contrà, ex die, raso semicir-
culo, dij. Fortasse Scriba, quod non est uero absimile, uocem ex in-
dustria sic pinxit, ut dubiam lectionem ostenderet. certè enim Epa-
northotes, antiquioribus quibusdam exemplaribus, dij legi anno-
tauit, atque ea est exemplaris nostri P, notati aperta lectio. Verum ea,

168.

dici,

Y 3 nullam

nullam habet, aut ex Græcis, aut ex Hebraicis libris, auctoritatem. Hebraicilibri habent ימים ימים ימים *dies* significat plurali numero, non *deos*. Verti autem potest, & *ἡμέραι* seu *dies* primo casu, & *ἡμέρας* seu *dies* quarto casu. Redditur etiam aptè *diebus*, id quod vicinum est τῶν ἡμερῶν secundo casu accepto, & ei, quæ huic respondet, Latine lectioni, *die*. Vox altera יצרי, vel præteritum est ex quarta coniugatione, vel futurum ex sexta, à themate יצר, quod facere, fingere, formare, significat. Patet igitur *formabuntur* Latine legendum esse; non *firmabuntur*, ut habent, cum Cassiodoro, quædam Romani Psalterij exemplaria. Manifestum etiam est, *παιθήσονται* Græcè scribendum esse, non *παιθίσονται*, ut mutant nonnulla Græca antigraha. Denique, clarum est, *παιθήσονται* à *πάττομαι* deducendum esse, non à *παίζομαι*, ut S. Augustini Interpres, qui vertit *Per diem errabunt*, deduxisse videtur. D. Hilarij Interpres, ex *ἡμέρας παιθήσονται*, reddidit *Die replebuntur*. Euthymius Zygabonus, Græcanicus scholiastes, *ἡμέρας παιθήσονται* legit, atque ut à *πάττομαι* deductum exponit.

69. Psal. 144. v. 7. Quædam manuscripta legunt *Et iustitiam tuam exsultabunt*, Parisiensium Ge. ar. & V., cum Haymone, & Brunone Carthusianorum institutore. quo modo, & in Hilarij commentariis, & in textu Prosperi expositionibus addito, legitur, & est sensus: Iustitiam tuam exsultando celebrabunt, sicut & in 30. Psalmo dicitur: *Exsultabit lingua mea iustitiam tuam*. Pleraque verò exemplaria, cum scripta, tum excusa, cum Ludolpho & aliis, scribunt, *Et iustitia tua exsultabunt*, id quod Augustinianæ enarrationi consentaneum, & Græcæ lectioni conforme est: *ἡ τῆ δικαιοσύνη σου ἀγαλλιάσονται* habent Græci codices. Sensus, præpositione addita, patet: In iustitia tua exsultabunt. quam præpositionem, Latinum Hunnæi exemplar, V notatum, & Græcum Apollinaris Psalteriū, expressere. Ex Hebræo utrovis licet modo transferre יצרי יצרי יצרי & exsultare, & laudare, cantare, atque clamare, significat. habent nonnulli libri: *Et iudicia tua exsultabunt*, sed id mendum esse vix esse dubium potest. certè, in adiuncto Euthymij commentariis textu, vitium est manifestum. Quidam Coloniae impressus codex, *Et iustitia tua exultabunt*, scribit, verbo proximè antecedenti repetito, qui error est apertus. Gothicum manuscriptum legit *Et iustitiam tuam exaltabunt*. Verùm, Græca vox ἀγαλλιάομαι, *exsulto*, non *exalto*, propriè denotat. facilè scriptor mutandum iudicavit *exultabunt* cum *exaltabunt*, tum quòd sibi innicem simillimæ sint voces, tum quòd nonnullum sit orationis incommodum.

Psal. 149. v. 9. Septimus, octavus, & nonus, huius Psalmsi versus,

sus, qui de exercenda in Dei aduersarios vindicta loquuntur, ambigüe, cum in Hebræo, tum in Græco, scripti sunt, ita ut, & singulari, & plurali numero, verti possint, ut vel ad Deum, vel ad sanctos Dei ministros, referantur. נקמת נקמות תעשה עם צדיקים. τὴ ποιῆσαι ἐμδίκασιν. ὁμοίως ὁμοίως τὴ δῆσαι τὰς βουλαὶς αὐτῶν. ἡ ψῆμα ἡ ψῆμα τὴ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κριμα. Chaldaeus Paraphrastes eadem ubique ambiguitate transtulit. Latinus noster Interpres, priores duos versus, dubio similiter sermone reddidit: *Ad faciendā vindictam. Ad alligandos reges eorum*. Tertium verò, non ipse quidè dubiè interpretatus est, sed dubiè codices legunt. Quidam enim *ut faciat in eis iudicium*; alij *ut faciant in eis iudicium* scribunt. Nos quidem nullum inuenire potuimus codicem, qui, *ut faciat* scriberet: sed R^{mm} Dominum Lindanum verisimile est reperisse. neque enim, contra vnanimem exemplarium consensum, Psalterium correxisset: *ut faciat in eis iudicium*. hoc autem modo, numero inquam singulari, Euthymius Græcus Enarrator, tum istud, tum præcedentia, intelligit. sic ferè, & Græcus poëta Apollinaris, reddidit carmine. Latini verò Tractatores, quotquot videre licuit, priora quidem exponunt, tertium autem planiùs & legunt & exponunt, plurali numero Arnobius, Hieronymus, Augustinus, Prosper, Haymo, Remigius, & cæteri, quibus, inter Græcos, Chrysostomus, & Theodoritus, ad stipulari videntur. Plerique etiam Latini ex Hebræo interpretes, eodem multitudinis numero, transtulere. Hieronymus, Pratenfis, Campensis, Flaminius, & alij. Pagninus, dubia dubiè interpretatus est. Cæterum, eòdem redit, siue hoc, siue illo, transferatur modo. Deus enim, per sanctos hoc exercere iudicium intelligitur: & sancti, non nisi operante Deo, cuius exaltationes in gutture eorum, has referre victorias, intelligendi sunt. Quòd si, ea in translatione, quæ singulare habet numerum, gladium placeat subaudire (est enim Hebraicè, *Et gladius anceps in m. eorum*) nec illud aliter intelligendum erit, quàm quòd per gladium hæc patraturi sint sancti. Græci & Latini, multitudinis numero, legunt: *Et gladij ancipites in m. eorum*. Itaque eorum, in sequentibus versibus, pluralis quidem numerus, ad gladios referri potest; singularis verò non commodè. sed, quocumque fiat modo, eòdem sententia redit. Miratus sum Cassiodori commentarium, exponentem, quòd bis acutus gladius, reges compedibus liget, & vincula ferrea nobilibus iniiciat. An, *Et gl. anc. in m. e.*, singulari numero legerit; an, ex plurali, singularem subaudiendo repetiuerit; an quid aliud adsit, non satis colligere possim. hoc saltem, quòd maximè ad nos spectat, patet, *ut faciant in eis iudicium*, ab ipso lectum.

NOTATIONES IN LIB.
PROVERBIORVM.

171.

Capitis tertij versu decimotertio. *Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia.*] Quatuor vetera exemplaria Ge. o. l. Di. o. l., legere à Parisiensibus deprehensa sunt, accusandi casu *prudenciam*: quibus, nos, vnum Ecclesiæ D. Donatiani, & alterum Cardinalis Bessarionis, obseruauimus esse conformia, quamquam, litera *m*, in illo rafa conspiciatur, in hoc superflua iudicetur. Hinc sumpta est coniectura, scriptores corruptè *affluit* per a primam vocalem, proffluit per e secundam, scripsisse. nullo enim sensu dici potest *affluit prudentiam* (nisi fortè subaudias, quod sæpe Græci, *secundum*) sed suum, qui tolerari possit, & loco conueniat, habet *effluit prudentiam*. Atque ex hac coniectura profluxisse existimo, quod, ad vulgatæ interpretationis marginem, in Hebraicis Scholiis annotatur: Legitur &, effluit prudentiam. Post Parisenses, Louaniensis Doctor Hentenius, quinque codices *effluit prudentiam* legere signauit, id quod in prima & posterioribus editionibus conspiceret licet. An autem hos omnes ipse repererit, & quidem *effluit prudentiam* scribentes: an verò quatuor illis Parisiensium, vnum, qui similiter legeret, adiecerit, ea, quam diximus, probata coniectura, ignoro. hoc scio, nulli, ex nostris, duobus & triginta manuscriptis, *effluit* legi. Porro, in ipso, quod à D. Hentenio impressioni paratum fuit, prototypo, inuenio lectionem hanc absque omni codicum numero scriptam. Vnde, dubitari fortasse possit, vtrum, ab alio quinario ille numerus adiectus sit, ab ipso autem sine numero scriptum, vt ostenderet, aut adulterinam, aut non tam ex codicibus quam ex codicum corruptelis probabilem esse lectionem, *Effluit sapientiam*. Sed, quidquid Hentenius inuenierit, scripserit, aut voluerit, dubium esse vix potest, deprauatam illorum codicum: esse scripturam, qui *affluit sapientiam* habent. Veruntamen, cum emendatissima sint exemplaria, non facile sunt reijcienda: quin potius inuestigandum est, referuarintne germanæ scripturæ, quæ vulgo ignota sit, vestigium. Non parum autem verisimilitudinis, ex Hebraico fonte, accipere possit, *effluit prudentiam*. Nam *יָפִיךָ הַבִּינָה* quod ibi legitur, Latini interpretes *educit* seu *profert intelligentiam* ferè transferunt: quibus Chaldaeus consentiens, *עֲרֹךְ בִּינָה* *eruat* siue *profert intelligentiam* interpretatus est. Caterùm transferunt nonnulli, *haurit intelligentiam*; id quod, non parum auxiliatur vulgatæ lectioni, quæ plerorumque & codicum & enarratorum est, *affluit prudentia*. Haurire namque prudentiam, est, prudentiam

tiam abunde assequi. Atque ad hunc modum, Hebraicam illam vocem *יָפִיךָ*, & noster Interpres vertit, octauo huius libri capite: *Et hauriet salutem à Domino*. Potuit igitur & hoc loco haurire intellexisse, eiusque sensum expressisse, affluere prudentia. Quod eò fiat verisimilius, quòd subiunxerit: *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti*. Hinc enim, intellexisse videtur, hominem hoc loco beatum prædicari, ex eo dumtaxat, quòd sapientiam assecutus sit. Nam si ex utroque intellexisset beatum prædicari, quòd sapientiam, & sibi sit assecutus, & aliis effundat (id quod significari videtur, si legas *effluit prudentiam*) vertisset quod ad vtrumque congrueret: *Melior est negotiatio eius negotiatione argenti*, eadem enim vox *סָחָר* Hebraicè repetitur, quæ, sicut negotiationis vocabulum, & vendenti competitæ & ementi. Græca translatio huic nostræ accedit: *Beatus homo qui inuenit sapientiam, & mortalis qui nouit prudentiam*. Melius enim est eam mercari, quam auri aut argenti thesauros.

Prou. 8. d. 35.

D. Bernardus, sermone quem in hunc locum scripsit: Sic inuenis corde sapientiam, inquit, ore affluet prudentia: sed affluere, non effluere, vel emere, cura.

172.

Capitis 3, versum 14, quædam exemplaria ad hunc modum legunt: *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auro primo fructus eius*: quædam ad istum, *Mel. est acq. eius neg. argenti, & auri primi & purissimi fructus eius*. Illo modo habent, cum vno Parisiensium, quinque Hentenij, Regisque & Clarij editio; isto, quatuordecim nostra. Ex Hebræo, utroque modo transferre liceat: *כִּי טוֹב סָחָרָהּ מִסָּחָר כֶּסֶף וּמַחֲרָוֹ* id est, Quia bona negotiatio eius præ negotiatione argenti, & præ auro fructus eius, vel, & præ (negotiatione) auri fructus eius. Noster interpres, vocem *חֲרִיץ* hoc loco, non simpliciter *aurum*, sed *primum aurum*, vel *primum & purissimum aurum*, interpretatus est, quemadmodum Chaldaeus Paraphrastes *יִסְתִּיבָא יִסְתִּיבָא* id est, *aurum purgatum, reddidit*. Potuit itaque transtulisse, vel, vt prior habet lectio, *Et auro primo fructus eius* (s. melior est) vel vt posterior, *Et auri primi & purissimi fructus eius*. Vtra eius germana sit versio, nolim ego definire: sed hoc habeo, priorem in nostris manuscriptis non inueniri, posteriorem verò in emendatissimis quibusque esse, vt etiam in V. Bedæ commentario. Atqui, malè nonnullis ita distinguitur, vt *primi & purissimi* ad *fructus* referatur, quasi *fructus* sit numeri pluralis primus casus, eiusque attributa sint *primi & purissimi*, quæ & Richelij, Carensis, ac Lyrani, nec non Bedæ, expositio est. Singularis enim numeri est *fructus*, & ad genitiuum *auri* referenda sunt adiectiua *primi & purissimi*, subaudiendumque *negotiatione melior est*; hac nempe ratione: *Et auri primi & purissimi* negotiatione, melior est *fructus eius*. Nec enim *fructus* cum eo quod sequitur iungendum est: *fructus eius preciosior est cunctis opibus*, quæ quorundam exem-

Z

plarium

Plarium distinctio est: præcedentibus enim nectunt, cum Hebraici & Chaldaici codices, tum Latini enarratores. Bussidiani Collegij antigraphum scribit: *Mel. est acq. eius negotiatiõe argento, & auro primo & purissimo fructus eius.* quod, corruptè quidem scribit *argento, sed,* quod deinceps, *auro primo & purissimo frue. eius,* habet, contemnendum non est. immò syncerius fortassis eo est, quod in quibusdam codicibus haberi diximus: *Auro primo fruc. eius.* Nam, neque in nostris manuscriptis libris, neque ab ijs, quos consulere licuit, superioris ætatis Tractatoribus, *puriss.* prætermisum vidi. Indicat autem Bussidianum antigraphum, i literæ figuris, o superpositis, eam lectionem, quam cum secundo casu antè protulimus, quæ inter omnes fit verosimillima. Illa enim proculdubio notha est, quam in plerisque codicibus, tum scriptis, tum impressis, inuenimus: *Mel. est acq. eius nego. auri & argenti primi & purissimi fructus eius.* Refert enim *primi & purissimi,* aut ad *fructus,* aut ad *argenti,* quò Interpres non retulit: turbatque gradationis ordinem, qua Sapiens hîc paulatim à preciosis ad preciosiora progreditur. Stabilis autem eam scripturam, quæ nobis probabilior est, *Mel. est acq. eius nego. argenti, & auri primi & purissimi fructus eius.*

173. C. 3. v. 25. *Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi potentias impiorum.* Quinque scripta *timore* habent: sed magis placet, quod pleraque seruant, *terrore.* Est autem hîc à præpositio subaudienda, quæ Hebræis & Chaldæis exprimitur, *A repentino terrore:* vel subaudiendum participium *oborto,* aut simile. Bussidiani Collegij liber repentinum terrorem habet: ad similem modum, emendatum est D. Hunnæi exemplar, I notatum, adiectis s literæ figuris, ita ut sit *repentinos terrores.* Atque hoc modo conformis sit prior huius versus pars posteriori *Et irruentes tibi potentias impiorum,* quæ & Hebraicè consimiliter scribuntur: ne paueas, vel, non pauebis à terrore repentino, & à desolatione impiorum cum venerit.

174. Hac posteriori versus parte, manuscriptum O, præmittit & conjunctionem, quasi sit totius versus vna sententia: *Ne facîle terrearis ob irruentes in te potentias impiorum.* Atqui, non est ad hunc modum legendus locus: est enim & coniuñctio, cum in plerisque omnibus Latinis libris, tum in Hebraicis, Chaldaicis, & Græcis. Rursus, Bussidianum exemplar, contra alia omnia *irrupentes* scribit, *proirruentes,* minus rectè, ut opinor. Certum porro est, adulterinum esse, quod habet M, *intuentes.* error ex eo admissus est, quòd codices antiquiores *irruentes* scribant, ut in plerisque compositis verbis integras præpositiones. Nonnulli typis excusi codices legunt *Et irruentes tibi*
ruinas

ruinas impiorum. Complutenfis, atque, ex eo, Regius, & Parisiensis anni 1551. *ruinas* habent *propotential,* contra manuscripta exemplaria vniuersa, quæ, post Hentenium & Parisienses, nos consulimus, contraque Enarratores, Bedam, Carenssem, Richelium. Hebraica vox est *הַשִּׁיב,* quæ desolationem, deuastrationem, tumultum significat. *xx.* transtulerunt *הַשִּׁיב,* id est, impetum: Et non timebis terrorem superuenientem, neque impetus impiorum irruentes. *Potentias* generalius id est: *ruinas,* ad desolationem, deuastrationem, atque impetum, propius accedit.

C. 4. v. 16. *Non enim dormiunt nisi malefecerint: & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint.* Manuscriptorum nostrorū quindécim, & quidem antiquiora atque emendatiora, cum Hugone Cardinali, absque negatione legunt: *Et rapitur somnus ab eis.* id quod Græco textui consonat *ἀφίστην* * *ἵπν* ἀπ' αὐτῶν, tollitur somnus ab eis. Consonat & Chaldaico *שְׁנֵתוּן וּפְרִירָה* & diuiditur somnus eorum. Denique conforme est Hebraico *שְׁנֵתוּן וּפְרִירָה*, quod est ad verbum: Et rapitur somnus eorum. Quidam interpretantur; Et fugit somnus ab eis. Hoc itaque modo, absque negatione inquam, *Et rapitur somnus ab eis,* legendum censeret Epanorthotes, cuius iudicium propterea semper facimus magni, quòd comperiamus, eum, antiquos, ut solet appellare, eosque integerrimos, codices secutum. Porro, quia existimatum est, istud *Et rapitur somnus ab eis,* priori versus istius parti *Non enim dormiunt,* repugnare: iudicatum est à mendo vindicandum addita negatione, *Et non rapitur somnus ab eis* (cuius meminit Cardinalis) quòd quidam scripserunt: *Nec rapitur somnus ab eis,* quæ Richelii est lectio. Quia verò incommoda visa est hæc sententia, quòd inusitata appareat loquendi forma, somnum rapere: mutatum est *rapitur* cum *capitur.* id enim legunt nonnulli tum scripti tum impressi libri. Ita errorem traxit error. Verumenimverò, etsi erroris meritò arguenda videatur, ista in vulgata editione scriptura *Et non rapitur somnus ab eis:* tamen Hebraico textui non refragatur. immò verò quidam ex Hebræo interpretes, & nominatim Santes Pagninus, hoc ipso modo transtulerunt (*Nec rapitur somnus eorum,* Pagninus habet:) Negationem enim, quæ est in priori versus parte, in posteriori subaudiuerunt, quòd Hebræis non rarum est. Similis est huic locus, 30 capite istius libri: *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.* vbi etiam, & codicum vulgatæ editionis, & interpretum; quidam cum negatione posteriorem partem scribunt, quidam sine negatione: id quòd ibi annotatum est in margine Bibliorum. Sensus verò istius: *Et non rapitur somnus eorum,* seu *ab eis,* is est, qui præcedentis partis *Et non*
dormiunt,

dormiunt, mutato enim dicendi genere, idem dicitur iterum. Amplius tamē aliquid hac repetitione significatur, nimirum, quōd, cūm etiam prostrauerint aut circumuenerint aliquem impij, somnum non tam capiant quā rapiant. Rapiunt verō somnum, quia, aut interdū dormiunt, noctu infontibus perniciem machinati; aut breuem & quasi furtiuum dormiunt somnum, vt quamprimum ad sua negotia redire possint. Non enim sibi somno vacandum putant, quibus ea sunt assidua studia, quæ & dies facillē desiderant & noctes, dies vt consilia capiantur, noctes vt capta consilia perficiantur. Porro, quando sine negatione legitur *Et rapitur somnus ab eis*, non tam significari videtur, quōd ipsi somnū rapiant (nam id fortasse significari possit) quā quōd somnus ipsis violenter abripiatur, præ eo quo feruent malē agendi desiderio. Etsi autē ista lectio *Et non rapitur somnus ab eis*, cōmodē possit, & intelligi, & ex Hebræo transferri: non idē tamen in vulgatæ editionis textum recipienda est, quippē quæ; quod fide digniores loquūtur codices; nō vulgati interpretis scriptura sit. Sed, si cui omnino ea placeat, poterit istam, quæ germana est; nostra sententia; vulgati Interpretis scriptura *Et rapitur somnus ab eis*, Hebraica phrasi intelligere, subaudiendo in posteriori parte prioris negationem. Et idcirco fortassis, Hebræo cōformiter Interpres transfudit, vt, sicuti ipsum pluribus potest modis intelligi, ita posset & translatio.

176. C. 10. Post versum huius capituli quartum, multi Latini libri hoc prouerbium habent: *Qui "nititur" mendaciis, hic pascit "ventos": idem autem ipse "sequitur" aues volantes.* Id quod præmittunt, antiqui codices Hugonis Cardinalis; antiqui Epanorthotæ; antiqui F. Dominicanorum, qui, ante annos 300, ex codicibus Caroli Magni iussu conscriptis, Biblia, aut Bibliorum partem, in Francia emendarunt, quidam Lugdunensium; quidam Parisensium; octo Hentenij; & nouem nostri. Richelius cum Lyrano exponit: Beda presbyter; cuius esse, nos, cum multis doctis viris, existimamus, eum commētarium, qui in D. Hieronymi operibus exstat, non agnoscit. Hugo Cardinalis, aliis huius loci parabolis similem non esse iudicat. Græca pleraque antigrapha scribunt, non quidem hoc, sed superiori capite: Hebraica verō & Chaldaica & Græca Regiæ editionis, neque hoc, neque illo capite legunt. Habent autem Græca illa pleraque antigrapha hunc ad modum: *ὁς ἐπιθεῖ ἐπὶ ψεύδων, οὗτος ποιμανέμενος, ὁδὸν αὐτῶν διώξει* ὁρῶσα πτερόματα. vnde patet, Latine, non legendum esse *spargit*; quo modo exemplar quoddam habuit, sed *pascit*; nec scribendum esse *id est*, quæ quorundam scriptura est; sed *idem*, vt quidam; vel *idem ipse*, vt alij; vel *idem autem ipse*, vt denique alij habent. Decimo capite, le-

* autem
6 MS.
6 innititur
3 MS.
ver. tum.
1 MS.
persequitur
8 MS.

te, legunt Græci libri, istius sententiæ loco, aliam (decimo enim capite, constanter legitur: nono autem, ab emendatoribus, Vaticano & Complutensi, omittitur) quæ huiusmodi est: *ὁς πορεύεται ἐπὶ ψεύδων, ὁδὸν αὐτῶν διώκει*: quam, Hebraica, Chaldaica, & Latina exemplaria, concorditer constanterque, cūm nono tum decimo capite, prætereunt. Porro, D. Augustinus, qui ex Græco verba editione est vsus, & hanc, & priorem illam, citat; hanc libri 5. in Iulianum cap. 10, & lib. 16. De ciuitate Dei cap. 2. filius eruditus sapiens erit: imprudente autem ministro vretur; illam, libri 3 contra Cresconium cap. 9. *Qui fidit in falsis, hic pascit ventos.*

C. 11. v. 13. *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.* Quidam codices *amici*, quidam *animi* legunt. illud, qui legant, passim obuij sunt: hoc, habent, antiqui Epanorthotæ; atque antiqui nostri, Brugensis, Lobienfis, Leodiensis (in hoc enim, quæ est posteriorum syllabarum mutatio, recens est) duoque præterea non contemnendæ antiquitatis integritatisque literis P & L notati. Manuscriptus liber, quem præceptor ac domino meo colendissimo D. Iohanni Harlemio Christophorus Plantinus donauit; & alter ipsius Plantini, quem medium appellamus, ac tertius Bussidiani Collegij, varietatem testantur. Dominicani illi ex Francia, in calce libri, hunc in modum adnotarunt: *Quidam dicunt Celat animi commissum; Alij Celat amici commissum.* Hebræus neutrum habet, sed simpliciter *celat commissum*. Hæc ibi. Vtramque lectionem nonnulli hoc modo cōiunxerunt: *Qui autem fidelis est animi, celat amici commissum.* sic enim, in Bibliis, & Dionysij Carthusiani commentariis, Colonia excusis, legitur. Et quidem, satis arbitror esse certum, non vtrumque legendum esse: sed vtrum, iam nobis est declarandum. Non obscure autem ostendit, correctissimorum illorum exemplarium consensus, *animi* legendum, non *amici*: verum, ex prototypis commonstrandum id est. Hebraici codices habent *וְיָמֵן רֵיחַ מְקַטֵּהוּ בְּרוּחַ* quod est: Et fidelis spiritu celat verbum. Chaldaici scribunt *וְיָמֵן רֵיחַ מְקַטֵּהוּ בְּרוּחַ* hoc est: Et qui fidelis est in spiritu suo celat verbum. Græci legunt *πιστός ὁ πνεύματι κρύπτει τὰ ἀρχαία*, id est: Fidelis autem spiritu celat res. Quænam hic est amici mentio, & quæ non animi concors commemoratio? Sed, in eo recedere videtur hæc Latinorum lectio, quod *ἰδ* *animi* ad *commissum* referat (*Qui autem fidelis est, celat amici commissum*) quod, nec Hebræa, nec Chaldaea, nec Græca referunt (eis enim, vel ad *fidelis*, vel ad *celat*, respicit spiritum) nisi præter Grammatices regulas Hebræa intelligantur, id quod antiquis Interpretibus non infrequens fuit, dum rectam vocem re-

177.

genti intellexerunt præpositam. Cæterùm, huic incommodo facilè occurras, si, dictionibus transpositis, eo ordine legas, quo Hebræi, Græci, & Chaldæi: *Qui autem fidelis est animi celat commissum*, sic enim animi ad fidelis referri possit, ita ut idem sit, quod *Qui fidelis est spiritu*. Ac sanè, hoc ordine, nonnulli Latini codices legunt. A. & Q: *Qui a. f. est amici c. c.*; Lobienſis Abbatia antigraphum, atque alterum D. Hunnæi, L littera insignitum: *Qui a. f. est animi c. c.*, quamquam Lobienſe ita distinguat, ut animi ad sequentia referendum ostendat, quo modo intelligi possit.

178.

C. 12. v. 11. Sententiam istam, *Qui suavis est viuit in moderationibus, in suis monitionibus relinquit contumeliam*, quam, vulgares Latino- rum codices, post versum huius capituli vndecimum, habent: emendatiores, aut transfigunt, aut penitus tollunt, tredecim nostri, octo Hentenij, quatuor Parisiensium, quidam Lugdunensium, antiqui Dominicanorum, & antiqui Epanorthotæ. Nec mirum, namque, quam in Hebræo non habuit, Interpres nõ dedit. Quamobrem, nec Chaldæus sua paraphrasi illustrauit. Est autem ex Græcis libris sumpta, quibus multæ huiusmodi γνώμαι leguntur, quæ, nec in Hebraicis, nec in Chaldaicis, nec in Latinis, syncerioribus præsertim, reperiuntur. Ea verò, de qua nunc agimus, quibus in reperiit Latino- rum libris, tam est plerisque omnibus deprauatè scripta, quam quæ deprauatissimè. Quam ob causam, operæpretium erit Græca verba in medium proferre, ut, quæ ex Latinis codicibus paucioribus colligi potest germana lectio, Græci fontis testimonio firmetur. Habent igitur Græca hunc in modum: ὁς δεῖν ἠδύς ἐν οἴνῳ διατελεῖς, ἐν τοῖς ἐαυτοῦ ὀχυρώμασι καταλείπει ἀπμίαν. Hinc manifestum euadit, viuit in, corrigendum esse, ut habent tria ex nostris scriptis, & sex ex impressis exemplaribus, in vini. Dein, clarum fit, pro moderationibus, scribendum esse, transpositis prioribus syllabis, demorationibus, id quod habent Quenteliana Biblia. Postremò, elucet, monitionibus cum munitionibus mutandum, quod in vno scripto, tribusque impressis, inuenimus. Mirum est, in tanta mendorum frequentia, nihil, à Lyrano, Carensi, aut Richelio, animaduersum. Est igitur, sublato omnimendo, integra sententia: *Qui suavis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam*, cuius sensus est: *Quem delectat in vini potatione versari, is familiae suæ pro hereditate ignominiam relinquit*.

179.

C. 12. v. 12. Hebraicè legitur *רָעִים רָשָׁע מַצּוֹר רָעִים* quod neoterici Interpretes ferè transferunt: *Desiderauit impius rete malorum, hoc est, rete, quod in iustorum exitium extendere solent mali, artes nempe*

nempe, quibus circumuenire solent iustos, ut venatores feras, & aucupes aues. Noster Interpres vertit: *Desiderium impij munimentum est pessimorum*. sic enim R^{mus} D. Iansenius legendum existimat, *munimentum* pro *monimentum*. מַצּוֹר enim munitionem seu munimentum denotat, si מ, ut radicalis seu essentialis littera accipiatur. Nam, si à צ, quod venari est, deducatur, rete designat. Cæterùm, non reperi- mus nos, in manuscriptis nostræ editionis exemplaribus, *munimentum*, dumtaxat *monimentum*, vel quod idem est, sed, cum emendatius, tum frequētius, *monumentum*. Neq. aliud Hentenius, Parisienses, Lugdu- nenses, aut S. Dominici fratres, annotarunt. Epanorthotes habet: *De- siderium impij monimentum est pessimorum*, vel, secundum eundem Bedam, *monumentum*, vel, secundum Hebræum *munimentum*. simile Isaia 33. *Munimenta saxorum*, hæc Epanorthotes, in quibus, primo loco legen- dum opinor *monimentum*. Aduertit Corrector diligentissimus, *munimentum* ex Hebræo legendum esse, sed non se dicit id in aliquibus Latinis codicibus reperisse. Porro sunt hodie impressi quidam libri, vnus à Quentelio anno 29, alter, quod Iansenius habet, ab Eucharis anno 30, qui *munimentum* disertè habeant; quorum si ex synceris codicibus sumpta est lectio, omnino est amplectenda: si verò, eorum qui correctioni præferunt arbitrio, est substituta, nihilominus magni est faciendæ. fit enim vero simillimū, ab Interprete quidem hoc modo conuersum, à scribis autem affine nomen affini commutatum. Non enim vox Hebræa *monimentum*, sed *munimentum* verè significat, atque hoc eam modo, tum alijs locis, tum Ecclesiaste nono capite, Interpres transtulit: *Extruxitque munitiones per gyrum*. Græci ad eundem modum, hoc Proverbiorum loco, ὀχυρώματα reddiderunt: id quod Dominus Iansenius doctè animaduertit. Chaldæus Hebraicæ similem vocem dedit, מַצּוֹרֵת, similem, non litteris tantum, sed etiam signifi- catione, quæ possit & munimentum & rete exponi. Non potest igitur non esse probabile, Interpretis genuinam scripturam esse: *Desiderium impij munimentum est pessimorum*. cuius sensus non obscurus est: *Desiderat impius, ut, quos habet in impietate socios, muniti sint ac- tuti, ita ut præualere nequeant eis iusti, sed iustis ipsi præualeant*. Verùm enimvero, Beda, & posteriores vulgatæ editionis expositores, Lyranus, Carensis, Richelius, *Desiderium impij monumentum est pessimorum*, manifestè legunt. Id autem non procul abscedat ab eaque primùm adduximus Neotericorum ex Hebræo interpretatione, si ea intelligantur antecessorum monumenta, quibus suæ malitiæ artes tradiderunt.

C. 14. v. 16. *Sapiens timet & declinat à malo. stultus transilit & confidit.*

180.

dit.] Conijcit D. Iansenius, *transit*, vel *transiit*, pro *translit*, legendum esse, quod Hebraica vox transire significare possit, non transilire. **פָּרַח** in prima coniugatione, extra omnem controuersiam, transire significat: in postrema, Hebræorū sententia, irasci denotat. hunc itaque locum, quia participium postremæ coniugationis **פָּרַחְתָּ** legitur, vertunt: Stultus irascitur (bene monentibus) & confidit. Sed noster Interpres, ea significatione, quam in prima coniugatione radix habet, interpretatus est: *Stultus transit & confidit*. sicut enim Doctoris Hunnæi manuscriptum, M notatum, scribit: ad eundem modum, Rodolphus Baynus, insignis Enarrator, legit. *Transibit*, quod est in exemplari Societatis Iesu rubro, ac Dionysij Carthusiani commentarijs, & *transiit* quod in Lexico Pagninus habet, minus congruunt cum Hebraicæ dictioni, tum ijs quæ in hac sententia præcedunt & sequuntur. Cæterum, à plerisque omnibus codicibus, etiam emendatissimis, & Beda tractatore, *translit* legitur. id quod à *transit* parum discrepat: transilire enim est saliendo transire, quod verè stulti est, in re præsertim periculo plena.

181. C. 14. v. 33. *In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.*] Alij codices legunt: *Et indoctos quoque erudiet*. Vtra germana sit lectio, colligi haud facile potest: parum namque ex Hebræo patet, & est, etiam inter correctissima exemplaria, varietas. Cæterum, ex eo verisimilior sit prior, quod Hebraicam sententiam plenius explicare videatur. Ad verbum Hebraicè est: Et in medio stultorum cognoscetur, illud *in medio stultorum* exposuisse Interpres videtur *indoctos quosque*, quod si quoque legas, non est quod respondeat illi *in medio stult.* Porro, Parisienses ex suis codicibus correxerunt *quoque*, id quod significat, ita in prudentis corde sapientiam requiescere, vt eam oportunitate oblata ad indoctorum instructionem effundat. Chaldaica paraphrasis est: Et in medio stultorum stultitia cognoscetur.

182. C. 15. v. 28. *Mens iusti meditabitur obedientiam.*] Pro *meditabitur*, manuscripta nostra emendatiora, cum duobus Parisiensium præstantissimis exemplaribus, & Dionysii Richelij commentarijs, præsentis tempore *meditatur* legunt. Atque id congruit alteri huius sententiæ parti: *Os impiorum redundat malis*, futuri temporis verba, quæ Hebraicè leguntur, per præsens tempus, aptissimè Interpres exposuit. Est altera hoc loco varietas, qua *sapientiam* alij scribunt, quod alij *obedientiam* legunt. Septem Hentenij manuscripta, & quatuordecim nostra, cum Regis & Quentelij editionibus, & Carensis enarratione, *sapientiam* habent: antiqui Epanorthotæ codices, &, ex nostris, 14, *obedien-*

obedientiam scribunt. Vtramque lectionis varietatem, alia quinque ex nostris antigraphis indicant. Hebraicè est **לֵב יָדִיק יִתְקַח לְעֹנֵת** quod pleriq. hodie interpretatur: Cor iusti meditabitur ad respondendum. Cum hac interpretatione non malè conuenit isti lectioni: *Mens iusti med. sapientiam*. Iustus enim interrogatus, meditatur quo modo sapienter respondeat. hinc Parisienses, ex Complutensi editione, *sapientiam* emendarunt. Porro autem, non eam, quæ Hebraicè est, vocem, interpretatus est; sed id solum quod subauditur, Interpres reddidit, si eius hæc germana est versio. Verum, aliud loquuntur spectatiora manuscripta. ea enim constanter scribunt: *mens iusti medi. obedientiam*. Atque hoc, ipsi Hebraicè voci respondet. **וַיִּשְׁמַע** namque, vt respondere significat, ita & humiliari, atque hinc, obedire. vnde illud: *Pecunie obediunt omnia*. **וַיִּשְׁמַע** igitur, quod ad verbum esset, ad obediendum, dilucidius exposuit Interpres *obedientiam*, quæ & Lyrani, Richelij, atque Arborei, est lectio. Nam ex Beda nihil liquet. Est igitur loci incorrupta & genuina scriptura: *Mens iusti meditatur obedientiam*. Deprauationem contigisse existimauerim, ex illo huic simillimo Psalmi 36° versiculo: *Os iusti meditabitur sapientiam*, qui, eò scriptoribus notior fuit, quod in diuino Catholica Ecclesiæ officio, inter Sanctorum encomia, frequentetur. Vnum ex D. Hunnæi manuscriptis, G appellatū, legit: *Mens iusti meditabitur iustitiam*, nempe id scriba conuenientius esse iudicauit. Cæterum, non longè à Græca interpretatione recedit, quæ huiusmodi est: **ἡ καρδία τοῦ δικαίου μελετῆσεν πίστιν**. Cor iustorum meditabitur fidem, vel, vt in Regia est editione, **ἡ καρδία τοῦ δικαίου μελετῶσιν πίστις**: Similis est Chaldaica paraphrasis **וְיִתְקַח לְעֹנֵת בְּהִיבְוֹתָא** Cor iusti meditabitur in fide.

C. 16. v. 11. *Pondus & statera iudicia Domini sunt, & opera eius omnes lapides seculi.*] *Seculi*, legunt, cum V. Beda & D. Saloniò, omnes propemodum codices, quos, cum nos, tum plerique alij ante nos videre. Porro, Parisienses, tres adferunt, qui *saeculi* habeant. hanc enim lectionem, omnes desiderant, Lyranus, Epanorthotes, Dominiani, & alii complures: sed nulla sunt ab eis reperta exemplaria quibus illam conprobent. Illa autem Parisiensium exemplaria, sunt S. Germani oblongum, S. Dionysii oblongum, & Complutense. Additur & Sorbonicum correctorium, sed eius sola fortassis est coniectura, vt nostrorum correctorium. Complutensi editioni respondet Regia, vt aliàs semper. Ex Christophori Plantini manuscriptis, vnum, quod latum diximus, *saeculi* habet, verum recentiori scriptura. Ex D. Hunnæi libris, qui K. vocatus est, in margine annotat, vel *saeculi*, tantum nos inuenimus. Cæterum, manuscriptorum exemplarium

Eccles. 10. d. 19.

Tf. 36. d. 30.

Bist. ami. h. v. 2. p. 10. Ald. Arg. Vat.

183. MS. 16. * & o.

plarium pars maxima, contractè scribit *icli*, quod quidem, ex communi scribendi, qui nunc est, vsu, est *seculi*, sed ex vi litterarum, non minùs possit *sacculi* esse. Et fortasse, priscis, *sacculi* ad hunc modum scribi potuit, scriptumque hoc loco est; quod, posteriores, suæ ætatis more (vt frequenter tempus huiuscemodi immutat) *seculi* legerunt, & vel *seculi* descriperunt, vel *icli* ad eum modum, sed pro *seculi*, transfuserunt. *Sacculi* autè scripsisse Interpretem, verisimillimum, imimò verò certum, ex Hebræo fit. Nam, quæ Hebraicè est vox, *סַבְּ*, sacculum, marsupium, crumenam, nullo verò pacto *seculum*, denotat. Sacculum, consentientibus sibi codicibus, Interpres vertit, Deuteronomij 25. c. 13: *Non habebis in sacco diuersa pondera, maius & minus.* quod in Hebræo ad verbum est: *Non erit tibi in sacco tuo lapis & lapis, magnus & paruus.* Similiter Interpres vertit Isaiæ 26. b. 6. *Sacculum dixit Michææ 6. c. 11: Numquid iustificabo stateram impiam, & sacculi pondera dolosa?* Marsupium interpretatus est huius ipsius libri primo capite: *Marsupium vnum sit omnium nostrum.* Quomodo igitur, qui aliis omnibus locis, sacculum, sacculum, vel marsupium, transfudit; hîc seculum potuit transfuisse? (nam, quantum indicant Hebraicæ Concordantiæ, non aliis locis vox ista legitur) Quomodo non magis probabile fiat, etiam si nulli suffragarentur codices, *seculum* à Latinis pro *sacculo* scriptum! *Seculum* Hebraicè *סַבְּ* dicitur, cui cum *סַבְּ* ne litterula quidem communis est, vt nequis fortè existimet, Hebrais, ex dictionum similitudine, varietatem accidere potuisse. Quanta sit autem Latinarum dictionum similitudo atque affinitas, nemo est qui non videat. Ex hac igitur, dubium esse non potest, quin in Latinis codices error irreplerit. Vel enim, quod ante diximus, *sacculi* contractè scriptum est *icli*, ac postea lectum *seculi*: vel, quod F. Dominiceani annotarunt, in *sacculi* integrè scripto, prius *e* pro *e* est lectum, ita vt putaretur *sacculi* cum diphthongo esse (ea est enim antiquis libris scribendi consuetudo, vocales nimirum, ex quibus diphthongus cõflatur, separare, ad quem modum Brugense manuscriptum hoc loco habet *sacculi*) vel denique inconsideratè, quia vicina sunt dictiones, pro *sacculi* lectum est *seculi*, præsertim, cum quidam vnico *e*, *sacculi* scribant. Potuit &, quod sua probabilitate non caret, ex scribarum aut lectorum imperita temeritate, deprauatio contigisse, quod nescirent qui essent *lapides sacculi*, & cur dicerentur *opera Domini*. Sunt autem *lapides sacculi*, lapides ad ponderandum assumti, & sacco cõseruati. Lapidibus enim ponderum genera prisci Iudæi distinguebant, eosque in sacculis reponebant. *Lapides sacculi sunt opera Domini*, quia suum eis Dominus, siue per se, siue per Reipubl. gubernatores, statuit pondus, quod mutari non vult. Sensum Græci & Chal-

Opus eius omnes lapides sacculi est Hebraicè.

Pro. 1. b. 14.

Chaldaus reddidere; illi: Opera autem eius pondera iusta; hic: Et opera eius omnia pondera veritatis.

C. 17. v. 16. Sententiam istam: *Qui altam facit domum suam, querit ruinam: & qui euitat discere incidet in mala*; quam complures codices, decimo sexto huius capituli versui subiiciunt, multi præmittunt, nouem nostri, nouem Hentenij, septem Parisiensium, quidam Lugdunensium, antiqui Dominicanorum, & antiqui Epanorthotæ. A Beda tractatore præteritur: in Hebraicis libris non legitur: Chaldaicis postremo exemplaribus non additur. Est autem ex Græcis antiquis sumta, quibus ad huc legitur modum: *ὁς ὑψηλὸν ποιεῖ τὸν ἐαυτοῦ οἶκον, ζητεῖ συντριβὴν: ὁ δὲ σκολιὰζὼν τὸ μαθεῖν, ἐμπροσθεῖς εἰς κακία.* Constat hinc, non *ducem*, nec *discedere*, Latine legendum, quæ exemplarium quorundam est lectio, sed *discere*. Videtur autem versus iste, ex aliis huius capituli locis, huc coactus. Prior enim pars *Qui altam facit domum suam, querit ruinam*, paulò post, 19. versu habetur, cum dicitur: *Et qui exaltat ostium suum, querit ruinam* (sic enim legitur in Regiæ editionis textibus, vt Hebræo & Chaldæo, ita & Latino) id quod eo loci plerique Græcorum codices (Complutensis, atque ex eo Regiis, Aldinus, Argentoratensis, Basileensis) tanquam prius lectum, præmittunt: Sed Vaticanus his verbis habet: *ὕψων θύραν ἐαυτοῦ, ζητεῖ συντριβὴν*, quanquam, vt nobis signatum est, eius loco, quod est in exemplaribus, Aldino, Argent., & Basil., *ὅτι ὁ ὄψων χεῖρας πῦρ θησαυρίζει*, hoc est, ante istud *φιλαμαρτύριον χεῖρες μάχης*. *Qui meditatur discordias, diligit rixas*, cui, in Hebræo, Chaldæo, & Latino, subiungitur. An autem primam illam Græcorum librorum sententiam (*ὁς ὑψηλὸν ποιεῖ τὸν οἶκόν ἐξ ἑξῆς*) Vaticanus omittat, ignoro: hoc indicatum habemus, quòd *ζητεῖ* demat, id quod quæ solum demum possit, non facile video. Posteriorem partem *Et qui euitat discere, incidet in mala*, non inuenio ipsam quidè alio huius capituli loco; verum, non absimilem, versu 20: *Et qui vertit linguam, incidet in malum*. quanquam ea suo loco. Græcis libris constanter legatur, hoc pacto: *ἀνὴρ ἐνμυθῶσα ὁ γλώσσην ἐμπροσθεῖς εἰς κακία.*

184.
ducera. o.
discedere. o.
incidit
12. MS.

C. 20. v. 25. Multiplex hoc loco varietas est, quam nobis indocta scribarum lectorumque audacia peperit. Vna est: *Ruina est homini deuocare sanctos*. Ita namq. ex scriptis nostris habent duo. Altera: *Ruina est homini deuocare sanctos*, sic tria nostrorum manuscriptorum. Tertia est: *Ruina est homini deuocare sanctos*, quæ complurium est librorum, tum scriptorum, tum impressorum. Huc referenda est Buhidiani codicis lectio: *Ruina est hominum deuocare sanctis*. Quarta varietas est:

185.
hominis
1 MS.
hominis
2 MS.
hominis
3 MS.

hominis
2 MS.

tas est: *Ruina est homini deuorare sanctos*, quæ reperta est in exemplaribus, nostris tredecim, Parisiensium quinque, & antiquis Epanorthotæ. Huic eam adiicimus, quam quidam codices, Pagnino referente, habent, *deuorare sancta*. Quadruplici isti varietati, Latinarum vocum affinitas occasionē dedit, vnica enim littera à se mutuo discernuntur, *deuocare, denotare, & deuorare*: duabus litterulis ab his differt *denotare*. eam itaque vocem substituit quisque, quæ sibi loco conuenientior videbatur. *Deuocare sanctos* intellexisse videntur, sanctos in celo regnantes in auxilium orationibus & promissionibus vocare; id enim ruina est homini, si promissa non soluat, quod habet altera versus pars. *Denotare sanctos* exponunt, sanctos vitijs & contumelijs aspergere. *Deuorare sanctos*, Bedæ & Salonio est (hæc enim eorum videtur lectio) obstringere se voto ad persequendos sanctos; Lyrano verò & Carenfi, sanctis vota nuncupare, Richelius addit, frequenter hoc enim laqueus est ei, quem postea votorum pœnitet. *Deuorare sanctos* non incommodè accipias, pro, sanctos iustosque viros bonis exuere, aut vita spoliare. quòd si *sancta* scribas, significat, rebus deo consecratis abuti. Ex variis quæ propositæ sunt lectionibus, restat, vt, eam, quæ Interpretis genuina est scriptura, inquiramus. Prima, *deuocare sanctos*, nihil accipit, aut ex multis, aut ex emendatis codicibus, probabilitatis: proinde, vt obscura est, ita, quæ obscura maneat, digna. Secunda *denotare sanctos*, non absimilis est, ideoque meritò à R^{mo} D. Iansenio deprauationis insimulata. Tertia *deuorare sanctos*, multis codibus nora est, habetque ex quorundam de Hebræo translationibus verisimilitudinis nonnihilo. Vertunt enim quidam: Laqueus est homini cum locutus fuerit (וְיִי' enim etiam loqui significat) sanctificationem, vel, sanctificatio est: quod est, cum vouerit quippiam. ad quem modum disertè interpretatus est paraphrastes Chaldaus: Laqueus est viro qui vouit sanctitatem, vel, vt nonnulli exponunt, sanctuario. Eòdem spectat Græcorum translatio: Laqueus est viro celeriter quippiam suorum consecrare. De voto versiones istæ loquuntur, ac proinde aliquid conferre videntur tertiæ, de qua agimus, lectioni. Verùm, non ea est eius, quæ versionum illarum, sententia: ac planè barbarum est, & sine sensu, *deuorare sanctos*. Dubium esse vix potest, quin ex alio eoque simili mutatum sit, quia putabatur, ex altera versus parte, de votis hîc esse sermonem. Quòd si sumas *deuouere sanctis*, quod vnus Bussidianus codex scribit, quis id non videat ad euitandam barbariem substitutum, quod, ab ea, quæ illarum lectionum est inter se, affinitate, recedit? Repudiatis igitur alijs, quarta quæ restat lectio, *deuorare sanctos*, verisimillima esse probanda est. Est in exemplaribus non paucis, usque sanè antiquioribus

ribus & emendatioribus, id quod vel solùm sufficere possit. In multis fuisse conspicitur, sed recentiori scriptura mutata, & ex reformato erroris, scioli, quod non intellexerunt, condemnarunt. Porro, Hebraicæ veritatis fons, disertè hanc adstruit scripturam. וְיִי' enim, à quo est quod hîc legitur futurum וְיִי', absorbere, deglutire, & deuorare, significat. Vnde vertunt plerique: Laqueus est homini deuorare aut deglutire sanctificatum. Sanctificatum autem dicunt sine sanctum, neutro genere, quia שִׁיב, quod Hebraicè scribitur, sanctitatem, & rem sanctam Deoque dicatam, denotat. Atque in hunc modum, Latinis quibusdam codicibus, *deuorare sancta* legi, in וְיִי' Pagninus dicit: sed nos, *sancta* reperire minimè potuimus, dumtaxat *sanctos*, aut, quod in vno est, ceteris deprehendimus. Videtur itaque Interpretes noster שִׁיב legisse, quod est, sanctus, & singularem numerum plurali exposuisse. hoc ergo modo, quem inter huius loci varietates quarum collocauimus, *Ruina est homini deuorare sanctos*, Epanorthotes legendum pronunciat. Hanc, vt germanam nostræ editionis scripturam, in textum Parisienses receperant. Hentenius quoque in textum transtulit, quod in eis, quæ manu propria correxit, Biblijs, licet videre, quamuis in editionum, neque textu, neque margine, conspiciatur. Eandem ipsam, vt genuinam Interpretis versionem, doctissimi Gandauenium Antistes probat.

Afferuntur
Louanij in
Collegio Patrum
Societatis
Iesu.

Altera versus istius pars *Et post vota tractare*, corruptorum euadere non potuit manus. Cum enim hic, de votorum agi rescissione existimarent, potius *retractare*, quàm *tractare*, congruere iudicarunt. Sed bene est, quòd integriores plerisque libris, quos, post Epanorthotes, nos vidimus, temerare non potuerint. Quamuis enim ei, quem ipsi viderunt, sensu, non malè conueniat *retractare*; alijs, quæ fortasse præferendi sunt, parum congruit. Hebraicè non aliud est, quàm: Et post vota quarere, seu, tractare: quod non absurdè intelligatur, ruinam etiam esse homini, si, post vota, tractet, quomodo à votis expediri queat (quod est, vota retractare) aut, vtrum quæ vouit reddere possit: sed videtur Interpretes noster ita accepisse, vt pendeat omnino ex priori parte, in hunc aut similem sensum: Grauisimæ ruinae sibi est occasio, qui postquam ad se rapuit, sanctorum iustorumque bona, & deuorauit innocuam Dei plebem, velut escam panis, ad vota conuertitur. Sic enim solent sub mortem, fœneratores, & alij Rerumpub. deuoratores, promittere atque assignare largam eleëmofynam, quæ, aut pauperibus distribuatur, aut monachorum familijs diuidatur, aut in alios pios vsus vertatur. quibus in huiusmodi votis fiducia, perpetuè frequenter ruinae causam dat. Chal-

186.

dæus, hæc, ita vt priori parti respondeat, transtulit: Et postea tangit eum anima ipsius. Similiter Græci: Nam post vouisse pœnitere contingit.

187.

C. 23. v. 29. Quod legunt plerique codices Cui suffossio oculorum, non pauci, plerique verò emendati, Cui suffusio oculorum scribunt. vñ decim nostri, quinque Parisiensium, & antiqui F. Dominicanorum, cum tractatore Beda. Atque hoc, propiùs accedit ei, quod, iuxta Hebræorum Doctores, ex Hebræo transferunt, Cui rubor oculorum? למי דהקללות פינין. Itaque, Cui suffusio oculorum, S. Dominici fratres, & Parisienses correctores, legendum censuere. quibus assentiuntur, Iansenius, Hentenius, & Epanorthotes. Suffunduntur ebriosorum oculi nasusque rubore, quem humorum ex vino ortorum calor efficit. Efficit quoque humorum vis, oculorum aciem obtundi, & suffundi oculos caligine, quæ videndi imminuat facultatem. Trilinguis Collegij manuscriptum confusio habet, quod similiter, vel ad ruborem est relatam, habent enim potiores ruborem perpetuum, quem verecundi temporarium, vel ad humorem, quo perditorum visus offunditur. Est autem apertum mendum, quod habet Nurenbergenfis editio*, confessio, quâuis prodant & confiteantur oculi ebrietatis studiù. Chaldaica Paraphrasis, in Regia editione Latine versa, est: Et cui extrema oculorum prominent: id quod pro suffossionis lectione facere possit. nam, quæ suffodiuntur, prominent, sicut prominet terra, quam talpa suffodit. Sed non satis scio, quid designet Paraphrasis, an oculos prominentes, an prominentes genas, quæ in rugas ebriosus contrahuntur, an quid aliud. Porro, subministrat continuè, multus frequensq. vini potus, calorem, qui oculorum humorem paulatim exhauriat, & videndi facultatè debilitet, tandemque, arefactis organis, extinguat, quod suffossione oculorum significari possit. nisi fortè respectum sit, ab iis, inquam, qui, pro suffusio, suffossio substituere (verisimillima est enim suffusio nostri Interpretis scriptura) ad potatorum pugnas, qui dum in prælia inermes traduntur, fortasse, quod mulieribus est consuetudo, manibus sibi invicem exarant genas, oculosque suffodiunt. huc, ad pugnam dico, haud dubiè respexerunt Græci, cum transtulerunt τινος περιδνοί οὐ δαρδαμύ; cuius liuidi oculi? Solent enim pugnis aut poculis cedere, & liuidos mutuo sibi oculos dare. Cæterum, grauiora his non raro, & designant & perpetiuntur; eoque deueniunt, vt in crucem agantur, vbi eorum oculos suffodiant corui de torrentibus, & comedant filij aquila.

* anni 1478.

188.

C. 25. vicesimo versui plerique hodie Latini codices hunc subnectunt:

Etunt: Sicut tineæ vestimento, & vermis ligno; ita tristitia viri nocet cordi. quem tollant, antiqui Epanorthotæ, antiqui Dominicanorum, quidam Lugdunensium, nonnulli Parisiensium, septem Hentenij, tres nostri. Quibus adstipulantur enarratores, Beda & Richelius: ille namque, ignotum præterit; hic, agnitum textu pellit. Suffragantur eisdem Hebraici libri, neque ij tantum qui nobis sunt visi, verum etiam, qui ante nos, Lyrano, Epanorthotæ, Dominicanis, ijsque, qui ætate nostra scripsere, Authoribus. Porro Græci codices, ad eum modum quo Latine scribitur, constanter legunt. ὡς περ σὸς ἰματῖο εἰς σκόλην ἔξυλον, ἔτως λῦμι ἀνδρὸς ἐλάπτει καρδίαν. Augustinus quoque, libri 21. De ciuitate Dei capite 9, profert hunc in modum: Sicut tineæ vestimentum, & vermis lignum, sic mæror excruciat cor viri. erat enim tunc in vsu Græcorum translatio, Chaldaici postremò libri; id quod demiror; habent, quanquam parum mutata sententia, ommissaque tineæ ac vestimenti comparatione. וְאִרְיָ מִלְּשִׁיתָא בְּקִיסָא חִיכְנָא. Et sicut putredo, aut vermis, in ligno, sic stoliditas incitat cor viri.

Brug. Leod. P. alij tres ex nostris H. I. K. significant sapere esse.

* in 99.

בולטותא

C. 29. v. 20. Vidisti hominem velocem ad loquendum? Stultitia magis speranda est, quam illius correctio.] Manuscripta, Brugenfe, Lobienfe, & alia pleraque nostra insignia, cum iis quæ Parisienses annotarunt, Dionysij oblongo, lato, Germani oblongo, lato, correctio, non correctio, legunt, id quod, sicut produximus, in textum Hentenius transtulit, cuius possit sensus esse: Ab homine ad loquendum veloci, potius expectandum, vt aduletur, quam corripiat, exasperet quam emendet, delinquentes. Sed Hebraicè est וְהָקְנָה לְכִסְלִי לְקוֹנֵי שְׁפָתָיו. spes stulto præ illo. quod exponit: Spes est de stulto magis quam de illo. Subaudiri autem possit, vel, quod delinquentes salutariter corripiet, vel, quod se ipse corriger. illud, ei, de qua diximus, Latinorum codicum lectioni, conueniat (isto sensu, Plus efficiat in corripiendo stultitia quam loquacitas; hoc est, stultus quam loquax) hoc, alteri Stultitia magis speranda est quam illius correctio, quæ, cum plerorumque librorum est, tum enarratorum, Bedæ, Carenfis, Lyrani, ac Richelii. Intelligentiam Beda hanc dedisse videtur: Maiorem de se correctionis spem stultitia præbeat quam loquacitas. Graue quidem, inquit, vitium stultitiæ, sed non leuius est verbositas. Nam sæpe contingit, vt, idiota aliquis, & ipsarum quoque nescius litterarum, citiùs verba salutifere correctionis accipiat, quam is, qui affluentia præditus sermonis, magis sua quæ nouit, vel, quæ se nosse autumat, iactanter proferre, quam dicta sapientium audire contendit. Hæc Beda, qui, anne fortè stulti aut stultitia, pro stultitia, legerit, dispici possit.

189.

Hæc

Hæc sanè, & commentarius eius, & scripturæ textus, commodiùs admitterent. Nam, citra omnem coactionem, patèret sensus, Hebræo maximè consentaneus. Hinc Isidorus Clarius, hunc ad modum emendavit: Stulti magis speranda est, quàm illius correctio. faciliè certè potuit, à scribis, *stulti* aut *stultitia* cum *stultitia* mutari, maximè, cum id, dimidiis lectus locus, exigere videretur. Vicefimo-sexto huius libri capite, eadem similis sententiæ verba, Interpres reddidit: *Magis illo spem habebit insipiens*, quod, quid aliud est, quàm, stulti magis speranda est, quàm illius correctio, aut correptio? Caterùm, nolo ego quidquã pronuciare: tantum suam de coniecturæ probabilitatem.

Prov. 26.
b. 12.

190.

C. 30. v. 19. Plerique omnes Latini codices habent: *Et viam viri in adolescentia*, quibus, Enarratores, Beda & Richelius consentiunt, & Græca antigrapha adstipulantur. *ἐν νεότητι* est Græcè. Porro Hebraicè est *וְיָרֵךְ גִּבּוֹר בְּעֵלְמָוֶת* quod est, & viam viri in adolescentula. *עַלְמָוֶת* namq. & *עַלְמָוֶת* adolescentiam significant; *עַלְמָוֶת* verò adolescentulam. Hinc ex Hebræo vertunt nostræ ætatis Interpretes: & viam, aut vestigium, viri in virgine, puella, vel adolescentula. Ea enim est vox, quæ septimo Isaïæ capite legitur, versu 14, ubi concorditer omnes transferunt: *Ecce virgo* aut adolescentula *concipiet*. quem locum Hieronymus enarrans, Hebraicæ istius vocis significationem, contra Iudæorum commentum, tractat. Itaque existimant complures, *adolescentula* hoc loco, non *adolescentia*, in Latina nostra editione, legendum. Lyranus hanc veram litteram esse pronuciat, *Et viam viri in adolescentula*: Magdalius hanc ad modum legi debere affirmat: Parisienses hac ratione legendum notant: Ianfenius hanc probabiliorē esse lectionem iudicat. Caterùm, pauci aut nulli sunt codices, quibus lectio ista stabiliatur. Epiphanius northores: Antiqui, inquit, & novi, & Græci, viam viri in *adolescentia*: Hebræus *adolescentula*. Ex nostris Latinis libris, vnus ex Parisiensium castigatione editus, *adolescentula* legit, sed, coniectura est mutatus, non codicum autoritate (idem opinor iudicium esse de Claris Bibliis) vnus manuscriptor. *K* signatus similiter *adolescentula* scribit, sed manifesta est eius quod prius fuit rasura. Plantini paruus, vt impressa Lugdunensium Biblia, in marginē, vel *adolescentula*, habet. Hunnæi H, inter textus lineas, idem ipsum indicat. Tertium D. Hunnæi scriptum, quod olim S. Dominici fratres in Francia emendarunt, *adolescentula* discrete legit: at sub finem notat, Bedæ *adolescentia*, Hebræis adolescentula legi, nulla Latinorum codicum facta mentione. Ita, nihil certi ex codicibus liquet: iuuatur tamen his non parum verosimillima authorum coniectura. quam & illud firmare possit,

possit, quod scriptorum librorum quidam non postremæ integritatis habent: *In adolescentia sua*. Hugo Cardinalis, libros correctos habere dicit, *in adolescentula*, id quod de iis fortasse intelligit qui ex industria mutati sunt. Quid si vero similiter conijciatur, pro *νεότητι* Græcè *νεότητι* scriptum fuisse? *νεότητι* enim adolescentulam, vt *νεότητι* adolescentiam significat. De sensu huius loci doctè doctissimus Gandauensium Antistes Ianfenius scripsit.

C. 30. v. 30. & 31. Quatuor hoc loco recenset Sapiens, quæ bene feliciterque incedant: & tria quidem in editione nostra manifestè leguntur, quartum verò obscurè aut non conspicitur. D. Gregorius, libri 30. Moralium capite quinto, quartum esse existimat, eum, qui stultus apparuit, postquam in sublime eleuatus est (de quo in 32 versu) per quem Antichristum intelligit, qui feliciter incedere dictus fuerit, non vt tres præcedentes; (Christus nimirum, sancti Prædicatores, sanctique Sacerdotes) bene. Atqui, non aliud est Sapientis, feliciter quàm bene incedere. eodè enim verbo *מְשֻׁבְּרֵי* vtrumque dixit: & quod quarto tribuitur, congruit etiam tribus; sicut, quod tribus adscribitur, quarto conuenit. Illud verò *Et qui stultus apparuit*, omnino à præcedentibus est separatum, Hebræis, Græcis, & Chaldæis, id quod proximè sequens notatio clarum faciet. Conspicue autem, in Hebraico fonte, hoc quartum scribitur, *וְיָרֵךְ גִּבּוֹר בְּעֵלְמָוֶת* quod quidem alij aliter vertunt; nonnulli: Et rex Alcum cum eo; complures: Et rex cui non est qui resistat; Græci: Et rex concionans populo; Chaldæus: Et rex qui stat & loquitur in domo populi sui. Interpretationum diuersitas præcipue ex voce *עַלְמָוֶת* orta est. Primi illi, quorum attulimus versionem, proprium esse nomen intelligunt. Ij quos secundo posuimus loco, compositam esse vocem existimant, ex *ל* quod est non, & *קום* quod est surgere aut surgens, ita vt ad verbum sit: Et rex, non est surgere, aut surgens, cum eo. Græci, &, qui Græcos secutus videtur, Chaldæus paraphrastes, intellexisse videntur, *ל* non negationem esse, sed pronomēn relatiuum, aut pro relatiuo antecedens. Arabes, quorum vicina est lingua Hebraica, syllabam hanc *ל*, eo habent loco, quo *ה* litteram Hebrai, & *א* Chaldæi, videlicet, ad emphasim exprimendam, demonstratiui pronominis loco. hinc *אֱלֹהֵינוּ* id est, ipsa salus, Mahumetici Pseudangelij titulus est. *קום*, quod surgere & stare significat, Græci concionari exposuerunt; Chaldæus, qui verbi significatione expositionem iunxit, similiter: quodque sequitur *מִן*, non *מִן* legerunt, quod est, cum eo; quomodo nobis punctata sunt Biblia; sed *מִן* quod populum suum denotat. Sic igitur, quod Hebraicè est, alij ab aliis diuersimodo

191.

Gregorius
Beda, Salo-
nius, alij qui
scanti sunt.

b

dè trans-

dè transferunt: sed ita concorditer omnes, vt quartum esse, eorum quæ optimi sunt incessus, intelligi debeat. Quamobrem, verisimile est, & in nostra vulgata versione, quartum illud his verbis contineri: *Nec est rex qui resistat ei*. Verùm, quia verba ista, nullum per se animal designat, sed ei quod proximè antecedit, iungi volunt (quapropter, cum ariete, quod tertium proximè antecedit animal, Gregorius iungit) deprauata esse, Cornelius Iansenius opinatur: quippe, quæ, ab aliorum omnium interpretationibus, aliena sint. Itaque, Nicolaum Lyranum secutus, restituendum docet locum, transpositis dictionibus, *Et rex, nec est qui resistat ei*, quæ & Clarij emendatio est. atque ita, nostræ editionis lectio, ei conformis sit interpretationi, quæ secunda supra collocata est, atque inter omnes est probata maximè. Hoc autem modo Dionysius Richelius legit atque exponit, sed, quod ex ipsis eius verbis conijcio, Lyrani ex Hebræo correctionem secutus. In manuscriptis codicibus variè corruptum esse locum deprehendimus. vnus habet: *Nec est rex, qui resistat eis*; alij quidam: *Nec est res quæ resistat ei*; alij non pauci: *Nec est qui resistat ei*; Vnus: *Qui resistat ei*. Sicut autem ad has deuentum est corruptelas, ex eo quod arieti non rectè attribui videretur, non esse regem qui resistere ei possit: ita fortè illa introducta est corruptela, *Nec est rex qui resistat ei*, quod leoni, gallo, & arieti, brutis animalibus, rex non aptè annumerari putaretur. qui idcirco potius adiunctus est, vt ei, quæ in illis rationis expertibus animalibus eximæ sunt qualitates, imitandæ proponerentur. Cæterùm, possit hæc lectio *Nec est rex qui resistat ei*; quæ, earum, quæ in Latinis exemplaribus reperiuntur, sincerissima est; ita intelligi, vt ad arietem de quo præcedit, non pertineat, sed, quem Sapiens proposuerat, quaternarium numerum absoluat. Nempe, si *Rex*, à casu absolutum (quo modo suis vtuntur nominibus Hebræi) pro datiuo regi positum accipiatur. Nam, *Nec est regi qui resistat ei*; quæ Hebraica est phrasis, passim in sacris Bibliis obuia; idem fuerit ac si dixeris: *Et rex, nec est qui resistat ei*.

192.

C. 30. v. 32. *Et qui stultus apparuit, postquam eleuatus est in sublime: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.* } Hunc locum corrigendum docet Iansenius Episcopus, ad modum, vel hunc: *Qui stultus apparuit, post. el. est in sublime, si intelli. &c.* vel istum: *Est qui st. apparuit post. el. est in subl. si enim intell. &c.* Verisimillimum est enim, corruptum ab ijs esse locum, qui arbitrabantur, quartum, quod feliciter incedere Sapiens dixerat, hac parte contineri: ideoque, vel addidisse & atque enim coniunctiones, vel, pro est & substituisse. Est in Leodiensi codice fuisse, videri possit. corruptor enim nefarias iniecit ma-

cit manus: eo quod prius fuerat eraso, Et substituit. Porro, non erat pars ista præcedentibus copulanda; quod & Lyranus adnotauit; vt pote, quæ separata omnino sententia sit. id quod, Hebræi, Chaldæi, Græci que codices, loquuntur. Hebræi habent: Si stultè egisti, dum eleuatus esses, & si cogitasti, manum ad os; Chaldæi: Non eleuaberis, qui non stultè ages, neque extenderis manum tuam ad os tuum; Græci: Si immiseris te in lætitiā, & extenderis manū tuam eum pugna, inhonoraberis. Sunt in manuscriptis nostris Latinis codicibus aliæ hoc loco varietatæ. quidam legunt & qui stultus apparuit, plerique & qui stultus apparuerit: prius, Iansenij, Hentenij, & Parisiensium, censuris, probatum est. Quinque elatus legunt, quod ceteri scribunt eleuatus. Quinque emendatissimi, tollunt suo, Hebræo conformiter; quod alij addunt, Chaldæo similiter.

NOTATIONES IN ECCLESIASTEN.

C. 10. v. 1. *Pretiosior est &c.*] huius loci plurimis modis deprauata germana lectio est: *Pretiosior est sapientia & gloria, parua ad tempus stultitia*, in quam abeunt sententiam, Hentenius, Titelmannus, Parisiensis, Epanorthotes, & Lyranus. Hæc enim, & emendatiorū est eodidum, & Hebraicæ conformis veritati: יקר מהקמה מכבוד סבלות מעט. Huic cōsimilis & cōsentanea est ea, quæ in quibusdam libris est, scriptura: *Pretiosior est sapientia gloriaque, parua ad tempus stultitia*. Sunt autem, quod ex Hebræo patet, *sapientia & gloria*, sexti casus; *stultitia* primi: & adiectiuum *parua*, non ad *sapientia* aut *gloria*, sed ad *stultitia* referendum est. Quamobrem; spuria est eorum librorum scriptura, qui *parua*, aut distinctionis signo, aut verborum transpositione, ad *gloria* referūt. Multi enim codices (quos Richelius secutus est) hunc habent ordinem: *Pretiosior est sapientia paruaque gloria ad tempus stultitia*. Quædam typis excusa exemplaria legunt: *Pretiosior est auro sapientia, paruaque gloria ad tempus stultitia*, id quod Gerardus Moringus primum adfert, in quo duplex peccatum est, quod & rectus verborum situs mutatus sit, &, quod incorrupta lectio non agnoscit, *auro* sit additum. Duo manuscripta habent: *Pretiosior est sapientia gloria parua, & gloria parua ad tempus stultitia*, ita obscurus locus vt intelligi posset, modis omnibus est adulteratus. Alio etiam modo Buslidiani Collegij manuscriptum scribit: *Pretiosior est sapientia gloria parua ad tempus stultitia*. Similis est, cuius Titelmannus meminit, varietas: *Melior est sapientia paruaque, gloria ad tempus stultitia*. Et quidem accedunt hæc ad

193.

ignam Græcam editionem (Pretiosum paucum sapientiæ, est Græcè, super gloriam stultitiæ " magnæ") sed nostræ editionis intemperatæ non sunt. *Ad tempus*, quod omnes libri concorditer legunt, Interpres explicandi gratia addidisse videtur. Quidam ita ex Hebræo vertunt, vt hanc sententiam præcedenti aptissimè copulent: *Sicut musca* mortis foetere faciunt & exhalare foetorem vnguentum aromatarij: *sic hominem* pretiosum ob sapientiam & gloriam, stultitia parua foetere facit.

194.

o.
* sub Sole o.
o.
o. circato o.

C. 12. v. 14. " *Et cuncta quæ sient*, adducet - Deus in iudicium, pro omni errato siue bonum, siue malum sit.*] Pro *errato*, sex codices legunt *erratu*; duo *reatu*: Regius, ex Complutensi, cum Sorbonico Correctorio, pro omni *abscondito* scribit. D. Hieronymus, in proprio huius loci commentario, posuisse se dicit *de omni abscondito*, pro eo quod Symmachus & L x x. interpretati sunt, de omni cõtemtu, vel certè de omni ignoratu. sic enim habet Parisiensis editio. manuscriptus, quem ex Collegio Trilingui habemus, Hieronymi commentarius, vel certè de omni ignorato, legit. Mirum itaque est, plerisque omnibus Latinis libris, *errato* legi vel *erratu* (*reatu* enim ex *erratu*, quod posteriora secula non admittunt, formatum videtur) nisi fortè non sit, vulgatæ versionis huius libri, Hieronymus author, vel corruptè *errato* pro *celato* legatur. Hebraicè est ׀ׁׂ׃, participium passiuum ab ׀ׁׂ, quod, latere, abscondere, atque occultare, significat. Quocirca, Chaldæus, & Latini nostræ ætatis Interpretes, cum D. Hieronymo, absconditum, siue occultum, transtulere. *Errato*, quod non facile ex nostrâ editione auferendum est, non omnino alienum est, ab hac verbi significatione. non enim est error, nisi circa occulta aut abscondita: propius verò ad id accedit, quod L x x i i. verterunt, ἐν πέντι περιεωρεμένοι, in omni neglecto, contempto, vel ignorato, quo modo & Psalmo 54, ἄπειθε ἐν L x x i i, despiciere Hieronymus, ex hoc ipso verbo reddidere. Cæterum, difficultas est, quomodo bonum esse possit, quod erratum est: id enim sequitur *siue bonum siue malum sit*. Respondent quidam, bonum & malum ex suo genere intelligi; quidam, ad caput referri sententiæ, quod in calce est positum.

NOTATIONES IN CANTICVM CANTICORVM.

15.

o.

C. 2. v. 13. *Surge amica mea, speciosa mea, & veni.*] Multa exemplaria, cum Hugone Cardinali, addunt *propera*, quod nonnulla peruersè scribunt *prospera*: *Surge, propera, am. mea, sp. mea, & veni.* ad quem modum

modum Græcè legitur, ἀνάστω, ἐλθέ, ἡ πλησίον μου, καλή μου, πρεστέρα μου - δεξο', ἢ ἐλθέ' σὺ'. Nam, quod Hebraicè est לָכִי, verbum esse intellexerunt Græci, in principio, vt in fine sententiæ: קוּמִי לָכִי רַעֲיִתִי וְנִשְׁתִּי לָכִי. Surge, veni, amica mea, pulchra mea, & veni tibi. Sic potuit & noster Interpres intellexisse, & pro *veni, propera* transtulisse, vt versu decimo præcedenti, vbi eadem omnino verba Hebraicè repetuntur, præterquam, quod ibi, in initio sententiæ, לָכִי scribatur, quod hîc לָכִי scribitur. propter quod, hîc potius quàm ibi, *propera* vertisse potuit. Nam לָכִי masculinus, לָכִי femininus est imperatiuus. Atqui, non esse hoc loco, vt superiori, ab Interprete, aut versum, aut additum, *propera*, antiquissimi & emendatissimi quique codices, probatum faciunt. quos secuti, Correctores, Hentenius & Parisienses, è 13°. versu textu, *propera* pepulere: quorum correctioni Gregorius, Iustus, Beda, Bernardus, Thomas, Richelius, Enarratores, adstantulantur. Porro, illud, לָכִי accepisse Interpres videtur, pro redundante pronomine, quemadmodum postremam sententiæ voculam לָכִי, proculdubio accepit. Nam, quod ad verbum esset, *Et veni tibi*, reddidit *Et veni*. Similiter accepisse potuit prius לָכִי, in versu decimo (nam, de posteriori, non est dubium) nempe, non vt verbum, sed vt pronomen Latinis superfluum, & addidisse, non ex alio transtulisse, τὸ *propera*. docent Hebræi, pronomen esse, cum לָכִי, versus decimi, tum לָכִי decimitertij, seruili littera præposita: & scribunt quidam 13° versu לָכִי, sed legunt לָכִי, signantque, superesse. Ad hûc modum accepit & Chaldæus Paraphrastes, לָכִי קוּמִי Surge tibi congregatio Israël, dilecta mea, & formosa mea, vade hinc in terram quam statui patri- iuravi bus tuis. Annotandum obiter est hoc loco, malè, quibusdam libris, & Tractatoribus, Bedæ, Bernardo, Thomæ, ac Richelio, hoc versu, *sponsa* pro *speciosa* legi. erroris occasio sumta ex eo videtur, quod contractam scripturam *spōsa*, *sponsa* scriptores legerint. quæ *speciosa* legenda erat. Addendum & hoc vno verbo, τὸ *columba mea*, postponendum esse τὸ *& veni*: *Surge* ami. m., sp. m., & veni, *columba mea* in foraminibus pet. quædam namque exemplaria, cum Hugone Carenfi, iniquo ordine præponunt: *Sur. am. m., sp. m., columba mea, & veni in foram. p.* Græci codices, & præponunt, & postponunt, contra Hebræorum Latinorumque fidem.

C. 7. v. 5. *Et coma capitis tui, sicut purpura regis vincita canalibus.*] Latinorum librorum, quidam *vincita* habent; quidam iuncta; quidam sic, vt nescias, *vincitane* legendum sit, an *iuncta*; ex quo varietas nata esse videtur. *Vincita*, ex antiquis suis codicibus, Epanorthotes probat. quibus, noster, ex Brugensis Dominici Bibliotheca præstantissimus b 3 codex,

In D. Thomae commentario, tincta legitur, vincula exponitur.

Philonis Interpretis vertit Rex tremendus; Theodoriti, Rex indutus, nempe quid, pro δεμνιος, alias similes legerint vocat, sed quae ab Hebraica Latina q. lectionis veritate recedunt. Et exponit quidem Theodoritum indutus, at tres patres, ligatus. Philo episcopus, & tremendus, & ligatus, utrumque agnovisse atque exposuisse videtur.

codex, manifestè consentit, atque etiam Di. o. l. & Ge. l. Parisiensium exemplaria, quae illi secuti *vincula* cum *vincula* commutarunt. Hentenus quoque *vincula* in textum transtulit, *vincula* vt spurium in marginem reiecit. Horum correctioni, Hebraea suffragantur, quod & ipsi, haud dubiè, animadverterunt. *וּבַרְכָּתוֹ* enim vincire & ligare proprie significat, quanquam iungere, quod generale est, facillè etiam possit admittere. Simile est iudicium de Graeca voce *δέω*, & Chaldaica *ܕܘܘܢܐ*. Franci Dominicani, antiquis Latinorum libris & Hebraicis adscribunt *vincula*, nisi, quod mihi sit vero simile, error, à descriptore, aut posteriori emendatore, commissus sit. Porro, *וּבַרְכָּתוֹ* quod Interpretes noster ad purpuram retulit, Graeci ad regem retulere: Et coma capitis tui vt purpura *βασιλευς δεδεμένον ἐν παραδρομαῖς* Rex ligatus in transcurfibus. Vtrumque enim Hebraicae ex se verba patiuntur: verum, vt nunc distincta sunt, talem translationem exigunt, qualis Graecorum est: *וּבַרְכָּתוֹ*, quod purpuram denotat, acceptu athnae, qui distinguendi vim habet cuiusmodi apud nos colon, notatum est: quare purpura à Rege separatur, regisque vocabulum, à purpure, non regi, ostenditur. Itaque Hebraei doctores, &, qui eos sequuntur, nostri seculi translatores, plerique, vertunt, alij Rex ligatus in canalibus; alij Rex ligatus in tignis. praecedit: Et coma capitis tui sicut purpura. Legat de hoc loco, qui velit, Pagninum in *וּבַרְכָּתוֹ*.

197. te. 4 MS. Et. C. 9.

C. 8. v. 2. *Apprehendam te, & ducam* in domum matris meae, & in cubiculum genitricis meae. ibi me docebis.*] *וְדָבַרְתִּי עִיבָתוֹ* & in cubiculum genitricis meae, tollunt, tres nostri codices, tres Parisiensium, quidam Lugdunensium, & antiqui Epanorthorae. D. Gregorius, Iustus, Beda, & Lyranus, enarratores, non videntur legisse. Hebraici & Chaldaici libri minime agnoscunt. Hentenus castigatorem è textu in marginem transtulit. Epanorthotes, huc, ex tertio capite, adiectum existimavit. Legitur enim ibi, in hunc modum, similis omnino sententia: *Fenui eum, nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meae, & in cubiculum genitricis meae.* Porro, vt multis Latinis, ita Graecis exemplaribus, octavo etiam capite additur *Et in cub. gen. m.* Sed, potest, & Graecis libris, octauum caput, ex tertio auctum esse, praesertim, cum eadem viroque loco verba legantur, *ὅτι εἰς ταμίειον τῆς συλλαβῆσός μου, & in cubiculum eius quae concepit me.* Atqui, obstare videtur, quòd Graeca antigrapha emendatiora, nihil, si non istud, habeant, quòd respondeat huic *וְדָבַרְתִּי עִיבָתוֹ* docebis me. Nam, Aldina, quidem, &, quae Aldinis ferè consentiunt, Germanica Biblia, illi *ὅτι εἰς ταμίειον τῆς συλλ. μου,* subiungunt *δὲ εἰς ταμίειον μου:* at, id nequaquam habent Vaticana, nec, cum Complutensibus, Regia, suffragantibus Graecis Enarratoribus, Philone,

Cam. 3. b. 4.

ὅτι ταμίειον 99.

lone, Theodorito, aliisq. tribus Graecis Patribus, ex quibus collectam paraphrasim legere in Theodorito licet: quanquam addatur textui, Theodoriti commentariis adiuncto. Quamobrem, videri possit illud *διδάξεις με*, Septuaginta duorum translationi; aut ex Hebraeo, aut Symmachi, Theodoritionis, vel alterius, versione, additum esse: hoc autem *ὅτι εἰς ταμί. τ. συλλ. μου,* à LXXII translatum, eius loco, quod alij conuerterunt, *διδάξεις με*, Latinus, *ibi me docebis.* Nam, *דָּבַר*, quod docere significat, non dissimile est à *דָּבַר*, quod est, parere, vt hinc, eiusmodi quid legerint aut efformauerint, propter quod totum repetendum iudicant, quod tertio capite verterant, *ὅτι εἰς ταμί. τ. συλλ. μου.* nihil statuo: tantum, quae sagax lector indaget, propono.

C. 8. v. 12. *Mille tui pacifici, & ducenti his, qui custodiunt fructus eius.*] Pro eo quod habemus nos *Mille tui pacifici*; Hebraei legunt *מֵאֵלֶּיךָ לְךָ אֶלְפֵי שָׁלוֹם* quod est: Mille tibi Salomon. eundem ad modum Graeci, *ὁι χίλιοι πρὸς σολομών.* Regis editio habet *ὁι χίλιοι σολομώντι:* in Vaticano autem codice integerrimè est *ὁι χίλιοι σοι σολομών,* Mille tibi Salomon. Itaque existimant nonnulli, peruersè, in Latinis libris, *legi pacifici*, pro *pacifice*. voluit enim Interpretes, proprii nominis interpretationem, quippe spirituali sensui accommodam, dare. Atque his, Complutensis editio suffragatur, cuius in Latino textu aperta est lectio: *Mille tui pacifice.* Verum, nullum alium codicem, qui *pacifice* legat, inuenere Parisienses, nullum alium Hentenus; nullum verò penitus, qui diu ante hos hæc inuestigauit, Epanorthotes; nullum etiam omnino, qui ante 300. annos huic negotio operam dedere, Franci Dominicani. Inter nostros quoque libros, nullus est qui *pacifice* legat. Duo sunt tamen manuscripta, quae aliquid habeant, quod eò facere videatur. Vnum legit *pacificos*; id enim potius est quam *pacificos*; alterum *pacificis*, aut, quod verisimilius apparet, e littera postposita est, ad indicandam aliam lectionem, *pacifice*. Hic D. Hunnæi; ille * R. Atrebatensis Collegij est liber. Quod in Bibliorum margine est i MS, pro Complutensi codice positum est. Non enim erat operæpretium, nouam fingere notam, ad designandos impressos codices, qui paucis in locis soli sine manuscriptis notandi fuerint. Nec poterat hoc loco R poni pro Complutensi, id quod aliàs obseruauimus: quòd Complutensis scriptura in Regiam editionem mendosè transfusa sit, cum diphthongo, *pacifica*. Alij igitur, eorum qui quid Hebraicè esset, didicerant, quia in Latinis Bibliorum exemplaribus, non aliud inuenire potuerunt, quam *M. tui pacifici*, annotarunt, voces *tui pacifici*, secundo casu singularis numeri intelligendas esse, quas Hebraica veritatis ignari, primo pluralis numeri casu, exponunt. Et sanè, id omnino videtur,

198. o. o. o. siudum MS. H. 9.

* R.

detur, gignendi casu intelligendas esse voces *tui pacifici*, si non vocandi casu legendum sit *pacifico*. vix enim dubium esse potest, quin horum alterum voluerit Interpres, ei qui interpretationis fontem consideret. Quod si seruasset proprium Salomonis nomen, ut secundo capite, semel, iterum, & tertio, ea non fuisset corrumpendi aut prauè intelligendi occasio. Sed, maluit hoc capite proprii nominis interpretationem conuertere, cum hoc, tum præcedenti versu, ut sensu mystico seu spirituali facilius daretur locus, pateret via.

NOTATIONES IN LIBRUM SAPIENTIAE.

199. C. I. V. 15. & 16. *Iustitia enim perpetua est & immortalis.* ¶ Coniunctionem enim prætermittunt octo ex nostris manuscriptis, & quidem pleraque insignia, Brugense, Lobienſe &c. quanquam Græcè legatur *δικαιοσύνη ἢ ἀθάνατος ἐστίν*: pro quo in Complutenſi est, *δικ. δὲ ἀθ. ἐστίν*, quomodo & longus Plantini codex Latinè legit: *Iust. autem perp. est & im.* Confirmare Sapiens his verbis videtur, quod dixerat, Deum non esse mortis authorem, nec fuisse in hominibus primum à Deo creatis medicamentum exterminij, hoc est, venenum siue malum quod eis exitium seu mortem inferre posset. Iustitia enim; in qua creati fuerunt; non finit possessorem suum sub mortis venire imperium, sed est ei perpetuæ vitæ causa. Quod subiungitur multis in libris *Iniustitia autem mortis est acquisitio*, antiquiores atque emendatiores non habent; ex nostris, septem; ex Parisiensium, tres: quibus Græca antigrapha cōstanter volunt. quocirca Hentenius in marginè à textu reiecit; meritò sanè, nec enim conuenit loco: nam, quam exprimit cum præcedenti sententia antithesin, eam, sequenti versu, si rectè intelligatur, suæ orationi accommodè, Sapiens significauit. Cum enim dixisset, in hominibus à Deo creatis, nullam fuisse mortis necessariam causam, immò verò immortalitatis operatricem iustitiam, declarauit deinde, quod quæri potuisset, vnde mortem homines incurrerint! Ex eo videlicet, quod voluntate sua, à iustitia in qua creati fuerant, ad iniustitiam abscesserint. *Impij autem inquit "manibus" & verbis accerserunt illam &c.* Quod quidam habent, *pedibus*, pro *verbis*, nothum est; utpote, à veris Latinorum codicibus, Græcorum exemplaribus, denique ab hominum consuetudine, alienum: quis enim pedibus accersire quenquam solet? *Illam* supple *mortem*. Quidam iniustitiam subaudiunt, quippe qui id legant: *iniustitia v. m. e. acq.* Et videri certè possit, ab expositore aliquo hoc adiectum, qui, cum non videret,

videret, quò referendum esset pronomen *illam* (mortis enim vocabulum longè distitum est) desiderari existimari versu præcedenti membrum alterum (cuiusmodi, frequentes, hoc etiam in libro, superioribus sententiis subiiciuntur, quæ idem à contrario doceant, clausulæ) *iniust. à m. e. acq.*, ad quod, quæ sequuntur, referenda essent. Sed, uti diximus, ad mortem respiciunt, non enim quod Græcè est, pronomen *αὐτὸν, διὰ τοῦτο ὄντων*, id quod antecedit, aut *ἐδιδούσαν*, id quod nec legitur, refert; sed *θάνατον* mortem; hoc sensu: Dum autem se impietati dederunt homines, mortem, longè à se positam, aduocarunt, non enim eam; præter omnem expectationem, incurrerunt: sed, qui diuinum audierant decretum: *In quocunque die comederis ex eo, morte morieris*, dum transgredi præceptum voluerunt, quid nisi mortem accersuerunt? *Et astimantes illam amicum defluerunt*, Vnus ex libris nostris *existimantes* habet. Arbitrari sunt non nocituram sibi aduocatum mortem, id enim promiserat serpens: *Nequaquam morte moriemini*: verum aliter accidit, continuò namque, mortis stimulo puncti, tabescere, atque in modum labentis vnde ad mortem properare, cœperunt. Vel, *defluerunt*, id est, ad fluxam instabilemque iniustitiam à iustitiæ stabilitate transierunt, Dei mandatum transgressi sunt. *Et sponſiones posuerunt ad illam*. Verius alij libri, Græco conformiter; *sponſionem* legunt. Sponſionem ad mortem posuerunt, qui, ut essent sicut dii, scirentque bonum & malum, à Deo recesserunt, mortique, ut confederati, se adiunxerunt. *Quoniam digni sunt qui sunt ex parte illius*. Pro posteriori *sunt, sint* loquendum videtur: quæ in Pagnini Biblii emendatio est, editis anno 1542. In Græca namque editione legitur *ὅτι ἀξιοὶ εἶναι τῆς ἐκείνης κερδὸς ἐπιταί*. Quoniam digni sunt partis illius esse. Atque ita scribunt manuscripta multa, ut facillè possit, tam *sint* legi; quàm *sunt*, *ἔ*: & quædam quidem, prius *sunt* expressè, posteriùs contractè scribunt, *ἔ*. Sic sexto versu superiori, multa manuscripta maledicm pingunt, quod, ex vi literarum, non minus *maledicum*, quomodo Græcè legitur, quàm maledictum esse possit. Cum autem vtrumq. indicatiuo modo *sunt* legeretur, existimatum est imperfectam esse sententiam, cui ad integritatem deesset aliquid. vnde compluribus, cum scriptis, tum impressis libris, legitur: *Quoniam morte digni sunt qui sunt ex parte illius*, quod etià Lyranus, Carenſis, ac Richelius, exponunt; Mortem scilicet æterna dignos esse, qui iniustitiæ seruiunt, exponit & Robertus Holkor: sed aliter. Atqui, ut nullis Græcis libris additur *morte*, ita in syncerioribus Latinis non inuenitur, quamobrè à correctore Hentenio repudiatum est. Est itaq. incorruptæ lectionis sensus: Qui mortè ad se accersierunt, & cum ea fœdus iniierunt, digni sunt certè, qui illius sint participes, qui mortè moriantur.

in iustitia o.
- 4 MS. R.

in manibus o.

Gen. 2. 2. 17.

Gen. 3. 4. 4.

o.
patre o.

200.
Auribus o.

C. 2. V. 2. *Quoniam fumus & status est in naribus nostris.*] Hæc multorum licet codicum, atque enarratorum, authoris Glossæ ordinariæ, Roberti Holkot, & Hugonis Cardinalis, adulterina est scriptura: germana est, *Quoniam fumus status est in naribus nostris*, vel potius, quod emendatissima loquuntur scripta, suffragante Dionysio Richelio, *Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris*. cuius sensus est: afflatus siue spiritus, qui est in naribus nostris, est veluti fumus. non enim participiū est *afflatus*, quomodo Richelius intelligit, sed, quod ex Græcis patet, nomen. *Et sermo scintilla ad commouendum cor nostrum*. Græcè est, *ὡς ὁ λόγος σπινθήρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν*, Et sermo scintilla in motione cordis nostri. Vnde conijciunt quidam, *scintilla*, pro *scintilla*, Latine legendum esse. Posset in eundem sensum, *scintilla*, primo casu singularis numeri intelligi, nisi id quod sequitur, obstaret. Videtur, quod significatur, hoc esse: Et sermo oris nostri, est quasi scintilla, ex moto corde excitata.

201.

V. 3. *Quia extinctus cinis erit cor nostrum.* Hæc vna est huius partis deprauatio, eaque fœdissima. Alia est: *Quia extinctus cinis erit post corpus nostrum*. Rursum alia: *Quia extinctum cinis erit corpus nostrum*. Est & quarta, cæteris frequentior: *Quia extinctus cinis erit corpus nostrum*. Quatuor Hentenij exemplaria, tria Parisiensium, & tria nostra, habent: *Quia extincta cinis erit corpus nostrum*. quæ & ipsa, emēdatissimorum cæteroque codicum lectio, spuria est: eiusmodi tamen, quæ proximè ad genuinam accedat. Expuncto enim i vocis *quia*, intemerata est loci scriptura: *Qua extincta cinis erit corpus nostrum*. quam indicant nobis Franci Dominicani, cum in Bibliis à se correctis, tum in additis notationibus. Rabanus; notat; & antiqui, *qua extincta*, .i. scintilla, calore videlicet naturali. Ex nostris manuscriptis, vnum, quod ex Malmundario accepimus, hanc indicat lectionē, quam & Lyranus secutus videtur. Suffragantur huic legendi modo disertè Græca *ἡ σκεδόντος λέγει ἀποθήσει τὸ σῶμα*. Quo extincto cinis euadet corpus, quod, eodem seruato genere, est, *Quo extincto*, referri potest, vel ad sermonem, vel ad scintillam: vtrumque enim Græcis masculi est generis, tam *σπινθήρ* quàm *λόγος*. Interpres ad scintillam retulit, ideoque fœmineo genere interpretatus est: *Qua extincta cinis erit corpus nostrum*. quod est: Erepta nobis loquendi facultate, in cinerem redigendum est corpus nostrum. Græcus Vaticanæ Bibliothecæ liber, pro *ὁ λόγος*, quod & nostro Interpreti lectum est, *ἁλὺς* habet *ὡς ἀλγος σπινθήρ, ὡς τὰ ἐξῆς*, Et exigua scintilla in motu cordis nostri. Cuius lectionis sensus esse videtur: Id, quo mouetur ac viuit cor nostrum, est veluti exigua scintilla: qua extincta, vt facillè potest igniculus op-

primi,

Multi adulterant locum: quidam è medio sustulit. = MS.

MS.G.

* ἡμῶν Gq.
* nostrum Gq.

primi, in cinerem redigetur corpus. Malmundariense exemplar, antiquissimum sanè, non legit initio pronomen *nostrum*, conformiter exemplaribus Græcis, quæ vidimus nos: nam, quidam, cum hoc pronomine, Græcè citat. Sunt autem hæc impiorum verba, ex vitæ fugacitate, animæque cum corpore interitu, se adhortantium ad voluptatum fruitionem: similia illis quæ Paulus refert, prioris ad Corinthios 15: manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Breuiter Apostolus complexus est impiorum sententiam, quæ hîc latè describitur.

1. Cor. 15. d. 32.

C. 4. V. 3. *Et spuria vitulamina non dabunt radices altas.*] Duodecim nostra exemplaria, *spuria vitulamina* legunt. Alia duodecim, cum expositoribus, Lytano, Carensi, & Richelio, illius loco *adulterinae plantationes* habent. Tredecim vtramque lectionem signant. Græcè est, *ὡς ἐν ῥήθων μοχλούματα ἢ δώσει ρίζαν εἰς ἐδάϑου μοχλούματα*. Græcis dicuntur stolones, viuiradices, plantæ teneræ, & nouelli rami. Satis igitur Græcam exprimit vocem, ea lectio quæ *plantationes* habet: sed ea quæ *vitulamina* nominat, obscurum est quid velit, nisi quòd *vitulamen* vox ficta videatur à *vitulus*, sicut *μοχλούμα* à *μόχος*. Hanc tamen germanam nostri Interpretis versionem esse, *Spuria vitulamina*, antiquiores atque integrioribus codicibus probant. Vnde colligitur, alterius esse interpretationem, quod in recentioribus est codicibus, *adulterinae plantationes*: atque iis in libris, quibus vtrumque legitur, duas translationes coniunctas. Vtra verò preferenda sit translatio, diui Augustini habemus sententiam, lib. 2. De doct. Christiana cap. 12. *Quia μόχος* Græcè vitulus dicitur, *μοχλούματα* quidam non intellexerunt esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque, adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientiùs dicitur, quàm vitulamina, quæ pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt. hæcenus Augustinus. Non intellexisse verò Interpretem nostrum; *μοχλούματα* plantationes esse, qui Græcus magis fuerit quàm Latinus, asserere nolim. quid, si, à stolidi vituli vitulatione, stolidas plantas, quæ Latine stolones dicuntur, *vitulamina* ad Græcæ vocis similitudinem appellauerit? Aliud quid adferunt S. Dominici fratres, quorum annotationem pretium operæ fuerit subnectere. est huiusmodi: Rabanus & antiqui habent, *Et spuria vitulamina non dabunt &c.* Augustinus in libro De doctrina Christiana, dicit se nescire, quid sit quod quidam libri habent, *Et spuria vi-*

202.

o.

palpationes

Non hoc, quia potius contra- rium. Augu- stinus dicit.

C. 2.

vitulamina:

tulamina: unde dicit, quod melius diceretur, adulterina plantationes: sed Ambrosius in quadam epistola dicit quibusdam: Vos estis nobilia vitulamina, id est, nobiles plantationes, & dicuntur à vite, quæ est generosa plantatio. tamen ista littera dimittitur, propter auctoritatem Augustini. Hæc illi. A vite potius vitulamem diceretur, sicut vitiligo. Significant verò *μύθος* & *μύθουμα*, quædam etiam ad vitem pertinentia, malleolos in primis, hoc est, novos vitis palmites, priores anni flagello enatos, si ad eos fortè Interpres respexerit.

203. C. 6. v. 8. Non enim subtrahet personam cuiusquam Dominus.] Multi codices Dominus legunt, quidam Deus; plerique, cum Roberto Alemanno, Dominus vel Deus qui est omnium dominator. Prima lectio vera est Interpretis scriptura, id enim ex lectissimis exemplaribus liquet: quibus Lyranus, Enarrator, & Græcus fons adstipulantur. Secunda erronea est, ut frequens est in his nominibus Deus & Dñs error, cum quod contracta sibi mutuo vicina sint, tum quod facile vnum pro altero Deo attribuitur. Tertia lectio mixta est, vel ex textu & glossa, quod Dominicam senserunt (Rabanus, inquit, & antiqui non habent Qui est dominator omnium quia glossa est huius dictionis Dominus) vel ex duabus translationibus, vel vtriusque. Fortè enim, diversa translatio, Glossæ occasionem dedit, tandemque in textum glossa recepta est. Græca sic habet: *ὃς οὐκ ἀφαιρήσει τὴν ἀπόστολον τὸ πάντων δεσπότης.* Vulgatus Interpres vertit: Non enim subtrahet personam cuiusquam dominus. Alius translulit: Non enim subtrahet personam omnium dominator. Hic, πάντων, quod est omnium, ad δεσπότης dominus retulit: quod cogit referre articulus ὁ præpositus. Ille articulum videtur, aut non legisse, aut postpositam reperisse; itaq. πάντων ad ἀπόστολον personam retulisse, eo loquendi modo, cuius iste est in Psalm. 142. Non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens: qui sacris litteris, ex Hebraico idiomate, non est infrequens. Nisi fortè cuiusquam, quod sensus requirit, his ut proximis verbis, addiderit, & pro ὁ πάντων δεσπότης, Dominus dumtaxat dixerit. Porro, Non subtrahet personam cuiusquam, id est, non excipiet, nõ parceret cuiquam, aut cedit, ob gratiam, aut aliam quamcumque causam: nec, id quod sequitur, verebitur magnitudinem cuiusquam*. Duo manuscripta reuerebitur legunt: eadem addunt Deus, quod, ut plerisque Latinis, ita Græcis antigrahis, non legitur.

204. C. 6. v. 11. Qui enim custodierint iustitiam, iuste iudicabuntur.] Sic, multi codices, & expositores, Richelius, Holkorius, & Carensis, legunt. Cæterum, antiquitate atque integritate præstantes libri, pro iudicabuntur, iustificabuntur habent; nouem nostri; quod Græco con-

reuerbitur
Deus. Malm.
o.

Psalm. 142. v. 2.

forme est: *οἱ δὲ φυλάξαντες δικαιοσύνην τὰ ὅσια δίκαιότητος.* Qui enim custodierint sanctè sancta sanctificabuntur, id est, sancti iudicabuntur. Unde etiam manifestum euadit, distinguendam Latinæ editionis scripturam, non post iustitiam, sed post iustè, quæ, manuscripti L littera signati, distinctio est. Atque hæc Clarij calculis cõprobata est emendatio: Qui enim custodierint iustitiam, iustè iustificabuntur. Porro, addunt, L & alia nonnulla manuscripta, cum Roberto Holkotio, pronomen eius: Qui e. c. iustitiam* eius, nempe sapientiæ, quod, ut Græca non habent, ita nec emendatissima Latina exemplaria. Explicationis ergo adscriptum existimarim.

* vide MS.

C. 7. v. 17. Ipse enim dedit mihi horum quæ sunt scientiam veram.] Ipse enim Deus dedit mihi horum quæ sunt, id est, eorum quæ sunt in natura, scientiam veram, cognitionem à mendacio atque errore remotam. Ut sciam dispositionem orbis terrarum. *Ὁμοίαν κόσμου* constitutionem mundi. minus rectè legunt quidam multitudinis numero dispositiones. Et virtutes elementorum. Græcis est, *τῶν ἐργείων στοιχείων*, quomodo & in multis Latinorum exemplaribus: Et virtutem elem. scriptum est: Verum non fuit opus ea mutatione; quandoquidem pluralem, qui per singularem numerum Græcè significatur; Interpres reddiderit. id quod spectatiora manuscripta volunt.

205.

V. 18. Initium, & consummationem, & medietatem temporum. *ἄρχὴν καὶ τέλος καὶ μετέωτη χρόνων.* Continuatam obseruauit totius temporis seriem, à primordijs vsque ad finem: vidit etiam, temporalium rerum, initia, progressus, atque exitus.

206. consummationes.

V. 19. Vicissitudinum permutationes, & consummationes temporum, & diuisiones temporum.] Pro his legunt Græci libri *ἑσθίων ἀλλαγὰς καὶ μεταβολὰς καιρῶν*, nec aliud addunt. quibus, Origenes, homilia in Lucam vicesima prima, suffragatur. hinc mihi fit verisimile, duas horum Græcorum verborum interpretationes, in ea, quam produxi, Latinorum codicum vulgari lectione, coniunctas esse. Vna interpretatio videtur: Vicissitudinum permutationes, & consummationes temporum; altera: Morum mutationes, & diuisiones temporum. Nam ἑσθίων & vicissitudinum & morum verti potest: vel enim à ἑσθίων deduci potest, quod versionem denotat; vel à ἑσθίων, quod morem significat. quanquam & ἑσθίων versionem siue mutationem designare possit. Quidam de solstitijs intelligunt, quæ ἡλιε βῶται Solis versiones, Græcè nominantur. μεταβολὰς deinde, & consummationes, & diuisiones, transferri possit, quanquam magis propriè mutationes aut variationes: ad quem modum, pro consummationes; duo codices commuta-

207. Vicissitudinem per mutationes o. ἑσθίων ἑσθ.

tiones legunt, Hunnæi vnus, Atrebatensis Collegij alter; sed, hic, in textu; ille, in margine dumtaxat. Itaque, id omnino nobis videtur, Interpretis translationi, alteram, in vulgaribus Latinorum libris annexam. Atque hanc nostram sententiam, sex nostrorum manuscritorum confirmant; quorum quatuor hoc planè omittunt: *Morum mutationes & diuisiones temporum*; quintum in margine tantum habet; sextum ab aliquibus tolli signat. Confirmant etiam, textus Glossæ ordinariæ coniunctus, & Nicolai Lyrani ac Hugonis Carenensis commentaria, similiter enim id non legunt: *Mo. mut. & diu. temp.* his ad stipulari videtur Brugensis D. Donatiani codex, quo nõ facillè alium emendatiorem inuenias, sed deprauatus hoc loco est præpostera aliquid diligentia, ita tamen vt facillè aduerti possit, infartum aliquid esse, post *viciss. permut. & consumm. temporum*. Nam, post hæc verba, erasa sunt quæ sequebantur non pauca, eademque cum eo *Mor. mut. & diuif. temporum*, minori coactiori que caractere, substituta. Ex his ergo colligimus, id solum ab Interprete nostro translatum: *Vicissitudinum permutationes & consummationes* aut *commutationes temporum*; quod autem sequitur multis in libris, *Morum mutationes & diuisiones temporum*, ex altera interpretatione additum, eò quòd, aliud esse videretur, ab ijs quæ in nostris erant libris, ideoque desiderari. At postquam additum est, visum est aliis, eadem aut familia sæpius hic repeti; itaque aut auferendum, aut commutandum aliquid: vnde, multæ secute sunt varietates. Quidam scripserunt: *Vicissitudinum permutationes, & commutationes hominum, morum mutationes, & diuisiones temporum*, quomodo sericatum Atrebatensis Collegij exemplar legit; Alij: *Viciss. permut. & mutationem omnium morum, mutationes & diuisiones temp.*, sic duo Parisiensium codices, & tres nostri; Nonnulli: *Viciss. omnium permut. & mutationes omnium morum, mutationes & consummationes temporum*, sic, H. Doctoris Hunnæi. Malmundarij manuscriptum habet: *Et meditationem omnium morum, mutationes & diuif. temp.* Quia verò morum mentio, iis quæ hoc loco eum præcedunt tum sequuntur, dissimilis esse videbatur; vt certè minus conuenit ea versio; mutarunt quidam *morum in horum*: *Et mutationes omnium horum, vel horum mutationes*: hoc Hunnæi, illud Plantini habet liber. Cardinalis Bessarionis exemplar, omnia ferè, quæ diuersis in libris leguntur addita, coaceruauit: *Viciss. permut. & consumm. temp. mor. mutationes, & meditationem omnium eorum, & diuisiones temp.* Sic, multas deprauationes, vna peperit.

Pl. lon. V. Ar. G. Pl. ba. I.

*consummationes x MS.

*mutationes x MS. *munitio- nem o.

R. Pl. M.

208.

C. 8. v. 17. *Quoniam immortalis est in cogitatione sapientie.*] Multi codices, cum Roberto Holkot, legunt: *Quoniam immortalis est in cogitatione*

gitatione sapientia; non bene, quod existimo. Nec illi quidem bene, qui, *Quoniam immortalis est in cogitatione sapientie*, scribunt: propius tamen ad incorruptam accedunt lectionem. Pro *immortalis*, tria Parisiensium exemplaria, quatuor Hentenij, & vndecim nostra, *immortalitas* habent: quibus volunt tractatores, Hugo Cardinalis, & Dionysius Richelius. Consentunt Græca antigrapha, quorum ista est lectio, *ὅτι ἀθάνατος ἔστι ἐν σοφείᾳ σοφίας*, Quòd immortalitas est in cognatione sapientie. Vnde, non tantum, *immortalitas* Latinè legendum, patet; verum etiam coniectura suggeritur, erroneè *cogitatione* pro *cognatione* scriptum esse. certè enim *σοφεία*, non cogitationem, sed cognationem & affinitatem denotat. Atque hanc coniecturam promouent nonnulla Latina manuscripta. quædam enim scribunt: *Quoniam immortalitas est in cognatione sapientie*; quinq. ex nostris; quod, pro *cognatione*, vt parum ab eo differt, substitutum videtur: quædam ita pingunt, vt discerni vix possit, *cogitatione* sit an *cognatione*. Citatur locus iste à B. Fulgentio libri tertij ad Monimum capite sexto: sed, *cogitatione*, vt ibi scriptum est, an *cognatione* legerit, ex eius verbis non liquet. Clario & Parisiensibus castigatibus, certa res visa fuit, *cognatione* scribendum legendumque esse: ad eum namq. modum emendarunt. in quorum sententiam qui iuerit, non, opinor, errauerit. Est autem sensus correctionis huius: *Quoniam immortalitas est in cognatione sapientie*, immortalitatem, cum gloriosæ famæ, tum beatæ vitæ, eum consequi, qui cum sapientia commoratur, eamque vt consanguineam diligit, sibi familiarem seruat, consulitque ac sequitur in omnibus quæ agenda fuerint. In hoc, cætera quæ sequuntur, conspirant.

*sic ἀθάνατος, 99.

Lob. A. L. M. 2.

C. 10. v. 1. & 2. *Hæc illum qui primus formatus est, &c.* Hæc, nempe sapientia, de qua dixerat in superioris capitis fine, *Nam per sapientiam sanati, vel saluati sunt, quicumque placuerunt tibi Domine à principio.* quæ sententia, in antiquis scriptis, caput hoc inchoat; quod est in antiquioribus vicesimum primum; eò quòd ipsa exemplis hic declaretur. Verum, quod secundum Græcam editionem legitur, præcedenti capiti omnino iungendum est: non enim aliud Græcè legitur, quàm *ἡ τῆ σοφίᾳ ἐσώθησαν*, cui conformiter, antiquum Malmundarij manuscriptum, non aliud habet, quàm, *Et per sapientiam saluati sunt. illum qui primus formatus est.* Græcis, vna dictio est, *protoplastum*. *αὐτῆ σοφίᾳ ἠσώθησαν καὶ λέγει ἡ σοφία μόνον κηρύττει διὰ τὴν ἀρετὴν.* Lobienfis codex scribit *factus* pro *formatus*: similiter Malmundariensis habet *factus*, quo modo legendum arbitror, quod in D. Hunnæi manuscripto, A notato, additum est, *fructus*. In D. Augustini 99. epistola, qua hic locus

209.

*pulum, MS. *fornicatus o.

locus profertur, factus legitur. Iidem codices, cum B. Augustino, & Græcis exemplaribus, tollunt, quod in plerisque omnibus Latinis libris sequitur, A. *Deo*, quod & in A. trās fōssum est. exponentis additio, fuisse videtur. *Pater orbis terrarum*. Græcè accusandi casu legitur, *πατὴρ ὁσμου*, quo modo & Malmundarij exemplar, atq. Hunnæi O, *patrem orbis terrarum* habent. quanquā Malmundariense, nominandi etiam casu legi, ostēdat. Sermo magis exigat accusandi quā nominandi casum, nisi *pater* ad *formatus* referre velis, quod fons Græcus nō patitur. Tria scripta auferendi casu legunt *patre*: A. *Deo. patre orbis terrarum*: sed, vt pleriq. omnes Latini codices, ita Græci ad Adamum, de quo hīc sermo est, referunt, qui primus fuit humani generis, quod orbem terrarum incolit, parens. Porro, scripturam *patrem*, stabilit *patre*. *Cum solus esset creatus*, *μόνον κτισθέντα*. solū creatum. Nam, nō simul cum eo creata, sed, postea, ex costā eius ædificata est, mulier. *Custodiuit*, in rectitudine continuit, à lapsu præseruauit. Non enim ad iustitiā retinendam, sufficiebat primo homini liberum arbitrium, nisi, participatione immutabilis boni, diuinum adiutorium præberetur. Homo in paradiso, ad se occidendum, relinquendo iustitiā, idoneus erat per voluntatem: vt autem ab eo teneretur vita iustitiæ, parum erat velle, nisi ille qui eum fecerat adiuuaret. D. Augustini sunt verba, sexto & centesimo Enchiridij capite.

Domino MS.

Domino O.

210. de 1 MS. ἐξέτεινε O.

Et eduxit illum à delicto suo. Quidam Græcorum codicum habent, *ἐξέτεινε αὐτὸν ἐκ παρρησιῶματ' ἰδίου*, & extendit eum è lapsu, vel delicto proprio. Regius & Vaticanus, pro *ἐξέτεινε*, legunt *ἐξείλατο*, extraxit, extulit: quæ Interpretis lectio fuisse videtur. Sapiencia, primum parentem, ante Eux productionem, in iustitia seruauit: post Eux productionem, cum deliquisset, à lapsu asseruit: vtrumque enim diuinæ gratiæ est munus, & in iustitia conseruari, & ab iniustitia vindicari. Hoc scripturæ loco, Tatianus Encratarum princeps, qui primi hominis salutē contradixit, refelli potest. De illo primo homine, inquit Augustinus epistola supra citata, *patre generis humani, quod eum ibidem (in inferno Christus) soluerit, Ecclesia ferè tota consentit: quod eam non inaniter credidisse credendum est, vnde cumq. hoc traditum sit, etiam si canonicarum scripturarum hinc expressa non proferatur authoritas, quanquam illud quod in libro Sapienciæ scriptum est: Hæc illum qui primus factus est, patrem orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodiuit, & eduxit illum à delicto suo, & dedit ei virtutem continendi omnia, magis pro hac sententia, quā pro vilo alio intellectu, facere videatur. Hæc B. Augustinus ad Euodium.*

Et.

Et eduxit de limo terra, id enim sequitur plerisque in libris, quod, quia loco congruere non videtur, per hysteron proteron postpositum esse, S. Dominici fratres annotarunt: quod etiam, Lyranus, Carensis, Holkot, & Richelius, exponunt. Atqui, non pauci Latini codices, hoc, cum D. Augustino, non legunt; tres Parisiensium, octo nostri; sicut nec in Græcis exemplaribus legitur. Existimo, pro illo, *Et eduxit illum à delicto suo*, hoc *Et eduxit illum de limo terra*, primum substitutum fuisse, ab eo, qui illud, hunc ad modum, emendandum putarit, cum *delicto* & *de limo* litteris multum conueniant. Quidam namque libri, id solum legunt, *Et ed. illum de limo terra*; alterum, *Et ed. illum à delicto suo*, prætermittunt, vel in margine dumtaxat addunt, contra veterum codicum Græcorumque antigraphorum fidem. Post, ab aliquibus, vtrumque in textum relatum copulatumque est, quod plerique dein secuti sunt. Cæterum, Correctores, Hentenius, Clarius, Parisienses, textu expulerunt istud, *Et eduxit illum de limo terra*, solo altero retento.

de 1 MS.

P. long. G. H.

Sequitur, *Et dedit illi virtutem continendi omnia ἐξ ὅν κερτήσαι ἀπάντων*, fortitudinem, siue, vim tenendi omnia, vel dominandi omnibus. Non voluit Dominus, creaturam omnem continuè in lapsum hominem insurgere, eique ministerium & sui vsum negare: sed, quæ est misericordia, adhuc ei dedit in omnia quale quale dominium, à quo, suo merito, iam planè deciderat. Vel potius: Primo parenti è delicto educto, eam dedit Deus fortitudinem, qua continere posset omnes naturæ suæ vires, ac superare omnia malorum irritamenta, quibus iterum peccato subiici, atque à salute præpediri potuisset.

C. 10. v. 3. *Ab hac vt recessit iniustus in ira sua.* Ab non ad, *hac non hoc*, vt vel cum non non, *recessit non processit*, legendum est. sunt enim hæc librorum quorundam corruptelæ. Hugo Cardinalis exponit, quod quidam legunt, *Ab hac non recessit*: sed veriore fatetur esse litteram, *Ab hac vt recessit*. verè sic est in veteribus libris: quibus Græca consonant, *ἄρσας ἢ ἀπ' αὐτῆς ἀδικῶ ἐν ὀργῇ αὐτῆς*. Ab hac, sapientia videlicet, vt recessit seu defecit, *iniustus impius Cain, in ira sua*, per iram iratus est enim vehementer, & concidit vultus eius, quod sua munera Dominus non respexisset, qui fratris munera respexerat. *Per iram homicidij fraternitatis deperit*. Plerique libri, cum expositioribus, Lyranus, Holkot, Carensis, & Richelio, nominandi casu *fraternitas* legunt: quidam verò, gignendi casu, *fraternitatis* habent, duo Parisiensium, duo Hentenij, octo nostri. Commodissimè *fraterni* legere tur: verum, si id non potest, *fraternitatis* amplectendum, & pro *fraterni* exponendum est. Loci sensum euertit *fraternitas*: non enim significare voluit

211.

cum 1 MS.

Gen. 4. 8. 5.

deperit O.

d Sapiens,

Sapiens, quod pænè ridiculum est, sublatam inter Cain & Abel fraternitatis relationem; nec fraternam amicitiam interemptam; nec denique Abelem perijsse; sed, Cain perijsse, quod fratrem occiderit. Sic enim habent disertè Græca, ἀδελφοκτόνοισι συναπώλετο θυμοῖς, Simul cum fraticidis periijt iris. Eius igitur quod nos habemus, *Per iram homicidij fraternitatis deperijt*, sensus est, *Per iram*, qua ad occidendum fratrem impulsus est, periijt. Mira est huius versus in Bullidiano manuscripto deprauatio: *Abel iustus, cum recessit iniustus in ira sua, per iram odij fraternitatis deperijt*. liquidus est sensus, liquidaq. corruptio.

212.

C. 10. v. 4. *Propter quod cum aqua deleteret terram.*] Latinorum librorum, multi habent *propter quod*, multi *propter quem*. Eadem est in Græcis libris diuersitas: quidam enim δι' ὁ legunt, quidam δι' ὅν: ex illis, est Vaticanus; ex his, Regius. Græcè quidam δι' ὅν legi mauult: id quod, Interpretem nostrum legisse, integriores plerique Latini codices, quandoquidem *propter quem* legant, affirmare videntur. Quare, preferendum videtur *propter quem*: id quod ad iniustum respicit. Commodè autem collectiuè accipiatur numerus singularis, pro plurali: *propter quem iniustum*, pro *propter iniustos*. Quod si cui magis placeat *propter quod* legi, quæ Lyrani, Carenfis, Holcotij, & Richelij est lectio, ad flagitium id referat (superiori enim veru narratum fuit flagitium Cain) & similiter collectiuè accipiat. *Cum aqua deleteret terram*. Non, *Cum aquam deleteret de terra*, vt quidam scripsit; sed, *Cum aqua deleteret terram. terram*, id est, terræ incolas; homines nimirum atque eas bestias quæ in terra & in aère terræ proximo versantur. Videns enim Deus multam hominū malitiam esse in terra, omnemque carnem corrupisse viam suam, diluuiο in vniuersam terram inuecto, deleuit omnem substantiam quæ erat super terram, ab homine vsque ad pecus, tam reptile quam volucres cæli. quod legitur sexto & septimo Geneseos capitibus, *Sanauit iterum sapientia*, subaudi *terram*, id enim ex Græco patet, in quo legitur, δι' ὅν καταλυσομένην γῆν πάλιν ἔσωσέ σοφία, *Propter quem demersam terram iterum seruauit sapientia*. ad quem modum Latinum Malmudarij manuscriptum habet: *Pr. qu. aqua deletam terram iterum salu. sapientia*. exemplar est miræ vetustatis, sed videtur ad Græca olim emendatum, cum ex hoc, tum ex alijs, quæ obseruauimus, locis. Pro *sanauit*, Leodiensis codex & Atrebatensis *saluauit* habent. magis credo Brugenſi codici, Lobienſi, & alijs plerisque, *sanauit* Interpretem transtulisse, vt superioris capituli vltimo versu. Græcus fuisse videtur, Latini sermonis partem peritus. Modum, quo sapientia conseruauit, & pristino statui restituerit terram; subdidit: *Per contemibile lignum iustum gubernans*; sic enim

aliqui deleterat o.

δι' ὅν ὅν

Et o.

sic enim legendum est, non, quomodo in longo codice scriptum est. *Et contemibile lignum iustus gubernans: Gubernans iustum*, id est, pium Dei cultorem Noë, cum familia, brutisque animalibus quæ secum intro duxerat, ab aquarum inundatione præseruans, idque per *contemibile lignum*, δι' εὐταλῆς ξύλου, per vile simplexque lignum. quo, sapientia potentia declarata est. Quidam putant *contemibile lignum* vocari, quod contemptus atque irrisus fuerit Noë cum arcam ædificaret.

213.

C. 10. v. 5. *Hæc & in consensu superbia.*] Multi codices, iique emendatiores, hæc & in consensu nequitia habent: id quod Græco conforme est. αὐτῆς ἐν δεινοῖς πορνείας. *Superbia* existimo explicationem fuisse τῆς nequitia: intelligunt enim plerique locum, de superbis post diluuium hominibus, qui, vt nominis celebritatem sibi compararent, ciuitatem & turrem, cuius culmen ad cælum pertingeret, ædificare voluerunt. *Cum se nationes extulissent*. *Qui superbia emendarant, extulissent* subiunxerunt, quod synceriores libri *contulissent* scribunt. *Quid si verò consulissent* scribendū esset? est enim Græcè ἐδιδόν συγχυθέντων, nationibus confusis. Sed id, ita intelligi potest, nationibus congregatis coniunctisque, quod est, *Cum se nationes contulissent. Sciuit iustum*. Quædam Græcorum exemplarium legunt εὐρεῖ & δίκαιον, inuenit iustum; quædam ἔγραψεν & δίκαιον, nouit iustum. posterior, Regiæ editionis, Vaticani codicis, nostrique Interpretis, lectio est: sed eundem in sensum redit vtraque. *Et conseruauit sine querela Deo*. Lobienſe manuscriptum *seruauit* habet. De Abrahamo intelligendus videtur locus, qui, conspirantibus, ad coquendos lateres, ædificandam turrem, nomenque celebrandum, cæteris plerisque, dissensit, atque eam ob causam in succensum caminum iniectus est, vnde eum liberauit Deus illæsumque eduxit. id quod, Philo refert, eo qui de antiquitatibus biblicis inscribitur libro. Porro, hunc Sapientia locum enarrans Robertus Alemanus: Non est, inquit, imaginandum, quod Abraham fuit tempore diuisionis linguarum, quæ quidem diuisio facta fuit tempore Phaleg, qui fuit sextus ante Abraham. hæc ille. Geneseos 10. & 1. Paralip. 1. legitur: Nati que sunt Heber filij duo: nomen vni Phaleg, quia in diebus eius diuisa est terra, & nomen fratris eius Ictan. Si Phaleg nomen acceperit à terrarum diuisione quæ ipso nascente acciderit: non potuit, dubio procul, Abraham, cuius tritauis pater Phaleg fuit, diuisionis illius tempore fuisse. Si verò, quod Hebræorū nonnulli sentiunt; Heber prophetans, nomen filio indiderit, à re, quæ eius tempore euentura erat: potuit Abraham, eo, quod diuisio facta est, tempore, vixisse; & quidem, si sub finem vitæ Phalegis diuisio contigerit, octauum aut nonum supra quadragesimum an-

exclusissent
tribissent o.

Gen. 10. d. 25.
1. Par. 1. b. 19.

Gen. 11. d. 26. num egisse. Nam, primo nonagesimo & centesimo anno, à Phalegis ortu, natus est, quem Thare anno ætatis suæ 70. genuit: & Phaleg ducentis trigintanovem annis vixit. quanquam intelligant quidam, non septuagesimo ætatis Thare anno Abraham genitum. Est verò illi, quam ex Philone protulimus, similis historia, quæ hanc secum difficultatem non adfert, quam D. Hieronymus, in Hebraicis super Genesim quæstionibus, ex Hebræorum traditione, narrat, & primum quidem fabulam nuncupat, post autem veram affirmat, quam & Burgensis, in additionibus super Genesim, verosimilem probat; Abrahamum, in ignem missum fuisse, quia ignem adorare noluerit quem Chaldæi colebant, & Dei auxilio liberatum de idololatriæ igne profugisse. Ad hæc potius, aut quid simile, hoc Sapientia loco, respectum existimarim, quam ad id, quod, Gen. 14. de quatuor Regibus narratur, à quibus superatis, Abraham, nepotem Lot cum præda recuperavit. Hæc igitur esse possit loci paraphrasis: Cum homines nequam, idolorum non Dei cultores, inter se conspirassent, vniuersimque in scelus ædificandæ turris consensissent (propter quod postea, eorum linguas, vt merebantur, confudit Deus: vel, quod accidit, cum, ab Oriente profecti, in campum terræ Sennaar confluisent confedisentque) Sapientiam, in magnam impiorum multitudinem, non latuit iustus, neque eius protectione destitutus est, sed custoditus, ne, intentata licet morte, impiis ausis consensum præberet, custoditus inculpatus Deo, qui ipsum sibi seruum elegerat. Ad similem modum, facillè accommodari possunt verba, alteri huic simili historię, si tamen altera est.

214.

Et in filiis misericordiam fortem custodiuit.] Alterum in Abrahamo præclarum sapientia opus: sed id intelligi ex nostra versione non potest, nisi sublatis, quæ omnes pæne codices occuparunt, mendis. Omnes, quos quidem viderim, codices legunt *filijs*, plerique omnes *miseri-* *cordiam*; nonnulli *miseriordia*. hæ sunt mendæ, à quibus vindicanda est Latina editio: Non enim *filiis* scribendum est, sed *filij*: nam Græcis non est pluralis numeri tertius casus, sed singularis secundus *τέλει*. Rursum, non est Græcè *miseriordia* aut *miseriordia*, sed, *ἡ δὲ τέλει ἀπλάγχοις ἰσχυρὸν ἐρύλαξεν*, Et in filij visceribus fortè custodiuit. Vnde patet, *miseriordia* sexto casu Latinè legendum: itaque legunt duo ex veteribus Parisiensium exemplaribus Di. I. & Ge. I. Est igitur incorrupta lectio: *Et in filij misericordia fortem custodiuit*. cuius sensus est: Sapientia Abrahamo dedit, cum amore erga filium Isaac, animi fortitudinem, vt, quem vnice diligebat, iubente Deo non cunctaretur occidere. Paternus amor in Abrahamo, non superauit forti-

tudinem,

tudinem, qua implendum erat quod Deus iusserat: nec fortitudo vicit amorem. id quod, sapientia effecit. Quorundam sententia, non aliud significetur, quam: Et, eo affectu, quo solet parens filium protegere, inuictum custodiuit. Lyranus, &, qui post eum, Carensis, Holcotius, & Richelius, vulgarem secuti sunt lectionem, intelligunt, Sapientiam, Abrahami posteris hostes fortiter expugnasse, & stabilem misericordiam exhibuisse.

C. 10. v. 6. & 7. *hac iustum à pereuntibus impijs liberauit.*] Ineptum est quod quidam legunt *parentibus* pro *pereuntibus*. De Lot sermo est, quem, à pereuntibus impijs Sodomæ habitatoribus, Sapientia, ne cum eis periret, seruauit. Porro non est Græcè *à pereuntibus impijs*, sed dumtaxat *pereuntibus impijs*, *ἐξ ἀπολλυμένων ἀσεβῶν* nisi fortè diuifim legerit Interpres noster *ἐξ ἀπολλυμένων*. *Fugientem descendente igne in pentapolim*. Græcè est, *φυγόντα κατὰ κάτω πύρ' ἡνταπόλει*; cum fugisset descendente ignem pentapolis. Interpres rectè exposuit *in pentapolim*, seu, vt antiqua quædam exemplaria scribunt, *in pentapoli*. huiusmodi namque constructio, non rarè, in antiquis nostræ editionis libris, conspicitur. Pentapolis, regio dicitur, quinque ciuitatibus celebris. quatuor huius regionis ciuitates, Deuteron. 29. d. 23. nominantur, *Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim*, quibus quintam, *Segor* dictam, Moses non addidit, quòd ad preces Lot seruata fuerit. Verumtamen, quia ampliores celebrioresque ciuitates, cum omni circa regione, incendio perierint; solaque Segor vrbs paruula Loti precibus euaserit, in pentapolim ignis descendisse hinc dicitur. Porro, sentiunt quidam, etiam Segor, egresso Loto, euersam esse: quæ de re nolumus disputationem hinc texere. *Quibus in testimonium nequitia &c.* Septem nostrorum manuscriptorum *cuius* habent pro quibus. id quod Græco conforme est *ἧς ἐν μαρτύριον ἡ πορνείας*, cuius adhuc testimonium nequitia. *cuius*. s. pentapolis. *fumigabunda constat deserta terra*. Brugenfè manuscriptum, cum alijs duobus nostris, & quibusdam Dominicanorum, omittit *deserta*; nec legitur Græcè nisi implicite. *χέρσος* enim, quæ huius loci vox est, si propriam significationem discutias, incultam terram, vastam, desertamque, significat. Lobienfis Cœnobij exemplar *terra deserta* scribit, transpositis vocibus. H. Hunnæi, media coniunctione, *terra & deserta* habet. quæ videri possunt nonnulla additionis signa. Verè tamen *deserta* facta est pentapoleos terra: vixque dubium, quin, hoc, author, voce *χέρσος*, indicare voluerit. Tria hic profert, nequitia pentapoleos, quæ permanferint, testimonia: quæ quidem primò diuinam testantur vltionem; deinde verò, quam vlcisci solet Deus, nequitiam. Pri-

215.

filiis o.

ἀσπ. ἡσπ.

ἡσπ.

ἡσπ. ἡσπ.

ἡσπ.

Gen. 14. d. 2.

simul omnes

suis nominibus

reconsentur.

Gen. 19. d. 21.

cum stat o

num testimonium est, terra deserta fumigans. fumum emittens terra, iudicij Dei in se acti index est. Secundum, sunt, *incerto tempore fructus habentes arbores*. Non in certo, vt quidam libri, sed *incerto vna voce*, cum expositoribus, Richelio, Holcotio, & Carensi scribendum est. est enim Græcè ἀτελής. καὶ ἀτελήσαν ὄρας κερποφορέτα φυλά. quod est, imperfectis horis fructus ferentes plantæ. ὄρας ἀτελής dicuntur, tempora frugum inchoata, nunquam perfecta. Plantæ terræ pentapoleos, ita se semper habent ac si nunquam esset certum tempestiuumque maturis frugibus tempus, id est, ferunt fructus qui nunquam ad maturitatem perueniunt. terra enim à Deo maledicta, maturandi vim non habet. Tertium testimonium est, *incredibilis anima memoria stans figmentum salis*. Plerique Græci libri non addunt copulantes conjunctionem: sed Vaticanus, cum Latinis, habet καὶ ἔ. *Incredibilis* scribendum est, non *incredibiles*: estque secundi casus *incredibilis*, non primi: *anima* deinde minimè prætermittendum est: denique *figmentum* non *figmenta* legendum est. sunt enim hæc, codicum quorundam vitia. *figmentum*, id est, statua, *salis*, *memoria*, hoc est, memoriale seu monumentum, animæ incredibilis pro incredulæ. Corpus vxoris Lot, in salis statuam conuersum est, quod ipsa Angelis non crediderit, sed præceptum eorum præuaricans, ad ignem respererit, quem in pentapolim ei aculabatur Deus, vel de sui protectione diffusa, vel ciuitatis suæ habens curam. Hoc monumentum, scribit in itineralio suo Beniaminus Tudelenis, quod nobis iam pridem ex Hebræo Latinum dedit vir vnde quaque doctissimus B. Arias Montanus, suo adhuc tempore constitisse: A mari, inquit, Sodomitico, ad cumulum salis, in quem Loti vxor conuersa est, duæ leucæ sunt. Constat enim adhuc cumulus ille, qui à gregibus aliquando lambendo immixtus, denuò ad pristinam crescit molem. Hæc Beniaminus scripsit, ante annos dumtaxat quadringentos, circa 4930 annum ab orbe condito, ita vt nihil mirum sit, authoris libri Sapientia, & Iosephi historiographi temporibus, statuam siue cumulum hunc perstitisse. quod enim nos *statuam*, alij cumulum siue aceruum ex Hebræo interpretantur.

ἀτελής ἢ
καὶ ἀτελήσαν
ὄρας κερποφορέτα
φυλά.

Gen. 19. c. 26.
v. 17.

Iosephus l. 1.
antiq. Iud.
c. 19.

216.

C. 10. v. 15. *Hæc populum iustum & semen sine querela, &c.*] Quidam sanctum scripserunt pro *semen*, similitudine opinor abbreviatarum vocum falsi, Græcè est καὶ ἀσπίρια ἀμαρτηρον, & semen irreprehensibile, seu inculpatum. Israëliticus populus, populus iustus siue sanctus, & semen sine querela, hoc est, irreprehensibile, hinc dicitur, in primis, quia erant in eo populo, qui non facile in alio, sanctæ & inculpatæ vitæ homines, tum quia præ ceteris populis iste ad Dei cultum & conuer-

sationis

sationis integritatem electus vocatusque erat, terridè, quia Deum colentium piorumque maiorum erat propago. si enim delibatio sancta est, & massa; & si radix sancta, & rami. *Liberavit à nationibus quæ illum deprimebant*. Quidam codices *deprimebant* scribunt, quidam *comprimebant*, quidam *opprimebant*. Duo posteriores scribendi modi inter se certant. Nam primus, à spectatæ integritatis codicibus, vix habet auctoritatem: videturque decimiquarti versus occasione, vbi similiter legitur, *qui eum deprimebant*, huc assumtus. Præualere autem illi libri, cum antiquitate, tum integritate, videntur, qui *comprimebant* habent. cæterum, huius sensus, id est, quod alij legunt, *opprimebant*, Græca vtrumque patiuntur ἐξ ἔθνους ἐπιβόητων. Significatur, Israëliticum populum, ab Ægyptiaca seruitute, quæ duris eum luti & lateris operibus affligebat, sapientiæ opera liberatum.

Rom. 11. b. 16

C. 10. v. 17. *Et fuit illis in velamento diei.*] Quod plerique omnes codices legunt *diei*, nonnulli *die* scribunt; ex impressis, Moguntinensis; ex scriptis, R, &, qui eo modo correctus est i littera erasa, Malmundariensis. Ex Græco vtroque licet modo transferre. videtur autem Interpres noster genitiuum, qui est Græcè ἡμέρας, retinuisse, hoc est, *diei* conuertisse. id enim volunt, cum plerisque codicibus, emendatiores. Quare *diei* seruandum existimo, in vulgati Interpretis versione. Cæterum, non id necesse est, *diei ad velamentum* referri; vt dies pro æstu diei posita intelligatur: sed potest, more Græco, accipi genitiuus, pro, eo qui Latinis esset, ablatiuo, *diei* pro *die*, quod congruit sequenti parti: *Et in luce stellarum per noctem*. vbi, octo aut nouem manuscripta nostra, *nocte* scribunt: Verùm, alia, quibus magis fido, *per noctem* legunt, atque hoc Græco conformius est, quod Interpres ad verbum ferè secutus videtur τὴν νύκτα. Miror autè cur non etiam verterit, *in velamentum, in lucem*: cum sit ita Græcè, εἰς ὀκτώων, εἰς φλόγα. Significatur, Sapientiam, iusto Israëlitarum generi, Ægyptum egredienti, terramque promissam petenti, & interdium & noctu, vt commodè iter ageret, subuenisse. Interdium fuit eis integumentum loco: noctu pro splendore stellarum. hoc est: Interdium dedit eis nubem, quæ umbraculum præberet aduersus æstus; noctu columnam ignis quæ iter facientibus præluceret.

217.

Exemplar qd
notatum in
lucem habet.

Exo. 25. d. 22.
22.

C. 11. v. 5. & 6. *Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum, à defectione porus sui, & cum abundarent filij Israël letati sunt: per hæc, cum illis deessent, bene cum illis actum est.* In hac Latinorum codicum atque expositorum lectione, vero simile fit, Interpretis translationi, multa, quæ ab eo translata non sunt, admixta esse. Græcè namque hæc tantum le-

218.
- o. - MS.
* in eis. MS.
* in eis.
1 MS.
* cum his
deesset. Mal-
mundar.

tum leguntur δι' ὧν ἡδ' ἐκολάθησαν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, διὰ τῶν αὐτῶν ἑπα-
ροῦντες εὐεργετήθησαν. Ea quæ Interpres hunc ad modum conuertisse vi-
detur: *Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum: per hæc, cum illis deef-*
sent, bene cum illis actum est. quæ interpretatio plenè explicat Græco-
rum codicum lectionem. Cetera, quæ Latinis libris leguntur addita,
A defectiōe potus sui, & * *cum abundarent filij Israël latati sunt*, super-
fluere non immeritò cenſeantur: nam & eadem sunt eum illis, nec
ſcitè illis coherent. Videntur omnino, ex ea, quæ inter lineas aut ad
marginem collocata fuerit glosſa, in textum relata, ſunt enim textus
expositio: *Per quæ en. p. p. f. in illorum*, ſcilicet à defectiōe potus ſui:
per hæc, id eſt, in eis, *cum illis deeſſent*, ſcilicet, & *cum abundarent filij*
Iſraël (nam ad Ægyptios referunt glosſatores multi, πὸ *cum illis deeſſent*)
bene cum illis actum eſt latati ſunt. Videri autè poſſint adiectionis non-
nulla indicia, quòd quidam codices omittant, quidam legant con-
iunctionem: *Et cum abundarent*. Rurſus, quòd alij libri demant, alij
addant *in eis*: *In eis cum abundarent*, vel, *Et in eis cum abund.*; atque inter
illos qui addunt, *hi in eis*, illi *in eo* habeant, neque nihil huc facit,
quòd hoc ordine vnus legat, *In eis & cum habund.* Senſus intemerati
loci eſt non obſcurus: Per aquam enim, per quam pœnas dederunt
Ægyptij, beneficium acceperunt, cum inopia laborarent, Iſraëlita.
Afflicti fuerunt Ægyptij, flumine in ſanguinem verſo: reſecti Iſraë-
lita, aqua de petra egreſſa. Illi rurſus aquis maris fuerunt obruti, hi,
à petra refocillati.

219.

C. II. V. 15. *Non ſimiliter iuſtis faciens.*] Multæ ſunt hæc in parte
varietates. tres noſtri codices legunt, *Similiter iniuſtis faciens*; decem,
Non ſimiliter iniuſtis faciens; duo, *Similiter non iuſtis faciens*; duo & vigin-
ti, cum expoſitoribus, Lyrano, Carenſi, & Richelio, *Non * ſimiliter*
iuſtis faciens; vnus, *Non ſimiliter iuſtis facientem*. Nullam harum veram
eſſe exiſtimo lectionem: ſed ſcribendum opinor, vt eſt Græcè: *Non*
ſimiliter iuſtis facientes. Clariuſ arbitratuſ, Interpretem non *δ' ἐπιποιήσαντες*
ſcientes, ſed *ποιήσαντες*, quòd eſt, *facientes*, Græcè legiſſe: ac proinde, *Non*
ſimiliter iuſtis facientes, tranſtulſſe. Et quidem propiùs accedat iſtud
ad ea quæ in hæc verſus parte à Latinis libris leguntur: verùm, vt,
id quòd nobis probatur, haud procul abſcedit, ita, ex eo, quòd, in
proximè præcedenti parte, quibuſdam Latinis exemplaribus addi-
tur, roboris ſumit plurimum. Octo enim ex noſtris manuſcriptis,
mediam verſus partem hoc legunt modo, *Iſti ſcientes in ſinem euentus*
mirati ſunt. ſubduntque: *Non * ſimiliter iuſtis faciens*. Libri iſti in me-
dio verſus, *ſcientes* habent. vnde, quaſo, niſi ex poſtrema verſus par-
te? ibi enim Græcis antigraſis conſtanter legitur. Ex ſine ad me-
dium.

dium videntur id ſcriptores tranſtulſſe, quòd nō intelligerent, quid
ſibi vellet, impios non ſimiliter iuſtis ſituiſſe. in ſine autem ſubſti-
tuerunt, quam, vel in aliis codicibus legerant, vel ipſi conſinxerant,
corruptelam. Nos igitur ea corruptela ſublata, in eius aut ſuum po-
tius locum, ex verſus medio, referamus *ſcientes*, vt veram habeamus
Interpretis ipſiuſque Sapiētis ſcripturam. *In ſinem euentus mirati*
ſunt, non ſimiliter iuſtis ſcientes. Quia verò locum, quòd non intelli-
geretur, corruptus fuit; neceſſarium eſt intelligentiam eius ſubijcia-
mus, quæ vt pateat clariùs, verſum ab initio repetemus: *Quem enim*
in expoſitione praua * *proiectum deriſerunt*. Moſen Sapiēs ſignifi-
cat, quem, quòd verifiſimile eſt, cum ad Pharaonem accederet, & po-
pulum dimitti peteret, irriſerunt Ægyptij, quòd à parentibus in
aquas periturus olim proiectus, & Ægyptiæ mulieris miſeratione ex-
tractus, atque in viuus ſeruatus fuiſſet, deplorati hominis poſtulatio-
nibus cedendum non arbitratès, nec quidquam eum Ægyptijs no-
cere poſſe, qui non niſi Ægyptiorum munere viueret. *In ſinem euen-*
tus mirati ſunt. ἐπὶ τῶν ἐν ἐκείνῳ, in ſine euentuum, in exitu atque
euentu rerum. *Non ſimiliter iuſtis ſcientes*, id eſt, dum laborarent ſiti
quam reſtinguere nō poterant. Iuſti enim, cum ſiti laborarent, aqua
è petra accepta ſitim leuauerunt: Hi verò, dum, in ſanguinem verſo
flumine, aquam ſedandæ ſiti perquirent, nec in riuus, nec in lacu-
bus, nec in paludibus, nec in vaſis ſiue ligneis ſiue faxeis, quidquam
præter ſanguinem quem bibere non poterant inuenere: cum etiam
tunc nulla iuſtis eſſet inopia. Haſtenus, à quarto capitis verſu, inter
ſe contulit Sapiēs, beneficium quòd in aquis à Deo acceperunt Iſ-
raëlita, & pœnam quam per aquas Deo dederunt Ægyptij, quæ pri-
ma fuit Ægyptij plaga. Sequentibus proximè verſibus, de ea agit
afflictione, quam, immiſſis à Deo beſtiis, Ægyptij paſſi ſunt, cuiuſ-
modi fuerunt quatuor Ægypti plaga, ſecunda, tertia, quarta, & octa-
ua: ſecunda, ranarum fuit; tertia, ciniphum; quarta, muſcarum; octa-
ua, locuſtarum.

C. II. V. 16. *Pro cogitationibus autem inſenſatis iniquitates illorum.*] Ita
legunt plerique codices, *iniquitates* primo caſu pluralis numeri: &
vnus quidem, vt ſententia pateat, addit *prodeunt*, *Iniquitates illorum*
prodeunt; alter *ſecuta ſunt*, *ſecuta ſunt iniquitates illorum*. illud ſubaudit
interlinearis Glosſa; hoc Hugo Cardinalis. Cæterum, non *iniquita-*
tes, ſed *iniquitatis*, ſecundo caſu ſingularis numeri, legendum vide-
tur. Pendet enim ex ſequentibus ſententia: id quòd ex Græcis libris
manifeſtum eſt, quibus ad hunc legitur modum: *Pro cogitationibus*
autem ſtultis ἐδιδίνας αὐτῶν iniquitatis ipſorum, in quibus errantes co-
lebant.

* cum his
deceſſet.
Malm.

* MS.
* in eis MS.
* in eis
1 MS.

* cas 1 MS.

* enim 3 MS.
* familia
* Quæſal. Bibl.
179.

* 2 MS.
* enim
3 MS.
* iniuſtis
1 MS.

* o.
* aduentus o.
* euntes o.

* expectatio-
ne o.
- G.
* olim
2 MS. G.
- o.
* deſerunt o.
* abnegarunt
deridentes G.

Exod. 17. b.

Exod. 7. c. d.

220.

lebant muta reptilia & bestias viles, immisisti in eos multitudinem murorum animalium ad vindictam. Porro, non tantum Græca antigrapha legunt secundo casu *iniquitatis*, verumetiam quinque ex nostris Latinis manuscriptis. *Iniquitatis* itaque, non *iniquitates*, Latinis in libris scribendum videtur: & dilucidus erit huius lectionis sensus, si media versus verba parentheses notis, aut ex punctis pendentibus semicirculis, includantur: Pro cogitationibus autem insensatis iniquitatis illorum; quod "quidam" errantes, colebant "mutos" serpentes, & bestias superuacuas; immisisti illis multitudinem murorum animalium in vindictam.

"quidam
8 MS.
"multos o.

221.
"Propter
quod 2 MS.
"hos MS.
"oberrant o.
"excitant o.
"exercuerant
o.
* à o.
"suis 1 MS.

In Quentilianis
Biblis,
Hos qui errant
ex parte
corr. mutatam est.

"1 MS.
"exerunt
1 MS.

C. 12. v. 2. *Ideo que eos qui exerrant partibus corripis.*] Nonnulli codices legunt: *Ideo que eos qui errant ex partibus, corripis*: nempe, transposita est ex præpositio, ut certior atque apertior esset loci sensus, eos qui extra limites à Deo constitutos errant, iudicio diuino corripit. Quem etiam sensum ut indicarent, quidam *tuis* addiderunt (*hos qui exerrant partibus "tuis"*) quidam post *partibus* distinxerunt. Atqui, non est hic loci sensus. *partibus* enim, non cum *exerrant*, sed cum *corripis*, iungendum est, *Ideo que, eos qui exerrant, partibus corripis*: sensusque est, delinquentes paulatim siue sensum coarguis, leuiter ac moderate punis, ut ad pœnitentiam inuidentur. Eo enim spectant, quæ hîc dicuntur: vnde & decimo postea versu legimus: *Sed partibus iudicans dabis locum pœnitentiæ*. decimo versu, Græcè, pro *partibus*, legitur *καταρχῶν* seu *κατὰ ἄρχῶν*; secundo, *κατ' ἀρχῶν*: quæ idem vnum significant, *paulatim, sensim*. quare, & Interpres, eodem utrobique modo conuertit. Ea autem quam probauimus, interpungendi, secundo versu, ratio, quorundam etiam manuscriptorum est. est & Enarratorum, Lyran, Carenfis, ac Richelij; quinetiam Holcotij, etsi error in editione admissus sit. Sunt, hoc versu, alij quidam, & quidem in exemplaribus haud vulgaribus, crassissimi errores: In margine ordinariæ Glossæ annotatur, pro *partibus* aliàs *patribus* legi, id quod & Carenfis exponit. O, M. N. Hunnæi, cum aliis nonnullis manuscriptis, & Holcotij textu, pro *corripis, corporis* habent (*"hos qui exerrant partibus corporis"*) quanquam addita sit emendatio. Ita, pro scriptorum lectorumque arbitrio, mutata & corrupta sunt omnia.

222.
"voluisti
perdere.
6 MS. G.
"noluisti o.

C. 12. v. 5. *τὸ Ἀ medio sacramento tuo*, multi codices sexto demum versu habent *"Perdere" voluisti à medio sacramento tuo*: sed, correctiones, Græcis exemplaribus conformiter, quinto versu legunt: *Et deuoratores sanguinis à medio sacramento tuo*. Relatum est è quinto versu in sextum, quod, non aliò pertinere existimaretur, quàm ad *perdere voluisti*,

luisi, quòd, Lyranus, Carenfis, Holcotius, & Richelius, immutatos secuti codices, concorditer referunt. Verùm, alij nonnulli, qui in quinto id versu retinent, exponunt, In sacrificio quod tibi debitum est, vel quod se tibi offerre putabant: ut significetur, antiquos terræ sanctæ inhabitatores, Chananæos nempe, de quibus sermo est, solitos esse, in sacrificiis suis, filios necare, & necatorum viscera carnemque cum sanguine vorare, ut solent offerentes oblationis suæ participes esse. quod dilucidius significatur Malmundariensis codicis lectione: *In medio sacrificiorum*. Porro Græca antigrapha, etsi vnam priori istud loco legant; maximè tamen variè scribunt. Bafilæensis anni 50. editio habet, *δολῶν, καὶ αἵματος ἐν μύσῳ, μυσάσῃ θείας*. id quod ibi conuersum est: *dapes* (præcedit *ἀνθρώπων σφραγῶν*, humanarum carniū) & sanguinis ex fastidio, & fanaticos Sacerdotes. *ἐν μύσῳ*, quod est, ex fastidio, vel ex scelere, ad *δολῶν* dapes respicit: signanturque abominabiles dapes, quæ fastidiū & nauseam hominibus moueant, vel scelestæ. *θείας*, diuinū denotat furorem, furiosam inspirationem, qua qui occupantur, fanatici appellantur. Vaticanum exemplar legit, *δολ. καὶ αἵμ. ἐν μ. μυσάσῃ θείας*, Sacerdotesque thiasī. Thiasus conuiuium designat, in Dei alicuius honorem celebratum; saltationem item, & pompam, Deo exhibitam, Baccho propriè. Virgilius: *Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho*. Veneta impressio habet, *δολ. καὶ αἵμ. ἐν μύσῳ μυσάσῃ θείας σου*, Sacerdotesque diuini (sacrificij) tui. Complutensis codex scribit, *καὶ δολῶν αἵματ' ἐν μύσῳ μύσας θείας σου*. id quod ibi translatum est: *Et deuoratores (dapes, siue epulum, magis propriè) sanguinis de medio sacramenti diuini tui*. Prima, inter has Græcorum exemplarium lectiones, Pagnino probatur. legit tamen, *καὶ δολῶν & ἐν μύσῳ*. Secunda, quoad postremam sui partem, Nannio videtur vera. Quarta, vulgati Interpretis est, vel proximè ad eius lectionem accedit.

Elogia 5.

C. 12. v. 17. *Et horum qui te nesciunt audaciam traducis.*] Variè nimis locum hunc exemplaria legunt. Alia scribunt *Et hos*, alia *Et horum*; quædam *qui sciunt*, quædam *qui nesciunt*; pleraque, cum Lyr. Car. & Richel., *qui te nesciunt*; multa *audaciam*, multa, cum eisdem glossematicis, *in audaciam*, vel, *in audaci*; nonnulla *traduces*, cætera *traducis*. Ex singulis diuersitatibus, eam seligemus, quæ verior videbitur: itaque, ex veris partibus, hinc inde collectis, veram condemus lectionem. neque enim vnum est exemplar, quod omni ex parte incorruptè scribat. Ex prima varietate, probatur nobis *Et horum*; ex secunda, *qui sciunt*; ex tertia, *audaciam*; ex quarta, *traducis*. Quare, vera nobis videtur lectio: *Et horum qui sciunt audaciam traducis*. Vnus Cænobij Mal-

223.

"mandata o.

bij Malmundarij codex, alter Regij S. Theologiae Professoris Augustini Hunnæi, tertius Regij Architypographi Christophori Plantini, ad hunc planè legunt modum, præterquam quòd *hos* habeant pro *horum*. Ex quo in suspicionem adducor, in *his* fortasse scribendum esse, ò in imutato, atque huc relata in præpositione, quam ante *audaciam* multi collocant: quanquam id nihil sensu differat. D. Augustinus, qui eadem penè nobiscum editione videtur vsus, quaestione 53 inter 83, legit: *Sed in his qui sciunt audaciam traducis*. Quo modo & Græca antigrapha habent *ἐν τοῖς εἰδόν το ἁράτος ἐξελέυχεις* & in scientibus audaciam redarguis. Quasi dicat Sapiens: *his*, qui non credunt omnipotentem te esse, commonstras: & eos qui id sciunt, nec curant, sed cultum tui mandataque tua contemnunt, redarguis. Nannio videtur Interpretes *ἐν μὴ εἰδόν* legisse, quòd transtulerit: *Et hos qui te nesciunt in audacia traducis*. ita sæpius, vulgarium nostræ editionis codicum deceptus mendis, affinxit Interpreti Græcam lectionem, quam ille nec agnouerit.

Pl. ang.

ὁ ἄριστος
Compl. R.

224.
qui Quærel.
ferebantur o.

C. 12. v. 27. *In his enim quæ patiebantur molestè ferebant: in quibus patientes indignabantur*. Harum sententiarum altera proculdubio redundat: est namque hæc duplex iuncta translatio eorundem Græcorum verborum *ἐφ' οἷς ἴδ αυτοὶ πάχοντες ἠγανάκτων*. Iungitur tamen utraque, in omnibus, quæ quidem vidi, scriptis atque impressis, editionis nostræ exemplaribus; quin etiam in Expositorum nostrorum glossis: tantùm, in margine Ordinariæ Glossæ, Lugduni anno 1545 excusæ, obelo hæc iugulantur, *Quæ patiebantur molestè ferebant*. Atque hæc certè, hoc est, priorem sententiam, auferendam putarem, si altera; id quod nobis videtur; auferenda sit: posterior enim, verior est, & meliùs iis quæ sequuntur congruit. Verisimile autem sit deletam, ab iis qui utramque translationem imperitè iunxerunt, in posteriori, enim coniunctionem. Germanam itaque existimauerim, quæ & Clarrij emendatio est, huius loci lectionem: *In quibus enim patientes indignabantur*, priori omiſsa sententia. Sequitur posthæc: *Per hæc quos perstabant deos, in ipsis cum exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse verum Deum agnouerunt*. Locus est multum inuolutus, qui hunc ad modum explicari posse videtur: Cum enim se viderent, per ea exterminari ac perdi, quæ pro diis coluerant (à quibus cum paterentur, indignabantur, quòd ab eis affligerentur & perderentur, quibus honorem atque obsequium omne detulerant) illum, verum esse Deum agnouerunt, quem ante se nosse negauerant, nec tamen (quod subaudiendum est) ad eius cultum conuersi sunt, neque sicut Deum glorificauerunt. Sensui superfluit *τὸ in ipsis*, quod præcedit cum

impatientes o.

quæ MS g.

esse o.

posse o.

Deum verum MS.

cum exterminarentur: nisi, cum quibusdam præcedentibus, adiungas.

C. 13. v. 4. *Aut si virtutem & opera eorum mirati sunt.* *virtutem*, id est, agendi vim: est enim Græcè *δύναμις*. D. Cyprianus, libri De exhortatione martyrij primo capite, & tertij libri ad Quirinum quinquagesimonono, *virtutes* legit. *Et opera*, id est, effectus. Græcè est *ἐργεῖα*, quod efficacitatem atque operationem propriè denotat. *Eorum* id, vt Græcis codicibus non legitur; ita neque Latino scripto, P littera notato. Cæterum, si non legendum, subaudiendum est: sermo est enim de eorum vi atque operatione, quæ priùs enumerata sunt, ignis, venti, luminum cæli, &c. *Intelligent ab illis*. Non *intelligunt*, *intelligebant*; aut *intelligent*, legendum est, quæ sunt quorundam codicum vitia: sed *intelligunt*, siue, quomodo antiqui codices scribunt, *intelligant*: *νοσ ἀποστροφῶν*. Sensus est: Ex horum consideratione colligere atque intelligere debuerunt. *Quoniam qui hæc fecit fortior est illis*. Malmundariensè exemplar habet *quanto* pro *quoniam*: cæteraque pleraque omnia nostra manuscripta, scribunt quòd, & *quantum* legi possit, & *quoniam*, *quantum* vel *quanto* Græca exigunt. *Qui hæc fecit*. Septendecim nostra exemplaria & quidem antiquiora atque emendatiora, cum D. Cypriano & D. Richelio, habent, *Qui hæc constituit*: quod Græcanicæ dictioni aptè conuenit, *ὁ κατασθένους ἀντα*. Malmundarij codex addit: *Qui hæc constituit fortia*, quod & Cyprianus utroque supra citatorum locorum legit. Atqui, nec ab aliis Latinis libris, nec à Græcis antigraphis quæ vidimus nos, agnoscitur. Videtur explicationis gratia additum aut adscriptum fuisse: nam sensus est: *Qui illis, eam quam habent, virtutem atque efficacitatem dedit. ab eo enim à quo condita seu constituta sunt, quidquid habent virtutum, acceperunt. Fortior est illis*: *δυνατότερός ἐστι*, potentior est, maiori vi operandi præditus. Conuenit hic locus, cum eo Apostoli, primo ad Romanos capite: Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles.

225.

Rom. 1. c. 20.

C. 13. v. 11. *Diligenter fabricet vas vile in conuersationem vitæ.* Multi codices legunt *vas vile*, plures *vas inutile*. Hanc lectionem, posteriori dico, correctis codicibus Lyranus tribuit. & quidem etiam nostra exemplaria, quibus adhiberi fides possit, *inutile* legunt: sed non omnia. Lobienſe (tameſi alterum indicetur) Malmundariensè, P, lectissima exemplaria, *vile* legunt: quod & de Leodiensè haud dubium mihi est. nam corruptor antiquum obtinuit. Græcè est *εὐ-
ποητὸν κατεσκευασμένον χρησιμὸν ἀντιθέσεις*. *καθησίου ζωνίς*, concinnè parauit

226.

conuersatione. 6 MS.

utile vas in ministerium vitæ *μαδ* *ῥησιμων*, extra omnem contro-
uersiam, signat vas utile, quod, pro opere vsui accommodato, acci-
pitur: quomodo igitur vas inutile transfuisse Interpres potuit? An
fortè *inutile* intellexerit *utile*? Sic sanè exponunt Glossatores, *inutile*
pro valde vtli. Ac certè, si *inutile* legendum est, hunc, aut similem
ad modum, exponendum est: id enim, cum Græca editio, tum locus
ipse volunt. At, quis facile credat, Interpretem, voce notissima, in
contraria planè significatione vsu, qua, nec doctis litteratum, nec
indoctis, vsitata sit? Quamobrem, non satis illud Lyrano placet: ad-
dit autem ipse, aliter dici posse, duas ibi dictiones esse, in *utile* (quo-
modo manuscriptum vnum; ex eius fortè sententia; legit) quod sit,
factum ad vtilitatem humanam, quod, aliquanto minus, absurdum
est. Richelius, distractam vocem per præpositionis transpositionem
exponit, in *vas utile*, id quod, paulò quidem dexterius; sed similis fa-
rina est. fit igitur vero simillimum, Interpretem, *vas utile* voce, vt
aptissima, ita celeberrima, conuertisse: *utile* autè cum *inutile* mutatum
primò fuisse, quòd, de idolo, de quo hoc capite disputatio instituitur,
sermo esse putaretur, cuiusmodi etiam interpretatione dat Carensis.

Richelius, alio
etià modo in-
utile interpre-
natur, nimirò,
intus utile, pu-
ta, inquit, ad
vsus domesti-
cos.

227. C. 13. v. 17. 18. & 19. Non erubescit loquitur illo qui sine anima
est: & pro sanitate quidem infirmum deprecatur.] Ea quæ idolis Sa-
piens hic exprobrat, quidam Latinorum codicum, masculino genere
legunt; quidam, partim masculino, partim neutro. Vnus ex nostris,
quod sine anima est scribit; alter, inutile inuocat; vnde cum, quod ambulare
non potest. Cæterum, antiquissima & castigatissima quæque sunt ex-
emplaria, quæ masculino vniuersa genere exprimunt (quamquam
ambigua ex se maneat *infirmum* & *mortuum*) Qui sine anima est; in-
utilem; qui ambulare non potest; qui in omnibus est inutilis, quare, sic nobis
legendum videtur. Porro Græci libri, omnes quos habeo ego, variè
legunt, hæc neutro, hæc masculino genere. Facilis enim est error ex
τὸ in τὸν, & è conuerso, vocibus quæ subsequuntur vtrumque ad-
mittentibus. Videntur autem, neutrum genus, Græci libri, vbique
desiderare. Nam, id quod ambiguum esse non potest, omnes con-
corditer τὸ ἀδενὲς scribunt. Rursus, quod ambiguum est, μὴ δὲ βλάσσει
ῥησιμων δυνάμειον, omnes conformiter τὸ μὴ ἴβ. χ. δυνάμειον habent.
Insuper, Regia, ex Complutensi, emendatissima editio, omnia neu-
tro legit genere, vno, quod postremum est, demto, τὸν ἀδρανέσαιον.
Verùm, etiam illud, Vaticanum antigraphum, τὸ ἀδρανέσαιον scribit:
atque omnia, non dubium est, eodem genere, sed in vno τὸν νεῖρον
notatum non habemus. Videtur itaque, Græcè, neutro omnia gene-
re, legenda, quanquam ex se anceps maneat, primùm, τὸ ἀνύχου; La-
tinum

moreuo-
sum o.
o.

Græca qua in
Pagnini com-
mentarijs pro-
feruntur, &
Nannij versio,
neutriam ubiq;
habent genus.

tinum verò Interpretem, in masculinum genus vniuersa quæ neutro
legerat mutasse. periade namque est, siue hoc, siue illo genere, hæc
proferantur: tamen neutrum genus, ad erubescitiam facilius ido-
latriæ deditos mouere possit.

C. 14. v. 26. Inter mala, ex idolorum cultura profluentia, quæ
Sapiens hæc enumerat, vnum est *χάειρα* *ἀμνησία*, seu, vt alij codi-
ces habent, *ἀμνησία*, quod est, gratiæ obliuio. Ingratitudo significa-
tur, quæ accepta beneficia obliuione delet. Interpres vertit, *Doni im-
memoratio*: nam *doni* legendum esse, non *Domini* aut *Dei*, vt vulgo le-
gitur, Græca manifestè docent. Pleraque manuscripta *dñi* scribunt,
quod quidem, quantum ex litteratum vi, *doni* legi possit: sed, proba-
bilis arbitror, vel *dñ* primùm scriptum fuisse, quod, ab alijs *Domini*,
ab alijs *Dei*, sit lectum; nam *Dei* typis excusi codices habent: vel,
doni disertè positum fuisse, atque existimatum ab indoctis scribis, li-
neam, quæ, supra dictionem iacens, *Domini* legendum indicaret,
desiderari. itaque *Dñi*; qui frequentior est compendiosè scribendi
modus; transcriptum, atque à quibusdam mutatum *Dei*. Infrà, de-
cimo octauo capite, iterum occurrit *χάειρα*: vbi, quidam Latini libri, *Sup. 18. a. a.*
rectè scribunt *donum*: at plerique simili mendo *te Deum*. Lyranus, Ca-
rens & Richelius, *Dei immemoratio* legunt: tamen, non omnino à
vera huius partis sententia abscedunt: adiungunt enim; quemad-
modum & Robertus Holcot; *Bonorum Dei immemoratio*. quo etiam
modo, manuscriptorum, quædam distinguunt; quædam, coniu-
ctione addita, referunt, *Et bonorum Dñi immemoratio*. Atqui, nec *bono-
rum* huc referendum est. ad id quod præcedit pertinet, *Tumultus bo-
norum*. *ἄτακτον* *ἀταξίαν*, hoc est, perturbatio bonorum, vel, tumultus
in bonos excitatus. Est igitur vera, apteq. distincta, lectio: *Tumultus
bonorum, doni immemoratio*. Nannium, qui Latinos secutus codices, ver-
tit: *Tumultibus gratiæ bonorumque Dei obliuione* (.s. tenentur omnia) pu-
tarim, non Interpretem transflationem, sed scribarum deprauationem
secutum. Sequitur, *Animarum inquinatio, naturæ immutatio, γενέσις*
ἀνελευθέρη, natiuitatis vel generationis inmutatio. Quidam id de con-
cubitu intelligunt, eo ex quo proles nasci non potest, qui alijs fit mem-
bris, quàm à natura generationi statuta sint: quidam accipiunt, de
prolis adulteratione siue suppositione, *generatione* pro re genita, seu
natiuitate accepta pro re nata.

Subsequitur: *Nuptiarum inconstantia, inordinatio mæchia & impu-
dicitia*.] Codices, Plantini duo, & Hunnai vnus, legunt: *Nuptiarum
inconstantia, mæchia & impudicitia*, multo, meo quidem iudicio, ve-
rius; *229.*
instantia o.
puccitia o.
Plang. Pl.m.
E.

rius; videtur enim *inordinatio*, vulgaræ, ex altera translatione, additum, quæ, in antiquissimo Malmundarij manuscripto exstet, hunc ad modum: *Nuptiarum inordinatio, mæchia & impudicitia*. Quod Græcè est γάμων ἀταξία, vulgaris Interpretis *nuptiarum inconstantia*; Alius *nuptiarum inordinatio*, transtulit. Itaque, ad illustrandum locum, verisimile est, scriptum primò fuisse, *inordinatio*, quod in altera erat versione, supra *inconstantia*, & id simul postea in textum assumptum (nam & quidam codices legunt: *Nuptiarum inconstantia, inordinatio, mæchia & impudicitia*, duo Hentenij, duo Parisiensium, & quæ ex his duobus à Parisiensibus emendata est, anni 1557. editio.) tandemque mutatis nominandi casibus in gignendi, *mæchia & impudicitia* adiunctum. Restituenda est igitur in plerisque exemplaribus vulgarata versio, ut tria illa Plantini atque Hunnæi scripta, habent: *Nuptiarum inconstantia, mæchia & impudicitia*. Nam Malmundarij liber, qui, pro *inconstantia, inordinatio* scribit, videtur hîc à vulgarata editione recedere, ut aliàs nonnunquam, id quod in Clarij Biblijs creberri- mû est. Sic ergo Græcæ editioni Latina consonat: habet enim Græca editio γάμων ἀταξία, μοιχεία, καὶ ἀσέλγεια. Tria hîc superioribus postrema subiunguntur mala, quorum primum, connubiorum confusio- nem, mutuamque vxorum communicationem, significat; secundum, adulterium; tertium, omne impudicitia & lasciuia genus.

230.
ponunt
2 MS.

C. 15. v. 6. *Malorum amatores, digni sunt qui spem habent in talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt.*] Decem è nostris manuscriptis, & quidem emendata pleraque, præmittunt, Græcis codicibus consentaneè, substantiuum verbum *sunt*: leguntque hoc ordine; *Digni qui spem in talibus habent*. Lobienſe, addit *sunt*, sed alio loco: *Sunt digni qui in talibus spem habent*. Reliqua nostra exemplaria, & *sunt* adijciunt, & *morte*: *Digni sunt morte qui &c.* expositoribus, Lyrano, Holcotio, Carensi, & Richelio, conformiter. At, vtramque, dubio procul, superfluit. mirum est, Glossematicos illos, de ijs, quos sequendos sibi proponerent, codicibus, nõ magis fuisse sollicitos. Verbum *habent* complura manuscripta scribunt *hænt*, id quod, huic conuenientius loco, *habeant* legatur quam *habent*. Malmundariense antigraphum absque compendio *habeant* scribit. Græcè est ἔξιστε τοῦτων ἐλπίζοντες, dignique talibus spes, id est, digni qui tales spes habeant. Crassus hîc in Leodiensi scripto est error, *tabulis* pro *talibus*, tametsi eiusmodi sit, qui à loci sententia non omnino recedat. Non absimilis est error in Græca Argentoratensium editione, quæ, pro πο- δόντες, quod noster vertit *qui diligunt*, ποιόντες habet. erroris occasio sumta est ex Aldino, quem Argentoratenses secuti sunt, codice, in quo

quo aduerterunt vitiosè ποιόντες scriptum esse. Est & alius in hoc ver- su, licet minor, quorundam Latinorum codicum error, qui postre- mum qui omittunt: *Et colunt*. Citra errorem igitur hæc est loci scriptu- ra: *Malorum amatores, digni qui spem in talibus habeant, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt*. Cuius sensus est: Malitiæ omnis vberri- mum fontem amant, & ij qui faciunt idola, & ij qui fieri colique de- siderant, & ij qui colunt: ac proinde digni sunt qui vanas atque in- anes spes in illis habeant. vel hic sensus esse potest: Idolorum ama- tores, digni sunt qui in idolis inanibus inanes spes collocent, & ij qui idola faciunt, nempe, & ij qui &c. cui sensui, τε coniunctio, quæ Græcè additur, παρέλκει.

C. 16. v. 11. *In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, & &c.*] Legi non potest, quod Carensis & Richelius arbitrantur, vnica voce *Immemoria*: nam, Græcè, duæ sunt sine controuersia dictiones (εις ἡδὲ ἀπιμνησιν in enim memoriam) sicut & in Latinis ferè libris. Accusandi casu, inter Latinos, Malmundarij liber vtitur: *In memo- riam enim. Sermonum tuorum*. quidam codices *seruorum tuorum* legunt, quod & Carensis exponit: sed *sermonum*, quod habent veriores co- dices, scribendum legendumque esse, Græca loquuntur. ἢ λογίων σου. *Examinabantur*. Complura exemplaria, cum Glossematicis, Lyrano, Car., & Rich., scribunt *exterminabantur*: at, melius, emendatiore pleraque, *examinabantur*, quod & Hentenius ac Parisiensis, in huius loci castigatione, secuti sunt. Quid si verò *eximulabantur* legendum esset: id enim ἐκκεντίζοντο, quæ Græci fontis vox est, significat: nam ἐκκεντίζειν & ἐκκεντίζειν exstimulare denotant. *Et velociter saluabantur*. Quidam fide digni codices *velociter* omittunt: alij, cum Græcis ex- emplaribus, addunt. Similis est, in ea, quæ sequitur voce, varietatis ratio. correctiorum namque codicum, nonnulli *sanabantur*, nonnulli *saluabantur* habent: sed, hi, ut numero superant, ita Græcæ editioni consonant. διεσώζοντο enim, hoc est, *saluabantur*, cuius hoc loco, expositio est *sanabantur*. Correctores Hentenius & Parisiensis *salua- bantur* in textum retulere. Ne, in *altam incidentes obliuionem, non possent tuo vti adiutorio*. Perperam, libri quidam, *alteram* legunt, vel *aliam*, pro *altam*. Vitiosè Nurenburgensis editio, cum vno ex nostris manuscri- ptis, *incedentes* habet pro *incidentes*. Malè, exemplar medium, *non non possunt* scribit, pro *ne non possent*. adeò, vix vna est vox, quam nõ aliqui mendosè scripserunt: id quod, non inutile est scire, licet, non vtile semper fuerit, singulos singulorû errores inculcare & refutare. Ex- plicatio huius loci esse possit huiusmodi: Vt enim præceptorum & promissorum tuorû memores essent, serpentû aculeis, quasi stimu- lis, ad-

231.

lis, admouebantur, & probabantur: ne autem, afflictionis vehementia, in desperationem profundamque tui obliuionem delapsi, tuis non possent retrahi beneficiis, celeriter fanitati restituebantur. Sermo est de Israelitis, serpentum morfu, in eremo, afflictis.

Num. 21. b. 6

232.

C. 16. v. 19. *Et quodam tempore, in aqua, supra virtutem ignis exardescibat vndique, vt & c.*] Græcè est ποτὲ δὲ κατὰ ξυψὸν ἔσκαλθη, quod est, Aliquādo autem & inter aquam. Grando & ignis mista pariter ferebantur, vt est nono Exodi capite: de qua Ægypti plaga, locum hunc Enarratores intelligunt. *Super aut supra virtutem ignis* ὑπὲρ τὴν πυρὸς δυνάμιν. *Exardescibat*, s. flamma, vel, ignis, de quo, versu præcedenti. Impressi aliquot codices, *exardescibat* legunt; scripti, *exardebat* plerique; *ardebat*, spectatiores nonnulli, sex numero, neq. aliud est Græcè quàm simplex φλέγει, ardet, vrit, præfens pro præterito. *Vndique*. id, sex manuscripta tollunt, Græcis antigrahis similiter. *Vt iniqua terra nationem exterminaret*. Multi libri *iniquam* scribunt: sed correctiores, Græcæ lectioni consentaneè, *iniqua* habent, quare id Hentenius & Parisienses probauerunt. Lobienfis monasterij exemplar *nationes* multitudinis numero legit, quo modo & Græcè est ἡνίκμαται, id quod, quidā germina siue genimina vel prouentus interpretantur, quidam progeniem. Manifestum ex Exodo est, tempestate illa, & homines perditos, & iumenta, & arbores, atque herbas. Sericatus Atrebatensis Collegij codex *exterminaret* habet: at *exterminaret*, quod in aliis est libris, Græco conuenit. διαφθερίθη, corrumperet, vastaret.

Exod. 9. c. 24.

in adiuu γῆς

Exod. 9.

233.

C. 16. v. 23. *Hoc autem iterum, vt nutriverentur iusti, ignis etiam sue virtutis oblitus est.*] τὸ ἰγνὶς sex & viginti nostrorum manuscriptorum addunt: decem, cum antiquis Dominicanorum, nonnullis Lugdunensium, & quatuor Parisiensium, tollunt. His, quippe probatoribus, fides potius adhibenda est: cum etiam, Græci fontis exemplaribus, consentiant. Ac certè, in iis, quibus legitur, manuscriptis, nonnulla aduertere licet adiectionis indicia: quædam enim post *virtutis*, nonnulla post *etiam*, alia ante *etiam* scribunt. Hentenius itaque & Parisienses textu pepulere. Porro, & si non legendum, subaudiendum, ex superiori versu, est: vnde factum existimo, vt, ex glossa inter lineas addita, in textum irreperit. Subaudienda est autem, aut ipsa vox *ignis*, aut, quæ ei Græcè respondet, *pyr*; Si *pyr*, scribendum videtur: *Hoc autem iterum (& c.) oblitus est*; si *ignis*: *Hic autem iterum (& c.) oblitus est*. Hæc enim, vt suppositum & appositum, iungenda sunt. Posteriori modo, duo scripti codices habent, G & Malmundariensis: sed, rasura, in utroque apparet. verum alij non pauci, sic pronomen scribunt, vt nescias, utro modo

modo legere debeas, *hic an hoc*: vtrumque scriptura patitur, b. Quare, vt Græcis libris, ipsique loci sententiæ, optimè conuenit, ita à Latinis codicibus haud aliena est ista lectio: *hic autem iterum (&c)* oblitus est. Cæterum, si vulgè recepta, *hoc autem iterum (&c)* oblitus est, retinenda est, quia in plerisque bonis codicibus disertè legatur: similem ad modum intelligenda est, *hoc ad pyr, oblitus ad ignis*, relatis. commoda incommodæ versionis expositio est. Significare enim vult author, ignem, qui, grandine pluuiaque non obstantibus, impiorum Ægyptiorum fructus absumerat; contra, vt nutriverentur iusti, virium suarum quasi oblitum, nihil obfuisse, siue frugibus pecoribusque Israelitarum in Ægypto, siue manna in eremo. Pro *nutriverentur*, vulgares Græcorum codices, *σερφῶσιν verterentur* legunt: sed verà est lectio, quæ in Regio est & Vaticano, *σερφῶσιν* vel *σερφῶσι*, quam secutus Interpres, *nutriverentur* transtulit. *ἐπιλήσται*, quidam, ita vt infiniti modi sit, scribunt *ἐπιλήσται*, oblitum esse; quidam, ita vt indicatiui, *ἐπιλήσται*, oblitus vel oblitum est. Hæc, de Græca lectione, obiter adiecta sunt.

τὸ δὲ (πῦρ)
παλαιῶ (ὅτι)
ἐπιλήσται.

C. 16. v. 25. *Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutritici gratia tue deseruiebant.* Scriptura hæc in multis bonis codicibus reperitur, atque in plerisque eorum quos habemus integriores. Vulgares, cæteris haud mutatis, ferè in præpositione omittunt, Carensi & Richelio ad stipulatis. Aliquot, quos non postremo ducimus loco, Pl. long. A, M, &, quod præstantissimum est exemplar, Q, legunt *in*, cæteraque ad eundem, quo primi illi, modum: sed, *deseruiebant* in *deseruiebat*, pluralem numerum in singularem, mutant. quo modo & Franci Dominicani, quibusdam legi, indicarunt. Idem, tres isti legendi modi significant, si in primo *creata*, vel quid simile, subaudias: sed tertius cæteris præferendus videtur. In primis enim, aptissimè, ei quæ præcedit sententiæ, cohæret. Docet præcedens verbus, creaturam creatori subseruire. Hic subditur: *Propter hoc & tunc in omnia transfigurata* (nempe *creatura*) *omnium nutritici gratia tue deseruiebat*. Deinde, Augustiniana lectioni consonat, quam primo capite tertij De trinitate, huiusmodi inuenimus: *Propter hoc & tunc in omnia se transfigurans, omnium nutritici gratia tue deseruiebat*. Eodem planè modo Malmundarij codex scribit, ita vt videri possit veteris editionis exemplar esse. Nuper Cypriano consensit, nunc Augustino. quanquam, parùm, vetus editio, à nostra, discrepante videatur, vt & istud exemplar parùm discrepat. Postremò, tertia illa manuscriptorum lectio, vt Augustini, ita Græcis consentit antigrahis, quorum hæc verba sunt *διὰ τὸτο καὶ τότε εἰς πάντα μεταλλομεν*

234.
Propterea
2 MS.

C. 13. v. 4.

(transformata, immutata) τῆ παντοσεβφη σου δαρεᾱ κρηρεᾱ. Quare, non sine ratione illam amplectamur: quam & Clarius, vt sinceram; sed citra Latinorum codicum auctoritatem; substituit.

235. a voluntate i MS. horum MS quia o.

Sequitur: "Ad voluntatem" eorum "qui a te desiderati sunt." Plerique a te legunt; Dominicanorum scriptum ad te. Collegij Bullidiani exemplar, supra lineas tantum habet a. Græcè est προς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν ad egentium voluntatem, vel precantium, aut desiderantium. hæc enim omnia θέλωσι significat. Interpres quid intellexerit, non satis scio; An, Ad vol. eorum quos desiderasti, quos in peculiarem tibi populum eligere voluisti; an, Ad vol. eorum qui a te desiderauerunt, a te rogauerunt, vt deponentis more vsus sit, desiderari, sicut aliàs concertari. D. Augustinus legit: Ad vol. horum qui te desiderabant. Malmundariense exemplar paulò aliter: Ad vol. horum qui a te (vel ad te, nam erasum est d) desiderabant.

Sap. 35. b. 9.

236. praeice o.

C. 16. v. 28. Vt notum omnibus esset, quoniam oportet "præuenire" Solem ad benedictionem tuam.] Idèd, inquit, voluisti Domine, manna, Solis radiis calefactum, liquefieri & consumi, vt discerent cultores tui, anteuertendum Solem, ad laudandum atque inuocandum te, & tua munera cõsequenda. "Et ad orientem lucis" te adorare. Quædam Latinorum exemplarium orientem legunt, quædam ortum; ex nostris, tria & viginti, hoc modo; quatuordecim, illo. Græcè est κ̄ προς ἀνατολήν φωτός ἐν τῷ χάνειν σοί. ἀνατολήν vtrumque significat, & orientem, & ortum, propriè Solis. Hoc loco, pro ortu accipienda videtur, quo modo & transferunt pleriq. omnes. Significatur enim, non, Ad orientem Deum adorandum esse; id quod Iudæis idololatricæ erat indicium; sed; quod ea quæ antecedunt loquuntur; ad ortum lucis, hoc est, vt lux oritur, primo crepusculo, Deum adeundum, salutandum, atque adorandum. opportunū orandi tempus designatur, non orantis situs præscribitur. Videtur itaque, ortum legendum esse, quæ & Enarratorum, Rabani, Lyrani, Holcotij, Carensis, ac Richelij, lectio est; & Dominicanorū ac Parisiensium castigatio. Verùm, antiquiores atque emendatiores nostrorum codicum, orientem ferè scribunt, Brugensis, Leodienfis, Lobienfis, Malmundariensis, O, P, & alij nonnulli: quin & Parisienses, pro ortum, non aliud adferunt exemplar, quàm vnum Basileæ excusum, quod etiam solum Hentenius annotauit. Quare, si orientem legendum est: eundem tamen in sensum exponendum videtur. ad orientem lucis, pro ad orientem lucem, aut simili ratione. Nihil enim hîc, de adorandi agitur modo, eoque minime, qui diuinæ pro Iudæis ordinationi, contrarius erat: id quod & Richelius docet. Porro, huc respexisse videntur, qui ex huius loci scriptura

o. Solis o. adorare te Lib. G.

scriptura te sustulerunt; rursus, qui ibi addiderunt. Et ad orientem lucis adorare, tria habent manuscripta; Et ad orientem lucis te ibi adorare, duo. Atqui, non ad orientem tantum manna iacuit, sed per castrorum circuitum: non ergo ad orientem magis orandum docuit, quàm ad quamcumque aliam mundi plagam. Neque, quia ante ortum Solis colligendum fuit, cuius solius Sapiens hoc loco meminit, versa ad orientem facie orandum significauit.

* oportet 1 MS. 1 adorari 1 MS. alterum duorum. Exod. 16. c. 13. 14.

C. 17. v. 11. Cum sit enim timida nequitia, data est in omnium condemnationem.] Plerique nostri codices legunt: Data est in omnium condemnationem, vel condemnatione; duo: dat testimonium condemnationis; Quatuor: dat testimonium condemnationi, quibus quintus accedit: Data testimonium condemnationi est; Sex, cum duobus Hentenij & duobus Parisiensium: Dat testimonium condemnata. Prima harum lectionum, etsi in quibusdam sit spectatae integritatis codicibus, spuria, meraq. esse videtur corruptela, in qua, vox vna, in tres aut quatuor distracta, cæteraque variatæ sint; Secunda ad veram propius accedere; Tertia & Quarta, de veritate contendere. Tertia, est in O & Q emaculatissimis manuscriptis, atq. in Moguntinensi & Coloniensi primis editionibus; illa, anni 1472; hac, anni 1479. cuius &, post primam lectionem, Robertus Holcotius meminit. Insuper, in D. Gregorij moralibus exstat, tum duodecimi libri capite vicesimo, tum vicesimiseptimi decimo octauo. atque hoc modo, apud Gregorium, etiam Franci Dominicani, ante trecentos annos, legerunt: ad idem enim negotium, in suis ad Biblia notis, priorem Gregorij locum citarunt. Porro, ijdem, quartam lectionem, antiquis codicibus & Rabano, attribuunt. Rabani verba, cum ea quæ ipsi proferunt, tum ea quæ in Glossa ordinaria sunt, satis id loquuntur. Est, in antiquis Parisiensiū antigraphis, Germani lato & Dionysij lato, atque in eo, quod ex Malmundario habemus, vetustissimo scripto, aliisque nonnullis exemplaribus. hanc & primam, lectiones, Richelius, Carensis, & interlinearis glossæ Author, proferunt. Est & Græcorum librorum varia hoc loco scriptura, duplex potissimum; vna δειλὸν ἢ ἰδίῳ πονηρίᾳ μάργου κηταδινωζομένη, Timida enim res malitia (proprio, aut) se teste condemnata, vel condemnatur; Nannius vertit: Pauida quippe res malitia, idque seipsa teste comprobatur; altera δειλὸν ἢ ἰδίῳ πονηρίᾳ μαρτυρεῖ κηταδινωζομένη, Timida enim propriè res malitia dat testimonium condemnata, id est, cum condemnatur, cum accusatur, cum arguitur. Priori Græcorum scripturæ, probè congruit tertia Latinorum lectio: hoc est enim dat testimonium condemnationi, quod, se teste condemnatur. Posteriori, quarta consentanea est, præterquàm quod

237.

διαμαρτυρεῖ Vatic.

τὸ ἴδιον; in ea expressum non videatur, ut nec in illa ἰδ/φ. Videri Interpretres noster possit, posteriori potius modo quam priori Græcè legisse, quòd *dat testimonium* verterit, id quod est ex μαρτυρεῖ vel διαμαρτυρεῖ, non ex μάστωε; ac proinde etiam *condemnata* trāstulisse: nisi dicas, sensum ab eo translātū prioris scripturæ, hoc modo: *Dat testimonium condemnationi*. Verumenimverò, cū sit idem penè sensus, Græcæ vtriusque, & Latinæ vtriusque, lectionis: potuit & hæc, *Dat test. condemnationi*, ex posteriori Græcorū; & illa, *Dat test. condemnata*, ex priorī, conuersa fuisse. quare, ex codicibus Græcis, certi parum liquere potest. Ex Latinis verò, Dominici *condemnata* scribendū collegerunt: sed video, *condemnationi*, suffragari, cū eos codices, quorum est secunda, tum eos omnes, quorum prima est lectio. Caterū, nolo ego quidquam hac in re iudicare, ne me aliis iudicandum præbeam.

238.

Sequitur: *Semper enim præsumit scia*. cuius sensus est: Ideo timida est malitia, quia semper prælagit, semper imminere metuit, pœnas, quas promerita est. Græcè est ἀνὶ τῆς προσέληψε τὰ χαλεπὰ, semper autem assumit, vel suspicatur, graua, siue mala. Videri possit Interpretres προσέληψε legisse, ἀπολαμβάνειν, quod præsumere, seu, anticipata opinione duci, significat. *Perturbata conscientia*. Emendatiores codices legunt *turbata*, aut, quod in pluribus est, *conturbata*. Nequaquam verò, *conturbata* cum *conscientia* iungendum est, ut appositum cum supposito: est enim *conturbata* primi, *conscientia* sexti casus; ac si dicas, *conturbata propter aut per conscientiam*; nequitia nempe, hoc est, homo nequam, siue malus. Ex Græco autem manifestum illud est συναγχομένη τῆ συνειδήσει, quod est, cohærens conscientia, vel implicata conscientia. quidam legunt συναγχομένη, id est, coacta, conficta, compressa à conscientia, reddit quidam. Nannius legit, ut est in Argenteratensi editione, συναγχομένη, sed subscripto datiu casus iota: vertitque, *Semper enim prælagiendo anticipat mala, quæ ipsius conscientie congruunt*. Hanc sententiam, quam transtulit Interpretres vulgatus, *Semper enim præsumit scia conturbata conscientia*; alius, aut vertit, aut exposuit, *frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia*. Coactum est autem simul istud in vulgati Interpretis textum, compluribus in libris, ante illud, *Cum sit enim timida*. Porro, decem Hentenij codices, septem nostri, & quatuor Parisiensium, omittunt. In Malmundariensi antigrafo confossum est: in P., margini duntaxat adscriptum. Alia non pauca exemplaria, variè id legunt. vnum habet *freq. en. præoccupans*; aliud: *freq. en. præoccupabant*; tertium, *frequenter præoccupabant*; quartum cum quinto, *frequenter præoccupabantur*. rursus, vnum, *redarguent*; alterum, *arguebant*. hæc itaque sententia, ut adiecti-

adiectitia, repudianda est, nec in textum admittenda. Duo nostra manuscripta, eam solam habent; alteram *Semper enim præsumit &c.* omittunt: sed illa, ut parua fide digna sunt, ita errare hoc in loco apparent. nam, cū & hanc sententiam, *Cum sit enim timida &c.* prætermittant, videntur scribæ, inter easdem voces, *cōscīa & conscientia*, media, transilijisse.

C. 17. v. 13. *Et dum ab intus minor est expectatio.*] *Ab intus*. quidam codices tollunt ab; rectè, si sermonem spectes: sed emendatiores addunt, & ab 'intro' plerique eorum scribunt. Leodiense manuscriptum, post *expectatio*, addere videtur, quod est in Malmundariensi, eius. id quod, expositionis causa adiectum putarim: nam, nec Græcis legitur, nec Latinis plerisque libris. Dum in animo, inquit Sapiens, minor residet auxilij spes, oppressa nimirum per desperationem fiducia, *Maiorem computat scientiam eius causa de qua tormentum præstat*. Veriorum librorum quidam *computat* legunt, quidam *putat*. In Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrafo est ἀναλογίζεται; in nostris, λογίζεται. Pro *scientiam*, duo manuscripta *conscientiam*, habent; duodecim, cum multis impressis libris, *potentiam*, Carenfi & Richelio adstipulantibus. Holcor *pœnam* legit, id quod nos alibi non reperimus. Meminit Carenfi, & *audaciam* legi. quod, in vno quidem manuscripto substitutum deprehendimus, in aliquot verò typis excusorum codicum ad marginem notatum vidimus. Atqui, integerrimi quique, cū impressi tum scripti codices, *scientiam*, cuius etiam Holcorius meminit, seruant: quamobrem illorum nulli commutandum id censeo. Porro, Græca hodie exemplaria, concorditer, id quod contrarium est, ἀγνοίαν *ignorantiam* legunt: quod, ex Græco textu, in Latinum vulgatæ editionis, quidam, ut genuinum, transtulit, *Maiorem computat ignorantiam*: sed alij, Interpretrem, & Græcè legisse, & Latine vertisse, *scientiam*, arbitrantur. Vt illud sit, in eundē mihi sensum videntur posse accipi, *scientia & ignorantia* lectiones. Nam, siue dixeris: *Scientiam*, quæ haberi potest ea de re, cuius consideratio ei afflictionem parit, maiorem existimat, ea scientia vel opinione quam sibi ipse formauerat; siue, *Ignorantiam*, quam habeat ea de re, cuius consideratio ei afflictionem parit, maiorem existimat ea opinione, quam sibi formauerat; idem vnum dixeris. idem enim est, quod ignoratur, & quod sciri potest. Significatur, mentem malè sibi conscientiam, dum auxilio se videt destitutam, ea, quæ in se ventura sunt, mala, longè, quàm existimauerat prius, deteriora ominari. Petrus Nannius, quòd in eos inciderit libros, qui *potentiam* Latine legunt, existimat, Veterem Interpretrem, pro ἀγνοίαν Græcè δύνανται, aut quid simile

239.

vtrique o.

πλείονος
ξείνην ἀ-
γνοίαν.

mile legisse : atque hoc ipse secutus, transfudit: Ea deterior rerum expectatio, quum intus animum obsederit, omnia in maius accipit, grauioraque (quàm reuera sunt) suspicatur, de vicibus eius causâ, quæ cruciatum suppeditat. quod quidem eundem clariùs adfert sensum: sed non illa idcirco genuina est lectio. Regius textus, ex Complutenfi, eius causâ scribit: sed aliis libris, vt Græcis antigraphis, genitiuus est, *causa*. Cæterùm, qui Græcè sunt genitiui, τῆς παρεχούσης τὴν ἐλάττων αἰτίας, præbentis tormentum causa, ab aliis nonnullis absolute positi intelliguntur, vertunturque per absolute positos ablatiuos: Præbente tormentum causa.

240.
Undecim no-
stra, & qua-
tuor Parisien-
sum MS. hoc
legunt mds.

C. 17. v. 14. Illi autem qui impotentem verè noctem, &c.] Hæc genuina est, huius partis lectio: I. a. q. impotentem verè noctem. eam enim habent, vt emendatiores Latinorum, ita omnes Græcorum codices: eam etiam, Hentenius ac Parisienses castigatores, in textum translulere. οἱ δὲ τὴν ἀδωάτων ὄντως νύκτα Græcè est, Illi autem (vel, quod Pagninus vertit, ergo) impotentem verè noctem. Porro, quia obscurum istud est, ijsque quæ sequuntur obscure iungitur, multis mutatum deprauatumque est modis. Nonnulli scripserunt: Qui impotentem in verè noctem; nonnulli: Qui potentem verè noctem; quidam: Qui in potenti illa nocte; quidam: Qui impotentes venere noctem; alij: Qui in potentem venere noctem; alij denique aliter. penè enim, quot codices sunt, tot corruptelæ. Est autem, inter eos, quos recensuimus, errores, celebris maximè, postremus, quem, etiam Glossematici, Lyranus, Holcot, & Richelius, secuti sunt. Carensis eodem modo, sed impotentem, vna voce, legit: sicut & manuscripta quædam. Proximè verò ad veritatem accedere possint secundus error & tertius: nam & inuincibilem ἀδύνατον & significat: sicque inexpugnabilem hoc loco Nannius transfert. Annotatur in quorundam excusorum librorum marginibus, pro impotentem, aliàs horrendam haberi, quod in scriptis non inueni.

Sequitur: Et ab infimis & ab altissimis inferis superuenientem. s. noctem. Priorem & coniunctionem, vnum scriptum extra textus seriem habet; alterum, E signatum, omnino non habet. Atqui, cum in plerisque omnibus sit libris, quinetiam Græcis addatur antigraphis, putarim legendum: sed, eo, quo Græcè legitur, modo; non, vt posteriori & respondeat; accipiendum. Ineptè deinceps, pro infimis, quidam infirmis scripserunt. Idem est autem ab altissimis, quod ab infimis; ad profundissima inferni penetralia significanda repetitum. Glossematicorum vulgus, ab infimis ad inferiora, ab altissimis ad superiora mundi principia ferè refert. omittit enim inferis, vt complures libri; octo-
decim

decim nostri; sed, iniuste: nam integerrimi quique codices addunt, minimeque prætereunt: Græcè quoque hunc ad modum legitur, ἐξ ἀδωάτου ἁδου μυχῶν ἐπιλάσαν, & ex impotentis inferni speluncis (vel recessibus) superuenientem. Eleganter dixit author, impotentem noctem ex impotentis inferno profectam; quod, mirum, ab Interprete mutatum esse. Videtur, impotentem infernum, profundissimum exposuisse; itaque, ex inferni profundissimo, egressam intellexisse, noctem profundissimam, in qua, nemo visu aliquid percipere, nemo operis quid facere poterat.

Eundem somnum dormientes. τὸν αὐτὸν ὕπνον κοιμώμενοι. Longè clarior Latinis esset locus, si abesset, quod Græcis abest, qui, in versus principio; hoc pacto: Illi autem, impotentem verè noctem (per præpositionem subaudi) & ab infimis & ab altissimis inferis superuenientem, eundem somnum dormientes. Lecto autem qui (quod nostrorum codicum nulli deest) subaudiendum est participio dormientes, substantiuum verbum erant, duo scripta, vnum Abbatia Lobienfis, alterum Doctoris Hunnæi, L notatum, quorum ea est lectio, quam supra protulimus, Qui in potenti illa nocte; pro dormientes, dormiebant legunt. id quod, aptissimè, nostræ editioni, cui qui additum est congruat. Verùm, videntur exemplaria illa, etsi magnam fidem mereantur, mutata hoc loco esse, vt locus obscurus commodè posset intelligi; in primis, quod, ab aliis exemplaribus, Græco conformibus, variè scribant, in potenti nocte dormiebant: deinde, quod pro verè substituunt illa, contra Græcos cæterosque nostræ editionis Latinos libros: denique, quod accusatiuum superuenientem retineant, qui, in ablatiuum, simili ratione, mutandus erat. non enim ad somnum; quod est ex Græco liquidum; referri potest. Multùm verò ad Malmundariensis codicis, qui veterum lectionem referre solet, horum codicum accedit scriptura. sic enim est in Malmundarij manuscripto: Nam cum omnes impotentem illa nocte ab infimis & ab altissimis inferis superueniente eodem somno conuiescerent. Huius versus sententia proximo complectetur versu: Aliquando monstrorum exagitabantur timore, &c.

C. 18. v. 2. Et quia non & ipsi per eadem passi erant, &c.] Quædam manuscripta tollunt per: sed plerique, & castigatiora inter ea, addunt: qua ex causa, Hentenius textui adiecit. Græcè, nec est per, nec eadem, tantùm περὶ θεῶν passi sunt, quod, Regio & Vaticano, est ἐπερὶ θεῶν παρ, passi erant. Magnificabant te, Græcè est ἐμυαίνετον, quod est, beatificabant: neque additur te, quod & emendatiora ferè Latinorum exemplaria reiiciunt. Et qui ante læsi erant. ἀγονδύμενοι, id est, ante iniuria affecti. Quia, vel fidelius, Quam non lædebantur.

241.
o.

quia o.
quia non o

Græcis antigraphis est: *Quia non ledebant, ὅτι οὐ βλάπτουσιν. Gratias agebant.* Complures tibi adijciunt; non rectè: neque enim, aut à Græcis libris, aut à verioribus plerisque Latinis, agnoscitur. Meritò Hentenius & Parisienses sustulerunt. Atrebarensis Collegij manuscriptum cuique addit: de quo eadem ferenda censura est. *Et ut esset differentia donum petebant.* Codices nostri plerique *donum* in *te Deum* mutant: verùm, tres ex impressis, & quatuor ex scriptis, *donum* seruant. inter scriptos, est Brugensis, antiquissimus ille ut integerrimus; O deinde & E præstantissima exemplaria: inter excusos Moguntinus & Coloniensis, ex ipsa typographiæ infantia editi. Eadem, in nonnullis libris, lectio, expuncta videtur; & quidem in lectissimis, Leodiensibus, eoque qui P signatur: in nonnullis margini est addita. Græci scribunt: *ὅτι ὁ θεὸς δὲνευχθῆναι χάρειν ἐδίδουτο**. Nulla hic *Dei* est mentio: sed *χάρειν*, quod legitur, pro nomine acceptum, gratiam donumque significat. *Donum* & aliis huius libri locis Interpretes transtulit, bis eodem tertio capite. Verisimile est, hoc loco, quod & supra in simili alterius loci varietate notauimus, *Dm* scriptum fuisse, atque id ab aliis *Deum* lectum transcriptumque, ac postea huic, ut superioribus partibus, *te* pronomen additum. errores plurimi, ab iis ortum habent, qui notis scripsere. Quidam, aduerbium esse intelligunt *χάρειν*; Complutenses, qui vertunt, *Et differendi gratia orabant*: sed Interpretes nos, illud, pro nomine accepisse videtur, aduerbium autem subaudiisse. Sed, cur dici non possit, *χάρειν* pro aduerbio habuisse, *Deum* verò vel *te Deum*, aut explicandi causa addidisse, aut ex suo Græco codice transtulisse? Nam Parisienses adnotarunt, *Ver. Gr.* (quod legendum videtur, *Vetus Græcum*) Basileense exemplar *Te Deum* legere. Non, quia raceo, assentior.

Quæstio hæc est controuersa, de quibus locus iste intelligendus sit, an de Hebræis, an de Ægyptijs; An significetur, Hebræos, quòd non similiter Ægyptijs affligeretur, Deum laudauisse &c. An Ægyptios, Hebræorum, quòd eiusmodi plagas haud sustinerent, felicitatè prædicasse, &c. De Hebræis Tractatores nostri exponunt, Lyranus, Holcotius, Carensis, Richelius, ijque quoque, qui passim secundæ personæ pronomen adiecerunt, de eisdem acceperunt. De Ægyptijs intelligunt Neoterici ex Græco Interpretes. Atque id nobis videtur, Latinos codices de Ægyptijs; Græcos de Israëlitis, non facillè posse interpretari; illos autem de his, & hos de illis, citra eius, quæ in Exodo est, historiæ, offensionem, explicari.

242.
* non o.

C. 18. v. 13. *De omnibus enim non credentes propter beneficia.*] *Beneficia* scribunt Latina pleraque exemplaria: quod exponunt Lyræ & Richel.

Richel. de beneficiis, quæ, ablatis per Moyfi preces plagis, Ægyptij acceperunt. Porro, duo manuscripta, Lobienle vnum, L. alterum, *beneficia* disertè, ea u figura, quæ ad n litteram accedat, legunt: tria, *beneficia* in *beneficia* emendando mutant: quædam, ita habent, ut satis nescias, *beneficia* ne sit an *veneficia*; atque hinc orta varietas est. quædam enim v litteræ figura figuræ b persimilis est: idem character, si erectus stet aut propendeat, b; si supinus vel paululum iaceat, v efficit. Græci codices habent: *πάντα ἃ δέμισεν τις διὰ τὰς φαρμακείας. φαρμακείας*; non beneficium, sed venenum & veneficium signat: quare, dubium esse non potest, *veneficia* veram esse Interpretis scripturam, ea quæ & Clarij fuit, ac Parisiensium sententia: nisi dixeris *beneficia* eum pro *medicamenta* conuertisse, quòd, & medicamentum seu medelam *φαρμακεία* denoter. Quidam Latini libri sua addunt, *Veneficia sua*: quòd, cum Græca editione, alij tollunt. *Tunc cum primum fuit exterminium primogenitorum.* Quatuor Parisiensium codices, & tres nostri, transtodiunt, *primum*, quibus suffragantur Græca exemplaria, quæ hoc tantum habet, *ὅτι ἡ πρωτογένειαν ἀπέδρασε*, in primogenitorum clade. Additum fuit *primum* expositionis gratia: *Tunc primum cum &c. Sponderunt populum Dei se esse.* Pars ista, omnino, aut deprauata est agnoscenda, aut contra Latine Grammatices regulas intelligenda: neque enim primogenitorum morte territi Ægyptij, cultum Hebræorum Deo; quòd hic propriè significatur; promiserant: dimittere Dei populum, iubente cogenteque Deo, non id est Dei populum esse. Græcè legitur, *ἐμολόγησαν θεῷ ὅτι λαὸν εἶναι*, Confessi sunt Dei filium populum esse. Latine itaque, aut substituendum est *filium* pro *se*, aut omittendum tantummodo est *se*; aut scribendum *nosse* pro *esse*; aut denique, cum Lyrano & alijs quibusdam, accipiendum *se*, pro *illos*. Secundæ coniecturæ, vnum manuscriptum, G notatum, adstipulatur: habet enim, *Sponderunt populum Dei esse*, subaudi, Hebræos. Sensus loci est: Qui multis signis plagisque adducti nequaquam fuerant, ut fidem Dei operibus adhiberent, nempe magicis incantationibus dementati; primogenitorum exanimati strage, Dei pro dilecto sibi populo pugnantis potentiam agnouerunt. De Ægyptiorum hoc maximè principibus intelligendum est: neque enim dubium, quin plebeij, prioribus plagis moti, Dei vlticè manum agnouerint. hinc, prædicta septima grandinis plaga: *Qui timuit*, inquit Moses, verbum Domini de seruis Pharaonis, fecit confugere seruos suos & iumenta in domos.

Exo. 12. v. 35.
32. 33.

Exo. 9. d. 20.

C. 19. v. 2. *Quoniam cum ipsi permisissent, ut se educerent &c.*] Octo nostri codices habet: *Quoniam cum ipsi permisissent, ut.* Alij octo illius.

243.
ipsum

* ipsi cum

loco: *Quoniam* cum ipsi reuersi essent, vt; Sedecim: *Quoniam* cum ipsi reuersi essent, & permisissent, vt. hi, coniunxerunt, quæ in alijs atque alijs reperta sunt; & quidem numero prioribus prævalent, sed antiquitate atque integritate non item, vetustiores & emendatioribus sunt libri, qui alterum solummodo legunt, aut reuersi essent tantum, aut permisissent tantum. hæc autem varietas, in Latinos codices, ex Græcis permanuit: Græcorum enim exemplarium, quædam, ἐπι αὐτοὶ ἐπιστρέψαντες; quædam, vnica dempta littera, ἐπι αὐτοὶ ἐπιστρέψαντες scribunt: ex illo translatum est, *Quoniam* cum ipsi reuersi essent; ex hoc, *Quoniam* cum ipsi permisissent. Quare, sciri difficulter potest, vtra Interpretis sit versio, cum, & Latinorum inter se librorum, & Græcorum, eadem vna diuersitas sit; quodque his amplius est, nec sinceriores Latini codices sibi mutuò consentiant, sed alij quidem reuersi essent, alij verò permisissent legant, quasi æquali vtriusque authoritatis pondere. Cæterum, plus aliquid iis tribuendum puto, qui permisissent habent, quibus accedunt, cum Lyrani enarratione, tria Parisienſium lectissima exemplaria, Di. o. Ge. o. l. quæ, cum alijs; verisimile est; nonnullis, Hentenius secutus, emendauit: *Quoniam* cum ipsi permisissent vt. Et sanè, hæc, in præstantioribus est codicibus Græcis, lectio, Vaticano, Complutenſi, Regio (ἐπιστρέψαντες namque habent) quibus plerumque, cum Græcorum exemplarium varia est scriptura, versionem nostram responderè, obseruasse mihi videor. Melius insuper loco cõuenit permisissent seu ἐπιστρέψαντες, quàm reuersi essent siue ἐπιστρέψαντες: aptius tamen est quod est Græcè ἐπιστρέψαντες, quàm quod Latine reuersi essent: potuisset enim, & rectius, ἐπιστρέψαντες transferri conuersi essent; quin etiam verti posset permisissent. Itaque, permisissent potius legendum videtur: *Quoniam* cum ipsi permisissent. cui continuò subiungitur: *Vt se educerent*, quod, quædam antigrapha *Vt se ducerent*, quædam *Vt seducerent*, legunt. *Seducerent*, quanquam à Carensi & Holcotio exponatur, adulterinum est: vel *se educerent*, vel, quod frequentius est in manuscriptis, *se ducerent*, scribendum est. Græcè est, τὰ ἀπέναι seu ἀπείναι, vt abirent. Et cum magna sollicitudine præmississent illos. A duobus scriptis omittuntur ista (quanquam in marginibus sint scripta) *Vt se duc.*, & cum mag. sol. præmississent, scribarum, quibus vocum permisissent & præmississent similitudo imposuit, proculdubio errore. *Consequebatur* illos pœnitentiæ actus. Quatuor exemplaria, cum Richelio, *consequebatur* habent: sed seruandus est pluralis numerus, qui in plerisque & castigatioribus est. Videri autem possit legendum *Consequenter*, vel, *Consequerentur* illos pœnitentiæ acti: quod Græcè sit ἀλωξίσι μεταμεληθέντες, Persequerentur pœnitentes. Huic coniecturæ, duo manuscripta, quo ad posteriorem partem, suffragantur; vnum Collegij

Collegij Atrebatensis, quod habet, * *Consequebatur* illos pœnitentiæ acti; * Et alterū Cœnobij Malmundariensis, *Consequebantur* illos pœnitentiæ acti, quod, etsi nonnunquam à nostra editione euariet, frequentius tamen conuenit; vt in reliquis huius loci partibus. Tres ex vulgaribus codicibus, Græcis libris conformiter, omittunt illos: *Conf. pœn. ac.* Loci sensus est: Præsciebat Deus peruicacem Ægyptiorū malitiam, quòd, postquā Hebræis, abire permisissent, immò festinanter egressi compulsiſſent; pœnitentiæ ducti, reuocaturi persequerentur.

C. 19. v. 14. *Et non solum hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat.* 244. o. Exemplaria nostra, conplura, & correctiora, cum Roberto, Holcotio, & Dionysio Richelio, legunt, *Et non solum hoc*: quædam ita scribunt, vt non satis scias, an hoc sit, an hæc, ἢ. Græcè, nec hoc est; nec hæc; tantum ἢ ἰ μόνον, & non solum. *Sed & alius.* Pleraq. emēdatorum antigraphorū iugulant &, Græcis codicibus consentientibus: nam, ἀλλ' ἢ τις, aut ἀλλ' ἢ τις, vel ἀλλ' ἢ τις, habent, quos ego quidē vidi, Græci libri: porrò, Pagninus, ἀλλ' ἢ τις citat. *Alius quidem.* Codices antiquissimi, Brugenſis & Leodiensis, pro *quidem*, legūt *quis*, quanquam in Leodiensi recens additum videatur: duo alij vtrumque iungunt, *quidem quis*: C habet *qui*; O *quisque*: multi scribunt *quid*, id quod legi posset *quidam*. Videtur, aut *quidam*, aut *quis*, corrigendum. Lobienſis monasterij liber horum nihil habet, omnino omittit *qu*. Græcè est ἀλλ' ἢ τις (sic enim scribendum videtur) quod vertunt, *Sed quædam* siue *quidam*. *Respectus illorum erat*. Decem fide dignissima manuscripta, pro *erat*, *erit* legunt; & sex quidem hoc ordine, *Respectus erit illorum*. id quod Græcæ editioni consonat ἐπισκοπῆν ἐσαυ αὐτῶν, *Respectus*, aut, visitatio erit illorum. Vulgarium expositorum, ea est, quæ vulgarium codicum, lectio. Petrus Nannius hanc sententiam, hunc ad modum, interpretatus est: Verum, si vlla vnquam inquisitio in scelera fiet, ea aduersus hos ipsos futura est.

C. 19. v. 17. *Vnde æstimari ex ipso visu certo potest.* 245. vñ o. Tria manuscripta, Hunnæi E, Plantini angustum, & Atrebatensis Collegij feriatum, habent: *Vnde est æstimare ex ipso certo visu*. quod Græcæ scripturæ conformius est: ὅπερ ἔστιν ἐκ νήσου ἐκ τῆς γερωνότων ὄψεως ἀκριβῶς, Quod est æstimare ex eorum quæ facta sunt visu perfectè. hanc lectionem, & alia pleraque digniora manuscripta, immutata nonnihil, referunt. vnum habet: *Inde est æstimare & ex ipso certo visu*; Alterum: *Vnde est æstimari & ex ipso certo visu*; Tertium: *Vnde æstimari & ex ipso certo visu*; Tria alia: *Vnde est æstimari * ex ipso certo visu potest*. Quatuor * &. vñ MS ab illis diuersa: *Vnde & æstimari ex ipso certo visu potest*. Et ex est, muta- illorū trium.

rum videtur; *estimari & potest*, ex ea lectione desumpta, quam initid protulimus, ea quæ, sensum habet, illius, quam Interpretis germanam esse scripturam, fit nobis verisimile. Pagnini translatio est: Quod licet ex animaduersione rerum actarum exacte conijcere. Notandum hic insuper vno verbo est, manuscriptis nostris codicibus, non, vt excusis, *ex ipso visu certo*; sed, *ex ipso certo visu* legi; cæterum, vtrouis certo sit loco, non nomen, sed aduerbium esse, respondens aduerbio quod Græcè est *ἀνεκῶς*: nisi dixeris, Interpretem, factorum visum, certum visum interpretatum.

NOTATIONES IN ECCLESIASTICVM.

246. C. 3. v. 28. *Cōr ingrediens duas vias non habebit successus, & prauus corde in illis scandalizabitur.*] Tres scripti codices quos facio plurimi, Brugensis, O, & P, pro *successus, requiem* legunt; quibus alij duo accedunt, A. & M. litteris notari. Porro, cæteri *successus* retinent, suffragantibus Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, Richelio. Vnum Atrebatensis Collegij exemplar, vtrumque in textu coniungit *successus vel requiem*: aliquot typis excusa, in textu illud; hoc, *requiem* dico, in margine scribunt. Ex Græcis libris, de lectionis varietate statui nihil potest, quod in eis sententia ista haud inueniatur. In altera sententiæ parte, pro *prauus corde*, quidam *prauum cor*, quidam *prauū cor*, quidam *prauicors*, plerique *prauū cordis* vel *prauicordis* habent. Brugense exemplar cum H & G, & impressis nonnullis, *prauicordius* scribit, quod & Lobienfis codex ascripsit, & glossematicus Carensis exposuit, atque id verum esse, videri possit, tum quod in emendatis sit libris, tum quod eius, quippe inusitatoris & alienioris, occasione, varietas videatur nata: cui sanè proximè accedit, quod habent plerique boni etiam libri, *prauicordis*, id quod, in exemplari A signato, correctum est *prauicordius*.

247. C. 6. v. 12. *Si humiliauerit se contra te &c.*] Tria scripta exemplaria, *contra* in *coram* mutant, *Si hum. se coram te*: Verum, vt pleraque, ita & emendatiora, *contra* seruant. Interlinearem expositionem fuisse verisimile est *coram* (sic enim exponunt hoc loco glossematicorum multi, *contra* pro *coram*) atque ea postea occasione huic illud commutatum. Græcè est *contra te*, sed aliter præcedentia: *ἐάν ταπεινωθῆς, ἔσαι κατά σέ,* quod est; *si humiliatus fueris, erit contra te*. ad quem planè modum, & Latinus Malmundariensis Abbatiz liber, quem veterū sæpe lectioni con-

ni conformem, in Sapientiæ libro animaduertimus, legit.

Et à facie tua absconderit se. Sic plerique Latini libri. Græca exemplaria, *καὶ ἀπὸ προσώπου σου κρυθήσεται*, Et à facie tua absconderit, habent; quomodo, Malmundarij scriptum, & alterum, Hunnæi, L signatum, Latine legunt, *Et à facie tua abscondet se*. L, id esse exemplar puto, cuius R^{mus} Dominus Iansenius meminit: eisdem enim vtimur, quibus se in suarum enarrationum præfatione vsus testatur, Doctoris Hunnæi manuscriptis. Similiter legitur apud Hugonem Cardinalem. Verustus Lobienfis monasterij codex, & is qui à S. Domini- ci fratribus olim in Francia correctus est, Rabano adstipulante, scribunt: *A facie tua abscondet se*, prætermissa, quam prætermittendam omnino Dominicani norant, & coniunctione, ita vt hac parte sententia compleatur (*Si humiliauerit se contra te, à facie tua abscondet se*) actum, quod, per se sensum faciat, sequatur: *Vnanimem habebis amicitiam bonam.* quam lectionem, ei quæ vulgò recepta est, *Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, vnanimem habebis amicitiam bonam*: Iansenius enarrator præfert, *Vnanimem habebis amicitiam bonam*. Istud Græci codices non habent; Latini verò, cum Latinis expositoribus, omnes, quos quidem viderim, etiam Malmundariensis. Cæterum, quatuor tertia persona *habebit* legunt, *Vnan. habebit amic. bon.* at, imbecilliores illi, quàm vt cæteris queant præualere.

Malmundarij
scriptum vide-
tur omnino
abscondit
habuisse.

C. 6. v. 31. *Et vincula illius (Sapientiæ) alligatura salutaris.*] Quidam codices, impressi maximè, *salutis* legunt, pro *salutaris*: sed calamo exarati ferè *salutaris* habent, id quod Hentenius & Parisienses in textum transtulere. Græcè est, *καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς κλωσμά υἰακίνθινον*, quod vertunt, Et vincula illius nexus hyacinthinus. Latina exemplaria, Hunnæi tria, Q, M, A, atque alia tria antiquitate simul & integritate præstantia, Lobienfe, Leodiense & Malmundariense, habent: *Et vincula illius fila "iacinthina", alligatura salutaris.* quanquam Malmundariense, pro *alligatura, natura* scribat, quod esse opinor, id quod Rabanus habet, *nectura*. Hinc D. Iansenio fit verisimile, vertisse Interpretem iuxta Græcum, *Et vincula illius fila hyacinthina*; atque huic adiectum postea commentarium, *alligatura* leu *nectura salutaris*, qui deinceps pro genuino textu substitutus sit: *κλωσμά υἰακίνθινον*, Num. 15. d. 38., *vittam hyacinthinam* interpretantur: est ex Hebræo פתיל תבנית, quod alij filum hyacinthinum, alij vittam hyacinthinam, reddunt.

248.

iastantia o.

C. 10. v. 27. *Magnus est index, & potens est in honore: & non est maior illo qui timet Deum.*] Locum deprauatum esse, codicum varietas loquitur. Vnus legit: *Magnus est diues index & potens in honore*; duo: *Magnus est*

249.

gnus est

gnus est dives & iudex & potens in honore; vnus: Magnus est iudex & potens in honore eius; alius: Magnus est iudex, potens est in honore; tres: Magnus est iudex & potens in honore; quatuor: Magnus est iudex & potens est in honore; viginti: Magnus est iudex & potens est in honore. D. Iansenius, Gandauenſis Antistes præclariffimus, legendum arbitrat: Magnus & iudex & potens est in honore (quod, ab ea, quæ frequentior est, codicum lectio, vnus dumtaxat litteræ extritione differt) vt magnus & potens, ſicut iudex, ſubſtantiuè accipiuntur: quod, quia plerique non intellexerunt, variè locum corruptum exiſtimat. Græcorum librorum plerique legunt, *μεγας αν ης κειτης ης δυναστος δεξιαδιστε*, Megiſtan & iudex & dynaſta honorabitur: cui ſanè, probè conuenit, illa, D. Iansenio probata, lectio: ſed ea melius feliciumque, quam illuſtriſſimus S. R. E. Cardinalis D. Sirletus, in erudiſſimis ſuis in Eccleſiaſticum notationibus (quarum, Regius Architypographus, cui, excudenda magna ex parte tranſmiſſæ ſunt, nobis copiam fecit) dextera coniectatione aſſecutus eſt: *Magnas & iudex & potens est in honore*. Vox enim *μεγας αν* magnatem, ſiue primatem, propriè denotat, atque Interpres, cum frequentiffimè hoc in libro occurrat, plurali præſertim numero, ſerè *magnatem*, ſeu, quod ei familiarius videtur, *magnatum* interpretatur.

⁹ honorate
1 MS.

⁹ μεγας αν ης
κειτης ης δυνα-
στος δεξιαδισ-
τε. R.

250.
- o.
- o.
⁹ immoleſtat
1 MS.
⁹ conteris o.

Eccle. 38. c. 29
Sap. 15. b. 9.

Eccleſ. 4. d. 33

* δι Gg.
* χαεια Gg.

251.

C. II. V. 15. & 16. *Sapientia & disciplina & ſcientia legis apud Deum: dilectio & via bonorum apud ipſum. Error & tenebra peccatoribus concreata ſunt: qui autem exultant in malis, conſeſcunt in malo.* Verſus iſtos duos, multa Latina manuſcripta legunt, multa tollunt. Inter tractatores, Careniſis

Carenſis exponit; Rabanus, Lyranus, & Richelius, non agnoſcunt. Ex Græcis libris, Vaticanus poſtiorē habet *μανη ης πωβτ*, Error & tenebræ &c.; Complurēſis vtrumque; Baſileenſis, Argentoratenſis, & Venetus, neutrum. Quid igitur, addendi ne ſunt verſus iſti, an tollendi? Græcis libris, an addendi, an auferendi ſunt, nolim ego decernere: ſed, Latinum Interpretē, Græco codice, cui deſuerint, vſum fuiſſe, ac proinde nec tranſtuliffe, aduertiffe mihi videor. Noſtra enim lectiſſima manuſcripta, & quæcunque vel mediocriter excellunt, quindecim ſimul numero, minimè legunt: quibus accedunt alia duo, in quorum vno confodiuntur, in altero vacare notantur. his, D. Sirleto teſte, veruſtiſſima monaſterij Caſſinenſis exemplaria, & tria Vaticanæ Bibliothecæ, ſuffragantur. Adſtipulantur tredecim Hentenij codices, & quos ſuprà recenſuimus Tractatores. Denique, neque in antiquis libris, neque in Rabano, verſus iſtos haberi, ac proinde nec legendos eſſe, olim S. Dominici fratres in Francia annotarunt. Ex his igitur, nobis veriſimile fit, non eſſe hos verſus ab Interprete additos. D. Iansenius exiſtimat, ſtudio ſublato ab aliquibus eſſe, quod poſterior patrocinari videretur errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, aſſerentium, Deum authorem eſſe malorum animi æquè vt bonorum. Sed, cur prior ſententia, quæ huiuſmodi nihil habet, relicta non eſt? neque enim ſic altera alteri cohæret, vt commodè ſeparari nequeant. Rurſus, cur poſterior, in qua vis omnis ponitur, Græco Vaticanæ bibliothecæ codici ſola legitur? fuerint tamen Græcis è libris ſublata ſiue hac ſiue alia quacunque de cauſa (id quod non facile reiſciendum eſt) aliud porro de ſe Latina exemplaria videntur loqui. Addendum hîc eſt, ea Latina manuſcripta, à quibus leguntur hî verſus, poſtremam partem, ſerè, *Qui autem exultant in malum, conſeſcunt in mala*, legere. hæc lectio codici Græco Vaticano conformior eſt: Eis autem, qui exultant in malitia, conſeſcunt mala: altera, quæ impreſſorum ſerè librorum eſt, *Qui autem exultant in malis, conſeſcunt in malo*, Græcæ Hiſpanorum editioni ſimilior: Eis autem, qui exultant in malis, conſeſcunt malitia.

Malmunda-
rieniſi antegrav-
pho, huius loci
pagina exciſa
eſt.

C. II. V. 20. *Et neſcit quod tempus prætereat.* Malè plerique in libris excuſum eſt, quod, accentus grauis forma notatum: quandoquidem, non coniunctio, ſed adiectiuum nomen ſit, quod, ex Græcis euadit clarum *η εν οιδε τις κειρος παρελευσται*. Ex quibus etiam conijci fortalſe poſſit, præteriet Latine legendum; futurum ſcilicet indicatiui, cuiuſmodi frequenter veteres vtuntur interpretes, in præſens ſubiunctiuui, quia quod coniunctio eſſe exiſtimata eſt, mutatum.

252.

Subiungit codex Regius cum Vaticano, *αὐτόν*, quod, in Veneto & Germanici non habetur: similiter, Latinis antigraphis, quibusdam additur, *Et nescit q. t. p. illum*; quibusdam tollitur. Cæterum, in plerisque nostris integrioribus manuscriptis, Latinè haud legitur, quibus, Vaticanæ Bibliothecæ & Monasterij Cassinensis Latina exemplaria, adstipulantur. Franci Dominicani prætereundū esse signant.

Sequitur multis in libris *Et mors appropinquet* vel *appropinquat*, id quod in Rabano & multis codicibus non haberi verè Dominicani annotant. Octo ex nostris scriptis, eaque emendatiora, haud agnoscunt. In vetustissimo exemplari Basilicæ S. Pauli, & alijs plurimis Monasterij Cassinensis, Serenissimus Cardinalis Sirletus non inuenit. In Græcis antigraphis nullis legitur. Quare, illo prætermisso, legatur deinceps:

^o moriatur o *Et relinquat omnia alijs, & morietur*: sed, pro *relinquat*, substituat, quod habent meliores libri, *relinquet*: id quod Græco conforme est *καταλείψει αὐτὰ ἐτέροις καὶ ἀποθανεῖται*. Porro, quatuor ex nostris syn-cerioribus manuscriptis, Lobienſe, P, L, & mediū Plantini, omittunt *& morietur*; tantum *& relinquet omnia* alijs habent. Brugense, legit quidem *& morietur*, sed coloris alterius ac. minori coactionique littera, tum illud, tum aliquot proximè sequentes voces, ita vt facile postea additum appareat. Ex Leodiensi & Malmundariensi apographis nihil quoad hanc lectionem colligi potest, quod huic huius loci folium desit; illi, iam inde à 14° versu immutata sint ab adulteratore omnia. Dominicani notarunt, in Rabano & multis, vt non illud *Et mors appropinquet*, sic nec istud *Et moriatur*, haberi. id quod ita etiam in Rabano comperi. habeo quoque vnde suspicer Richelium non legisse. Hac igitur de re quid sentiendum sit, vtrum legendum sit *& morietur*, nec ne, pronunciare non ausim. Illorum enim exemplarium integritas, & Rabani authoritas, minimè vili pendenda est: plerisque verò, qui illud addunt, Latinos codices, tuetur Græci: ita, dubius hæreo. Cæterum, videtur illud, *& morietur*, incommodè satis positum, post *& relinquet omnia* alijs: prius enim homo moritur, quàm omnia alijs relinquat; prius certè, si non tempore, natura. Atque hinc factum existimarim, quod in Cardinalis Bessarionis codice negatio sit addita, *& non morietur*, vt ad animam respiciatur. Deinde, ad sententiam id, *Et morietur*, minimè requiritur: satis enim significatur per hoc, *& relinq. omnia alijs*, immò elegantius gratiusque ex eo intelligendum relinquitur. Fortassis igitur Interpres noster, id Græcè non habuit *καὶ ἀποθανεῖται*: nihil verò asseuerare velim. Porro, huius versus, de cuius emendatione hæctenus scripsimus, sensum, ex præclarissimorum Præfulum, Cardinalis Sirleti, & Episcopi Ianſenij,

ant, enarrationibus, perendum relinquimus: cum enim hi felicissimè id præstiterint, nos, hoc in libro, parum laboramus, vt locorum, quæ castiganda docuerimus, sensum adferamus. id quod in compluribus aliorum librorum locis conati sumus.

C. 12. v. 4. *Et impijs & peccatoribus reddet vindictam.*] Non *redde-* 253.
legendum est, sed, quod habent plerique codices, cum expositoribus, *reddet*. manifestè enim ad Deum referendum esse, id quod sequitur docet: *Custodiens eos in diem*, vel, vt multa vetera exemplaria habent, *in die vindicta*.

C. 13. v. 14. & 15. Quædam ex nostris correctioribus scriptis le- 254.
gunt: *Et subridens interrogabit te. De absconditis tuis immittis animo illius* * si 1 MS.
& conseruabit verba tua. quædam verò, ex correctioribus itidem: *Et* * in 1 MS.
subridens interrogabit te de absconditis tuis. Immittis animus illius * conserua- 2 MS.
bit verba tua. Priorem lectionem, alia nonnulla inferiora manuscri- 3 MS.
pta referunt: posteriorem complura, cum excusorum librorum ple- * & 13 MS.
risque, disertè habent. quorum pars maior, & coniunctionem præ- 4 considera-
mittit *conseruabit*, quæ & apud Lyranum, Carensem, ac Riche- bit. o.
lium, legitur. Franci Dominicani, Rabani textum secuti, priorem le-
gendi modum approbauerunt: nobis, posterior germanus viderur.
Cum enim hic, ex vocum *immittis* & *immitis* affinitate, varietas sit:
non aliunde certius dignosci vera lectio potest, quàm ex Græco
fonte, in quo hæc verborum affinitas non occurrit. Legit autem Va-
ticana Bibliothecæ Græcus codex, id quod D. Sirletus testatum
facit, *ὡς ὁ προσκλῶν ἐξετάσει τὰ κρυπτά σου. ἀνελεημόνως ὁ συντηρήσει λό-
γους σου*. Et quasi arridens exquiret occulta tua. immiti autem animo
conseruabit verba tua id quod, posteriorem statuit, cum lectione,
distinctionem. Alia Græca antigrapha, aliter quidem legunt: sed
nihil, quod priori suffragetur lectioni, habent. omnia posteriori au-
xiliantur: cæterum, eo, quo Vaticanum legit modo, aut simili planè,
Interpres verus legisse videtur. Scribit vnus ex Latinis nostris codi-
cibus: *Immittis animus illius non seruabit verba tua*, id quod ei accedit
quod Hispanorum Germanorumque Græcæ editiones habent *ἀνελε-
ημων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους*. Immitis, seu, *Immisericors est dicta non seruans*:
sed proculdubio, vt est mendosissimus, *con* in *non*, errore mutauit;
nisi aliunde monstrare quis possit, vertisse Interpretem, *Immittis animus
illius non seruabit verba*, quod ex nostris codicibus non inuenimus.
Quædam exemplaria, posteriorem quam diximus lectionem, ea ra-
tione distinguunt, qua priorem plerique: *De absconditis tuis immi-
tis animus illius conseruabit verba tua*: verum, in emendatioribus, altera
est distinctio, quam Græca scriptura probat.

255.

C. 14. v. 10. Prior versus istius pars hunc ad modum Græcè legitur, *ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερός ἐπ' ἀρτῷ*, Oculus malignus, invidus in pane. Latini plerique libri, cum Rabano Tractatore, habent: *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane*. Porro, Cardinalis Sirleti codices aliquot vetusti, & antiquum exemplar Basilicæ S. Pauli in vrbe, scribunt: *Oculus nequam & invidus non satiabitur pane*. quibus, quod ex Malmundario accepimus antigraphum, conforme est. hæc lectio, vt cōmodiore est, ita ad Græca propius manifestiūsq̄ accedit, sed, ab eo quod nostræ editionis codicibus ferè legitur, longius recedit. & solet, quod etiam aliàs annotauimus, Malmundariense exemplar à nostra editione nonnunquam discrepare. Quare, videri illa possit non esse germana editionis nostræ scriptura, vt neque altera germanam incorruptè seruare. Quid si igitur diuinatione agamus, atque hanc conijciamus veram nostræ versionis lectionem esse: *Oculus malus non satiabitur pane*: Illud enim *ad mala*, eius quod præcedit expositio fuisse videri possit (*oculus malus*, oculus ad mala .f. respiciens) itaque ex glossa in textum relatum. Id autem est *non satiabitur pane*, quod, *invidus in pane*, quomodo est Græcè. auarus namque oculus, qui non se satiat pane, hoc est, non concedit naturæ quantum satis sit cibi, panem siue cibum sibi inuidet. Nonnulli, quod animaduertent in imperfectam esse, vt se habet, vulgarem lectionem, *erigendi* vocabulum adiecerunt. hinc vnus codex habet: *Oculus malus ad mala erigitur, & non sati. pa.*; duo, maiori cum mutatione: *Oculus malus ad mala erigit, & non satia. pa.*

256.
* Et 2 MS.
- 1 MS.

Altera huius sententiæ pars Græcè est, *ὃ ἐλλίπης ἐπὶ τῆς βραδείας αὐτῷ*, Et indigus in mensa sua. Latini plerique libri habent: ** Indigens - & in tristitia erit super mensam suam*. In hac Latinorum codicum scriptura, videtur Episcopo Iansenio, iunctæ interpretationes duæ, ex Græca lectione diuersa profectæ. Nam *ἐλλίπης*, quod exemplaria legunt, *indigentem*; *ἐν λύπῃ*, quod vicinum est, *in tristitia* significat. hanc coniecturam, Rabanus Latinus Enarrator, & scripta nonnulla Latina, confirmant. Rabanus enim non aliud habet, quàm, *Et indigens erit super mensam suam*. cui accedere possit Bessarionis codex. Malmundariense verò, Lobienfe, & medium Plantini scriptum, legunt dumtaxat: *Et in tristitia erit super mensam suam*. quanquam, Lobienfi, & medio Plantini, altera manu sit additum *indigens*. Videtur igitur in vulgari Latinorum lectione superfluere, vel *indigens*, vel *in tristitia*: sed, vtrum superfluat, non facillè dixerim. Quod, cum prioris partis verbo *saturabitur*, iunximus, *pane*, quidam libri, cum Carensi & Richelio expositoribus, ad *indigens* distinguendo referunt: id quod Græca scriptura

scriptura non admittit, sicut nec Latinae Rabani & Lobienfis antigraphi lectiones.

C. 14. v. 12. *Memor esto quoniam mors non tardat.*] Librorum, alij *tardat*, alij *tardabit*, legunt. Græcè est futuro tempore *ἔσονται, tardabit*: sed Latini multi vetusti codices, quos Cardinalis, vt editionis vulgatae testes probatissimos, sequitur, *tardat* presenti tempore scribunt, quibus sanè antiquissimi quique atque emendatissimi nostri consentiunt.

Sequitur: *Et testamentum inferorum. quia demonstratum est tibi.* Quod quidam legunt, *Mors & testamentum infer.*; ex glossemate, textui additum suspicor. Est enim testamentum inferorum, mors. Pro *quia*, multa exemplaria scribunt *quod*; vnum iam: sed vetustiora verioraque, *quia* retinent; Brugenfe, Lobienfe, Leodienfe, Malmundariense, &c. Græca antigrapha non habent: *ὃ διαθήκεν ἔδωκε ἔχ' ὑπεδέχθη σοι*, Et testamentum inferni non ostensum est tibi.

Subiungitur Latinis in libris, *Testamentum enim huius mundi, morte morietur.* Libri nonnulli, *ἡ morte morietur*, huic *mortem operatur*, mutant, contra castigatiorū codicum, expositorum item, & Græcorum exemplarium, fidem. Mutationi faciliorem fortasse locum dedit, quod lectum fuerit *morte moriatur*, quo modo vnum ex Hunnæi manuscriptis habet. Porro, Græca exemplaria, sententiam hanc, non hoc loco legunt, sed infra decimo octauo versu, continuo post illud, *Omnis caro sicut vestimentum*, seu, quod nos habemus, *sicut factum veterascit*: *ἢ ὃ διαθήκεν ἢ ἐπ' αὐτῷ*, *θανάτω ἐπιθανῆ*, quod est, Testamentum enim quod à sæculo, morte morieris. alij transferunt, morte morietur; potius vox exigat, moriatur. Eodem, quo Græci codices, loco, D. Augustinus sententiã hanc habuit, id quod ex 27. cap. libri 16. De ciuitate Dei, & duodecimo sexti in Iulianum, amplissimus Cardinalis Sirletus, qua est industria, obseruauit.

C. 15. v. 1. *Qui timet Deum, faciet bona.* Sic Latina manuscripta, cum impressis codicibus, nō pauca legunt. Porro, quatuor Parisiensium, duodecim nostra, & quatuordecim Hentenij exemplaria, *Qui timet Deum, faciet illud*, habent. Similis est in Græcis libris varietas. Basileensis anni 1550, & Argentoratensis anni 1526, *ποιήσει ἀγαθόν, faciet bonum*, scribunt; Vaticanus & Aldinus, *ποιήσει ἀπὸ, faciet illud* (Argentoratensem, ab Aldino, ex quo, vt existimo, expressus est, discrepare demiror) Complutensis, & ex eo Regius, *ποιήσει ἀπὸ, faciet illa*. Caterum, hoc perspicuum est, quæ integritate præcellunt Græca antigrapha, posteriori suffragari lectioni, *Qui t. D. faciet illud*, cui etiam

Rabanus eodē
legis eiusdem
capitū loco.

volunt præstantiora pleraque omnia quæ habemus, Latina vulgatæ editionis scripta; quorum, quæ antiquissima sunt, non hinc caput inchoant, quinimo in medio id legunt, capitū, quod 42^m numerant. Eidem lectioni tractatores adstipulantur, Rabanus, Lyranus, Carenfis, Richelius. quanquam Carensis & alterius meminerit. Illam præterea Dominicani probant, quorum sunt hæc in notationibus verba: Rabanus & antiqui *faciet illud*, subauditur, quod dixi superius, & sic adheret præcedentibus. Sed quia in Ecclesia hîc incipit lectio pro epistola, mutatur verbum, & dicitur, *faciet bona*. sed, propter vsum Ecclesiæ, non est mutandus textus Bibliæ. Hactenus Dominicani, quorum sententiæ haud ægrè subscripserim.

Epistola in se-
cundo die S. Li-
wannis Euan-
gelista mitum
est: Qui ti-
met Deum
faciet bona.

259.

* missa habet
exemplaria
quedam, Card.
Sirlato test.

C. 15. v. 9. *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quia non est à Domino missus, quoniam à Deo profecta est sapientia.* Mediam versus partem quia non est à Domino missus, multa scripta exemplaria, cum Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, & Richelio, legunt. Multi verò impressi codices, atque inter eos Moguntinus anno 1472, & Coloniensis anno 1479. excusus, cum S. Augustini speculo, demunt. his autem, non vniuersa refragantur manuscripta, quinimo lectissima, Parisiensium quatuor, atque octo nostra, cum aliis duobus minùs accuratis, eundem ad modum tollunt; dumtaxat, *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam à Deo profecta est sapientia*, scribunt. Græcorum antigraphorum lectio est, ἡ ἐκ θεοῦ ἀντὶ ἐν σοφίᾳ ἀμαρτανῶν, ὅτι ἡ παρά κυρίου ἀπέσῳλη*. vnde non obscure colligitur, Latinis libris alterum horum superfluere, vel, *Quia non est à Domino missus, vel Quoniam à Deo profecta est sapientia*. Videntur enim hæc, duæ posterioris partis interpretationes esse. & quidem, si Græca spectes, vt nunc leguntur, verba, id potius redundare censeas, *Quoniam à Deo profecta est sapientia*: est enim illorum interpretatio, Non speciosa laus in ore peccatoris, quia non à Domino missus est, aut missa est. Verum, si Latina respicias exemplaria, alterum iudices transfodiendum *Quia non est à Domino missus*. hinc Hentenius & Parisienses textu id pepulere, quibus certè emendatiora nostra manuscripta adstipulantur. Verisimile est igitur Interpretem Græcè paulò aliter legisse: Fortassis, negatione demta, habuit ὅτι παρά κυρίου ἀπέσῳλη, & sapientiam subaudiuit; cuius celebratio & prædicatio, laudis nomine intelligitur.

In exemplari
A notato
transfixum est.

* ἀντὶ δ.

260.

C. 15. v. 16. *Si volueris mandata seruare, conseruabunt te.* Plerique, atque inter eos emendatiores codices, Rabani textu suffragante, *seruare*, scribunt, præpositione addita, *conseruare*. cui, nonnulli subiungunt & (*& conseruabunt te*) quod quidem pro *etiam* sumtum nō malè conue-

conuenit, sed in castigatioribus non exstat. In Malmundarij scripto & S. Augustini speculo, *conseruare* profus tollitur, hunc in modum: *Si volueris mandata conseruabunt te*. Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho legitur; prout notatum habemus; ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολάς. Si volueris conseruare mandata. Alijs Græcis exemplaribus est ἐὰν θέλῃς συντηρῆσεις ἐντολάς, Si volueris cōseruabis mandata. ad quem modum D. Augustinus citat, libri De gratia & libero arbitrio, capitibus, secundo, decimoquinto, & decimosexto.

Sequitur: *Et in perpetuum fidem placitam facere*. Complura exemplaria, tum scripta tum impressa, cum Hugone Carensi, *fidem placitam seruare*, habent: sed *facere* legendum esse, Augustini speculum, Rabani textus, & veriora manuscripta, docent. Parisienses quatuor; nos, quatuordecim obseruauimus. Consentiūt his Græci libri, quorum lectio est: ἡ πίστιν ποιῆσαι ἐσθουλῆς, Et fidem facere beneplaciti. Rectè igitur Franci Dominicani, & Doctor Hentenius, etiam ipse S. Dominici, cuius hodie solennis agitur dies, frater, *facere*, germanam Interpretis scripturam esse censuerunt hinc verò perspicuum euadit, errasse eos, qui, aut *fidem placitam seruabunt*, aut *fidem placitam facient*, correxerunt. D. Augustinus, libri De gratia & libero arbitrio secundo capite, non aliud legit, quàm *& fidem bonam placiti*.

Ex proximi versus initio, obiter id notandum, perperam nonnullis legi: *Apposui tibi aquam & ignem*, prima videlicet præteriti persona: cum probatissimi quique codices, Enarratoribus Græcisque antigraphis conspirantibus, tertia constanter persona scribant: *Apposuit tibi aquam & ignem*.

261.

* ignem &
aquam
MS. G.

C. 17. v. 26. *Non demoreris in errore impiorum.* Id quod sequitur *Ante mortem consistere*, duo Hentenij & duo Parisiensium manuscripta, tollunt; ex nostris quoque duo, Malmundariense & Plantini medium, similiter auferunt: cætera autem vniuersa addunt. Rabanus an agnouerit, dubitare possit, qui commentarium eius consideret: continuò namque, ab eo, *Non demoreris in errore impiorum*, transit ad id, *A mortuo quasi nihil, &c.* Porro Dionysius, Hugo, & Nicolaus, inferiores tractatores, enarrant manifestè. Græci libri his verbis non legunt: habent verò quiddam quod sententia conueniat, nempe, ἡ ἄριστον, vel, vt est in Regio & Aldino, ἡ ἀριστὶς αἰνέσῳ ἐν ἄδου; Altissimum quis laudabit in inferno? Subiungitur, ἀντὶ ζώντων ἡ διδόντων ἀνδομολόγησιν: id quod nos versu proximè præcedenti habuimus, *In partes vade seculi sancti. Cum viuus & dantibus confessionem Deo*. Multum, hoc loco, Latini codices, à Græcis, discrepant.

262.

Dil. Ge. 6.

Sequi-

2 MS.

263. Sequitur in 26. versu: *A mortuo quasi nihil perit confessio*. *Confessionis* vocabulum, complura exemplaria, expositoribus Carenfi & Richelio conformiter, addunt. Addunt & Græci codices *ὁ δὲ νεκρὸς ὡς μὴ ᾔδῃ τὸ πῶς ἐξουλοῦσθαι*, *A mortuo* tanquam non existente perit confessio. Addit denique S. Augustinus, qui frequenter hunc locum his verbis citat: *A mortuo quasi qui non sit perit confessio*. Cæterum, tria Parisiensium Latina antigrapha, nouem Hentenij, & vndecim nostra, *confessio* omittunt: tantum, *A mortuo* legunt, *quasi nihil perit*. & ex nostris quidem, quod verè dicere possumus, antiquitate atque integritate spectatiora. His Rabanus ad stipulari videtur: nana & si textus, quem ex Colinae editione habemus, adijciat; aliud commentarius docere videtur. subaudit enim imperfectæ sententiæ; quantum intelligo; humanæ gloriæ pompam: morari in errore impiorum certa est perditio hominum: quia post finem præsentis vitæ in nihilum deputabitur omnis pompa humanæ gloriæ. Franci Dominicani, & Rabani simul & antiquorum codicum fide, eam de qua agimus *confessionis* vocem sustulerunt. id enim in suis ad calcem notationibus testatum reliquerunt, verbis his: *Quasi nihil perit* intelligi debet *confessio*, sed non est de textu, quia Rabanus & antiqui non habent: & subauditur ex verbo præcedenti, *Ante mortem consistere*, vel sequenti, *Consistebis viuens*. Hæc Dominicani, quorum est sententia, non quidem legendum, sed subaudiendum esse, *confessio*. Subaudit id etiam Lyranus: *A mortuo quasi nihil perit*, scilicet, *confessio*, inquit.

264. C. 18. v. 14. *Misereatur excipiens doctrinam miserationis, & qui festinant in iudiciis eius*.] Græcè versus iste longè aliter legitur *τὸς ἐκδεχόμενος παιδείαν ἐλεεί, ἢ τὸς καταπρόδοντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτῶ*, quod est, excipientes disciplinam misereatur (Deus) & festinantes ad iudicia sua. Videri itaque possit Latine scribendum, vel, *Misereatur excipientes doctrinam miserationis, & qui festinant in iudiciis eius*, vel *miseretur excipientis doct. mis. & qui festinat in iudic. eius*. Priori modo suffragantur tria manuscripta Latina, cum impressis tribus, quæ *miserator*; atque alia tria, quæ *miseratur*, habent. Pro posteriori facit *miseretur*, quod in exemplaribus quatuor, & *festinat*, quod in multis bonis codicibus, inuenimus. Immo verò in Isidori Clarij Bibliis, absque mutati textus nota, ad eum planè modum reperimus: *Misereatur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudiciis eius*. Quinetiam Rabani textus, & quædam D. Iansenij scripta, eo ipso legunt modo. Cæterum, an ita Rabanus legerit, meritò ambigat, qui commentarium eius consuluerit. Horratur, ait, eos, qui doctrinam Euangelicam, in qua gratia prædicatur, accipiunt, vt ipsi misericordiam proximis

o.
perijt
MS.
confiteri
2 MS.
tanquam
velut.
In Psal. 113.
rursus in Ps.
138. & alius
in locis.
Di. l. G. o. l.

festinat 19.
MS. R.
cuis 2 MS.
cuis o.

cuis Rabani
textus.

proximis suis impendant, & festinent iudicij diem misericordiæ operibus præuenire. ea quæ ei potius conueniunt lectioni quam ab initio produximus, *Misereatur excipiens do. mi. & qui festinant*, vel *festinat*, in iud. eius. quam, vt pote vulgarem, etiam inferiores, Lyranus, Carenfis, & Richelius, exponunt.

C. 21. v. 5. *Obiurgatio & iniurie annullabunt substantiam*. Hunc ad modum habent nostra pleraque vulgatæ editionis exemplaria, cum expositoribus, Lyrano, Carenfi, & Richelio. Cæterum, Malmundariense, Lobienfe, & Plantini medium, legunt: *Cataplectatio & iniurie annullabunt substantiam*; pro *obiurgatio, cataplectatio* habent, Rabano similiter. In alia editione, inquit Rabanus, legitur *Obiurgatio & iniurie annullabunt substantiam*. Interlinearis glossæ author: Alia, dicit, translatio, *cataplectatio*, id est, conuiuium. Sed alij ex codicibus nostris vtrumque scribunt; quatuor, hac ratione: " *Cataplectatio & iniurie obiurgatio annul. subst.* duo meliùs ista *Cataplectatio, obiurgatio, & iniurie, ann. subst.* Vtrumque verò iungendum non esse, satis est manifestum: sed vtrum germanum nostræ versionis esse censendum sit, mihi obscurius est. Adferam quæ Dominicani annotarunt, tamen si non absque erroribus scripta esse existimem. Rabanus, aiunt, & antiqui, *Cataplectatio & iniurie obiurgatio annullabunt substantiam*: & dicit Rabanus, quod *cataplectatio* interpretatur conuiuium, sicut est inter lineas librorum glossatorum: sed, propter negligentiam legentium, expositio prolittera remansit in textu. hæc illi, vt in nostro ea sunt codice. Verùm, non iungit vtrumque Rabanus, *Cataplectatio & obiurgatio*, quod luce meridiana clarius est: nec iungunt vtrumque antiquiores nostri libri; vt neque illorum textus, qui, supra *obiurgatio*, vel *cataplectatio* notat. Adhæc, pro *cataplectatio*, in nullis exemplaribus conuiuium legi: quanquam facilè crediderim, Rabanum ita esse interpretatum, & malè, in Parisiensis editione, iunctum esse, *id est conuiuium*, superioris versus commetario. Videntur itaque id Dominicani significare voluisse, Rabanum & antiquos codices *cataplectatio* legere; fuisse autem, inter lineas, expositionis gratia, *obiurgatio* scriptum, atque ita tandem pro *cataplectatio* substitutum. Inter Lobienfis codicis lineas est, vel *obiurgatio*. Porro rectè expositum fuit *cataplectatio*, siue nostræ siue alterius sit editionis, *obiurgatio*: id enim vox, à qua formatum fuit, *καταπρόδος*, quæ est Græcè, significat, tamen si malint quidam concertationem reddere.

Sequitur *Et domus quæ nimis locuples est, annullabitur superbia*, sic *substantia superbi eradicabitur*. Græcè, horum loco non aliud est, quam,

Richelius.

265.
adnihilabunt MSg.

adnihilabunt Pl. m.

1 MS.
Complectatio o.

266.
victus o.
o.
nimie MS.
antiquora.
minimè o
locuples.
multiplex
superbi
Quintel.
o. * sua
superbia

ἡ ὑπερηφάνου
R.
superbo-
rum R.

quàm, ἕως οἴκῳ ὑπερηφάνου ἑρημώσθη, Sic domus superbi defolabitur. Quare, D. Ianfenio probabile est, duas partes, quæ sunt in illa Latinorum codicum lectione, ex versionibus diuersis connexas. id quod & nobis, non ex Græcis tantum libris, fit verisimile. Rabani textus ordine inuerso legit: Sic substantia superbia eradicabitur, & domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia. quo etiam ordine legendum, in codice A littera insignito, notatum est. Rabani commentarius, hoc tantum explicare videtur, Et domus quæ nimis locuples est, annullabitur superbia. Iuxta historiam, habet, facilis est sensus, quia, vbi contentiones & iniuriæ excrescunt, ibi minuetur & decrescet substantia, & tota domus possessio annullata deficiet, discordantium superbia. Inter superbos enim semper iurgia sunt; vbi autem præualet hominum dissensio, ibi continuò sequetur rerum suarum defectio. Malmundarij liber id solum habet: Sic substantia superbia eradicabitur. Altera quidem pars in margine annotata est, sed alio caractere, atque ita, vt illi parti subijcienda signetur, quæ textum occupat. Ex his verisimile nobis fit, alterum dumtaxat ab Interprete scriptum, vel, Et domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia; vel, Sic substantia superbia eradicabitur. Vtra verò eius sit translatio, difficulter dixerim. Illa tamen, & domus quæ &c., eo potius eius esse videtur, quòd plerisque in libris priorem occupet locum, quodque Græcam vocem ἑρημῶσθη annullare reddat, alteri versus parti Obiurg. & in. annullabunt substantiam, conformiter. nam & ibi est ἑρημώσθη.

267.
narrat
4 MS.
enumerat
2 MS.
dicit
5 MS.
διηγέμενος
Gg.
dicit fuerit,
mutato accètu,
ppet.

C. 22. v. 9. Cum dormiente loquitur qui enarrat stulto sapientiam, & in fine narrationis dicit: Quis est hic? Tria Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o., Tria nostra Brug. Leod. O., sexque Hentenij, legunt tantummodo hoc: Qui enumerat stulto, & in fine dicit, quis est hic? Græci codices habent διηγέται νουάζοντι ὁ διηγέμενος μωρῶ, ἢ ἐπὶ συντελείᾳ ἔρει, τί ἔστιν; Narrat dormitanti qui narrat stulto, & in fine dicit, Quid est? Prior itaque lectio, prima sui parte, Græco conformis est: addit enim, quod additur Græcè, Cum dormiente loquitur. Posterior verò, in cæteris similibus: omittit enim, quæ omittuntur Græcè, sapientiam & narrationis, ea quæ eiusmodi sunt, vt ex commentario in textum irrepsisse videri possint. In plerisque Latinis libris est prior legendi modus; in quibusdam integritate præstantibus, posterior. priorem secuti sunt, Lyranus, Carenis, & Richelius: posterior, his longè antiquior, Rabanus. hæc, posterior inquam, si vera est scriptura; id quod Græcè est Cum dormiente loquitur, aut simile aliquid, videtur ex superiori versu subaudiendum, aut, hic versus, superiori coniungendus. habet superior versus, octauus numero, hunc in modum: Qui enarrat:

enarrat verbum non audienti, quasi qui excitat dormientem de graui somno; cuius prior pars, Græcè non legitur, nisi fortè his verbis, quæ iam antè pronulimus, eo quo, in Græcis codicibus sunt, loco, διηγέμενος νουάζοντι. Videri certè Interpres possit, verba ista, quæ ab alio translata sint Cum dormiente loquitur, ipse veruisse Qui narrat verbum non attendenti, vel, non audienti (per νουάζοντα namque seu dormitantem, haud malè non attendens intelligatur) atque eo ea loco habuisse, quo nos id legimus Qui narrat ver. n. a. hoc est, ante ἐξείρεον καθύπνουται ἐν βασιλειᾷ ὑπνῶν Excitans dormientem de graui somno. id quod Græci hodie codices septimo subiungunt versui, ordine, nescio an aptissimo συγκολλῶν ὁ ἑσπρον ὁ διδάσκων μωρῶν, ἐξείρεον, vel, ἢ ἐξείρει καθ. ἐν βασιλειᾷ. sequitur διηγέμενος, vel, διηγέται νουάζοντι ὁ διηγέμενος, & cætera vt superius citata sunt. Non mirum itaque fuerit, nihil aliud nono versu dedisse Interpretem, quàm Qui enumerat stulto, & in fine dicit, Quis est hic? qui nihil præterea habuerit.

attendenti
7 MS. Rab.
ἐξείρει
καθύπνουται
R.
& excitat
dormientes
R.

C. 22. v. 10. Supra mortuum plora, defecit enim lux eius: & supra fatuum plora, defecit enim sensu. Emendatiores codices legunt, non, vna versus parte defecit; sed, aut vtraque defecit, aut vtraque defecit. Exemplaria, Brugense, Leodienfe, Lobienfe, O, & P, quæ sunt inter nostra præcipua, vtrouque, cum Augustini Speculo & Rabani textu, defecit habent. Græca verò antigrapha defecit, scribunt ἐξέλιπε γὰρ φῶς. ἐξέλιπε γὰρ σύνεσις.

268.
Super
4 MS.
deficit Ve-
nera Biblia.
ei Augustini
speculum,
super
7 MS.
defecit
Venet.
σύνεσιν Gg.
269.
ei Augustini
specul.

Altera hoc loco varietas est, quòd quidam codices sensu, quidam sensus, quidam sensus eius habeant. Sensus habent scripta Brugense & P; sensus Leodienfe & H; sensus eius, cum Rabani textu, Lobienfe & O. Græcæ editiones Aldi & Germanorum scribunt σύνεσιν, id quod, & subaudito, primæ adstipulatur lectioni; Hispanorum σύνεσις, quod secundæ consonat. Tertiæ non est quæ consentiat Græca lectio: Græcis enim, vt priori versus parte non est pronomen eius, ita nec posteriori. Hentenius & Parisienses tertiam lectionem primæ commutarunt: ego quoque, etiam secundæ primam, quòd in pluribus sit bonis libris, libenter prætulim.

C. 22. v. 19. Loramentum ligneum colligatum fundamento edificij non dissoluetur. Rectè confodit Hentenius aduerbium, quod multis libris additum est, sicut: Sicut loramentum. nam legendum non esse, etsi subaudiendum sit, castigatissimi codices, exemplaribus Græcis conspirantibus, docent. Porro, loramentum ligneum, id est, iugamentum ligneum seu colligatio lignorum. Græcè est ἰμάτωσις ἑυλίη. Ei quod sequitur, quidam correctiorum librorum addunt in præpositionem,

270.
ornamen-
tum o.
leuamen-
tum o.
dissoluitur
8 MS.
ἰμάτωσις o

Colligatum in fundamento adificij, quidam, quibus magis fido, demunt. Senfus idem esse possit, siue adiecta, siue subtracta fuerit, *Colligatum in fundamento ad.*, supra fundamentum *ad.* *Colligatum fundamento ad.*, iunctum fundamento, vt basi, cui superstructum innitatur. Græcè est ἐπιθεμένον ἐπὶ θεμελίῳ, ἐν συστοιμίῳ ἢ διαλυθῆσε, Illigatū in adificium, in concussione non dissoluetur. Altera comparationis pars *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilij*, totidem verbis Græcè legitur, ἕως καρδία ἐνεργεῖται ἐπὶ διανοήματι & βουλῆς. Porro sequitur Græcè, ἐν παντί καρδίῳ φείβω ἢ δειλιάσει, In omni tempore metu non formidabit. id quod nos proximo versu, duabus vocibus interiectis, hunc ad modum legimus: * *Cogitatus - sensati in omni tempore vel metu non deprauabitur.* Quidam libri vel coniunctionem, Græco conformiter, omittunt: verum eam in lectissimis quibusque exemplaribus reperi, quam Glossematici, Lyranus & Carensis, non malè pro *etiam* exposuerunt. Duas illas, quas Latini interijciunt, voces, Græci deinceps legunt, hoc modo atq. hac sententia, καρδία ἠδ' εὐσεμνὴ ἐπὶ διανοήματι συνέσται, ὡς κῆρυξ & φάσματος ἐπὶ πύλαι ξυσσῆ, Cor firmatum in cogitatu sensato, sicut ornatus arenosus in pariete polito. sic enim distinguunt Græci codices emendatiores. Quidam sic interpungunt, vt posteriorem partem ad sequentia referant, quod fit Latinis in libris. Porro, quidam Latinorum librorum, cum Nicolao Lyrano, posteriore illam partem, è Græco ad verbum translatum, scribunt, continuo post *deprauabitur*, ita vt vicesimum primum versum inchoet, hunc in modum: *Sicut ornatus arenosus in pariete lymvido, & sicut palea in excelsis & cæmenta siue impensa &c.* quidam, cum Carensi & Richelio, vicesimosecundo versui subiungunt, hoc pacto: *Sicut orn. ar. in par. lymvido, sic & cor trepidum.* quidam, omnino non legunt. Sunt verò ij qui omnino non legunt, inter nostros & Parisiensium codices, integerrimi. Brug. Leod. O. P. Pl. M. Di. o. l. Ge. o. l. Mirum autem videri non debet, verba ista, quæ Græcis exemplaribus constanter adduntur, emendatissimis codicibus haud legi: Interpret enim, quod fit verisimile, non hæc ex Græco reddidit: sed, quod verterunt alij: *Sicut ornatus arenosus in pariete lymvido*, ipse transtulit, sensum quem intellexit, potius quàm verba secutus, *Sicut cæmenta siue impensa.* Id, quia non intellexerunt quidam, libris nostris deesse existimarunt, quod Græcè legitur ὡς κῆρυξ & φάσματος ἐπὶ πύλαι ξυσσῆ. Itaque addiderunt, quod verba illa Græca sonant, *Sicut or. ar. in par. lymvido.* Cæterum, Doctor Hentenius, cum Parisiensium, tum suis, haud dubiè, nixus veteribus exemplaribus, ex textu id in marginem, superfluum iudicans, expulit. Parisienses, nec margine quidem dignati sunt. Horum igitur verosimillima sententia, omittendum id est vicesimo primo versu,

- 99.
* V. 20. "co-
gitatio 2 MS
- o.
* motu o.
* diavias 99.
- 99.
* parietis po-
litu 99.

versu, nec addendum vicesimo tertio. Incipit ergo 21. versus: *Sicut palea in excelsis, & cæmenta siue impensa.* Clarius & Parisienses *palea* ^{excelsis} ^{MS. G.} mutarunt in *pali*, & Parisienses quidem ex antiquis codicibus, Dionysij lato, Germani oblongo & lato. Inter nostra in manuscripta, Plantini medium hoc modo legit: *Lobienſe legiſſe viderur.* Cui legendi modo Græca suffragantur: *χάεγνος ἐπὶ μὲν ὄρει: χάεγνος*, palos, non paleas significat. canbas vertit quidam. *Et cæmenta siue impensa.* constructio arenacea. perperam legunt, vnus codex *cæmenta impensa*; alter *cæmenta immensa*. Obseruandum etiam hic est, Interpretem, alio id loco, aut legiſſe, aut poſuiſſe, ὡς κῆρυξ & φάσματος, quam Græci codices habeant.

Sequitur: *Posita contra faciem venti non permanebunt.* Scriptoris negligetia omiſſum est in Leodiensi scripto *venti* nomen. Subiungitur in duobus codicibus, Hunnæi vno, Plantini altero, *Et cor confirmatum in cogitationibus sensus non turbabitur*: id quod non est huius loci. altera est eius quod præcessit versio. Mirum in modum locus iste aliarum versionum admittione corruptus est. Illo itaque prætermiſſo, legatur: * *Sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet*, vel, quod est in emendatis quibusdam codicibus, *resistit*. Addunt hic codices illi duo Hunnæi & Plantini, cum aliis aliquot, *in omni tempore*. id quod omiserant, ex ea quam superius adiecerant, versione.

Subsequitur continuo Græcis in libris: *Pungens oculum &c.* In Latinis autem versus vnus interponitur, qui hunc habet ad modum: * *Sicut cor trepidum in cogitatione fatui, omni tempore non metuet: sic & qui in præceptis Dei permanet semper.* his præponunt exemplaria quædam, quod antè notauimus, erratica illa verba *Sicut ornatus arenosus in pariete lymvido.* Atque hoc primum loco, quo, & à Rabano leguntur, & minùs versionem nostram turbant, existimarim fuisse addita; postea verò in alterum, quem diximus, locum translata, quod ibi in Græcis scribantur libris. Atqui, emendatioribus, quos habemus, Græcorum libris, conformiùs, illi iuncta fuissent *cogitatus sensati: Cogitatus sensati, sicut or. aren. in par. lymvido.* Porro, vt ex altera translatione nostræ ea adiecta sunt: ita & quæ sequuntur vicesimo tertio versu, quo primum editioni nostræ adscripta fuisse arbitror, ex altera videntur versione sumpta. Illud enim in primis, *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*, idem vnum cum eo est, quod nobis præcessit: *Sic & cor timidum in cogitatione stulti.* Doleo, Malmundariensi codici, qui nos, vix dubito, plurimum hoc in loco iuuiſſet, huius & aliquot sequentium capitum quaternionem deesse. Cæterum, in sericato Atratenſis

* excelsis MS. G.
A.
* Pl. ang.
* V. 21.
* timidi o.
* V. 21.
* Sic & MS.
* plerique, R.
* Sic i MS.
* trepidum o.

batensis Collegij libro, id inuenio non legi, quod adiectitium esse arbitror, Sic & cor trepidum in cogitatione fatui. Probabile est, id, simul cum eo Sicut orna. aren. in par. lym., vt ei responderet, adiectum fuisse. Quod subnectitur *Omni tempore non metuet*, id est quod antecessit: *In omni tempore vel metu non deprauabitur*; sed hoc quidem, ex ea videtur Græca lectione translatum, quæ in Hispanicis Biblijs est, εν παντι κειρω φιδωει δειλιάσει; illud autem ex ea quæ in Germanicis, εν κειρω φιδωει δειλιάσει. Quod postremò additur: *Sic & qui in præceptis Dei permanet semper*, quid aliud est, quàm illius expositio, *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilij*, vel huius *Cor firmatum in cogitatu sensato*? Itaque videntur hæc meritò iugulari & præteriri posse, vt pote præcedentium, ex translationibus alijs aut explicationibus, repetitiones, quæ nec aptè quidem coherant. Istud enim *omni tempore non metuet*, si ei iunxeris quod præcedit, sententiam habebis, illi quòd proximè antecedit, quodque solida est lectionis, planè contrarium; aut, si, quod nonnulli codices, negationem demseris, omnino eandem. Ei verò quod sequitur, non commodè hæret, propter τὸ *Sic &*, quod quidam legunt *Sed &*. poterit tamè qualiter qualiter iungi, si & omiseris, quod nonnulli codices prætermittunt, *Sic*, vel, *Sed qui in præceptis Dei permanet semper, pungens oculum &c.* Sunt verò exemplaria nonnulla, quæ interpungendo referendum eò no- tent, tametsi *sic &* legant; clarissimè, Bessarionis, Brugense, F. Sericatus Atrebatensis Collegij liber, qui omittit id *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*, habet quod sequitur: *Et in omni tempore non metuet, qui in præceptis Dei permanet semper.* hunc librù liceat sequi, si non, omnia prætermittenda videantur. Rabanus legit, *Sed qui in præceptis Dei permanet semper, pungens oculum &c.* illud, sequentibus copulat, vt & post eum scripta quædam: præcedentia autem sibi mutuo, cui hac in parte Lyra, Caro, & Richel consentiunt, necit.

2 MS. m. minuit Cariss.

si 1 MS. si non 1 MS.

272. in mensæ MS. antiqua. vniuersæ o. 1 MS. κειρω φιδωει Gg. Et ego Gg.

C. 24. v. 40. & 41. *Ego sapientia effudi flumina. ego quasi trames aque immense de fluuio. ego quasi fluuius Dorix.* Horum, quæ Latinis libris leguntur, loco, Græci hoc solum habent "εγω" η σοφία ως διωρυξ ποταμῦς Ego sapientia quasi Dioryx de fluuio. Cuius sententiæ, videntur, in illa Latinorum codicum lectione, duæ interpretationes connexæ. vna, *Ego quasi trames aque immense de fluuio.* non enim scribendum est, quod quidam in mensæ; nec, quod alij, *desluo.* Dioryx appellatiuum Græcis nomen est, quod fossam, alueum, & riuum denotat: vnde, *trames aque* hâc redditum est. Altera interpretatio: *Ego quasi fluuius Dorix*, vel quomodo legendum fortassis est, *Dioryx*. In hac, *Dioryx* pro proprio nomine acceptum est, ideoque vox Græca relicta. perperam enim *vorax* habent quidam, vnus Parisiensium & duo

duo nostri codices Ge. l. Pl. m. E. Lobienfè exemplar *Dorax* scribit: hinc verisimile est factum *vorax*. Coniecisse videntur quidam, legendum *ego quasi dioryx à fluuio*: verùm probabile est, eum qui proprium nomen esse *Dioryx* intellexit, verisimè, vt habent libri, *Ego quasi fluuius doryx* vel *Dioryx*: Itaque duæ hîc iunctæ sunt eiusdem Græcæ sententiæ translationes, quas, non est vero simile ab eodem nostro interprete simul profectas; sed alteram ex alterius versione additam. Existimarim autem prioris, quæ melior est, potiùs quàm posterioris, Interpretem nostrum authorem esse: nam, 43 versu proximo, vocem *διωρυξ* *tramitem* reddit, vt hoc loco est reddita: *Et ecce factus est mihi trames abundans*, quod est Græcè, ἰδὲ ἐγένετό μοι ἡ διωρυξ εἰς ποταμὸν. Et ecce facta est mihi Dioryx, siue fossa, in fluuium. Notandum hîc obiter duximus, sententias aliquot, quas, in huius capituli margine, signauimus Græcè non legi, vix dubium, quin Græca Interpretis exemplaria habuerint. Ex quarum numero eâne censenda sit, quæ quadragesimo versu scribitur, *Ego sapientia effudi flumina*, alijs indicandum relinquimus.

C. 27. v. 7. *Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius; sic verbum ex cogitatu cordis hominis.*] Prius similitudinis membrum legunt Græci libri hunc in modum: *Sicut rusticationem de ligno ostendit fructus illius.* γὰρ ἄριστον ἔβλεπε ἐκφαίνει ὁ κερπὶς αὐτοῦ. quod clariùs veritè quidam: Cultum arboris indicat fructus eius. Nosfram lectionem Carenfîs κερπὶς ἵππελ- λων intellit.

273. lignis o. fructus 1 MS. illis o. ἔβλεπε Gg.

In altero membro, Latinorum exemplarium alia *cordis* habent, alia *cor*. Græcè est, ἡ τῶν λόγων ἐν θυμῷ καὶ ἡ καρδίας ἀνθρώπου. καρδίας, & secundi casus esse potest, & quarti; sed huius quidem, plurali; illius autem, singulari numero. Secundo casu intellexisse Interpretem, veriores codices, ad stipulantibus Nicolao Lyrano & Dionysio Richelio, credi volunt: quanquam dilucidior esset, quem Carenfîs explicat, quartus casus. Leodiensè manuscriptum habuisse videtur: *Sic verbum excogitatus cordis hominis.* id quod, vt Interprete non indignum est, ita, Græcis verbis cõformius. possit certè in scriptis haud paucis, vt est multorum arcta scriptura, verbo vnico *excogitatu* legi, quomodo in Moguntina & Coloniensi * editionibus, excusum est. Rabani textus legit: *Sic verbum excogitatum hominis cor*, nescio, an syncerè, æquè, vt clarè.

καρδίας Ra. ἐν καρδίᾳ Ra. Ita animum hominis mediatatus sermo. declarat.

*Anni 1479.

C. 31. v. 10. *Quis probatus est in illo, & perfectus est, & erit illi gloria aterna.*] Quod multi codices legunt, *Qui probatus est*, meritò correxit Hentenius, *Quis probatus est.* sic enim scribunt complura venerandæ integritatis atque antiquitatis exemplaria, cum Augustini speculo, Rabani

274. Rab.

Rabani textu, & Græcis libris τῆς ἐδουμάδου ἐν ἀπτό; Ei quod sequitur, *Et perfectus est*, codices haud pauci inuentus addunt: *Et perfectus inuentus est*. Id quod Hentenius eidem de causis, textu rectè pepulit. Septem nostra spectatissimæ fidei Latina scripta, cum Augustini (speculo & textu Rabani, omittunt. Græca exemplaria id tantum habent: καὶ ἐτελειώθη, quod est, vt Latinè habemus, & *perfectus est*. Porro, vt Græcis verbum est, non nomen, ἐτελειώθη; sic & Latinis, *perfectus est*. id. autem per nomen commodè exponatur, *perfectus inuentus est*. Postremæ parti, *Et erit illi gloria aeterna*, manuscripta lectissima, Brungenſe, Leodiensē, & P. cum aliis quatuor vulgaribus, & primis Chalcographorum editionibus Moguntina & Colonienſi, in præpositionem adiungunt, hoc pacto: *Et erit illi in gloria aeterna*. id quod, Malmundarij exemplar, cum aliis duobus ætate inferioribus, legit: *Et erit illi in gloriam aeternam*. Græca Aldi & Germanorum Biblia habent, καὶ ἔσται εἰς κλύχισιν. Et sit in gloriam, seu gloriationem; Hispanorum, καὶ ἔσται εἰς κλύχισμα, Et erit in glo.; Vaticanæ bibliothecæ, καὶ ἔσται ἀπτό εἰς κλύχ. Et erit illi in glo. Græci itaque libri, etsi variè nonnihil scribant, concorditer tamē in præpositionē legunt, quam proinde & Latinis libris, qui careant, adscribendā arbitror, siue subsequente sexto casu *gloria aeterna*, siue, qui saltem intelligendus videtur, quarto, *gloriam aeternam*.

275.

C. 31. v. 15. *Idē ab omni facie sua lachrymabitur.*] Pronomen *sua*, quod ferè addunt Latini codices, Græci haud legunt, διὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς προσώπου δεκρύει. Idē ab omni facie lachrymatur. Vnum ex nostris Latinis scriptis, P littera notatum, in solo margine habet; alterum Atrebatensis Collegij sericatum, omnino non habet. Hugo Cardinalis semel atque iterum non legit, vnumque adfert sensum qui ne patitur quidem: *Ab omni facie* id est, coram omnibus, *lachrymabitur* in die iudicij. D. Iansenius, lectum, vero sensui obesse pronunciat, nisi cum *tua*, quod vno in libro reperit, commutetur.

Quod subsequitur *cum viderit*, Latina pleraque exemplaria, cum enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, & Richelio, his verbis iungunt, *Idē ab omni facie sua lachrymabitur*. Quædam verò hinc separant, sed ita dubiè, vt nescias, an ad sequentia referri velint. Porro, mediū Plantini manuscriptū & Malmundariensē, clarissimè sequentibus annectunt, proximam capitali littera hinc exordientes sententiam: *Cum viderit ne extendas manū tuam prior*, quæ distinctio Græcorū est codicum, præclarissimo enarratori Cornelio Iansenio probata.

276.

o.

C. 32. v. 4. & 5. *Loquere maior natu, decet enim te primum verbum diligentis scientiam.*] Quidam ex Græco corrigendum existimauit: *Loquere*

quere maior natu: sic enim habet Græca Complutensis editio, λέλλισον πρεσβυτέρω. Atqui, alij Græci codices, scribunt, λέλλισον πρεσβύτερο. *Loquere maior natu*, quo modo Interpretem legisse ac vertisse, Latini codices & tractatores, vnanimiter testantur. vnum, glossæ ordinariæ adiunctum textum, vidi *maiori* scribere; sed reclamantibus, interlinearī glossā, & Lyrani commentario. ordinaria enim glossa nihil hac de re habet. Longè ad hæc melius loco conuenit *maior* quàm *maiori*: hinc enim Siracides seniores instruit; vt paulò pòst iuniores, quo modo in conuiuio se gerere debeant. *Loquere*, ait, *maior natu, decet enim te*. addidit Interpretes, explicandæ sententiæ gratia, *primum verbum*. Sequitur, *diligentis scientiam*. Multi codices, cum Lyrano, Carensi, & Richelio, gignendi casu, legunt, *diligentis scientiam*: verum, integerrimi quique, cum Rabani textu, *diligenti* scribunt, id quod Dominicani propterea in textum se recepisse indicant. Est autem *diligenti* nomen non participium, id quod, ex Græco, luce meridiana clarius est. Hispanorum Græca Biblia habent, ἐν ἀκείβει ὀπισήμω. In diligentia autem scientiæ; Aldi & Germanorum, quæ nostræ translationi hoc in loco similia sunt, ἐν ἀκείβει ὀπισήμω. In *diligenti*, seu, exquisita scientia. ἀκείβειā diligentiam significat, non dilectionem; ἀκείβει, diligentem, hoc est, exactum, non amantem. Quare dubium esse vix potest, quin verterit Interpretes, non *diligenti scientiam*, sed, adiectiuo & substantiuo in eodem conuenientibus casu, *diligenti scientia*. Eos autem, qui *diligenti* participium esse sunt arbitrati (quomodo interpretantur Lyra. Car. & Richel. *diligenti*) ablatiuum *scientia*, in accusatiuum quem participium regit, mutauisse, vero propinquissimum est. Porro, inter varias huius loci distinctiones, illa nobis probatur maximè, quæ *primum verbum* iungit, ei quod proximè antecedit *decet enim te*, quam vno in scripto obseruauimus.

C. 32. v. 15. *Præcurre autem prior in domum tuam, & illic auocare.*] 277.

Non est legendum, quod multi codices, & illic aduoca te, neque quod plures, & illic aduocare, sed, quod plerique emendatiores, cum Rabano enarratore, & illic auocare. Græcè est, ἀποστειχε εἰς οἶκον, καὶ μὴ παύθῃς, Decurre domum, ac ne desideas. *ne desideas*, scilicet, in domo conuiuij: ne pigriteris conuiuij domum exire. Itaque sensum transtulit Interpretes, dum vertit, & illic auocare, quod est, illinc auoca te, separa te, vel illuc, scilicet in domum tuam, te auoca.

277.
- 1 MS. G.
vocate o.

C. 34. v. 10. & 11. *Qui non est expertus, pauca recognoscit.*] Melius *recognoscit* legitur, quàm, quod nonnulli, *recognoscet*. ὅς ἐκ ἐπειράδου, est Græcè, ὁλῆα οἶδεν. *Qui non est expertus, pauca nouit. Qui autem in* 278.

k. multis

o. δὲν ἰδῆ
R.

multis factus est, multiplicat malitiam. Multi codices, cum Hugone Cardinali, pro factus, fatuus legunt: Qui autem in multis fatuus est. vtriusque lectionis, Lyranus & Carthusianus meminerunt. Cæterum, emendatiora pleraque omnia exemplaria, factus scribunt, quibus Rabanus adstipulatur, quem secuti Dominicani, in textum id retulerunt. Græca autem antigrapha habent, ὁ ἢ πεπλανημένῳ, qui autem errauit: id quod exponi potest, & Qui autem errore deceptus est, quod pro fatuus facit; & Qui autem vagatus est, id est in multis regionibus rebusque versatus est, quod pro factus: nam qui vagatus est, in multis factus est. Hæc autem, posterior inquam expositio, meliùs loco conuenit: ergo & ea lectio quæ consonat illi, Qui autem in multis factus est. quare retinenda ea est. Sequitur, 'Multiplicat' malitiam. Castigatoribus manuscriptis est futuro tempore multiplicabit, tametsi recognoscit plerisque præcesserit. Græci libri habent, quidam πληθύνει πανουργίαν, quidam πληθύνει πον. illud, præsentis est temporis, multiplicat; hoc futuri, multiplicabit. Porro, malitia, pro calliditate accipienda est: id enim potius hoc in loco significat Græca vox πανουργία. Quædam Latinorum, cum Rabani textu, exemplarium, addunt pronomen suam: Multiplicabit malitiam suam; id quod alia, Græco similiter, demunt, nominatim Brugense & P.

* multipli-
cauito.

279.
* Et MS.
- 1 MS.
* abundat.
2 MS.
* abundauit
4 MS.

Verbum, qui plerisque in libris subiungitur: Qui tentatus non est, qualia scit? qui implanatus est, abundabit nequitia, tria Hentenij, & quatuor Parisiensium, vetera exemplaria, non legunt: in vno Iansenij scripto expunctus est: vni nostro, Leodiensi, additus. Rabani enarratoris, nec commentarius, nec textus, agnoscunt. Mirum autem videri id non debet, cum eadem omnino sit, huius, quæ præcedentis versus sententia, cui neque aliud Græcè respondeat, quam quod illi respondet. Dubium esse non potest, quin altera sit ex Græco versio, nostræ, quod dissimilis non nihil sit, adiecta. ὅς ἐκ ἐπειρέσθῃ ὀλίγα οἶδεν, quod nobis trāslatum est, Qui non est expertus pauca recognoscit; hic rediditum est, Qui non est tentatus, qualia, aut quid scit? Rursus, alterum membrum, ὁ ἢ πεπλανημένῳ πληθύνει πανουργίαν, quod noster interpretatus est, Qui autem in multis factus est, multiplicabit malitiam; ille conuertit: Et qui implanatus est, abundabit nequitia. Notandum est autem, circa priorem adiecticiæ istius translationis partem, iterum eam, huius capituli nono versu, ad hunc modum legi: Qui non est tentatus, vel, Qui non tentatus est, quid scit? vbi nihil habet, quod Græcè respondeat. Videri possit adscripta illic fuisse, in margine fortassis primum; cum sequentibus addita esset, vt, per oppositum, id clarum euaderet: Vir in multis expertus, cogitabit multa. In posteriori parte, est ficta, à Græca voce,

voce, Latina, implanatus, quam plerique codices, cum glossematicis, Lyrano, Carensi, & Richelio, perperam implanatus siue implantatus scribunt, legitur vox eadem, huius libri 15. capite: Non dicas, Ille me implanauit. quod est Græcè ἐπιπλάσσει.

C. 35. v. 1. Qui conseruat legem, multiplicat orationem.] Duodecim Hentenij, & totidem nostra, scripta exemplaria, cum Dionysio Richelio, pro legem, verbum habent: Qui conseruat verbum multi. or. Nomos, quod Græcè legitur, legem quidem significat, sed vertit nonnunquam Interpres verbum, vt superioris capituli octauo versu, Sine mendacio consummabitur verbum. tametsi legant ibi quidam verbum legis, quæ expositio est, non interpretis versio. habent & hoc loco quidam verbum legis, at, vel verbum solum legendum est, vel legem, quorum modorum altero veriores codices scribunt. Brugensis, Leodiensis, L, & P, habent verbum: quod, pro legem, non facile crediderim substitutum. Facilius legem pro verbum positum mihi persuadeam. Quærimus autem, non tam quid clarius, aut Græcis conformius sit, quam quid Interpres verterit.

280.

C. 35. v. 12. Da altissimo secundum datum eius.] Codices haud pauci, pro datum, donatum legunt: verum, correctissimi quique, cum Rabani textu, datum seruant. Et in bono oculo adinventionē facito manuum tuarum. Græcè est, ἐν ἀγαθῷ ὀφθαλμῷ καὶ εὐρημα χερσῶν, Et in bono oculo adinventionem manus. subauditur, ex eo quod præcessit, ὁ δὲ da. Existimat D. Iansenius, non vnica dictione, vt codices habent, καὶ εὐρημα scribendum, sed duabus καὶ εὐρημα: καὶ εὐρημα χερσῶν secundum inuentum manus; quod respondeat ei, quod est in primo membro, καὶ τὴν δόσον αὐτῷ, secundum donum eius. Similiter, Latinè, vna voce in duas diuisa, ad inuentionem legendum arbitratur, quod sit, secundum inuentionem. Quid enim, inquit, est alioqui: facito adinventionem manuum. nisi facito accipiatur pro offeras. Latini libri complures ita scribunt, vt facile diuisim legi patiantur; immo verò nonnulli disertè satis ad inuentionem habent, Q, qui in Bibliorum margine signatus est, I, Plantini latus.

281.
* suum 1 MS
Rab.
* fac 4 MS.

C. 36. v. 17. Et suscita preces quas locuti sunt in nomine tuo Prophetae priores.] Latini codices preces habent, id quod exponunt glossematici, Lyranus, Carensis, & Richelius, de deprecatoriis prophetarum prædictionibus. Græci plerique libri, quod conuenientius videtur, prophetias legunt: καὶ ἐγερὸν προσήλειας ἐπὶ ἰνδραπίσῃ, Et suscita prophetias in nomine tuo (cætera quæ Latinè leguntur, explicationis

282.
* tui o.

ergo Interpres reddidit) unde Reuerendissimo Iansenio fit verifimile, verifisse Interpretem, non *precationes*, sed *predicationes* vel *predictiones* Ex nostris manuscriptis, vnum quod à Malmundariensi Archimandrita commodatò accepimus, legit *precationes*, mediam habuit syllabam inter *pra* (nam diphthongo scribit) & *ca*, sed ea erasa est, ita vt legi nequeat; attamen, quantum potui spectans respectansque colligere, *dis* fuit, *predicationes*. Rabanus enarrator exponit *promissiones*: Hoc enim, inquit, precatur sapientia, vt promissiones, quas de vocatione gentium ad fidem Christi Prophetæ priores locuti sunt, per aduentum Christi impleantur. Græca Complutensis editio *prophetas* scribit, *ὡς ἐγγειρον προφήτας ἐπ' ἰσχυρί σου*. Et suscita prophetas in nomine tuo. quam scripturam, non videtur Interpres secutus: nisi fortè, prophetas suscitare, explicuerit, suscitare preces vel predicationes, quas Prophetæ priores locuti sunt.

283.
 *consolari o.
 *socio o.
 *o.
 *opibus

C. 37. v. 7. *Noli consiliari cum socio tuo, & à zelantibus te absconde consilium.* Versum hunc, quem septimum codices omnes legunt, hoc est, continuò post illud, *Et non immemor sis illius in operibus tuis*; multi postea repetunt. vnus vndecimo versu, statim post illud, *Et stet e contrario videre quid tibi eueniat*; octo duodecimo, post hoc, *Et cum iniusto, de iustitia*; quatuor decimo quarto, post illud, *Non attendas his in omni consilio*. Repetunt autem, non eisdem planè verbis, sed hunc ad modum: *Noli consiliari cum eo qui suspectum te habet, & ab emulantibus tibi absconde consilium*. Vnde non obscurè colligitur, alteram hanc esse eiusdem sententiæ versionem, nostræ editioni adiectam. Sed dicat aliquis, Interpreti eandem sententiam bis in Græco lectam, vt in Græcis Hispanorum Biblijs bis legitur, septimo & vndecimo versibus; & priori quidem loco translata *Noli cons. cum socio tuo, & à zelantibus te absconde consilium*; posteriori verò *Noli cons. cum eo qui suspectum te habet, & ab emul. tibi abscon. conf.* Atqui, illa loci inconstantia, quòd, repetitam sententiam, quidam vndecimo, quidam duodecimo, quidam decimoquarto versu legant, ostendit satis, additam eam esse, id quod clarius ex eo euadit, quòd, K littera notatum exemplar, continuò eam alteri subiiciat. Instet fortasse quispiam, eam que posterior legitur, minimè addititiam iudicandam; imprimis, quòd Græcis libris, Aldi & Germanorum, semel dumtaxat sententia ista, atque id posterius, scribatur, vndecimo nimirum versu, post illud *Et stet e contrario videre quid tibi eueniat*: Deinde, quòd Græco conformior sit posterior ista translatio; quia, non *cum socio tuo*, sed *μετὰ τὸν ἰσχυρί σου*, quod est, *cum eo qui suspectum te habet*, legatur. Respondeo, non satis constare, quid Interpres secutus, verterit, *cum socio tuo*

*respectum
 *MS.
 *spectum
 *MS.
 *o.

tuo; an, pro eo quod generale est, exemplum particulare posuerit, an quid aliud Græcè habuerit: sed, liquidum id esse, hanc eius interpretationem esse *cum socio tuo*, ex codicibus, qui vnanimiter omnes septimo eam versu legunt; patere etiam, septimo sententiam hanc versu ab Interprete Græcè lectam, nec postea vel alius vel eisdem verbis repetitam, primum quòd integrè manu scripta * vno septimo versu scribant; tum, quòd impressi omnes libri, quos viderim quidem, eo tantum loco habeant; denique, quòd Enarratores * ibi non alibi agnoscant. Malmundarij scriptum his adstipulatur, sed paulò aliam adfert translationem: *Noli consiliari cum eo qui tibi insidiatur, & à zelantibus te absconde consilium*.

Pagnini ex
 Græco versu,
 septimo tantum
 versu habet.
 * Brug. Leod.
 E. O. P. Domi.
 Pl. m.
 * Rab. Lyr.
 Car. Rich.

C. 37. v. 9. *Et ipse enim animo suo cogitabit.* Ex codicibus nostris, octo legunt, *Et quid ipse animo tuo cogitabit*; Decem, *Et quid ipse in animo suo cogitabit*; sed, integritate inferiores illi. Ex emendatioribus, tres, Lobienfis, Malmundariensis, L, cum Rabani textu, scribunt, *Et quid ipse animo suo cogitet*; septem, Brugensis, Leodiensis, E, O, P, Q, Pl. m. cum Moguntina, Colonienfi, & Louanienfi editionibus, *Et ipse enim animo suo cogitabit*. Postrema hæc scriptura, Græcis propinquissima est. *ὡς ἂν αὐτὸς ἐαυτοῦ ἐκελευσέτω*. Etenim ipse sibi ipsi consulat. quam, suo probatam calculo, Iansenius, in eum quem Græca referunt sensum, interpretatur. Porro, propinquior paulò est Græcis, manuscripti M littera signatilectio: *Etenim ipse animo suo cogitabit*.

284.
 *quam o.
 *cogitavit o
 *Aut Rab.
 *in o.
 *συμβουλίᾳ
 R.

C. 37. v. 12. *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia, & cum muliere de.* Hæc frequentior est codicum, cum typis tum calamis exaratorum, lectio, quam Glossematici, Lyranus, Carenfis, & Richelius, *ἡγ' ἐξορέτω* interpretantur, ex eo, quòd, enumeratione finita, subiungatur: *Non attendas his in omni consilio*. Quidam ita exponunt, vt coram irreligioso doceamur laudibus euehere sanctitatem, coram iniusto iustitiam, coram muliere maritum &c. Rabani Mauri textus legit *Cum viro religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia noli consiliari, & cum muliere de.* cui, commentarius adstipulatur. Notant Franci Dominicani, etiam antiquis quibusdam exemplaribus, addi *τὸ noli consiliari*. Nos, in nostris antigraphis, haud inuenimus, nisi cum hac sententia: *Noli consiliari cum eo qui suspectum te habet, & ab emulantibus tibi absconde consilium*, quam nec modò, nec loco hoc, ab Interprete translata, superius paulò docuimus. Porro, octo scribunt: *Cum viro religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto, vel, ut duo, & cum iniusto de iustitia*, quorum tria, subiungunt sententiam quam diximus, *Noli consiliari cum eo &c.* quinque verò reliqua, eaque illis meliora, subnectunt immediatè, *Et cum muliere, de.* Manuscripti

285.
 *viro o.
 *MS. G.

*enim
 *iniustitia;

Malmundariensis lectio est ista: *Cum viro irreligioso de sanctitate, & cum iniusto de iustitia, & cum muliere de.* Hunc ad modum se habent variae Latinorum codicum lectiones. Græcis verò exemplaribus, quæ quidem nos vidimus, vna est scriptura, καὶ γυναικὸς - de. Non legitur illud, *Cum viro irreligioso de sanctitate, & cum iniusto de iustitia*: non additur *tracta*, nec adscribitur *noli consiliari*; tantum *cum muliere de.* præmittitur tamen sententia illa: *Noli consiliari cum eo cui tu suspectus es, & eis qui tibi inuident consilium absconde.* Ex Latinis lectionibus, ea quæ Malmundariensis est codicis, Græcæ scripturæ persimilis, & rationi maximè est consentanea. Græcæ scripturæ eo similis est, quod, nec *tracta* legat, nec *noli consiliari* addat; sed, quod locus exigit, subaudiendum relinquat. Rationi maximè consentanea est, quia id in primis parum verisimile est, quæ est primæ lectionis communior expositio, ironicè; præcipere authorem, tractandum cum irreligioso de sanctitate, cum iniusto de iustitia &c. Dein, proposito non conuenit, quæ altera est eiusdem lectionis expositio, intelligere, coram irreligioso laudandam sanctitatem, coram iniusto iustitiam, &c. id, vel eo probari potest, quod subnequitur, *Non attendas his in omni consilio.* Tertio, quod ad alteram lectionem, quæ potissimum est Rabani, spectat, congruere non videtur, ut primum membrum, dissimile subsequenter omnibus, & illi quidem addatur *tracta*, sequentibus autem *Noli consiliari.* cum, id Sapiens manifestè velit, prius docere cum quibus consilium capiendum non sit, postea verò tandem cum quibus capiendum sit. Videri autem possit, tò *noli consiliari*, acceptum ex hac sententia, *Noli consiliari cum eo qui te suspectum habet, &c.* quam eodem quidam legunt loco, ut paulò antè ostendimus. Est igitur rationi magis consentanea ea lectio, in qua illorum nihil offendit, *Cum viro irreligioso de sanctitate, & cum iniusto de iustitia, & cum muliere de.* quæ, non ideo existimanda est Interpretis non esse versio, quod in eo reperta sit codice, qui à vulgata editione nonnumquam discrepet; nam, plerisque locis conuenit, & hoc quidem loco, addit, vulgatæ editioni conformiter, quod in Græco non reperitur, *Cum viro irrel. de sanct., & cum iniusto de iustitia.* atque omnino sic coniecerim vertisse Interpretem, si nullus ita legeret eodex. Subaudiendum autem existimarim hac in lectione (siue placeat eam pro germana Interpretis accipere, siue non. nihil enim statuere velim) tum primo, tum subsequenter membris, quod Rabanus secundo addit, *Noli consiliari*; id quod Græcis in libris facile subauditur, ex eo quod eis antecedit: *Noli consiliari cum eo cui tu suspectus es, & eis qui tibi inuident consilium absconde.*

C. 38. v. 17. *Propter delaturam autem amarum fer' luctum illius vno die.]*

286.
differt a.

die.] Coniunctionem autem omittunt, cum S. Augustini speculo & Rabani textu, septem nostra scripta, quam & Græci codices tollunt, & Dominicani ac Iansenius castigatores reijciunt.

C. 38. v. 25. *Quia sapientia replebitur.]* Illis, quæ clarissimus Antistes Gandauensis, Iansenius, de horum verborum genuina, tum copulatione, tum lectione, optimè ac diligentissimè scribit, quod addam non habeo, nisi, quod in quibusdam incerti authoris annotationibus legi dicit, habere libros quosdam: *Qua sapientia replebitur,* in Dominicanorum ex Francia annotationibus me reperisse, his verbis: *Quidam libri habent, Qua sapientia replebitur, &c.* & tunc est interrogatio vsque *taurorum.* q. d. *Qui sunt in otio siue occupatione percipiunt sapientiam: sed qua sapientia potest repleri rusticus, qui semper occupatur circa opera agriculturæ, & carpentarius, & faber, & figulus, qui &c.*

C. 38. v. 39. *Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altissimi.]* Ultimam hanc huius capitis partem, scripta exemplaria duo, Brugense & B, capitali exordiuntur littera, tamquam periodum nouam: id quod congruit quàm aptissimè, quandoquidem, à sententia mox præcedente, separanda omnino, ut Episcopus Iansenius ostendit, videatur. Vnum scriptum codicem Iansenius reperit, qui secundo singularis numeri casu, *Accommodantis animam suam* legerit: nos duos inuenimus; ex Hunnæi Alphabeto M & Q; quorum alter vix dubium, is est quem Iansenius vidit. Hinc conijci possit, scripsisse Interpretem: *Accommodantis animam suam, & conquirentis in lege altissimi.* Certè, Græcis libris hoc casu legitur, atque hoc numero, verum, præposito, quod eum casum regit, aduerbio: πᾶν τὸ ὅτι ἐδιδότος τὴν ψυχὴν αὐτῆς, καὶ διανοµέου ἐν νόμῳ ὑψίστου. quod est, *Præter applicantem animum suum, & meditantē in lege altissimi.* Porro non est legendum, quod quidam, multitudinis numero, *animas suas,* cum plerique, atque inter eos emendatiores, codices, Græco conformiter, singularem habeant numerum. Legantur in hunc locum Iansenij enarrationes.

C. 39. v. 17. *In voce dicit.]* S. Augustini speculum legit *dicito* pro *dicit*; Doctoris Hunnæi I. littera insignitum exemplar, *dicar*; alterum L signatum, *dixit*; Malmundariensis cœnobij liber, *dicens*; Atrebatensis Collegij fericatus codex, *dicam*, quomodo & in margine codicis Hunnæi A notati, correctum est. Rabani textus nec *dicit* scribit, quod plerique, nec *dicito*, nec *dicet*, nec *dixit*, nec *dicens*, nec *dicam*, denique nec aliud horum loco, tantum *in voce* habet, id quod iis quæ præce-

287.

288.

ἐπιδοτες
99.

289.

precedunt copulat: *Vt furor enim repletus sum in voce.* Lobienſis Monafterij manuſcriptum, non tantum, vt Rabani textus, è medio auferret *dicit*, verùm etiam totum *In voce dicit*, quamquam in margine ſcriptum ſit, *In voce dicit*, minori videlicet viuidioriſque littera. Ex his lectionibus, eam Græci codices probant, quæ Lobienſis eſt manuſcripti; id enim omnino non legunt *In voce di.*, vt certè parum loco conuenit. Videri poſſit, inter lineas primùm, explicationis gratia ſcriptum fuiſſe; in hunc ſenſum: Igitur plura meditatùs, eloquitur; ſcilicet Sapiens: *Obaudite me &c.*; vel iſtum: Itaque voce magna clamat: *Obaudite me &c.* D. Ianſenius, ex eis quas agnouit, Rabani lectionem prætulit. neque enim Lobienſis exemplaris lectionem agnouit. Inter eas verò quæ *dicendi* verbum addunt, tolerabiliorem cenſuit; *In voce dicam*: non tamen harum meminit, *dicens & dicit*. Careniſis & Richeliiſ, *dicit* legunt, ſubaudiuntque *ſpiritus ſanctus*. Lyrano dixit adſcribitur, qui *ſpiritus meus interior* ſubaudit. Et coniunctionem, quam codices multi præmittunt, *Et in voce di.*, correctiſſimi quique omittunt.

290.

* & o.
* aquam o.
* ſiccitate
2 MS.

C. 39. v. 29. * *Quomodo conuertit aquas in ſiccitatem, & ſiccata eſt terra.*] Duo noſtra vetera exemplaria, Malmundarienſe & Lobienſe; duo Pariſienſium, Dionyſij latum & Germani latum; triaque Hentenij, auferunt *in ſiccitatem*: quibus, Rabani textus, & emendatio codicis A ſignati, ſuffragantur. Videtur certè alterum ſuperfluere, vel *in ſiccitatem*, vel *& ſiccata eſt terra*, quod & reddunt Græci codices veriſimile, quorum lectio eſt *ὡς μετέτερε ψεν ὕδατα εἰς ἄλμυρον*. Sicut conuertit aquas in falſuginem. *ἄλμυρον* falſuginem ſignificat. ſignificat & ſteriliorem terram (cuiuſmodi eſt terra arida) quòd, quaſi perſuſa falſugine, non edat fructus.

291.

* Subſtantia
Mogunt.
* iniquorum
2 MS. Rab.
* iuſtorum o
* exſiccabuntur
1 MS.

C. 40. v. 13. * *Subſtantia iniuſtorum ſicut ſtuitius ſiccabuntur.*] A trebatenſis Collegij alterum manuſcriptum, cum quorundam excuſorum codicum marginibus, *ſiccabitur* pro *ſiccabuntur* habet: cui hac in parte, manuſcripta lectiſſima, Brugenſe, Leodienſe, & P., adſtipulantur. Verùm ea, etiam ſingulari numero *ſubſtantia* legunt, quem legendi modum, Dominicani indicarunt. Græcè eſt *χρηματα ἀδικῶν ὡς ποταμὸς ξηρανθήσεται*. verbum *ξηρανθήσεται* ſingularis eſt numeri: poteſt autem, vel ad *ποταμὸς ſtuitius* referri, itaque vertendum eſt *ſiccabitur*; vel ad *χρηματα ſubſtantia* (nam pluralis numeri eſt) ſicque transferendum eſt *ſiccabuntur*, non enim ea eſt Latinis, quæ Græcis, conſuetudo. In altero ſententiæ membro *Et ſicut tonitruum magnum in pluuia perſonabunt*, ſimilis eſt librorum varietas. Tres ex primis chalcographorum

phorum editionibus, Moguntina anni 1472, Nurenburgenſis anni 1478, Colonienſis anni 1479, ſcribunt *perſonabit*: quod, poſteriores editiones, & noſtra manuſcripta exemplaria, multitudinis numero, *perſonabunt* legunt. Et eſt ſimile ex Græco iudicium *ὡς ἡ βροντὴ τρυφᾷ ἐν ὕδατι ἐξηχίσει*. verbum *ἐξηχίσει*, & ad *βροντὴ tonitru* referri poteſt, vertique *perſonabit*; & ad *χρηματα ſubſtantia*, transferrique *perſonabunt*. Obſeruandum eſt autem, illas chalcographorum editiones, etſi *perſonabit* legant; tamen *ſiccabuntur* habere (ad quem modum Pagninus ex Græco interpretatus eſt) & rurfus, illa quæ nominauimus manuſcripta, quamuis *ſiccabitur* ſcribant, nihilominus *perſonabunt* retinere (quod, ſi *ſubſtantia* legas, quo modo conueniat, niſi ad iniuſtos referas, haud video) nullos verò codices, quos quidem ego viderim, vtrobique ſingularem habere numerum, quemadmodum pars maior pluralem vtrobique habet. Caterùm, Dominus Ianſenius id probat, ſingularem vtroque loco numerum legi: *ſubſtantia iniu. ſi. ſtu. ſiccabitur*, & *ſi. to. mag. in plu. perſonabit*. hinc inde licet ſumere quod verum eſt: ſed, vt rùm vera hæc Interpretis ſi ſcriptura, nequeo ego diſcernere. Eis enim quæ iam indicauimus, accedit, quòd Rabani textus, & quinque antigrapha, certè non infima, Hunnæi A & E, Plantini medium atque anguſtum, ac Malmundarienſe, *Et ſicut to. mag. in plu. manabunt* legant, quanquam *manebunt* pleraque eorum corruptè habeant. Itaque, an manandi, an perſonandi vocabulum, veterit Interpretis, dubito. Eſt autem *manabunt*, ex altera Græcorum lectione tranſlatum: quidam enim, quod Pagninus refert, *ἐκχίσει* effundet, pro *ἐξηχίσει*, legunt.

C. 42. v. 5. * *De corruptione emtionis.*] Decem noſtri codices *de corruptione* ſcribunt; ſex & viginti *de corruptione*, ab vtraque parte ſunt antiquitatis atque integritatis venerandæ exemplaria; ab illa, Leodienſe, Lobienſe, E, L, Plantini medium, cum Dionyſij lato & Germani lato; quæ apud Pariſienſes; ab hac, Brugenſe, Malmundarienſe, O, P, cum Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Careniſi, ac Richelio. Epicoſtus Ianſenius, illam lectionem *de correptione*, loco commodiorem; hanc, *de corruptione*, veriſimiliorem iudicat, ad quem, quia diligenter id proſecutus eſt, lectorem remittimus. Legit Interpretis noſter *ὡς διαφθορὰς πωροῦς*, quod ille conijcit: aut, *ὡς διαφθορὰς πωροῦς*, quod alij reddunt, *de differente venditione*, interpretatus eſt *de corruptione emtionis*. Nam, differentem venditionem, ferè emtionis corruptio, ſiue emtoris deceptio, comitatur.

C. 42. v. 9. *Ne fortè in adoleſcentia ſua adultera efficiatur.*] Quod legunt.

* & o. R.

292.

* & o.

293.

legunt Latini, cum codices tum tractatores, *adultera*; Ianfenius, *adultus* ab Interprete scriptum arbitratur, quod vox Græca ἀδελφίζω, non adulterum, sed adultum effici, ætatis florem excedere, significet: quodque, quæ nupta non sit, adultera non satis aptè dicatur. * ἐν νεότητι αὐτοῦ, est Græcè, μήποτε ἀδελφίστη, quod est, * In iuuentute eius (scilicet, sollicitus est pater) ne fortè ætatis florem prætereat. Porro autem transferunt quidam, & in iuuentute eius, ne fortè abutatur flore ætatis: quæ versio, Græcis Complutensium & Basileensium Bibliis iuncta, pro constanti Latinorum lectione, si species pro genere, *adultera* pro *fornicaria* accipiatur, facere possit.

* 123 R.
* Et R.

294.
* percussit
Richel.
* & Malmund.
Sericatus A.
tybatensis
Collegij codex
vtrumq. legit.

C. 43. v. 18. *Vox tonitruū eius "verberabit" terram.*] Manuscripta, Malmundariense, G. & Plantini medium, pro *verberabit*, cum Rabano *exprobrabit* legunt: *Vox tonit. eius * exprobrabit terram.* Orta est varietas, ex varia Græcorum codicum scriptura. quidam enim Græcorum codicum, Regius nominatim & Vaticanus, ἀδύσειον seu ἀδύσειον; quidam, Aldinus & Germanici, ἀνείσειον scribunt. ex illo, translata est verberandi vox, nisi fortè ex ἀνείσειον, quod & ipsum in Vaticano exemplari extat; ex hoc, exprobrandi. Porro, vt ἀδύσειον loco melius congruere videtur, quàm ἀνείσειον; ita verberandi vox aptius conuenire, quàm exprobrandi. Rursus, vt in emendatioribus exemplaribus Græcis ἀδύσειον est; ita, in plerisque omnibus Latinis libris, verberandi vocabulum. Denique, vt Græca antigrapha præteritum tempus habent, non futurum; ita, ex electioribus Latinis, plura *verberavit*, quàm *verberabit*, scribunt.

C. 43. v. 21. *Gelu sicut salem "effundet" super terram.*] Per gelu rectè pruina intelligamus: pruina enim significat Græca vox, πάχυν. ἢ πάχυνω ὡς ἀλοιφήν ἢ γῆν χέου Græcè est: *Et dum "gelauerit, fiet" tamquam cacumina tribuli.* Multi codices, cum enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carenfi, & Richelio, pro *gelauerit, flauerit* legunt: *Et dum flauerit, fiet, &c.* Verùm, nō pauciores, atq. optimi ferè quique, *gelauerit* seruant, quibus Græci libri suffragantur ἢ παγέσαι, id est, & cōcreta, seu congelata. Altera hoc loco varietas est: pro eo quod pleraq. omnia exemplaria, & glossematici Lyranus ac Richelius scribunt, *cacumina*; Lobienfe, Q. & Dionysij latum, cum Rabano tractatore, *acumina* habent: *Fiet tamquā acumina tribuli.* id quod, Dominicani, secuti Rabanū; Parisienses, secuti sodaliū S. Dionysij exemplar, in textum retulere. Atqui, Græca lectio potius *cacumina* probat ἢ παγέσαι γῆν τι σκολόπων ἀνεξ, hoc est, & congelata fit tribulorum summitates. Vox σκόλοφ inter reliqua, & *acumen* denotat: verùm, eam vertit Interpres *tribulum*. Proxima voci ἀνεξ, *acumina* respondeat oportet, si verum est: at illi,

295.
* effundit
MS. G.
* ἀλα Gg.
* γῆς Gg.
* gelauerint,
fient. Malmund.

cacumi-

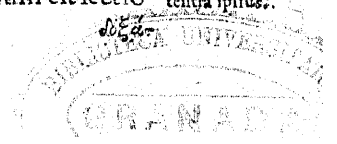
cacumina potius cōuenire, claro clarius est. Significat enim ἀκρον summum rei. Obijcias, rem, non verbum, Interpretem reddidisse; quia tribulorum summa acuta sunt; id quod hoc loco spectatur; *acumina* pro *cacumina* conuertisse. Fateor, id quidem facilè fieri potuisse: sed factum, non mihi persuadeo. non enim, pro *acumina*, verisimile est *cacumina* substitutum, cum prima fronte aptius congruere videatur *acumina*: immò, quia non solet rebus aded exilibus cacumen tribui, quod montibus propriè conuenit, crediderim *acumina* emendatum. Porro, significatur, pruina rebus adhærentem, dum fuerit congelata, asperam instar summitatis tribuli, effici. Interpres σκόλοπι tribulum vertit, & similitudinis aduerbium subaudiuit: alij palum vertunt, nec quidquam subaudiunt: *Et congelata sicut palorum summa.* quo significatur; quod hyeme videre licet; pruina congelatam summis palis adhærere, eisq. quasi apicem imponere.

C. 43. v. 32. *Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, superualebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*] Postrema versus istius pars, *Et admirabilis magnificentia eius*, Græcis codicibus, non hoc tantum præcedenti versu legitur, hunc ad modum, ἡ θαυμαστὴ ἡ δωασεία αὐτοῦ. vbi, nobis repetitur, his verbis: *Et mirabilis potentia ipsius.* Nam δωασεία, & potentiam, & magnificentiam, signat. Quapropter existimarim, duas eiusdem Græcæ pericopes, in Latinis vulgatæ editionis libris, legi versiones, quarum altera, ex altera editione fit addita. Hoc manifestè doceat antiquissimum Malmundarij manuscriptum, quod, eam quæ 31° versu legitur, omittit; alteram, quæ 32°, solam scribit. Existimarim autem, additam nostræ editioni, eam quam 32° versus complectitur. Illa enim quæ 31° est versu, Græcæ exemplaribus conformiter, eo legitur loco, Latinis nostræ editionis codicibus, quos quidem viderim, similiter omnibus. Nam Malmundarij codex, quod obseruauimus atque annotauimus frequenter, ab editione nostra sæpenumero discrepat. Porro, dissimiliter legunt nostri libri eam quam 32° versus habet, *Et "admirabilis" magnificentia eius*: Vnus F littera noratus, cum Rabani textu, aufert & alter, O insignitus, tollit & *admirabilis*. quæ adiectionis indicia esse possint. Eo autem facilius putarim editioni nostræ additam, quod, ab altera, non verbis tantum, verum etiam loco discederit: sic enim Malmundariensi codici, 32°, non 31° versu, legitur: *Terribilis Dominus, & magnus vehementer*, *glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, superualebit & admirabilis magnificentia eius.* Aduerte insuper, & coniunctionem, alio loco positam, quo etiam Græcè legitur. Hæc enim Græcorum librorum est lectio:

297.

* mirabilis
MS.

* Hic, in nostris
Græcisq. libris,
subiectur; Et
mirabilis po-
tentia ipsius.

297. * personatum & o.

297. * personatum & o. *δδξάζοντες κύριον ὑψώσαντες, καὶ θάσον δυνάμει, ἡσπάζει γὰρ κ' ἔτι.* Glorificantes Dominum exaltate, quantum potestis, excedet enim & adhuc. Huic Græca sententiæ duæ, in Latinis Ecclesiasticæ editionis libris, respondent, diuersæ verbis, eadem re. Vna, ea est quam initio protulimus: *Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, superualebit adhuc*; Altera, quæ tricesimo tertio versu sequitur: *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum potestis, maior enim est omni laude*. Duæ sunt, quod liquidè patet, eiusdem illius Græcæ sententiæ versiones, quas non est verisimile simul ab Interprete datas. Probabilius est, ex ea editione, ex qua sumtum est illud *Et admirabilis magnificentia eius, simul & istud sumtum, cui illud adhæret: Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis superualebit adhuc*. Sunt enim non exigua adiectionis signa. in primis, quòd detractum sit verbum *exaltate*, fortassis, quia proximè expressum fuerat: dein, quòd Rabani textus & Lobienſe manuscriptum, prætermittant *τὸ Glorificantes Dominum*. Porro, alterum *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum potestis, * maior est enim omni laude*; habet, quod Græci libri, *exaltate*: & integrè ac similiter ab omnibus legitur. Quare, dubitandum non videtur, quin germana Interpretis nostri sit versio: quamquam & in Malmundariensi codice legatur.

in quatum potueritis MS. MS. MS.

* & 1 MS. MS. MS.

297. * personatum & o.

C. 44. v. 3. *Nuntiantes in prophetis dignitatem * Prophetarum.* Manuscripta duo, O & Malmundariense, cū Rabani textu, omittunt *in Prophetis: Nuntiantes dignitatem prophetarum* legunt. Alia manuscripta tria, A, M, & Q, tollunt, non tantum *in Prophetis*, sed etiam *nuntiantes*: scribuntque quod reliquum est. *In dignitate prophetarum*. Harum lectionum altera, videtur, vulgari, quæ in notationis huius capite collocata est, præferenda: ex Græcis enim docemur satis, alterum superfluere, vel *dignitatem prophetarum*, vel *in Prophetis*. ἀπυγαλότες, habent codices Græci, ἐν προφητείαις, qui annunciarunt in prophetijs. quod est, qui prophetias, diuina oracula, annunciarunt. Vtra autem præferenda sit, non facilè dixero: prior *Nuntiantes dignitatem prophetarum*, Græco conformior est; posterior *In dignitate prophetarum*, ab alterius editionis suspitione alienior, cui si subaudias constituti, vel quid simile, id significatur, quod author velle videtur, Prophetico spiritu excellentes. Possit in eundem sensum prior lectio accipi, si, per dignitatem prophetarum, intelligas prophetias, ob quas Prophetæ sunt in honore.

298. * perseverat Rab. * nepotum

C. 44. v. 11. 12. & 13. *Cum semine eorum * permanent bona, hereditas sancta * nepotes eorum, &c.* Exemplaria manuscripta, in primis coniunctio-

iuunctionem præfigunt: *Et cum semine eorum*. Dein *per permanent, perseveravit* pleraque, *perseverat* correctiora, scribunt Adhæc, adiectivum *sancta*, quotquot vidimus, omittunt, & *bona cum hereditas* iungunt. Itaque, ex manuscriptorum fide, legendum est, ut Hugo Cardinalis legit, *Et cum semine ipsorum * perseverat bona hereditas*. quæ lectio, Græcorum scripturæ, coniunctione excepta, per omnia conformis est *ταῦτ' ὁ σπέρματ' αὐτῶν διαμένει ἀγαθὴ κληρονομία*.

Quod sequitur, *nepotes eorum*, rursus manuscripta ab impressis ferè antigraphis discrepantia, concorditer gignendi casu legunt *nepotum illorum*. quod, quædam quidem præcedentibus iungunt; maior verò pars, cum Hugone Cardinali, quod verisimilius est, sequentibus, hoc modo: *Et nepotum illorum semen in testamento stetit*. Græcè est, *το σπέρμα αὐτῶν ἐν ταῖς διαθήκαις * ἐστὶ σπέρμα αὐτῶν*, nepotes eorum in testamentis * stetit semen eorum. hanc enim lectionem, Interpres securus videtur, atque intellexisse iuxta Hebraicam phrasim, cuiusmodi est illud Psalmi, *κύριε ἐν ἐξουσίᾳ ὁ θεὸς αὐτοῦ, Dominus in celo sedes eius*. Est autem potius *in testamentis* quàm *in testamento* scribendum, quæ Ianſenij est sententia, quòd, multitudinis numerus, ut in spectatis quibusdam Latinis, ita in omnibus Græcis codicibus, legatur. Quod subiungitur in compluribus excusis libris, *Et filij eorum propter illos*, quædam scripta, eundem ad modum legunt: sed pleraque, *Et filiorum ipsorum propter illos*: prior legendi modus, Græcæ scripturæ consonat. *ὡς τὸ σπέρμα αὐτῶν δι' αὐτοῦ*. Sequitur, *ἕως αἰῶν * μένει*. quod, si præcedentibus iunxeris, vertendum erit, *Vsque in æternum manent*, quæ ferè eorum codicum est scriptura, qui *Et filij eorum* habent: *Et filij eorum * propter illos vsque in æternum manent*. Porro, Græci codices, sequentibus id copulant, *ἕως αἰῶν * μένει σπέρμα αὐτῶν*, quod est, *Vsque in æternum manet semen eorum*, quæ & Latini exemplaris, *Q* littera insigniti, atque alterius quod ex Dominicanorum correctione habemus, lectio & distinctio est manifesta. Est & exemplaris *P* notationi, & aliorum aliquot, ac Richelij enarratoris: Verùm illud, *P* notationum exemplar, hinc sententiam inchoat: *Propter illos vsque in æternum manet semen eorum*. Multi libri distinguunt hunc ad modum: *Et filiorum ipsorum propter illos vsque in æternum manet (deinceps sequitur * Semen eorum & gloria eorum non derelinquetur)* Atque hæc quia imperfecta sententia est, addiderunt, nonnulli, quòd Carenſis legit, *semen, complures, quod Lyranus subaudit, hereditas: Et filiorum ipsorum * hereditas propter il. vs. in æter. manet*. Verùm, iugulanda sunt hæc, locusque alter, id quod nobis videtur, distinguendus hæc totius loci commodior videtur distinctio, & verior lectio: *Et cum semine ipsorum perseverat bona hereditas: & nepotum illorum semen in testamento stetit, & filiorum ipsorum*

* permanet, Lugdunensis Billa. Lgra. * διαμένει Gg.

que præcedentibus iungunt manuscripta, legat deinceps, ut impressi ferè libri: Et in test. ste. se. eorum. * 1 MS. * ἐπιθήκασθαι R. * ἐστὶ τὸ R. * in testamento R. * est R. * Psal. 10. b. 4.

* μὴ αὐτοῦ R. * post eos R. * μένει Gg. * O. * permanent 1 MS. Rab. * manet 1 MS. * permanet o

* generatio 1 MS. Brugenſis D. Donatiani co-dex, hoc modo distinguit: Et filioi ipsorum propter illos vsq. in æternum manet semen eorum. & gloria eorum non derelinquetur. * semen, Biblia Lugd. anni 1522. Colon. anni 1529.

ipforum propter illos. Vsq̄ in aeternum manet semen eorum: & gloria eorum non derelinquetur.

199.

De 1. MS.

C. 44. v. 22. Idè in iurando dedit illi (Abrahæ) gloriam in gente sua, crescere illum quasi &c.] Pro eo quod legunt plerique codices gloriam; tres Parisiensium, quatuor Hentenij, ac nouem nostri, cum Rabano & Richelio enarratoribus, semen scribunt: Idè iurem. de illi semen in gente sua. Quædam ex nostris emendationibus exemplaribus hanc; quædam illam tuentur lectionem. Lobienſe, Malmundarienſe, E, & O, semen; Brugensè, Leodiensè, L, & P, gloriam habet. Porro hæc, ab extraneæ editionis admiffione, magis putarim aliena. Parisiensis, ex Di. l. Ge. l. & o., correxerunt semen; Ianſenius gloriam præfert. Græcè legitur: Idè in iuramento statuit ei, "benedicere gentes in femine eius.

*benedicere R.

300.

De Moſe est sermo.

C. 45. v. 5. Audiuit enim eum & vocem ipsius.] Rabanus Maurus legit: Audiat fecit illi vocem suam, quæ lectio Græco consentit. ἤκρινεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, id est, audire fecit illum vocem suam. Nam ἀκρίζειν audire facere significat. Ex Latinis nostris codicibus, nullus est, qui ita vt Rabanus legat, præter vnum, quem olim Dominicani, Rabanum sæpe secuti, emendarunt, cuius hoc loco & Ianſenius meminit. Quamobrem, nō facilè existimarim, nostræ editionis lectionem esse, tametsi Dominicani in editionis nostræ textum retulerint. Annotarunt, in Ecclesia aliter dici, propter aliam translationem. Credo, propter aliam translationem, vulgatam nempe, à qua Rabaneditio non semel discrepat. id quod, quanquam non facilè pronuntiandum duxerim, iam diu obseruasse mihi videor. Scribunt autem ferè exemplaria nostra, vt initid̄ proposuimus: Audiuit enim eum & vocem ipsius. cui, si vulgatæ editionis verba seruire nolimus, meritò præferatur Rabani lectio. Porro, omittunt manuscripta, Hentenij vnum, Parisiensium duo, nostra tria, quæ loco non satis congruere videtur, coniunctionem enim, Rabani textui & Græcæ scripturæ conformiter. Missale Romanum, Pij quinti pontificis iussu editum, legit: Audiuit enim vocem ipsius, omittit eum &. similiter, scriptum M. N. Hunnæi, C notatum, nisi quod eum suprâ in spacio scribat. Videri hinc possit, editionis nostræ lectionem, ad Græcā (& si haud longè abscedat), propiùs accessisse, quàm nunc comperiamus.

Di. l. Ge. l. Malm. M. 2.

In communi Confess. non Pont. epistola pro Abbatibus

301.

C. 47. v. 14. Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum. Ita ferè nostri codices legunt. Vnius R littera insignitus, ex M. N. Hunnæi Bibliotheca, & Rabani Mauri textus, illius loco habent: Et propter illum requieuit in latitudine; Salomon, propter David. quibus, quod

quod Ianſenius comperit, duo Tongerlenſis Monasterij exemplaria consonant, quanquam priorem lectionem in margine addant, vt impressi aliquot libri hanc posteriorem. Quatuor scripta, litteris A, F, M, & Q, notata, vtrumque in textu iungunt, hoc modo: Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum, & requieuit in latitudine. Sunt dubio procul duæ ex Græco versiones. ἢ δὲ αὐτὸν ἠγάπησεν ἐν ἀπειθείᾳ. quod Græcè est, vertere possis, Et propter illum habitauit in latitudine; possis etiam, Et propter illum destruxit in latitudine. Nam καταλύει, vtrumque, destruere atque habitare, significat. Porro huius ad verbum versionis Et propter illum destruxit in latitudine, sensus redditus est, Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum. Non igitur in nostræ editionis textum referenda est vtraque lectio, vt in quatuor illis scriptis factum est, nisi translationes duæ cōmiscendæ sint. Vtra autem, vt editionis nostræ germana versio, amplectenda retinendaq̄ sit, patet non obscurè. Plerique enim libri hanc solam habent Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum; nec vulgares tantum, verum etiam antiquitate atque integritate præstantissimi; quinetiam, à Dominicanis castigatum exemplar, & Glossematici, Lyranus, Carensis, ac Richelius. Videntur & Dominicani, cum ex hoc, tum ex aliis quibusdam locis, sensisse, Rabani textum, à nostra editione, discrepare quandoque, nisi fortè, non ita vt nos, apud Rabanum legerint.

C. 47. v. 15. & 16. Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua. Partem hanc, quidam codices, cum Lyrano & Richelio enarratoribus, præcedentibus neunt: Et pararet sanctitatem in sempiternum, quemadmodum eruditus est in iuuentute sua. Quidam, decem ex scriptis nostris, hinc inchoant nouam sententiam, qua admiretur Siracides datam Salomoni sapientiam: Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen sapientia! id quod Ianſenio placet. Græca Regiæ editionis lectio vtrumque, vt Latina illa, admittit: ὡς ἐσοφίσθη ἐν νεότητι αὐτοῦ, id est, Sicut instructus fuit, vel, Quia sapiens fuit, in iuuentute sua; & Quàm sapiens factus est in iuuentute sua! Porro Aldinæ & Germanicarum editionum scriptura, iis quæ præcedunt copulari non potest. apostrophe est ad ipsum Salomonem ὡς ἐσοφίσθης ἐν νεότητι σου Quàm sapiens in iuuentute tua factus es! Sequitur, ἢ ἐρεπλήθη ὡς ποταμὸς συνέσεως Et repletus es instar fluminis intelligentia? quod etiam, vt Græca Regiæ editio, & Latini ferè libri, tertia persona legunt: Et impletus est quasi flumen sapientia? Cæterum, duo ex decem illis Latinis qui nouam à quemadmodum exordiuntur sententiam, vnus Lobienſis Abbatæ anno Domini 1084. scriptus, alter Magistri nostri Hunnæi, L. signatus, vt Græca Aldi & Germanicæ

*requieuit o. altitudine o

302. o.

*ἐρεπλήθη R.

*est R.

*flumine o.

*aquis i MS.

Subaudiendum

id est, non addendum.

*iustitia o.

*sapientia

Quentel.

Germanorum antiographa, secunda persona legunt: *Quemadmodum eruditus es in iuuentute tua, & impletus es quasi flumen sapientia*: quem legendi modum Iansenius præfert. habet certe maiorem gratiam hinc incepta ad Salomonem apostrophe, quæ subsequenter verbis continuatur: sed eam Interpretis esse scripturam, non ausim asseuerare.

Quod sequitur proximè, Græci omnes libri, vt Salomonem alloquentis sermonè concorditer scribunt: *γῆν ἐπέπλησεν ἡ ψυχὴ σου**. Terram operuit anima tua*. quibus Latini multi, Parisiensium duo, Hentenij tres, nostri decem (his, L. & Lobienfis sunt annumerati) consentiunt (*Et terram, scribunt, retextit anima tua*) sed non omnes. Maior enim pars, cum glossematicis, Lyrano, Carensi, & Richelio, habet: *Et terram retextit anima sua*. Porro quod proximum est, & quæ sequuntur deinceps, tam Latini codices, quàm Græci, vt ipsi Salomoni dicta, vnanimiter legunt. habet quidem (id quod proximum est) Græca Regis editio, ex Complutenſi, *ἡ ἐπέπλησεν & repleuit*, pro eo quod aliæ, cum Latinis exemplaribus, *ἡ ἐπέπλησεν & replesti*: Verùm id, eodem sensu, ad id quod præcessit, ἡ ψυχὴ σου. anima tua, referri debet.

* αὐτῆς R.
* omnem R.

* respexit o.

C. 47. v. 19. *Et in nomine Domini Dei cui est cognomen Deus Israël.* hanc partem, multi codices, atque enarratores præcedentibus iungunt, vt subaudiatur *mirata sunt terra*, vel, quod Carensi placet, *dictus es*. Quidam, ijs quæ sequuntur copulant, ita vt sit nouæ sententiæ initium: *Et in nomine Domini Dei cui est cognomen Deus Israël, collegisti quasi aurichalcum aurum &c.* sic Rabani textus manifestè, & exemplaria, Lobienſe, atque id quod Q littera insignitum est. Vtrumque distinguendi modum, vt Latina, Græca lectio patitur: priorem porro, exactissimus Iansenius probat. Obiter hinc annotandum est, multis, atque emendatioribus ferè manuscriptis, legi, *Et in nomine Domini, cui*; omitti *Dei*, tametsi Græcè addatur: *ἐν ὀνόματι κυρίου τῷ θεῷ τῷ ἐπισημασμένῳ θεῷ ἰσραὴλ* scribunt. Aldina & Germanica Biblia, nostræ versioni proxima. Regia paulò aliter, *ἐν ὀνόματι κυρίου τῷ θεῷ πάντων ἰσραὴλ, τῷ ἐπισημασμένῳ σου θεῷ ἰσραὴλ*.

303.
* cuius o.
* nomen o.
* Dei Malm.
* in o. o.
* Lob.
* Q.

C. 47. v. 22. *Et in cæteris stultitiam tuam.* Ita ferè Latini codices, atque enarratores legunt. Atqui, longè aliter Græci: *ἡ κατανυγῆναι ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ σου*, *Et compungi in stultitia tua*. Quamobrem, videtur deprauatus nobis locus: nihil enim simile est *τῷ in cæteris* cum verbo *κατανυγῆναι*. Episcopus Iansenius, diligens veræ lectionis inuestigator; vnum reperit codicem, Magistri nostri Augustini Hunnæi B. notatum, qui habet: *Et in cæteris incitari stultitiam tuam*, ex quo legendum colligit: *Et incitari stultitiam tuam*; quòd, bene conueniat Græco verbo

304.
* terris o.
* tuis o.
* κατανυγῆναι Gg.
* ἀφροσύνη Gg.
* compunctus fui Gg.
* iusticia Gg.

verbo *κατανυγῆναι incitari*. Existimat, *incitari*, à non intelligentibus in *in cæteris* fuisse mutatum (*Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæteris stultitiam tuam*) ac postea lectionem vtramque hoc in libro coniunctam. Quam eius coniecturam, verisimiliorem reddit Lobienſe manuscriptum, quod *Et in citharis stultitiam tuam* scribit (*in citharis*, quod certum est corruptelam esse, affine est admodum verbo *incitari*) certam verò facit, Malmundariense exemplar, quod disertè *Et incitari stultitiam tuam* legit, neque aliud addit.

C. 48. v. 10. *Qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini.* Quinq. exemplaria nostra, Rabani textu suffragante, legunt *scriptus*, pro *inscriptus*; F, O, R, Malmudariense, & Plantini medium: Sed pleraque, cum emendarissimis nostræq. editionis studiosissimis, Brugensi, Leodiensi, P, Lobienſi, L, & Q, *inscriptus* seruant. Iansenius *scriptus* præfert, quod Græcicæ voci *καταγεγραμμένος*, quæ est, cōscriptus, vel descriptus, magis cōueniat. atqui, parum hinc *inscriptus* discrepet. Eadem illa quinque exemplaria, quæ *scriptus* legunt, *iudicijs*, cum aliis multis, habent; ad stipulantibus Glossematicis, Lyrano & Carensi. Cæterum, his rursus Brug. Leod. P. Lob. L. & Q. aduersantia, *iudicijs* retinent, id quod Doctor Hentenius, Parisiensium suorumque secutus veteres codices, in textum retulit. Iansenius *iudicijs* probat, quòd id Græca dictio *ἐλεγμοίς* requirat magis, quam septimo versu superiori ita Interpretes transtulit. Significat *ἐλεγμοίς*, corripere, reprehendere, redarguere, quæ, quia ad iudicium spectant, transtulit Interpretes versu 7, *ἐλεγμοίς* iudicium, *Qui audis in Sina iudicium*: verùm denotat *ἐλεγμοίς* & conuincere, probare, ostendere. quare, hoc loco, *ἐλεγμοίς* pro ostensione potuit accepisse, atque iudicium vertisse, hoc sensu: *Qui prophetiæ in libris scriptus es, Domini iracundiam, in nouissimorum temporum ostensione, leniturus; vel, Qui adscriptus, qui destinatus es, ad leniendum, cum manifestabuntur nouissimi temporis signa, iracundiam Domini.* De Elia est sermo.

305.
* MS.
* MS.
* Rabani textus.
* linire o.

Diol. Ge. 6. 2.

C. 49. v. 1. *Memoria Iosia in compositione odoris facta opus pigmentarii.* Multi codices addunt substantiuſi verbum *est facta est* quòd, Græco conformiter, emendatissimi quiq. tollunt. Solum namq. aut *facta* legunt vt, Leodiensis, Malmudariensis, E, Q, Plantini medius; atque is qui à Dominicanis est castigatus; aut *factam*, vt, Brugensis; atq. A; aut *factum*, vt, L, O, & P, aut ideniq. *facti*, vt Lobienſis, & Rabani textus. his enim modis, hanc vnam vocem, correctiores libri, variant, quorum, quæ germana sit scriptura, dictu difficile est. *facta*, m qui

306.
* Iosue o.
* complurimam odiferam MS.
* notatum M.
* pigmentariis o.

qui primus est modus, isq. celeberrimus, respicit, vel ablatiuū *compositione*, vel nominatiuum *memoria factam*, aut ad memoriam referendum est (sic enim, *memoriam* 4° casu, quinq. exemplaria, Malmundariense, A, B, M, & O, scribunt) aut ad *compositionem*, quomodo habent, O, Rabani textus, & Græca. *Factum*, cum *opus* iungendum est; *facti* cum *odoris*. *facti* Græcè legendum, conijcit Pagninus. *μημόσωνος ἰωσήφ εἰς συνδρασκὸν θυμιάματος ἐσκευασμένον ἔργον* μὲν δὲ, Memoria Iosia in compositionem odoramenti confecti opere vnguentarij: cui coniecturæ suffragari possit Latina versio, Græcæ Basileensium editioni *adiuncta, non heri illa nata. *Fabricati*, habet, *opere vnguentarij*. Græca Complutensis editio legit *ἐσκευασμένον* confectio, id quod ad *ἔργον* respicit, vt Latine *factum* ad *opus*. Aldi & Germanorum editiones, habent *ἐσκευασμένον* (nam corruptè scriptum arbitror *ἐσκευασμένον*) id quod ad *μημόσωνον* refertur. verti autem potest, & nominandi casu *memoria facta*, subaudito *est*; & accusandi *memoriam factam*, subintellecto verbo *celebremus*. Porro, quocumque modo legendum sit, id est quod Author vult significare, Iosia regis memoriam, similem esse mixturæ odoramentorum, vnguentarij artificio confectæ, hoc est, suauissimum gratissimumque postèris spirare odorem.

Anni 1550.

307.

C. 49. v. 7. *Dederunt enim regnum suum alijs.*] Cardinalis Bessaronis scriptus codex, quem ex maiori Louaniensium Theologorum collegio, in quo adferuatur, commodatò accepimus, omittit coniunctionem *enim*: *Dederunt reg. su. alijs.* cui Græca Hispanorum editio suffragatur. *ἔδωκε τὸ κέραν αὐτῶν ἑτέροις*, Dedit cornu eorum alijs. Porro, cætera quibus vtimur Latina exemplaria, constanter addunt, ad stipulantibus Græcis Venetorum & Germanorum Biblijs, quæ, eo sunt editioni nostræ propinquiora, quod *ἔδωκον* *dederunt* legant. *ἔδωκον γὰρ τὸ κέ. αὐ. ἑτέροις*, Dederunt enim cornu suum alijs. D. Iansenius tollendam iudicat, quod non aptè præcedentia probet: atqui, non necesse est probandi vim habeat, sæpe Græcis abundat. possit tamen, in Græcis præsertim libris, id probare quod antecedit, *Reges Iuda defecerunt.*

308.

C. 49. v. 11. *Benefacere illis qui ostenderunt rectas vias.*] Sex manuscripta, Malmundariense, Q, H, A, M, R, cum Rabano enarratore, præfigunt copulatiuam *Et: Et benefacere ill. q. ost. rec. vias.* quam addendam Iansenius censet, vt Græcis additur. *καὶ ἀγαθῶσαι τὰς ἐυθύνονας ὁδὸς* Et "benefacere" (subaudi ex præcedentibus, *ἐμνήσθη commemoratus est*, seu, *meminit*) rectas facientibus, vel, corrigentibus vias. Verumenimuerò, notatum nobis est, Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho, deesse &: quod certè, & Latinis plerisque, ac qui-

ἢ καὶ ἀγαθῶσαι
R. Basileens.
ἢ direxit R.
Basileens.

ac quidem editionis nostræ syncerissimis exemplaribus, suffragantibus Carenfi & Richelio tractatoribus, deest. Subaudiri, si non legatur, potest.

C. 51. v. 25. *Manus meas extendi in altum, & in sapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.* hæc vulgarium codicum ferè est lectio, cuius postremam partem *Et ignorantias meas illuminauit*, præstantiorum plerique iugulam, non agnoscut Brugensis, Malmundariensis, P. (quanquam in margine is legat) O, E, Plantini medius, cum alijs aliquot, A, M, Atrebatensis Collegij feriat. In exemplari V signato, notatur superfluere. Franci Dominicani legendam non esse indicant: quibus planè assentior. Est enim eiusdem Græcæ pericopes altera versio, nostræ adiecta. *καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπενόησα*, quod est ad verbum, *Et ignorantias eius* (anime meæ) *animaduerti*, versum est secundum sensum, *Et ignorantias meas illuminauit*, id est, agnoscere me fecit, sapientia. Porro, id noster Interpres transtulit: *Et in sapientia eius luxit anima mea*; verum, sublatis mendis. erronea enim est, hæc plerorumque scriptura. Duo manuscripta, Q, & A, legunt: *Et insipientiam eius luxit anima mea*; duo, P, & M: *Et insipientia eius luxit anima mea*; duo tertio, Brugense & O: *Et in insipientia eius luxit anima mea*; duo postremò, Lobienſe & L: *Et insipientiam eius luxi*. L tamen, ante *insipientiam*, addit in præpositionem. Harum lectionum postrema, Græcæ scripturæ conuenit maximè. primùm, quod habeat prima persona *luxi*, vt est Græcè eadem persona, vel *ἐπενόησα* (sic enim in correctioribus libris scribitur, pro eo quod in quibusdam est, *ἀπενόησα*) animaduerti seu intellexi, vel (quod est in Vaticano codice) *ἐπένοησα* luxi seu deſſenitum, quod, non *anima mea* habeat, sed tantum sequentibus coniunctum *animam meam*: *Et insipientiam eius luxi. Animam meam direxi ad illam.* sic enim & Græcè legitur. *καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπένοησα, τὴν ψυχὴν μου κατέβηκα εἰς αὐτήν.* Cæterum, magis illis fido codicibus, qui legunt: *Et in insipientia eius luxit anima mea*. Nam & sunt hoc in loco alijs plerisque conformiores. Videtur ex hac lectione, primùm, errore omiſſam alterum *in*, *Et insipientia eius luxit anima mea*; dein, à nonnullis quidem, mutatum *insipientia* in *insipientiam*, *Et insipientiam eius luxit anima mea*; à plerisque verò, vox vna *insipientia*, in duas distracta, *Et in sapientia eius luxit anima mea*. Cum enim arbitrarentur, pronomen *eius*, ad sapientiam, aut Deum, respicere: iudicabant, insipientiam haud conuenire. Accessit, quod *luxit* à lucere præteritum esse existimarent, quomodo interpretantur Lyranus & Richelius. Atqui, à *lugeo* deductum est *luxit*, quemadmodum Hugo Cardinalis exponit: & ad animam referendum

309. eluxit o.

Leodiensis co-
dex, posteriorē
capituli partem,
à 11. versu,
haud agnoscit.

Lyranus an-
notare videtur,
anima mea
& ignorantias
meas illu-
minauit,
non esse in li-
bris correctis.

dum est pronomen eius, positum pro reciproco: Et in insipientia sua luxit anima mea. Porro, *animam meam*, quod, ante *direxi* ferè legitur: *Animam meam direxi ad illum*; manuscripta, quorum, eam quæ nobis probatur, esse diximus lectionem, omittunt. quibus P. suffragatur. Verisimile est, ex ea versione sumtum, ex qua, *Et ignorantias meas illuminavit*: sed, quia magis requiri visum fuerit, constantius retentum. Hæc igitur, salua sententia meliori, genuina vulgatæ editionis videtur scriptura: *Manus meas extendi in altum, & in insipientia eius luxit anima mea. Direxi ad illam*. Itaque, Interpres, Græcè, hoc modo habuerit, *καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπέδειξεν ἢ ψυχῆ μου. καὶ τὴν δυνάμει αὐτῆν.*

NOTATIONES IN ISAIÆ PROPHETIAM.

310.

* Ge. p. o. * Tril.

C. I. V. II. *Plenus sum holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum & agnorum & hircorum nolui.*] Ita plerique codices legunt: porro, Parisiense duo*, Hentenij duo, nosterq. vnus*, cum textu Hieronymi Commentariis adiuncto, habent: *Plenus sum holocausto arietum & adipe pinguium, & sanguinem vit. & ag. & hirc. nolui.* Alter ex nostris, E littera insignitus, scribit: *Pl. sum holocaustis ar., & adipem ping. & sanguinem vit. & ag. & hirc. nolui.* Alius M. notatus: *Pl. sum holocausto ar. & adipe ping. & sanguine vit. & ag. & hircorum nolui.* Quatuor his modis, vt Latine legitur, sic verti ex Hebræo potest. quarto modo Chaldaus paraphrastes transtulit: tertio Græci sunt interpretati: secundo Latinorum neotericorum nonnulli, Hebræorum distinctionem secuti, reddiderunt: primo alij Latinorum neotericorum conuertere, & quod opinor, vetus noster Interpres. Neq. enim plerique tantum codices, verum etiam castigatissimi ferè quique, ad eum scribunt modum. quibus ad stipulantur tractatores, Richelius, Carensis, Lyranus, Thomas, Haymo, atque ad eum, quem nostræ versionis authorem crediderim, Hieronymus. Et si enim textus commentario adiunctus, sicut antè notauimus, legat: commentarius tamen, *τὸ plenus sum*, vt per se positum, exponit, nulla re indigeo.

Holocaust. Hebræis, Græcis & Chaldais, multitudinis memora legitur Pagninus. Forerius.

311.

* Ver. Ge. p. Compl.

Brug Leod. Lob. P. O. L.

C. I. V. 12. *Cum veniretis ante conspectum meum.*] Quædam exemplaria, Parisiensium duo*, Hentenij tria, nostra nouem, *veneritis* pro *veniretis* legunt. Hebræa vtramque lectionem patiuntur (quanquam sit ad verbum, cum venietis) cæterum, vt pleraque, ita & integriora nostra*, vulgatæ editionis manuscripta, cum Haymone enarratore, *veniretis* probant. Hieronymi commentariis iunctus textus *veneritis* legit,

legit, necitque partem istam ijs quæ præcedunt: *Nolui, cum veneritis ante conspectum meum*; cui distinctioni melius *veniretis* conueniat. indicat tamen suo scribendi modo alteram distinctionem, eam, quæ sequentibus hanc partem copulat, ita vt sit duodecimi versus initium, quæ celebrior est.

C. 5. v. 9. *In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum.*] Hebraicè non est verbu *dicit*; tantum *אָמַר אֱלֹהִים* In auribus meis Adonai Sabaoth. Quidam subaudiunt *dicit*: sic enim Pagninus vertit, *In auribus meis sunt, dicit Dominus exercituum*. Porro Hieronymus transtulit, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*. Pro eo, inquit, quod nos iuxta Hebraicum vertimus, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*, id est, verba quæ locutus est Dominus adhuc resonant in auribus meis: *לָאָהָרְבַּע הָיָה עִינָי וְעַתָּה נִשְׁמָעוּ אָזְנוֹתַי*, id est, Audita sunt hæc in auribus Domini Sabaoth. Non quod Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint, quæ propheta dicturus est: cum consequentius sit intelligere, audisse prophetam quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod, post captiuitatem, domus magnæ atque pulcherri-mæ, desertæ futuræ sint, non habentes habitationem. Hæc Hieronymus, quibus, suam ipse indicat, explanat, probatque, interpretationem. Hoc autem quo Hieronymus interpretatus est, modo, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*, legunt antiqui Epanorthotæ codices. Habent similiter antiqui & probati nostri, Brugensis, Leodientis, Lobienis, P, O, L, cum aliis octo. quibus volunt expositores, Haymo Halberstattenis, & Hugo Carensis. Parisienses, ex suis veteribus exemplaribus Di. o. l. Ge. o. l. v. p. hunc ad modum correxerunt. Ante hos, eundem ad modum Dominicani in Francia castigauerunt. Quare dubium esse non potest, quin vera ea sit nostræ editionis lectio.

312. alic MS.

Hieronymus non transfert.

Postet, r'e Tu-deorum que precedunt iniquis studijs intelligi, 72 tras-latio, quo modo Cyrillus intel-ligat.

Domini exercituum Hæc sunt Pl.

C. 6. v. 1. *Et plena erat domus à maiestate eius, & ea qua sub ipso erant replebant templum.*] Priorem partem, *Et plena erat domus à maiestate eius*, spectatiora exemplaria, Hieronymi & Haymonis commentariis suffragantibus, auferunt decem nostra, quinque Parisiensium, correctæ Lyrani, antiqua Dominicanorum. Lugdunenses & complures alij quibusdam haud legi notant. Nec mirum: est enim altera ex Hebræo interpretatio, nostræ adiecta. Quod est Hebraicè *וְהַיְתָרְוּ אֶת-הַמִּקְדָּשׁ*, Hieronymus quidem Interpres noster, Theodotio-ni & Symmacho similiter, transtulit, *Et ea qua sub eo erant implebant templum*; Lxx vero interpretati sunt, *καὶ πληροῦσθ' οἶκον τὸν δόξους αὐτοῦ*, &

313. 10 MS. G. eo MS. implebant MS. antiquiora. Hieron.

plena domus gloria, seu maiestate, eius. Meritò igitur prætermittendam Dominicani atque Epanorthotes docent: rectèque Hentenius textu expulit. Neque enim commiscendæ sunt variæ interpretationes. Quidam codices, eorum qui vtramque lectionem iungunt, legunt, & plena erat terra, seu, omnis terra maiestate eius, id quod acceptum crediderim, ex Responsorio, quod Ecclesia primum canit, in officio matutino Dominicæ primæ Nouembris, & solennitatis omnibus Sanctis sacræ. Ionathæ Chaldej paraphrasis, persimilis est septuaginta duorum versioni, וְכָל הָאָרֶץ מְלֵאָה אֵלֶיךָ וְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל & de splendore gloriæ eius replebatur templum. Alij pleriq. reddunt: Et fimbriæ eius, vel, inferiores vestis partes, replebant templum.

314.

C. 7. v. 14. Et vocabitur nomen eius Emmanuel.] sic plerique codices legunt. Tres Parisiensium, sex Hentenij, & tres nostri, scribunt *vocabitis*. Rursus, septem Hentenij, & quatuor nostri, habent *vocabis*. Hebraicè est קָרָאת, quod, si legas, vt in punctatis ferè est libris, קָרָאת est, vel vocabis (nam præcedens coniunctio præteritum conuertit in futurum) feminino genere, vel, accepto ת loco ה, vocabit, eodem genere. Si קָרָאת legas, quod scribunt quidam in emendationibus Hebræorum libris legi, est *vocabis* masculino genere. *Vocabis* igitur, inter illas Latinorum codicum lectiones, Hebræo conformior est. Hieronymus, post Interpretes LXXII, & Aquilam, Symmachum, ac Theodotionem, *vocabis* reddidit. Quodque sequitur; habet in commentariis, Et vocabis nomen eius Emmanuel, & LXX & tres reliqui similiter transtulerunt: pro quo in Matthæo scriptum est, *vocabunt*, quod in Hebræo non habetur. Ergo, iste puer, qui nascetur ex virgine, ô domus Dauid, nunc à te appelleretur Emmanuel, id est, nobiscum Deus, quia rebus ipsis probabis, à duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præsentem: & qui postea vocabitur Iesus, id est, Saluator, eò quod hominum vniuersum genus saluaturus sit, nunc à te Emanuelis appelleretur vocabulo: Verbum קָרָאת, quod omnes interpretati sunt *vocabis*, potest intelligi & *vocabit*, quod ipsa scilicet virgo, quæ concipiet & pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimonijs, quæ Euangelistæ, vel Apostoli, de libris veteribus assumerunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Vnde & in præsentis loco, pro *concupiet in utero*, Matthæus posuit *in utero habebit*; & pro *vocabis*, *vocabunt*. hæc Hieronymus, cuius hodie encomijs Catholicorum per orbem sacræ ædes resonant. Hieronymus vt vertit, sic, ex præstantissimis nostris manuscriptis exemplaribus, Brugesè, Lobienfè, & O, legunt: quibus antiqua Epanorthotæ,

northotæ, & antiqua Dominicanorum, consonant. Itaque, genuina est procul dubio nostræ editionis scriptura, Et vocabis nomen eius Emmanuel; non *vocabitis*, non *vocabitur*; nec, quod Carensis legit, *vocabit*. Verisimile est, quia dicit Hieronymus, vocabit ex Hebræo intelligi posse, fuisse id in aliquorum primum librorum marginibus annotatum, ac tandem in aliquorum textum relatum. Cætero—qui, ego nullis in libris inueni, nisi in impressis duobus, quorum vnum Parisiensis typographus, alterum Clarius, suo sæpe pro arbitrio, emendarent. Notant quoque Dominicani, & Interlinearis glossa, Aliàs *vocabit*: verum, an ex Latinis exemplaribus, an ex ambiguo Hebræo, addubito: attamen, certum est, non esse versionis vulgatæ. Porro, Hebræorum doctores, Pagnino teste, Abraham, Dauid, & Selomoh, *vocabit* intelligunt: subaudiuntque *puella* (id enim, qua sunt impietate, malunt intelligere, quàm virgo) vel spiritus sanctus. Nam & spiritus sancti nomen Hebræis est femininum. Posset fidelium congregatio subaudiri, in quem fortè sensum Euangelista accepit. Chaldaus paraphrastes transtulit וְיִשְׂרָאֵל, quod quidem *vocabit* redditur, sed anceps est, ad tertiam femininam & secundam masculinam personam.

Santes Pagninus Paraphrasis transtulit: Et vocabis tu mater nomen eius Himmanuel

In thesaurò lingue sancte.

C. 9. v. 14. * Incuruantem & refrenantem.] Non pauci codices *deprauantem* legunt, pro *refrenantem*, quibus D. Hieronymi commentarius ad stipulatur: cæterum, verustissimi atque emendatissimi quique, *refrenantem* habent, nec nostri tantum, verum & Parisiensium atque Epanorthotæ. Duo, E. & Pl. m., vtrumque connectunt: *Incuruantem & deprauantem & refrenantem*. Notat Epanorthotes, quosdam, pro *refrenantem*, *deprauantem* posuisse, propter Hieronymi retractionem; sicut infra, 19. capitis versu 17, in *pauorem* pro *infestitatem*. Hieronymus, hoc caput enarrans, non meminit huius *refrenantem*: solummodo legit atque exponit *deprauantem*. Cæterum, in 19. scribens caput, vbi id ipsum legitur decimo quinto versu, annotat hunc in modum: In eo quoque quod nos transtulimus *Incuruantem & refrenantem*, possumus dicere *Incuruum* & *lasciuientem*; vt intelligamus, senem & puerum. Nos autem, verbum Hebraicum וְיִשְׂרָאֵל, dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, *refrenantem* diximus, quod significantius Aquila transtulit *σπελάδοντα*, id est, qui nihil rectè agit, sed omne peruersum, vt puerum significaret. Videtur igitur, in commentarijs 9. capitis, quod ibi similiter verterat, *refrenantem*, latenter correxisse, aut mutauisse in *deprauantem*. Veruntamen, quod diximus, optimi quique libri, *refrenantem* seruarunt; ac decimonono capite, non optimi tantum, sed etiam plerique omnes. nullum ibi nos inuenimus librum, qui legat aliter; tantum, ab Epa-

315.
* Et o.

* Non curuatum Pl. m.

L. 5. commentariorum.

* referentem o.

Mat. 1. d. 23.

ab Epanorthote notatum, Propter quod quidam ponunt ibi *incuruantem & deprauantem*. similiter & supra 9. Eodem 19. capite, quod reddiderat Hieronymus in *festiuitatem*, correxit dum commentaria scriberet in *pauorem*. & multi quidem codices ita legunt, sed antiquiores & castigatores in *festiuitatem* retinuerunt. Postea igitur, dum in Hieronymi commentarijs lecta hæc atque obseruata fuere, facta mutatio est, *refrenantem* in *deprauantem*, *festiuitatem* in *pauorem*: quam si sequi voluerimus, quæ à se versa editionis nostræ author castiganda duxit, immutabimus. כַּבֵּה וְאִגְמוֹן, quod est Hebraicè pro *incuruantem & deprauantem*, plerique hodie, quoad verba ipsa, reddunt, ramum & iuncum. Chaldaus interpretatus est כַּבֵּה וְאִגְמוֹן dominatorem & principem; LXX, nono quidem capite, μέγαν ἢ μικρόν magnum & paruum; 19. verò ἀρχὴν ἢ τέλος principium & finem. quos posteriori loco Symmachus est secutus, teste Hieronymo in 7. commentariorum libro. Pro principio, ait, & fine, quod Symmachus & LXX. transfulerunt (ἀρχὴν ἢ τέλος) Theodotio more suo ipsa verba Hebraica posuit כַּבֵּה וְאִגְמוֹן, quod Aquila interpretatus est incuruum atque peruersum.

316.
* illo o.
* sua o.
* Lambrusco.

C. 17. v. 11. In die *plantationis tuae labrusca*.] Quædam exemplaria *labrusca*, quædã *labruscas* legunt. Hebraicè est תְּשׁוּשׁוֹן, id quod verbum esse Hebræi docent. LXX. interpretes τῶν ἀμυδρόν errabis transfulere; Neoterici cresces, vel crescere facies. nam שׁוּשׁוֹן si punctũ dextro cornu litteræ ψ infideat, errare, ignorare; si sinistro, crescere, multiplicare, significat: est autem illud, verbum à שׁוּשׁ duplicatum. Nonnulli itaq. existimant, corruptam esse nostræ editionis lectionem, ac pro *labrusca* aliud quid legendum. Franciscus Raphelengius legendum conijciebat *labasces*; certè dexterè: id enim, vt voci *labruscas*, ita significationi dictionis שׁוּשׁוֹן, perquam propinquum est, multumque cum 72. interpretatione conueniat. Atqui, dum Hieronymi commentarium lego, tum quinto, tum septimo libro, non aliud quo colligere, quam *labruscam* ab eo translata. Suspiciatus primũ fui, dumtaxat explicationis ergo *labruscæ* eum fecisse mentionem: sed non id ausim asserere. fortè igitur sensum volens, non verbum ipsum, reddere, *Labruscam* verũt. nam si, cum 72. verbum ipsum *errabis* transfulisset, sensus fuisset, Vitis tua optima in *labruscam* degenerabit; *labruscam* non vnam quam expectaueras vindemiabis. Porro, si *labruscæ* nomen transfulerit, ambiguum, ob emendatorum librorum varietatem, est, primòne singularis casu *labrusca*, an quarto pluralis *labruscas* dixerit. Epanorthotes, antiquis suis vulgaræ editionis codicibus *labruscas* attribuit. quibus, ex integrioribus nostris,

nostris, Brugensis D. Donatiani, & O. Hunnæi, consentiunt: sed plures, cum D. Hieronymi textu, & Haymone atque Hugone, *labrusca* scribunt. Cæterum, sensus idem est, vt rouis legas modo: si *labrusca*, subandi nascetur; si *labruscas*, supple plantabis.

C. 18. v. 5. Ante messem enim *totus* effloruit.] Bibliorum editiones Moguntinensis & Coloniensis*, futuro tempore *effloret* legunt: cæteri autem nostri libri, & impressi & scripti, *effloruit* retinent. quibus Hebræa suffragantur: nam פָּרַח, si, vt verbum accipias, præteritum est, non futurum.

317.
* vicus o.
Anni 1479

Quod sequitur, *Et immatura perfectio germinabit*; non pauci codices, præterito tempore *germinauit* scribunt, ita vt ei quod præcedit tempore respondeat. Verũm, emendatiores, Brugensis, Leodiensis, Lobienfis, O. P. L. & antiqui Epanorthotæ, *germinabit* habent. id quod Hebræo consonat פָּרַח נִצַּח, erit erumpens. Quomodo nostra huius loci versio, Hebraicæ scripturæ contineat, ostendit Franciscus Forerius.

C. 18. v. 2. Ad gentem *expectantem & conculcatam*.] manuscrip-
ta Parisiensium quatuor*, Hentenij quatuor, nostra octo*, repe-
runt *expectantem*: *Gentem expectantem* expectantem & conculcatam*.
qua in re eis Hieronymi & Haymonis commentaria adstipulantur.
Adstipulantur & Hebraica: iterum enim eandem vocem legunt
(גוֹי קָרָה וְקִבּוּסָה) quam plerique quidem hodie lineam, noster
verò Interpres *expectantem* reddidit, quod קָרָה, à quo deriuatur,
Sperare, expectare significet. LXX. transfulerunt ἐσπεράσαντες ἢ ἀ-
ταρτεπόμενον gentem sine spe (desperatam) & conculcatam, videntur
intellexisse, Sperantem, sperantem, nec consequentem; multum
diuque *expectantem*, nec accipientem.

318.
* 25 MS.
H, G, C.
* conculca-
tem o.
* Di. o. l.
Ge. o. l.
* Brug. Leod.
O, P, Q & c.
* & o.

Versu 7, quo eadem penè leguntur quæ secundo, plura exem-
plaria repetunt *expectante*: *A gente expectante, expectante, & conculca-*
ta & quidem eadem omnia nostra quæ priori loco *expectantem* repe-
runt, vno P. excepto. Suffragantur hinc similiter, Hebræa, Haymo,
& Hieronymus. Septuaginta, inquit Hieronymus, pro eo quod nos
diximus *expectante expectante*, & in Hebraico scriptum est קָרָה קָרָה spe-
rante sperante, è contrario interpretati sunt ἀσπεράσαντες, id est, non spe-
rantem. Nostri hodie Græci libri, Græco authore Cyrillo adstipu-
lante, priori solum loco ἀσπεράσαντες legunt: posteriori, ἐλπίζον *sperans*, id-
quæ semel dumtaxat, scribunt. Porro, nobis iterandum esse parti-
cipium *expectans*, & posteriori, & prioriloco, existimo ea quæ attu-

319.
* conculca-
cante o.

li comprobare: atque id censuit Adamus Sasbout, olimque in Francia Dominicanum iudicant.

320.

C. 20. v. 4. Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Egypti, & transmigrationem Ethiopiae, iuuenem & senem, nudam & discalceatam.] Perperam scripserunt quidam Babylonia pro Ethiopia. Porro, quod sequitur, rectius id nonnulli iuuenem & senem scribere, quam, ut plerique, iuuenem & senem. Primum enim, sunt concorditer, Hebraeis, Graecis, & Chaldaeis, pluralis numeri nomina. Tum, veriora Latinorum exemplaria, iuuenem & senem legunt, pluralis numeri secundo casu: id quod, Epanorthotes quidem ex suis, nos ex nostris codicibus*, animaduertimus, quibus ad stipulatur Hieronymi commentarij & quinti & septimi libri iunctus textus. Quia vero illud in iuuenem & senem mutatum fuit; hac occasione & quod subsequitur nudam & discalceatam, cum nudum & discalceatum est mutatum. sic enim, masculino inquam genere, habent, vnus Hentenij, duo nostri*, & quatuor* Parisiensium codices. Caeterum, pleraque anti-grapha, & quidem quaecunque iuuenem & senem scribunt, nudam & discalceatam, feminino genere, retinent, quod ad transmigrationem & captiuitatem referendum est. Atqui, videntur eò Hebraea referri non posse. Nam אֲנָשִׁים masculini sunt generis; אֲנָשִׁים vero, quod proximè antecedit, feminini. hinc vertunt plerique hodie, quod per se ponatur, nudum & discalceatum. Verum, non per se id posuisse Propheta videtur, quasi significarit, inter eos qui ex Aegypto atque Ethiopia captiui ducendi essent, nudos quosdam & discalceatos fore: sed, toti Aegyptiorum atque Aethiopum captæ multitudini attribuisse, nudam & discalceatam ab Assyrijs abduci. Porro autem, adiectiuum & substantiuum, non semper Hebraeis genere conueniunt. Caeterum, et si אֲנָשִׁים quod transmigrationem denotat, feminei generis sit, אֲנָשִׁים quod captiuitatem significat, masculini est. quare Hebraicus scholiastes nudam & discalceatam vertit, & refert, inquit, captiuitatem. Chaldaeus & Graeci interpretes, sensum magis quam verba secuti, transtulerunt, Iuuenes & senes nudos & discalceatos.

Brug. Lcod. Lib. O, P, A.

2. V. Vet. Di. l. G. a. p. V.

321. 0. armentarium 0.

C. 22. v. 8. Er videbitis in die illa armentarium domus salus.] Montantina, & post eam, aliae haud paucae typographorum editiones, cum Haymone enarratore, videbitis habent. Porro, manuscripta pleraque omnia, cum Richelio, Carensi, Lyrano, & quod ex 7. commentariorum libro perspicuum est, Hieronymo, singularis numeri lectionem, videbis, probant. Eandem Hebraica probant: legunt enim אֲרָמָה quod est, & videbis, vel, & vidisti, masculino genere. Eam ipsam

ipsam lectionem probarunt & castigatores, Dominicani, Parisienses, Hentenius.

C. 27. v. 6. Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.] Exemplarium, quaedam ingrediuntur, quaedam ingredientur, quaedam egrediuntur, quaedam egredientur, legunt. Rursus, quaedam ad Iacob, quaedam ab Iacob, quaedam à Iacob, scribunt. Genuina lectio discerni haud facile potest, quod praestantiora etiam exemplaria variant. Caeterum, tempus praesens, in plerisque omnibus praestantibus exemplaribus lego: & quidem egrediuntur, cum in quinque praestantibus exemplaribus, tum in textu Hieronymi commentarijs iuncto, reperio: atque apud Hebraeos, praesentis temporis participium אֲנָשִׁים, quod est, venientes, inuenio. Deinde, in quinque emendatis codicibus ab Iacob deprehendo, ut in Hieronymi textu de. Videri itaque possit vera esse lectio, Qui egrediuntur impetu ab Iacob, quam habent, eo vnde quaque modo, leuissimum manuscripta, E, Brugense, & Plantini medium. fortè, primum ab in ad; postea, etiam egrediuntur in ingrediuntur, mutatum fuit. Verum, vnde nam ad impetu legitur, cum Hieronymi textus habeat radice: Qui egrediuntur de radice Iacob? sic enim & Hieronymum scripsisse, satis loquitur commentarius: Qui in excelsis, vel, ut Sasbout legendum putat, Qui egredientes fuerint de semine Iacob, & in apostolicam peruenerint dignitatem. An fortè, ut & alia nonnunquam, alio atque alio modo Hieronymus est interpretatus? primum impetu; postea, dum scriberet commentaria, radice? Sed, vnde impetu verti potuit? אֲנָשִׁים enim, vnde est verbum אֲנָשִׁים, quod Hebraice legitur, radicem; minime vero impetum significat. Forè existimat אֲנָשִׁים in secunda coniugatione acceptum, in qua eradicare denotat; ac, pro Egredientes eradicabitur Iacob, dictum: Qui egredientur impetu à Iacob. Hebraea sic habent אֲנָשִׁים אֲנָשִׁים אֲנָשִׁים, id quod ad verbum reddas, Venientes radice Iacob. L. x. transtulerunt אֲנָשִׁים אֲנָשִׁים אֲנָשִׁים, Venientes filij Iacob.

322. in o.

Richelius vtrumq. & legit & exponit: vni codici, in impetu, cum de radice, mutatum fuit.

C. 27. v. 8. In mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, iudicabis eam.] Multum hoc loco fallitur Adamus Sasbout, qui, quod legitur cum abiecta fuerit, non esse in Hebraeo notat, & dubium, an aliquis studiosus, ex commentarijs Hieronymi, textui adiecerit. Nam, quod est Hebraice אֲנָשִׁים, atque ad verbum veritas in dimittendo eam, reddidit Interpres noster Hieronymus, Cum abiecta fuerit, quod omnes enarratores agnoscunt, & codices omnes legunt. Existimauit vir bonus, quod Hieronymus vertit Contra mensuram, ei respondere in Hebraeo, quod alij vertunt in emissione eius: cum hoc quidem, ex eo translatum sit, ex quo Hieronymus transtulit, cum abiecta fuerit, nimirum

323. radice o. vinea mea o.

ex נשלחה; illud verò cum eo quod præcedit, *In mensura contra mensuram*, ex hoc בטאכא, quod, alij, tantùm *In mensura* interpretantur. hinc error. Hieronymus dixit *In mensura contra mensuram*, vel quòd בְּמִסְרָה תְּרִיבֵיתָ, quæ mensuram significat, in illo verbo duplicetur, quasi esset *In mensura mēsuræ*, vel, quòd sensum, non verba, solùm transferre voluerit. Pro *iudicabis*, multi libri, cum Hugone Carenſi, *iudicabit* legunt: Lobienſe manuſcriptum, cum Haymone Halberſtattenſi, *iudicabunt* haber. Antiqui verò Epanorthotæ codices, atque ex noſtris, Bruſenſis, Leodiēſis, P, & Q, cum alijs aliquot, *iudicabis* retinent: quibus Hieronymi textum adſtipulari, etiam Epanorthotes annotavit. Adſtipulatur & Hebraicus textus: nam תְּרִיבֵיתָ ſecundæ perſonæ eſt, non tertiæ, niſi feminino genere, quod, cum ad Deum reſpiciatur, loco non convenit. Exiſtimarim, *iudicabis* in *iudicabit* verſum, cum quòd compendio ſcripta fuerit ultima ſyllaba, tum quòd mutata perſona ſequatur, *Meditatus eſt in ſpiritu ſuo* &c.

324. C. 35. v. 4. *Dicite pusillanimis, Confortamini & nolite timere.*] Manuſcripta exemplaria pleraque, etiam integritate veneranda, *pusillanimes* legunt: & quædam quidem ei quod ſequitur iungunt, *Dicite, Pusillanimes confortamini*: ea quæ Richelius & Carenſis ſecuti ſunt, ad quem modum Græca tranſlatio habet; *Pusillanimes mente ſitis robusti, ſine dicite*: quædam ei quod præcedit copulant, *Dicite pusillanimes*, aut, quod in multis eſt, errore manifeſto, *Discite pusillanimes, Confortamini*. Hentenius & Pariſienſes *Pusillanimis* correxere: ſic enim Hieronymus tranſtulit, dandi caſu, nõ vocandi, *Dicite pusillanimis* (ſive meticulous) *Confortamini*. quo modo Hebraicè eſt אָמְרוּ לְנַפְתָּרִי לֵב הוֹקֵרָה ea enim Hebræorum diſtinctio eſt, atque is primùm obuius ſenſus: poſſit tamen, vt altera habet lectio, verti, *Dicite, O pusillanimes confortamini*. Porro, vj Hieronymus tranſtulit, *pusillanimis*, legunt codices, manuſcripti, S. Germani parvus & Lobienſis, inſignes illi; impreſſi, Moguntinus, Nurenburgenſis, Colonienſis, Quentelianus, Complutenſis, atque, ex hoc, Regius. Inter enarratores, legit hunc ad modum Haymo. Carenſis, Andreas, inquit, dicit *pusillanimis*. Crediderim *pusillanimis* in *pusillanimes* mutatum, quòd primus ſingularis numeri caſus eſſe putaretur, itaque non convenire, aut ei quod præcedit *dicite*, aut ei quod ſequitur *confortamini*. Coniunctionem & quæ ſubiungitur, & *nolite timere*, decem noſtri, quinque Hentenij, quatuor Pariſienſium, & antiqui Epanorthotæ codices, Hebræo Græcoque conformiter, tollunt: qua omiſſa, plus certè habet efficacitatis iſt hæc pusillanimatorum confortatio.

325. Quod ſubſequitur *Ecce Deus veſter*, ac paulò poſt, *Et ſaluabit vos*, multi

multi codices prima perſona legunt *Ecce deus noſter*, *Et ſaluabit nos*. Viramque lectionem exponit Hieronymus, maximè quoad poſtiorē partem: ſed, hanc quidem, primæ, inquam, perſonæ, 72. tribuit, quæ & hodie Græcorum eſt antigraphorum, ἰδὲ δὲ θεὸς ἡμῶν, ὁ σώσει ἡμᾶς, quomodo & apud Iuſtinum legitur, dialogo cum Tryphone: illam verò, *veſter, vos*, ipſe ex Hebræo conuertit (ſic enim Hebraici, nec non Chaldaici, codices, habent) quam retinent antiqui Epanorthotæ libri, vetuſtiores noſtri, & inter poſteriores tractatores, Haymo. Eam à ſe probatam Hentenius & Pariſienſes in textum receperunt.

C. 38. v. 14. *Domine vinum patior, reſponde pro me.*] Duo Pariſienſium codices, Ver. Ge. p. & Compl., legunt *ſponde pro reſponde*. Ad eum modum, ex noſtris codicibus, nonnulli emendati ſunt, nonnulli in margine ſcribunt. Ad eundem modum Lyranus, in correctis eſſe libris, docet. vitioſè enim excuſum *reſponde pro ſponde*, circumſtantia teſtantur. In gloſſa interlineari ſcriptum eſt, Vel *ſponde*. idem eſt. Annotat Dominicani & Epanorthotes, ſecundum Haymonem & Hieronymum, legendum *ſponde*. Haymo vtramque lectionem explicat: expoſito primùm *ſponde*, ſubnectit, vel ita, vt quidem codices habent: Si quid erravi, vt conuertar ad melius, tu *reſponde pro me*, id eſt, ſis mihi quaſi fidei iuſſor, & accipe me in fide & protectione tua. Apud Hieronymum non inuenio *ſponde*: tam in commentarijs, quàm in textu, eſt *reſponde*: & uſque adeò non euincit Hieronymi commentarius, *ſponde* legendum eſſe, vt Haymo alteram explicaturus lectionem *reſponde*, Hieronymi commentario ſit uſus, qui hoc habet modo: Sed & ſi quid erravi, conuertar ad melius, tu reſponde pro me. Plerique omnes libri, tum ſcripti tum impreſſi, *reſponde* habent. Hebraicè eſt verbum אָמַר, quod, fide iubere ſeu ſpondere ſignificat. Quare, ſi retinendum eſt *reſponde*, pro ſimplici *ſponde* accipiendum eſt. id quod Epanorthotæ probatur, cuius hæc animaduerſio eſt: *Sponde* ſecundum Hebræum, & Hieronymum, & Haymonem: ſed ſecundum antiquos *reſponde pro me*, quæ eſt littera communis. & videtur *reſponde* accipi pro *ſponde* iuxta uſum. Eo autem veriſimilius ſit verſum eſſe *reſponde*, quòd, huc reſpectans, probabile eſt; deinceps vertetit Interpreter, *Aut quid reſpondebit mihi cum ipſe fecerit?* quanquam non ſit idem utrobique in Hebræo verbum.

C. 38. v. 15. *Quid dicam, aut quid reſpondebit mihi, cum ipſe fecerit?*] Chriſtophori Plantini manuſcriptum, quod anguſtum nominamus, *Aut reſpondebit mihi* habet: omittit, tamen ſi in margine ſit notatum, n 3 poſterius

326.

327.

posterius *quid*. quod Hebraicè quidem non legitur; sed, cum in ple-
risque omnibus sit nostræ editionis exemplaribus, puto esse ab Inter-
prete, vt clarior esset sententia, repetitum. Nonnulli scripsere, *Aut*
quis resp. mihi, quod Interpretis non est: corrigens enim, Interpretis
sententia, Ezechias, quod Deo dixerat *Responde pro me*, ait, *Quid re-*
spondebit pro me Deus, qui ipse fecit: Codex vnus habet, *Aut quis*
respondebit tibi, duplici mendo. Complura exemplaria, *fecerim* pro *fe-*
cerit legunt, cum ipse fecerim. 18. Hentenij, viginti octo nostra: quibus
vult D. Bernardus sermone in Cant. 81. Porro, antiqua Dominica-
norum antigrapha, antiqua Epanorthotæ, & nostra aliquot, *fecerit*
tertia persona seruant: quibus S. Hieronymus ad stipulatur, Rursum-
que, ait; in se reuertitur: *Quid dicam, quidue causabor, contra te*
factorem meum? aut quid mihi respondebit, qui fecit ipse quod vo-
luit? Sustinenda ergo sunt quæcunque decreuerit. Consonant poste-
riores enarratores, Haymo, Glossæ ordinariæ Author, Thomas, Ly-
ranus, Richelius. Carensis vtrumque exponit. Suffragantur He-
braici libri, quibus legitur $\text{וְיַעֲשֶׂה לְךָ אֱלֹהִים}$ & ipse fecit: & Chaldaica pa-
raphrasis $\text{וְיַעֲשֶׂה לְךָ אֱלֹהִים}$ & ipse multiplicauit beneficia ad conferen-
dum in me. Consentit LXXII translatio, quæ, in Hieronymi qui-
dem Latine; in Bibliorum autem Complutensi & Regia editione
Græcè & Latine, habet ὁ αὐτὸς ἐποίησεν , & ipse fecit. Vaticanus codex,
vt nobis quidem signatum est, scribit ὁ αὐτὸς ἐποίησεν , & ipse fecisti.
In Aldino, Argentoratensi, & Basileensi, exemplaribus, pars ista de-
sideratur,

328. C. 38. v. 15. *Recogitabo omnes annos meos in amaritudine anime mee.*]
Exemplar M. N. Hunnæi, L. littera notatū, habet, *reputabo*, quæ Hie-
ronymi commentantis scriptura est. Haymo ad eundem modum ex-
ponit *Recogitabo*. Plurimi codices addunt pronomen *tibi*, *Recogitabo*
tibi omnes &c. quod quidem etiam Haymo legit: sed Hieronymus
haud agnoscit. Antiqui Epanorthotæ libri, sex Stephani, & sedecim
nostri, iugulant: quibus Hebræa patrocinantur. Quare, castigatores,
Dominicani, Hentenius, & Parisienses, meritò textu expulere.

329. C. 38. v. 16. *Domine si sic uiuitur.* ita codices plerique legunt. Porro,
quidam omittunt *si*, habent *Domine sic uiuitur*, antiqui Epanorthotæ,
duo Hentenij, tres Parisiensium Vet. Ge. o. l. m., duo nostri Pl. m.
Leod. In patrum Hieronymi & Haymonis enarrationibus legitur *si*
sic: verum nisi *si* tollatur, non satis aptè constant. hæc Hieronymi
enarratio est: Et quia iam securus est, nec patitur quæ refert, de hu-
mano statu philosophatur, & dicit: *Domine (si) sic uiuitur, & tali*
sumus.

sumus conditione generati: corripuisti me, sed uiuificasti me. Ista
Haymonis: Nihil tamen nouum, nihil accidit mihi contra naturam
humane fragilitatis: quia (si) sic uiuitur, id est, tam fragilis & ca-
duca est humana fragilitas. *Et in talibus est vita spiritus mei*, id est, tali
sum ego, atque omnes homines, conditione generatus: Et per tuam
gratiam, delinquentem *corripies me*; quia, quis est filius, quem non
corripit pater? & per gratiam eandem *uiuificabis me*, reddendo vitam
eum sanitate. Videtur & Dionysius Richelius, quanquam recentior,
solummodo sic legisse. Carensis huius lectionis meminit. Hebraicè
est $\text{וְיַעֲשֶׂה לְךָ אֱלֹהִים}$ quod hodie ferè vertunt *Domine ultra hos* (scilicet
annos) *uiuent*. Noster Interpres intellexisse videtur, *Domine in his*, vel
cum his, uiuent (sic enim veritas licet) id est, In huiusmodi afflictioni-
bus & miserijs hominis vita agitur, id quod sit, non *Domine si sic uiui-*
tur, sed Domine sic uiuitur, quem legendi modum probant, Forerius,
Iansenius, Parisienses, & Epanorthotes. Secundum Hebraum, no-
tat Epanorthotes, & antiquos, *Domine sic uiuitur*: non est ibi *sic sic* vel
si sic. *Domine sic sic uiuitur*, cuius in super lectionis Epanorthotes me-
minit; legunt, 4. ex nostris codicibus, sed minimè præstantes illi.

C. 40. v. 2. *Quoniam completa est malitia eius.*] Pro *malitia* Hebrai-
cè est מַלְיָטָה , quod militiam significat: ea vox est; ex qua, Iob septimo
capite legimus, *Militia est vita hominis super terram*; rursus; ex qua, tot,
quot numerari vix possint, locis, translatum est *Dominus exercituum*.
Quare existimant scriptores ætatis huius multi, *militia* nobis, non
malitia, legendum esse, Santes Pagninus*, Isidorus Clarius, Leo Ca-
strensis. Hector Pintus addit, ita nonnullos correctiores codices ha-
bere. Adamus Sasbout vnum esse apud Latinos exemplar dicit, quod
pro *malitia*, *militia* habeat. Nos, ex nostris exemplaribus, nullum,
quod *militia* legat, inuenimus; tantum, in vno, Cardinalis Bessarionis
quondam, *malitia* in *militia* mutatum, atque in margine (Rectè
est militia) scriptum, obseruauimus. Ex Hieronymi commentarijs
nihil liquet. Posteriores glossmatici, Haymo, glossæ ordinariæ Au-
thor, Thomas, Lyranus, Carensis, Richelius, *malitia* legerunt. Vide-
ri possit *militia*, scribarum audacia, cum *malitia* mutatum fuisse,
propter ea quæ sequuntur, *dimissa est iniquitas illius, suscepit de manu Do-*
mini duplicia pro omnibus peccatis suis. LXXII viri transtulerunt, אֵין עֲוֹנוֹתָיו
 $\text{אֵין תַּעֲוִיבוֹתָיו אֵין עֲוֹנוֹתָיו}$, Quoniam repleta, vel, completa, est humilitas,
seu humiliatio, eius: sic enim est, cum in Græcis antigraphis, tum
apud Patres, qui hunc, ex LXXII editione, locum, citant, Iusti-
num martyrem Dialogo cum Tryphone, Ambrosium in Psalmum
118 sermonibus 10 & 18, Hieronymum, Cyrillum. Porro אֵין עֲוֹנוֹתָיו
humilia-

330.

Iob 7. a. 1.

* In voca.
מַלְיָטָה.* enim
3 MS.
H. C. G. 9.
* Israel o.

humiliatio, id est, abiectio, afflictio. Quid si igitur, septuaginta duos Interpres secutus, *malitiam* pro afflictione, ut nonnulli exponunt, verterit?

331.

C. 40. v. 9. *Qui euangelizas Sion: & iterum, Qui euangelizas Ierusalem.* Ita legunt pleriq. nostri codices, & expositores, Lyranus, Carenfis, ac Richelius, qui genere masculino: quo modo & in Græcis LXX duorum exemplaribus legitur, *ὁ εὐαγγελίζουεν ὁ σιὼν, ὁ εὐαγγελίζουεν ἱερουσαλήμ*: ad quem etiam modum apud veteres, qui LXXII interpretationem proferunt, legitur, Iustinum dialogo cum Tryphone, Tertullianum libro quinto contra Marcionem, Hieronymum textu qui ex editione septuaginta commentariis adiunctus est, Cyrillum in propria loci enarratione. Porro, Latini Epanorthotæ antiqui libri, Dominicanorum nonnulli, & nostri duo, Lobiensis, ac Leodiensis, atque impressi aliquot, feminino genere scribunt, *Quæ euangelizas Sion, Quæ euangelizas Ierusalem*: quibus Hebræa volunt, quæ, non tantum hoc *quæ euangelizas*, sed etiam omnia verba quæ hoc nono versu vel præcedunt vel sequuntur, genere feminino habent. Nam, quod peritis notum est, etiam verbis Hebræorum, sunt genera, masculinum & femininum. Ad stipulatur Hieronymus, cuius & textus *quæ* legit, & commentarius dicit: Porro Hebraicum & cæteri Interpretes (LXX videtur excipere) ponunt genere feminino, ut dicant, *Quæ euangelizas Sion, Quæ euangelizas Ierusalem.* Cōsentit Haymo, qui exposito *quæ*, subnectit: Quidam codices habent *qui euangelizas*, genere masculino: sed falsum est, secundum B. Hieronymum. Conspirat Andreas, cuius commentarium Carenfis recitat. Ergo, *qui euangelizas*, Græcæ septuagintaduorum; *quæ euangelizas*, Latinæ Hieronymi editionis, esse videtur.

332.

C. 40. v. 24. *Equidem, neque plantatus, neque satus, neque radicans in terra truncus eorum.*] Plura exemplaria *& quidem*; præstantissima *equidem* scribunt. In ijs quæ sequuntur, triplex est codicum varietas. Vna, ea est quam proposuimus, *Neque plantatus, neque satus, neque radicans in terra truncus eorum*: quam in tredecim nostris manuscriptis inuenimus. Altera est, *Neque plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum*: quam in 17 manuscriptis nos, in 8 Hentenius comperit. Tertia, *Neque plantatos, neque satos, neque radicato in terra trunco eorum*: quæ in duobus est manuscriptis, vno Parisiensium, Ge. p. notato, altero nostro. E signato, cohærens, ut & superior, ijs quæ sequuntur: *Repente flauit in eos, & aruerunt.* Prima, Haymonis & Hieronymiani textus lectio est; secunda, Authoris glossæ interlinearis, Carenfis, & Richelij: tertia obscurior est. Tertiam prætulit quidam, indubiè

indubiè quod Hebræo vicinior sit. Sic enim Hebræicè est ad verbum, Etiam non plantati sunt, etiam non sati sunt, etiam non radicans in terra truncus eorum: ad quæ modum Hieronymi commentarius explicat, Qui principes & iudices terræ (siue, ut alij suspicantur, cæli) nec sati sunt, nec plantati, nec firma radice solidati: Secundam, quæ vulgarior est, textu donarunt Dominicani. Primam Epanorthotes probauit, utpote, Hieronymi, quod notat, & antiquorum codicum autoritate fulcitam: quam etiam nos in vetustissimis atque integerrimis antigraphis, Brugenfi, Lobienfi, Leodiensfi, atque alijs quibusdam, & in primis Typographorum editionibus, Moguntina, Nurenburgenfi, Coloniensfi, ante annum 1480 impressis, reperimus.

333.

C. 44. v. 16. *Et de medio eius carnes comedit: coxit pulmentum, & saturatus est.*] Coniunctionem, quæ in huius partis capite est, auferunt antiqui libri: quam etiam Hebræa Chaldaëaque transfodiunt. Complures codices, cum Hugone Carenfi, addunt *coxit &*: de medio eius carnes coxit & comedit: * *coxit pulmentum.* &c. Quidam, vnus calamo, tres typis exarati, transponunt, *coxit* quod præponitur pulmento, & *comedit* quod postponitur carnibus, hoc modo: *de medio eius carnes coxit, comedit pulmentum.* Hinc autem facta est, & illa additio, & hæc transpositio, quod absurdè dici videretur, quæquæ de ligno carnes comedere; rectè autem, de ligno carnes coquere. Atqui, emendatiora exemplaria, cum nostra, tum Hentenij, Parisiensium, Epanorthotæ & Dominicanorum, scribunt: *De medio eius carnes comedit: coxit pulmentum, &c.* quibus Hieronymi textus, Richelij commentarius, & Hebræicæ Chaldaicæ libri, suffragantur. Richelij commentarius hunc ad modum habet: Et de medio eius carnes comedit, id est, carnes coctas per ignem constructum ex media parte ligni. Vel, de medio cuius carnes comedit, id est, vnâ partē ligni vendidit, & cum pecunia illa carnes emit, & comedit. Porro illud *coxit &*, quod multis codicibus additur, sumtum est ex versu huius capituli 19. quo, eis quæ hoc versu, similia leguntur, inter quæ sunt hæc: Et coxi super carbones eius panes: coxi carnes & comedi. Quo ex loco, longè plura Græcis antigraphis, 16. versu, adiecta sunt: sic enim habent pleraque, 16. versu, *καὶ ἐπὶ τῶν κάρβυλων αὐτῶν ἐπέθεν ἐν τοῖς ἀνδραξίν ἀρτους, καὶ ἐπ' αὐτῶν κρέας ἐπέθεν ἐπιθήσας, ὠπλήσεν ὀπίθον, καὶ ἐπὶ κάρβυλων*. Et super medio eius coxit in carbonibus panes, & super illo carnem comedit postquam coxit, coxit coctum, & repletus est. Adiectum est inde, in primis illud *ἐπέθεν ἐν τοῖς ἀνδραξίν ἀρτους*, additumque est *καὶ ἐπ' αὐτῶν*: ea quæ Complutenfis & Regia editiones, tollunt. Tum adiectum est inde

* & o.

καὶ ἐπ' αὐτῶν
- R.
ἐπιθήσας
ἐπὶ κάρβυλων
- R.
postquam
coxit, comedit, Vetus.

ἀσίσας, quod in Vaticano quidem codice ante ἔφαγε scribitur, vt 19. versu; in aliis, post. Complutensi & Regiæ editionibus ἀσίσας legitur, pro ἀσίσας: vtrumque significat coquere, sed, in particulari, illud quidem lixare; hoc autem, assare. Quare quod sequitur ἀσίσασιν ὄμιον, rectè veritas assauit assatum: quo modo recentiores ex Hebræo verunt, pro eo quod noster dixit *coxit pulmentum*.

334.

-o.
*potabis o.

C. 49. v. 10. *Et ad fontes aquarum potabit eos.*] Frequentior codicum scriptura est *portabit*, quam sequuntur Glossematici, Lyra, Caro, & Richel. Porro quidam codices *portabit* habent, duo Parisiensem, S. Germani paruus & Complutensiss; tres nostri, Hunnçi M, Plantini angustus, atq. is quem cœnobij S. Iacobi Leodij Abbas commodauit, ex quo erasa quidem est littera r (vt sunt pleraque omnia in eo; cætero-qui integerrimo; recentiori deprauatoris manu immutata) sed satis etiamnum apparet. In Card. Bessarionis libro addita est r littera, notatum q̄. in margine rectè est *portabit*. Hebraicè est וְנָתַן, id quod LXXII senes reddidere ἄγει αὐτούς; S. Ioannes, Apocalypseo 7. capite, ὁδηγήσει αὐτούς; similiter, plerique hodie Interpretes, ducet vel deducet eos; Chaldaus paraphrastes יְשַׁרְיִינֵן habitare faciet vel collocabit eos, quæ omnia *portabit* adstruunt. Adhæc, Interpres noster, vocem illam, portare, conuertit, Exodi 15, & Isaiæ 40. capite. Videri igitur possit, & hoc loco, ad eum modum conuertisse: quibusdam tamè locis sustentare atque enutrire interpretatus est. Commentarias *potabit* habet: verum ita, vt non liqueat, an ab eo scriptum, an verò ex *portabit* mutatum sit. Et deducet, ait, ad fontes aquarum, siue, potabit illos ad fontes, de quibus scriptum est: Benedicite Domino de fontibus Israël: & in alio loco, haurite aquas de fontibus saluatoris. Hi fontes in veteri testamento & nouo sunt. Haymo, qui eius ferè commentarium sequitur, *portabit* legit: Et cum per se nihil possint, & ad fontes aquarum *portabit* eos. Ad illos vtrique fontes, de quibus canitur, haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris: quibus, aut sacra scriptura, aut spiritus sancti gratia, intelligitur.

335.

C. 53. v. 11. *Iustificabit ipse iustus seruus meus multos.* hanc huius loci veram esse existimo lectionem. Non enim legendum esse præterito tempore *iustificauit*, emendatissimi quique libri & fons Hebraicus docent: quos Hentenius & Parisienses secuti *iustificabit* emendarunt. Rursus non esse legendum *iustos*, quod in duobus manuscriptis inuenimus; plerique omnes codices, Hebræo conformiter, *iustus* scribentes, probant. Chaldaica paraphrasis, יְשַׁרְיִינֵן, quod est, iustifica-

stificabit iustos, habet: verum, non ex Chaldaeo nostra profuxit editio. Tertio, non legendum esse *seruos meos*, quod in antigraphis est haud paucis, sed, quod ex alijs Hentenius & Parisienses in textum retulere, *seruus meus*; Hebraica diiudicant exemplaria יְשַׁרְיִינֵן עַבְדִּי עַבְדִּי, id est, iustificabit iustus seruus meus multos. Scio punctis mutatis esse posse *seruos meos*, hoc est יְשַׁרְיִינֵן: verum, cum proximè sequentem vocem יְשַׁרְיִינֵן, Interpres verterit *multos*, puto eum non יְשַׁרְיִינֵן legisse, non *seruos meos* transulisse. Nam, ministra littera Lamed, præfixa sequenti voci רַבִּים, non præcedenti עַבְדִּי; alio eam modo accipiendam significat, quam accipienda est præcedens, nempe, non vt respodens adiectiuum substantiuo præcedenti coniungendam. Ergo, quod diximus, vera est huius loci lectio, quæ in 19. manuscriptis exemplatibus à nobis reperta est, *Iustificabit ipse iustus seruus meus multos*: quam, vt ne nullus superfit scrupulus, omni ex parte Hieronymi commentarius probat: In scientia sua, id est, in doctrina, ipse iustus, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius, & seruus patris qui formam serui acceperat & Domini seruierat voluntati, multos iustificabit de toto orbe credentes. Non opus est addere consonantes Hugonis & Haymonis Enarrationes.

C. 65. v. 22. & 23. *Et opera manuum eorum inueterabunt electi mei. Non laborabunt frustra.*] Octo manuscripti codices, & post Moguntinam editionem, impressi plerique, cum Dionysio Richelio, distinguunt hunc ad modum: *Et opera manuum eo. inueterabunt. Electi mei non labo. frustra*: quam distinctionem Græcus author Cyrillus sequitur, & Græca antigrapha, ea quæ nos vidimus, exigunt, sic enim habent: Opera enim laborum suorum vetera facient. Electi autem mei non laborabunt in vacuum. Porro alteram distinctionem *Et opera ma. eorum inue. electi mei. Non labo. frustra*, quæ D. Hentenio probata fuit, seruant nostra decem manuscripta: quam & Hebraici libri, quos ego viderim, referunt; & translatio septuaginta-duorum vt est in Hieronymi commentarijs: Opera laborum suorum inueterascere facient electi mei: non labo. in vac. Sunt alià nostra manuscripta 13, quæ eundem ad modum distinguunt, sed paulò aliter legunt: *Et opera ma. eo. inueterabunt electi meis. Non labo. frust.* quibus comprehensa sunt antiquiora atque integriora nostra, Brug. Leod. Lob. Pl. m. E. O. Q. His suffragantur vetera Parisiensem Di. o. l. Ge. o. l. p., & antiqua Epanorthotæ. Hugo Cardinalis de hac istorum lectione Hanc litteram, inquit, habet Hieronymus, & libri correcti. Habet eam disertè Hieronymi cōmentario adiunctus textus (quanquam, pro *inueterabunt, veterascant* legat) nec parum vult ei ipse Hieronymi com-

336.

-R.
*manuum
suarum R.

mentarius, si diligenter discutatur. Atque hoc etiam indicet transfulisse eum *electus meus*, potius quam *electi mei*, quod *eorum*, non *suarum*, dixerit: *Et opera manuum eorum*. satis enim commentaria docent, & veriores codices, non eum sequentibus copulasse, *et electi mei*. Haymo utramque lectionem explicat, *electi mei & electus meus*, eadem distinctione; Lyranus, hanc *electis meis*: cuius ad litteram sensus est, Opera populi Dei ad eius usum vetera fient, ita ut, interim dum noua & recentia sunt, nec pereant, nec per mortem auferantur, nec ab hoste diripiantur. id quod Hebraicè & Chaldaicè ad verbum est, Et opus manuum suarum ad vetustatem perducent electi mei.

337.
immundus o.

C. 66. v. 17. *Qui sanctificabantur & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.* Quidam codices, pro *post ianuam*, legunt *post vnam*, Hentenij septem, Parisiensium quinque, Di. o. l. Ge. o. l. p., correcti Lyrani, antiqui Dominicanorum. Epanorthotes dicit, antiquiores habere *post ianuam*, satis antiquos *post vnam*, id quod omnino se ita habere, ex nostris deprehendimus exemplaribus. Vetusissima namque, Brugense, Leodiense, Lobienſe (his enim non existimo alia ex nostris esse vetustiora) *post ianuam* scribunt: nonnulla verò, vetustate his inferiora, Plantini medium, Hunnæi L. M. & G., atque vnicum Bessarionis, *post vnam* legunt, quibus adde alia duo, quæ vtrumque indicant modum. Dominicani Hieronymo attribuunt lectionem *post vnam*: verum, non id liquet ex Hieronymi commentario, neque id habet textus commentario nunc additus. Haymonis enarrationibus adscriptum est *ianuam*; Glossæ ordinariæ *vnam*, id quod Richelius manifestè interpretatur. Lyranus & Carensis vtrumque exponunt. Hebraicè est, sanctificantes se & purificantes se in hortis post *אחת* in medio. *אחת* quod scribunt Hebræi, *vnum*; *אחת* quod legunt, *vnam* significat; nullo autem modo *ianuam*. itaq. vertunt complures, *Post vnam*, vel, *post peculiarem*. Pagninus explicationis ergo nonnulla addidit: *Post piscinam peculiarem* quæ est in medio horti. Forerius reddidit: *Alienus vnus in medio*. *alienus* reddidit, quod alij *post*, punctis vocis *אחת* mutatis. Chaldaus paraphrastes transfulit *קטע בתר קטע* quod est, cætus post cætum, seu, societas post societatem, quo modo & R. Salomon, si N. Lyrano credas, exponit. non fit verisimilis; mihi quidem; Forerij annotatio, quæ in Chaldaeo mendosè arbitratu legi, pro, *כפת* (quod angulum & limen significat) *קטע*; repetitur enim *כי*. Simile esse puto Chaldaei metaphrasin Symmachi & Theodotionis versioni, qui, D. Hieronymo teste, interpretati sunt, *Alter post alterum*. quod sequitur *אחת* in medio, sequentibus hi coniungere, *Inter eos qui comedunt &c.* in Chal-

in Chaldaico, vel omissum est, vel in eo quod attulimus comprehensum. Porro in Chaldaeo, hoc *post vnam in medio*, intellexisse, primæ media succedente, atque id., *vnam societatem altera sequente*. Subaudierunt Interpretes, Theodotio & Symmachus, ac fortasse etiã Chaldaus, alterum *אחת*, neque enim eis bis *אחת* lectum, necesse est dicere! Horum autem omnium interpretationes, ei suffragantur lectioni, quæ *post vnam* habet: quam existimant nonnulli amplectendam, Nicolaus à Lyra, Adamus Salsbourn, Castigatores Parisienses & Dominicani in textum eam recepere. Et eerte videti possit, quia obscurior est, scribarum lectorumue temeritate, mutata. Facilius enim adduci possim ut credam, *post vnam* variatam fuisse in *post ianuam*, quam è conuerso *post ianuam* in *post vnam*. Verumenimverò, putat Forerius, *post ianuam* Hieronymum transfulisse, secutum 72 sènes, quorum versio est: *Qui sanctificantur & purificantur in hortis: א אחת אחר אחר*, id est, & in liminibus, vel, & in vestibulis. Leo Castrensis arbitratu, Hieronymum, Hebraica lectioni *post vnam*, tribuisse *ianuam*, sicque conuertisse *post ianuam*. Sed, neuter horum meminit variæ Latinorum codicum scripturæ: quam, etsi varia sit, Lyranus & Epanorthotes, in eundem sensum interpretantur, eum quem Castrensis Hieronymo transferenti, attribuit; *Post vnam*, inquit Lyranus, scilicet portam vel clausuram; & ideo aliqui libri habent *post ianuam*.

NOTATIONES IN PROPHETIAM IEREMIAE.

C. 4. v. 12. *Et nunc ego, sed loquar iudicia mea cum eis.* Sed coniunctionem prætermittunt Complutensis editio & textus Hieronymi ac Rabani commentarijs adscripti. In Hebræo expressè non habetur: sic enim ad verbum est, Nunc etiam ego loquar iudicia cum eis. Hentenius, & Parisienses, illa omissa, emendarunt: *Et nunc ego loquar iudicia mea cum eis*. Atqui, plerique omnes libri, tum scripti, tum impressi, addunt coniunctionem illam *sed*: ex vniuersis nostris, præter Regium, qui ex Complutensi expressus est, nullus, qui omitat, est; dumtaxat tres sunt, ijque infimi ordinis, manuscripti, qui pro ea ecce legant. Agnoscunt etiam eam expositores, Richelius, Carensis, Lyranus, Thomas, Glossæ ordinariæ author: his adde Dominicanos, & ne istorum consensum parui quis faciat, Hieronymum. Ut enim illi notant apostrophen hoc loco esse, ac subaudiendum aliquid, ita & Hieronymus, quem secuti haud dubiè sunt, Apostrophen, in-

338.

quit, est, iuxta illud Virgilianum: Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. Dicitur itaque prospera, retinet se, & tristibus iungit tristitia. Hæc enim sunt iudicia, quæ cum populo suo quondam loquitur Deus, ut sciant se iuste sustinere quæ sustinent. Quæ totidem verbis in suum commentarium Rabanus transtulit. Retinenda est igitur *sed* coniunctio, quod Interpres sic locum intellexisse videatur, ut eam, aut addiderit, aut pro *Et*, quod est *etiam*, explicando posuerit. Vnus certe scriptus codex, Atribatenfis collegij sericatus, eo loco legit *sed*; quo Hebraicè legitur, *Et nunc, sed ego loquar iud. m. c. e.* atque eodem loco, tres illi libri, quos paulò antè citauimus, habent *esse*. verùm, non sunt ex præstantissimis codicibus, quatuor hi.

339. C. 4. v. 16. *Concitate gentes*, scribunt, Abbate Ioachim, Thoma, Carenfi, & Richelio, ad stipulantibus, exemplaria manuscripta quotquot habemus: *Dicite gentibus*, legunt, sine commentarijs excusa Biblia quotquot vidimus, ijs exceptis, quæ Parisiensium cura & Hentenij diligentia emendata sunt. Hebraicè est *דַּבְּרוּ לְגוֹיִם*, quod est, Commemorate, vel, narrate gentibus, aut, in gentibus. Huic manifestius consonat quod impressi codices legunt *Dicite gentibus*: verùm, quod est in manuscriptis, ad similem, eumque significantiorem, intelligendum est modum, eum quem Hieronymi commentarius insinuat: Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam, & flagellata Ierusalem cunctos recipere disciplinam. Textus huic Hieronymi commentario iunctus, habet *Dicite gentibus*: sed, non eam lectionem, commentarius ipse exigit. Hentenius, Parisiensis, *Concitate gentes*, castigarunt: similiter Dominicani, hunc receperunt, alterum legendi modum reiecere, quem Richelius alij translationi tribuit: *Concitate gentes*, ut Dei, inquit, æquitatem in punitione Iudæorum aduertant. Vnde alia translatio continet, *Dicite in gentibus*. Verisimile fit mihi, primùm explicationis ergò adscriptum fuisse, postea pro nostræ editionis lectione substitutum, in manuscriptis codicibus; ex quorum vno, in Moguntinum, atque ex hoc, in sequentes plerisque Chalcographorum fœtus, transtulit.

340. C. 5. v. 8. *Equi amatores in feminas & emissarij facti sunt*. Sic nostri codices plerique omnes legunt: eodem apud enarratores legitur modo. Quinque autem Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o. l. p., atque ex nostris tria Leod. Tril. V, auferunt *in feminas*. id quod nec Hebræa habet *מִיְהוָה מִיְהוָה מִיְהוָה מִיְהוָה מִיְהוָה*, quod ab alijs passi seu saturati, ab alijs armati vel habenis phalerati, translatum est, deductum à *מִיְהוָה*, aut à *מִיְהוָה*; noster *amatores* vertit, à *מִיְהוָה* quod fornicari denotat.

denotat. Cæterùm, an addiderit; pro sententiæ perspicuitate; *in feminas*, sum dubius. Hentenius & Parisienses transfodierunt id censuerunt: verùm, suis Hieronymus commentarijs, videri possit agnoscere Equi amatores in feminas facti sunt, ita in commentarijs habet. Potuit 72. viros secutus fuisse, qui huiusmodi interpretati sunt voce, quæ feminarum amatores significat: *ἄλλοτριῶν* enim dicuntur, quali, feminarum amore insani. Hæc, quamuis non euincant, addidisse Interpretem Hieronymum, in *feminas*, tamen cur dubitem; faciunt, accedente vetustissimorum exemplarium suffragio. Sequitur in Hieronymi commentario: Pro emissarijs, in Hebraico scriptum est *משכים*, quod omnes voce consona *ἄλλοτριῶν*, id est, trahentes, transtulerunt, ut ostendatur magnitudo genitalium. Si omnes, voce consona, ex *משכים*, *ἄλλοτριῶν* transtulerunt: mirum est, nihil aliud, in 72. libris, quam *ἰπποὶ διηλομαινῆς ἐγενήθησαν* legi, Equi feminarum amatores facti sunt. Porro, qui *ἄλλοτριῶν* reddidere, non *מִיְהוָה* legerunt, ut in Hieronymi commentario ex punctatis Biblijs scriptum est, sed *משכים* hoc, trahentes significat: illud, manè, iuxta Hebræos, Pagninus interpretatur, *Vi* equi saturati *singulo* manè erant. Hieronymus, illos qui *trahentes* dixere secutus, *emissarij* transtulit. Vir quidam doctus legendum arbitratu *admissarij*: & quidem aptius sic dicatur, sed dicuntur, vulgari vsu, & emissarij, qui admissarij, equi præsertim, gregumque & armentorum mariti. atque ita, *emissarij* inquam, nec aliter, in vetustis editionis nostræ manuscriptis exemplaribus, lego.

C. 9. v. 19. *Quoniam deiecta sunt tabernacula nostra*. Antiquorum codicum, quidam *deiecta*, quidam *deserta* legunt. Hebræica vox *דְּשֵׁרָה*, quæ *proiecerunt* significat, utroque facillè intelligi potest modo. In Hieronymi, cum textu; tum commentario, *deiecta* legitur: verùm, post paululum, deserendi vocabulo Hieronymus vtitur, sed, videtur ibi 72. respicere interpretationem, quæ est: Et abiecimus tabernacula nostra. Dominicani, Parisienses, atque Hentenius, vnanimè in textum transtulere *deiecta*.

C. 20. v. 17. *Quia non me interfecit à vulua*. Impressi codices ferè legunt *quia*: manuscripti ferè habent *qui*. Hebraicè est *וְיָגֵן*, quod, & *qui*, & *quia*, interpreters licet. Græci transtulerint, *ὅτι quia*. Hieronymus *qui* conuertisse videtur. nam, præterquam quod exemplaria scripta pleraque omnia, & quidem vetustissima atque emendatissima quæque nostra, id legant; ipse in hunc scribit locum: *Quod autem infert, Qui me non interfecit in vulua*, Deum significari purant. Suam indicat versionem, etsi non approbet, quam refert, expositionem.

Hieronymus, enarrans eam non ut propheta Zacharias & contra illud iudicium diffinitur, etiam locis hinc in modum, numerus iuxta 70. Equi in feminas facti sunt in m. h. i. Citat similiter in calce secundi aduersus Iohannanum, nihil prætermisso.

341. o.

342.

nem . Porro, eam secutus glossæ interlinearis Author, qui supplevit dominus. Lyranus & Carenis qui exponunt: sed qui similiter legunt. Id igitur nobis seruandum videtur, quamuis Parisiensis typographus cum quia mutauerit, Moguntina fretus editione.

343. adulteri-
nam o.
& adu-
lterium o.

carpitudi-
nem Chal-
deus.

C. 23. v. 14. Vidi similitudinem adulterantium & iter mendacij.] Nonnulla manuscripta, adulterij, pro adulterantium, legunt, sed vulgaria illa. eximia, aut adulterantium habent, aut adulterium: quædam hoc, quædam illud scribunt. Typis excusi libri ferè adulterantium legunt. Hebræa dictio אָדוּלְטָרִים, non est in prius, numeri pluralis participium: sed, si quidem אָדוּלְטָרִים legatur, nomen est singulare, adulterium; si אָדוּלְטָרִים, vt est in Biblijs, verbi infinitiuus, adulterari. Infinitiuum Græci Interpretes in participium plurale mutarunt: verterunt enim, εὐσεβία φεικτά, μοιχαλίτες, καὶ πορνεύματι ἐν φεύσει vidi "horribilia", adulterantes, & ambulantes in mendacijs. Nam & sequentem infinitiuum אָדוּלְטָרִים, ad eundem mutarunt modum. Vtrum simili modo, Hieronymus, priorem infinitiuum mutauerit; an potius priorem, sicuti posteriorem, in nomen verterit (vt est infinitiuus verbi nomen) vel vtrumque vt nomen legerit אָדוּלְטָרִים אָדוּלְטָרִים: ob codicum meliorum discrepantiam, sit incertum. hunc enarrans locum, In Prophetis quoq. Ierusalem, inquit, id est, Doctores Ecclesiæ, vidi similia, sive horribilia, adulterantium verbum Dei, & ingredientium per viam mendacij. Vbi, an vsus sit voce adulterantium, quod eam transfulerit; an quod sensui explicando (quem mysticum esse præfatus est) congruere videretur, vt sequens ingrediendum, ignoro. Textus additus adulterium legit: id quod Parisiensis & Dominicani, pro germana lectione receperunt. Author glossæ interlinearis, Lyranus, & Carenis, adulterium, deprehenduntur exponere: tamen, adiuncti textus adulterantium lectori obijciant.

344. grande
malum o.
* hoc o.
* R.
* & R.

C. 26. v. 19. Itaque non faciamus malum grande* contra animas nostras. Sic, cum glossematico Carenis, complures codices scribunt. Cum Lyrano autem, antiqui Epanorthotæ, quatuor Parisiensium, & 8. nostri, legunt: Itaque nos facimus malum gr. co. an. no. quibus Græca auxiliantur, * ἡμεῖς ἐποιοῦμεν * Nos facimus (sic enim pleraque exemplaria legunt) Chaldaica suffragantur אָדוּלְטָרִים אָדוּלְטָרִים Et nos causam damus; Hebraica adstipulantur אָדוּלְטָרִים אָדוּלְטָרִים & nos facimus; denique S. Hieronymi commentaria parrocinantur: Simulque frangunt accusatorum rabiem, & se miscent cum eis, dicentes: Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras. Non quod facere debeant, sed, quia, si fecerint, nequaquam noceant accusato, sed anima-

animabus suis, quas mutatione sententiæ potuerint liberare. Quare rectè castigatores, Dominicani, Parisienses, atque Hentenius, reiecto non faciamus, correxere: Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras. Mutatio hinc facta est, quod non id mali faciant, nec in Ieremiæ necem consentiant, seniores terræ præsertim, quorum hic sermo est. Qua etiam ex causa, in Lobienfi antigrapho, Itaque nos faciemus; in Græco Vaticanæ Bibliothecæ exemplari, ὑμεῖς ποιοῦμεν vos ausi estis, scriptum fuit.

C. 31. v. 6. Quia erit dies, in qua clamabunt custodes, in monte Samaria* in monte Ephraim: Surgite.] in monte Samaria, quod, cum expositore Richelio, multi codices legunt; nostri quatuordecim Brug. Leod. Lob. O. Q. &c., Parisiensium octo Di. o. l. Ge. o. l. p. &c., Epanorthotæ & Dominicanorum antiqui, tollunt. quibus, Hebraici libri volunt, Græcaque exemplaria suffragantur. Latini libri quibus id additur, variant: quidam & coniunctione interposita, quidam omiffa, ei quod sequitur iungunt: nonnulli in monte Samariae repetunt: vnus Samariae dumtaxat habet, quæ, superiori margine demonstrata, adiectionis qualiacunque indicia sunt. Quare, veram nostræ editionis scripturam esse existimarim, quam, Hentenius, Parisienses, & Dominicani amplexi sunt, Quia erit dies, in qua clamabunt custodes, in monte Ephraim: Surgite. Verum, Hieronymi commentarius vtrumque agnoscit atque exponit, tam illud in monte Samariae, quam hoc in monte Ephraim. Tunc fuit dies Domini, habet, in qua clamauerunt custodes, apostoli videlicet & apostolici viri, in monte Samariae & in monte Ephraim: quorum alterum custodiam, alterum vbertatem sonat. Quid verò dicunt custodes Samariae? immò quid clamant in monte Ephraim? Surgite &c. hic profectò effecit, cur minùs in Bibliorum margine, nigro ausi fuerimus carbone notare, in monte Samariae. Sed videri possit, Hieronymum, hoc, quod in textu non posuerat (vt certè adscriptus ei textus non habet) in commentarijs addidisse: tum quod montium Samariae versu proximè præcedente sit mentio, his verbis, Adhuc plantabis vineas in montibus Samariae: tum quod idem sit mons, mons Samariae, & mons Ephraim, nempe; vt opinor; loca montosa, quæ per illum tractum posita erant, quem decem tribus, de quibus Propheta hic sermo est, post secessionem incolabant. Frequenter, nomine Ephraim, decem tribus significatur: quarum regio, à metropoli, Samaria dicta fuit. Crediderim itaque, versioni Hieronymi, ex commentario, illud additum in monte Samariae.

345. erunt o.
quibus o.
& in monte
Samariae,
&c. 2 MS.
& MS.
multa.
- 1 MS.

C. 31. v. 9. Et in misericordia reducami eos.] Codicum, alij in misericordia,

346. p cordia,

cordia, alij in precibus legunt. Hebræum בַּתְּחִינִים, vtrouis modo transferatur, rectè: ad illum modum Ionathan Chaldaus, ad hunc Santes Pagninus in Onomastico, transtulit. in editione Bibliorum, etiam Santes cum misericordijs vertit. S. Hieronymi commentarius in misericordia habet: id quod glossematici, Thomas, Lyranus, Carensis, & Richelius, secuti sunt: & castigatores, Hentenius, Parisienses, ac Dominicani, in textum retulere. Verùm, in antiquissimis & emendatissimis exemplaribus, in precibus reperio, Brugenfi, Leodiensi, Lobienfi, E, O, Q, Plantini medio, & alijs: quibus, primæ typographorum editiones consonant. Ita & Epanorthotes noster, exactissimus harum rerum scrutator, inuenit. Hinc enim scripsit: Item b. in precibus deducam eos, sicut habet translatio Hieronymi: commentum Hieronymi habet in misericordia: LXX. habent in consolatione. Et reuera Hebræum tahanunim ad hæc tria se habet: sed magis propriè ad preces, cum sit pluralis numeri: nam & ipse Hieronymus Zachariæ XII, vertit illud in preces; ibi, spiritum gratiæ & precum. hæc ille, quibus, translationi Hieronymi in precibus attribuit: aliter enim vertisse nonnunquam Hieronymum dum commentaria scriberet, quàm prius verterat, nuper obseruatum annotauimus. Porro, aduertendum est insuper, pro deducam, Epanorthoten legere deducam: id quod Dominicani probauerunt, & nos in melioribus libris vidimus, quamuis sensus idem sit vtriusque.

Zach. 12. c. 10.
Don. 9. c. 17.
c. 18. f. 23.

347.
* Carens o.
* Lires o.
* Garath o.
* Gaber o.
L. 25. Moral.
c. 11.
* Anni
1479.

C. 31. v. 39. Et exibat vltra norma mensura in conspectu eius super collem Gareb.] Plerique nostri libri, cum D. Gregorio 34^m. caput lob enarrant, & D. Thomæ, Abbatis Ioachim, atque Hugonis Carensis, proprijs commentarijs, accusandi casu scribunt normam: quinque, cum Lyrano & Richelio, legunt nominandi casu norma, Lob. At scripti, Mogunt. Nuren. Colon. * impressi, quibus, quatuor Parisiensium Di. o. Ge. o. l. p., & quidam ex antiquis Dominicanorum, concinunt. His fons Hebraicus suffragatur יָצָא עוֹר קוֹה הַמְּדָה וְזוֹ. Et exibat adhuc, vel, vltèriùs linea mensuræ &c. Dicitio יוֹר significat vltra, non pro præpositione, sed pro aduerbio sumtum. quare non est transferendum vltra lineam, aut, vltra normam. Adhæc, verbum יָצָא, exhibit, masculini generis est. Non est igitur subaudiendum feminini generis nomen יוֹר ciuitas, quod superiori versiculo legitur: sed suppositum eius est קוֹה quod est, linea seu norma, masculino genere. Ergo transferendum est: Et exibat vltra linea, vel, norma mensuræ: atq. ita neoterici Interpretes transtulerunt, quorum multas versiones in Hebraicis Scholijs licet videre. Nec alio modo veteres interpretati sunt: quanquam Chaldæi paraphrasis Hebraico fonti sit confi-

confimilis, quæ his verbis in Regio opere traducta est: Et egredietur adhuc filum mensuræ ædificij, LXX. conuertere ἐξελύσσει ἢ διαμέτρῃς αὐτῆς, & exibat dimensio eius. vbi non est additum τὸ vltra, fortè, quòd satis intelligatur. Similiter vertit Symmachus, vt statim liquebit. Hieronymum eundem ad modum reddidisse, textus & commentarius coniuncti loquuntur. ille habet: Et exibat vltra norma (siue, iuxta Symmachum, funiculus) mensuræ eius contra eam super collem Gareb; hic: Exitque vltra funiculus mensuræ contra eam, id est, portam anguli, super collem Gareb, qui &c. Rectè igitur correctores, Hentenius, Parisienses, Dominicani, & alij quidam, emendarunt, Et exibat vltra norma mensuræ. quanquam altera lectione idem intelligi possit, nempe, Ierusalem amplioribus quàm prius terminis ædificandam.

C. 33. v. 16. In diebus illis saluabitur Iuda, & Ierusalem habitabit confidenter] Multi codices scribunt Israël: Et Israël ha. con.: verùm optimi, Hebræo, Chaldæo, Græcoque conformiter, Ierusalem legunt. id quod, Epanorthotes noster, & reliqui Correctores, amplexi sunt.

348.

Sequitur: Et hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus iustus noster.] Vocem nomen iugulant manuscriptorum nostrorum præstantissima, Brugenfe, Leodiense, & Lobiente: sed Lobiente quidem legit, Et hoc est quod vocabunt eum; Leodiense verò, Et hoc est quod vocabit eum; Brugenfe, Et hoc est quod vocabit eam. Brugenfi manuscripto consonant, quinque Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o. l. p., & quinque Hentenij. Atque hunc legendi modum Epanorthotes probauit: eum autem qui Leodiensis est codicis, Dominicani secuti sunt. Porro, quem Epanorthotes probauit, prototypo Hebraico is conuenit יְהוָה צְדָקָתוֹ יִשְׁרָאֵל id est, & hic qui vocabit eam, vel, Et hoc quod vocabit eam (sequitur יְהוָה צְדָקָתוֹ Dominus iustitia nostra, vel, iustus noster) quare ille genuinus videtur.

* quo 1 MS.
* vocabit
3 MS.
* eam 1 MS.

Fuit locus iste demutatus, ex altero simili, qui est capite vicefimo tertio superiori. sic enim ibi legitur sexto versu ex nostra editione: In diebus illis saluabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter, & hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster. Hebraicè ad similem est modum יְהוָה צְדָקָתוֹ יִשְׁרָאֵל יְהוָה צְדָקָתוֹ יִשְׁרָאֵל quod est, & Israël habitabit in confidentia. & hoc nomen eius quod vocabunt Dominus iust. nost.; Aut, si legas יְהוָה צְדָקָתוֹ, vt in punctatis est Biblijs, vtque LXX. legere (id quod ex Græcis antigrahis & Hieronymi commentarijs liquet) Et hoc nomen eius quod vocabit eum Dominus iust. nost. Hieronymus commentarijs suis testatum reliquit se יְהוָה צְדָקָתוֹ legisse. Ex eo igitur loco, hîc, in quibusdam vulgatæ

* quo Lob.
Hier. Richel.
* vel quo
* vel quo
* vel qui

editionis codicibus, mutatum in primis est *Ierusalem* cum *Israël*: deinde addita est vox *nomen*: præterea *vocabit in vocabunt* est transformatum: denique *eum* pro *eam* substitutum. fuit enim vicefimi tertij capitis lectio scribis notior, quòd ea, in sacro tempore, quod Adventum vocat Catholica Ecclesia, quotidie legatur canaturque.

Porrò, nonnulli Interpretes, ita ferè tricesimo-tertio capite, vt vicefimo-tertio est, vertunt: & quidem recentiores nonnulli, hoc modo, Et hoc est *nomen* quo *vocabit eum* illi (scilicet *Ierusalem* siue Ecclesiæ) qui in Hebraicis scholijs adfertur. Inter veteres, LXX. (vt certè in Regia & Complutensi editione est) transfulerunt ἡ τῆς ἱερουσαλὴμ τὸ ὄνομα ὃ καλεῖσθαι ἀπέχ, Et hoc est nomen quod vocabunt ei, in alijs editionibus, quas viderim, tricesimitertij capitis posteriorem partem inuenire haud potui. Chaldaeus paraphraustes sic reddit: Et hoc nomen eius, quo ipsi vocantes eum, sic enim in Regio opere legimus. יְרֵמְיָהוּ סֵפֶר יְרֵמְיָהוּ סֵפֶר יְרֵמְיָהוּ Sed meliùs, nostra sanè sententia, in Venetis Biblijs punctatum est, יְרֵמְיָהוּ סֵפֶר, ita vt sit, Et hoc nomen eius quo ipsi vocantes eam, Hebræo conformiter. Nam sequitur, Fient nobis iustitiæ à præsentia Domini in medio eius. quod nomen, personæ non conuenit, sed aptè loco quadrat, ipsi *Ierusalem*, cuius mentio proximè antecedit. quare & non יְרֵמְיָהוּ sed יְרֵמְיָהוּ scribendum est, vt mihi esse videtur, tam in Regia quàm in Veneta editione. Vicefimo-tertio capite dixit paraphraustes, Fient nobis iustitiæ à præsentia Domini in diebus eius: illi itaque loco masculini generis puncta congruant, ac verè cõgruunt. Hi igitur Interpretes, ad eum ferè modum tricesimo-tertio capite transfulerunt, quo vicefimo-tertio legitur: nimirum, quòd existimarint, tricesimitertij capitis locum, ex eo qui in vicefimo-tertio similis est, interpretandum. Cæterùm, non ita & nostrum Interpretem, Hieronymum conuertisse, tricesimo-tertio capite vt vicefimo-tertio; ex melioribus fideque dignioribus libris discimus.

Apsud Theodorum legitur: Et hoc est nomen quo vocabitur.

349.

* Et o.
* Et o.
* ab o.
* Oronem-
brim o.
* vitula con-
sternante
Brug.
* vitula con-
sternam te.
Bull.

Isai. 15. b. 5.

C. 48. v. 34. * A' Segor vsque ad Oronaim vitulam conternantem. Sic legunt, duo Parisiensium, & nouem nostri, codices. Porrò, antiqua Epanorthotæ exemplaria, sexto casu habent *vitula conternante*: quibus, Lobienfis Abbatie manuscriptum consonat. Aureus D. Donatiani Brugensis codex, sexto etiam casu scribit. Leodienfe antigraphum ad eum modum habuisse videtur: Buslidianum hunc refert. Ex Hebræo verti potest & quartus casus & sextus: cæterùm, hunc potiùs quàm illum vertendum esse, etsi illum nonnulli hodie verant, docet *Isaia* decimumquintum caput, quo, similis legitur aduersus Moab Prophetia, & disertè, non *Oronaim*, sed *Segor*, vitula conternans seu triennis nominatur, his verbis: Vectes eius vsque ad Segor

Segor vitulam conternantem. Itaque legendum videtur *A Segor vsque ad Oronaim vitula conternante*: pro quo, Neotericorum quidam, primo casu, A Se. vl. ad Horo. vitula triennis.

Multi codices, & hoc *Ieremiæ*, & illo *Isaia* loco, cum *Nicolao Lyrano, consternantem* habent, sine dubio perperam. Non pauci, cum nostri, tum *Hentenij*, & aliorum, *conternantem* vtroque legunt loco: id quod, ordinariæ Glossæ Author, *Dominicani*, *Epanorthotes*, *Parisenses*, atque alij, vtrobique probauere. quanquam *Epanorthotes conternante* posteriori loco scribat. Hebraicam vocem יְרֵמְיָהוּ, à שִׁרְשִׁי quod est *tres*, dictam (vtroque enim loco hæc eadem legitur) *Græci olim Interpretes* τριέτη (tamen si posteriori loco seruarint *ουλιολία*) Latini hodie trimam seu triennem transferunt. *Noster*, D. *Hieronymus*, in eundem sensum *conternantem*, vertit, quasi tertium annum agentem: quod suis in *Isaiam* commentarijs, quinti pariter & sexti libri, testatum fecit. Quinto autem libro, hunc *Ieremiæ* locum, cum illo *Isaia* iungit, hoc pacto: Vectes eius vsque ad *Segor* vitulam conternantem. Et *Ieremias*, A *Segor*, inquit, vsque ad *Oronaim* vitulam conternantem. Vnde id colligo, eum, non *vitulam conternantem*, in *Ieremia*, à se versum legisse, quamuis ita sit scriptum; sed aufertendi casu *vitula conternante*. Nam alioqui, non erat hic locus, cum illo *Isaia*, vt par, componendus, qui, quod ille *Isaia* tribuit *Segor*, ipse *Oronaim* adscriberet: nisi possit, etiam quarto casu lectum *vitulam conternantem*, ad *Segor* referri, id quod mihi commodè fieri non posse videtur.

350.

ουλιολία

C. 51. v. 6. Quoniam tempus ultionis eius est à Domino.] Pronomen eius sustulerunt *Castigatores*, *Hentenius*, *Parisenses*, & *Dominicani*, quòd multis & emendatioribus codicibus non addatur, id quod certè in nostris deprehendimus. Hebraicè quoque & Chaldaicè non legitur. Græcè est, vel quòd *Interpretes*, pro יְרֵמְיָהוּ, legerint יְרֵמְיָהוּ, vel quòd ob sententiam adiecerint, vt nonnulli hodie *Latini* translatore. Omittunt insuper à præpositionem, *Moguntina* & *Coloniensis* editio, & manuscripta exemplaria pleraque, atque inter ea correctissima quæque cum *Glossæ ordinariæ* & *Richelij* textibus: id quod bene conuenit Hebraico יְרֵמְיָהוּ. Græcè est παρα κερίας à *Domino*: sed, non cum *Græca*, nostra commiscenda translatio est. Ergo huius loci vera est lectio: Quoniam tempus ultionis est Domino. quam *Dominicani* receperunt, & *Carenis* secutus est.

351.

C. 51. v. 58. Murus Babylonis ille latissimus suffossione suffodietur.] Quatuor

352. suffossione

tuor Parisiensium codices, scripti duo Ge. p. Di. o., inpressi totidem B. Compl.; & octo nostri, scripti quinque, inpressi tres, habent *latissimus*: ceteri nostri legunt *altissimus*. Lyranus in correctis libris dicit esse *latissimus*. Apud Richelium, hoc; apud Rabanum & Carensem, alterum scriptum est. Castigatores, Dominicani, Parisienses, atque Hentenius, *latissimus* in textum retulerunt. Id enim significat vox Hebraica רחבה, quā LXX. *ἡ ἀνωθεν* dilacatus est interpretati sunt. Ex emendationibus nostris manuscriptis, vnum, O. notatum *latissimus* habet: reliqua, Brug. Leod. Lob. Pl. m. E. L. Q., & primæ typographorum excutiones Mogunt. Nuren. Colon., *altissimus* seruant. Ac potuit forè Interpres *altissimus* vertisse, si Hebraicè רחבהlegerit, הן pro ה.

353.

* fuerit capitella o.
* vtrumq. o.

C. 52. v. 22. *Et capitella* super* vtramque* area.*] Antiqui Epanorthotæ codices legunt *vtraque*: quibus concinunt ex nostris, Brugensis, Leodiensis, E. Q., Tril., Afr. l., & Complutensis editio. Quod dicitur *vtraque*, inquit Epanorthotes, est casus ablatiui, vnde, minus ornate, sed euidentius, ponunt noui, *super vtramque*.

Sequitur: *Altitudo capitelli vnus quinque cubitorum, & retiacula, & malogranata* super coronam in* circuitu, omnia* area.* Et fuerunt *malogranata* nonaginta* sex dependentia: & omnia* malogranata* centum, retiaculis circumdabantur.* hæc, Moguntinæ; Complutensis, & aliarum quatuor, quas vidimus, typographicarum editionum, lectio est: cui adiecerunt castigatores, Hentenius, & Parisienses, ex codicibus nonnullis, *Similiter columna secunda & malogranata*; adiecerunt inquam, post illud *omnia area*, id enim Hebraicè est, Chaldaicè, ac Græcè. Hebraicè sic locus iste legitur: *Et capitellum super eam aream, & altitudo capitelli vnus quinque cubitorum: & retiaculum, & malogranata super capitellum circum, omne æs: & sicut hæc, in columna secunda, & malogranata.* Et fuerunt malogranata nonaginta & sex ad latus: omnia malogranata centum super retiaculum per circuitum. Porro Epanorthotes, superfluum, id quod Hentenius & Parisienses addiderunt, Latinis nostræ editionis libris, censet: quod facillè mihi persuadeo. maximè enim variè varijs exemplaribus legitur. Quædam habent *Similiter erat columna secunda & malogranata*; quædam *similiter* columna alterius*, nec addunt *malogranata*: quædam duos legendi modos connectunt, sed interiecta pericope quadam, de qua dicturi statim sumus, hoc modo, *Similiter erat columna secunda & malogranata. & erant super capitellum in circuitu omnia area, similiter columna alterius.* Sed quærat aliquis, cur id omisisset Interpres, quod est aperte in Hebraico fonte? Respondet Epanorthotes, Interpretem,

* & I.

tem, in ijs quæ præcedunt, de vtraque simul columna locutum; atque hinc, pro eo quod Hebraicè est, *Et capitellum super eam aream*, vertisse *Et capitella super vtraque area*; ideoque, non seorsum alterius, seu, secundæ columnæ, mentionem fecisse. Quemadmodum, quod Exodi vicefimo quinto capite Hebraicè legitur, *Et spherula sub duobus calamis ex ipso, & spherula sub duobus calamis ex ipso, & spherula sub duobus calamis ex ipso, ter inquam repetitum*; non seorsum Interpres ter extulit, sed in vnum hoc pacto contraxit, *Spherula sub duobus calamis per tria loca.*

Exod. 25. d. 34.

Cæterum, non hoc tantum *Similiter erat columna secunda & malogranata*, & quæ eius loco in alijs exemplaribus reperiuntur, superflua Epanorthotes iudicat; verum etiam id quod præcedit *Super coronam in circuitu omnia area*: tamen & hoc Hebraicè legatur, sicut etiam Chaldaicè ac Græcè. Id autem probat, cum ex antiquorum codicum fide, tum ex eo, quod interpretationis modus, ab eo qui nostri Interpretis est, diuersus sit. Nam כותרת, quod noster Interpres, tertij Regum septimo, quarti Regum vitimo, & hoc Ieremiæ capite, consuevit *capitellum* reddere; hic, *corona* redditum est. Verum, legunt ex nostris codicibus quidam, illius loco, *Super capitellum in circuitu omnia area*, qui ferè omittunt *retiacula & malogranata* quæ antecedunt. Fortè ab alio id versum est, qui lacunam, quam putabat, cautiùs, ita vt animaduerti nequaquam posset, opplere voluerit. Multi libri vtramque versionem hoc modo coniungunt: *Et* alt. cap. vn. qu. cub., & ret. & malogranata* super* coronam* in circuitu. totum erat aneum. Similiter erat columna secunda & malogranata: & erant super capitellum in circuitu omnia area, similiter columna alterius.* Vbi obserua & alterius particula aliam translationem, *Totum erat aneum*. Dominicani hunc legendi modum probarunt, sublata posteriori parte, *Et erant super capitellum &c.* Atqui, posteriorem partem, excepto illo *& erant*, priori sublata, ab his verbis *Et ret. & mal. super*, in melioribus longè antigraphis nos comperimus, Lob. E. L. Pl. m. & alijs. Porro ideo & istud *super coronam*, seu, *capitellum in circuitu, totum erat aneum*, quamuis Hebraicè legatur, Interpres, iuxta Epanorthotæ vero similem sententiam, omiserit, quod alijs, hinc inde circumstantibus, verbis, satis significetur.

3. Reg. 7. c. f.
4. Reg. 25. d. 27.* M. S. mea
liua.
columna
1. M. S.
1. M. S.
3. M. S.

Hæc igitur, est quam genuinam pronunciat Epanorthotes, Interpretis scriptura: *Et capitella super vtraque area, altitudo capitelli vnus quinque cubitorum; & retiacula, & malogranata nonaginta & sex dependentia: & omnia malogranata centum, retiaculis circumdabantur.* quam docet in antiquis & approbatis esse libris. Nos eam in duobus Hunnæi lectissimis codicibus, litteris O, & Q, signatis, & tertio, non contemnendo, A

do, A notato, vidimus; insuper in Plantini angusto ac longo, & Atrebatensis Collegij sericato, quamquam non hi omnes *utraque* legant, Brugenfis D. Donatiani codex, hoc tantum ab illis discrepat, quod repetat, eo loco quo superiora adduntur, nulla veri specie, *Et retiacula & malagranata centum retiaculis circumdabantur*. quod idem in Collegij Trilinguis manuscripto deprehendimus.

¹circundabantur Tril.

NOTATIONES IN THRENOS IEREMIÆ.

354.
¹ ductus
16 MS.
² destructa
16 MS.
- 2 MS. G.
³ lamentationem hanc
16 MS.
⁴ super 1.
- 3 MS. G.
⁵ plangens
desolatione
populi sui &
subuersione
ciuitatis, di-
cens 1 MS.

Præfatiuncula, quæ Threnis Ieremiæ in plerisque Latinis libris præmittitur: *Et factum est, postquam in captiuitatem redactus est Israël, & Ierusalem deserta est, sedit Ieremias Propheta flens, & plangit lamentatione hac in Ierusalem, & amaro animo suspirans & eiulans dixit,* Hebraicè non exstat: sed in Græcis codicibus legitur. Latinorum exemplarium, quædam superioris libri fini coniungunt, quædam huius principio connectunt, quædam medio inter vtrumque loco coniungunt; optimè hæc: neque enim prophetæ ipsius, sed Græcorum vel Interpretum vel Tractatorum sunt verba, quibus ostendere voluerunt, quomodo hic lamentationum libellus, cum superioris libri historia, cohæreat. Quæ verba, an Interpretes noster suæ editioni ex Græco adiecerit, multum dubito. Ex nostris, aureus D. Donatiani Brugenfis codex, non legit. Lyranus in correctis libris haud esse testatur. Enarratores, Rabanus, & Paschasius, non attingunt, vt nec Richelius. Castigatores Dominicani, non agnoscunt. Denique Epanorthotes Noster, & alij quidam, redundare pronunciant.

355.

C. 3. v. 23. *Noui diluculo.*] Maior cum codicum, tum expositorum pars, legit *noui*: Antiqua autem omnia Dominicanorum exemplaria, quatuor Hentenij, duo nostra, Brug. V., & vnum Parisiense Ge. l., habent *noua*. Hebræa vox *נשח* verti non potest *noui*, si pro verbo *noui* accipias, quo modo glossematici, Paschasius, Author Ordinariæ glossæ, Author Interlinearis, Thomas, Lyranus, Carensis, & Richelius, acceperunt. quare aliquando nos, alteri lectioni *noua*, Hebræa, Chaldæa, ac Græca, suffragari, scripsimus. Ceterum, si *noui* nomen esse intelligatur, reddi ex Hebræa illa voce potest. Potest autem & *noua* transferri, ac quidem commodissimè, vt referatur ad *מחמם* *miserationes*, quod est in præcedenti versiculo, quod Ruperti Tuitienfis commentarius refert. hinc Pagninus paraphrasticus interpretatus est, *Noua sunt quolibet manè misericordiarum*. Atque hanc & nostri Interpretis

In Leodienfi MS. corruptor scripsit ui. pro eo quod fuit prius.

interpretis versionem esse, *noua* inquam, non *noui*; vetera manuscripta loquuntur: quæ Epanorthotes secutus, id approbavit *Noua diluculo*. existimarim, pro *noua* minimè intellecto, verbum *noui* substitutum fuisse Lobienfè antigraphum scribit *Noua es diluculo*: id quod Dominicani S. Hieronymo attribuant. Certè, optimè conuenit commentario, qui est in Hieronymi operibus: sed, non eum Hieronymi commentarium esse, doctorum virorum opinio est, quod multæ in eo inueniantur sententiæ, ex Gregorio Papa decerptæ. Rabani potius esse creditur, cuius in Ieremiam commentarijs Basileæ excusis, iunctus est. Porro, hoc legendi genus *noua es diluculo*, ex eo confictum arbitror, quod sequatur *Multa est fides tua*. Græca Regis editio & Complutensis habent *τὰ κενὰ ἐν τῷ σπῳ*, *noua* in diluculo. In alijs Græcis editionibus, duplicem reperio translationem; vnam *κενὰ εἰς τὰς σπῳάς* vana in dilucula, quæ, cum illa eadem est, nam, corruptè legi *κενὰ* pro *κενὰ* vana pro *noua*, exemplar Vaticanum docet; alteram loco priorem, *μῆνας*, siue, *μῆνας εἰς τὰς σπῳάς* menses in dilucula, quæ, ex eadem Hebraica dictione, paulò aliter lecta, profluxit: posito enim puncto τ: loco -, ita vt sit *משח*, menses significat. Latinum M. N. Augustini Hunnæi exemplar, O, notatum, scribit *Renoua illas diluculo*: id quod Græci Tractatoris Theodoriti lectioni accedit, qui, deinde, habet, *Propheta supplicationem offert eorum nomine, Renoua eos velut diluculum matutinum*. quia calamitatem nominauit tenebras, mutationem eius comparat diluculo. Possit & hoc ex Hebraica illa dictione verti, si legas *משח*. Chaldæi paraphrasis est: *Miracula noua promit diluculo*.

¹ Surge
1 MS.

C. 3. v. 28. *Sedebit solitarius & tacebit, quia leuauit super se.*] Pronomen *se*, quod multi codices, cum Glossematicis, Lyrano, Carensi, & Richelio, repetunt, hoc modo, *Quia leuauit se super se*; antiqua Dominicanorum scripta, tria Parisiense Di. l. Ge. o. l., tria nostra O. C. Bess., & Complutensis editio, cum Enarratoribus, Paschasio, & Authore Glossæ ordinariæ qui Paschasium secutus est, haud agnoscunt. Hebraicè non additur *כי נשח*: nec Græcè legitur *ὅτι ἤρην ἐπ' ἑαυτῶν*. Itaque, castigatores, Dominicani, Epanorthotes, Parisienses, Hentenius, emendarunt: *Quia leuauit super se*. Additum fuisse videtur alterum illud *se*, ex commentario qui id subaudierit. Porro, alij subaudiunt *iugum*, quod legitur in superiori versiculo, Paschasius, Dominicani, Scholiastes Hebraicus: id quod etiam in textum ab alijs relatum est. nam Theodoriti Græci textus habet, *Quia tollit super seipsum graue iugum τὸ graue*, Latinus Paschasius, in superiori versiculo, iugo iunctum legit. Chaldæus castigationes subaudiuit,

356.
¹ Sedit o.
² leuabit o.

cuius hæc paraphrasis est: Sedebit solus, & tacebit, & sustinebit castigaciones, quæ eueniunt propter unitatem nominis Domini: quæ mittuntur, vt vindicet se de eo, propter peccatum leue, quod peccauit in seculo isto, vsque dum parceret ei, & auferet eas ab eo, & recipiet mercedem perfectam in seculo venturo.

NOTATIO IN EPIGRAPHEN
EPISTOLÆ IEREMIÆ.

357. * Exemplar epistolæ * quam misit Ieremias ad abducendos captiuos in Babyloniam &c.] Exemplaria Hentenij 14, pro ad abducendos legunt ad abductos: quibus suffragantur Carenfis & Richelius, consentiuntque manuscripta nostra vniuersa, demtis aliquot, quæ, vel epistolam, vel epigraphen epistolæ omittunt. Tantum impressos aliquot codices, eoque non inter primos, vidimus, qui, ad abducendos scribant. Cæterum, Græcè, qua sola lingua hæc exstat epistola, est, *ἔπος τῆς ἀχθῆς αὐτῶν* adducendos. Præterea, initio ipsius epistolæ legitur Latine & Græcè concorditer: *Propter peccata quæ peccastis ante Deum, abducentur in Babyloniam captiui*. Videtur igitur, in epistolæ epigraphæ, legendum ad abducendos: nisi dicas, quod Hugo Cardinalis, scriptam fuisse ad eos epistolam dum in itinere essent: quo tempore, partim erant abducti, partim abducendi. Lyranus & Richelius dicunt, epistolam, scriptam quidem fuisse antequam abducerentur, missam verò postquam in captiuitatem abducti essent: sed nullius historiographi auctoritatem proferunt.

NOTATIONES IN
EZECHIELIS PROPHETIAM.

358. C. 5. v. 7. *Et iuxta iudicia gentium quæ in circuitu vestro sunt, estis operati*. Sic, nouem Hentenij, & nostra 5. * manuscripta, legunt. Porro, alia nostra 22 manuscripta*, omnesque impressi libri, addunt negationem: *Et iuxta iud. gent., quæ in circ. ves. sunt, non estis operati*. Quibus suffragantur, Hebraica, Chaldaica & Græca, quotquot vidimus, exemplaria: ad stipulantur tractatores, Serranus, Richelius, Carenfis, Lyranus, Author ordinariæ glossæ, denique Hieronymus. Videri possit demta negatio, quod iudicatum fuerit, non argui Iudæos, quia gentium iudicia non sint secuti; sed potius quia sint secuti, Dei iudiciis, quod antecedit, spreto. Nam & hinc quidam non in vos mutaueres:

mutare: sic enim tria ex scriptis nostris legunt *Vos estis operati*. quod, miror, Carensem Hieronymo attribuere. Porro autem, iuxta Hieronymi enarrationem, reprehenduntur Iudæi, quod non fecerint, quæ gentes, naturali lege scripta in cordibus suis, sæpè fecerunt. Epanorthotes docet, nostram lectionem negatione addita constare; sed tamen, in Hebræo negationem non esse, nisi, vt ait, zeugmaticè repetatur, vt infra vndecimi capitis 11° versu; ideoque, iuxta alium transferendi modum, aliamque litteram, affirmando legi, *Estis operati*. Ego, in codicibus Hebraicis, quoscumque videre potui, huic parti expressè additam inueni negationem; similiter, in Chaldaicis & Græcis, & Vatabli ex Hebræo versione. Cæterum, in Pagnini versione, Lugduni, anno 1527, item 1542, excusa, sine negatione repertum: Et iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu vestro sunt, fecistis. Rursus, vndecimi capitis subsequenti 12° versu, quo eadem penè leguntur quæ hoc versu quinti capitis; Hebraicè ac Chaldaicè negationem huic parti non additam deprehendi: quam nec Latinus Interpretes, Hieronymus, eo loco dedit, qui vertit: Sed iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu vestro sunt, estis operati.

C. 11. v. 21. *Quorum autem cor post offendicula*.] Quædam manuscripta addunt, multa tollunt, autem coniunctionem. Hebraicè est *vau* coniunctio, quam L X X I *ו* transulerunt, Hieronymus autem vertisse potuit. Atque autem coniunctione media, Hieronymi enarratio, hanc partem ijs quæ præcedunt connectit: Qui autem, habet, nequaquam penitentia priora peccata correxerint, sed ambulauerint post abominationes suas, retribuam eis quod merentur. Porro castigatores, Hentenius, Parisienses, & Epanorthotes, transfosso autem, legendum censuerunt, *Quorum cor post off.*, nimirum, quod plura, atque integriora pleraque, manuscripta, sic habeant, id quod in nostris obseruauimus. Glossa Lugduni impressa, addit autem, & exponit sed: verum, scripta, quam ex Leodiensi Abbatia D. Iacobi habemus, ignorat autem, subaudit sed.

C. 12. v. 4. & 7. *Quasi vas transfugantis*.] Quidam codices, vno versu legunt, *transmigrationis*, altero *transfugantis*; quidam vtroque *transmigrationis*; complures vtroque *transfugantis*. Hebraicè vtrouique est *גולה*; quod, si legas vt in punctatis est Biblijs, *גולה*; transmigrationem; si *גולה*, transfugantem significat. *גולה* legerunt Græci & Chaldæus: verterunt enim, illi *αἰχμαλωσίαν* captiuitatem; hic *גולה* transmigrationem. Latinus Interpretes, vt etiam hi, versu tertio legit *גולה*, nam transtulit, codicibus sibi contententibus,

transmigrationis: sed quarto & septimo verbis, vtrum legerit, vtrum-
ue conuerterit, codices dissentientes incertum reddunt Ex emen-
dationibus nostris, O & Q, transmigrationis vtrouique habent; Brug.
Lob. E. L. Pl. m. vtrouique transmigra[n]tis. Hieronymo adscriptus
textus, priori loco transmigra[n]tis, posteriori migra[n]tis scribit. In com-
mentario Hieronymi, pro prioris loci explanatione, legitur: Collige,
inquit, sarcinas tuas, hæc enim vasa sunt transmigra[n]tis, videtibus eis.

361.
illa 1.

* in 3 MS.

* in verbo
כסב

C. 16. v. 18. Et sumpsisti vestimenta tua multicoloria, & operuisti illas.]
Impressi libri plerique omnes legunt & operuisti illas: manuscripti,
Epanorthotæ antiqui, Hentenij plurimi, nostri omnes, numero vnus
& triginta, illius loco habent & vestita es eis. quibus, Glossematico-
rum, Lyrani, Carensis, & Richelij, lectio consonat. Hebræum עִשְׂתִּי
verti vtroq. modo possit. Cambius, in commentariis & in libro Ra-
dicum, Pagnino referente, * vtroque modo exponit, & operuisti il-
las, ac, & operuisti te illis. D. Hieronymus, hunc enarrans modum,
explicat & operuisti illas: Et operuisti illas, subauditur, imagines maf-
culinas, vt omnem cultum, quem acceperat ad vtendum, verteret in
blasphemiam. Hieronymus, inquit Epanorthotes, in commento po-
nit istam plus secundum Hebræum Et operuisti illas, nec per hoc in-
telligo primam damnatam. Videtur hoc loco accidisse, quod & alibi
quandoque, Hieronymum, dum commentaria scriberet, aliter ver-
tisse, quam prius verterat; itaque, antiquiores libros, primam ser-
uasse translationem, posteriores esse ex commentario mutatos. Et
enim, Hieronymiani commentarij occasione, scripsit Carensis, lit-
teram hanc & vestita es eis, non esse in Hebraica veritate, nec in 70,
sed veram secundum Hieronymum esse litteram & operuisti illas. Por-
rò autem, secutus videtur Hieronymus 72, dum vertit commenta-
ria texens Et operuisti illas: nam, traduxerunt illi, ἡ δὲ εὐεὐκαλὴς ἀντὶ αὐτῶν, &
operuisti illa, sic enim legunt hodie Græci codices, neutro genere,
quo modo & quidam Latini scribunt. quod, ad αὐτῶν vasa, referri opi-
nor, ex quibus dixit propheta imagines factas. Aut certè ipsa septua-
ginta-duorum translatio est, quam Hieronymus explicat: nonnun-
quam enim, sua translatione præterita, eam dumtaxat, quæ LXXI
est, explanat.

362.

* Anno
1529.

C. 21. v. 19. Et tu fili hominis pone tibi duas vias, vt veniat gladius re-
gis Babylonis: de terra vna egredientur ambo. Sic, codices plerique scri-
bunt: nonnulli autem, feminino genere, legunt amba, quatuor ma-
nuscripti E, H; L. Pl. m., duo impressi, Compluti vnus, Coloniae
* alter. vtrumque, Hugo Carensis exponit. Hebraicè est masculino
genere

genere עִשְׂתִּי: verum id plerique Latinè feminino genere reddunt
amba. omnino enim, ad vias, quæ Hebraicè genere masculino vo-
cantur דְּרָוֵי, videtur respicere: siquidem, nihil illud antecessit, ad
quod referri commodè possit. Certè, D. Hieronymi enarratio, si
consideratè legatur, ad vias refert; eòdem Richelij, qui Hieronymum
est secutus. verba huius sunt: De terr. vn. egred. am., id est, Duæ
hæ viæ à capite vno incipient, seu, vno itinere Chaldaæ. Lyranus &
Carensis, ambo, subaudiunt, Rex Babylonius & eius gladius vel
exercitus.

C. 21. v. 30. Revertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in
terra natiuitatis tue iudicabo te.] Ex emendationibus nostris manuscri-
ptis, Brugense, Lobienfe, E, L, in loco scribunt; O. & Q. in locum.
Vulgaria, & his, & illis, non pauca concinunt. In loco si legatur, rectè
sequentibus iungatur; in locum præcedentibus. Hebræa vtrumque
admittunt, præsertim vt Interpres ea legisse videtur. Hebræorum
Magistri primam versus partem hunc ad modum punctauerunt,
הָאֵלֶּיךָ אֲשֶׁר בְּאֵזְבֶּיךָ quod, ad verbum Antverpienses interpretati sunt,
Reducendum ad vaginam suam: Pagninus explicuit Nunquid redu-
cam gladium in vaginam suam? cui, cum id quod sequitur in loc. in
quo creatus es, commodè copulari nequeat, distinguente accentu
athnah ab eo separatam, atque ad alteram versus partem relatum est.
Porrò Interpres videtur, אֲשֶׁר בְּאֵזְבֶּיךָ legisse, verbum אֲשֶׁר pro im-
peratiuo accepisse, litteram הַדִּיקְוֹן dictio[n]is אֲשֶׁר, non pronominis, sed
femininæ terminationis loco habuisse; denique pronomen tuam
subaudiuisse; itaque vertisse, Revertere ad vaginam tuam, quo planè
modo & LXXI senes transfulerunt, ἀποστρέψαι εἰς τὸ κελὸν σου. hoc
igitur Hebræa accepta modo ambigua sunt, ita vt אֲשֶׁר בְּאֵזְבֶּיךָ, vel in locum
verti possit, & præcedentibus copulari, vel in loco, & sequentibus
necti. LXX in loco reddiderunt, & sequentibus coniunxerunt ἐν τῷ τό-
πῳ τούτῳ ᾧ γενέσθαι, ἐν τῇ γῆ τῆς ἰδίας σου, κενώσῃ: atque idem, nostri In-
terpretis versione, Castigatores, Hentenius; & Parisienses, attribue-
runt. Atqui Glossmatici, Carensis & Richelius, in locum præceden-
tibus iunctum legunt atque exponunt: quibus, D. Hieronymi enar-
ratio ad stipulatur, quæ huiusmodi est: Revertere ad vaginam tuam,
id est, in Babylonem, ad locum in quo factus es & creatus: vt in terra
natiuitatis tuæ iudicem te. Video & in multis exemplaribus, atque
adè emendationibus, quæ in loco scribunt, præcedentibus id, inter-
pungendi modo, connexum.

363.
in 4 MS.
o.
terram o.
ad 2.

* μη ο.
* κελόν Gg.
* ἡ μη κενώσῃ
* ἀσπ. Gg.

364.
o.
calumniabatur o.
calumnia
MS.

C. 22. v. 29. Populi terræ calumniabantur calumniam. Sic nostri
codices

* Lib. H.

codices plerique omnes legunt. Quamur autem Hentenij & duo nostri*, cum textu D. Hieronymi commentarijs iuncto, habent: *Populus terra calumniabatur calumnia*. Fons Hebraicus ambiguus est, ita ut intelligi utroque modo possit. פֶּשַׁע וְשִׁקּוּץ וְזָרָה עַל quidam translulit, Populus terræ opprimebant oppreffione; alter, Populum terræ opprimebant oppreffione. Vtro igitur illorum modorum legendum fit, ex Hebræo colligi non potest: sed, ex Latinis codicibus, prior *Populi terra calumniabatur calumnia*, in quo, singulare nomen *populus*, propter Latinam oratorum phrasim, in plurale mutatum est, mihi fit verifimilior: cui etiam Glossematici, Author Glossæ interlinearis, Lyranus, Carensis, Richelius, ac Serranus, probabilitatem addunt: & suffragatur ipse Hieronymi commentarius, qui hunc habet in modum: Populus autem terræ, nequaquam Dei, sed terrenorum operum, principum ac sacerdotum æmulator existens, per calumniam & potentiam cuncta faciebat. Cæterum, an sexto casu, *calumnia* legendum sit, ut in quinque legitur codicibus, ad stipulantibus diserte Lyrano & Richelio; an quarto *calumniam*, ut in pluribus est libris, minus liquet. Est autem & in Græcis antigraphis, similis, ex varia versione, varietas. Regium & Complutense habent, τὸν λαὸν τῆς γῆς ἐπιπέζοντες ἀδικῶν, Populum terræ opprimentes iniustitia, quo modo & apud Theodorum legitur. Aldinum, Argentoratense, & Basileense anni 1550, scribunt, ἡ ἀδικία τῆς γῆς ἐπιπέζοντες ἀδικῶν, Populus terræ opprimentes iniustitia. In vno Latino scripto, B. littera notato, legitur *populo terræ: calumniabatur calumnia*: eratque τὸ *populo terræ* præcedentibus iunctum, *Cum Dominus non sit locutus populo terræ*, cuiusmodi quidem etiam versionem Hebræa pati possint: sed nullius est ponderis. Chaldæa, ut Hebræa, dubia sunt.

* ἐπιπέζοντες ο.

365.

C. 23. v. 24. *Et venient super te instructi curru & rota, multitudo populorum, lorica & clypeo & galea armabuntur contra te vndique.* Moguntina, Nurerburgenfis, & Colonienfis, primæ typographorum, ante annum Domini 1480, editiones, ac Parisienfis anni 1557. ex Moguntina mutata, addunt & coniunctionem ante *multitudo*, *Et multitudo populorum*: quibus, ex manuscriptis nostris, vnum, Societatis Iesu rubrum, cõsonat. Cætera omnia quæ habemus scripta atque impressa exemplaria, cum Hugone Cardinali, qui hanc partem solus exponit, coniunctionem illam haud agnoscunt. Hebræa וְיָבִיאוּ אֵלֶיךָ מוֹאָב, transferas: Et venient super te rheda curru & rota, & in congregatione populorum, scutum & clypeum & galeam ponent contra te vndique. τὸ & in congregatione populorum, si ijs quæ præcedunt Interpres iunxerit, merito cum cõiunctione transtulerit, *Et multitudo populorum*, scilicet

scilicet cum eis: si verò ad sequentia retulit, rectè potuit omisisse. Hebræi, suo interpungendi modo, præcedentibus iunxerunt. Paraphrastes Chaldæus sequentibus copulavit, hoc pacto: Et venient super te cum instrumentis armaturæ, cum curribus & rotis, & turmam populorum, qui armati sunt scutis & galeis, constituent contra te in circuitu.

C. 23. v. 33. *Ebrietate & dolore repleberis, calice meroris & tristitia, calice sororis tuæ Samariæ. 34. & bibes illum, & epotabis usque ad fæces.* Librorum, quidam auferendi casu legunt, *calice meroris, calice sororis*, quidam accusandi, *calicem mæ., calicem so.*; quidam, prius auferendi, posterius accusandi casu, *calice mæ., calicem so.* Germana Interpretis scriptura, ex Hebræo statui non potest: est enim ambiguum, & in varios potest casus verti, versumque est, ut videre in Scholijis. Hebraicis licet. Porro, ex ipsis Latinis exemplaribus, id facile mihi colligere videor, spurium esse tertium scribendi modum, germanum verò aut secundum aut primum. Nam, ut pauciora sunt exemplaria, quæ prius *calice*, posterius *calicem* scribunt, ita & minus, emendata: longè autem & plura & correctiora sunt, quæ utrobique vel *calicem* vel *calice* habent. hoc si legendum sit, *calice* inquam utrobique, subaudiendum est præcedens verbum *repleberis*; si verò, quod verifimilius apparet, illud, subaudi *bibes*, vel eò refer.

366.
* repleberis o.
* & o. * in o.
o.
* potabis
MS. plurima.

C. 25. v. 10. *Filijs Orientis cum filijs Ammon, sic librorum pars maior scribit: vnus Hentenij, tres Parisiensium*, & quatuor nostri*, Filios Orientis habent: alij octo ex nostris filiorum Orientis legunt: est & vnus in quo Filij Orientis conspiciatur. Primam filijs Orientis genuinam esse existimo lectionem: illam enim, non tantum plures, verum etiam emendatiores plerique codices, exhibent; inter nostros Brug. Lob. E. L. O. P. Q. Pl. m. Pl. ang. Accedunt glossematici, Serranus, Richelius, Carensis, Lyranus, Author Glossæ: qui concorderiter datiuum filijs exponunt. Suffragatur D. Hieronymi commentarius, cuius hæc in hanc partem verba sunt: Traditurque & ipsa, cum filijs Ammon, filijs Orientis, Babylonij videlicet. &c. Hebræum בְּנֵי קְדָמוֹן commodissimè filijs Orientis transfertur: & iungitur superioris versus verbo *aperiam*, aut subauditur *tradam* vel *tradetur*: Moab, quod editioni nostræ melius conuenit, ipseque Hieronymus velle videtur. Quidam transferunt filios Orientis (supplet, vocabo ut veniant) contra filios Ammon. In Græca editione similiter legitur τὸς υἱοὺς κέδεμ δὲ τὸς υἱοὺς ἀμμὼν, filios Kedem super filios Ammō: ex qua fortasse, illorum Latinorum codicum lectio, qui filios habent, originem*

367.
* super
i MS.
* Vet. Ge. o. p. o.
B.
* Leod. B. C. Pl. P.

originem traxit. Qui patrio casu *filiorum* substituerunt, videntur ad ciuitates id, quarum præcedunt nomina, retulisse; haud rectè cum Moabitarum, non Babyloniorum, vrbes fuerint, quæ Babylouijs tradendæ prædicantur.

368.
* in MS. ple-
raque MS.
H. C. G.
- 7 MS. H.
C. G.
* & o.
* vndecimo
i MS.

C. 29. v. 1. In anno decimo,* decimo mense, vndecima die mensis.] Multa manuscriptorum nostrorum legunt "in" duodecimo mense: sed antiquiora atque integriora pleraque in decimo mense scribunt, Brug. Leod. O. E. Pl. m. Q. A. & alia aliquot, ad stipulantibus Hebraicis & Chaldaicis libris Græci, quos quidem viderim, similiter ἐν τῷ δεκάτῳ μηνὶ habent; porro, notatum nobis est, Vaticano antigrapho, ἐν τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ, pro δεκάτῳ, legi, quo modo apud Theodoritum lego. Similis, immò maior, proximi numeri est varietas. Manuscripta quæ in duodecimo mense legunt, ferè, suffragantibus, Lyrano, Carensi, & Richelio, vna aut in vna die mensis subiungunt; pro quo vnum habet prima die mensis; aliud vna prima die mensis: verum, his iterum, antiquiora atque integriora, occurrentia, scribunt vndecima die mensis, id quod, vndecima inquam, expulso vna, in textum Hentenius retulit. Cæterum, vt non illa, ita neq. ista, prototypo Hebræo consonant: est enim Hebraicè וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי in duodecimo mensis; similiter Chaldaicè. Porro, illa, Græcæ editioni conueniunt, quæ habet μὴ τὸ ἅμῳ vna mensis. Epanorthotes annotat hunc in modum: Hebræus, In anno decimo, in decimo mense, in duodecimo mensis: antiqui similiter, nisi quòd, pro duodecimo, ponunt vndecima. sed potuit esse error, quia vnum i in punctum scriptores breuiauerunt. Noui malè sic, In anno decimo, in duodecimo mense, in vna mensis. huius ego sententiæ lubens subscripserim, in decimo mense legendum esse, & errore, in vetustis codicibus, qui præ alijs nobis sequendi sint vndecima mensis, pro duodecimo mensis scriptum, verisimile esse. Sunt enim affines numeri vndecima & duodecimo, nominum scriptura, & arithmetice, quibus designari solent, notis; neq. ita Hebræis, vt Latinis. Biblia, Compluti anno decimo septimo, & Parisijs annis 57. & 73. excusa, duodecimo legunt. In vno scripto xiiii. inuenimus.

xi. xij.
ii. 12.

Atqui, sententiæ illi, videtur D. Hieronymi commentarius refragari, qui, Post Sidonem, inquit, quæ & ipsa in Phœnicis litore constituta est, sermo fit ad Prophetam, decimo anno captiuitatis regis Ioaachim, in duodecimo mense, & vna die mensis. Ac ne putes corruptum esse locum, postea de duodecimo mense, de quæ vna die mensis, disertè philosophatur. Quinetiam, commentario adiunctus textus, habet: In anno decimo (siue, iuxta lxx, duodecimo) in decimo mense (siue, iuxta Hebraicum, duodecimo) in prima (siue vna)

vna) mensis die. Dixissem, deprauatū esse textum, quòd, nec Græci codices, quos vidimus, in anno duodecimo, nec Hebræi in duodecimo mense scribant; restituendum verò hoc pacto: In anno decimo, in decimo mense, siue, iuxta lxx, duodecimo, in prima, siue vna, siue, iuxta Hebraicum, duodecimo, mensis die. Nam, & Hebraici libri in duodecimo die mensis; & quidam Græci in duodecimo mense, habent. Verum, commentarius Hieronymi, non id patitur facilè; minimè verò in mensis numero. Postquam enim de duodecimo mense egisset, subtexit: Porro iuxta lxx, decimus mensis, qui Hebraicè appellatur עשרון &c. Adhæc, apud Theodoritum, In anno duodecimo inuenio. Quid ergo dicendum? An Græcos & Hebraicos hodie libros corruptos esse? Græcos, quòd decimum annum, qui Hebraicè est; Hebraicos, quòd decimum mensem & duodecimam mensis diem, dicant? Atqui, antiquiores, & fide digniores Latinorum codices, Hebraicis istis consentiunt, in decimo quidem mense, disertè; in duodecimo autem mensis, quòd vndecima scribant, non omnino obscurè: ex quibus non leue argumentum sumitur, Hieronymum ita primū vertisse, In anno decimo, in decimo mense, duodecimo mensis; posteriores autem libros (quod alibi non vno loco obseruauimus) esse ex eius commentario mutatos. Quid ergo? Hieronymus dum commentaria scriberet, memoria lapsus est; aut numerorum varietate atque affinitate turbatos? certè non temere dicendum id est.

C. 32, v. 8. Hanc pericopen Cum ceciderint vulnerati tui in medio terræ, ait Dominus Deus, quam, cum Richelio expositore, multi codices legunt, post illud octauū versus Dabo tenebras super terram tuam, dicit Dominus Deus; tria Parisiensium scripta Di. o. l. Ge. p., quatuor nostra Lob. † O. L. Pl. la., præmittunt, quibus consonant Typographorum editiones, Moguntina, Coloniensis, Veneta*, & Complutensis. Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, non agnoscunt. Hieronymi commentarius non attingit, vt neque textus habet. Castigatores, Hentenius & Parisienses, textu pepulere. Cæterum, Epanorthotes, Malè, inquit, hunc versum Cum ceciderint vulnerati tui in medio terræ, ait Dominus Deus (quidam) refecauit; cum & antiqui & noui habeant, & libri glossati, quia Hebræus eorum non habet. Certè, in antiquis libris, Brugensi, E, & Plantini medio, lego, qui, cum alijs octo nostris, eo planè modo habent quo produximus. Porro, duodecim omittit tui, cum textu Glossæ ordinariæ tam scriptæ quàm impressæ, Cum cec. vulnerati in: nouem legunt in terram, Cum cec. vul.* in terram, ait: vnus* dumtaxat Cum ceciderint vulnerati habet, immiscet- que præcedentibus verbis Et dabo tibi: su. ter. tuam, cum ceciderint vul-

369.

† Anno
1084.
* Anni
1497.

* cui i MS.
* Pl. ang.

†
nerati,

* 2. *Uss. d. nerati, dicit Dominus Deus: duo* decimo versui adiciunt, ad eum modum quo primùm pericope est adducta, post illud Horrore nimio formidabunt super te. quæ varietates possint eam suspectam reddere. Leodiensis Abbatia manuscripto conspicitur addita. Videri fortasse possit, commentarius esse, eius, quod in fine decimi versus legitur In die ruinae tuae (tuae enim, non sua, habent Hebraei, Graeci, D. Hieronymus, Lobienſe manuscriptum, Atrebatensis collegij alterum, & Complutenſis editio) nam & Chaldaeus paraphraſtes, id ita exposuit: In die ruinae occisorum tuorum.*

370. C. 32. v. 10. Quæ superiori notatione, de hac pericope *Cum ceciderint vuln. &c.* dicta sunt; eadem pene nunc, circa verba ista *Propter iniquitates vniuersas quas operatus es,* sunt repetenda. Ea enim, cum Richelio expositore, multi codices, legunt, post illud decimi versus *Horrore nimio formidabunt super te.* Parisiensium autem manuscripta Di. o. l. Ge. p., & nostra Lob. O., prætermittunt. quibus concinunt eadem editiones, Moguntina, Coloniensis, Venera, & Complutenſis; duæque aliæ, Nurenburgenſis, ac Basileensis. Hebraici, Graeci, & Chaldaici libri, non agnoscunt. Hieronymi commentarius non attingit, vt neque textus habet. Castigatores, Hentenius & Parisiensis, textu pepulerunt. Epanorthotæ verò, idem est de his, quod de superioribus verbis iudicium: quòd, similiter, & antiquis & nouis libris legantur. In antiquis, Brugenſi, E, Plantini medio, & plerisque alijs exemplaribus nostris, exstant; sed variè in quibusdam. Vnum addit *tuas: Propter vniuersas iniquitates tuas quas op. es.* Atrebatensis Collegij scripatum, tollit *vniuersas: Propter iniquitates quas op. es.* Alterum Atrebatensis Collegij, *Propter vniuersas iniquitates tuas* habet, idque solum: quo modo & apud Richelium legitur, atque in textu Glossæ ordinariæ quam scriptam habemus. Christophori Plantini longum, his verbis, subiungit illa *Cum ceciderint &c. Q.* & Buslidianum, vt illa *Cum ceciderint,* horum loco, decimo versu, ponunt, post *Horrore ni. for. su. te;* ita hæc *Propter vn.,* illorum loco, octauo versu, post, *Et dabo te. su. ter. tu. di. do. Deus.* Leodiensi antigrapho, hæc, sicut illa, conspiciuntur addita. Hugo Cardinalis, inter recentiores enarratores, neque illa, neque hæc, legisse videtur.

371. C. 32. v. 32. Manuscriptorum nostrorum viginti, inter quæ numerantur, Brugenſe, Lobienſe, L, O, Q, & plerique impressi codices, inter quos sunt, Moguntinus, Nurenburgenſis, Coloniensis, legunt: *Quia dedit terrorem suum in terra viuentium.* Duo nostra manuscripta, Bessarionis ac longum Plantini, & Quenteliana Biblia, scribunt:

* iniquitates
vniuersas.
2 MS.

* Qui i MS.
2. vniuersas.

bunt: *Quia dedit terrorem suum in ter. vi.* Tria nobis à D. Hunnæo commodata scripta, A, E, V, habent: *Quia dedit terrorem eius in t. v.;* Quinque alia, Leodiense, Plantini medium, Buslidianum, I, C, & Regia editio, ac D. Hieronymi commentarijs adiunctus textus: *Quia dedit terrorem meum in t. v.* huic quarto legendi modo, Hebraeorum lectio adstipulatur *כי נתתי את הרתתי* id est, *Quia dedit terrorem meum.* Tertio & secundo Hebraeorum scriptio suffragatur (*את חרתתי*, id est, terrorem eius: hoc enim hoc loco est cetib, illud kerī) Et Græcorum interpretatio, *ὅτι δέδωκε τὸν φόβον αὐτοῦ,* *Quia dedit formidinem eius.* Verumenimvero, apud Græcum Theodoritum, lego, quod primo modo velit, *Quia dedit terrorem suum:* cui non contradicit enarratio, Dabit tamen impietatis poenas, quia, multo sibi subiectis incussio metu, ipse legem meam non admisit, sed animam reliquit incircumcisam. Primo modo vult & B. Hieronymi cumentarius: Hi enim dederant terrorem suum in terra viuentium: quod quintò dicitur, vt omnes istiusmodi nationes cauere & fugere debeamus, quæ cunctis nos sensibus deceperunt; & scire esse horribiles, nec facile posse vitari, nisi omni custodia seruauerimus cor nostrum. Quintò ait hoc dicit, quòd terrorem suum dederint in terra viuentium: legit igitur, vt superioribus locis * legitur, tertia persona, *Dedit terrorem suum* (scilicet Pharaò & omnis exercitus eius) quanquam superioribus locis, plurali numero sit *dederunt* seu *posuerunt.* Chaldaeus etiam paraphraſtes, ad eum modum hoc loco transtulit, quo superioribus: *Quia traditi sunt in exitum fortes, eò quòd dominati sint in terram Israël.*

* v. 23. 24.
25. 26.

C. 39. v. 2. *Et circumagam te, & seducam te.*] Tria Parisiensium 372. (Vet. V. Di. l. Ge. p.) & 14. nostra manuscripta (E. L. Pl. m. &c.) legunt *seducam.* Octo Hentenij, & 14. nostra (Brug. Lob. Q. &c.) cum textu Hieronymi commentarijs iuncto, habent *reducam.* Duo nostra (O. & Pl. ang.) multiq. impressi (Mog. Nuren. Col. Compl. &c.) cum Carensi expositore, scribunt *educam.* Hebraicè est *וְשִׁדְדָהּ* quod, à *שִׁדְדָהּ*, quod est, sex, deductū, simili verbo, *& sextabo te* reddunt; exponuntque, quidam, *& sextam partem relinquam ex te,* siue, ad sextam partem redigam te; quidam, *& sex plagis afficiam te,* ijs quæ superioris capitis 22° versu enumerantur. Lxx interpretati sunt *וְשִׁדְדָהּ*, & *ducam,* vel, *deducam te;* aut, vt in Regia editione est, *וְשִׁדְדָהּ*, & *deducam,* vel, *reducam te.* Chaldaeus transtulit *וְשִׁדְדָהּ* & *seducam te,* siue, errare faciam te: quod, primo legendi modo suffragetur, qui apud Epanorthoten est, & Hentenij ac Parisiensium dono textu gaudet. Richelius eo modo legit: & interlinearis glossæ Author, D. Hieronymi ferè verbis cum explanauit; Et *seducam te,*

Spe inani scilicet lactabo te, qua seductus, ad prælium festines occidendus, victoriæ spe frustratus. Hieronymi commentarius, ad hunc modum, ut à Cheuallonio excusus est, habet: Iste educetur siue circumagetur, & palpabitur siue lactabitur: ut, sperans victoriam, occidendus ducatur ad prælium.

373.
* fores o.

C. 40. v. 16. *Et ante frontes pictura palmarum.*] Aureus D. Donatiani Brugensis codex, E, Q, Plantini medius, & alij nostri, scripti 19. impressi 6, cum expositore Lyrano, addunt *calata: Et ante frontes pictura palmæ calata.* Parisiensium verò exemplaria quinque Di. o. l. Ge. p. v. Mog., & nostra 8. Leod. Lob. O. L. H. Ge. Pl. la. Col., cum D. Gregorio & Hugone Carenfi, tollunt: quod, neque Hebraicè, Chaldaicè, aut Græcè, legitur. Hebraicè est *אילן תאנים*, & ad postem palmæ; Chaldaicè *אילן תאנים* & super postem palmæ, aut capirella; Græcè *αἰλάμ φοίνικες ἐν δένδρῳ* Et super ailam palmæ hinc & inde. Parisenses itaque & Hentenius, textu illud indignum censuerunt, expuleruntque. Cæterum, noster Epanorthotes: Antiqui, inquit, Et ante frontes pictura palmarum cælata: quod quidam delent, quia Hebræus non habet quod dicitur *calata*. Sed nec habet Hebræus quod dicitur *pictura*: sic tantum habet, Et ad frontem palmæ. hæc Epanorthotes. D. Hieronymi textus non legit *calata*: Commentarius habet; Et ante frontes, inquit, porticum, pictura siue cælatura palmarum; & post, Denique post 60. & 50. cubitos, & thalamos, & porticus, & frontes porticum, & fenestras plurimas per circuitum, palmarum nobis cælatura vel pictura monstratur. hinc Glossa, ut in S. Iacobi Abbatia Leodij ea olim scripta fuit, non addit *calata*: sed supra *pictura*, ponit, vel cælatura. Inferius, versibus 26. 34. & 37., absque controuersia addidit Interpres, sine *pictura*, cæla.: Et cælata palmæ erant, vna hinc & altera inde, in fronte eius: Et palmæ cælata in fr. &c. Et cælatura palmarum in fr. &c.

374.

C. 40. v. 49. *Et octo gradibus ascendebatur ad eam.*] Manuscripta quotquot habemus (nam, quod in Bibliorum margine signatum est, D. Hentenij est exemplar) legunt feminino genere *eam*. Similiter Enarratores legunt, Richelius, Carenfis, Author Glossæ, ipseque Hieronymus, cuius hæc verba sunt: Et octo gradibus ascendebatur ad eam, id est, ad portam interiorem; & ista: Octo siue decem gradibus, qui perfectus est numerus, aut vndecim, de quo iam diximus, ascenditur ad portam sanctorum. Porro, Regius textus ex Complutensi, & quidam alij impressi libri, masculino genere scribunt *eum*. Atqui, quod referri id possit non video. Hebraicè est *אילן תאנים* eodem genere:

mere: sed id, vel ad *אילן תאנים* refertur, vel ad *אילן תאנים*. hoc autem, Latini feminino genere dicunt *portam*; illud neutro, *vestibulum*. Græcis codicibus *αἰτόν* quod legitur, ad *οἶκόν* referri potest (*αἰ* εἰσὶν αἰετὸς με εἰς τὸ αἰλάμ τῶ οἴκου, pro quo nos habemus *Et introduxit me in vestibulum templi*) quod & Hebræa permittunt. Quod hinc Lyranus notat, li octo non esse de textu, quia non sit in Hebræo, suis D. Hieronymus commentarijs refellit: Symmachum enim, qui octo gradus posuit, hoc loco secutum se ait.

C. 46. v. 16. *Si dederit princeps donum alicui de filiis suis.*] Vnum Parisiensium manuscriptum Ge. p., sex nostra Brug. Leod. Q. L. Pl. ang. F, ac typographorum editiones Mogunt. Nuren. Colon. Compl. & Quent., scribunt *donum*. Permulti verò libri, illius loco *domum* habent. Hugo Cardinalis, veram litteram, secundum Hieronymum, *donum* esse docet: sic enim Hieronymi commētarius habet, Hucusque sermo de principe: nunc de hæredibus eius præcepta tribuntur, immò de donis, hæreditate, atque legatis, quibus dare debent, & quorum sit vel ad tempus vel æterna possessio. Si, inquit, filijs suis dederit, vel donum, vel hæreditatem, ipsi possidebunt eam. Græca vox *δῶμα* ad *donum* & *domum* ambigua est: sed Hebraica *דָּוָן*, ex qua illa translata est, *donum* significat, non *domum*, deriuata à *דָּוָן*, quod est, dare siue donare. Eadem vox Chaldaicè est: quam versu proximo Interpres *legatum* transtulit. Quare, Hentenius & Parisiensis, rectè *donum* in textum transtulere.

375.
* alieni o.
* principibus o.

NOTATIONES IN DANIELIS PROPHETIAM.

C. 2. v. 41. *Porrò quia vidisti pedum & digitorum partem testæam figuli & partem ferream.*] Tria Parisiensium (Di. o. l. Ge. o.) decem Hentenij, & duodecim nostra manuscripta, *testæ* habent, pro *testæam*. Sunt autem in illis duodecim nostris, pleraque nostra integriora, Brugense, Leodienfe, Plantini medium, O, E, Q. Beati Hieronymi commentarijs iunctus textus, *testæam* scribit, ex Cheuallonij editione: Carenfis verò *testæ* habere Hieronymum notat. Chaldaico fonti (est enim Danielis liber, ab huius capitis 4. versu vsque ad octauum capitis initium, Chaldaico sermone conscriptus) est *אֶרְצָא*, quod substantiuè *testam* denotat. Quare, germana esse videtur Interpretis scriptura, quam Parisiensis receperunt, *testæ*. Manifestus est autem sensus, ex 33. versu, quo clarè legitur: Pedum, quædam pars erat ferrea, quædam fictilis.

376.

377

C. 4. v. 29. Tria nostra manuscripta Brug. Lob. O., & D. Henteni emendatio, ad hunc scribunt modum: *Et cum bestijs feris erit habitatio tua*: qui, Chaldaico fonti, & Græcæ editioni, consonat. ille habet *עַם-חַיִּית בְּרֵא מִרְרָךְ*. Et cum bestia agri habitatio tua; hæc *καὶ μετὰ θηρίων ἀγρίων ἡ κατοικία σου* Et cum bestijs agrestibus habitatio tua. Complures verò codices, cum interlinearis Glossæ Authore, inter *bestijs & feris* cōiunctionem legunt; sed variè. Vndecim nostri habent, *Et cum bestijs & feris*; Alij vndecim nostri, *Et cum bestijs atque feris*; Nouem, *Et cum bestijs ferisque*; vnus, C notatus, *Et cum feris atque bestijs*. Suprà, 22. versu, vbi eadem leguntur verba, O. & Lobienſe, ſimiliter, absque coniunctione scribunt, *Et cum bestijs feris erit habitatio tua*, Chaldaeo & Græco pari modo consentientibus. Verùm ibi, plerique omnes codices, & quidem vniformiter, *Et cum bestijs ferisque*, habent, *erit hab. tua*: quam & Epanorthotes antiquorum librorum esse lectionem docet. Ergo, quantum deprehendere nos possumus, vicesimosecundo versu *cum bestijs ferisque*, vicesimonono *cum bestijs feris*, Interpretes transtulit. Parisiensis typographus, vicesimonono versu, simul cum coniunctione, *feris* sustulit: non rectè. errore id factum crediderim, quòd, in priori editione, erroneè signarit *& feris*, pro *& feris*.

Ver. Di. l. Ge. o.

378

C. 6. v. 4. *Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli ex latere regni.* Malè in codicibus quibusdam scriptum est, *Quærebant vt inuenirèt occasionem Danieli*: rectus enim est ordo, qui in emendationibus est, *Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli*.

Pro *vt inuenirent Danieli*, tria Henteni exemplaria legunt, *vt auferrent Daniëlem*; vnum ex nostris, *vt euellerent Daniëlem*: quæ substituta sunt, quòd, ei quod sequitur *ex latere regis*, aptius congruere viderentur; illud verò *vt inuenirent Danieli*, obscurius esset, minusq; intelligeretur. Nam & hinc quidam id omiserunt, quidam aliter immutarunt. Scriptum C. notatum, dumtaxat *Quærebant occasionem ex latere regis* habet; H notatum, *Quæ. occa. vt inuenirent Daniëlem ex la. regis*; Buslidianum, *Quæ. oc. vt veniret Danieli ex la. regis*. Atqui, Chaldaicè *לְרַחֵם לְרַחֵם לְרַחֵם* est, ad inueniendum Danieli, vel, contra Daniëlem; & Græcè, *ἐναντίον καὶ δανιὴλ*, inuenire contra Daniëlem; quem admodum in plerisq; integrisque Latinis libris, *vt inuenirent Danieli*.

Ex latere regni, sic Complutenſis editio, atque ex hac Regia, legitur: sic, ex Parisiensi, Louaniensi Henteni, habet: sic denique Parisiensis Niuellij, anno 73. impressa, scribit. Cui scribendi modo, prototypum Chaldaicum suffragatur *מִצַּד מְלִכְיָתָא*, id est, ex latere, siue, ex parte regni. Græcis libris qui exstant, pars ista non legitur: sed Vaticanis est

ἐκ τῆς

ἐκ τῆς βασιλείας, & ἐκ πύργου τῆς βασιλείας: illud, ex regno significat; hoc, ex lateribus regni. Viriusq; Theodoritus meminit: Ex regno, vel, vt quædam exemplaria habent, ex lateribus regni: hoc est, omnia moliebantur, cupientes eum inuenire aliquid in regni leges deliquisse. Porrò, vniuersa nostra Latina manuscripta, pro *regni*, *regis* habent, (præter duo aut tria quæ *reg* scribunt, quod potius est *regnum* quàm *regis*) quibus consonant priores typographorum excusiones, Moguntina, Nuren., Colo., Veneta, & alia. Norauit quoque Hentenius, 17. exemplaria, quæ pro *regni*, *regis* legant. His Latini enarratores adstipulantur, Richelius, Carensis, Lyranus, Rupertus, Glossæ ordinariæ author; atq; aded Hieronymus, cuius commentarius habet: *Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli ex latere regis*. Et in hoc loco Hebræi tale nescio quid suspicantur. Latus regis regina est, vel concubinæ eius, cæteræque vxores quæ ex latere dormiunt. quærebant ergo occasionem in rebus huiuscemodi &c. Nos interpretemur simpliciter, quòd nullam occasionem aduersus eum repererint, in qua regi noxius fuerit &c.

C. 8. v. 2. *Cum essem in Susa castro, quod est in Elam regione.* Manuscripti codices, prioresque typographorum editiones, non *Susan*, vt Hebraicè est, scribunt, sed *Susis*, voce ad Latinam normam flexa: quo modo & Græci ἐν σέσις dixere. Pro regione aliàs legitur *ciuitate*. *Ciuitate* antiquis libris, *regione* nouis, Epanorthotes tribuit: Antiqui, ait, *Quod est in Elam ciuitate*, pro quo ponunt noui *regione*, quia Hebraicè *Medina* est. Sed tale Hebræum pro *ciuitate* ponitur, infra x 1. d. ibi: *Et vberes vrbes ingrediatur &c.* Id planè & in nostris nos codicibus inuenimus, antiquiores legere *ciuitate*, posteriores aliquot *regione*. D. Hieronymi commentarius habet: *In Elam regione*, siue, vt Symmachus interpretatus est, *ciuitate*, à qua etiam regio nomen accepit; vt à Babylone Babylonij, & ab Elam Elamitæ. Quare existimarim, ex Hieronymi commentario sumtum, quod habent libri posteriores, *regione*; reseruatam autem ab antiquis, quod Hieronymus Symmachum secutus primum verterit, *ciuitate*. L x x transtulerunt *regione* (ἢ ἐστὶν ἐν χάραξ ἀίλαμ Græcis codicibus legitur) quod & Hebræa vox *מְרִיבָה* frequentius significat (interdum enim, Pagninus ait, capitur particularim pro aliqua vrbe) & huic aptius loco congruere videtur. Nam *Susi*, *Elamitarum metropolis, castrum dicta*, D. Hieronymo expositore, quòd tāta firmitate sit ædificata, vt castrum esse videatur (quanquam, pro *castro*, malint Neotericorum quidam, *regia* vel *metropoli* vertere) quo modo in *Elam ciuitate* esse dicatur, nisi, vel in altera ciuitate potentissima Metropolis, vel in seipsa ipsa

379

χ'ε'ο.

quam-

maria ciuitas conqueiuit, recepto in se erroris ardore, donec tota massa fermento similis fieret, & cresceret atque erumperet: ac populus intumescens clamaret ad fores Hieroboam regis, & diceret, Hic est dies Hieroboam regis nostri, hic est festus dies quem nobis instituit imperator noster: hunc celebramus, hunc canimus, in hoc exultamus & ludimus, in hoc vitulos aureos adoramus. Clamante populo, principes, non irati sunt, vt quidam putant, sed & ipsi coeperunt furere a vino &c. ac postea: Infelices, ait, populi (&c.) qui ab haeseos principe & ab eius ducibus sollempnitates alias susceperunt: relinquentes ecclesiam, & veritatem conculcantes fidei, solent clamare & dicere: Hæc est dies regis nostri, verbi gratia, Valentini, Marcionis, Arij, atque Eunomij. Quod audientes qui eis præpositi sunt, non inebriantur vino, ne leue putetur esse peccatum, sed infaniunt ex vino, &c. Græci Interpretes, primo similiter casu transtulerunt, sed mutato singulari numero in pluralem: ἡμέραι τῶν βασιλέων ὑμῶν, vel, vt iuxta Hebræum, habent Complutensis & Basileensis editio ἡμῶν, illud Theodoriti est. Theophylactus legit ἡμέραι τῶν βασιλέων ὑμῶν, dies regnorum vestrorum: videtur tamen & βασιλέων regum agnoscere, id quod singulari numero Hebraicè est.

* Ann. 1550.

386.

* auaritiæ.

C. 9. v. 7. *Propter multitudinem iniquitatis tuae & multitudo amentia.*] Octodecim nostra manuscripta & multitudo amentia scribunt; vnde & multitudinem amentia. inter hæc, ex emendationibus, sunt, Brugense, Lobienfè, Leodiense, E; inter illa, O. Q. L, quibus adde Parisiensium Di. o. l. Ge. p. o. v, & primas typographorum editiones Mogun. Nuren. Colon. Hebræum vtroque verti potest modo. Priori, *Et multitudo amentia* accedit LXXII interpretatio, ἑποῦ τῆς πλῆθους τῆς ἀδικιῶν σου ἐπιθυσιαν μανία*, A multitudine iniquitatum tuarum multiplicata est amentia*: quem, Authores, Haymo, author Glossæ, Lyranus, Carensis, Richelius, & Correctores Parisienses atque Hentenius, sequuntur. Eum ipsum B. Hieronymus his verbis exponit, Quorum vesania multiplex est, quia & iniquitates fuere quàm plurimæ: nisi ea Græcæ, non suæ, versionis, occasione, scripserit; quod, ex iis quæ præcedunt, verisimile omnino fit. Quinetiam alia priora sunt eius verba, quibus posteriorem modum, *Et multitudinem amentia*, quem Rupertus habet, videtur agnoscere: Igitur propter multitudinem iniquitatum tuarum, quibus in scelere diu debacchatus es, non prophetam meum, sed te insanum esse cognosce. Nonnulli codices addunt pronomen tua: *Et mult. amentia tua*: quod, Hebraici libri, & Græca Regis editio, confodiunt.

* ἑποῦ Gg.
 * ἐπιθυσιαν Gg.
 * σου Gg.
 * tua Gg.

* via o.

387.

* o.
 * & o.
 * more o.
 * honore o.
 * honore o.
 * misericordiam o.

C. 10. v. 12. *Seminate vobis in iustitia, metite in ore misericordiam.*] quatuor-

quatuordecim Hentenij exemplaria, & nostra vigintitria legunt: *Seminate vobis in veritate iustitiam.* quod, miror vnde sit sumtum: non enim credo germanam esse lectionem. Illud *Seminate vobis in iustitia*, quod ferè est in impressis libris, & in scriptis, Lobienfè, O, Q, L, aliisque quatuor nostris; Græcæ interpretationi, Hebraico fonti, & Hieronymianæ enarrationi, conforme est. Græcè & Hebraicè est, σπείρατε ἐάντοίς εἰς δικαιοσύνην, וְזָרְעוּ לָכֶם בְּצֶדֶק. *Seminate vobis in iustitia*, vel, ad iustitiam. Hieronymi enarratio habet: Nunc præcipit vt seminent sibi per pœnitentiam, & seminent in iustitia, id est, in lege: metantque in misericordia, id est, in gratia euangelij. & rursum: Cumque seminaueritis in iustitia, & messueritis in misericordia &c. Hanc Hieronymi enarrationem posteriores secuti sunt, Haymo, Author Glossæ, Carensis, Parisiensis typographus, ex vno codice, Germani oblongo, emendauit *Seminate vobis iustitiam*: quam, non veram lectionem, sed veræ lectionis sensum esse, existimo, tamen ex nostris scriptis vnum similiter legat. Exemplar Plantini latum scribit: *Seminate vobis in iustitiam.*

C. 10. v. 14. *Sicut vastatus est Salmana a domo eius qui vindicauit Baal.*] Quidam librorum *vindicauit*, quidam *iudicauit* legunt. Parisienses, ex codicibus V. B., & Hentenius, expulso *iudicauit*, *vindicauit* in textum receperunt. Atqui, emendatiora nostra manuscripta, *iudicauit* habent; Brugense, Lobienfè, Leodiense, O, E, Plantini medium, Q, quibus concinunt prima Chalcographorū Biblia, Mogun. Nuren. Colon. His adstipulantur expositores, Haymo, & qui Haymonem sequuntur, Author Glossæ, & Carensis: quamquam enim *vindicauit* sit scriptum, expositio quæ est *damnauit*, satis indicat legendum *iudicauit*, quo modo scripta Glossa, quam habemus, legit. Apud Richelium, cuius explicatio est *reprobauit atque damnauit*, similiter scriptum est *vindicauit*: verum is postea adfert textus aliquos habere *Qui vindicauit Baal*, quod sit, in Baal vindictam exercuit. cuiusmodi Lyranus est lectio atque explicatio: *Qui vindi. Ba.*, id est, vindictam accipit de eo. Hebraicè est בית ארבעל, quod, domum Arbeel vel Arbaal, significat. Interpres subaudiuit præpositionem, a domo, & propriij nominis interpretationem dedit. Existimauit autem; *Arbaal*, seu *Arbeel*, Gedeonem esse, qui, ex eo quod destruxit phanum Baal lucumque succidit, & ille se vindicare non potuit, cognomentum Ierobaal sortitus est, quod est, vlciscatur se Baal: id quod refert Iudicum historia. idem enim credidit Interpres significatum nomine *Arbaal*, quod *Ierobaal*. Sicut igitur, in commentarijs ait (non enim dubitamus, quin, vulgatæ Prophetarum editionis, Hieronymus sit author) Va-

388.
 * MS. H.
 * de o.
 * Ierobaal
 * MS. sed
 * male.
 * quia o.
 * Bala o.
 * iudicabit o.

Iud. 6. f. 32.

status est Salmana ab Ierobaal (quem malè quidam arbitrantur Ieroboam filium Nabath, qui decem tribubus præfuit) & vastarus est, vt in Hebræo continetur, ab אַרְבַּאִל, idipsum significante quod & Ierobaal, sed breuiori disertiorique sermone: sic &c. Verùm, huic obstat, quòd *Ierobaal* scribatur penultima litera *y*, atque omnino nomen Baal *y* habeat, non *n*, sicut id quod hoc loco est *Arbaal*. Attamen, & LXX, Gedeonem hoc loco intelligentes, Ierobaal tanquam idem nomen, interpretando substituerunt. Perperam enim, Græcis plerisque in libris, *ἱεροβοάμ* pro *ἱεροβοάλ*, legi, cum superiora Hieronymi verba, tum Theophylacti commentaria docent. Theodoritus etiam locū de Gedeone exponit. Quare, Hieronymus & LXX, *y* penultima littera, אַרְבַּע legisse, videri possint. Id autem, vnde Hieronymus, qui Latinam eius interpretationem dedit, quoad priorem partem, deduxerit, an ab אַרְבַּע quod est insidiari, an ab אַרְבַּע quod maledicere, an à אַרְבַּע, quæri potest. Verisimilius est, dum vertit, à אַרְבַּע deduxisse, vnde est אַרְבַּע *Ierobaal*: neque enim ab *ἱερός* Ierobaal est dictus, quod Theophylactus putat. Significat autem אַרְבַּע, litigare, iudicare. In libro Iudicum vertitur vindicare, vlcisci, *Vindicet se de eo, vlciscatur se de eo*, iuxta nostram editionem: quòd respexisse putarim Castigatores, qui hinc *Qui vindicauit Baal* emendarunt. Sed, non satis id, Interpretis hoc in loco translationi, conuenire videtur: quandoquidem non Gedeon vindictam sumserit de Baal (id enim significatur, si legas *vindicauit*) sed Baal irrisus sit, quòd se vindicare de Gedeone, aræ luci que demolitore, nequiuertit. Ergo, rectius legatur *Qui iudicauit Baal*, quod est, condemnauit, infirmum atque impotentem ostendit; nec deum esse, qui se de hoste haud potuerit vlcisci:

Iud. 6. f. 31.
32.

389. C. II. V. 12. *Iudas autem testis descendit, cum deo, & cum sanctis fidelibus.* Complures libri scribunt *fidelibus*, *Et cum sanctis fidelibus*: Verùm optimi, cum Ruperto Tuiticensi, *fidelis* habent; Brugensis, Lobienfis, Leodiensis, O, E, Q, A, ex nostris; Di. o. l. Ge. o. p., ex Parisiensium. his Hebraicus textus vult: אַרְבַּע אִתּוֹ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, id est, Et cum sanctis fidelis scilicet est. Hebræus quidam interpretatur *Et cum sanctis fidelis*: De quo Lyranus & Pagninus, sed, haud multum id suffragari possit lectioni *fidelibus*. Castigatores Hentenius & Parisiensis, *fidelis* textu donarunt; merito: nam & Hieronymi commentarius luculentissimè id adstruit: Iudas testis sermonum Dei, & adstipulator, & vindex, descendit cum Deo in mare, & inter sanctos fuit fidelissimus, vt verbis iubentis crederet Dei; & postea iuxta eam quam probat explanationem: Iudas autem, hoc est, duæ tribus, quæ habebant templum, Legem, Prophetas, & seruabant præcepta legalia, erant testes, gradien-

dientisque cum Deo, & cum sanctis fideles, Sanctos dicere possumus, vel Angelos, vel Patriarchas & Prophetas, & cæteros qui Dei imperio seruiabant; & rursus אֵת אֲנָשֵׁי יְהוָה: Iudas autem, hoc est, vir ecclesiasticus, non superbit, non inflatur tumore hæretico; sed humiliatur cum Deo, & cum sanctorum choro fidelis est & robustus. LXX transtulerunt ἡ λαὸς ἁγίου ἁληθίνοιο ἡ δὲ θεῶ, & populus sanctus vocabitur Dei. Pro *cum*, *populus* legerunt: אִתּוֹ אֶת־יְהוָה, plurale, singulari collectiuo iunctum intellexerunt: *vocabitur* addiderunt: denique אִתּוֹ אֶת־יְהוָה *fidelis*, gignendi casu acceperunt, ac *Dei* exposuerunt.

καληθῆρος
Gg.
- 59.

C. 12. v. 11. *Si in Galaad idolum, tamen frustra erant in Galgal bobus immolantes.* Duodecim nostra manuscripta, Brugense, O, E, Q, Plantini medium, &c., & antiqua Epanorthotæ, cum Moguntina, Colonienfi, atque alijs quibusdam typographorum editionibus, in præpositionem, voci *Galaad* præpositam, Hebræo conformiter tollunt: quam, neque, Haymo, Author Glossæ, & Carenfis, legunt. Subaudita est autem à quibusdam, Chaldæo paraphraste, D. Hieronymo, & alijs: hinc alijs libris videtur addita. Parisiensis, ex V., Bibliorum à se correctorum textui adiecerunt. Pro *Galaad*, quidam codices, etiam insignes, *Galgal* habent: sed perperam. Lobienfis exemplar, E, Plantini medium, multaque alia, cum Epanorthote, *Galaad* scribunt: id quod, Hebraicè ac Chaldaicè, legitur: & ab Enarratoribus, D. Hieronymo, & posterioribus, exponitur. Græca Hispanorum editio *γαλαάλα* scribit; Aldi & Germanorū, cum Theodorito, *γαλαάδ' εἰ μὴ γαλαάδ' ἔστιν*, Si non Galaad est. Videntur LXX, pro *ἱδ*, quod idolum, mendacium, & iniquitatem significat, *ἱδ* quod est non legisse, אִתּוֹ אֶת־יְהוָה. Si Galaad non. Ciōunctionem *tamen*, duo Parisiensium antigrapha (Compl. Bas.) sex Hentenij, & 17. nostra (Lob. E. Pl. m. P. Nuren. &c.) cum *ergo* mutant. Porro, *tamen*, est in 19. nostris libris, Brug., O, Q, L, A, Mogunt., Colon. &c. Hebraica dictio אֲמֵן, vtrumque admittit, & *tamen* & *ergo*. Haymo, Rupertus, Author Glossæ, & Richelius, *tamen*; Lyranus, & B. Hieronymus, *ergo*, explicat. B. Hieronymi verba sunt: Quod ergo dicit, hoc est, Si in Galaad, de qua scriptum est *Galaad ciuitas operantium idolum, supplantata à sanguine*, falsi sunt dii & peruersa religio (&c.) ergo & (in) Galgal, de qua in hoc eodem Propheta legimus, *Omnis malitia eorum in Galgala (&c.)* quicunque idola colunt, non boues dijs immolant, sed bobus offerunt sacrificia, imitantes errorem Samaritæ. Epanorthotes scribit: *Ergo frustra erant in Galgal.*

390.

Hose. 6. c. 8.

Hose. 9. d. 15.

Restat quarta hoc in loco varietas. Magna manuscriptorum notrorum, & quidè emendatorum, pars, legit, *Frustra errant in Galgal,*
f 3 pro

pro eo quod in alijs est *erant*. in quibusdam mutatum cōspicitur *erant* in *errant*; errore. Hebraica enim vox ׁוּרְאִי , & quam Græci transtulerunt ἔσαν , non *errant* significant, sed *erant*, id quod seruant, Moguntina, multaquæ alia excusâ Biblia.

NOTATIONES IN PRO-
PHETIAM AMOS.

391.

C. 1. v. 1. *Verba Amos qui fuit in pastoralibus Thecæ.*] Quidam codices in *pastoribus* scribunt, vnus Parisiensium (Compl.) 3, Hentenij, quatuor nostri, scripti duo Pl. la. F., impressi totidem Lugd. Quent. manuscriptum A notatum *de pastoribus* habuit. Verùm longè plures libri in *pastoralibus* legunt; & quidem, etiam antiquissimi & emendatissimi quique nostri: quibus adstipulantur disertè Carenfis & Richelius. *pastoralibus*, subaudiunt *locis*, aptis nimirum ad pascendos greges. Subaudit id & Glossa, quam ex Societatis Iesû Collegio scriptam habemus. Nam, quæ Lugduni impressa est, non tantum non id habet, verumetiam *pastoribus* legit. Subaudit idem Remigius Altifiodorensis: perperam enim legi existimo *Qui fuit in pastoribus*, scilicet loci *Thecæ* illius oppidi; pro *Qui fuit in pastoralibus* scilicet locis, *Thecæ* illius oppidi. D. Hieronymus notat, quod Hebraicè est בְּנִקְרִים , Aquilam vertisse $\text{ἐν ποιμνοῖς βοσκῶν}$, quod sit, in *pastoralibus*; Symmachum verò & quintam editionem ἐν τοῖς ποιμῶσιν in *pastoribus*. Vtrum autem ipse, dum vertit, secutus sit, non addit. Enarratio quam post paululum subiicit, vtrumque attingit: Sermones Amos, qui fuit de oppido Thecæ, ex numero pastorum, quia pastoralis & ipsa est regio, hoc volumine continentur. LXX. dixerunt, non, vt in plerisque est libris & Theodorito ἐν κληραδιάρειμ , sed, vt in Vaticano, ἐν ἀκκαρείμ in Accarim; de quo D. Hieronymus; quod, malè in Complutenfi scriptum est ἐν ἀκκαρπῖ . Proximæ voci *Thecæ*, fide digniora exemplaria, Brug. Lob. Leod. O. Q. Atr. f., cum D. Hieronymi textu, de præpositionem præponunt: *Verba Amos qui fuit in pastoralibus de Thecæ*; Hebræo, Græco, & Chaldæo, similiter.

392.

C. 1. v. 6. *Super tribus sceleribus Gazæ, & super quatuor non conuertam eum.*] Duo Parisiensium scripta Ge. o. p., & Hentenij vnum, legunt feminini genere, *Non conuertam eam*, ita vt respondeat pronomen præcedenti nomini Gazæ: quo modo videtur, & ex nostris, exemplar B. notatum, quod M. N. Hunnæus inter cætera dedit, scripisse. Similiter legunt, versu nono proximo, eadem Parisiensium scripta, quæ

quæ & castigando vtrobiq. secuti sunt, *Super tribus sceleribus Tyri, & super quatuor non conuertam eam*: quo modo ibi id habet ex nostris, quod Collegij Trilinguis Præsidens commodauit. Consonant, nono versu, Græci libri, Regius & Vaticanus: habent enim $\text{ἐν τρισὶ σκολοῖσιν αὐτῆν}$, pro quo alij scribunt αὐτῆς . Sexto versu, concorditer omnes αὐτῆς legunt: ex quibus profluxisse opinor, quod ibi Hieronymi commentarijs iunctus textus legit, *eos*. Cæterum, Latini codices pleriq. omnes, & scripti & impressi, ac Rupertus Latinus enarrator, seruant masculino genere *eum*; 9° & 6°, vt alijs similibus huius & proximi capituli versibus. Quòd si Interpres, sexto & nono versibus, respectu ad nomina præcedentium ciuitatum Gazæ & Tyri habito, dixisset *eam*: eundem ad modum tertio versu dixisset debuisset: *Super tribus scel. Damasci, & super qua., non conuertam eam*. Atqui, eo loco, sine codicum varietate, legitur *eum* (quanquam Lugdunensis anni 22. editio prætermittat) & Interpres ipse, ibi, Damasci populum, siue Syrum, subaudit, hæc enim sunt Hieronymi eum in locum commentantis verba: Quodque in principio dicitur, Super tri. sce. Damasci, & sua., non conuertam eum, & secundum LXX, non auersabor eum, id est, Damasci populum, siue, דַּמָּשְׁקִי , id est, Syrum; hunc sensum iuxta historiam habere potest: Si semel meum esset populum persecutus, aut secundo; darem veniam: nunc verò, cum tertio & quarto crudelis extiterit (&c.) nonne debeo eum plagis corripere? nonne clementiæ meæ vultum auersare ab eo? Videtur igitur & in alijs omnibus versibus, qui hoc capite sequuntur similes, *eum* masculino genere vertisse, atque ad eum modum intellexisse: sicuti Hebraicè semper est masculini generis affixum ׁוּרְאִי . Græci codices, Regius & Vaticanus, legunt tertio versu, vt Hieronymus citat, αὐτῶν , cum alij αὐτοῦς habeant.

393.

C. 2. v. 13. *Ecce ego strideo subter vos, sicut stridet plaustrum onustum fæno.*] Quædam exemplaria, tertia coniugatione, scribunt, *stridam, stridit*: sed antiquiora & præstantiora legunt 2°, *strideo, stridet*. Sedecim Hentenij, 19. nostra manuscripta, pro *subter*, habent *super*: quamquam contractè quædam scribant s̄. Alia nouem nostra manuscripta, seruant *subter*. Nominatiu, Brügense, Leodiense, O., disertè *super*; Lobienfè, E, L., *subter* habent. his, Moguntinus & alij plerique impressi libri, consonant. Hebraicè est בְּתַחְתֵּיכֶם , quod est, sub vobis, seu subter vos; Græcè ὑποὐμῶν , id quod idem est. Videtur igitur genuina esse lectio *subter vos*, cum & ipsa faueat sententiæ: hoc est enim quod hoc loco per Prophetam Dominus ait: Sicut stridet plaustrum sub nimio fœni onere; ita strideo ego sub pondere iniqui-

iniquitatum vestrarum. Cæterum, Epanorthotes, antiquis codicibus adscribit *super*, his verbis: *Ecce ego strideo super vos*, secundum antiquos codices, & antiquos originales; vel *subter* quoad Hebræum & expositores. & fortè ponunt *super*, ad oppressionem designandam. require Exo. xxvij. Exodi 27. v. 5. docet, antiquos codices legere *super*, tamen Hebraicè sit *תחת*: *Quos pones super arulā altaris*. id quod, in Brugenſi, Leodiensī, & Lobienſi manuscriptis, vidimus. *Super* itaque, si hoc prophetæ loco legendum sit, pro *contra* accipi potest. B. Hieronymi explanatio est: Idcirco, sicut plaustrum stipulæ vel fenonere prægrauatum, stridore & sonitu longè exululat: sic ego peccata vestra vltra nō sustinens, & quasi stipulam tradens incendio, clamabo, & dicam: Peribit fuga à veloce, & cætera quæ in Propheta sequuntur.

394.

^a grabato
Damasci o.

^a grabato
i. MS.

C. 5. v. 12. *Sic eruentur filij Israël qui habitant in Samaria, in plaga lectuli, & in Damasco grabato.*] Plerique nostrorum codicum legunt, *Et in Damasco grabato*: quibus adstipulantur Glossematici, Richelius, Carensis, Lyranus, Rupertus, & Altisiodorensis. Cæterum, antiqui Epanorthotæ codices, quinque Hentenij, 4. Parisiensium (Di. o. l. Ge. o. p.) & 5. nostri (Brug. o. E. Q. Pl. m.) scribunt *Et in Damasco grabati*: quomodo & Leodiense exemplar, atque alterum I. notatum, habuere. Hebraicè est *עיר דמשק* quod ferè vertunt neoterici, *Et in angulo grabati*, ita vt idem sit, vel penè idem, cum eo quod præcedit, In plaga, siue, angulo lectuli. Non enim legunt *בְּרַמְשֵׁק*, quod est metropolis, Syrorum nomen, Damascus; sed, vt ab Hebræis punctatum est, *בְּרַמְשֵׁק*. id quod alibi non reperitur. Sensum autem tradunt hunc, Paucos Israelitarum seruandos esse, eosq. tantum, quos hostes contemserint, quòd eis dedecori essent si occiderentur, aut oneri si caperentur: quales, qui ægroti decumbunt. qui sensus, prophetæ similitudini optimè conuenit. Noster Interpres; *דמשק*, pro Damasco accepit, vt & Chaldaeus ac *l x x*: vertitque, vel, *Et in Damasco grabato*, vel *Et in Damasco grabati*, vel vtrumque. Hoc *Et in Damasco grabati*, quod Parisienses secuti sunt, Hebræo conformius (non enim solet Hebraicè regenti nomini rectum præponi) possitque & in eum sensum intelligi, quem iuxta aliorum translationem iam diximus, Hebraico nomine *Damasco* appellatiuè sumpto. Alterum tamen etiam *Et in Damasco grabato*, admittere Hebræa possint. Quidam transfert *Et in Damasco (in) grabato*: id, exponi possit, *Et in Damasco grabato*. Porro hoc *Et in Damasco grabato*, D. Hieronymi commentarius explanat: id quod & Epanorthotes notauit: Antiqui, inquit, *Et in Damasco grabati*; Hieronymus euentius, *In Damasco grabato*.
Verba

Verba Hieronymi inter cætera hæc sunt: Filij ergo Samariæ, habitant in regione & plaga lectuli, requiescentes in Syrorum auxilio, & in Damasci grabato sibi victoriam pollicentes: vt, quomodo qui fessus est refocillatur in lectulo, sic illi fractas vires vicinæ gentis auxilio roborarent. Huiusmodi sensum & Chaldaeus paraphraſtes dedit: Sic liberabuntur filij Israël qui habitant in Samaria, in fortitudine potestatis & in Damasco confidentes.

Vocem *עיר*, quam, post Aquilam, Hieronymus *grabatum* traduxit, existimat Hieronymus, *l x x* Interpretes Hebraicā retinuisse (*עיר דמשק* *épès*) aliquos verò, qui eam non intellexerint, legisse *יער*, quod est, *sacerdotes*; hinc esse Græcè, *εἰς δαμασκὸν ἱερείς*. sic enim Hieronymus Græcè legit: itaq. Regium exemplar & Vaticanū, cum authore Theodorito, scribunt. Quidam autem Græci libri, Aldi & Germanorum, habent, *εἰς δαμασκὸν κληεῖς, ἱερείς*, quod est, *Et in Damasco inclinabit, Sacerdotes*. τὸ κληεῖ, aut fortassis κληεῖν quod est *lecto* siue *grabato*, additū crediderim ex altera interpretatione: quod Septuagintaduorum interpretationi deesse putaretur, quod Hebraico *עיר* responderet.

C. 5. v. 17. *Et in omnibus vineis erit planctus.*] Exemplaria, Hentenij sedecim, nostra viginti tria, legunt *vijs*, *Et in omnibus vijs erit planctus*: quibus auxiliantur codices Græci, *εἰς πάσας ὁδοὺς κρητὸς*; & adstipulantur Glossematici, authōr Glossæ, ac Richelius. Porro, octo nostra manuscripta, Lob. O, Q, P, &c., impressaque aliquot, habent *vineis*: quibus suffragantur Hebraici & Chaldaici libri: *וְכָל בְּרָמִים מְסָפְרָה וְכָל בְּרָמִים מְסָפְרָה* Et in omnibus vineis planctus (*בְּרָמִים* enim & *מְסָפְרָה* vineas significant, non vias.) Et patrocinantur Tractatores, Altisiodorensis ac B. Hieronymus. Huius verba sunt: Vt nequaquam in omnibus plateis, sicut supra dictum est, sed in vineis sit planctus atque luctus: vt vbi quondam fuit materia lætitiæ, sit origo lachrymarum. & postea iuxta mysticum sensum: In omnibus quoque vineis erit planctus; quia vineæ Sodomorum vineæ eorum (hæreticorum) &c. Epanorthotes itaque legit *vineis*: tamen, quod ait, in multis antiquis sit *vijs*, vt certè est Brug. E, L, Pl. m. nostris. Errori occasionem dedisse potuerunt, Græcorum librorum lectio, Latinarum vocum affinitas, eaque quæ præcedunt similia, quæ sic habent: *In omnibus plateis planctus: & in cunctis quæ foris sunt*, siue, vt est Græcè, *εἰς δαμασκὸν ἱερείς*, dicitur *va va*. vnde & Græci libri fortassis corrupti sunt, nisi *בְּרָמִים* *l x x*, pro *בְּרָמִים* legerint.

C. 7. v. 1. *Et ecce serotinus post tonsorem gregis.*] Remigius Altisiodorensis legit, *Et ecce bruchus*: idque ei præfert quod alij codices habent,

395.

396.

bent, *Et ecce serotinus*. Verum id, *bruchus*, inquam, Græcæ LXXII, non nostræ editionis est: $\psi\rho\lambda$ enim, quod Hieronymus serotinum est interpretatus, LXXII $\epsilon\rho\delta\gamma\omega\nu$ intellexere. Porro Hieronymus, in ea lectione quam post referemus, bruchum per tonsorem regis intellexit. Pro *tonsorem*, quidam libri *tonsionem* legunt, manuscriptus qui ex Collegij trilinguis bibliotheca est, impressi Venetus*, Basil. Compl. Lugd.* Quentel.* Paris. cuius & Altiſiodorensis* meminit. $\eta\gamma$, quod Hebraicè est, Neoterici Interpretes tonsiones reddunt, vel de-tonsa germina. Porro Hieronymus, tonsorem, siue tonsuram, in commentario exponit. Quare seruandum id nobis videtur, quod, penè omnia scripta antigrapha & primæ typographorum editiones, habent, *tonsorem*. Quod pleraque, exemplaria scribunt *gregis*, certa res est scribendum *regis*, vt est in manuscriptis, Hunnæi B, & Plan-tini angusto, atque impressis, demtis Parisiensibus anni 1573, su-perioribus omnibus quæ *tonsionem* legunt, adstipulantibus enarrato-ribus Richelio & Altiſiodorensi. Hebraica enim vox $\eta\gamma$, quod no-tum est, regem significat, non gregem. quare & LXX, & Chaldæus, & Aquila quem Hieronymus citat, & denique neoterici translatio-res, regem conuertère. Ac ne quis de Hieronymo nostro Interprete dubitet, commentarius eius vbique legit atque agnoscit *regis*. *Gregis* substitutum fuit (quod & Lyranus existimat) quod sermo hic sit de rebus agrestibus, inter quas frequenter in sacris historijs gregis ton-sio celebratur. Epanorthotes itaque legit: *Et ecce serotinus post tonsorem regis*. cuius sensus esse possit, descendisse imbrem serotinum post de-tonsam herbam regis: in quem sensum Chaldæus vertit, *Et ecce re-pullulatio tenuis postquam tonsa fuit herba regis*. Lobienſis Abbatia scriptum habet, *Et ecce post serotinum tonsor siue tonsura regis*: quod ex D. Hieronymi commentario est sumtum, quo id legitur at-que explicatur. Mirum verò est, cum Hebræa, Græco & Chaldæo suffragantibus, non hoc loco scribant præpositionem *post*, sed eo quo à plerisque omnibus Latinis libris $\eta\gamma$ $\eta\gamma$ $\eta\gamma$ $\eta\gamma$ $\eta\gamma$, quod scholiastes Hebraicus traduxit: *Et ecce herba serotina succreuerat post tonsiones ipsius Regis*. Porro, pro $\eta\gamma$, quod est *post*, LXX $\eta\gamma$ legè-re, quod est *vnus*; & pro $\eta\gamma$, quod est à $\eta\gamma$ tondere, $\eta\gamma$ quod Hierony-mo videtur, aut $\eta\gamma$. transtulerunt enim, χ $\eta\delta\delta$ $\epsilon\rho\delta\gamma\omega\nu$ $\epsilon\iota\varsigma$ $\gamma\omega\gamma$ δ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$, *Et ecce bruchus vnus Gog ille rex*: pro quo, malè esse putarim in Complutenſi, $\epsilon\iota\varsigma$ $\gamma\omega\gamma$ $\tau\omicron\nu$ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$ in Gog regem. Nam & Hieronymus ita exponit, vt bruchus Gog rex appelletur, & Gog genti sæuissimæ comparetur: adstipulaturque Theodoritus.

* anni 1497.
* anni 1521.
* anni 1529.
* anni 1577.
* 1573.

327.

C. 7. v. 7. *Hac ostendit mihi Dominus.*] Nouendecim nostrorum manu-

manuscriptorum, Pl. m. Q.L. &c. habent, *Hac ostendit mihi Dominus Deus*. nouem, Lob. O, E, &c., legunt *Hac ostendit mihi Dominus*. duo, I & Leodiensè, cum vno Hentenij, tribus Parisiensium (Compl. Ge. o. Di. o.) & antiquis Epanorthotæ, scribunt, *hec ostendit mihi*; sublati nimirum *Dominus* & *Deus*, id solum legunt. Primæ lectioni volunt quidam Græci codices, Venetus & Argentoratensis: habent enim, $\delta\epsilon\omega\varsigma$ $\epsilon\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota$ $\mu\omicron\iota$ $\kappa\acute{\upsilon}\epsilon\iota$ \ominus $\kappa\acute{\upsilon}\epsilon\iota$ \ominus . Sic ostendit mihi Dominus Do-minus. Secundæ suffragantur insigniores Græcorum libri, Basileen-sis anni 1550, Complutenſis & Vaticanus, cum Theodoriti textu: qui, alterum $\kappa\acute{\upsilon}\epsilon\iota$ \ominus tollunt. Tertiæ adstipulantur Hebraica ac Chal-daica exemplaria, & textus D. Hieronymi commentariis iunctus. Tertiam probarunt Parisiensis & Epanorthotes: quorum hic anno-tauit, Item b. *hec ostendit mihi. & ecce Dominus stans super murum*. sic habent, Hebræus, & antiqui, & Hieronymus. Verosimile est, hæc *Dominus* & *Deus*, ex præcedentibus huic loco addita, aut ex glossa, quæ hunc locum iuxta præcedentia exposuerit, in textum relata. bis namq. hoc ipso capite præcessit, *Hac ostendit mihi Dominus Deus*, pri-mo & quarto versibus: quæ est eorum locorū celebris ac vera lectio.

Dominus
69.

C. 8. v. 5. *Quando transibit messis*, & venundabimus merces? & sabbathum, & aperiemus frumentum?* Latini codices plerique, cum expo-sitoribus, Altiſiodorensi, Ruperto, Authore Glossæ, Lyrano, Ca-renſi, & Richelio, legunt *messis*. Vnus scriptus Abbatia Lobienſis, ac impressi duo, Complutenſis & Quentelianus, cum textu D. Hie-ronymi cōmentarijs iuncto, habent *mensis*. Hebraicè est $\eta\gamma$, Græcè $\mu\acute{\upsilon}\nu$, Chaldaicè $\eta\gamma$, quæ omnia mensē significant, non messē. Parisiensis itaque & Epanorthotes scribunt, *Quando transibit mensis?* In Hebræo, subdit Epanorthotes, expressum est, quod est ibi *mensis*, id est, Kalendæ; & *sabbathum*, vt contractuum rediret tempus: licet multi antiqui habeant *messis*. Porro, intelligunt quidam de mense messis, quo pauperes reperiebant in agris quod comederent: quem, Hebraicus Scholiastes, à Chaldæo paraphraſte, dictum putat, men-sē frumenti, id enim Chaldæus hoc loco dedit $\eta\gamma$ $\epsilon\upsilon\beta\omicron\eta$ $\eta\gamma$ mensis frumenti. Quare, videri possit, Interpretem, secutum hunc sensum, *messis* posuisse, pro *mensis*. Cæterum, Commentarius Hieronymi kalendas exponit: *Qui exspectatis, inquit, kalendas, vt negotiemi-ni, & vsuras augeatis de vsuris; & sabbatha, vt aperiatis horrea, detif-que frumenta amplius recepturi: & Dei solemnitates, turpis luci gratia, in vestra compendia vertitis. Vnde constat eum mensis inter-pretatum esse. Non enim messis kalendas significat: sed mensis no-mine, cuius principium sunt, apud Hebræos kalendæ exprimuntur.*

398.
Israel.

Scholiastes
Hebraicus
Montanus.

t 2 Porro

Porrò id in Hieronymi enarratione demiror, quòd istos expectare dicat kalendas vt negotientur, & sabbatha vt aperiant horrea: cum potius id optare videantur, vt kalendæ, sabbatha, cæteræque Dei solemnitates, quibus negotiatio prohibita erat, transferint, vt amato incumbere possint lucro. An fortè Hieronymus, *transibit* acceperit pro *erit*? tempus enim, cum est, transit, nec est, nisi transeat.

329.

C. 8. v. 7. *Iuravit Dominus in superbia Iacob.* Sic vnum Parisiense manuscriptum Ge. p., & 27. nostra Brug. Leod. Lob. E. L. Q. Pl. m. &c., legunt. Quædam in *superbiam* habent, O. A. Pl. ang. pluresque impressi libri, quamquam primi, Mog. Nuren. & Colon. ante annum 1480. excusi, illis consentiant. Hebraicum יַחַדְיָא, utroque modo verti potest. Priorem in *superbia*, quem Rupertus sequitur, Hentenius & Parisienses amplexi sunt: qui propius ad id accedit quod alij vertunt: Iuravit Dominus per magnificentiam, sive celsitudinem, Iacob. Porrò, Richelij, Carensis, Lyrani, Auctoris Glossæ, Altisiodorensis, & Hieronymi, commentarij, constanter in *superbiam* legunt, vnanimiterque *contra superbiam* exponunt: quam tamen expositionem, etiam illud in *superbia*, admittere possit: quòd eiusmodi constructio, in antiquis Bibliorum exemplaribus, non rarò occurat.

400.
ei, sed o.
& qui fugerit ex eis, non saluabituro.
fugerint o.
fuerit o.
† Brug. Leod. Lob. O. E. Q. Pl. m. &c.

C. 9. v. 1. *Non erit fuga eis: fugiet & non saluabitur ex eis qui fugerit.* Hanc huius loci genuinam existimo lectionem, quam, multa atque emendatissima nostra manuscripta, ac prima Coloniæ excusa Biblia, seruant, & D. Hieronymi, in proximè sequentium versuum enarratione, citatio, ac Ruperti Tuitiensis explicatio, probant. Qui supra dixerat, inquit Hieronymus, Non erit fuga eis: fugiet, & non saluabitur qui fugerit; nunc ipsam fugam in partes secat &c. Quidam codices, & scripti & impressi, auferunt *non fugiet*; iniquè. nam, Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, legitur, quamquam non ea forma. Quidam plurali numero scribunt *fugient*; malè. Hebræis enim, Græcis, & Chaldæis, singularis est numerus. Nonnulli *non fugient* præcedentibus hoc modo iungunt: *Non erit fuga eis qui fugient: & non saluabitur &c.* Parisiense duo Ge. o. p., Hentenij vnus. quæ quidè distinctio, Hebræorum, Græcorum & Neotericorum interpretum distinctioni, cõuenit: sed nõ est nostri Interpretis, qui *fugiet* vertit, id quod, ijs quæ ab ipso versa præcedunt, iungi nequit. Porrò, Hebraicè est לֹא יִנְיֹם לְהֵם, Id quod Græci interpretati sunt, * εἰ μὴ διαφύγη ἐξ αὐτῶν φεύγων; similiter Neoterici Latini, *Non fugiet ex eis fugiens.* Noster Interpres maluit *non erit fuga eis* pro nudo datiu casus signo accipere, ac *non erit fuga eis* vertere; & *non fugiens* sequentibus iungere.

NOTA

NOTATIONES IN MICHEÆ PROPHETIAM

C. 4. v. 8. *Et tu turris gregis nebulosa filia Sion.* Quidam Libri incisum collocant post *gregis*: *Et tu turris gregis, nebulosa fil. Sion.* id quod eorum versioni conuenit, qui quod Hebraicè est תּוּרֵי צִיּוֹן, turrem vel arcem interpretati sunt, Et tu turris gregis, turris fil. Si.; sed non Hieronymi, qui nebulosam traduxit, perinde ac si esset תּוּרֵי צִיּוֹן. Iunxit enim תּוּרֵי צִיּוֹן cum תּוּרֵי צִיּוֹן, *nebulosa cum turris*: sic namque ipse suam versionem explicat, vt nihil de posterioribus enarratoribus dicam. Deinceps, multi libri habent *filia Sion*; plures *filia Sion*: ex emendatioribus nostris, Leod. O. Q. Pl. m. *filia*; Brug. Lob. E. *filia* scribunt. Similiter, antiquorù Epanorthotæ, quidam hoc, quidam illo modo legunt. Hebræa vtrumque admittunt. x x; vt quidè libri habent, Symmachus, quod Hieronymus testatur, & inter Neotericos; Pagninus *filia Sion* transtulerunt. Porrò Hieronymus se *filia Sion* transtulisse significat: Et hæc, inquit, turris, filia est Sion, siue, vt Symmachus vertit in Græcum, ipsa est filia Sion. quæ Hieronymi verba in Glossam relata sunt. Parisienses & Hentenius castigatores *filia* textu donarunt.

401.
turrem o.

arc.

בת ציון

C. 5. v. 5. *Et erit iste pax: Assyrus cum venerit &c.* Sic pleraque nostra manuscripta legunt, Brug. Leod. Lob. O. L. Pl. ang. &c., & prima Chalcographorum Biblia, Moguntina ac Coloniensis. Quinque Hentenij, & quatuor nostra manuscripta, cum aliquot impressis libris, scribunt: *Et erit iste pax Assyrijs, cum venerit.* Hebræa, ex se, ad vtrumque sensum ambigua sunt יְהוָה זֶה שְׁלוֹם אֲשֶׁר בְּיָבֵן אַשּׁוּר. Id est, Et erit iste pax Assur cum venerit. Cæterum, Hebræi ita distinxerunt, vt *Assur*, à præcedentibus separatim, ad sequentia referatur; accentu athnah, qui distinguendi vim habet, quam apud nos Colon, dictioni שְׁלוֹם pax subiecto. Itaque intelligunt locum omnes enarratores, antiquiores & recentiores, quos vidi, nimirum, vt ad sequentia Assur siue Assyrius spectet; vno Ruperto excepto, qui vtrumque legendi modum agnoscit atque exponit, & posteriorem quidem, qui præcedentibus iungit Assyrijs, tanquam ordinatiorem, præfert. Quidam codices, duabus transpositis vocibus, vt maior sit claritas, scribunt, *Cum Assyrius venerit*: verùm, præstantiores, eodine legunt, qui Hebraicè est, *Assyrius cum venerit.*

402.
ista i. Ms. G.

Cum Assyria o.

NOTA

NOTATIONES IN
PROPHETIAM NAHV. M.

403. C. 1. v. 12. Si *'perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attendentur, & pertransibit.'*] Quidam, postremum verbum *pertransibit*, vt prioribus esset conforme, in *pertransibunt* mutauere: nam *pertransibunt* habent, 8. Hentenij, & 6. nostri codices, cum Richelio expositore. Cæterum, longè plura nostra, & emaculatiores exemplaria, Brug. Leod. Lob. O. E. L. P. &c.; *pertransibit*; quod Hebraicè est, seruant, ad stipulantibus tractatoribus, Carensi, Authore Glossæ, Ruperto, Haymone, siue Altisiodorensi (nam idem vtrique adscribitur commentarius) & B. Hieronymo. Et *pertransibit*, inquit B. Hieronymus, Assur, vel esse desister, siue vastato exercitû suo reuertetur ad patriam, te hospitem derelinquens. quod, alij ferè secuti sunt. Chaldaeus, paraphrasi suæ accommodè, singularem numerû plurali commutauit.

404. C. 2. v. 4. In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt in plateis.] Quatuor manuscripta, Germani oblongum, Plantini medium, H, & Bullidianum, pro *conturbati sunt*, habent *conturbata sunt*, feminino genere, quod ad *quadrigæ* referatur. Hebræa ambigua sunt ex se ad vtrumque. Cæterum, Hebræi ita interpunxerunt, vt, cum *רַבְרָבִים*, quod Interpres noster *conturbati* dixit, *רַבְרָבִים*, quod *quadrigæ* transtulit, copuleretur: quomodo, & Chaldaeus, ac LXX. viri, distinxerunt. Porro noster Interpres, vt facile potuit, aliter videtur distinxisse, *רַבְרָבִים* ab *רַבְרָבִים* separasse; itaque transtulisse vt primùm protulimus, *In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt &c.* In primis enim sic pleraque exemplaria legunt etiam præstantissima. Tum enarratores id explicant, & disertissimè ipse B. Hieronymus, cuius verba sunt: Rursusque ad descriptionis ordinem rediens: Tanta est, inquit, multitudo venientium, vt coniuictum agmen sit in itinere, & discerni nequeat. Ipsæ quoque *quadrigæ*, dum viam non reperiunt, præ multitudine inter se colliduntur in plateis.

405. C. 3. v. 2. & 3. Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equis ascendentiis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruinae. Sic, plerique nostri codices legunt, Lobienfis, Leodienfis, Q. L. A. &c. Duo, Brugensis & Plantini medius, habent: *Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentes, & equites ascendentes, & micantes gladij, & fulgurantes hastæ, & multitudines interfectæ, & graues ruinae.* his,

His, Hunnæi, E. & O. litteris signata, exemplaria, ex parte consonant, id quod indicauimus. Notantur, quinque Hentenij, & duo Parisiensium antigrapha, illo omnia modo legere, præter *equi frementes*. Prior autem lectio, Hebræo conformior est: quamquam enim, tam primò casu, quàm secundo, veri possit, omnia numero habet singulari. & is quidem pro plurali accipitur: sed, priori legendi modo manifestè, Hieronymus, Author Glossæ, Carensis, ac Richelius, suffragantur. Hieronymus: Vox flagelli, inquit, crudelis semper & sæuientis imperij: & vox impetus rotæ. Vocem pro fonitu accipiamus; rotam feruentem, per diuersa discursum. Et equi frementis, & quadrigæ feruentis, subauditur in omnibus, vox, &c.

NOTATIO IN PRO-
PHETIAM HABACVC.

C. 1. v. 3. Quare respicis contemptores, & taces conculcante impio iustiorum se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem? Hanc periodum, quam multi codices, suffragantibus, Richelio, Carensi, Lyrano, & Authore Glossæ, tertio versui addunt; post illa verba *videre prædam & iniustitiam contra me*, sex Parisiensium Di. o. l. Ge. o. p. Mogunt. Compl. septem Hentenij, & nouem nostri Brug. Lob. Leod. O. Q. A. I. Colon. Quent., Ruperto, Haymone, & D. Hieronymi textu ad stipulantibus, tollunt. In Hebraicis libris, Græcis, & Chaldaicis, non legitur. Itaque, è textu Parisienses sustulerunt. Epanorthores quoque ait: Abacue vi. ca. 2. Et *iniustitiam contra me? & factum est iudicium*. nihil est interponendum: sed, quod solet hîc poni, inferiùs, habet locum. Inferiùs, versibus 13. & 14, legitur ab omnibus, Latinis, Græcis, Hebræis, Chaldaeis: & quidem Latinæ editionis hæc sunt verba: *Quare non respicis super iniquè agentes, & taces deuorante impio iustiorum se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principera?* D. Hieronymus, in initio commentariorum huius capituli, postquam illud *videre prædam & iniustitiam contra me*, & quæ præcedunt, iuxta litteram & temporis historiam exposuisset; subiicit, generaliter etiam accipi posse, quod, ex persona humanæ impatientiæ, videns peccatores in seculo abundantes, Propheta loquatur: ac tum, ea recitauit Propheta verba, quia eiusdem sunt argumenti, quæ inferiùs 13. & 14. versibus leguntur, huius occasione, coniecerim, ea, ab aliquibus, initio capituli repetita: nam & eo planè modo sunt scripta, quo Hieronymus, xxx. duorum, maiori ex parte editionem secutus, recitat.

NOTA-

NOTATIONES IN
PROPHETIAM NAHV. M.

403. C. 1. v. 12. Si *perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attendentur, & pertransibit.*] Quidam, postremum verbum *pertransibit*, vt prioribus esset conforme, in *pertransibunt* mutauere: nam *pertransibunt* habent, 8. Hentenij, & 6. nostri codices, cum Richelio expositore. Cæterum, longè plura nostra, & emaculatiores exemplaria, Brug. Leod. Lob. O. E. L. P. &c.; *pertransibit*, quod Hebraicè est, seruant, adstipulantibus tractatoribus, Carensi, Authore Glossæ, Ruperto, Haymone, siue Altisiodorensi (nam idem vtrique adscribitur commentarius) & B. Hieronymo. Et *pertransibit*, inquit B. Hieronymus, Assur, vel esse desister, siue vastato exercitû suo reuertetur ad patriam, te sospitem derelinquens. quod, alij ferè secuti sunt. Chaldaeus, paraphrasi suæ accommodè, singularem numerû plurali commutauit.

404. C. 2. v. 4. In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt in plateis.] Quatuor manuscripta, Germani oblongum, Plantini medium, H, & Bullidianum, pro *conturbati sunt*, habent *conturbate sunt*, feminino genere, quod ad *quadrigæ* referatur. Hebræa ambigua sunt ex se ad vtrumque. Cæterum, Hebræi ita interpunxerunt, vt, cum יתרוך, quod Interpres noster *conturbati* dixit, כרר, quod *quadrigæ* transtulit, copuletur: quomodo, & Chaldaeus, ac Lxx. viri, distinxerunt. Porro noster Interpres, vt facile potuit, aliter videtur distinxisse, ויתרוך ab כרר separasse; itaque transtulisse vt primùm protulimus, In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt &c. In primis enim sic pleraque exemplaria legunt etiam præstantissima. Tum enarratores id explicant, & disertissimè ipse B. Hieronymus, cuius verba sunt: Rursumque ad descriptionis ordinem rediens: Tanta est, inquit, multitudo venientium, vt coniunctum agmen sit in itinere, & discerni nequeat. Ipsæ quoque quadrigæ, dum viam non reperiunt, præ multitudine inter se colliduntur in plateis.

405. C. 3. v. 2. & 3. Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendenti, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruina. Sic, plerique nostri codices legunt, Lobienfis, Leodienfis, Q, L, A, &c. Duo, Brugensis & Plantini medius, habent: Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentes, & equites ascendentes, & micantes gladij, & fulgurantes hastæ, & multitudines interfectæ, & graues ruinae.

His, Hunnæi, E. & O. litteris signata, exemplaria, ex parte consonant, id quod indicauimus. Notantur, quinque Hentenij, & duo Parisiensium antigrapha, illo omnia modo legere, præter equi frementes. Prior autem lectio, Hebræo conformior est: quamquam enim, tam primo casu, quàm secundo, verti possit, omnia numero habet singulari. & is quidem pro plurali accipitur: sed, priori legendi modo manifestè, Hieronymus, Author Glossæ, Carensis, ac Richelius, suffragantur. Hieronymus: Vox flagelli, inquit, crudelis semper & sæuientis imperij: & vox impetus rotæ. Vocem pro sonitu accipiamus; rotam feruentem, per diuersa discursum. Et equi frementis, & quadrigæ feruentis, subauditur in omnibus, vox. &c.

NOTATIO IN PRO-
PHETIAM HABACVC.

C. 1. v. 3. Quare respicis contentores, & taces conculcante impio iustiorum se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem? Hanc periodum, quam multi codices, suffragantibus, Richelio, Carensi, Lyrano; & Authore Glossæ, tertio versui addunt; post illa verba *videre prædam & iniustitiam contra me*, sex Parisiensium Di. o. l. Ge. o. p. Mogunt. Compl., septem Hentenij, & nouem nostri Brug. Lob. Leod. O. Q. A. I. Colon. Quent., Ruperto, Haymone, & D. Hieronymi textu adstipulantibus, tollunt. In Hebraicis libris, Græcis, & Chaldaicis, non legitur. Itaque, è textu Parisienses sustulere. Epanorthoses quoque ait: Abacuc. ca. 2. Et *iniustitiam contra me? & factum est iudicium*. nihil est interponendum: sed, quod solet hîc poni, inferiùs, habet locum. Inferiùs, versibus 13. & 14, legitur ab omnibus, Latinis, Græcis, Hebræis, Chaldaeis: & quidem Latinæ editionis hæc sunt verba: Quare non respicis super iniquè agentes, & taces deuorante impio iustiorum se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principera? D. Hieronymus, in initio commentariorum huius capituli, postquam illud *videre prædam & iniustitiam contra me*, & quæ præcedunt, iuxta litteram & temporis historiam exposuisset; subiicit, generaliter etiam accipi posse, quod, ex persona humanæ impatientiæ, videns peccatores in seculo abundantes, Propheta loquatur: ac tum, ea recitauit Propheta verba, quia eiusdem sunt argumenti, quæ inferiùs 13. & 14. versibus leguntur, huius occasione, coniecerim, ea, ab aliquibus, initio capituli repetita: nam & eo planè modo sunt scripta, quo Hieronymus, xxx. duorum maiori ex parte editionem secutus, recitat.

NOTA-

NOTATIONES IN PRO-
PHETIAM ZACHARIÆ.

407. C. 1. v. 12. *Iste iam 70^m annus est.*] Aduerbiū iam quidam codices auferunt, duo Parisiensium (Di. l. Ge. p.) tres nostri (O. E. I.) quatuor Hentenij. Brugenſe manuſcriptum ſupra textum minori eiusdem manus littera habet; Atrebatenſe pronomini *iſte* præponit. Hieronymi & Richelij textus non legunt. Nec Græcè additur, aut Chaldaicè. Hebraicè quod legitur pronomen *אני*, iam verti poſſit, vt Pagninus vertit, iam ſeptuaginta annos: ſed Interpres *iſte* reddidit. Cæterùm, Epanorthotes, ſententiæ cauſa, iam additum ab Interprete exiſtimat, ſicuti eſt plerisque in libris.

408. C. 2. v. 8. *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.*] Pro *mei* pronomine primæ perſonæ, quædam exemplaria ſcribunt tertiæ perſonæ pronomen *eius*, vnum Hentenij, quatuor noſtra, Lob. P. V. C. In manuſcripto K. littera ſignato, videtur *eius* pro *mei* ſubſtitutum; porrò, in Brugenſi antiſcripto omnium præſtantiſſimo, è contra, *mei* pro *eius*. Cõplutenſis editio legit *sui*. Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, tertiæ perſonæ ſunt pronomina, quæ & *sui* verti poſſint & *eius*. Apud Hieronymum, Gloſſæ ordinariæ authorem, vt ea nobis eſt ſcripta, & Dionyſium Richeliū, legitur *eius*: quod Richelius quidem exponit pro *sui* (Tanget pupillam oculi eius, id eſt, inquit, ſeipſum lædet) Hieronymus verò, & ex eo gloſſematicus, ad Deum referunt, ſi tamen id certò legerint, non *mei*, quod & ipſum referunt ad Deum. Qui enim ſanctos Domini tetigerit, ait Hieronymus, ſic eſt, quaſi vexare cupiat pupillam oculi eius, & illum nitatur clara luce priuare. Videri poſſit, *eius*, quodd minus intelligeretur, reiecto, *mei* plerisque in libris ſubſtitutum: cæterùm Epanorthotes, ob litteræ conſequentiam, *eius* in *mei* mutatum ab Interprete exiſtimat: quamquam mihi minimè id exigere litteræ conſequentia aut commoditas videatur.

409. C. 4. v. 2. *Et ſeptem infusoria lucernis qua erant ſuper caput eius.* Sic Latini plerique codices, Græcis plerisque ſuffragantibus, legunt: Porrò, vnum Parisienſium Latinum manuſcriptum Ge. p., vnum noſtrum O, & quinque Hentenij, inſuper Hieronymi commentarijs adiunctus textus, addunt alterum *ſeptem*: *ſeptem & ſeptem infusoria lu.*; conformiter Hebræo ac Chaldæo. Coniunctio quam repetunt Parisienſes & Hentenius *Et ſeptem & ſeptem infusoria*, vt non eſt Hebraicè, nec Chaldaicè; ita neque in his quæ nos vidimus Latinis exemplari-
bus,

bus, O, & Hieronymiano textu, nec in Cardinalis Beſſarionis libro, qui poſteriori hoc modo eſt caſtigatus. Hieronymianus commentarius non indicat certò quid legerit: Septem autem infusoria, inquit, in quibus oleum ſit, quod mittatur in lucernas, quæ ſuper candelabro luceant, hoc intelligi volunt (Hebræi) ſeptem iſtas gratias (Spiritus ſancti) de cælo ad homines per Legem deſcendere. ac ruruſus: Lucernas ſeptem & effusoria earum, & ipſi (eccleſiaſtici viri) gratias Spiritus ſancti intelligunt: per quas oleum miſericordiæ Dei, cunctarumque virtutum, Eccleſia ſuſcipit. Quidam intelligunt lucernis ſingulis fuiſſe ſingula infusoria: ex quibus Scholiaſtes Hebraicus eſt, cuius hæc eſt verſio: Septem inquam ſunt (ſcilicet lucernæ) & ſeptem infusoria lucernis ipſis quæ ſunt ſuper caput illius. Alij intelligunt ſingulis lucernis ſeptem infusoria fuiſſe ad olei miniſterium deſtinata. Græca Complutenſis editio ſcribit, Et ſeptem infusoria ſeptem lucernis quæ ſuper illud.

C. 4. v. 14. *Iſti ſunt duo filij olei ſplendoris, qui aſſiſtunt dominatori vniuerſæ terræ.*] Vnum Parisienſium exemplar (Compl.) quatuor Hentenij, vndecim noſtra (Brug. Lob. Leod. L. H. &c.) ac non nulla Epanorthotæ, demunt *ſplendoris*: id quod apud Tractatores ferè non legitur. Porrò, annotauit Hieronymus, Hebræam vocem, *שֵׁנִי*, quam ipſe Symmachum ſequutus vertit *olei*, Aquilam interpretatum eſſe *σπλνδότη* & ſplendoris, *πῆχυ* & pinguedinis, Theodotionem *λαμπρότης* & claritatis. hinc igitur quidam, ad interpretationis varietatem indicandam, iuxta textum ſcripſere *ſplendoris*, vt eſt in Haymonis commentario, & noſtra Gloſſa ordinaria ſcripta: quod in textum tandem relatam eſt, & maiorem nunc librorum partem occupauit. Parisienſes textu expulere; rectè, noſtra ſanè ſententia.

C. 5. v. 4. *Et commorabitur in medio domus eius, & conſumet eam, & ligna eius, & lapides eius.*] Multi libri ſcribunt *conſumet eam*, feminino genere, tres Parisienſium (Compl. Di. l. B.) quinque Hentenij, duodecim noſtri (Lob. E. Q. Pl. m. Pl. ang. Ven. &c.) Plures maſculinum genus ſeruant, *eum*, tres & viginti noſtri, Leod. O. L. P. Mog. Nuren. Colo. &c. In Brugenſi manuſcripto, ex *eum* factum conſpicitur *eam*. Ex Hebræo & Græco vtrumque ad modum verti poteſt: quâquam enim maſculina ſint pronomina Hebræis & Græcis (non enim omittunt emendatiores Græcorum librorum, Regius & Vaticanus, *αὐτὸν*) tamen referri poſſunt ad domum, quandoquidem maſculino genere ab vtriſque domus efferatur. *Quin*, textus circum-
ſtantia

- Aliæ.

410.
MS. H. G.411.
commina-
bitur o.וְיִתְּ
וְיִתְּ

stantia, id potius videntur exigere, vt *eam* Latinè transferatur, atque ad domum respiciatur: conlumi namque domui rectius videtur quam homini tribui, & ligna lapidesque, aptissimè, ex quibus domus constructa est, intelligi. Itaque tum ex Græco, tum ex Hebræo, Latini Interpretes ferè *eam* trāsferunt. D. Hieronymi textus legit *eum*; commentarius multum vult alteri, *eam*: Et cōmoretur in ea (domo) & omnia eius ligna lapidesque consumat. Epanorthotes legendum censet *eam*, his verbis: Item d. Et consumet eam, id est, domum, secundum Hebræum & antiquos. Parisienses quoque eundem legendi modum amplexi sunt.

412. C. 9. v. 9. *Ipse pauper & ascendens super asinum & super pullum filium asinae.*] Multi codices legunt *Ascendens super asinam* feminino genere: quibus B. Hieronymi textus adstipulatur, ac commentarius satis conuenit: Et ascendens, habet, super asinam subiugalem, siue, super pullum nouum, vtrumque videlicet populum, circumcisionis & præputij. Porro, quatuor Parisiensium, & quinque nostra lectissima manuscripta, Ge. o. p. Di. l. o. Brug. Lob. Leod. O. E., cum tribus alijs vulgaribus, insuper antiqui Epanorthotæ libri, scribunt: *Ascendens super asinum*. Hebræa vox אָסוֹן, quæ Chaldaicè eadem est אֲסוֹן, asinum plerumque significat. Asina אֲסוֹת dicitur, quæ vox est in fine huius versiculi, vbi dicitur *filium asinae*. Græci, ex אָסוֹן hinc אֲסוֹן subiugale transtulerunt, id quod & asinum & asinam admittit. Castigatores, Hentenius, & Parisienses, *asinum* textu donarunt: quibus suffragatur Epanorthotes. Item. d. Ascendens super asinum & super pullum. Hebræus & antiqui habent asinum. Require Iudicum v, & i. Paralip. xxvii. g., vbi Iadias dicitur esse super asinos regis, Hebræus habet super asinas. quia aliquando pro vtroq. sexu accipitur asinus etiam in vulgari. Quibus verbis id insuper docere videtur, tamen si legatur *Ascendens super asinum*, asinam posse intelligi; quemadmodum illis in locis, quibus *asinos* legitur, quamuis in Hebræo disertè sit asinas, אֲסוֹת. Euthymius, Matthæi enarrans euangelium, eundem intelligit asinum, quem pullum filium asinæ; ita vt sensus sit, Ascendens super asinum, qui ætate pullus est. Cui sensui multum vult ista D. Ioannis citatio: Sedes super pullum asinæ. Matthæi 21, vbi hæc prophetia etiam citatur, Latinè legitur *asinam*, narraturque cum pullo asinam fuisse adductam: cuius loci occasione, possit hinc *asinum* cum *asinam* esse mutatum.

Iud. 5. b. 10.
i. Paral. 27.
d. 30.

Ioan. 12. b. 15
Matth. 21. d. 5

413. C. 11. v. 10. *Et tuli virgam meam que vocabatur Decus.*] Sex nostri codices, pro *Decus* legunt *Decor*; eo nomine quo prius virga hæc appellata

pellata est, versu septimo, *ynam vocauit Decorem*. Cæterum, vt plerique, ita & emendatissimi quique libri, cum Tractatorum textibus, posteriori hoc loco *decus* habent, tamen si idem vtrobiusque in Hebræo sit nomen, אָדָן. & quidem etiam אָדָן decorem potius quam decus significat; pulchritudinem enim notat; sed Interpretem, pro eodem hæc accepisse, ideoque, quam prius Decorem vocauerat, postea Decus appellasse, Epanorthotes docet.

C. 12. v. 8. *Et domus David quasi Dei, sicut angelus Domini in conspectu eorum.*] Multi libri scribunt *in conspectu eorum*; plures *in conspectu eius*; duo Parisiensium (V Compl.) & sedecim nostri (Lob. Leod. L. P. H. & c. illo modo; duo & viginti nostri (Brug. O. E. Q. Pl. m. Mog. Nuren. Colon. & c. ac plerique Epanorthotæ, hoc. Rupertus, Carensis, & Richelius, enarratores, exponunt *eorum*: id quod Hebraici ac Chaldaici codices legunt; Græci etiam integriores, Vaticanus, Regius, Basileensis*, cum Theodoriti textu: nam Aldinus & Argentoratensis, pro *αὐτῶν*, *αὐτῶ* habent. Quare, Hentenius & Parisienses castigatores, in textum id, *eorum* inquam, retulerunt. Porro Epanorthotes, pluralem numerum ab Interprete mutatum, atque *eius* scriptum existimat. Atqui, Hieronymi, & textus legit, & commentarius exponit, *eorum*. Et qui de domo regia erat, habet commentarius, sit quasi de domo Dei, id est, quasi nuncius Domini & angelicæ dignitatis, in conspectu eorum qui eo tempore fuerint resaluati. Vertit igitur Interpretes noster Hieronymus, vt Hebraicè est, *eorum*: nisi dicas, eum, vel Græcæ editionis pronomen *eorum* exposuisse (legit enim *eorum*, non *eius*, & ea quæ D. Hieronymo adscripta est, lxx virorum editio) vel priusquam commentaria scriberet aliter transtulisse, *eorum* nempe, quod Hebraicè, cum *eius* commutasse, ita vt subaudiretur *Domini*.

414.

*Anni 1550.

C. 14. v. 10. *Et exaltabitur & habitabit in loco suo.*] Quod quidam codices, impressi præsertim post primas illas quas sæpè commemorauimus editiones, legunt *habitabitur*, admittere & hoc possit fons Hebraicus: sed, vt pleraque omnia, ita emendatiora manuscripta, *habitabit* habent; nec nostra tantum, verumetiam Parisiensium; neq. non Hentenij, qui, cum Parisiensibus, in textum *habitabit* recepit: id quod, D. Hieronymi, Altisiodorensis, & Ruperti, commentaria, probant.

415.

NOTATIO IN PRO-
PHETIAM MALACHIAE.

416. C. 2. v. 10. *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?*] D. Hentenius correxit *vnusquisq. nostrum* : sic enim multi codices legunt, & quidem emendatiores nostri, Brug. Lob. Leod. O. L. Pl. m. atque antiqui Epanorthota. Alij multi scribunt *vnusquisque vestrum* : quidam, & *nostrum* omittunt, & *vestrum*, *vnusquisque fratrem suum*? Græcè est: Quid quod reliquistis vnusquisque fratrem suum? id quod ijs adstipulatur qui habent *vestrum* : cuius personæ pronomine, cæteras omnes huius versus partes, Græci legunt, cum Hebræi, Chaldæi, melioresque Latini, primæ. Hebraicè est pars ista *וְיָשׁוּבְכֶם אֵלֶיךָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל* quod si veritas, Cur despicitur vnusquisque à fratre suo, nec *nostrum* continetur, nec *vestrum*; si verò, quod Chaldæus sequitur, & Camhio probatur, Cur despiciamus vnusquisque fratrem suum, manifestè continetur *nostrum*, Latineque exponatur: *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?* Quam Hieronymi esse translationem, & commentarius disertè loquitur: Propheta se ipsis annumerauit qui deliquerant, vt correptionem eo faciliùs susciperent.

NOTATIONES IN PRIO-
REM MACHABÆORVM
LIBRYM.

417. C. 1. v. 57. *Die quintadecima mensis Casleu, quinto & quadragesimo & centesimo anno, adificauit rex Antiochus abominandum idolum desolationis super altare Dei.*] Latinorum exemplarium, alia legunt, alia omittunt, & *centesimo*; septem & viginti nostra, Leod. Malmund. O. E. L. Mog. &c. legunt; nouem, Lob. Q. Pl. med. Pl. ang. A. antiquum D. Hunnæi Breuiarium &c., cum decem Hentenij, omittunt. Brugenfi manuscripto postea additum esse videtur. Meminit huius Latinorum librorum diuersitatis Hugo Cardinalis. Græcorum antiquographorum similis est varietas. Regium & Complutense addunt, *ἔτη 705*: Aldinum, Argent., & Basileense, tollunt. Porro illud constat, siue legendum sit, siue non, intelligendum esse. Ordine enim procedit sacræ huius historiæ author (Quomodo enim ostēdat Annius, quod ait, Machabæorum libris, cum absque temporibus scripti essent, Iosephum tempora adiecessisse? Certè, argumentum, quo docet,

417.
vicefima o.
xv. o.
cent. &
quadra.
quinto o.

Johannes An-
nius in Philonis
de temporibus
Breuiarium.

docet, Iosephum his in temporibus errasse, infirmum est) ab anno centesimo tricesimo septimo regni Græcorum, quo regnum suum scribit inchoasse Antiochum illustrem, vsque ad hunc centesimum quadragesimum quintum, qui nonus erat regni Antiochi, quo magna clade affectam ab eo narrat Ierusalem, impositumque diuino altari idolum desolationis. Legantur huius capituli versus, vndecimus præsertim, 21, & 30. sequentibus etiã capitibus, pergat ad sequentes ordine annos. Non est verò insolitus numerandi modus, quo minor dumtaxat numerus, maiori; quod notior sit; suppresso, exprimitur.

C. 12. v. 19. *Et hoc rescriptum epistolarum, quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ sacerdoti magno salutem. Inuentum est in scriptura, de Spartiatis & Iudæis, quoniam sunt fratres, & quod sunt de genere Abraham. Et nunc, ex quo hæc cognouimus, bene facitis scribentes nobis de pace vestra. Sed & nos rescripsimus vobis. Pecora nostra & possessiones nostræ vestræ sunt, & vestra nostræ. Mandauimus itaque hæc nunciari vobis.*] Arbitrantur Glossematici, Lyranus & Richelius, epistolam hanc, responsionem esse Spartiatarum, ad superiores Ionathæ litteras: nimirum, quod id producta iam verba significare videantur. Verùm, suspicio mihi est, temerata ea verba ab iis esse, quorum hæc fuerit præoccupata opinio, responsionem esse ad litteras Ionathæ, quæ litteris Ionathæ subijciatur. At, quomodo sit responsio ad litteras Ionathæ, quæ ad eorum nihil, quæ Ionathas scripserat, respondet? Scripserat, missas iam pridem litteras à Dario Spartiatarum rege, quibus certiores Iudæos fecerat, fratres Iudæorum esse Spartiatas. Hic verò scribunt Spartiatæ, repertum esse in monumentis scriptorum, fratres esse Iudæos & Spartiatas, ac ex eodem Abrahamæ genere originem ducere, subduntque. *Et nunc ex quo hæc cognouimus, &c.*; tanquam qui iam primùm id nouerint, non monitu Iudæorum, sed ex monumentis quæ legi contigerat; ipsique priores id Iudæis scribant. Scripserat, scriptas à Spartiatis litteras de ineunda cum Iudæis amicitia ac societate. Hic verò, quasi numquam antea, primùm cum Iudæis societatem inire videntur, qui, posteaquam cognouerint ex eodem secum genere Iudæos esse, pecora & facultates suas omnes, cum Iudæis communes esse statuunt. Nam, quod habemus, *Sed & nos rescripsimus vobis*, intelligendum est, his litteris: & certè præfens est Græcè, *ἀντιγράφοις* rescribimus, quod est, vicissim scribimus, scribimus ipsi vt vos ad scribendum hortemur; non quod respondeant litteris à Iudæis datis. Scripserat Ionathas de Iudaicæ reip. statu. hic verò Spartiatæ, tanquam qui nihil litterarum acceperant, ad scribendum ea de re hortantur, quod fratres fratribus de

418.
est o.

vestra Gr.
vestra Gr.
nostra Gr.
nostra ve-
stra Gr.

hoc 3 MS.

rerum suarum statu scribere congruat: *Et nunc ex quo hac cognouimus, benefacietis scribentes nobis de pace vestra*, sic enim Nurenburgensis editio anni 1478, & manuscriptum D littera notatum, legunt, *benefacietis*. Græcè est *καλῶς ποιήσατε benefacietis*, id quod alius reddit, *existimamus vos rectè facturos esse*. Quod si *benefacietis* quis legendū contendar, atq. ad superiores Ionathæ litteras respici, animaduertat, quàm non de pace sua ac Iudæorū Ionathas scripserit, sed de bellis potius quibus continuò appetebantur, quamuis tunc, vt sæpe aliàs, diuino ipsi auxilio liberati, hostesq. ipsorum depressi essent. Obseruandumq. est, omnino nihil, in hac Spartanorū ad Iudæos epistola, de bellis, quibus multo iam tempore Iudæi fuerant diuexati, mentionis esse. Vtique, si ijs respōderent litteris, quibus id scripserat Ionathas, haud prætermisissent, quin fratribus cōgratulati de adepta sæpe victoria fuissent, atque ad agendum semper fortiter animū addidissent, ac auxilium, si opus esset, ad facultatum, quas cōmunes esse volebant, defensionem, promississent, aut saltem aliquid huiuscemodi significassent. Quare, non Spartiatarum ad Ionatham responsionē hanc esse existimo; sed eas ipsas litteras, quas scribit Ionathas, à Dario Spartiatarum rege, ad Oniam summū sacerdotem fuisse iampridem missas, quibus declaratum fuerit, fratres esse Iudæorū Spartiatas, & de amicitia ac societate significatum: quarum exemplum, vt Ionathas suis subiecit litteris, ita hīc subiectum legitur. Hæc sunt litterarum Ionathæ verba: *Iampridem missæ erant epistolæ ad Oniam summum sacerdotem, à Dario qui regnabat apud vos, quoniam estis fratres nostri, sicut scriptum* (vel, quod est in plerisque emendationibusque manuscriptis, *rescriptum*: id enim Interpres posuit pro *ἀντίγραφον* siue exemplum, hīc, vt inferiùs, vbi, ante exempli huius subiectionem, præmittitur *Et hoc rescriptum*) *continet quod subiectum est. Et suscepit Onias virum qui fuerat missus cum honore: & accepit epistolas in quibus significabatur de societate & amicitia*. Vides quàm omnia huic sententiæ respondeant? Accedit verò Iosephi historia, quæ, eo loco, quo, gesta sub Onia pontifice narrat, litteras recitat Lacedæmoniorum regis Ad Oniam, sensu reque ipsa, cum his quæ hīc recitantur, per omnia conuenientes. Verba hæc sunt: Rex Lacedæmoniorum Arius Oniæ salutem. Legentes scripturam quandam, inuenimus ex vno esse genere Iudæos & Lacedæmones, ex ea quæ cum Abraham cognatione. Iustum est ergo, vt, fratres existentes, transmittatis ad nos, de quibuscumque velitis. Faciemus verò & nos idem: & ea quæ vestra sunt, propria ducemus; & ea quæ nostra ipsorum, communia vobiscum habebimus. Suffragantur eidem sententiæ codices Græci, qui, non vt Latini, *Et hoc rescriptum epistolarum quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ*, sed,

Adonias o.
- 5 MS.

Lib. 12. an-
thy. Iud. ca. 5.

ἐκ τῶν παλαιῶν
ἀποστολῶν οὐ
κατασκευαστος.

sed, *quas miserat Oniæres. Rex Spartiatarum Onia*, habent. Pagnini verò noua versio manifestiùs: *Quas Darius misit ad Oniam. Rex Spartiatarum Onia*, his ergo adductus, arbitror, Latinum textum, vt vulgò legitur, & quidem in omnibus nostris tam scriptis quàm impressis libris, deprauatum hīc corruptumque esse: quòd, vt dixi, citra dubium aliquibus persuasum fuerit, responsionem esse ad Ionathæ litteras, quæ Ionathæ litteris subijciatur. Priusquam verò, quomodo restitui hac parte textus possit, videamus, de quibusdam diuersitatibus est differendum. Nonnulli libri *Et hoc rescriptum epistolarum quod misit Onias* legunt: sed, manuscripti plerique atque emendatissimi quique, *miserat* habent, id quod in textum Hentenius & Parisiensis castigatores retulerunt. Aoristum ἀπέστειλεν, Interpres, plusquamperfecto *miserat*, vertit; agnoscens, eas has esse litteras, quarum, suarum litterarum initio, Ionathas mentionem fecerat. Aliqui, ex eodem, quem suprà diximus, errore, *misit* substituere. Altera est varietas distinctionis: quidam codices interpungunt *Quod miserat Onias rex Spartiatarum. Onias Ionathæ*; quidam *Quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ*. huic secundo interpungendi modo, ad stipulantur, Aldi præsertim & Germanorum Græca Biblia, ἡ τῆς τοῦ ἀντιγράφου τῶν ἐπιστολῶν ἃν ἀπέστειλεν ὀνιάρης βασιλεὺς σπαρτιατῶν ὀνίᾳ ἱερεὶ μεγάλῳ χαίρειν. Et hoc exemplum litterarum quas miserat Oniæres. Rex Spartiatarum Oniæ sacerdoti magno gaudere. Regia editio ex Complutensi habet ἃν ἀπέστειλεν. ὀνιάρης βασιλεὺς σπαρτιατῶν ὀνίᾳ ἱερεὶ με. χαί. quas miserant. Oniæres Rex Spartiatarum Oniæ sacerdoti mag. gau. Tertia demum est diuersitas in proprio regis Spartiatarum nomine. In Ionathæ epistola priùs *Δαρεῖ* siue Darius vocatur; postea, vbi subijcitur exemplum epistolæ ad Oniam, *Oniæres*: nam *Onias* in Latino corruptè legi non dubitamus. Porro Iosephus ἀρειον Arium appellat, & in Ionathæ ad Spartiatas, & in Spartiatarum ad Oniam litteris: quo nomine, sextus Babylonix rex, apud Berosum legitur nuncupatus. *Arius* & *Darius*, satis mihi manifestum videtur, idem huius esse nomen, siue alteri vel desit vel redundet *D*, siue vtrumque in vsu fuerit. *Oniæres* verò & *Darius* siue *Arius*, an duo sint eiusdem nomina, an vnum idemque, cuius principio, nunc præponi, nunc auferri solet oni; certè enim *Oniæres* interpreteris fortitudo mea *Arius*: *ῥις* On siquidem fortitudinem signat (possit &, si id velis, fortitudo mea *Ares*, siue *Mars*, à quo ἀρειῶ Martius dicitur) an verò *Oniæres* mutatum sit ex *Ariæres* aut *Dariæres*, quomodo ab Hebræis nomen *Darius* effertur, ignoro. Vt sit, existimarim, ab Interprete nostro, lectum versumque ante epistolam à Spartanis missam, *Oniæres*: id quod deprauatores mutarint cum *Onias*, addito nomine *Ionathæ*. hanc

the. hanc enim coniecerim germanam esse Interpretis scripturam, Et hoc rescriptum epistolarum, quod miserat Oniades. Rex Spartiatarum Oniasacerdoti magno salutem: quæ, ut, cum Græcarum editionum Aldi & Germanorum scriptura, omnino convenit: ita, ad Latinorum codicum vulgarem lectionem, proximè accedit.

NOTATIONES IN POSTERIOREM MACHABÆORVM LIBRVM.

419. C. I. V. 18. Facturi igitur, quinta & vicesima die mensis Casleu, purificationem templi; necessarium duximus significare vobis: ut & vos quoque agatis diem scenopegia. Sedecim nostra scriptura, Brug. Lob. Leod. Malm. Breui. O. Q. L. V. &c., tollunt, Græcis libris similiter, Die; Quinta; habent, & vicesima mensis Casleu. Quatuor ex illis, Malm. O. Q. V. tollunt in super &, quod est post ut coniunctionem (superfluit enim alterum, aut & aut quoque) Ut vos quoque agatis. Brugense, quod minus est verisimile, aufert ut: Et vos quoque agatis. Illud, Græco consonat. ἵνα ὑμεῖς ἀντὶ ἀγῆτε, ut & ipsi agatis. Sequitur in Græco, ὡς σκηνοπηγίας instar scenopegiæ, vel, ut scenopegiæ, subaudi, solemnitatem agitis. Græca Aldi & Germanorum Biblia legunt εἰς σκηνοπηγίας, vsq. ad scenopegiam, εἰς pro ὡς: quod si verum est, petunt dedicationis solemnitatem toto penè anno, à mense Casleu vsque ad Tisri, à nono vsque ad septimum, celebrari. Verius est igitur quod in Complutensibus, ὡς σκηνοπηγίας. Interpres addidit quod subauditur diem scenopegia: non tamen addidisse opinor, quod est in quatuor Hentenij exemplaribus, nullis verò nostris, Diem festum scenopegia. Cùm verò addiderit quod subauditur, omiserit ne quod exprimitur, adverbium similitudinis ὡς; præsertim cùm ad rem non parum faciat? D. Ianfenio verisimile est, scriptorum vitio omissum esse, omninoque legendum: quòd, non festum scenopegiæ siue tabernaculorum petant celebrari, id enim decimo quinto septimi mensis, qui Tisri dicitur, die celebrandum erat; sed, templi purificationem altarisque dedicationem, instar festiuitatis tabernaculorum, octo nimirum diebus, & cum palmarum ramis: Possit igitur, ut, id quod omittit Brugense manuscriptum, aut, quod alia, & in ut mutatum, hunc in locum transferri: Ut vos quoque agatis ut diem scenopegia. Cæterùm, nono huius capitis versu, vocantur hi dedicationis festi dies, dies scenopegia: Et nunc frequentate dies scenopegia mensis Casleu, nempe, quòd in modum solemnitatis tabernaculorum agi eos voluerint: egeruntque in modum tabernaculorum, ut est decimo huius libri capite, cum lætitia, dies octo,

In caput 93. Concordia euangelica

octo, recordantes, quo pacto, ante modicum temporis, solemnem tabernaculorum diem, in montibus & speluncis, bestiarum more, transegerant. Quare etiam rectè locus intelligatur, tametsi similitudinibus adverbium ut non addatur.

C. I. V. 34. Considerans autem rex, & rem diligenter examinans, fecit ei templum, ut probaret quod factum erat. Sic plerique, cùm scripti, tum impressi, codices, legunt; ad stipulantibus Glossematicis, Lyrano, & Richelio. Octo autem nostra, eaque antiquiora & emendatiora, manuscripta, quæ paulò pòst suis indicabimus nominibus, cum Hugonis Carenensis antiquioribus libris, auferunt postremam huius versus partem ut probaret quod factum erat. Græca Complutensis editio habet, περιεράξαι ὃ βασιλεὺς ἐπεὶ ἐποίησε, Circumsepiens autem rex templum fecit. Interpres legisse videtur φράσεις, à φράζω confidero; pro φράξαι, quod est à φράσω sepio. τὸ πῶν, quod addunt Aldi & Germanorum Biblia, non legitur in Regijs & Complutensibus non legitur: putarim, expositionis gratia adiectum. Sequitur, atque in alijs editionibus simili modo, διεμιάσας τὸ ἱερόν: id quod verti potest, & explorans siue examinans rem, &, quod idem est, probans factum. Quare, nihil mirum, in integrioribus libris, id ut probaret quod factum erat, non legi, cùm ex altera esse videatur eiusdem partis translatione.

Sequitur versus 35, qui in impressis codicibus est hunc in modum: Et cùm probasset, sacerdotibus donauit multa bona, & alia atque alia munera: & accipiens manu sua tribuebat eis: quæ, & vulgarium ferè manuscriptorum, ac Glossematicorum Lyranis & Richelii, lectio est; exceptis dumtaxat varietatibus quibusdam, quas margo indicat. Porro, vetustiora emaculatoraque manuscripta, longè aliter habent: Et si quibus donauerat rex multa bona accipiebat ex hoc & tribuebat, nec plus addunt. Sic, Brugense, Lobienſe, Leodiensè, Malmundarienſe, Hunnæi Breuiarium, O, L, R: nisi, quòd, Brugense, dominauerat pro donauerat; & L. sic pro si habeat. Testatur & Hugo Cardinalis, in antiquioribus libris esse: Et si si quibus prius dominatus fuerat rex, multa bona accipiebat ex hoc tempore & tribuebat. verùm hîc addita sunt explicationis ergò, prius & tempore. Est hoc loco iterum duplex eiusdem Græcæ sententiæ interpretatio; in vulgaribus libris vna, in eximij altera lecta. ἡ δὲ, est Græcè, ἐχαρίζετο ὁ βασιλεὺς πολλὰ διάφορα ἑλάμβανε ἡ μετεδίδου: quod est ad verbum, Et quibus donabat rex multa diuersa accipiebat & tradebat. Posterior, antiquiorum manuscriptorum lectio atque interpretatio, multò, huic quod Græcè legitur, vicinior est: itaque & hoc nomine præferenda. Clarum est autem, manifestum esse errorem, quod est in quibusdam, dominatus

420. rcm & o. tunc o. exemplum o. MS. Clit. vera notatum. est 3. MS.

ἡ ἀφ' ἑξῆς R. ἡ ἰὼν τὸ πῶν Gg. locum Gg. aut, sacrum

421. probauit 1 MS. donauerat rex 1 MS. dedit 1 MS. 20 MS. innumera 11 MS. 5 MS. accipiebat 2 MS. munera 1 MS. retribuerebat 2 MS. tradebat 5 MS. excipiebat o.

aut gratificabatur

fuerat, *dominabatur*, vel *dominauerat*, pro *donauerat*: hoc enim, non illud, *καρὶ δαυ* notat. Hanc verò Interpretis conuersionem, quòd obscura sit; vt & fons ipse; cum altera illa mutarunt, quæ clarior est, & paraphrasticòs rem explicat. Eius autem prima particula & cum probasset, ex eodem illo est, quod superior versus habet, *δομιάσας τὸ πρῶτον*, quam, exemplar C notatur, habet, omisso illo vt probaret quod factum erat. Quinque nostra & 4. Hentenij exemplaria, vtramque interpretationem connectunt coniunguntque: & quædam quidem eorum, eam que germana est nostri Interpretis præponunt; quædam postponunt alteri. ex illis C, ex his est Q. Sed hæc, quia, & longa & spuria sunt, nolo hîc recitare: potiùs adscribam, quomodo, locus integer, genuinè pureque legatur. Itaque, hunc id in modum, ex antiquis codicibus, fieri arbitror: *Considerans autem rex, & rem diligenter examinans, fecit ei templum: & si quibus donauerat rex multa bona accipiebat ex hoc & tribuebat.* cuius, sensum, existimarim, dari posse huiusmodi: Cognita Rex perspectaque rei veritate, locum in quo diuinus ignis absconditus fuerat, sacrum reddidit ac consecrauit: & si in quos Iudæorum antehac munificus fuerat; vt certè in multos fuerat; iam, multa eis bona, suis accepta manibus, per se elargiebatur.

422. C. 2. v. 11. Et dixit Moyses, *Ed quòd non sit comeestum quod erat pro peccato, & consumtum est.*] Pro *comeestum*, quod, post Moguntinam, pleræque omnes typographorum editiones habent, manuscripta exemplaria ferè *mundatum* legunt, tam antiqua, quam quæ ætate posteriora sunt. Duo, C, & D, litteris notata, scribunt *mandatum*: quibus, Nurenburgensis editio anni 1478, conformis est. Vnum, Atrebatensis Collegij sericatum, *manducatum* habet, quamquam addat & *mandatum*: in altero, A signato, expuncto *mundatum*, scriptum est *manducatum*. Richelius, disertè legit atque interpretatur *manducatum*: Carensis, hanc, cum alijs manuscriptorum varietatibus, exponit. Hanc autem, *manducatum* inquam, genuinam esse existimarim lectionem: quoniam mutarint scribæ, quòd minùs eis verosimile videretur, diuino igne exustum fuisse sacrificium, quia non sit manducatum; potiùs, quia non sit mundatum. Porro hîc respicitur ad locum Leuitici, qui decimo est capite; quo, Moyses, cum hircum pro peccato oblatum exustum reperisset, increpat Aaronis filios, quòd eum non comederint. Inter hæc, est eo Leuitici loco, hircum qui oblatum fuerat pro peccato cum quæreret Moyses, exustum reperit: iratusque contra Eleazar & Ithamar filios Aaron qui remanserant, ait, Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto &c. In Græco fonte aperte est *manducatum*. *δὲ τὸ μὴ βεβρωδῆσαι τὸ πρῶτον*

τὸ πρῶτον τῆς ἀμαρτίας ἀνελώθη. Quod in impressis codicibus legitur, *comeestum*, non minus aptum est quàm *manducatum*: sed manuscripti, *manducatum* potiùs Interpretis esse scripturam, loquuntur, in quibus, à nobis quidem, nec inuentum est *comeestum*. putarim, *comeestum*, ex aliquorum esse correctione, qui viderint, *mundatum* loco non conuenire. Scriptor sericati manuscripti Collegij Atrebatensis, quod, id esse arbitror, quod Hentenius notauit, transtulit hunc in locum Leuitici verba, coniunxitque varias huius loci lectiones; hoc modo: Et dixit Moyses, Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto? ed quòd non sit manducatum, mandatum quod erat pro peccato, in loco sancto, & quod non sit manducatum, mandatum quod erat pro peccato, consumtum est. vbi, errore, eadem verba repetita videntur. Et, quod est ante *consumtum* (*Consumtum* enim legendum, non, vt nonnulli malè, *consummatum*) non pauci libri auferunt: & quidè etiam Græci auferunt; sed, vt multi, ita emendatissimi quiq. Latini, addunt. Possit pro etiam accipi, nempe, vt *holocaustum*.

C. 2. v. 13. Et qualiter construens bibliothecam congregauit de regibus libros & Prophetarum & Dauid.] Qualiter, quidam codices omittunt; malè: quidam eius loco vt legunt; bene; sic namque & in emendationibus est. *Construens*, seruant vno consensu boni libri: quare in nonnullis vitiosè scriptum est *constituens*, tametsi etiam hoc vox Græca admittat. Pro *regibus*, pleraque manuscripta, cum Hentenij tum nostra, & priores typographorum editiones, Richelio suffragante, *regionibus* habent. Duo tantùm manuscripta nostra, Plantini latum, & Hunnæi V, *regibus* scribunt, quod est in posterioribus typographorum editionibus. Cæterùm, hoc, *regibus*, Græco cum fonte conuenit, qui hunc habet in modum: *ἢ ὡς καταβαλλόμενον βιβλιοθήκην, ὅπου ἦν τὰ πρὸς τῶν βασιλέων ἢ προφητῶν ἢ τὰ τῶν δαυὶδ*. id quod est: Et vt conficiens bibliothecam, congregauit ea quæ de regibus & Prophetis & ea quæ Dauidis. Vnde vel solùm colligi non obscurè posse videtur, Interpretem, *regibus*, non *regionibus*, conuertisse. Nam quod Græcè est, *ea quæ de regibus*, exposuisse eum manifestum est, *libros de regibus*. Neque verò coniunxit *de re*. cum *congregauit*, & *libros* aut sine adiuncto posuit aut ad sequentia retulit: cum Græca, nec vocem *libros* habeant, nec illam distinctionem vllò modo patientur: Porro, quia præposuit *τὸ de regibus τῶν libros*: nostri, iunxerunt illud, *de re*. cum *congregauit*, scripseruntque *de regionibus*, quòd congregare de regibus non aptum esse videretur. Mutato autem *regibus* in *regionibus*, quoniam voces *Prophetarum & Dauid* quæ sequuntur, non satis commodè præcedentibus hærare videbantur, sustulerunt quidam antecedens &, ita vt esset *Congregauit de regionibus libros Prophetarum & Dauid*. verùm,

& illud, vt in pluribus adhuc codicibus, ita in antiquioribus conspicitur. Germana igitur, salua sententia meliori, huius loci lectio est: *Et, vt, construens Bibliothecam, congregauit, de regibus libros, & Prophetarum, & David.* Interpret, huic $\kappa\iota$ $\mu\pi\omicron\sigma\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\upsilon$, subaudiuit $\tau\alpha\ \tau\omega\upsilon$; itaque vertit & *Prophetarum*. s. libros: cum alioqui verti possit *libros de regibus & Prophetis*. cōtinent enim libri Regū, Regum & Prophetarum gesta.

424.

C. 3. v. 1. *Propter Onia pontificis pietatem & animos odio habentes malz.* Multi codices, Carenſi & Richelio adſtipulantibus, addunt *dispoſitionem &* hoc modo, *Propter Onia pontificis diſpoſitionem & pietatem*: verum illud, tum in præſtantioribus codicibus non legitur, noſtris Brug. Lob. Leod. Malm. Breui. O. E. L. & alijs tribus; tum Græcè non eſt. Quare meritò Hentenius caſtigatō textu pepulit. Monet & Lyranus non eſſe in correctis libris, nec de textu eſſe. Quod ſequitur *Et animos odio habentes mala*; manuſcripta tria Q. Pl. ang. G., ſcribunt hunc in modum: *Et animam odio habentis mala*. Quem ſcribendi modum (quanquam magis conueniat *animum*) illi præferri poſſe exiſtimarim, quod certius commodiuſque ad Oniam ſe referat. De Onia enim, non de alijs qui Oniæ ad hæſerint, de quibus Lyranus & Richelius; quorum, ea eſt, quæ vulgaris lectio; exponunt, intelligendum hoc eſſe, clarè ſatis Græca loquuntur. *διὰ τὴν ὄνεια τῶ ἀρχιερέως διατέλειάν τε καὶ μισοπρωτείας*: id quod $\kappa\iota$ $\pi\acute{o}\delta\alpha$ transferas, Propter ipſam Oniæ ſummi ſacerdotis pietatemque & auerſationem malitiæ. Hunc verò ſcribendi modum, qui nobis præferri poſſe videtur, alia quædam exemplaria ex parte referunt. Duo namque, O & C, habent, *Et animos odio habentis mala*; quinque Malm. E, A, Tril. Mogunt. *Et animo odio habentis mala*.

¹ animo
² MS.
³ animas
⁴ MS.

¹ odium

425.

C. 14. v. 21. *Et ſingulis ſella prolata ſunt & poſita.* Vnum Pariſienſium manuſcriptum, Di. o.; vndecim Hentenij; quatuordecim noſtra, Brug. Lob. Leod. E, L, Q, Pl. m. &c.; addunt à præpoſitionem: *Et à ſingulis ſella prolata ſunt & poſita*, quæ, eam quæ Græcè eſt, præpoſitionem $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$, exprimit. $\pi\alpha\rho\ \acute{\epsilon}\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\upsilon$, id eſt, à ſingulis. Non id tamen ita intelligendum eſt, quaſi duces ipſi ſibi ſellas protulerint poſuerintq.; propter quod ablatam à quibuſdam fuiſſe præpoſitionem autumo; ſed, quòd, ab vtraque vtriuſque ducis parte, per miniſtros nimirum, prolata ac poſita ſint. Græca Regis editio, ex Complutenſi, habet $\kappa\iota$ $\mu\pi\omicron\sigma\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\upsilon$ $\pi\alpha\rho\ \acute{\epsilon}\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\upsilon$ $\delta\iota\omicron\epsilon\theta\epsilon\iota\sigma\alpha\upsilon$ $\delta\iota\omicron\theta\epsilon\iota\sigma\alpha\upsilon$ $\delta\iota\omicron\theta\epsilon\iota\sigma\alpha\upsilon$. Et acceſſit à ſingulis ſella poſuerunt ſellas: quæ, potiùs fuit Interpretis noſtri lectio, quàm ea quæ in Aldinis & Germanicis eſt Bibliis, $\kappa\iota$ $\mu\pi\omicron\sigma\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\upsilon$ $\alpha\lambda\lambda\epsilon$, $\kappa\iota$ $\pi\alpha\rho\ \acute{\epsilon}\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\upsilon$ $\delta\iota\alpha\phi\epsilon\rho\iota\upsilon\sigma$ $\acute{\epsilon}\delta\iota\sigma\alpha\upsilon$ $\delta\iota\omicron\theta\epsilon\iota\sigma\alpha\upsilon$. Et proceſſit (ſ. dies conſtitutus, vel, dux vterque) & à ſingulis diuerſas poſuerunt ſellas.

NOTA-

NOTATIONES IN EVANGELIUM SE- CVNDVM MATTHÆVM.

Capitis 3ⁱⁱ verſu 16°, *Et vidit ſpiritum Dei, deſcendentem ſicut columbam, & venientem ſuper ipſum.* Hæc vnus manuſcripti lectio, eius quod à Pariſienſibus notatum eſt, S. Germani lati, minimè eſt contemnenda: ſic enim rectè, & Græca vertuntur, & Syra. Cæterum, altera, *Et venientem ſuper ſe*, quæ vulgò recepta eſt, eſtque in omnibus manuſcriptis noſtris, numero triginta tribus, ac prioribus typographorum editionibus, germana Interpretis tranſlatio eſſe videtur: nam & eam Græca, necnon Syra, admittunt. Nicolaus Zegerus, in ſuis in Matthæi Euangelium ſcholiis, putare ſe ait, Interpretem vertiſſe *ipſum*, quia id fideliora habeant exemplaria: verum poſt, cum ad caſtigandum textum ſe dedit, melius editionis noſtræ exemplaria perſcrutatus, ſcripſit, *ſuper ſe* legendum iuxta codices antiquos, potiùs quàm *ſuper ipſum*, quemadmodum habent nonnulli codices noui. Noui codices qui *ſuper ipſum* habeant, ſunt poſteriores aliquot Typographorum excuſiones; Quentelianorum duæ, & quædam aliæ. Quidam, quod dicitur, *Et vidit ſpiritum Dei*, ad Baptiſtam referunt, itaque malunt *ſuper ipſum* vertere: quidam ad Chriſtum referunt, probantque *ſuper ſe*. Vtrumque intelligendi modum admittat fortassis Interpretis tranſlatio *ſuper ſe*, quæ admodum id quod Marci primo tranſtulit *in ipſo*, Deſcendentem & manentem in ipſo: neque enim perpetuò reciproci & non reciproci pronominiſ differentiam obſeruare eſt ſolitus.

426.

¹ manentem
² o.

C. 4. v. 10. *Tunc dicit ei Ieſus: Vade Satana.* Tres noſtri codices addunt *retro*: *Vade retro Satanas*; E. Pl. m. Atr. ſ. quibus tres Pariſienſium conſentiunt, Ge. l. Compl. Pau. quanquam Complutenſis *retro me* habeat. B. Auguſtinus, in Pſalmum ſcribens nonum, ad ſimilem profert modum: *Redi retro ſatanaſ*. Hentenius ſignauit quatuor codices *poſt me* addere; falſus ne Pariſienſium ſignatione, multum equidem ambigo. His Latinis codicibus, Græci complures volunt, qui $\upsilon\pi\alpha\rho\ \delta\iota\pi\lambda\omega\ \mu\omicron\delta\ \sigma\alpha\tau\alpha\upsilon\alpha$ legunt, quomodo & apud Græcum Theophylaſtum legitur. Porro, pleraque noſtra Latina exemplaria, cum excuſa, tum ſcripta, nihil adiſciunt huiusmodi; tantum, *Vade ſatanaſ*, aut *ſatana*, habent; Brug. Lob. Leod. O, Q, L. Mog. & cætera viginti nouem, quibus antiqua Epanorthotæ ſuffragantur. Suffragantur & Græca antigrapha non pauca, quæ $\upsilon\pi\alpha\rho\ \sigma\alpha\tau\alpha\upsilon\alpha$ dumtaxat

427.

¹ Beda vtriuſque
lectionis memi-
nit: Vade ſa-
tanaſ. ſ. in æ-
ternâ damnationem. ſi au-
tem ſecundum
aliud exemplar
quis voluerit
legere, Vade
retro ſatanaſ;
potere ita
ſentire, quòd,
&c.
² $\upsilon\pi\alpha\rho\ \sigma\alpha\tau\alpha\upsilon\alpha$
citatur quidam.

x 3

ſcribunt:

scribunt: nec in Syrico textu quidquam illiusmodi inuenitur. **Abi tibi aduersarie.** Apud Chryso-
 stomum, hunc enarrantem locum, nihil tale additur. Hieronymus, Druthmarus, Anselmus, & Euthymius, in proprio loci commentario, denique Origenes tractatu in Matthæum primo, id se non legisse apertissimè docet. Translatum fortassis huc fuit à memori scriba, ex 16. Matthæi capite, aut Marci 8, ubi Petro dicit Christus, *ὄπισθε ἰπὸς μου σάτανά*, *vade post me*, siue, *retro me*; aut *retro*, satana. His enim modis Latinis in libris legitur. Notat his locis Epanorthotes, in antiquis codicibus *Satanas* esse: id quod & nos, primo præsertim loco, obseruauimus.

Mar. 16. d. 13
 Mar. 8. d. 33.

428.
 sixi.

ⲓⲃⲓ

* In cap. 5.
 Matt. & l. 2.
 ad Pel.

C. 5. v. 23. *Omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio.* In Græcis codicibus & Syris additur *temere* seu *sine causa*: quod etiam legunt, inter Græcos, Euthymius, Theophylactus, Auctor operis imperfecti, Chryso-
 stomus; inter Latinos, Augustinus, hunc enarrantes locum. Verum, Hieronymus*, et si in quibusdā codicibus reperiri fateatur, radi vult, eo quod, in veris & antiquis plerisque non inueniatur. Augustinus quoq. libri primi Retractionum cap. decimo nono, in Græcis libris non addi testatur, quibus hodie consentit Vaticanus, ad quem castigatus fuit codex, quondam doctissimi & pietate præstantissimi viri, D. Weneri Neomagi, S. Theologiæ Licentiati, & Atrebatensis collegij Præsidis; quo vti, & mirum in modum adiuti fuimus. D. Anselmus, *sine causa*, inquit, addunt quidam codices: sed in Græco non additur, nec est opus. Hodie, in Latinis libris, non, aut vix, legi videtur: ex nostris omnibus, tum scriptis, tum impressis, tum antiquis, tum nouis, vnicus est scriptus qui habeat; hoc modo: *Omnis qui irascitur fratri suo sine causa reus erit iudicio*; in quo & prætereundum signatur. Quamobrem demiror id quod Erasmus ait, *Quid hic adferent qui contendunt hanc translationem ab Hieronymo fuisse castigatam? Quod damnat, relictum est.* Immò verò, hoc ex loco simul & aliis, collegerim, fuisse eam ab Hieronymo castigatam, quod non ita habeat vt olim lectum fuit: quanquam, vetera inolitaque menda, aliquando reuerfa sint, nouaq. postea nata. Istud de quo nunc agimus, *sine causa*, omnino verisimile est, fuisse primum ab aliquo explicationis gratia additum, aut ex adscripto commentario in textum relatum: id quod Laurentius Valla, quem Magdalius Iacobus Gaudensis secutus est, inconsultè, addi melius quàm omit-
 ti, docet.

Pl. m.

429.

C. 5. v. 39. *Sed, si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.* In multis Latinis codicibus, olim non fuisse dexteram, testis

testis est Augustinus, cap. 30. libri primi De sermone Domini in monte. Fuisse autem in exemplaribus Græcis, quibus maior fides adhibenda fuerit, ibidem testatur: sicut hodie, & à Latinis, & à Syriis, & à Græcis, concorditer legitur. nullis enim abesse inuenimus. Inter Græcos tractatores, Euthymius; inter Latinos, præter Augustinum, Hieronymus, cum in proprio commentario, tum in fine libri duodecimi in Ezechielem, Druthmarus, & Anselmus, diserte exposuerunt. Apud S. Lucam nulla fit dexteræ mentio, sed tantum maxilla & altera nominatur, id quod epistola 5. Augustinus notat.

Apud autho-
 rem operis in
 Matthæum
 imperfecti,
 omittitur:
 apud Chryso-
 stomū legitur.

Luc. 6 d. 29.

C. 6. v. 4. *Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.* Multa Latina exemplaria, teste Augustino in hunc Domini sermonem*, addunt *palam*: *Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi palam.* Addit & vnum eorum quæ hodie exstant, quod Parisienses S. Germani latum dixerunt, *in palam*. Consentiant Syra: conformia sunt Græca; non ea solum, quæ nunc passim exstant, sed & ea quibus vsi sunt Interpretes Græci, Chryso-
 stomus, Auctor operis imperfecti, Theophylactus, Euthymius. Veruntamen, in iis exemplaribus Græcis, quæ olim consuluit Augustinus, lectum non fuit: quamobrem, non putasse se, ait, de eo aliquid differendum esse. Nunc etiam, in Græco Vaticanæ Bibliothecæ codice, haud additur: nec in vllis est Latinis libris, eorum omnium quos nos vidimus. Neque Zegerus ac Hentenius quenquam obseruauere. quin & eum, quem Parisienses obseruauerunt, ad Græca, suspicio mihi est, immutatum: nam & in fine Dominicæ orationis adijcit: *Quia tuum est regnum & potentia & gloria in secula seculorum.* Sublatum fortassis est *τὸ palam*, à B. Hieronymo nostræ editionis castigatore.

430.
 * circa initium
 l. 2.

ⲓⲃⲓ
 ἐν τῷ φανε-
 ρῷ.

C. 6. v. 6. *Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.* Etiam hinc addunt, cum Syris, plerique codices Græci *ἐν τῷ φανερω* in manifesto, seu, *in propatulo*: consentiuntque Interpretes Græci. At tamen, exemplar Vaticanum, iterum consonat Latinis libris: quorum hinc nec Parisienses vllam notarunt varietatem.

431.
 * te o.

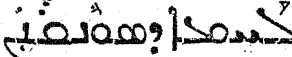
C. 6. v. 11. *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.* Vnde-
 cim nostra manuscripta exemplaria habent *Panem nostrum quotidianum*: sed, vt plura, sic antiquiora melioraque vulgatæ editionis scripta, tum nostra, tum Epanorthotæ, quod impressi libri, *'supersubstantialem'* seruant. id quod, hunc edisserens locum B. Hieronymus, à se expressum testatur. In Euangelio Lucæ *quotidianum* legitur; In Matthæi quoque, ante Hieronymum, Latini *quotidianum* legerunt, id quod, ex DD., Cypriano, Ambrosio*, Augustino*, alijsque, mani-
 festum

432.

* substantia-
 lem 2 MS.

* L. 5. de sa-
 cramentis c. 4.
 * Eusebii c. 11
 & alibi.

Hieronymus, secundum epistole ad Titum caput enarrat, Unde & illud, inquit, quod in Evangelio secundum Latinos Interpretes scriptum est: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, melius in Graeco habetur Panem nostrum, id est, praeceptum, &c.

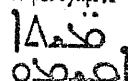
festum est. Vnde adhuc hodie, orationem orantes Dominicam, qua secundum Matthaeum utimur, dicimus panem nostrum quotidianum, ita nempe, ut à primis Ecclesiae fidelibus, continua successione, parentes filios vitæ voce docuerunt. Græcè est ἄρτον ἡμετέριον, quod, ab ἄρτος & ἡμετέριον deduci potest (sicut à ἀρτος & ἡμετέριον sacri Scriptores formauerunt) quasi super substantiam, quod est, præcipuum ac peculiarem, aut, qui super omnes substantias est, & vniuersas superat creaturas, ut Hieronymus intellexit; vel, quasi ad substantiam, ut eum panem, id est, victum (panis enim appellatione, cætera omnia nutriendo corpori nostro necessaria, Hebræorum more comprehenduntur) significari intelligamus, qui, nostræ substantiæ, nostræ naturæ sustentandæ, sufficiat, hoc est, ut Græci interpretantur, ἄρτον τὴν ἡμετέριον σίαν ἐν ἰσοφίᾳ ἐπιτριβέντα, minimè scilicet delicatum, sed frugalem. Hunc panem significare voluisse videtur, qui vertit quotidianum, id est, cibarium, quo vesci & sustentari quotidie solemus: quem & Syrus dixit panem indigentiae, seu, necessitatis nostræ.

433. C. 6. v. 13. Et ne nos inducas in tentationem.] hæc nostræ editionis scriptura est. Augustinus, libri secundi De sermone Domini in monte capite 14, & sermonibus De diuersis decimo atque vndecimo, rursus epistolæ ad Probam 121. capite 11, legit: Et ne nos inferas in tentationem; quod, ad vocem Græcam εἰσενέγκης, magis accedit. Meminit autem, libro illo 2, & nostræ lectionis, his verbis: Nonnulli codices habent inducas, quod tantundè valere arbitror: Nam ex vno Græco, quod dictum est εἰσενέγκης, vtrumque translatum est. subiungit: Multi autem precando ita dicunt, Ne nos patiaris induci in tentationem, exponentes videlicet quomodo dictum sit inducas. Hunc ad modum Cyprianus atque Ambrosius, vbi Dominicam orationem tractant, legunt: de quo optimè censet Augustinus.

434. C. 6. v. 18. Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.] Non pauci Græcè impressorum librorum, tertio hæc addunt ἐν τῷ φανερωῖ, in manifesto. Verùm, Latinis codicibus, qui id rursus constanter haud norunt (quamquam apud Bedam additum legatur in propatulo) non tantùm Græcum Vaticanæ Bibliothecæ exemplar hæc suffragatur, verum etiam ea vniuersa, sedecim numero, ad quæ Parisienses suam noui testamenti Græcam editionem contulere, inter quæ Complutense est. Quibus adde, id quod anno 1534 Colinaeus excudit, & Pagnini ex Græco translationem. Quinetiam, Syricus textus, hoc loco id ignorat. nec apud Græcos interpretes, Euthymium, quod eius annotauit interpres, & Theophylactum, quod ipsi in Græca editione

editione vidimus, legitur. Chryostomus tamen, commentatio suo, ut suprâ cum de eleemosyna ageretur, videtur agnoscere: & Origenes, Homilia quarta in diuersos, legit exponitque, his verbis: Hæc ita omnia facite, ut pater vester qui videt in occulto, reddat vobis in manifesto, in illa manifestatione, de qua dicit Daniel: Et tunc prudentes fulgebunt sicut luminaria cæli: & iterum: Iusti atque alij plures sicut stellæ in æternum. Dan. 12. 4. 3.

C. 7. v. 12. Omnia ergo quaecunque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis.] Cyprianus, sermone De oratione Dominica, legit: Quaecunque volueritis ut faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Similiter legit Augustinus, libro in hunc Domini sermonem posteriore: Omnia ergo quaecunque vultis ut faciant vobis homines bona, ita &c. annotat autem hunc in modum: In exemplaribus Græcis sic inuenimus: Omnia ergo quaecunque vultis ut faciant vobis homines, ita & vos facite illis. Sed, ad manifestationem sententiæ, puto à Latinis additum bona (&c.) Intelligendum est ergo, plenam esse sententiam, & omnino perfectam, etiamsi hoc verbum non addatur. Hæc & alia in eandem rem Augustinus. Græci tractatores hoc verbum haud agnouerunt, Chryostomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Euthymius. Hodie, nec in Latinis, nec in Syriacis, nec in Græcis codicibus, additur. Quid hîc adferant, qui, editionem nostram, à veteribus vitijs, negant fuisse castigatam?

C. 10. v. 8. Infirmos curate, mortuos suscite, leprofos mundate, demones eijcite.] Exemplaria Parisiensium Græca, primum, quæ est Complutensis editio, secundum, 4^m, 5^m, 6^m, 7^m, 8^m, 9^m, 11^m, 12^m; numeri enim notis, exemplaria, ad quæ suam noui testamenti Græcam editionem contulerunt, distinxere; & Syriaca Imperatoris editio, tollunt id quod dicitur de suscitandis mortuis, nempe τὸν mortuos suscite: quod neque reperitur apud interpretes Græcos, Theophylactum & Euthymium. Hieronymus quoque, in commentarijs, cum reliqua enumeret, huius non meminit. Ne hominibus, inquit, rusticanis, & absq. eloquij venustate indoctis & illitteratis, nemo crederet, pollicentibus regna cælorum; dat potestatem, infirmos curare, leprofos mundare, demones eijcere, ut magnitudinem promissorum probet magnitudo signorum. In vno Latino scripto, H littera signato, comperimus non legi; tantùm, Infirmos curate, leprofos mundate, demones eijcite. In cæteris verò omnibus libris nostris, Beda & Druthmaro suffragantibus, & in Græcis plerisque eorum quos typographi ediderunt, denique in Syriaca Regis editione, minimè deest. Sed in Syriaca

Syriaca quidem Regis editione, & Græcis libris, post *leprofos mundas-*
te; in Latinis autem, antè ponitur.

437. C. 10. v. 12. *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax*
huic domui.] Verba ista dicentes: *Pax huic domui*, ex Euangelio Lucæ
huc esse translata, suspicari liceat. In vetustissimo enim quodam ex-
emplari Latino, Author quidam adscriptum reperit, sed in margine,
Primum dicite, *Pax huic domui*; quomodo apud Lucam legitur, cum
Latinè, tum Græcè.* In emendatissimo scripto, quod eximius M.
N. Hunnæus connumeravit, Q litera signato, omnino horum ni-
hil habetur; tantùm *Intrantes autem in domum salutate eam*. Simili pla-
nè modo, B. Hieronymi commentario adiunctus textus, habet: cui
& commentarius ipse suffragatur. Occultè, ait, salutationem Hebræi
ac Syri sermonis expressit. Quod enim Græcè dicitur *χαιρε*, & Lati-
nè *Aue*; hoc, Hebraico Syroque sermone appellatur, *שלום* Saloma-
lach, siue *שָׁלוֹם* *שָׁלוֹם*, id est, *pax tecum*. Occultè dicit expressam, He-
bræi Syrique sermonis salutationem. Atqui, si addatur dicentes, *Pax*
huic domui, non occultè utiq., sed apertissimè disertissimeq. exprimi-
tur. Occultè autè dicit expressam, in eo quod sequitur: Et si quidem
fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autè non fue-
rit digna, pax vestra reuertetur ad vos. quod, quomodo, illis dicentes,
Pax huic domui omiſſis, præcedentibus hæreat, ex hoc Hieronymi com-
mentario, est manifestum. *pax vestra*, nimirum, quàm salutando pre-
cabimini. Ac fortassis, eius loco quod Græcè Latineque est *ἀσφάλειαν*
ἀσφάλειαν *salutate eam*, scriptū fuit in Hebraico Matthæi prototypo, *pacem*
precamini illi. ita enim id Hebræi exprimant. Cerrè, in Syriaco Euan-
gelio, quod, viri docti existimant, B. Matthæi esse prototypum,
vulgari tunc Hebræo-
rum lingua scriptū est, *וְדַלְתֵי הַבַּיִתِ אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ*
וְדַלְתֵי הַבַּיִתِ אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ Et cum ingredimini domum,
postulate pacem eius domus:
quemadmodum & alibi, in epistolis D. Pauli, pro salutare, Syriacè est
pacem postulare. A plerisque Græcis codi-
cibus, ut à Syrico Euangelio, eadem illa ver-
ba dicentes *Pax huic domui* tolluntur. Quidam, in Græcis Chrysoſto-
mi commentariis non addi testatur. Nos in Euthymio non inueni-
mus, cuius hæc est enarratio: Ingredientes autem in domum salu-
tate illam. Salutate, hoc est, pacem illi præcamini: hæc enim post-
modum septuaginta discipulis præcipiens, dixit: In quamcumque
domum intraveritis, primùm dicite: Pax huic domui. Reperiuntur
tamen verba illa in nonnullis libris Græcis; quinque Parisiensium

Luc 10. a. 5.
* ἀσφάλειαν λέ-
γει, εἰρήνην
τῆς οἰκίας
τῆς οἰκίας.

α, β, γ

α, β, γ, δ, ac Regis & Colinæi editionibus, textuque Theophy-
lacti*, & in Latinis plurimis: atque à D. Hilario, Canone decimo,
exponuntur.

* ἀσφάλειαν λέ-
γει τῆς οἰκίας
τῆς οἰκίας.

C. 11. v. 23. *Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cælum exaltaberis?*
** vsque in infernum descendes.*] Hieronymus in altero exemplari re-
perisse se scribit: *Et tu Capharnaum, quæ vsque in cælum exaltata es, vsque*
ad inferna descendes. Sicque legunt, cum Syris, Græci, & codices, &
Interpretes. ἢ ἕως τοῦ ὑψίστου ὑψώσεως, ἕως αἰθέρων καταβιβασθήσῃ. Vaticanum
tamen exemplar Græcum, ad quod D. Weneri codex collatus fuit,
& Parisiensium Italicum, conformiter nostro textui habent *καὶ ἕως*
τοῦ ὑψίστου ὑψώσεως, ἕως αἰθέρων καταβιβασθήσῃ. quanquam nobis, ex Vaticano,
καταβιβασθήσῃ notatum non sit. In vno manuscripto, E notato, vtrumque
legendi modum, hoc pacto inuenimus copulatum: Et tu Caphar-
naum, nunquid vsque in cælum exaltaberis? & si exaltata fueris, vs-
que ad infernum descendes. In Lucæ Euangelio, vniformiter om-
nes, Latini, Græci, & Syri legunt: Et tu Capharnaum, vsque ad cælum
exaltata, vsque ad infernum demergèris: ἢ ἕως τοῦ ὑψίστου ὑψώσεως,
ἕως αἰθέρων καταβιβασθήσῃ.

438.
- o.
* an o.
* & o.
* descendi-
sti o.
Euthymius.
Theophylactus.
Chrysoſtomus.

Luc. 10. c. 15

C. 12. v. 20. *Et lignum fumigans non exstinguet, donec eiciat ad victo-*
riam iudicium: & in nomine eius gentes sperabunt.] D. Hieronymus re-
spondens secundæ quæſtioni Algasia, videri sibi ait, ea quæ ex hoc
Isaia testimonio omiſſa sunt, primi scriptoris vitio omiſſa esse, post
id *ad victoriam iudicium*. Quod autem, habet, de assumto testimonio
in Euangelio minus est: *Splendebit, & non quassabitur, donec ponat super*
terram iudicium (pro quo ipse Hieronymus tranſtulit; illa est enim
LXXI translatio; *Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in ter-*
ram iudicium) videtur mihi accidisse primi scriptoris errore, qui le-
gens superiorem sententiam in verbo iudicij esse finitam, putavit
inferioris sententiæ vltimum verbum esse *iudicium*, & pauca verba
quæ in medio, hoc est, inter *iudicium* & *iudicium*, fuerant, prætermi-
ſit. Enarrans autem 42^m Isaia caput, ambiguus loquitur: Quod au-
tem sequitur, *Splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram iu-*
dicium, Matthæus Euangelista non posuit: siue, inter *iudicium* & *iudi-*
cium media, scriptoris errore, sublata sunt. Quidā id sentire malint,
certo consilio à Matthæo Euangelista non posita ea esse quæ defunt.
Euangelio Hebraico, quod superiori ætate à nonnullis est editum,
nihil deest, sed, locus integer, eisdem, quibus ab Isaia scriptus est,
verbis, legitur: verùm eius nulla iam apud viros doctos autoritas
est. Syriacum, cui multo plus tribuendum meritò est, Græcis Lati-
nisque libris consonat.

439.
lignum o.
- o.

Isa. 42. a. 4.

440.

C. 16. v. 2. & 3. *Facto vespere, dicitis, Serenum erit, rubicundum est enim calum; Et mane, Hodie tempestas, rutilat enim triste calum, faciem ergo cali diiudicare non potestis scire.* Hos duos versus, testatur Hieronymus, in plerisque codicibus non haberi: quos, Origenes, hoc Matthæi caput edisserens, non agnoscit. Posthæc, inquit, consideremus, quomodo, ut vnum signum è celo ostenderet postulanti- bus Phariseis & Sadduceis responderit, dicens, Generatio praua & adultera &c. Signum autem profectò Ionæ &c. Ab alijs verò omnibus Latinis & Græcis Tractoribus, veteribus ac recentioribus, quotquot viderimus, versus hos enarrari, & in Latinis, Græcis, ac Syricis, hodie libris, constanter legi; denique ad quintum Euangeliorum Canonem, in quo cum Luca Matthæus conuenit, ab Eusebio Casariensi olim referri, obseruauimus. Nicolaus Zegerus scribit. B. Hieronymum admonere, *scire* in plerisque codicibus non haberi; falsus. Non enim Hieronymus ait, verbum *scire* in plerisque codicibus non haberi: sed, primùm primis capituli verbis, tum duobus superioribus versibus, quorum vltimum verbum, iuxta quod ibi legitur, est *scire*, integrè recitatis, subiūgit (*&c.* enim quod additum est, manifestum est superfluerè.) hoc * in plerisque codicibus non habetur: sensusque manifestus est, quod, ex elementorum ordine atque constantia, possint, & sereni & pluuie dies prænosci. Scribæ autem & Pharisei, qui videbantur legis esse doctores, ex prophetarum vaticinio, non potuerunt intelligere saluatoris aduentum. Ita Hieronymus. fortassis, ex superiori capite duodecimo, vbi similis narratur Phariseorum petitio, & Domini; his dumtaxat verbis exceptis; responsio, factum est, ut, hoc in loco, scribarum audacia, omiffa ea olim aliquando fuerint. Adhæc, Euangelium xpi Marcum, rem eandem, his prætermiffis, narrat. Porro verbum *scire*, legendum ne sit, in fine versus, an non, variè codices iudicant. Scripti plerique addunt; ex emendatoribus nostris, Brug. Soci. O. L. Q. Addit id & Epanorthotes: notat autem, *Quidam antiqui non habent scire.* quibus consonant, ex nostris scriptis libris, H. & Leod., impressique Moguntinus & alij complures. E. & Lobienfis scripti, pro *scire* legunt *cognoscere*: Plantini medius *iudicare* vel *scire* habet. Vnde videri possit, explicandæ sententiæ gratia, ut hæc, ita illud, adiectum fuisse. Græca pleraque apographa transfo- diunt; tantùm, τὰ ἃ σημεῖα τῆς γενεῆς ἐδύνασθε, signa autem temporum non potestis habent. Quatuor verò Parisiensium, d. e. l. D., pro ἐδύνασθε, legunt ἐσπερετε non intelligitis. id quod pro eo facere possit nō potestis scire, nisi quod vulgaris hinc Græcorū lectio reluceat. Magis verò faciat Syrorum lectio, *كأنهم لا يستطيعون أن يعرفوا* non nostis discernere, siue, ut est ad

* enim o. -o.

Hilarius.
Chrysostomus.
Augustinus l. 1. quaest. encl. c. 20.
Theophylactus.
Dracontianus.
Anselmus. &c.

* apud Græcos
D. Thomas
Cathena.

* potuerint

Matth. 12. c. 38. 39.

Mar. 8. b. 1. 1. 12. 13.

Quod in vno
Parisensium
exemplari nō
pro ἐδύνασθε,
& δυναίσετε
legitur, ex Lu.
ca iunctum
videtur.

est ad verbum, non scientes vos qui discernatis. Hanc autem partem, interrogando alij, enunciando alij, efferunt. Apud Lucam interro- gando legitur: Hoc autem tempus quomodo non probatis? Luc. 11. g. 56.

C. 19. v. 17. *Quid me interrogas de bono? vnus est bonus, Deus.* 441.
Græca & Syra, Græci que Interpretes Euthymius & Theophylactus, 441.
habent, etiam in Matthæo: *Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus.* quo modo & Hilarius legisse, tum ex proprio loci commentario, tum ex libro De Trinitate nono, manifestum satis esse videtur. Caterùm, exemplaria quædam Græca, Vaticanum, & Parisien- sium, cum secundo, quod ex Italia acceperant, octauum, Latinis li- bris consonantia, legunt. *Ἦ μὲ ἐρωτῆς ἐπὶ τὸ ἀγαθόν; εἰς ἐστὶν ὁ ἀγαθός.* sed non addunt ὁ θεός. Origenes, tractatu octauo in Matthæum, vtram- que lectionem ponit atque exponit. Augustinus, libri De consensu Euangelistarum secundi capite 63, Matthæi Euangelio tribuit *Quid me interrogas de bono;* Marci & Lucæ *Quid me dicis bonum.* id quod vero- simillimum est. Rationi enim maximè est consentaneum, quod an- notarunt quidam nostræ ætatis scriptores, lectorem aliquem minùs attentum iudicasse, id quod in Matthæo erat, *Quid me interrogas de bono,* τὴ μὲ ἐρωτῆς ἐπὶ τὸ ἀγαθόν, non perinde quadrare, quia reprehendat adolescentem Christus, quod, cum vnus solusque Deus sit bo- nus, ipsum bonum vocauerit; itaque substituisse, id quod in alijs est Euangelistis, *Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus.* τὴ μὲ ἐρωτῆς ἀγαθόν; ὁ θεός ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεός. Nam & in Luca est εἷς, vnus, tametsi nostra editio solus habeat. Augustinus li. 1. de Trinit. c. 13. legit & explicat τὸ *Quid me in- terrogas de bono?*

Augustinus li. 1. de Trinit. c. 13. legit & explicat τὸ *Quid me in- terrogas de bono?*

Mar. 10. c. 18
Luc. 12. d. 19.

C. 20. v. 22. *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? V. 23. Ca- licem quidem meum bibetis.* 442.
Græci & Syri codices, Græcis Interpreti- bus suffragantibus, vicesimo-secundo versus addunt: *Et baptismo, quo ego baptizor, baptizari?* vicesimo tertio: *Et baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini.* Libris nostris, qui istud in solo habent Marco, adsti- pulantur, B. B., Hilarius, Ambrosius *, Hieronymus, & exempla- ria Græca Parisiensium duo, β. u. Marc. 10. f. 38. 19. * lib. 5. de fide cap. 3.

C. 20. v. 23. *Sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo.* 443.
Vobis, nec in Græcis reperitur, nec in Syris, ut neque apud Græcos Interpretes, Chryso- stomum, Theophylactum, & Euthymium. Augustinus etiam, libri primi de Trinitate capite duodecimo, omnino non legisse videtur, quamuis semel aut iterum addatur: nec satis, Hieronymo lectum fuisse, possum ex commentario eius colligere. Existimant quidam fuisse additum, propter id quod sequitur, *Sed quibus paratum est à patre meo.* y 3

meo. Cæterum, Latini omnes libri, quotquot vidimus, seruant in Matthæi euangelio (nam in Marci omittunt quidam) & enarratores, Beda, Druthmarus, Remigius, Anselmus, Carensis, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius, inter alios, exponunt. Ex veteribus quoque, Hilarius, sic locum interpretatur, vt, eum vobis legisse, neque intellexisse tantum, vero simillimum fiat.

444. C. 21. v. 5. Et sedens super asinam & pullum filium subiugalis.] Zacharias Propheta, cuius hoc est ab Euangelista citatum testimonium, pro asinam, אֲשִׁימָהּ habet, id quod asinum plerumque significat: qua de re eo loco diximus, de varietate Latinorum codicum, quorum alij illic asinam, alij asinum legunt, differentes. Dictio etiam ὄνον, in Græco Matthæi textu posita, asinum transferri potest; maximè cum articulo careat: vnde, Græcanicus scholiastes Euthymius, sic intellexit. Deniq. ἵππον eadem cum illa qua Propheta vtitur אֲשִׁימָהּ, Syriaca dictio ܐܫܝܡܐ eiusdem est significationis, asinum plerumque significat, quanquam semel & iterum hoc capite* pro asina ponatur. Verum, non sic legunt, asinum inquam, in Matthæo Latini codices: asinam habent, B. Hieronymo* & B. Augustino* suffragantibus. fortè, quia, mandatum de asina cum pullo adducenda præcedit, & narratio de adducta cum pullo asina sequitur; Interpres, similiter vertendum esse Prophetæ varicinium, existimauit, ita nimirum, vt, & asinam & pullum manifestè complecteretur. Velim hunc in locum ea legi, quæ Tostatus* & Iansenius* Episcopi, de hac quaestione, An pullo dumtaxat infederit Dominus, scripta reliquerunt.

* V. 1. & 7-
* in proprio
commentario.
* L. 2. de con-
sensu euang.
c. 66.

* Quest. 17.
in c. 21. Matt.
* in cap. 110.
Concordia euan-
gel. 22.

445. C. 22. v. 30. At ille respondens ait: Eo Domine, & non iuit.] Varia est Græcorum codicum lectio, pro eo Eo Domine. Quidam legunt εὐὸ κυρίου, Etiam Domine; quidam εἰς τὸν κύριον Ego Domine ego vado; quæ duo, in noui Testamenti à se anno 1563, editi margine Basilenses signarunt; Plerique, quotquot nos vidimus, εἰς τὸν κύριον ego Domine. Prima lectio apud Origenem reperitur; Secunda Latinis exemplaribus accedit; Tertia germana esse videtur, quippe, cui, præter Græcorum exemplarium multitudinem, etiam Syri, & Græci Interpretes Theophylactus atque Euthymius, consentiant. Proinde, dubitari fortè possit, Scriptorumne, vel errore, vel audacia, pro ego, positum sit in Latino textu eo: quamquam, & in Græco, vocum εἰς & εὐ, eadem sit affinitas & significatio.

Quidam nota-
tas, in nonnul-
lis Græcis se
repperisse, pro
εἰς τὸν κύριον,
sed, vt arbi-
tratur, ad La-
tinorum exem-
plaria casti-
gati.

446. C. 23. v. 14. Væ vobis Scribæ & Pharisei hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes. propter hoc amplius

plius accipietis iudicium. Quatuor nostra manuscripta exemplaria (Brug. Leod. H. M.) emendatiora Zegeri (nominatim, Aureum & Coriendoncense) octo Hentenij, antiqua, tum Epanorthotæ, tum ea quæ in Ordinariæ Glossæ margine significantur, versus hunc decimum quartum è medio auferunt. Quibus volunt antiqui Euangeliorum canones: in octauo enim, in quo soli Marcus & Lucas conueniunt, sententia hæc posita est: nec vllus ei, ab ijs libris quibus legitur, siue Græcis, siue Latinis, assignatur in Matthæo canon, nisi vitiosè à quibusdam decimus, qui 15us versus est. B. Hieronymus, & Christianus Druthmarus, in Matthæum scribentes, cum reliquas increpationes explicent, huius ne mentionem quidem faciunt. Similiter neque Origenes legisse videtur. Apud reliquos tamen Interpretes Græcos, Chrysostomum, Authorem operis imperfecti, Theophylactum, Euthymium, explicatam, & in codicibus Græcis ac Syriacis lectam reperimus; sed illi versui, qui Phariseorum ab ingressu regni cælorum declinantium & prohibentium malitiam redarguit, præpositam, quamuis Græcorum codicum haud pauci postponant, quo ordine, à D. Hilario, in Matthæum commentante, enarrari notauimus. Latini nostri codices complures seruant; at, vario, & ordine, & legendi modo. Quidam* & ipsi præponunt illi versui, qui Phariseorum regnum cælorum hominibus occultantium improbitatem deplorat. Multi, contra librorum Græcorum fidem, quia cum qui mutant: Duo legunt* deuoratis domos viduarum, quomodo in Marco & Luca translatum est, & quidem rectius; nam κατασίων, non comedere tantum, sed deuorare significat. Duo*, conjunctionem & præmittunt ei quod sequitur, Græco similiter. Sex* habent Oratione longa orantes; duodecim* In oratione longa orantes; duo* In orationes longas orantes; Vnus* Simulantes longam orationem, quod postremum apud Lucam legitur, pleneque exprimit, id quod est Græcè, ἀποθροῦσαι μακρὰ προσευχόμενοι Specie proluxa orantes. Vnus* addit vltimæ parti autem; Alter* enim: quorum neutrum est in Græco. Tertius* legit Propter hoc vt amplius accipietis iudicium. Quartus* denique est qui scribat, Ideo accipietis damnationem maiorem, quæ est Euangelij καὶ Lucam versio: Nam Græcè idem ferè est quod legitur apud tres Euangelistas; neque hac parte tantum, sed & reliquis huius versus. Videri ex his simul omnibus possit, adiectitiuè esse hic versus, atque ex alijs Euangelij huc assumtus, nonnulla facta mutatione, vt, alijs huius capitis in Scribas & Phariseos comminationibus, esset persimilis. Albertus magnus; non esse de veritate littæræ, sed de Marco & Luca interpositum, docet. Nicolaus Gorran, vacare ait. Epanorthotæ, & noster, & Zegeri, Hieronymi, antiquorum codicum, & canonum, autoritate nixi, existimant superfluere.

* Arr. G.
Compl.

* Arr. f.
Mar. 12. d. 40
Luc. 20. g. 47.
ἐπι κατασίων

* Arr. C.
* Lob. Socin
& c.
* O. L. & c.
* P. S.
* Arr.

* C.
* Tril.
* Lob.
* Arr.
δικαίον ἡ-
σεθε κατασ-
σιον καὶ-
μα.

447. C. 23. v. 35. *V[er]s[us]que ad sanguinem Zacharia filij Barachia.* Hieronymus in Euangelio quo vtuntur Nazareni, pro *Barachia*, *Ioiada* scriptum reperit.

448. C. 24. v. 36. *De die autem illa & hora, nemo scit, neque angeli calor[um], nisi solus pater.* In quibusdam Latinis codicibus additum olim fuit, Hieronymo teste, *neque filius*: cum in Græcis, & maximè in Adamantij & Pierij exemplaribus, quæ ipse viderat, non esset adscriptum. Cæterum, edisserit id Adamantius* longè latèque (Et seipsum, inquit, Saluator, secundum hunc locum, coniungit ignorantibus diem illum & horam. Et rationabiliter est quærendum, quomodo, qui, &c.) & alij veteres huius Euangelij tractatores, Hilarius, Chrysostomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Druthmarus. Apud Chrysostomum verò, primum, legitur, *neque filius hominis*; vt & apud Hieronymum sub finem capituli: Id quod, *hominis* nempe, explanationis gratia ab aliquo est additum. Author operis imperfecti disertè excludit. vrget non sic dictum à Christo fuisse, *neque filius hominis*. legunt autem illud *neque filius*, etiam hodie, tria eorum quæ habemus, Latinorum manuscriptorum, Lobien[si]s, H, Plantini longum: *Neque Angeli calor[um], neque filius nisi pater solus*, seu *solus pater*, habent. Quartum, Plantini medium, id adscribit in margine. Cætera verò haud agnoscunt: quibus Græci, & Syrici libri, Græcicisquæ Scholiastes, ac Latini Glossematici, Remigius, Thomas, Carensis, Lyranus, Gorran, Richelus, suffragantur. Porrò in Marci Euangelio planè legitur, capituli 13° versu 32. Duo manuscripta, B. & So. au., quod addere debeo, pro *solus pater* habent *solus Deus*: venia dignus error qui, de odio hæreticorum, & fidei pietate, descendit.

449. C. 24. v. 41. Pars ista, *Duo in lecto, vnus assumetur, & vnus relinquetur*, in multis Latinis codicibus prætermittitur; Parisiensium octo Di. o. l. Ge. o. l. au. T. Do. Const., nostris sex Leod. Pl. m. H. Pl. Par. I. Reg.; verustis plerisque Zegeri, antiquis Epanorthotæ. Dein, in Græcis plerisque omnibus & Syricis libris non habetur. Præterea, à Tractatoribus; Hieronymo, Theophylacto, Druthmaro, Euthymio, & Authore operis in Matthæum imperfecti, non legitur. Hentenius Castigator, textu expulit. Epanorthotes, Quod moderni, inquit, addunt, *Duo in lecto, vnus assumetur & alius relinquetur*, tantum est Lucæ xvij. Cæterum, ab Origene, Chrysostomo, Hilario, Beda, & Anselmo, Matthæum enarrantibus, exponitur: & in Græco Parisiensium ex Italia exemplari reperitur, his verbis: *δύο ἐπι κλίνης κιάς: εἰς παραλαμβάνεται, ἢ εἰς ἀφίεθαι*, Duo in lecto vno; vnus assumitur, & vnus relinquitur.

Similis

450. Similis est apud Lucam varietas, circa illud, *Duo in agro, vnus assumetur, & alter relinquetur*. Nam in Syricis quidem legitur; in Latinis verò & Græcis codicibus, his legitur, alijs minimè. Græci multi legunt (α. β. γ. δ. ζ. & alij quidam, *δύο ἕσονται*), habent, *ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁ εἰς παραλαμβάνεται, ἢ ὁ εἰς ἀφίεθαι*) plures omittunt. Latini plerique legunt; duo Parisiensium (Ge. o. l.) vnus noster (Pl. par.) omittunt. Alteri ex nostris, Pl. m., infartum videtur. Tertius, D notatus, alio loco id habet, secundo nempe, hoc est, post eos qui in vno lecto, cum 3° scribi soleat. Inter Commentatores, Ambrosius, Augustinus, & Beda, edisserunt: at, Author operis imperfecti, & Euthymius, in Matthæum scribentes, cum Theophylacto, non agnoscunt. Authoris operis imperfecti, verba sunt: Et Lucas quidem Euangelista, exponit de duobus in lecto, & de duobus ad molam. Præsens autem Matthæus, de duobus in agro, & de duobus ad molam. vbi enim Lucas posuit, *duo in lecto*, ibi Matthæus posuit, *duo in agro*. Ex quo intelligere nobis datur, quoniam lectum & agrum ambo Euangelistæ id ipsum intelligere voluerunt. hætenus ille. R^{ms} Iansenius existimat, vtriusque, Matthæi, & Lucæ, Euangelio, ex alterius ipsorum, adiectam esse, quæ deesse putata est, tertiam partem; nec Lucam posuisse eos qui in agro, cum noctem dixerit; nec Matthæum expressisse eos qui in lecto, cum diem præmiserit.

451. C. 25. v. 1. *Exierunt obuiam sponso & sponsæ.* Et *sponsæ*, sicut in Latinis exemplaribus constanter legitur, quamquam, in eo qui Ioannis Arborei commentarijs additus est, textu, sit omissum; ita in Græcis concorditer non legitur. His volunt interpretes Græci, Euthymius, Theophylactus, Chrysostomus. Illis, textus Syriacus, tractatoresquæ, D. Hilarius, imperfecti operis Author, & B. Anselmus, consentiunt. Origenes habet vnde videri possit legisse: Et suggestionem quidem, oportere in obuiam ire sponso verbo & ecclesiæ immaculatæ, omnes quidem audierunt, & surrexerunt &c. Habet verò item vnde videri possit non legisse: Et veniunt in obuiam Saluatori, qui semper paratus est venire ad virgines eas, vt simul ⁱⁿ ingrediantur cum dignis ⁱⁿ eorum ad beatam sponfam Ecclesiam; Et postea: Et propterea non ingrediuntur, cum verbo, ad sponfam Ecclesiam, nec cum Christo ad eos qui simul in requie sunt futuri, & in beatitudine regnaturi. Quibus significare videtur, obuiam iri sponso eunti ad sponfam. Augustinus, epistolæ 120. capite 32, & legit & exponit, *& sponsæ*: at, questione 59 inter 83, nec legitur, nec loco suo exponitur: verum, sub quæstionis finem, ipse se legisse significat: Quod verò, ait, *sponso* dixit obuiam venire virgines, sic intelligendum puto, vt ex ipsis ⁱⁿ ingrediantur ⁱⁿ carum ⁱⁿ sponsæ legendum.

virginibus constet ea quæ dicitur sponsa: tãquam, si omnibus Christianis in Ecclesiam concurrentibus, filij ad matrem concurrere dicantur, cum ex ipsis filiis congregatis constet ea quæ dicitur mater. Idem sermone De verbis Domini 22, accidit: eadem enim utroque leguntur loco.

452. C. 26. v. 28. *Hic est enim sanguis meus.*] Quædam Cypriani exemplaria, epistola ad Cæciliam, quæ est tertia libri secundi, legunt: *hoc est enim sanguis.* & hoc etiam modo rectè vertuntur, tum Græca, tum Syra. Legi possunt de utroque vertendi modo Iansenij commentaria.

453. C. 26. v. 28. *Qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.*] Græci cum Syris legunt *effunditur*, cum in Matthæo, tum in Marco & Luca: quemadmodum de corpore legunt, *datur & frangitur*, apud Lucam & Paulum, qui id addidere: quamquam per futurum exponere hæc liceat, ut nos ea legimus omnia, præter *τὸ datur* apud Lucam. *effunditur*, in verbis consecrationis, Ambrosius legisse videtur, lib. 4. De sacramentis, cap. 6. Si quotiescumque, ait, effunditur sanguis, in remissionem funditur: debeo illum semper accipere, ut semper mihi peccata dimittantur. Ex hac autem præsentis temporis lectione, colligi possit, Seruatorem corpus & sanguinem suum in cœna obtulisse: qua de re legatur doctissimus Episcopi Iansenij commentarius.

454. C. 27. v. 8. *Propter hoc vocatus est ager ille, Haceldema, hoc est, ager sanguinis.*] Fortè vox *Haceldema*, ex primo Actorum cap., ubi legitur, *Ita ut appellaretur ager ille lingua eorum, Haceldema, hoc est, ager sanguinis*, desumpta, & Matthæi narrationi inserta est: quia, neque in Græcis, neque in Syriacis exemplaribus, inuenitur; tantum: *Propter hoc vocatus est ager ille, ager sanguinis.* Neque verò est Syriacè, pro ager sanguinis, *ܗܥܠܕܡܐ* hacalde- mo, sed *ܗܥܠܕܡܐ* Cerito daddemo. Quare hoc loco Euthymius, ex libro Actorum, adfert, Iudaicum agri nomen, *haceldema*, Certè, ex Latinis nostris manuscriptis, id, quod B litera signatum est, habet dumtaxat: *Propter hoc vocatus est ager sanguinis*; & id, quod L notatum est, addit simul illud exactis lingua eorum: *Propter hoc vocatus est ager ille lingua eorum Acheldemach, hoc est, ager sanguinis.*

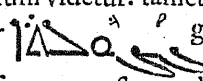
455. C. 27. v. 9. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, &c.*] Quandoquidem hæc Prophetia in Ieremia non inueniatur, variæ hinc doctorum & veterum & recentiorum sunt opiniones: Vna est, Ieremiam, scriptorum errore, pro Zacharia esse positum: est enim quædam vocum affinitas, le-

tas, legiturque in Zacharia hoc oraculum, sensu, si non verbis eisdem, capitis vndecimi, versibus 12 & 13. Alia, quam probat maximè Iansenius, est, nec Ieremiam, nec Zachariam, ab Euangelista nominatum; sed, absque alicuius Prophetæ nomine, ab eo, ut aliàs plerumque, scriptum: *Tunc impletum est quod dictum est per Prophetam dicentem.* Pro hac sententia facit, tum quod olim quidam Euangeliorum codices hoc modo habuerint, teste Augustino libri 3. De consensu Euang. cap. 7.; tum quod Syriacus textus hoc pacto legat. *Quin, & vetustum Latinorum Euangeliorum exemplar, quod ex Bibliotheca Societatis Iesu commodatum nobis est, album; hoc planè modo scribit; quod & Lyranus in quibusdam libris legisse videtur.* Legitur hunc in modum etiam apud Rupertum: verum, in commentariis, Scriptorum, ait, incuria inoleuisse, ut hinc, pro Zacharia, Ieremias nominaretur. Tertia est sententia, quæ vulgatam tuetur lectionem, *per Ieremiam prophetam*, cui, Græci, Latini codices, olim, ac nunc, plerique, consentiunt: sed diuersis propugnatur modis, quod, vel Iudæorum inuida malitia erasa sit, ex 32 Ieremiæ capite, quo de agri emtione agitur, hæc Prophetia; vel in Apocryphis Ieremiæ scripta fuerit, vel inter *ἄγγρα* accepta; vel ea sit cuius historia Ieremiæ 32 describitur; vel ex Ieremiæ & Zachariæ oraculis conflata sit; vel, propter eundem spiritum, quo afflatus prophetæ scripsere, Ieremiæ sit attributa quæ Zachariæ est; vel denique Zacharias binominis fuerit, altero nomine Ieremias dictus. Hæc enim singula authores suos habent. Variis coniecturis vna latens quæritur veritas.

C. 27. v. 33. Mar. c. 15. v. 22. & Ioh. c. 19. v. 17. Quidam; id quod Euthymij interpres Hentenius refert; pro *Golgotha* quod interpretetur Caluarie locus, *Golgotha* legendum putat. Nam, præterquam, quod, hoc modo, Chaldaica lingua, Caluariam vocet: sic scriptum in vetustis Latinis exemplaribus reperisse se dicit, itaque habet Hebraicum eius Euangelium *גולגותא*. Inter Latinos codices, quos vidimus nos, sola Biblia, quæ, anno 1529, Colonia, in ædibus Quentilianis, excusa sunt, in Matthæi & Iohannis Euangelii, *Golgotha* legunt, eaque, quod verisimile est, studio emendata: Cateri, cum impressi, tum scripti, aut *Golgotha* habent, aut *Golgatha*. *Golgotha* ubique seruant, manuscripta lectissima, Brugense, E. & aureum Societatis. Hieronymus etiam, libris De locis & nominibus Hebraicis, *Golgotha* legit. Similiter legunt Græci codices, quos cõsulimus, omnes, *γολγοθᾶ*, vno demto, qui, in Iohannis Euangelio, *γολγοθᾶ* scribit. Epanorthotes in Matthæo notat: Item d. qui dicitur Golgotha. Græcus, antiqui, Glossa, & Hieronymus, sic habent. Quare id *πρὸς Golgotha* præ-

456.

*sive ta, ad-
piratione
omissa.*

tha præferendum videtur: tamen Chaldæi & גולגולת gulgaltha dicant. In Syria-
co exemplari, gogulto legitur. Hebraicè גולגולת gulgoleth dicitur. Caput hæc, & caluariam significant: translata, ad significandum locum, in quo, mortis rei, morti tradebantur; quòd multa in eo occisorum capita & caluarie essent.

457. C. 27. v. 40. *Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reedificas: salua temetipsum.* Vah omittit vnus codicum Hentenij (nam de altero, qui Parisiensem est, Constantiensi, habeo cur dubitem) id quod vulgatis Græcis & Syriacis exemplaribus conforme est, quibus adstipulatur Euthymius. Quare, suspicantur quidam, huc ex Marco id nobis esse translatum. Cæterum, vt vniuersi nostri Latini addunt vah: ita Græcus Parientium, β, ex Italia transmissus, addit vci*, & Syriacus Colonia acceptus, cuius varias ab impressis codicibus lectiones Raphlengius iam-
 quod, in Marco, pro Græco vci, Latridem edidit; præponit tinoque vah, ponitur.

Mar. 15. c. 24
* Quinque ex nostris Græcis exemplaribus, in Marco, vci legunt id quod nobis vci sonat, Syris

40.

458. Quæ sequuntur verba, destruere & reedificare, complures libri secunda persona legunt, destruis, reedificas; quidam tertia, destruit, reedificat: *Vah qui destruit templum Dei, & in triduo illud reedificat.* Ex nostris, O, E, L, Pl. m. Mog. & alij multi, secunda; Brug. Lob. Leod. So. au. Q, H, M, A, R, Tril., tertia legunt. His vetusti aliquot cuiusdam codices, nominatim Constantiensis, & antiqui Epanorthotæ, consentiunt. Græca & Syra Participiis vtuntur, quæ, si, vt vulgò non præmittunt vah, per secundam exponi personam magis exigunt. Itaque plerique omnes Interpretes transferunt. Si verò præponant vah; id quod Interpres legisse videtur; rectè tertia vertantur persona: eaque acrior sit irrisio, mutata statim persona. Apud B. Augustinum, libri De consensu Euang. tertij capite 15, secunda persona legitur, omisso Dei nomine. Porro Hilarius, 33 canone, tertia persona se legisse significat, dum ait: Additur etiam illud opprobrium, quo se ipse Israel infidelitatis arguere indicatur: Hic est qui destruebat templum Dei, & in triduum illud reedificabat.

NOTATIONES IN

EVANGELIUM SECVN-

DVM MARCV M.

459.
* in lege Do mini
1 MS. o.
-1 MS. c.

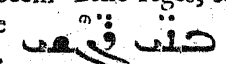
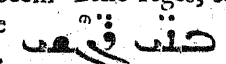
C. 1. v. 2. *Sicut scriptum est in * [Isaia - Propheta].* Græcorum codicum plerique, cum Theophylacto & Euthymio, *Sicut scriptum est in Propheta*

Prophetis, legunt. Verùm, in *Isaia Propheta* germanam esse lectionem, colligi posse videtur, ex concordia Latinorum codicum, quibus, in primis Hieronymus, cum in libro De optimo genere interpretandi, tum in enarratione tertij capitis prophetæ Malachiæ; dein, Author quæstionum veteris & noui Testamenti, quæstione 57, & posteriores Latini Tractatores, Beda, Albertus, Lyranus, Gorran, & alij; tum author Homiliarum in Marcum, Chrysofomi titulum præferentium; adhæc Syriaci codices; denique Græcorum librorum nonnulli, noster videlicet ad Vaticanum collatus, Parisiensem, cum 2°, octauus, consonant. In 3° Irenæi libro, ante medium quidem vndecimi capitis in *Prophetis* legitur; sub finem verò eiusdem capitis, in *Isaia Propheta*. Substitutum à Græculis fuisse videtur; quod quibusdam nostrum, nominatim Hofmeistero, sequi placuit; in *Prophetis*, pro in *Isaia Propheta*: quòd animaduernerint, testimonium quod præfert Marcus, ex duorum Prophetarum, *Isaia* & *Malachiæ* oraculis compositum esse, & quidem *Malachiæ* priorem partem esse. Quare & Porphyrius, locum Christianis obiecit, vt imperitiæ, errorisq. Euangelistam conuinceret (testatur id author Homiliarum in Marcum, Chrysofomo inscriptarum) de quo scribit B. Hieronymus in tertium Matthæi caput: cum enim testimonium de *Malachia* *Isaia*que contextum sit, quærit (Porphyrius) quomodo velut ab vno *Isaia* exemplum putemus assumptum. Cui Ecclesiastici viri plenissimè responderunt. Nos autem, nomen *Isaia* putamus additum scriptorum vitio, quod & in aliis locis probare possumus; aut certè de diuersis testimoniis scripturarum vnum corpus effectum. Lege tertiumdecimum Psalmum, & hoc idem reperies. Posterius hoc, de diuersis testimoniis scripturarum vnum corpus effectum, ac sub vnus Prophetæ nomine recitatum, vt fit probabilius, ita aliàs id, prioris nulla facta mentione, Hieronymus est secutus. De vario, qui hoc loco est, interpungendi modo, legatur D. Iansenius in initium capitis decimertij Concordiæ Euangelicæ.

על כוונתו
שחזקו

באפסוס
בבית

על כוונתו
שחזקו

C. 3. v. 17. *Et imposuit eis nomina, Boanerges, quod est, filij tonitruu.* Duo ex manuscriptis nostris, *Boarneges* scribunt; vnum, H, *Bonerges*, quomodo, siue *Bonergem*, Philippum Hieronymi auditorem id efferre, Zegerus ait; Duo, L. C., *Bonarges*. Plerique verò Latini libri, scripti, atque impressi, & Græci, concorditer, *Boanerges* habent. D. Iansenio *Bonareges*, literis transpositis, verius legi videtur. hoc enim ad Hebræam vocem * Bene-reges, & eam quæ inde formetur Chaldæis, eamque Benai-reghesi, est in quæ Syris, propius accedit. Syrico testamento.

460.
1 nomine Boanargen, quod est, filium.
1 MS. o.
1 Boanarges
1 MS.
1 Bonaerghes i.
1 בני רעש
1 vel בני רעש

D. Hieronymus, primum Danielis caput enarrans: Non, inquit, vt plerique

בנאי רגב

plerique putant, *Boanerges*, sed emendatiùs legitur, *Bene-rcem*. *Bene-rcem* legere, quàm *Benereges* maluit: eò quòd, illud, filios tonitru, hoc, filios tumultus propriè, denotet. Cæterùm, posset, hoc, pro illo, accipi: quare, Syrus interpres, *Benai-raqh* exposuit בנאי רגב Benai-raamo. Nam *raam* Hebrai pronuntiant. Quòd si exprimas *regem*, verisimilitudinis aliquid inde accipiat, *Bonergerm*; vt à *reges*, *Bonergeres* & *Bonarges*. *Boanerges*, inde originem habuisse potuit, quòd imperitis, *boa*, ad tonitru exprimendum, visum fuerit conueniens: turpissimè enim passim, Græci Latiniq; peregrinarum linguarum vocabula, falsè corruperunt.

461.
Lucæ 9. a. 7.
8. 9. ελεος.

בנאי רגב
1001

C. 6. v. 14. Et dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis.] V. Beda, & S. Thomas, in huius loci commentarijs, clarissimè dicebant legunt. hoc modo, etiam Augustinus, lib. 2. De consensu Evangelistarum capite 43, non semel, nec ambigè, legit: lectioq; ista, & narrationi Lucæ, & ordini ipsius Marci, optimè conuenit, de qua Iansenius doctissimè differtit. Verùm codices Euangeliorum, Græci, Latini, Syrici, conformiter dicebat habent.

462.

C. 7. v. 31. Et iterum exiens de sinibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilæe.] Syriaci, Græciq; codices, & Græci interpretes, Euthymius ac Theophylactus, legunt: Et it. ex. def. Tyri & Sidonis, venit ad mare Gal. Nostrorum codicum, etsi mira lectio Iansenio videatur, Græcos nonnullos sibi consentientes habet, Parisiensem secundū & octauum.

463.
part 9.

C. 8. v. 10. Venit in partes Dalmanutha.] D. Augustinus, libri 2. De consensu capite 51. Dalmanutha, inquit, quod in quibusdam codicibus (apud Marcum) legitur, non dixit Matthæus, sed Magedan. Non autem dubitandum est, eundem locum esse sub utroque nomine. Nam plerique codices, non habent, etiam secundum Marcum, nisi Magedan, quæ Augustini verba in commentarium suum Beda transfudit. Hieronymum quoque, & in Matthæo, & in Marco, Magedan legisse ex libro De locis Hebraicis, perspicuum est: Magedan, ait, ad cuius fines Matthæus Euangelista scribit Dominum peruenisse: Sed & Marcus eiusdem nominis recordatur: Nunc autem regio dicitur, Magedena, circa Gerasam. Horum lectioni accedit vnus Græcus codex, qui legit μαγδαλά Magdala, quæ est vulgaris Græcorum codicum in Matthæo lectio; & Parisiensem secundus, qui habet εις τα βετα μαδαλα. Atqui, exemplaria pleraque Græca*, Syrica etiam, & quæ nunc temporis exstant, Latina, Dalmanutha concorder legunt, Theophylacti, Euthymij, Carenfis, Lyrani, & posteriorum Enarratorum libris, ad stipulantibus,

* εις τα βετα μαδαλα
Dalmanutha o.
Dalmanautha i MS.

C. 13.

C. 13. v. 14. Cum autem videritis abominationem desolationis.] Syriaci codices & Græcorum plerique, cum Theophylacto, & Euthymio, subiiciunt: Quæ dicta est à Daniele Propheta. Verùm, sicut exemplaria Latina, partem istam, in Marco, non legunt, ita nec quædam Græca, (Parisiensium duo, secundum atque octauum, nostraq; ad Vaticanum collatio) nec Augustinus, epistola 80^a, & libri De consensu Euang. secundi capite 77. Porrò, Matthæi 24. b. 15, legitur concorditer ab omnibus.

C. 14. v. 3. Venit mulier habens alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi.] Vnus Parisiensem Latinus codex Germanilatus, pro spicato; vt ferè conformis est Græcis libris; pistici habet: sicut enim est Græcè, ἀλάβαστον μύρου νάρδα πικτικῆς πολυτελέος. legunt similiter, Author commentariorum in Marcum Hieronymio adscriptorum, Author homiliarum in Marcum Chrysostomum méientium, Theophylactus, & Euthymius. Porrò Latina manuscripta quotquot habemus, numero 34, spicati seruant, duobus exceptis, quorum vni L, notato, id omisum est; alteri, quod Atrebatensis collegij est, pistici scriptum est. hoc illud forsàn exemplar est, quod, illi Parisiensiu additum, signavit Hentenius pistici legere: nam & ipse Atrebatensis collegij exemplaribus est vsus. Ad eundem modum impressi codices, quotquot vidimus, omnes spicati retinent, Moguntinus, Coloniaensis, Nurenburgensis, quæ primæ sunt typographorum ante annum Domini 1480 editiones, & alij, vno, qui Colonia in ædibus Quentelianis anno 1529, excusus est, demto, in quo est pistica, quo modo & in textibus, Glossæ ordinariæ Lugduni editæ, & Cathenæ D. Thomæ Romæ excusæ, ac Ioannis Arborei commentarijs, legitur. id quod ita Græco assimilatum est, vt & genere conueniat, iuxta quorundam Authorum monitionem; cum id necesse non sit: nam & nardum, neutro genere, Plinius* dicit. Spicati legunt, & Latini enarratores, Beda, Carenfis, Alberrus, Lyranus, Gorran, Richelius, alijq; posteriores: id quod Zegeri Epanorthotes, ex verustorum exemplarium consensu, vt germanam nostræ editionis scripturam, meritò amplectitur. In Euangelio xpi Iohannem, capituli 12. versu tertio, idem legitur. Porrò, ibi, tam constanter Latina exemplaria pistici scribunt, quàm apud Marcum spicati: Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi. hoc tantum varietatis inuenimus, in antiquo Societatis Iesu manuscripto, quod discriminis gratia album diximus, spiciti, pistici, vel spiciti (non enim satis legi potest) in Quentelianis Biblijs iterum pistica. Quin & Latini Tractatores, veteres & recentiores, pistici illic legitur: Augustinus, Alcuimus (quem D. Thomæ Cathena citat)

* Lib. 12. c. 32

* pistici
1 MS. c.

citat) Beda, Rupertus, Thomas, Albertus, Carensis, Lyranus, Gorran, Richelius, & alij: quamquam apud Bedam, Gorran, & Neoteri-
 corum vnum atque alterum, *pistica* scriptum sit. Græci codices, vt
 apud Marcum, ita apud Iohannem, constantissimè habent *ναρδὸς πισ-
 τικῆς, nardi pistica*: quibus Græci enarratores, Theophylactus, & Eu-
 thymius, adstipulantur. Quidam, in Latino, & Iohannis, & Marci,
 Euangelio, *spicati* vertendum putant: existimant enim Euangeli-
 stas, Latinam vocem in Græco posuisse, sed corruptè, *πιστικῆς*, pro *πι-
 στικῆς* vel *σπιτικῆς*, vulgari Græcorum more: tum, quòd nihil, de pi-
 stica nardo, in classicorum scriptorum libris reperiatur: tum, quòd
 si à fide dicta sit, *πιστὸς* seu *πιστὴν*, dicenda, non *πιστικὴ* fuerat. Interpres
 Syrus, vtro- *ܢܐܪܕܘܢܐ ܡܢ ܦܝܫܬܝܩܐ* nardum capitalem seu præstantem
 que loco, dixit. Porro, sentiunt Syri, B. Mar-
 cum, Euangelium suum Latinè scripsisse: quod, si ita est, nihil mi-
 rum, in Marco *spicati*, in Iohanne *pistici*, vulgatæ nostræ editioni legi:
 illud enim Latinus Author dedit; hoc, Latinus Interpres, vt erat in
 Græco transcripsit, si tamen non est ambigendi ratio an transfulerit
spicati. hinc etiam fieret verisimilius, *pistici*, quod est Græcè, ex La-
 tino *spicati*, corruptum esse.

466.
 assensisset,
 vnus liber,
 sed malè.

C. 15. v. 8. Et cum ascendisset turba, cœpit rogare, sicut semper faciebat
 illis.] Græci codices, cum Theophylacto atque Euthymio, habent, *ὁ
 ἀνακηρῶν ὁ ὄχλος*, id est, & cum vociferata esset turba. his Syri con-
 sen- *ܘܨܘܪܐ ܕܥܘܠܡܐ* & vociferatus est populus. Coniungunt ple-
 tiunt *ܘܨܘܪܐ ܕܥܘܠܡܐ* rique, à Latino Interprete, *ἀνακηρῶν* lectum:
 & sanè; Vaticanus codex, *ἀνακῆρῶν* legit. id quod, si quis velit, iuxta
 vulgatam Græcorum lectionem, intelligere, subaudiat *clamore*, seu
 vociferatione: Et cum ascendisset turba, vociferatione, cum vocife-
 rata esset, cœpit petere, vt faceret Pilatus quod solitus erat, iuxta con-
 suetudinem ex captiuis vnum dimitteret.

467.
 vha 1 MS.
 va 3 MS.
 vna 1 MS.
 vna 9.
 Dei o.
 illud o.
 edificas 1.
 Quidam libri
 vnum verbo-
 rum secunda,
 alterum tertia
 legunt; malè.

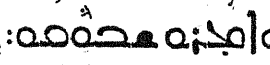
C. 15. v. 29. Vab' qui destruit templum*, & in tribus diebus edificat*.]
 Multi codices, secunda persona legunt, *destruis*, *re-edificas*. Græca &
 Syra participijs vtuntur: itaque ad vtrumque modum verti possunt.
 Recentiores interpretes plerique omnes secunda persona vertunt, ita
 vt hoc, ei quod sequitur *σὸν σκαυτὸν serua teipsum*, persona respon-
 deat. Ceterum, vetustiora emendatioaque nostræ editionis exem-
 plaria, tertia scribunt persona, & quidem *edificat* ferè, non *re-edificat*,
 quemadmodum Græcè non est nisi *δομοδομῶν*. Parisiensium septem,
 Do. Conf. Di. o. l. Ge. o. l. P.; nostra septem, Leod. So. al. au. Q.
 Q. Pl. m. H., cum alijs quinque vulgaribus, A, R, Tril. &c., &
 textu

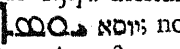
textu Hieronymo attributis commentarijs adiuncto. Non opus est,
 Brugensè manuscriptum ex nostris, addamus: illud enim est, quod
 Parisienses, S. Donatiani codicem vocant, ex Bibliotheca Cathedra-
 lis Ecclesiæ D. Donatiani Brugensis, ab eo qui tunc Collegij cano-
 nicorum Decanus præerat Marco Laurino acceptum: id quod nos,
 ab eo qui nunc præest, D. Nicolao Dheere, viro præstantissimo, no-
 bisque cognato obseruandissimo, atque eius collega dignissimo, D.
 Iacobo Pamelio, Bibliothecæ præfecto, commodatè accepimus, li-
 brum præcæteris omnibus eximium. Epanorthotes notat, antiquos
 codices, & Glossam, hinc, *destruit, edificat*, in tertia persona legere, sic
 ut Matthæi x. x. v. i. i. Quare castigatores, Hentrènius & Zegerus, *Matth. 27.*
 rectè hinc, personam tertiam prætulerunt: rectèque *edificat τὸν re-edifi- 6.40.*
 cat præposuerunt. Quin & Matthæi 27, personam tertiam, *destruit,*
re-edificat, præferre rectè potuissent.

C. 15. v. 36. Currens autem vnus*, & implens spongiam aceto, circum- 468.
 ponensque calamo, potum dabat ei*, dicens: Simite: videamus si veniat Elias
 ad deponendum eum.] Hæc lectio, vt nostrorum, ita Græcorum, plero-
 rumque omnium est codicum: ea quæ, ei, qui, acetum Domino offe-
 rebat, attribuit, verba, quæ Matthæus, ijs, qui, acetum Domino offe-
 ferentem, prohibebant, tribuit: cui ex veteribus Scriptoribus, B.
 Augustinus, libri 3. De consensu 17° capite; ex Neoteriis, Diony-
 sius Richelius hunc enarrans locum; ex ijs qui media ætate florue-
 runt, Euthymius Græcus in 27 Matthæi scribens caput, disertè ad-
 stipulantur, ac docent, eum qui acetum Domino offerebat, idem
 cum ijs dixisse qui prohibebat. id quod in hunc sensum accipi possit:
 Cum cæteri dicerent, Cessa, noli ei mortem accelerare, videamus,
 an venturus sit Elias, vt seruet eum; ille responderit, Permittite, ego
 ei mortem accelerabo, & videbimus num Elias liberaturus sit eum.
 quasi dixerit, efficiam ne eum Elias liberet. Benedictus Arias Mon-
 tanus, in huius Euangelij elucidationibus, aliter, & quidem dexte-
 rè, explicat. Porro, D. Iansenio probabile est, locum esse depraua-
 tum. Cum enim Marcus, Dominicæ passionis historiam, eodem de-
 scribat ordine, & eisdem penè verbis, quibus Matthæus: verisimile
 putat, etiam hoc loco, à Marco, sicut Matthæus habet, scriptum *Matth. 27.*
ὁ δὲ ἵ λοιπὸν ἔλεγον ἄφες, Cæteri verò dicebant: Sine; Cumque fortè deef- 49.
 sent verba illa *ὁ δὲ ἵ λοιπὸν, Cæteri verò,* à scriptore mutata esse, *ἔλεγον* in
λέγον, dicebant in *dicens*, & *ἄφες* in *ἀφστε* Sine in Sinite. Huic coniecturæ
 suffragantur, duo quidem Parisiensium exemplaria Græca, 2um &
 4um, qualitercunque, nam, numero singulari, *ἄφες* legunt; Similiter,
 vetustum Latinū manuscriptum, quod ex S. Iacobi Leodiensi Abba-

468.
 * ex eis o.
 * dicens da-
 bat ei o.
 * eis o.
 * bibere o.
 Matth. 27.
 f. 49.

Aa tia acce-

tia accepimus, & textus V. Bedæ commentarijs adiunctus, nam eundem ad modum habent, *Sine*; Textus verò Syriacus, quàm maximè: ita enim scribit, & in Cæsareo, & in Regio codice: quod est, & dicebant: *Sinite*. Quod verò *Sinite* habent, nihil obstat: sic enim legit etiam in Matthæo. Latinum Trilinguis Collegij exemplar, hoc scribit modo, *potum dabat ei bibere d. Sinite videamus.* id quod, legi possit, *dixerunt*, aut *dicebant*, aut similem ad modum: verùm, 34. versu superiori, & alibi, ita scribit *dicens*.

469. C. 15. v. 47. *Maria autem Magdalene & Maria Ioseph adspiciebant vbi poneretur.* Alphæi & Mariæ Cleophæ filius, Iacobi minoris frater, qui in Latinis exemplaribus *Ioseph* dicitur, in Græcis *ιωσήs Ioses* appellatur, in Syris similiter non hoc solum loco, verùm etiam alijs omnibus, quibus eius est mentio, Matthæi 13. v. 55. Matthæi 27. v. 56. Marci 6. v. 3. Marci 15. v. 40. Eodem modo nuncupatur à Patribus, Epiphanio hæresin 78 refellente, Hieronymo aduersus Heluidium agente, Theophylacto atq. Euthymio Evangelia enarrantibus. Hoc autem de Hieronymo notandum est, quòd nomen istud, *Ioses, Iosetis*, inflectat: atque ita verba Marci legat: *Maria autem Magdalene, & Maria Iacobi & Iosetis, viderunt vbi poneretur.* Quomodo, Marci 6, Græcos quosdam codices, *ιωσήs* legere, quidam testatur. In alijs, quotquot nos vidimus, est *ιωσήs*, quemadmodum & Matthæi 27, ac Marci 15. Matthæi verò decimotertio, vbi nominandi casu nomen refertur, est *ιωσήs*. Vnde inflecti hoc nomen videtur *ιωσήs, ιωσή, vt, δπισ, δση*: quo modo & Theophylactus Græcus author vitur. Porro, codex Græcus Bibliothecæ Vaticanæ, capite Matthæi 13°, *ιωσήφ Ioseph* legit; similiter Græca Aldi editio, Græcaque Colinæi, capite Matthæi 27°. Origenes etiam, Matthæi caput 13. edisserens, *Ioseph* legit; Certius verò 27. caput enarrans, vltimo in Matthæum tractatu, vbi ait: Erat autem inter præcipuas, & Maria Iacobi & Ioseph mater; aut, sicut Marcus dicit, Iacobi minoris & Ioseph mater, secundum nomen Patriarchæ Iacob supplantatoris fratris sui, & Ioseph super quem natum genitrix dicit: Adijciat mihi Dominus filium alterum.

Mar. 15. d. 40.
Gen. 30. d. 24.

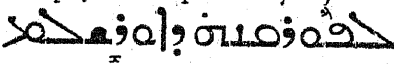
NOTATIONES IN
EVANGELIVM SECVN-
DVM LVCAM.

470.
benedicao
crediderit o
in te Pl. m.
Pl. m.
illi Lob.

C. I. v. 45. *Et beata que credidit, quoniam perficientur ea que dicta sunt ei à Domino.* Hæc quinque codicum Parisiensium est lectio, Const.

Const. Di. o. Ge. o. T. Mog.; decem nostrorum, Lob. So. al. au. Q. Pl. ang. A. m. G. Quent. Reg.; veterum Zegeri, & antiquorum Epanorthotæ. Altera est lectio vulgarior, *Et beata que credidisti, quoniam perficientur ea que dicta sunt tibi à Domino*; quæ est in libris nostris 28, nominatim, Leod. O. L. Colo. Nuren. In aliquot item superiorum manuscriptorum, hæc lectio ex illa facta est. Illi Syra consonant, & Alberti magni commentarij; huic Ambrosij commentarijs interiectus textus. Græca, si legas *αυτη*, huic; si *αυτη*, illi consentiunt *η μακαρια η πιστευουσα, επιστα τελειωσι τοις λελαλημενοις αυτη παρα κυρις*. vtrumque enim legendi modum Complutensis admittit editio, quæ spiritus non notat. Cæterum, nec observatur hæc differentia, in sacris præsertim litteris, ita vt & *αυτη*, quomodo in alijs Græcis libris legitur, pro *αυτη* siue *εαυτη* possit accipi: quare omnino ad vtramque lectionem ambigua sunt Græca. Priorem, Hentenius castigator in textum recepit; eandem Epanorthotes probat. in Antiphona verò, inquit, dicitur in persona secunda *credidisti*. Antiphona autem huiusmodi in Breuiario nostro Romano, est ad *Benedictus* in festo S. Mariæ ad Niues, & ad *Magnificat*, Dominica 3ª Adventus. Porro, in Responsorio 2° 2ⁱ nocturni in Natiuitate Domini, tertia legitur persona, vt prior lectio habet.

in te o.
o.
Brug. &

C. 2. v. 38. *Et loquebatur de illo omnibus, qui expectabant redemptionem Israël.* Hæc Latinorum codicum vulgaris est lectio: cui Græcum Vaticanæ Bibliothecæ exemplar adstipulatur: habet enim *λυτωσησιν τῆς Ἰσραήλ* redemptionem Israël: acceditque quartum Parisiensium apographum, quod *εν τῶ Ἰσραήλ in Israël* scribit. Porro, antiqui Epanorthotæ codices, *Ierusalem* habent, non *Israel*: *Omnibus qui expectabant redemptionem Ierusalem*: quibus consonant, antiqui Parisiensium, Di. o. l. Ge. o. l. V. & antiqui nostri, Brug. Lob. Leod. So. al. L, A, G, R, ac decem Hentenij exemplaria, cum Moguntina Typographorum prima editione, & posterioribus quibusdam. His, Latini enarratores, Beda, Carenis, Albertus, Gorran, Richelius, volunt; etiam Lyrani commentarijs, quæ à M. N. Hunnæo manuscripta habemus, adscriptus textus. his, & Græci plerique libri, ac Syriaca Evangelia, suffragantur: sed, Græci quidem libri, consentientibus Græcorum, Theophylacti atque Euthymij textibus, *εν ἱερουσαλημ, in Ierusalem*, legunt; Syriaci verò redemptionem ipsius Ierusalem. Quare, si hos sequaris, *Ierusalem* Latinis à præcedenti nomine regitur, *redemptionem Ierusalem*; si illos, genitiuus est quietis: omnibus qui erant Ierosolymæ expectantes proximam Christi redemptionem.

471.
redemtionem o.

Reperitur hæc eadem lectio, apud Irenæum libri 3. cap. 11. & Augustinum libri De consensu secundi capite 5: quamquam apud Augustinum diuersitas sit lectionis. Facilius porro crediderim, cum de redemptione Israel passim in scripturis legatur, ex *Ierusalem*, factum *Israel*, quam è conuerso, ex *Israel*, *Ierusalem*; maximè cum hoc obscurius sit. Minimè verò persuaderi possum, à B. Luca vtrumque scriptum fuisse, sic, *redemptionem Israel in Ierusalem*; id quod Nicolaus Zegerus suspicatur; tametsi, vnum ex manuscriptis nostris, *redemptionem Israel, Ierusalem* legat. ex infimis id est, nec vllius insignis codicis aut tractatoris autoritate fulcitur.

472.

C. 4. v. 5. Illum tentationum Christi à diabolo ordinem, quo prima narratur ea quæ in deserto, secunda quæ in monte, tertia quæ in templi summitate accidit, quem in Luca nostrorum Bibliorum habet textus; habent in Luca similiter, Græci omnes, Syrici, Latini-que libri, quos videre potuimus, suffragantibus, Origene Homilia 29, 30, & 31. in Lucam, Augustino decimosexto capite secundi De consensu, Beda, Theophylacto, Enthymio, & posterioribus Latinis enarratoribus. Cæterum, testatur quidam; quod Iansenius refert; antiquos quosdam codices, habere in Luca, ordinem eundem quem Matthæus habet, secundam quæ in templi summitate, tertiam quæ in monte: quem sanè & B. Ambrosius, Lucam explanans, tum in textu, tum in commentariis, seruat. Tria, inquit, præcipuè docemus tela diaboli (&c.) gulæ vnum, aliud iactantiæ, ambitionis tertium. ac, prima, gulæ tentatione, exposita, ait: Sequitur iactantiæ telum, quo procliuè delinquitur, quia dum homines gloriam virtutis suæ iactare desiderant, de loco meritorum suorum & statione decidunt. *Et duxit illum*, inquit, *in Ierusalem, &c.* Tertio demùm de ambitionis telo latè differit: *Et duxit illum diabolus iterum in montem altissimum, &c.* & in fine: Cæterum, habet, quod ad mysticum ordinem spectat, cernis vetusti erroris vincula suis resoluta vestigiis, vt primo gulæ, secundò facilitatis, tertio ambitionis laqueus solueretur, &c. Quare, ordinis mutationem quæ in Euangelio Lucæ reperitur, ex scriptoris vitio accidisse, videri fortasse possit, qui verborum falsus similitudine, tertiam tentationem secundæ præmiserit (incipit enim vtraque ad eundem modum, *Et duxit illum*; Græcè quoque, *ἔξ ἀναρχῶν ἄρχων*, simile est huic *ἔξ ἡραρῶ ἄρχων*) ac postea errore deprehenso, tertiæ secundam subiecerit, cum etiam plerique codices Græci, Theophylacto, atque apertissimè Enthymio, ad stipulantibus, in ea quæ secundo loco ponitur, addant *ὅτι πρὸς με σατανᾶ*, *Vade post me Satana*. Non est enim verosimile, B. Lucam, aliam subiecturum fuisse Satanae tentationem,

nem, postquam narraffet, eum à Domino repulsum. Hoc est enim *vade post me Satana*, vt exponit Euthymius, E conspectu meo te aufer; desine me tentare. Verumenimverò, pars ista, nec in Latinis libris habetur; nec in Syricis additur; nec in Græcis quibusdā nominatim, Vaticani & Parisiensium, secundo, septimo atque octauo, inuenitur; nec denique, ab Origene, Ambrosio, Beda, posterioribusque Latinis, legitur. Probabile est, quod sentiunt quidam, huc, ex Matthæo, à Græculis fuisse adscriptam; de cuius lectione, illic, in Matthæo, tractauimus.

cap. 4. vers. 10.

C. 10. v. 1. *Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta duos. & v. 17. Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudio.* De discipulorum istorum numero, non nihil est controuersia. Plerique enim omnes Græcorum codicum, *ἑβδομήκοντα* septuaginta fuisse scribunt. hi Syriaco textui conformes sunt. Volunt etiam eis Authores Græci, Euthymius, & Theophylactus, in hunc scribentès locum; Præterea; Eusebius Cæsariensis, libri primi ecclesiasticæ historiæ cap. 14, vbi & Clementem, ex libro dispositionum 'quarto', citat, qui, vnum ex septuaginta discipulis, Cepham fuisse dicat, cui in faciem Paulus restitit; Adhæc, B. Irenæus, cap. 13 libri 3° contra hæreses. Inter Latinos quoque patres, B. Damasus epistola 4^a, quæ est de Chorepiscopis, & S. Ambrosius Lucam enarrans, mentionem discipulorum non nisi septuaginta faciunt. Et Damasus quidem, etiam decimum-tertium Concilij Neocæsariensis canonem profert, in quo septuaginta dumtaxat nominantur: Ambrosius verò, sermone De quadagesima, qui est numero 24, septuaginta discipulos, quos, secundo ab Apostolis gradu, propter salutem hominum, à Domino directos, Lucas Euangelista testatur; septuaginta palmis comparat, quæ in Elim iuxta duodecim fontium aquas, creuerant; vt est Exodi 15. v. 27. quibus, eos, & superiores, Euthymius ac Theophylactus, comparant. Illis, & à D. Hieronymo comparantur, epistola ad Fabiolam, quæ est de 42 mansionibus Israelitarum; de sexta namque mansione agens: iuxta has aquas, inquit, 70 creuerunt palmæ; quos & ipsos secundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangelista testante, duodecim fuisse Apostolos, & septuaginta discipulos minoris gradus. Porro, Latini Euangeliorum codices, discipulos istos, numero septuaginta duos fuisse, constantissimè tradunt: quamquam in vno scripto, quod Atrebatensis Collegij est, priori loco *septuaginta viros*, posteriori *septuaginta viui*, nos inuenerimus. id quod admiratione dignum est. Hi, libris quibusdam Græcis consunt. Notatum namque inuenimus in D. Werneri exemplari, Bibliothecæ Vatica-

473.

Al. quinto Gal. 2. c. 11.

nae Græcum apographum, priori huius capituli loco ἐξ ἑβδομήκοντα δύο *septuaginta duos* legere. Annotarunt & Parisienses, priori quidem loco, etiam *septuaginta duo* scribi (ἑξήκοντα ἢ ἐξ ἑβδομήκοντα δύο) verum sine vilius citatione exemplaris; posteriori vero, β, secundum Græcorum codicum, illum nimirum ex Italia transmissum, ἐξ ἑβδομήκοντα δύο *septuaginta duo* habere. Insuper consentiunt Latini libri, ut posteriores Latini Enarratores præteream, Bedæ, quodque amplius est, Augustino, libri secundi quæstionum Evangelicarum cap. 14. (Sicut, ait, viginti quatuor horis totus orbis peragitur atque lustratur; ita, mysterium illustrandi orbis, per euangelium Trinitatis, in 72. discipulos intimatur: vigintiquatuor enim, ter, in septuaginta duobus ponimus) aliisque in locis, atque inter scriptores Græcos, Epiphano, sub finem tomii primi libri primi aduersus hæreses, ubi, ait, ἀπέστειλε ἢ ἢ ἑλλοις ἐξ ἑβδομήκοντα δύο κηρύττειν. Emanauit vero & alios septuaginta duos ad prædicandum &c. ac tertio postea ἐξ ἑβδομήκοντα δύο *septuagintaduos* vocat. Anacletus etiam, antiquitate, pontificatu, & martyrio celeberrimus, epistola 3^a, quæ est de Patriarchis, primatibus, & reliquis Episcopis, dicit, ad Apostolorum adiumentum, electos à Domino discipulos septuaginta duos, quorum Presbyteri locum tenent.

474.

C. II. V. 3. Hanc Dominicæ orationis partem *fiat voluntas tua sicut in celo & in terra*, in Euangelio D. Lucæ, ut in D. Matthæi, legunt, quinque nostra manuscripta *: quibus tria Hentenij exemplaria consonant. Quartum, quod Parisiense est, Moguntinum, quemadmodum & Coloniese ac Nurenburgense, quæ proximè sunt illud annis secuta, & posteriora quædam, id duntaxat in Lucæ habent *fiat voluntas tua*. Totum ut priora illa octo exemplaria, habent, Græci libri plerique omnes, & Syrii; insuper & Græci tractatores, Euthymius & Theophylactus. Porro, plerique Latini codices manuscripti, & quidem spectatissimi quique, magna quoque impressorum pars, pericopen illam, apud B. Lucam, omnino non agnoscunt: quibus, suffragatur Græcum Vaticanæ Bibliothecæ antigraphum, diserte quoque adstipulantur Latini enarratores, Beda, Carenensis, Thomas, Bonaventura, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius; præterea, B. Augustinus Enchiridij 116. capite, ubi ait: Euangelista verò Lucas, in oratione Dominica, petitiones, non septem, sed quinque complexus est. Nec ab isto vti que discrepauit: sed, quomodo ista septem sint intelligenda, ipsa sua breuitate commonuit. Nomen quippe Dei sanctificatur in spiritu: Dei autem regnum in carnis resurrectione venturum est. Ostendens ergo Lucas, tertiam petitionem, duarum superiorum esse quodammodo repetitionem, magis eam prætermittendo

* Q. A. B. G. Pl. par. Pl. long.

Brug. Lob. Leod. So. al. au. O. E. L. Pl. m. H. &c.

mittendo fecit intelligi. Hactenus Augustinus. Verisimile fit igitur quod existimant quidam, partem hanc *fiat voluntas tua sicut in celo & in terra*, huc, ex Matthæo, quod desiderari videretur, ut integra esset Dominica oratio, fuisse transcriptam; aut, ut scribarum occurrit memoriæ, quod orando haud prætermittere fuerant soliti, adscripseram. Idem iudicium de his partibus esse videtur, *Noster qui es in calis; & Sed libera nos à malo*: quæ, in Latinis libris quibusdam, & plerisque omnibus Græcis, similiter adduntur.

C. II. V. II. Nostri codices legunt: *Quis autem ex vobis, "patrem" petit panem? nunquid lapidem dabit illi?* Græci verò paulò aliter, *τίνα δὲ ἂ πατέρα ἔμεν ἢ πᾶντες, εὐτίσται ὁ υἱὸς ἀνθρώπου; μὴ καὶ τὰ ἐξ ἡμῶν. Quem autem ex vobis patrem, petet filius panem? nunquid &c.* Similiter Syrii: *Quis autem ex vobis pater, quem petet cum filius eius panem? nunquid &c.* quibus accedit B. Augustini lectio, sermone De verbis Domini 29: *Quis est vestrum, à quo petit filius suus panem? nunquid &c.*

C. 12. V. 8. *Omnis quicumque confessus fuerit me coram hominibus; & filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei.* Ita ferè Latini codices scribunt, Latinis expositoribus concinentibus. Græci codices atque expositores, & Syrii, legunt: *Omnis quicumque confessus fuerit in me coram hominibus; & filius hominis confitebitur in illo coram Angelis Dei.* His conformiter, duo Latina manuscripta, Q, correctissimum sanè exemplar, & A, ex instructissima eximij M. N. Augustini Hunnæi Bibliotheca cum multis alijs, desumpta, habent, hoc *in me*; illud *in illo*. Testatur & quidam, quosdam Latinos codices ita habere: Zegerus quoque, in noui Testamenti à se castigati margine, aliàs *in me* & *in illo* notauit. Bedæ commentarijs additus textus, *in me* scribit. Similis est Scripturæ locus, Matthæi 10. ver. 32, quem, D. Cyprianus, epistola 6^a libri 3ⁱⁱ, adferens, eodem planè legit modo, quo, & hic, & ibi, cum Græcis, Syrii; *in me*; *in illo*. Porro, in Latinis Euangeliorum libris, sine varietate apud Matthæum scriptum reperimus, *Confitebitur me*, *Confitebor & ego eum*: qui sensus est alterius lectionis. quare & haud pauci nostræ ætatis interpretum, ita utroque loco vertunt. Chrysostomus, &, qui eum sequitur, Theophylactus, aliud significati existimant; *in me*, à me adiutus; *in eo*, gratitudine ipsius motus; quod, non sic de negante dictum sit * *Qui negauerit in me*, sed, *Qui negauerit me*, id quod vrget & Heracleon Valentinianus, quem citat Clemens Alexandrinus, quarto Stromatum libro. Atqui, Syrii, & de negante sic loquuntur, *in me*, *in eo*, perinde ac de confitente, tum in Matthæo, tum in Luca. Quare ea Hebraica phrafsis

ὁ υἱὸς
ἔμεν
ἢ πᾶντες
εὐτίσται

Euthymius
utrumq. ad-
fert exponens
modum.

* versus præ-
cise.

Psal. 43. 69.

Phrasis agnoscenda videtur, quales ista Psalmo 43. אלהים הללנו כל יום ויום ושמך לעולם נורה In Deo laudamus omni die, & in nomine tuo in seculum confitebimur. Nam, praepositionem repetendam, 70. intellexerunt.

477.

* 1 MS.

C. 12. v. 35. *Sint lumbi vestri praecincti, & lucerna ardentis in manibus vestris.*] *ד* In manibus vestris, quod multi Latini codices legunt, multi, & quidem antiquissimi atque optimi quique, tollunt; nostri, Brug. Lob. Leod. So. al. au. O. E. Q. Pl. m. A. I.; Parisiense, Di. o. l. Ge. o. l. Mog.; Hentenij nouem, Iansenij alter, vetustissimi codices, etiam Missales, Zegeri. Graeci libri constanter reiiciunt: Syrorum exemplaria non legunt: Patrum vetustissimi non agnoscunt; Tertullianus, libro quarto aduersus Marcionem; Cyprianus, libri secundi aduersus Iudaeos capite 18, & sub finem libri De simplicitate Praelatorum; Hilarius, enarrans illud Psalms 118. Lucerna pedibus meis verbum tuum; Ambrosius, id ipsum enarrans, rursusque, Euangelium Lucae exponens; Augustinus, libri 2. Quaestionum Euangelicarum capite 23, libri De continentia capite 7, & sermone De verbis Domini 23; Author operis imperfecti in Marthaeum, in fine Homiliae 15; Euthymius in hunc scribens locum. Theophylacti, Latina quidem exemplaria, in commentarijs etiam repetunt, quod in textu non legunt: Exemplar autem Graecum, Romae excusum, sicut in textu non habet, ita neque in commentarijs. Richelius denique, ex recentioribus, praetermittit; dumtaxat, vt superiores, *Sint lumbi vestri praecincti, & lucerna ardentis* legit. Zegerus itaque Castigator, e textu illud iustulit. Caeterum, D. Gregorius, Homilia 13. in Euangelia, & legit & exponit; similiter, Gregorio antiquior, Petrus Chrysologus, sermone 22; denique, Gregorio & Chrysologo antiquior, B. Hieronymus, 16^m Ezechielis caput edisserens, cuius verba sunt: Et Dominus ad Apostolos loquitur: Sint lumbi vestri praecincti, & lucerna ardentis in manibus vestris. Nisi enim adstrinxerimus fluentia lumborum reumata, lucernas in manibus habere non possumus. libri etiam 28 moralium capite 7, non obscure Gregorius explicat, tametsi non addatur. Carensis, Bonauentura, Albertus, Lyranus, Gorranus, interpretantur.

* vestrae Sy 74, Hilarius.

478.

* & o.

C. 15. v. 4. *Quis ex vobis homo qui habet centum oves? & si perdidit vnam ex illis, nonne dimittit nonaginta nouem in deserto &c. & v. 8. Aut qua mulier habens drachmas decem? si perdidit drachmam vnam, nonne accendit lucernam &c.]* Si, pro nonne, legeretur non, vnica interrogatio, id quod tam Graeca quam Syra permittunt, clarior commodiorque

diorque esset nostrae versionis textus; maximè, posteriori loco, quo non praemittitur & coniunctio, quamquam Graecis ea priori loco nihil obsit. Porro, inuenimus nunc, non priori loco, in textu Iohannis Gagnæi scholijs * adiuncto; posteriori, in manuscripto exemplari M. N. Hunnæi, A notato. Caeterum, agnosci hinc potest, Hebraeorum loquendi modus, concisus, natiuus, incomtusque; qualis ille de quo superius: *Quis ex vobis patrem petit panem? nunquid lapidem dabit illi?*

* An. 1551.

C. 11. v. 11.

C. 21. v. 38. *Et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.]* *Manicabat*, ficta vox esse videtur, ad imitationem Graecae ἀπδεύε: quamquam ita, potius *manizabat* esset. Quidam, pro *manicabat*, legendum esse coniiciunt, *manè ibat*; Zegerus, quod & castigando secutus est, *manitabat*. Parisienses, in vno manuscripto Ge. l., nos in duobus Pl. m. Tril., & quibusdam recens impressis, *manè ibat* inuenimus: *manitabat*, in vno scripto, Q signato, aperte vidimus. Atrabatenfis Collegij sericatum exemplar, *manè accelerabat* * habet. Vetus vnus codicum cuiusdam, diluculo veniebat legit: Id quod & Richelius exponit, & Quenteliana Biblia sequuntur. Porro, *manicabat*, vt in plerisque est libris, ita in antiquissimis, tum nostris, tum Epanorthotæ; nostris, So. al. au. Brug. Lob. Leod. O. E. & alijs; legiturque & explicatur apud enarratores, Lyranum, Bonauenturam, Thomam, Albertum, Carensen, Authorem Glossæ, Bedam. Quia verò obscura ea Latinisque auribus inaudita est vox (id quod & B. Augustinus annotauit *, qui olim illam legit, quibusdam in libris *, Iudicum 9. capite, pro eadem Graeca dictione ἀπδεύε) hinc illæ ortæ videntur lectionis varietates, quibusdam explicare, quibusdam emendare conantibus: quamquam, si dubium esse debeat, an *manicabat* Interpres dixerit, *manitabat* proximum esse existimarim.

479.

* venite o.

* manebat 1. mali. * magnificabat 2 MS. male. * veniebat 1 MS. male. * Hec serè enarratorum est expositio.

* Quaestione 46. in librum Iudicum. * In quibusdam libris, Augustinus legeris maturabis. Iud. 9. c. 33.

C. 22. v. 43. & 44. *Apparuit autem illi Angelus de celo, confortans eum: Et factus in agonia, prolixius orabat: & factus est sudor eius, sicut gutta sanguinis decurrentis in terram.]* D. Hilarius libro decimo de Trinitate: Nec sanè, ait, ignorandum à nobis est, & in Graecis, & in Latinis codicibus, complurimis, vel de adueniente Angelo, vel de sudore sanguinis, nil scriptum reperiri. Ambigentibus igitur, vtrum, hoc, in libris varijs, aut desit, aut superfluum sit (incertum enim hoc nobis relinquitur de diuersitate librorum) certè, si quid sibi, ex hoc, hæresis blanditur, vt infirmum affermet, cui opus fuerit Angeli confortantis auxilio &c. Hieronymus quoque, circa medium libri secundi contra Pelagianos: In quibusdam, inquit, exemplaribus, tam Graecis, quam Latinis, inuenitur scribente Luca: *Apparuit illi Angelus*

480.

* est o. * & o. * aquam o.

Bb de calo

de celo confortans eum; haud dubium quin Dominum Salvatorem. Et factus in agonia, prolixius orabat: factusque est sudor eius sicut gutta sanguinis decurrentis in terram. Saluator in passione ab Angelo confortatur &c. hodie, nec in Latinis vllis, nec in Græcis, nec in Syriacis libris, deesse hæc comperiuntur: nec mediæ, postremæque ætatis enarratores, cum enarrent vnanimiter, quidquam huiusmodi, de sui temporis codicibus, notant.

NOTATIONES IN

EVANGELIVM SECVN-

DVM IOHANNEM.

481. C. 1. v. 28. Hæc in Bethania facta sunt, trans Iordanem, ubi erat Iohannes baptizans.] Græci plerique libri in vulgus noti, "Βηθανία" Bethabara scribunt. Latini, constanter Bethania habent (neque enim eorum Neotericorum quorundam permutationes, in quorum vnum Iohannes Gagneius meritò inuehitur) quibus, Syriaci consentiunt, &, inter Græca exemplaria, Parisiense anni 1549, Regium ex Complutensi excusum, Vaticanum manuscriptum, & Parisiensium manuscripta omnia littera significata, Nonni Græci carmine scripta paraphrasi adstipulante. Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, Græci tractatores, lectionis vtriusque meminerunt. Bethania legunt: sed illa exemplaria emendatiora putant, in quibus Bethabara scriptum est; quòd, Bethania, non trans Iordanem fuerit, neque in deserto, sed haud procul à Ierosolymis. Bethabara, significat, locum, seu domum, transitus: quo nomine vocatum arbitrantur quidam, locum, quem Iohannes ad baptizandum elegit, quòd esset ibi traiectionis Iordanis, ac propterea, cum frequens esset locus, opportunus Iohanni fuerit. Andreas Masius, tertium Iosue caput edisserens, sic appellatum existimat, quòd illic Israelitæ traiecerint, cum siccato flumine Chananæam ingrederetur. Porro, qui alterum sequuntur legendi modum, Beda, id quod Albertus magnus refert (neque enim hoc, in Bedæ commentarijs quæ nos legimus, habetur) Ordinariæ Glossæ Author, & alij posteriores, duas dicunt Bethanias fuisse, atq. ad distinctionem huius, ab ea quæ Ierosolymis erat vicina, additum fuisse, trans Iordanem. Iosephus, libri Antiquitatum decimiseptimi capite decimo, Bethaniam meminit, quam, cum Gaulonitide, Trachonitide, & Paneade, Herodes Philippo filio suo testamento reliquerit: ea quæ, decimo septimo eiusdem libri capite, Bathanea dicitur. Hanc ultra Iordanem fuisse, dubium esse vix potest: regio autem ea

tem ea fuisse videtur, quæ ab alijs Bathanea seu Bathanea, à veteris testamenti scriptoribus Basan appellatur. Vfitatissimum est Chaldaicis & Syris, & s Hebraicorum nominum, in T mutare. Betharaba (sic enim legendum est, non, vt Iansenius legit, Bethabara) cuius mentio est Iosue 18. inter ciuitates tribus Benjamin, is locus esse non potest, cuius Euangelista meminit: Non enim ultra Iordanem excurrit, Beniamiticæ tribus fors. In Græca noui testamenti Basileensi editione, anni 1563, Βηθαρά legitur: id quod cuiusdam coniecturæ conuenit, qui, fortassè, inquit, hic locus est, de quo habes Iudicum 7: & ibi vocatur Bethbara. quamquam illic, Βηθαρά, pro Βηθαβαρα errore scriptum, verisimile fiat; quòd, ex Parisiensium editione, id exemplar expressum esse, certò obseruasse mihi videar.

C. 4. v. 46. Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.] Hieronymus, in caput Isaia 65, Regulus, inquit, qui Græcè dicitur βασιλεύς, quem nos de aula regia rectius interpretari possumus, paulatim, non حبيب ملكا seruus Regis interpretati solum filij &c. Syri sunt. Interpres noster βασιλεύς fortè legit.

C. 5. v. 2. Est autem Ierosolymis, super probatica, piscina, quæ cognominatur - Hebraicè Bethsaida. Hunc ad modum, super probatica, legunt, quatuor nostrorum manuscriptorum, Brug. Q. Atr. So. ru.; sex Parisiensium, Au. Do. V. P. Ge. o. l. Sed, Do., id est, Donatianicum, idem est, quod Brugesense nostrum; tria Cœnobij Gemblacensis, Zegero teste, & Regia editio. Aliquot recens excusi libri in probatica scribunt. Vtrumque legendi modum permittunt codices Græci, qui, Nonno & Euthymio adstipulantibus, sic habent: "ἐστὶ ἡ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις, ἐπὶ τῆ προβατικῆ, ἡ καλυμένη ἐβραϊστὶ βηθαρά." id quod alij vertunt, ad probaticam, &, super probaticam. Porro, prior legendi modus super probatica, si de vera agitur Interpretis translatione, posteriori meritò est præferendus: reperitur enim in antiquis & fide dignis manuscriptis: posterior verò in probatica, in impressis duntaxat est codicibus (nam ms. in Bibliorum margine, pro libris simpliciter hic positum est, vt quandoque) ijsque, pro arbitrio eorum, qui editionibus præfuerunt, sæpenumero mutatis, cuiusmodi sunt, vt antiquiora nomen, Quenteliana Biblia, anno 1529. excusa, in quibus grassatus fuit Vbbelius quidam Wormarius. Addiderunt verò hoc loco, ex Græcis, non pro super substituerunt (ignorasse enim eos arbitror, Latinis quibusdam codicibus, super legi) in præpositionem: quòd, plerique Latini codices, absque præpositione, probatica piscina, coniunctim legant. Sunt enim nobis manuscripta

exemplaria triginta, impressaque complura, quæ hoc modo habeant: *Est autem Ierosolymis probatica piscina, quæ. &c.* Neque verò, vniuersa hæc vulgaria sunt exemplaria, sed, spectata fidei & antiquitatis non pauca, nominatim, Lob. Leod. So. al. au. O. E. L. Pl. m. &, inter impressa, Mog. Col. Nuren., ex ipsa Typographiæ infantia, edita. Atque his suffragantur, veteres Patres; vt recentiores præteream, Richelium, Lyranum, Górran, Thomam, Albertum, Carensẽm, Rupertum, & alios; inter Latinos, Beda & Hieronymus; inter Græcos, manifestè Theophylactus. Bede Iohannem enarrantis prolixiora sunt verba eaque clarissima. Hieronymi, libro De locis Hebraicis, hæc sunt: Bethesda, piscina in Ierusalem, quæ vocatur *προβατική*, & à nobis interpretari potest pecualis. Theophylacti in Iohannem scribentis, inter alia, ista: *προβατική ἢ ἐλέγχο ἢ κολυμβήθρα, διὰ τὰς ἀποστόλων ἀράματα ἐκεῖ ἀνήγατο, καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν ἐπύοντο ἐκεῖ*, Probatica autem dicebatur piscina, eò quòd oues (quæ Græcè *ἀράματα* dicuntur) ad sacrificium destinatae, illic congregabantur, & intestina earum illic abluiebantur. Neque solùm commentarijs hoc inuit: verùm etiam in textu legit, sed Græci exemplaris, Romæ excussit, quo & Philippus Montanus est vsus, *ἐστὶν ἢ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα*. His Syra accedunt, quorum hæc est translatio: Est autem illic, in Ierusalem, locus quidam ablutionis, qui vocatur Hebraicè Beth-hesda. Est, qui coniunctim legi malit, cum præpositione, *ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα* (quomodo Græca Aldi editio scribit) ita vt sensus sit: Est Ierosolymis, ad probaticam piscinam, domus nimirum, quæ vocatur, Domus benignitatis, seu, misericordiæ. Bethesda enim; quo modo Græci codices legunt; dictum putat, à *בית* Beth, quod domum, & *הסד* Hesda, seu *הסדא* Hesda, Chaldaicè, quod misericordiam significat: eò quòd, domus esset, in qua miseris subueniretur, sicut in prochodochijs solet. Et sanè, Syricum Euan- *ܒܝܬ ܗܝܬ ܗܘܐ* Beth-hesda scribit, ita vt, nec aliunde deriuetur, nec aliud significet. Verùm, ipsum ablutionis locum, sic appellatum dicit, fortè, quòd in eo languentes infirmosque Deus benignè curaret (qua ratione, B. Arias Mótanus, in Nehemia suo, & Andreas Masius in quintum Iosuae caput, piscinam id nominis habuisse intelligunt) vel totum locum, qui lauacrum complectebatur, ita intelligit nuncupatum, in quem, verisimile est, à viris bonis, bona collata fuisse, quibus ali possent pauperes ærumnosi, quos, subiicit Euangelista, magno numero in porticibus iacere solitos, exspectantes salutarem ab Angelo aquæ commotionem. Quidam, *בית צדקה* scribunt, atque à *צדקה*, quod effundere Chaldæis significat, domum effusionis interpretantur. Latini libri,

ausonius.

libri, *Beth-saida* legunt (id quod, Euthymij Interpres, Hentenius, explicat, piscationis domum; quod sit, piscina, sicut, domus seminis, ager) verène, an erroneè, in dubium venio. Familiare fuit, Latinis scribis, cùm occurreret rarum aliquod Hebraicum nomen, alteri celebri frequentique persimile, illud cum hoc mutare. Exempli gratia, secundi Regum sexto capite, pro *Nachon* ignoto nomine; *Nachor* substituere, celebre fratris Abrahæ nomen. Sic, secundo Cantici Cantorum capite, pro *Bether*, *Bethel* scripsere; rursus, 6° & 7° capitibus, *Sunamitis*, pro *Sulamitis*. addant aliqui; similem ad modum, Iohannis primo, *Bethania* pro *Bethabara* scriptum. An igitur & hoc loco, capitibus quinti Euangelij secundum Iohannem, ad eum modum, pro *Bethesda* inaudito aliàs nomine, *Bethsaida* scripserint, ciuitatis nomẽ, BB. Apostolorum, Petri, Andreae, & Philippi, ortu, Christi que miraculis, nobilis, quæ, verisimile fit; quòd multi in ea piscatores habitarent, vt erat mari vicina, mari inquam Tyberiadis, ita vocata est, *Bethsaida*, quasi, piscationis seu piscatorum domus; quidam id existimant, ego dubitari posse arbitror. Excusi quidam libri *Bethesda* legunt, ijdem qui in *probatica* habent: sed nihil illis tribuendum est, quòd ex Græcis sint mutati. Græcum Vaticanæ Bibliothecæ antigraphum, & Græca Theophylacti Romana editio *ἐνδοσιδα* *Bethsaida* scribunt. Ex Hieronymi libro De locis Hebraicis, nihil quidem certi liquet, quædam enim exemplaria *Bethesda*, quædam *Bethsaida* legunt: sed, cùm paulò antè, *Bethsaidam* descripsit Apostolorum patriam, videtur, si piscinam hanc eodem nomine appellasset, vel vtriusque descriptionem coniuncturus fuisse, vel posterius notaturus eodem vtramque nomine appellari.

C. 6. v. 6.

Cant. 2. d. 17.
Cant. 6. d. 12.
7. d. 1.

C. 1. v. 28.

בית צדקה
בית צדקה

C. 5. v. 27. & 28. *Et potestatem dedit ei - & iudicium facere, quia filius hominis est. Nolite mirari hoc, quia veni hora, &c.* Græci Interpretes, ferè locum hunc sic distinguunt, *iudicium facere. Quia filius hominis est, nolite mirari hoc.* His Syriacus *verò*; Quia verò filius est hominis, textus suffragatur, qui addit *ne miremur in hoc.* Alteram distinctionem, Latini Euangeliorum codices, & quibus nos vtimur, Græci, habent: quæ, etsi, à Chrysostomo, eiusque Abbreviatore, tanquam Pauli Samosatensis, reijciatur, tamen, à Latinis Patribus, atque inter Græcos Cyrillo, recipitur, & Catholicè rectèq. exponitur.

484.

Augustini
cum in proprio
commentario,
tum l. 10. De
ciuitate Dei
6. 6.

C. 6. v. 22. *Altera die, turba que stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia &c.* Græci codices plerique omnes interijciunt nonnihil: hoc enim modo habent: *ei μὴ ἐν δεικνῶ εἰς ὁ εὐκλειστῶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι. Nisi vna illa, in quam ascenderant discipuli eius, &*

485.

B b 3 eius, &

eius, & quia. Nostris libris, octauus inter Græcos Parisiensium codices, conformis est: & facile, illud, ex sequentibus potest intelligi. Et quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent. Syri, id legunt, hoc pacto, *Nisi illa quam conscenderant discipuli: sed, quod postremum est versus, Sed soli discipuli eius abiissent*, quia iis quæ præcedunt satis sit significatum, omittunt. Similiter potuerit Interpretes noster, hoc *ἐν τῷ εἶπε ἐπὶ τῆς οἰκίας αὐτῶν*. si quidem legerit, prætermisisse, quia iis quæ sequuntur satis significetur.

• nauiculam

486.
 • Non o.
 • Ileo o.
 • erat o.
 • clarificatus o.

Tract. 32. in Iohannem.

C. 7. v. 39. *'Nondum enim erat spiritus datus quia Iesus nondum fuerat' glorificatus.*] Vnus antiquorum codicum manuscriptorum Cænobij S. Germani, quem Parisienses latum vocarunt, legit: *Nondum enim erat spiritus, quia Iesus &c.* hoc modo, & B. Augustinum legisse, cum hunc ex professo tractauit locum, non potest non ei certum esse, qui, attentè, & cum iudicio, tractatum eius legerit. hoc eodem, vel proximo modo, etiam D. Hieronymum legisse, qui responsionem eius ad nonam Hedibiaz quæstionem euoluerit, vix dubitare poterit. Alia quædam Parisiensium manuscripta legunt: *Nondum enim erat spiritus sanctus, quia Iesus &c.*; Aureum, Constantiense, Paulinum: quamquam multum, de Constantiensi præsertim, ambigam, de quo id solum, is cuius hîc fidem sequutos puto, notat, *datus* recentiore manu superscriptum fuisse in interuallo versuum. His tribus Parisiensium exemplaribus, quartum Hentenius addidit, quod similiter legat: *Nondum enim erat spiritus sanctus*. cui legendi modo, plerique Græcorum codicum & Interpretes Græci, Theophylactus atq. Euthymius, adstipulantur *ἄνω γὰρ ἦν πνεῦμα ἁγίου, ὅτι ὁ ἰησοῦς ἐν ταῖς ἐξῆς*. Chrysostomus quoque, prout ex correctione Ph. Montani Parisiis est editus, suffragatur: qui & Hœmilia secunda in Acta, *Nondum enim, inquit, erat spiritus, qui pòst docuit eos. Sensum autem huius lectionis, exprimit Græcus codex, β, α, Parisiensibus insignitus, qui addit ἐπὶ αὐτοῖς, Nondum enim erat spiritus sanctus super eos.* Pleriq. Latinorum librorum, tam scriptorum, quam excursorum, & quidē nostri omnes, scribunt, vt initio proposuimus: *Nondum enim erat spiritus datus, quia Iesus &c.* His Syra conueniunt

ⲗⲟⲥⲓ ⲁⲛⲟⲩⲁⲓ ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ

Ⲙⲁⲓⲁⲓ ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ
 Non enim adhuc datus fuerat spiritus, quia &c. Consentit Græcum exemplar Vaticanum, quamquam addat etiam, *sanctus* secundæ lectionis, ita enim nobis eius lectio signata est: *ἄνω γὰρ ἦν πνεῦμα ἁγίου δεδομένον, ὅτι* quod est, *nondum enim erat spiritus sanctus datus, quia: hunc legendi modum, Nondum enim erat spiritus datus, quia, aliis in locis secutus S. Augustinus;*

libri

libri 4 De trinitate cap. 20, quæstione 62 inter 83, libri 32 contra Faustum cap. 17. Hoc etiam pacto legunt Leo sermone secundo De Pentecoste, & posteriores Latini enarratores, Carenfis, Albertus, Thomas, Lyranus, Richelius. Denique *datus*, qui non addunt, vel rectè vel apertè subaudiunt.

C. 8. v. 25. *Dicebant ergo ei: Tu quis es? dixit eis Iesus: * Principium qui & loquor vobis.*] Ita legunt Latini libri ferè omnes, *Principium qui & loquor vobis*. vnum manuscriptum cænobij S. Germani, latum, habet: *Principium quod & loquor vobis*. Alterum manuscriptum Dionysij oblongum; quod, vt & illud, à Parisiensibus est adnotatum; atq. ex nostris, Societatis Iesu album, scribunt: *Principium quia & loquor vobis*. Primo legendi modo, adstipulantur posteriores Glossematici, Rupertus, Carenfis, Gorran, Richelius, & alij. Eum ad modum, apud D. Ambrosium legitur, libri De fide tertij capite quarto, & Augustinum, De Genesi ad litteram primi capite quinto, ac De Trinitate quinti cap. 13. Porro, primi Hexaëmeron secundo & quarto capitibus, apud Ambrosium legitur: *Initium quod & loquor vobis*: qui secundus est legendi modus. Tertio disertè suffragatur Augustinus, in proprio loci commentario, his verbis: *Cum videret eos ita dixisse, Tu quis es? ac si dicerent: Quoniam abs te audiuius, nisi crederitis, quia ego sum; quid te esse credimus? Ad hoc respondit, Principium, tanquam diceret, Principium me credite. Et addidit Qui & loquor vobis, id est, quia, humilis propter vos factus, ad ista verba descendit. Nam, si principium, sicuti est, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus: quomodo ei crederent, cum infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo, inquit, credite me esse Principium, quia, vt credatis, non solum sum, sed & loquor vobis. Hactenus B. Augustinus. Syrica versio ad hos tres legendi modos ambigua est:*

ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ id est, Etia, qui, quod, vel quia, cæpi loqui vobiscum. ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ præpositum, & coniunctio esse potest quia, vel Nam, verbo ⲁⲓⲛⲟⲩⲁⲓ quod; & relatiuum tam masculini quam neutri generis. Græca editio, solum primum legendi modum non admittit: *τὸ ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν*. ὅτι enim, si coniunctim scribas, ὅτι, quem ad modum ferè codices habent, coniunctio est, quia vel quod; si diuisim, ἐ, π, relatiuum est quod: qui verò esse non potest. Nonnus, relatiuum quod intellexit: Et Christus respondit: Quod quidem vobis ab initio dixi, habens innumera iudicare & loqui, Chrysostomus, & qui eum sequuntur, Theophylactus atque Euthymius, pro

487.
 • dicit o.
 • ego sum o.
 • quod & loquitur. sic legitur MS. So. rii.
 • vos o.
 • Intelligit An. bres. Christum, principium. sic ut int. a omnium se esse, respondisse.
 • Tract. 33. in Iohannem.

• Quia.

coniun-

coniunctione acceperunt, tamen Theophylacti textus prius scribat δ, π . Similiter videri possit Interpres accepisse, vertisseque quia: quandoquidem, primam lectionem qui, pati non possit $\delta \pi$; 2^{am} quod, non satis bonæ fidei codex exhibeat; tertiam verò, quia, & approbet $\delta \pi$, & venerandæ, tum fidei, tum antiquitatis, exemplaria, seruent. nisi fortè legerit Interpres τὴν ἀρχὴν ὅς ἐκ λαλῶ ὑμῖν, aut, ὁ ἐκ λαλῶν ὑμῖν, ita vt prima lectio, quæ plerorumque omnium est codicum, genuina eius sit versio; Beda, vt in Cathena citatur, Sanè, inquit, in quibusdam exemplaribus inuenitur Qui & loquor vobis: sed congruentius esse probatur, si quia legatur, vt iste sit sensus: Principium me esse credite, quia propter vos ad hæc verba descendi. Porro, τὴν ἀρχὴν, plerique hodie ex Græco translatores, Græcæque periti enarratores, ac veteres, Syricus interpres, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, non pro nomine principium, sed pro aduerbio inprimis, vel omnino, aut à principio, accipiunt: quemadmodum τὸ τέλος, pro postremo, & alia similia aduerbiorum loco Græcè vsurpantur. Itaque, sumta voce principium, quam Interpres reddidit, perinde ac τὴν ἀρχὴν aduerbij vice; quo modo Koningstein alijque ante nos sumpserunt; poterit tertiæ* lectionis, iuxta Chrysostomum eiusque æmulos, hic esse sensus: Inprimis, vel omnino, superfluum est, etiam quòd vobis loquar: sanè, indigni estis, quibus loquar, quique sermones meos audiat. Secundæ, similis esse potest sensus, si quod coniunctio esse intelligatur. Si verò sit neutrum relatiui hunc in modum explicari poterit: Inprimis, vel, omnino, id sum quod & loquor vobis, id sum, quod & verbis dico & operibus ostendo vobis. Prima lectio hac ratione poterit: Inprimis, vel, omnino, is sum qui etiam loquor vobis, nam cætera de me indigni estis qui audiat.

Commentarius huius loci, quæ Zegerus citat, non Cyrillius, sed à Iudoco Clichtoueo Cyrillo additus. * Possit hic legendi modus, eodemque modo sequuntur vngi.

488. C. 8. v. 27. Et non cognouerunt quia patrem eis dicebat Deum.] Multi codices, pro eis, eius habent: verum id Hentenius textu expulit, haud dubiè, quòd in vetustioribus libris eis repererit. sic enim nos inuenimus, * sicque ante nos Epanorrhotes inuenit. Carensis & Albertus legunt eius; porro, D. Augustinus eis: Cùm autem, inquit, dixisset Dominus Iesus, verax est qui me misit: non intellexerunt Iudæi, quòd de patre illis diceret. Vnum Græcum Parisiense exemplar, & signatum, scribit αὐτῷ eius, quomodo & apud Vallam lego: pleraque verò omnia exemplaria Græca αὐτοῖς; eis habent: ἐν ἔγνωσαν * $\delta \pi$ * πατέρα αὐτοῖς ἔλεγε, quibus Syra adstipulantur. Græci Theophylacti Romæ excusi textus αὐτῷ, quod est, eius, vel potius suum, habet, estque ambiguus commentarius, qui, $\delta \pi$ ἢ πατέρα αὐτῷ αὐτοῖς λέγει, habet. At Euthymius αὐτοῖς eis sicut ipsis manifestè legit, cui vult hæc Chryso-

* Brug. Lob. So. al. au. E. Q. Pl. m. H. Mo. gunt. cum alijs quinq. legunt eis, quibus accedunt Parisiense exemplaria Ge. l. Di. o. Omis. Compl. * $\delta \pi$ 1 MS.

Chrysostomi explicatio: Illi autem de patre sermonem haberi non intellexerunt; atque hæc Nonni: At verò populi non intellexerunt, quòd de patre eis dixerat. Rectè itaque castigatores, Zegerus, Hentenius, & Epanorthotes, eis, pro eius, scribendum esse censuerunt.

Est altera hoc loco varietas. Quidam Latini codices omittunt Deum, nostri duo H. & So. ru.: quibus, Græca exemplaria pleraque omnia, Græcique interpretes, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, quin etiam Augustinus, & Syrica editio, concorditer suffragantur. Cæterum, in paucioribus nostræ editionis anti-graphis, ijque minus excellentibus, omissum illud comperio, ita vt superfluum esse, pronuntiare minimè ausim. Ait Iansenius, in antiquis exemplaribus Latinis, non addi Deum: verum ego id deprehendere nequeo, nec Epanorthotes id notat. In antiquissimo præstantissimoque Societatis Iesu albo codice, inuenio, Quia de patrem eis dicebant: cui, an de, pro Deum scriptum sit, vt; id quod signatur; dicebant pro dicebat; an de patrem pro de patre, quæ expositio sit vulgatæ lectionis, incertum relinquitur: quare, nihil hoc loco eo niti possum. Quidam notat, in Cōstantiensi scripto, recenti manu additum fuisse Deum, cùm tamen locus non esset. Atqui, aureum Brugense manuscriptum D. Donatiani, Leod., Lob., So. au., E. O. Q. L. Plm., spectatissima exemplaria, cum mediocribus ac vulgaribus, quæ habemus, omniibus, præter duo illa superius nominata, H. & So. ru., Deum vnanimiter veraciterque suo loco legendum præbent: quibus concinunt expositores, Richelius & Albertus, ac Græcum illud exemplar numero 6 significatum, cuius lectio est; $\delta \pi$ τὸν πατέρα αὐτοῖς λέγει τὸν θεόν. Quia patrem eius dicit Deum. Nolim verò ego adferre uerare prætermittendum nequaquam esse: Zegerus corrector textu eiecit. Si autem addendum sit, hoc videtur ordine intelligendum: Et non intellexerunt, quòd de Deo patre ipsis loqueretur.

* eum Paris. editio anni 1573.

* suum

C. 12. v. 3. Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi.] Quæ de voce pistici, deque eius simul hoc loco lectione, circa tertium versum capituli 14ⁱ Euangelij secundum Marcum annotata sunt, quare.

489.

C. 12. v. 7. Nonnulli librorum typis excusorum legunt: Sine illam, in diem sepulture mee seruauit illud; vt ea Biblia quæ anno 1529. in ædibus Quentelianis Colonie sunt edita, & Iohannis Arborei commentarijs iunctus textus. Consonat hæc lectio codicibus Syricis & Græcis plerisque ἀφες αὐτὴν* εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό. Consonat & Græcorum enarratorum, Chrysostomi, Theophylacti, atque Euthymij, textibus; tamen Chrysostomi, quæm & Catenis

490.

citat, habeat: Dimitte eam in diem sepulturæ meæ hoc fecit. Verùm, in scriptis Latinis libris, ipsique quos Typographi priores dederunt, non inuenitur: eorum enim ea est lectio, quæ & textus nostrorum Bibliorum: *Sine illam, vt in diem sepultura mea seruet illud.* quam, die quidam habeant, quidam finite perperam scribant. Isti lectioni Latini glossematici adstipulantur, Richelius, Thomas, Lyranus, Albertus, Carensis, Rupertus: planeque respondent, nostra ad Vaticana castigatio, & eorum Græcorum codicum vnus, qui ex Regis Francorum Bibliotheca correctoribus Parisiensibus communicati fuere, H signatus. ita enim habent: *ἀφες αὐτήν, ἵνα εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιταφιασμοῦ μὴ τηρήσῃ αὐτὴ.* cui legendi modo vult Græci Nonni paraphrasis, quam habemus hunc ad modum versam: Missum fac donum feminæ, ab onani reprehensione alienæ, vt thesaurum corporis nostri seruet, donec occisionis, & sepulchralis hora nostræ parentationis veniat.

491. C. 18. v. 13. *Et adduxerunt illum ad Annam primam: erat enim socer Caipha, qui erat Pontifex anni illius. Erat autem Caiphas, qui consilium dederat &c.*] D. Cyrillus, nonnihil interijciens, hoc legit modo: *qui erat Pontifex anni illius. Miserunt autem eum ligatū ad Caipham Pontificem. Erat autem Caiphas &c.* Quod verò postea versu 24. dicitur, *Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem,* dictum ab Euangelista putat repetendo, & ad priora orationem reducendo, vt eam, quæ tertio facta est, Petrinegationem, commodè recenseret. quamobrem non legit: *Et misit eum Annas;* sed *misit igitur eum Annas,* vel *miserat igitur eum Annas.* vtroque enim modo aoristus ἀπέστειλε verti potest. Hæc Cyrilli lectio, quæstionis difficultatem soluit maximam, quæ ex nostra oritur lectione. Verùm, si Cyrillo similiter nō legamus (neque enim alibi hæc eius lectio reperitur) nil vetat, cur non similiter intelligamus. Episcopi Ianfenij in Euangelicam concordiam commentaria legantur. Versu 24. coniunctionem quam omittunt libri Græci, omissam comperimus, & in Latino exemplari Societatis Iesu albo, antiquissimo illo: habet enim, pro *Et misit,* *emisit* (cui alterum F. notatum adstipulari videtur.) *Emisit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.* id quod: parenthesis notis includunt quidam.

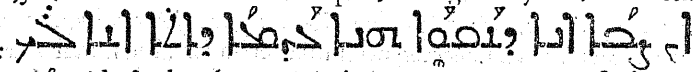
492. C. 19. v. 27. *Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.*] Complures libri *in suam* legunt: quibus, Richelius, Gorran, Lyranus, & Glossa interlinearis, adstipulantur. Porro, decem nostri codices (Brug. So. al. au. l. V. Pl. la. Pl. lon. Nuren. Col. Reg.) sex Parisiense (Ge. o. l. Di. o. l. P. Mog.) quidam Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ,

thotæ, *in sua* habent: quibus, Ambrosius in exhortatione ad virginem, Augustinus, Beda, qui Aug' verbis vritur, Rupertus, & Albertus, in proprijs commentarijs, clarissimè suffragantur. Pro eisdem facit, quod Græci codices, Interpretibus Græcis consentientibus, constanter legant *εἰς τὰ ἴδια*, hoc est, in propria, seu, in sua. *In sua* autem, intelligit Augustinus, officia, seu obsequia. Suscepit, inquit, eam in sua, non prædia, quæ nulla propria possidebat, sed officia, quæ propria dispensatione exequenda curabat. Simili sensu, vt posterior habet lectio, *in suam* dicas, nimirum curam (de quo Beda in Cathena citatus: Alia littera habet: *Accepit eam discipulus in suam* matrem: sed congruentius subauditur *in suam* curam) verùm id eam non habet, siue congruitatem, siue auctoritatem. quare, prius illud *in sua*, Hentenius Castigator amplexus est: id quod & Bessarion Cardinalis, libello in illud Euangelij secundum Iohannem *Si eum volo manere* edito, approbavit. Videtur *in suam* ex eo ortum habuisse, quod præcedat, *Ecce mater tua*: hinc enim existimatum est, *in suam* scribendum esse, subaudito *ματρί* quod est, ad, siue, apud se, sensum, trem. Syri scribunt *ܣܘܠܘܢ* quod arbitror, huius, *εἰς τὰ ἴδια*, dantes: quomodo, & Epiphanius profert, hæresi 78. λέγει ὁ, inquit, τὸ θαγγέλιον, ὅτι ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἔλαβεν αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν· εἴ ἢ εἴχεν ἀνδρα, εἴ εἴχεν οἶκον, εἴ εἴχε τεύχεα, εἰς τὰ ἴδια ἀναχώρει, καὶ ἔπρὸς τὸν ἀλλότριον. Dicit autem Euangelium, Et ab illa die accepit ipsam ad (siue apud) seipsum. Si verò habuisset virum, si habuisset domum, si habuisset filios, in sua secessisset, & non ad alienum.

- C. 20. v. 25. *Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.*] Pleraque Latina exemplaria *fixuram* legunt, *Nisi videro in ma. eius fixuram clauorum;* nonnulla verò aliter. Exemplar Cœnobiatarum S. Victoris *fixuram* habet. S. Dionysij oblongum, S. Germani oblongum, Constantiense, Langianum, & Societatis Iesu album, lectissima manuscripta, quorum tria prima Parisienses, quartum & quintum nos attulimus, *figuram* scribunt: quibus, quidam alij cuiusdam antiqui codices concinunt. Græcè est τὸν τύπον: id quod, figuram, vestigium, similitudinem ex impressione relictam, denotat. Cæterum, quamvis Græci libri concorditer habeant: *εἰδὼν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἰλων, ἢ ἐλάω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἰλων:* videtur qui Euangelia in Syriacam transfudit linguam, vtroque loco τὸν τύπον legisse, sic enim vertit: Si non videro in manibus eius *ܐܠܘܢܐ*: loca clauorum, & misero *ܘܨܘܕܐ* in ea digitos meos.

ri loco, τὸ πρῶτον legisse, probabile est. Quomocumque verò legendum dicatur, significare Euangelista voluit, vestigia vulnerum clavis effectorum: quæ, D. Augustinus, tractatu in Canonicam Iohannis tertio, cicatrices nuncupat.

494.
cis o.

C. 21. v. 22. Dicit ei Iesus: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Tu me sequere.] Triplex loci huius lectio in Latinis exemplaribus reperitur. Prima, ea est quam proposuimus, *Sic eum volo manere*: quæ, in plerisque libris, ac nominatim antiquis Epanorthotæ, est. Hæc, B. Ambrosio, tum in Psalmum 45. scribenti, tum de Psalmi 118. octonario Res sermonem habenti, consentit. Conformis est etiam, Augustino, Bedæ, Authori Glossæ, Ruperto, Alberto, Lyrano, Thomæ, Gorran, Richelio, Iohannis Euangelium enarrantibus. Augustini in Iohannem commentario, adde sermonem 149. De tempore, ut res sit clarior. Altera lectio est: *Si eum volo manere*: quam reperit quidam, in codice Evangelico, qui, ob vetustatis miraculum, ut ipse ait, in Bibliotheca Collegij Constantiensis servatur. reperit & in exemplari, cuius copiam Canonici Corfendoncenses fecerant. Nobis Aquisgrano transcriptum est, Caroli magni codicem hunc ad modum legere. Vidimus & ipsi, antiqui Abbatia Tosanæ manuscripti hanc esse lectionem: recens enim additum est *e*, & hoc, & proximo versu. Aliquot excusos libros, publicitatis notum est convenire. Ista lectio, codicibus Græcis, omnibus, quos ipsi vidimus, complectitur, & alij ante nos videre, respondet: ἐὼν ἂν ἴδω μὲν ἐως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; habent. Porro, non ea est Græcis, quæ Latinis, inter *si* & *sic* similitudo, quæ aliquoties apud Latinos varietatem parit. *Si*, ἐὼν siue *et*; *sic*, ἕως Græcè dicitur. Insuper, Euangelio Syrico, lectio ista concinit: id est ad verbum, Si volens ego ut maneat ipse donec veniens ego, tibi, quid tibi? Adhæc, Interpretum Græcorum, Chrysostomi, Cyrilli, Nonni, Theophylacti, Euthymij, lectioni atque expositioni consonat. Tertia lectio est: *Si sic eum volo manere*. hæc illius exemplaris est lectio, quod, ante 200. annos, Carolus, cognomento Sapiens, Francorum rex, mira diligentia scribi curavit: id quod, à sodalibus S. Dionysij, Parisiensibus correctoribus suppeditatum fuit, & Dionysij oblongi nomen accepit. Eandem lectionem, alius, in vetusto codice Brugenfis Ecclesiæ S. Donatiani; Nicolaus Eschius autem, in peruetusto Cusanæ Bibliothecæ exemplari, reperit. Reperit & Victorius Marianus, in codice Basilicæ S. Pauli, à Carolo Magno donato, & duobus Monasterij Sublacensis.

Eandem

Eandem vidit, in antiquissimo novi Testamenti libro, qui, à viro doctissimo, D. Carolo Langio, Leodij asseruabatur, vir doctrina ac pietate clarissimus, P. Iohannes Harlemius, Societatis Iesu per Belgium Viceprovincialis, præceptor mihi colendissimus. Vidi & ipse, in miræ vetustatis manuscriptis, Evangeliorum vno, quod Societatis album diximus, Missarum altero, quæ, in Societatis Iesu Collegio, Louanij custodiuntur. Erat autem Missali, ipsius *si* manifesta rasura: cuiusmodi esse, & in exemplari illo Brugenfi, ille testatur. neque enim id est quo nos hactenus utimur; nam illud *sic eum* habet. Testatur R^{mus} Dominus Lindanus, libri secundi De optimo scripturas interpretandi genere, capite 6°, rasuram in codice Caroli magni, loqui, priorem lectionem *si sic* fuisse. verum, rasura hæc, quod ipse postea vidit P. Harlemius, non in Caroli codice, qui, ut ad nos scriptum fuerat, *si* duntaxat habet, habuitque, sed in descripto est. descriptus enim fuit Caroli codex, Aquisgranensium Sacerdotum cura, ne frequenti vsu atque inspectione detereretur, aut maculas fordæve contraheret, vel in furum veniret manus. in magno enim meritò est pretio. Refert Nicolaus Zegerus, nactum se fuisse vetustum quoddam correctorium, quod olim, tam in Græcis, quam in antiquis Latinis, *si sic* scriptum fuisse, & hoc loco, & paulò inferrius annotabat. Suspicerer propemodum nostri Epanorthotæ correctorium id esse: sed illud diserte habet: *Dicit ei Iesus. sic.* antiqui, Augustinus, Glossa: sed Græcum, hîc, & infra, *Si eum volo manere*. Victorius Marianus, in scholijs quæ in B. Hiero^m scripsit, notat, antiquissimum quendam Græcum codicem, quem Tridentum attulit. Claramontanensis Episcopus, anno Domini 1546; habere, ἐὼν ἂν ἴδω μὲν ἐως ἔρχομαι: quod est: Si eum volo manere sic, donec venio. Iohannes Gagneius scribit, in commentario quodam in Iohannem, ἐὼν ἔως, id est, *si sic*, haberi. Addit, Chrysostomi & Theophylacti commentarium, ad id satis videri alludere. id quod & Zegerus, de Cyrilli præsertim commentario, sentit, verum hoc ita videri existimarim, propterea quod verbum *manere* explicent. id quod, quoddam *sic*, in se comprehendit, aut subaudiendum relinquit. Porro, manifestius, huic tertiæ lectioni Hieronymus favere videtur, qui libro in Iovinianum priore legit: Si eum sic volo esse, quid ad te? quod & Hiero^l Scholiastes, Marianus, annotat. Cæterum, Bessarion Cardinalis, ad secundam hoc trahit lectionem, *Si eum volo manere*: quia *sic esse* non aliud sit quam *manere*. Georgius Trapezuntius, libello ad Papam edito, primum legendi modum statuere conatus est. Trapezuntium, altero libello, Bessarion Cardinalis refellit, ac secundum legendi modum asseruit. Vtriusque libellum:

In margine exemplaris K, signati, quæ legit sic, notatum est vel si sic.

apud R^{mum} Dominum Lindanú legi: in Bessarionis verò sententiam eunt complures, Ianfenius, Koningstein, Magdalius, Caietanus, & alij. Nicolaus Zegerus, tertium probat legendi modum, atque eum in textum à se correctum editumque retulit: quem, libro mox citato, De optimo genere interpretandi, R^{mum} Dominus Lindanus sequitur.

495. Triplex ista varietatis ratio, reperitur etiam proximo versu, vice-simotertio, quo reperuntur ab Euangelista, eadem ipsa Christi verba: *Et non dixit ei Iesus, Non moritur; sed: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* ubi id solum peculiariter est notandum, quòd Latinorum librorum nonnulli, eo aliter habeant, quàm priori loco. Caroli Sapientis Regis Fræciæ liber, & Missalis Societatis Iesu, priori loco *Si sic*, posteriori habent, ille *Si*, iste *Sic*. Bibliorum Philippi Regis Hispaniæ Latinus textus, cum priori *Si*, posteriori *Sic* legit. Signarunt Parisienses, Constantiense exemplar, priori loco *Si*, posteriori *Si sic* habere: atqui, disertè ille scribit, quem, opinor, quoad istud, & alia quædam exemplaria, hi sequuti sunt, bis in eo, citra vllum rasuræ vestigium, *Si eum* legi. Porro, minimè hoc probandum est, quòd posteriori loco, aliter quàm priori, legatur: voluit enim Euangelista, id quod Seruator dixerat, totidem iisdemque verbis repetere, nec iuxta sensum quidem mutatis.

^a Si
^b Si sic.

NOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM.

496. C. I. V. 4. *Et conuescens, praecepit eis, ab Ierosolymis ne discederent.* Id quod nos *conuescens* legimus, quidam *conuersans* legendum putat: quòd *συναλιζόμενοι*, siue, vt quidam codices habent, vna littera ex-empta, *συναλιζόμενοι*, sit, conueniens, siue congregans aut coniungens se, cum eis videlicet conuersans. *συναλιζέσθαι* conuersari *ὁμολογημένως* significat: sed *συναλιζέσθαι*, quod hic in omnibus nostris Græcis anti-graphis est, non solum congregare, coniungere, aut conuenire, verum etiam *συναδίεν* conuelci denotat. Sic namque, conuelci inquam, vocem istam, hoc loco à se lectam, Græci tractatores, Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, sunt interpretati. *συναλιζόμενοι*, ait inter eos Theophylactus, *τῆστι, κοινωνῶν ἑλθῶν ἢ κοινωνῶν τραπέζης*, hoc est, communi utens sale, communi que utens mensa. Præterea, qui Acta Apostolorum in Syriacam transfudit linguam,

Et cum edisset cum eis panem, vertit.
Quare, quod vno consensu habent Latini

Latini codices *conuescens*; rectum germanumque Interpretis esse euen- dendum est: id quod legunt, D. Hieronymus Hedibæ quaestioni 7^a respondens, Beda, Author Glossæ, Lyranus, Richelius, Apostolorum Acta enarrantes.

C. I. V. 15. *Erat autem turba hominum simul, ferè centum viginti.* Mul- torum sententia est, pro *hominum, nominum* legendum esse; nempe, correctorum imperitia, hoc cum illo commutatum fuisse. Græci enim libri *ὄνομαζων* *nominum* constanter habent, quibus, non ea est *ὄνομαζων* cum *ἀνθρώπων* affinitas, quæ Latinis, *hominum* cum *nominum*. Huius sententiæ est Epanorthotes noster: Item b. *Turba hominum simul*; Græcus *nominum*. puto vitiosè *n*, mutatum in *h*, vt pro *nominum*, dicatur *hominum*. Nicolaus Zegerus, *nominum*, etiam in textum Testamenti à se castigati retulit. Manuscriptum vnum, Germani latum, signarunt Parisienses, atque ex ijs alij, *nominum* legere: verum id eiusmodi esse comperi, vt ei soli fidendum haud facile sit. Nullum verò alium codicem, siue inter nostros, siue ab alijs annotatum, consentire inuenimus: *hominum* omnes scribunt. Author Glossæ adhæc, Carensis, & Richelius, vt alios præteream, manifestè *hominum* legunt. Quare, ex Latinorum librorum concordia, quidam, Gagneius nominatim, *hominum* ab Interprete versum esse, vt clarior esset oratio, existimant. Certè, qui Apostolorum Acta, ex lingua Græca in Syriacam olim transtulit, ita vertit: *Erat autem illic turba hominum.* *ⲁⲙ ⲁⲓⲥ ⲉⲣⲁⲧ ⲉⲛ ⲉⲓⲥ ⲉⲛ ⲉⲓⲥ*. Plenè autem redderetur, quomodo Theophylacti interpres reddidit, Et erat simul numerus capitum.

C. 10. V. 41. *Qui manducauimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.* Beda in Retractationibus in Acta scriptis, In Græco, inquit, additum est, *per dies quadraginta*: & S. Augustinus in suo codice ita haberi declarauit, atque exponendo subiunxit, non quòd quotidie, per dies 40, cum illo manducassent atque bibissent. Nos id in Græcis, nec codicibus, nec enarratoribus, inuenimus, vt neque in Syricis libris, tantum, in vno Latino scripto, M. N. Augustini Hunnæi, O notato, insigni sanè illo, at non admodum antiquo. *Qui manducauimus*, habet, & b. c. i. p. r. *à mortuis per dies quadraginta*.

C. 13. V. 6. *Inuenerunt quendam virum magum, pseudopphetam, Iudaum, cui nomen erat, Bar-iesu.* Latinorum codicum, quidam *Bariesu* legunt, plerique *Barieu*, quamquam *Barien*, n pro u, multi perperam habeant. *Barieu* interpreteris filium Ieu, siue Iehu (Moguntina, Colonien-

497.

498.

499.

ⲁⲃⲣⲏⲛⲁ

Coloniensis, & Nurenburgensis, primogeniæ Chalcographorum editiones *Bariehu* scribunt) vel filiū Dei, à nomine *ἀνεκφορτίου*, ירויה. Hieronymus, explicans Hebraica nomina; si tamen Hieronymus, eius libri est author; *Berieu* legit, & maleficum siue in malo interpretatur: qua ratione, etsi *Barieu* efferas, non בר *bar* filium comprehendat; id quod interlinearis Glossæ author existimauit; sed à ב *B* præpositione *in*, & רע *rah* nomine, quod *malum* signat, deducatur. Addit eoloco Hieronymus, corruptè à nonnullis *Bariesu* legi. Beda Hiero^m sequutus, *Barieu*, non *Bariesu*, legendum putat; quòd indignum sit, magum, Iesu, id est, Saluatoris, filium dici, quem è contrario Paulus filium Diaboli nuncupat. Exemplaria Græca, constanter *Caemov̄s* aut *Caemov̄v* habent: eisque, quæ apud Græcos Tractatores, Chryostomum, Theophylactum, Oecumenium, est lectio, consonat. Suspiciatur Beda, deprauationem accidisse, quòd *Caemov̄s Barieu*, si virgulam abbreviationis notam superponas, idem quod *Caemov̄s Bariesu* plenè scriptum, significet. Cæterùm, *Bariesu*, vt in Græcis omnibus, ita in Latinis libris manuscriptis fide dignissimis, inuenio, (nam quod Græcis est *Bariesus*, hoc est, filius Iesu, mutato iuxta sensum casu, redditum videtur *Bariesu*, hoc est, filius Iesu) nostris, Brug., Lob., L., Patiensium, Di. o. l., Lyrani correctis, Epanorthote antiquis. Cui nomen erat *Bariesu*, scribit Lyranus, sic est in Græco & in libris correctis, & tantum valet sicut filius Iesu. Epanorthotes: Item b. Cui nomen erat *Bariesu*. Græcus, antiqui, sic habent. Hentenius etiam castigator, textu hoc donauit, expulso *Barieu*. Neque verò absurdum videri debeat, magum Iesu filium dictum fuisse: erat enim Iesus vulgare tunc multorum nomen, tamen si sua significatione soli Domino nostro conuenerit debitumque fuerit, ac deinceps ita sanctum habendum sit, vt nec sanctissimo cuiquam imponi possit. Barabbam existimant quidam Iesum proprio nomine vocatum, atque hinc additum à Pilato, discriminis ergò, qui dicitur *Christus: Quem vultis dimittam vobis, Barabbam, an Iesum qui dicitur Christus?* Si igitur latro vocatus fuisse potuit Iesus, quamuis ita vocatum fuisse mihi non sit verisimile: potuit facilius magus filius patris, qui Iesus fuerit dictus, fuisse. Verumenimverò, incertum id relinquitur, an nomen *Bariesu*; si quidem ea germana sit lectio (quamquam de *Barieu* simile sit iudicium) à patris nomine magus acceperit, an sibi ipse imposuerit, tanquam Dei Seruatoris filio. Deus enim noster, & Græcè, eodem vtrumque modo efferatur; aliud patris magi esse nomen, aliud Domini nostri, vnica in Hebræo littera, vel addita, vel demta, vel immutata. Adde, quòd quidam, *Bariesu*, aduersarium Iesu

V. Beda legit
Barieu.

בריעו
בריעו

Matth. 27.
b. 17.

Psal. 67. 6, 21.

Iesu interpretentur, à Græco nomine *Caevs*, quod grauem ac molestum denotat. *Barfchoumo* scribit: id quod significat, filium nominis, hoc est, virum nominatum ac celebrem. Magijs; verisimile est; ac præstigijs nomen hic sibi fecerat.

C. 13. v. 33. Et nos vobis annunciamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filiis nostris, resuscitans Iesum*.] Latinorum librorum, multi *filijs vestris* legunt; plures ijque meliores *filijs nostris*. quare hoc. in textum, Hentenius ac Zegerus referendum censuere, Verùm, quia neutrum loco satis conuenit, scripserunt quidam *filijs Israël*, quidā *filijs suis*: hoc enim est in codice A, illud in codice G signato. O signatum exemplar, *filijs eorum vobis* habet: quæ Græci enarratoris Theophylacti est lectio, probè loco congruens. Sed, quæ apud Chryostomum, atque Oecumenium, & in Græcis ac Syricis noui testamenti editionibus, lectio est, *τοῖς τέκνοις ὑμῶν ἡμῶν*, *filijs eorum nobis*, optimè quadrat. Duo ex nostris Latinis scriptis, E & I, habent: *Filijs vestris resuscitans vobis Iesum*; Alia duo, Pl. m. & Atr. f.: *filijs nostris resuscitans nobis Iesum*. Vnde, videri certè possit, Interpretem quidem vertisse *filijs eorum nobis*, aut *vobis*; sed, eos qui id non intellexerint, quosdam omisisse *eorum*, ac scripisisse *vestris* & *nostris* pro *vobis* & *nobis*, quosdam *nobis* & *vobis* cum *resuscitans* iunxisse, ac *eorum* cum *vestris* & *nostris* mutauisse.

Sequitur: Sicut & in Psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Nonnulli codices, Sicut & in Psalmo scriptum est, legunt, & ex nostris quidem, alter scriptorum quos Atrebatensis Collegij Præsidens clarissimus, M. N. Cornelius Reineri Goudanus commodauit; Nonnulli, Beda teste, Sicut & in primo Psalmo scriptum est, quibus hodie Quenteliana Biblia & Zegeri Testamentum nouum consonant. Postremo hoc modo, Sicut in Psalmo primo scriptum est, B. Hilarium, aliosque eius æquales, legisse, ex commentarijs eius, in Psalmum secundum, claro clarius est. Quærit, quod multos ait fecisse ambiguos, quo modo Psalmū Quare fremuerunt gentes, quem doctor gentium primum esse hoc loco testatur, nos secundum habeamus? tandemque responder, Apostolum Hebræum, Hebræis, secundum Hebraicam cognitionem & fidem, Psalmum hunc primum esse dixisse, qui, iuxta 70. translatorum distinctionem, nobis est secundus. Hilario Hieronymum legisse similiter ex enarratione Psalmi primi colligitur. ait enim: Apud Hebræos, & primus, & secundus, vnus est Psalmus: quod in Apostolorum quo-

Quæ
Dd que

que Actibus comprobatur. Denique, quia à beatitudine cœperat, in beatitudine desinit, dicens. Beati omnes qui confidunt in eum. His conformiter, textum Oecumenij commentarijs adiunctum, & sex Græca noui Testamenti exemplaria, diuersis locis excusa, legere notauimus, *ὡς ἔστι ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέγραπτόν ἐστι*. Cæterùm, plerique Latinorum, pluresque Græcorum codicum, eorum quidem quos nos vidimus; Chrysoſtomi etiam, Theophylacti, & Syrorum textus, *Sicut & in Psalmo secundo scriptum est*, habent. Hebræi quoque, ita hodie Psalmos distinguunt, vt secundus sit hic: *Quare fremuerunt gentes*: & si primo hunc iungerent, 130. non essent Psalmi, nisi, vt nonum Psalmum nostrum, ita 147^m suum diuiderent. Verumenimvero, non est hæc primi Psalmi lectio facillè reijcienda, tantis fulta suffragijs: haud enim facillè, Latinorum aut Græcorum quisquam, pro secundo primum scripserit, aut, cum nullus esset expressus numerus, primum addiderit: faciliùs, cum primum legerent, quem secundum constanter habent, aut secundum substituerint, aut numerum omnem ademerint.

2. 2. 1.

7 MS. Hil. Sy.

502. * & 0. - 1 MS. G.

C. 16. v. 22. *Et cucurrit plebs aduersus eos, & magistratus, scissis tunicis eorum, * iusserunt eos virgis cadi.*] Meliores libri, tum nostri, tum Epanorthotæ, pro *cucurrit, concurrir* habent: id quod Græcæ voci *συνοπῆση*, quæ est, simul insurrexit, propiùs respondet. Multi, sed ij minùs boni libri, coniunctionem & præmittunt participio *scissis*: *Et scissis tunicis eorum &c.* ita vt & *magistratus* ad id quod præcedit referatur. quod, idcirco à sciolis factum est, quia vocem *magistratus*, pluralis numeri esse ignorarunt. Græcè sine ambiguitate est *οἱ σκισσῶντες*. Tertia hoc loco varietas est, quòd, quidam codices, *scissis*, pro *eorum*, scribant; Ex scriptis nostris vnus, Plantini angustus, ex impressis similiter vnus, Quentelianus. Græca & Syra, ad vtrumque ambigua sunt, vtroque modo verti possunt, vtrumque potest intelligi, & quòd magistratus lacerarint tunicas Apostolorum, & quòd suas ipsorum. Cæterùm, cum, Latini libri plerique omnes, Latinis enarratoribus ad stipulantibus, *eorum* legant; quin id Interpres dederit, dubitari vix potest.

503.

C. 22. v. 17. *Factum est autem (&c.) fieri me in stupore mentis.*] Pro *stupore mentis*, annotat V. Beda, atque ex eo alij, quidam codices habent *mentis excessum*, alij *pauorem*, alij *alienationem*. diuersè enim interpretatur Latine, quod Græcè dicitur Ecstasis. Porro, illud, in stupore mentis, vulgatæ editionis esse, vix dubium est. quotquot nos vidimus, Latini libri, vnanimè id habent.

504. etiam. MS.

C. 24. v. 6. 7. 8. *Quem & apprehensum volumus secundum legem nostram*

nostram iudicare. Superueniens autem Tribunus Lyſias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te venire. A quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere &c.] Duo eorum Latinorum manuscriptorū, quibus Parisienses sunt vsi, Di. l. Ge. l., *Quem apprehendimus, à quo poteris*, legunt, & quæ intermedia sunt tollunt. Sustulerunt eadem, Latinus peruerustus codex, quæ exhibuit enarratori cuidam Constantia, & Græca exemplaria, quæ ille consuluit, vno demto, in cuius spatio marginali minutissimis formulis adscripta fuerant. Quidam etiam Latini Bedæ codices hæc ipsa transixerunt: *Quem & apprehendimus. à quo poteris* legit Beda. Verùm, habita ea fuisse in Græco, & Latinis alijs, testatur. Parisienses, nulli Græcorum suorum exemplarium deesse signarunt. Nos in omnibus, quos vidimus, & Latinis, & Græcis libris, ea inuenimus; quin & apud Syros & Græcos interpretes, Chrysoſtomum, Theophylactum, atque Oecumenium, reperimus. Chrysoſtomus disertè explicat. Porro, non paucas, eorum quibus hæc leguntur, tum Græcorum, tum Latinorum, obseruauimus varietates. Septem nostra Latina manuscripta, legunt *volumus*, pro *uolumus*; quatuor habent, *Quem apprehendimus, & volebamus eum iudicare secundum legem nostram*. Superueniens autem cum vi magna Lyſias Tribunus eripuit eum de ma. no; vnum, *Quem & apprehendimus, & volebamus se. le. no. iudicare. Sup. autem Trib. Ly. cum vi m. e. e. de ma. no.* Notat quidam quosdam habuisse, pro *superueniens, intercedens*, id quod ex altera est versione Græcæ vocis *παρελθὼν*. Græcè est, *ὃν ἐν ἐπιπέσει μὲν, ἐν κτ' ἢ ἡμέτερον νόμον ἠδελήσομεν κρίνειν. παρελθὼν ἢ λυσίας ὁ γλιπαρχὸς μετὰ πολλῆς βίας ἐν τῷ χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγεν*, *Quem & apprehendimus, & secundum nostram legem volumus iudicare.* Superueniens autem Ly. Trib. cum multa vi ex ma. no. eripuit. Theophylacti textus, & Complutensis editio, habent *κρίναι*, pro *κρίνειν*; Complutensis editio, *εἰς πολλῆ*, pro *μετὰ πολλῆς βίας*; tertio, Complutensis editio, & quæ eam sequuntur, octauusque Parisiensium codex, *ἀπέλατο* pro *ἀπήγαγεν*, siue, vt in alijs est, *ἀπήγαγε* habent: adduntque dein, Syrico textu concinente, quod alij libri non agnoscunt, *ἐν τῷ πρώτῳ σε ἀπέλατο & ad te misit*. id quod, ex Lyſiæ ad Felicem epistola, acceptum videti possit, ex qua totum quidam sumtum esse coniectat. Sequitur in Complutensi, & quæ ex ea sunt editionibus, *καλεύσας ἐν iubens quoque*; Syrico & hac in parte respondente: Alia antigrapha *καλεύσας* duntaxat, vel *καλέων*, vt nos Latine, scribunt: perguntque, *τὸς καταγόμενος αὐτὸν ἐξ ἡμετέρας ἐπὶ σε. ὅτι σε*, pro quo Theophylactus habet *ὅτι τὸν*, iterum dissonæ Hispanorum editiones, tollunt, contra Syricum textum. In fine, Græcum Parisiensium exemplar, *κα* signatum, pro *πᾶς* ἔ, *πᾶς* ὄν; nostrum Latinum scriptum,

Act. 23. f. 30.

G. notatum, pro à quo; à quibus legunt. Quæ omnes varietates, loci veritatem in dubium possint vocare.

505.

C. 27. v. 2. Ascendentes nauem Adrumetinam.] Maior Latinorum codicum pars, cum Rabano in Glossa citato, Carensi, Lyrano, & Richelio, enarratoribus, Adrumetinam nauem vocat: quinque nostri, Brug. Lob. Malmund. O. Lugd., cum adspiratione, Hadrumetinam scribunt. Nouem Adrumetinam legunt, duoque præmittunt adspirationem, Hadrumetinam. Pro priori lectione facit, Catalogus locorum huius libri, in tertio Hieronymi, & quinto Bedæ tomo, existans, qui, Hadrumetus, habet, ciuitas in "Byzantio", regione Africa. quod, iam recensiti enarratores, sequuntur. Id autem, ex Plinio; sumtum videtur, cuius, de ea quæ propriè vocatur Africa, hæc sunt, capite 4º libri 5ⁱ, verba: Mox Africæ ipsius alia distinctio. Libyphænice vocantur, qui Byzantiū incolunt. Ita appellatur regio 25000. passuum per circuitum, fertilitatis eximie, cum centesima fruge agricolis fœnus reddente terra. Hic oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruspina, &c. Pro posteriori lectione facit, Syriacum Testamentum, *ⲁⲗⲉⲧⲟⲩ ⲙⲟⲩⲁⲗⲓⲛⲟⲩ* quæ erat quod, nauē *ⲁⲗⲉⲧⲟⲩ ⲙⲟⲩⲁⲗⲓⲛⲟⲩ* ex Adramanto ciuitate, describit. Apud Plinium, ciuitas, quæ libro 5º vocata est Adrumetum, capite vltimo sexti libri scribitur Hadrumetum. Fortè, vtroque appellata fuit modo: itaque, idem sit, Adrumetina, quod Adrumetina. Textus Latinus Complutensium Bibliorum Hadramytenam habet, vt Græcus *ἀδραμυτηνῶ*; Quenteliana Biblia Adramyttinam, vt Græci codices pleriq., *ἀδραμυτηνῶ* aut *ἀδραμυτηνῶ*. Theophylacti textus, *ἀδραμυτηνῶ* dicit, is quo vsus est Magdalius Iacobus, *ἀδραμυτηνῶ*. Plinius Adramyttij vnguento nobilis, meminit, libri 13 capite primo, & Atramitarum, populi, libri sexti cap. 28.

Me. Byzantio.
Me. Bazar.
tio.

Adramytenam R.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI APOST. AD ROMANOS.

506.

C. 1. v. 32. Duplex est loci istius lectio. Prior est: Qui, cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum * qui "ea faciunt", sed etiam qui consentiunt facientibus. Hæc Latinorum est codicum, & veterum patrum, Cypriani epistola quarta libri primi, Augustini in Psalmum 57, Ischij in Leuitici caput 20, Authoris commentariorum Hieronymo attributorum, Primasij,

* autem
MS.
faciunt ea
MS.

masij, Sedulij, Haymonis, Anselmi, & posteriorū Latinorum Enarratorum. D. Ambrosius libri De bono mortis capite 7, legit: Non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. Græcanica scholia, quamquam non approbent, indicant, quòd nonnullis locus hic ita legi soleat, vt facere grauius, consentire sit leuius. Posterior lectio ista est: Qui, cum iustitiam Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum "ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Quæ, vt Græcorum est librorum, ita & Syricorum est exemplarium, ac Græcorum Interpretum, Origenis, Chrysostomi, Theodoret, Theophylacti, Oecumenij: Et de Origene quidem, non dubitabit, qui commentarium eius introsperit: de cæteris autem, dubitandi, nulla est ratio. Author commentariorum Ambrosio adscriptorum, magisne lectioni posteriori velit, ex iis, quæ scribit in finem huius, & in principium sequentis capitis, sagax lector iudicet. B. Augustinus, libello, quo huius epistolæ quædam propositiones explicat, disertè legit: Non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Symmachus Pontifex, hunc locum contra Anatasium Imperatorem profert, vt, consentire, grauius esse doceat. Latinorū noui Testamenti codicum varietatem, quæ quidem huc faciat, deprehendere haud potuimus aliam, quàm, quòd, vnus, Ge. l., à Parisiensibus notatus, geminum qui tollat (Non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus) nec Græcorum aliam, quàm, quòd, vnus, Titelinanno & Sabout testibus, & *Ⲙⲱⲛⲏⲕⲁⲛ*, id est, non intellexerunt, addat. Oecumenij Græcanici scholiastæ, qui, quasi vtriusque lectionis meminit, hæc sunt hunc in locum verba, sed primùm hæc textus: *οἱ πῖνες τὸ δικαίωμα τῆ θεοῦ ὀπιγόντες, ὅτι οἱ τὰ ποιῶντα πρῆσσαντες ἀξιοὶ θανάτου εἰσιν, ἔ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ Ἐρωδοτοδοσι τοῖς πρῆσσαντοσι.* Rursus ostendit eos ex cognitione peccare. Iustitiam autem vocat Dei præcepta (&c.) duo ponit crimina, & facere, & cooperari facientibus, ac proximum ad malum adhortari. Quidam autem id quod dictum est non assecuti, & Apostoli verba suspicantes fuisse adulterata, hoc modo illa interpretati sunt, *ἔ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἐρωδοτοδοσι τοῖς πρῆσσαντοσι.* Non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus. Sic enim habuit, dicunt, vetus exemplar, vt maius sit facere, minus autem consentire. Ego autem, neque deprauatos in hoc esse Apostolicos codices dicens, neque cum his qui non intellexerunt contendere volens, lectoribus isthuc iudicandum permittam. Dico ergo, quòd, quum, eos qui peccant laudare, longè operosius sit, ac maius ad supplicij rationem momentum habeat, quàm peccare, meritò dictum est, *ἔ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ Ἐρωδοτοδοσι τοῖς πρῆσσαντοσι,* non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Nam is qui &c. Circa id

si 59.

Isidori.

quod habet, Quidam verò id quod dictum est, &c. notatùr in margine *ισιδωρον* Isidori. Hentenius interpres, in præfatione ad lectorem, significatum intelligit, verba esse Græci Isidori, qui referat, quosdam aliter legere, ac contendere, deprauatos esse Græcos codices, subiungatque quæ sequuntur. Mirum est autem, non meminisse eum particulæ *non intellexerunt*, sine qua aut simili non satis ea lectio constet: *Non solum qui ea faciunt*; vel non inde eleuare quòd manca sit. An verò nec Interpres vulgatus, id Græcè legerit, sed complendæ sententiæ gratia addiderit, ignoro: id autem, si interrogando pronuntietur, nihil, prioris partis sensum, ab eo quod ex Græco intelligi solet, variet. Porrò, in posteriori Græcæ lectionis parte, non necesse sit intelligere, maius esse consentire, quàm facere: exponi possit, & faciunt ea, & facientibus consentiunt. Ita verò & in Latina lectione, haud necessariò intelligatur, maius semper esse facere, quàm consentire; nisi, plerumque, vel, hominum iudicio.

507. C. 2. v. 4. Plerique Latinorum codicum legunt: *An, diuitias bonitatis eius, & patientia, & longanimitatis, contempnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad penitentiam te adducit?* Quidam: *An, diu. bon. eius (&c.) contempnis, ignorans quoniam &c. sex nostri, Brug. Lob. Leod. T, O, Pl. ang.; duo Parisiensium, Ge. o. l., antiqui Epanorthotæ.* Prior lectio conformior est editioni Syriacæ, & reperitur apud antiquos patres, Hieronymum in caput 32, inque orationem Ieremiæ, Ambrosium libri De fuga seculi cap. 3, Augustinum libri quæstionum super Exodum cap. 24, & tractatus De ouibus cap. 4. Posterior lectio Græcis codicibus respondet: inueniturque & ipsa in veterum scriptis; Irenæi, libri 4 cap. 71; Origenis, libro 3 peri archon, ante medium capitis primi, satisque conuenit proprius loci commentarius; Cypriani, libri 3 ad Quirinum cap. 35; Hieronymi, in Ezechielis caput 16, & Amos primum; Chrysostomi, Theodoret, Primasij, Theophylacti, Oecumenij, Anselmi, & Brunonis Carthusianorum Patriarchæ, in Paulum. Hanc castigatores, Hentenius ac Zegerus in textum receperunt, haud immeritò.

κετα σπονδης, & γουδν.

508. C. 2. v. 6. 7. *Qui reddet unicuique secundum opera eius; ijs quidem, qui secundum patientiam *boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem querunt, vitam æternam.*] Scripti omnes libri, quotquot habemus, & priores excusi, Tractatoresque, Author commentariorum Hieronymo adscriptorum, author Ambrosio attributorum, Primasius, Haymo, Anselmus, author Glossæ, Carenis, Lombardus, Lyranus, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, & alij, non *querunt*, sed *querentibus*,

* his MS. complura.
* Dei o.
* eius o.

rentibus, quo modo Græcè est, legunt. Quamobrem, hæc, proculdubio, editionis nostræ, genuina est lectio. Neque verò præcedens *qui obstat*, quod Græcè non est: aut enim redundat (in vno antiquissimo scripto, T littera notato*, apudque D. Gregorium libri 28 Moralium cap. 13, non inuenimus) aut, quod est verisimilius, *sunt* subintelligitur, id quod, versu proximo, multi codices expriment (*ijs autem qui sunt ex contentione*) hoc versu quidam (*ijs quidem qui sunt secundum patientiam boni operis*) ex glossa inter lineas posita, in textum relatum. *Querunt* emendarunt quidam, iuxta Caietani, & quorundam aliorum, placitum: qui, dum sententiam clariorem efficere voluerunt, participio in verbum resolutum; angustiores reddiderunt, ad vnum contractum sensum quæ plures patiebatur. Est enim huius versus per participium lecti, & Græci, & Latini, varius, secundum variam distinctionem, sensus. Nam, si post *ζητοῦσι* *querentibus*, comma ponatur, sensus erit, quem, Syriacum Testamentum, Origenes, & Theophylactus, expriment, Reddet vitam æternam, iis, qui, in bonis operibus perseverantes, gloriam, ho., & incor., querunt. Si verò comma, *ζητοῦσι* *querentibus* proximè præcedat, eo exponetur modo, quo exponunt, Græcanicus Scholiastes, D. Gregorius loco superius nominato, Author commentariorum Hieronymo adscriptorum, & alij ferè suprâ recensiti Latini Tractatores: Reddet gloriam, & ho., & incor., iis, qui, in bonis operibus perseverantes, vitam æternam querunt. qui conuenit ei quod mox sequitur: *Gloria autem, & honor, & pax, omni operanti bonum.*

*his quidem secundum.

*ζητοῦσι R.

Y. 10.

C. 2. v. 15. *Testimonium reddente illi conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationum *accusantium aut etiam defendentium.*] *Cogitationum accusantium, aut etiam defendentium.* gignendi casu, haud dubiè Interpres vertit: sic enim legunt, scripti, impressique codices, quoscunque vidimus, qui fidei sunt bonæ, ad stipulantibus Glossematicis, qui vulgata versione simplices vsi sunt. *Cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus*, auferendi casu, duntaxat posteriores aliquot Typographorum editiones legere comperimus (ea enim hîc significatæ sunt in Bibliorum margine, quia commodè aliud non erat, signo ms.) primumque eam quæ ex Quentelianis ædibus Colonia anno 1529. prodijt, pro eius qui præfuit arbitrio frequenter mutata. Hentenius, non tam variæ lectionis, quàm explicationis indicandæ gratia, in margine scripsit *Cobus acibus, aut etiam debus*: sequutus Parisiensis, qui ad marginem notauerat, *Genitiui pro ablatiuis*. Græcè Genitiui sunt, *ἡ μεταξὺ ἀλλήλων τῶ λογισμῶν κληρονομιῶν ἢ τῶ ἀπολογοῦμένων*: sed, qui ablatiuis Latine reddendi videantur, vt ij qui præcedunt

509.
* inuicem o.
* excusantium o.
* excusantium 1 MS.

συμβῆ-

συμπαρηγορησῶν ἑαυτῶν τῆς συνειδήσεως: Nisi dixerit quis, non similiter genitiuus absolute positos esse, sed eiusmodi qui à præcedente nomine συνειδήσεως regantur. Glossa ordinaria, & post eam alij, duplicem huiusmodi dant, vulgatæ versionis *Communium actum aut &c. Deum*, explicationem; vnā, qua, genitiui, Græco more, absolute positi intelligantur; alterā, qua, à præcedenti nomine *conscientia* regantur. quarum, hæc potius, eum quem Interpres voluit sensum, continere videtur; tum, quod proximos genitiuos absolute positos ablatiuus Interpres Latinè reddiderit, *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum*; tum, quod *conscientia ipsorum* verterit, non, vt Græcè est, *ipsorum conscientia*. Apud quosdam Veterum legitur *Cobus acibus aut etiam denbus*, Hieronymum in caput 16. Ezechielis, Augustinum, libri 20. De ciuitate Dei capite 26, Hilarium Diaconum qui author esse existimatur commentariorum Ambrosii mentientium: quod, ita scriptum arbitror, vel ab ijs qui veterum opera ediderunt; vt huiusmodi pro sua sententia mutarunt sepe numero; vel ab ipsis veteribus, quibus sic melius veri visum fuerit. Cæteroque, est apud eos, & nostræ editionis lectio, *Corum actum aut etiam Deum*; Augustinum, libri 2. De sermone Domini in monte capite 15, Primasium in proprio commentario, Gregorium libri 4. Moralium capite 17, Pelagium, epistola ad Demetriadem.

siue Hier. excusantibus Aug.

excusantium Aug.

510. igitur MS.

C. 5. v. 1. *Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum, per Dominum nostrum Iesum Christum.* Latini codices, *habemus* legunt, non *habemus*: Græci è diuerso, ἔχομεν ferè habent, non ἔχομεν. Pro Græcis, facere videtur, commentarius Ambrosii attributus. Latinis, verus Dionysiani cœnobij Græcus codex, qui, Gagneio teste, ἔχομεν habet, suffragatur; Item, Latini enarratores attipulantur, Author commentariorum Hieronymo adscriptorū, Petrus Chrysologus sermone 110, Primasius, Haymo, Anselmus, Author Glossæ, Carenensis, Lombardus, Lyranus, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque; Quin & tractatores Græci, Origenes, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, volunt. Syriacum quod est erit nobis pax, vtroque intelligi potest modo, & ita vt futurum sit pro præsentis, & ita vt sit pro subiunctiuo, Hebraico more.

511. secundum tempus o.

C. 5. v. 8. *Commendat autem suam caritatem Deus in nobis, quoniam, cum adhuc peccatores essemus, (Christus pro nobis mortuus est.)* Multi libri addunt si, *Quoniam sic cum adhuc peccatores essemus*: sed antiquiores, emendatioreque, Epanorthotæ, Parisiensium, nostri, cum vulgari-

vulgaribus non paucis, Græcis exemplaribus conformiter, omittunt. Hentenius textu expulit. Videri possit adiectum fuisse, quia hinc Apostolus continud inferat: *Multò igitur magis iustificati nunc in sanguine ipsius, saluuerimus ab ira per ipsum*; Et cum adiectum id fuisset, tum sublatam esse, quæ necessaria non erat, collectiuam coniunctionem igitur, quam, vulgares aliquot codices, contra Græca Syraque, nulli præstantes, omittunt. Cæterum, apud quosdam patrum ita legitur, *Si cum adhuc &c. multò magis*; Cyprianum libri 4. epistola 2, Hilarium in Psalmos secundum & 55^m, Origenem, quamquam hic addat igitur, Authorem commentariorum Ambrosij titulum præferentium: sed non ided editionis nostræ est lectio. Petrus Chrysologus sermone 110, ei lectioni concinit, quam nos existimamus genuinam nostræ editionis esse, eaque & apud D. Primasium est.

C. 7. v. 24. & 25. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.* Ita ferè Latini codices legunt, *Gratia Dei*: itaque legunt & veteres; Græci, Irenæus, libri 3. capite 22, Origenes, hunc enarrans locum, Chrysostomus, explicans versum septimum, Psalmi 121; Latini, Ambrosius, libri de Dominicæ incarnationis Sacramento capite 7, oratione in obitum Theodosij, libri 2, de Abraham capite 6, Augustinus, cum multis alijs in locis, tum sermonibus, 5° De verbis Apostoli, & 49, ac 53, de diuersis, Primasius, Authores commentariorum quæ D. Hieronymo & B. Ambrosio adscribuntur, Sedulius. His accedunt, Haymo, Anselmus, Author Glossæ, Carenensis, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque enarratores. Porrò, aliter Græci libri scribunt. Plerique, *ἄχαριστὸν τῷ θεῷ* habent, quod est, *Gratias ago Deo*: hocque modo, & legunt, & intelligunt, Græci Tractatores, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, & Oecumenius; atq. inter Latinos patres, Hieronymus, octauæ Algæ quæstioni respondens: estque hæc & Syriaci Testamenti lectio Quidam verò Græci libri, Parisiensium vnus, *καὶ χάρις ἡ τοῦ θεοῦ* scribunt, hoc est, *Gratia autem Deo*: quam scripturam, videri possint redolere, Latina exemplaria non pauca, quæ habent, *Gratia autem Dei*; fierique hinc verisimilis eorum coniectura, qui Latinè nobis *Gratia Deo* legendum esse conijciunt, quomodo, apud Hieronymum, quæstione ad Algæsiā octaua, primùm legitur. Decem nostra manuscripta *Gratia autem Dei* habent; sed, recentiora illa minusque emendata. Antiquitate integritateque præstantia, omnia *Gratia Dei* legunt: quibus, cum vetustissimi Patres, scriptoreque, Græci, & Latini, disertè adstipulantur

512.

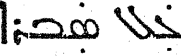
Gratiam MS.

Et

pulentur

pulentur, nō facile in erroris suspicionem venire debent. Quinimo, sicut Græcè nonnulli legunt χᾶεις πρὸ θεῶ (ita enim, absque ꝑ autem coniunctione, quidam producit) sic facile potuit Interpres, χᾶεις πρὸ θεῶ, duabus litteris alijs, legissē, præsertim, cum ω & ε figura maximè affines sint, iotaque, illi, nunc non subscribatur, nunc subscriptum non animadvertatur.

513. ^a sub Quent.

C. 8. v. 20. Propter eum qui subiecit eam in spe.] Latinorum librorum plerique in spe legunt; insignes quidam, cum D. Primasij textu, in spem; Parisiensem duo, Di. o. Ge. l.; nostri tres, Brug. Malmund. ma. Q. Græcè est ἐπ' ἐλπίδι, quod est, in spe, vel sub spe; Syriaca: quod est, ad spem, vel in spem. Quidam fecerunt quibus hoc iungunt: Sub spe, quod & ipsa creatura liberabitur &c. potest enim & sequētibus & præcedentibus copulari. Pronomen eam, Qui subiecit eam, vt non est Græcè (διὰ τὸν ὑποτάξαυτα ἐπ' ἐλπίδι) ita Latina scripta, T. Malmund. ma. L. Pl. lon.; cum D. Anselmi textu, & Moguntina editione, omittunt, quamquam Malmundariensi alia littera inter lineas supra scriptum sit. Alterum Malmundariense, minus, vt illud, quod maius diximus, antiquissimum, alio legit loco: Qui subiecit in spe eam. Plantini angustum non nisi in margine habet. Syricus Interpres explanationis gratia addidit.

514.

C. 8. v. 33. & 34. Triplex huius loci pronuntiatio est. Vna: Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus, qui iustificat? Quis est qui condemnet? Christus Iesus, qui mortuus est, immò qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis? Altera: Quis ac. ad. el. Dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mor. est, immò qui (&c.) etiam interpellat pro nobis. Tertia: Quis ac. ad. el. Dei? Deus qui iustificat: quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mor. est, immò qui (&c.) etiam interpellat pro nobis & hoc, vel interrogando, vel enunciando. Primam probant, Augustinus libri 3. De doctrina Christiana capite 3, eiusque discipulus Primasius enarrator; & sequuntur, Author commentariorum Ambrosij nomen præferentium, atque inter recentiores, Nicolaus Gorran. Secundam exponunt; Origenes, Theophylactus, Lyranus, subaudito substantiuo verbo est, ijs in partibus, quæ enunciatiuè leguntur. Tertiam, explicant, Theodoretus, B. Gregorius libri 7ⁱ epistolarum epistola 53, Oecumenius, D. Thomas, &, inter neotericos, Dominicus Soto.

515. ^a superabamus o.

C. 8. v. 37. Sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos.] Latini

Latini vulgatæ editionis codices, vnanimiter hunc ad modum legunt, Propter eum; similiterque, Ambrosio adscripta commentaria, Author scholiorum quæ in Hieronymi operibus exstant, Primasius, Haymo, Anselmus, posterioresque omnes Latinæ editionis enarratores. Græci libri constanter scribunt ἄλλ' ἐν τοῖς πάσιν ὑπερβύμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντ' ἡμᾶς. id quod, Syricus Interpres, posterioresque Latini, & Græcus scriptor D. Basilius, cap. 8. libri De spiritu sancto, Per eum qui dilexit nos, interpretati sunt. διὰ enim, Græca præpositio, genitiuo iuncta, per significat; accusatiuo, propter: id quod huius capituli 20 & 25 versibus videre licuit. Per legit S. Augustinus libri 4. De doctrina Christiana cap. 20, & libri De ciuitate Dei 22ⁱ, 23° capite: Græcamque sententiam optimè explicans, In his omnibus, habet, superuincimus, per eum qui dilexit nos. Per legit & Prosper, libri 2 De vocatione gentium cap. 5, siue, iuxta notam distinctionem, 15. Vulgatæ editionis Author, aut accusandi casu διὰ τὸν ἀγαπήσαντα legit, aut διὰ, gignendi casui præpositum, etiam propter verti posse sensit; præsertim, cum propter, hoc loco, ita vt per accipi possit; propter eum, propter eius auxilium, quæ & D. Thomæ est explicatio.

^a propter quod. Cyprrianus tertij ad Quirinum 18 cap.

C. 8. v. 38. & 39. Neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia. Hunc ad modum, scripti libri complures * impressique omnes legunt: quibus adstipulantur enarratores, Haymo, Anselmus, author Glossæ, Carenensis, Lombardus, Lyranus, Aquinas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque posteriores. Tres scripti libri, Pl. ang. R & C, pro neque virtutes, habent neque potestates; quinque, Pl. m. L. Torr. Atr. f. & Leodienfis; verum hic ex posteriori emendatione; vtrumque habent, hoc ordine: Neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque virtutes. Arbitror, ex altera primùm versione, vel ex similibus locorum memoria, pro virtutes, scriptum potestates (quod enim est Græcè ἐν δυνάμει, neque virtutes alij, alij, nominatim Origenis Interpres, 3° peri archōn 2° cap. neque potestates transferunt: frequenterque Apostolus principatibus ἐξουσίας, quas potestates editio nostra reddit, subiungit) ac dem, quæ in diuersis erant codicibus, coniuncta, vt paria hîc essent, sicuti in antecedentibus ac subsequētib. Nam & hanc ob causam, in angusto Plantini scripto, quod, loco virtutes, habet potestates, additum reor neque archangeli: neque angeli, neque archangeli, neque principatus, neque potestates. Notandum porro est, B. Augustinum, libri De moribus Ecclesiæ Catholicæ cap. 11, & * Authorem commentariorum, quæ Ambrosio tribuuntur, duo solùm hîc membra legere, Neque angelus,

516.

^a aliqua
ⁱ MS.
^a aliqua alia
G.
^a Brug. Lob.
Malmund.
mi-Leod. O.
E. Q. &c.

1. Cor. 15. c.
24.
Ephes. 1. d. 21
3. b. 10.
Coloss. 1. c. 16.
2. b. 10. c. 15.

* Præpositio quoq. altitudinē & profundū, præsentibus & futuris.

neque virtus, omittit *neque principatus*, non tantum contra Latinos hodie codices, verumetiam contra Græcos, & Syros, qui tria hæc membra legunt, ἢ τε ἀγγελοι, ἢ τε ἀρχαί, ἢ τε δυνάμεις, *Neque angeli, neque principatus, neque virtutes*. Cæterum, omittunt Græci, Syrique codices, necnon, Chryſostomi, Theodoret, Theophylacti, & Oecumenij, enarrationes, cum illo Augustini loco, & Ambrosio adscriptis commentariis, id quod postea Latinis in libris sequitur, nec habet ad quod respondeat, *neque fortitudo*: quibus, vnum, ex Latinis nostris manuscriptis, M littera notatum, conforme est. Hieronymus ad Algasiam, quæstione nona, legit quidem manifestè hanc partem *neque fortitudo*: sed aufert eam quæ præcedit, *neque virtutes*. cui, Augustinianum ex sacris litteris speculum, & maius Malmundariensis Cœnobij exemplar, concinunt: tamen huic altera manu supra scriptum sit *Neque virtutes*, vt sunt huiusmodi penè omnia in antiquis exemplaribus ad vulgarem postea legendi modum immutata. Concinit & Primasius enarrator, quamquam apud eum, multitudinis numero, *neque fortitudines* legatur. Adstipulantur etiam ea, quæ apud D. Hieronymum, in S. Pauli epistolas exstant, scholia, quæ, Primasius, hoc loco, vt multis aliis, sequutus est. Scriptum vetustissimum, M. N. Hunnæi, T littera signatum, loco huius, *neque fortitudo*, scribit *neque virtus*, tollitque similiter, quod dictum est, *neque virtutes*: cui, Augustini lectio, libri De doctrina Christiana quarti cap. 20, & expositio, eo libello, quo huius epistolæ quædam propositiones exponit, per omnia consonant. Videri ex his possit, alterum superflue, vel *neque virtutes*, vel *neque fortitudo*, siue, vt aliàs legitur, *neque virtus*; & quidem diuersas hæc esse, eiusdem partis, aliter atque aliter lectæ, translationes. Quod enim Græcè est ἢ τε δυνάμεις, quod est, *neque virtutes*, existimarim, singulari numero ab aliis ἢ τε δυνάμεις lectum, & à quibusdam versum, *neque virtus*; quo modo, Augustinus libro De moribus Catholicæ Ecclesiæ, & Ambrosio attributa commentaria, habent, eo loco, quo nos cum Græcis & Syris *neque virtutes*; à quibusdam *neque fortitudo*. Porro, *neque virtus*, clarum satis videtur fieri non esse nostræ editionis, eoque magis, quod, scriptum illud, T, alteram editionem nonnunquam sequi, competerimus. Post hoc, *neque fortitudo*, cedere debere videtur, ἢ τε *neque virtutes*, hoc enim, vno, eoque longè aptissimo, legitur loco: illud, variis errat locis, iisque minus conuenientibus. Vt plurimum, legitur post *futura*, ante *altiludo*: *Neque fu., neque fortitudo, neque altr.* Manuscriptum H notatum scribit post *neque virtutes*: *neque virtutes, neque fortitudo*. Duo manuscripta, C. & So. ru., medium habent inter *instantia* & *futura*: *Neque insta., neque fortitudo, neque fut.* Apud Origenem, in tertio peri archon.

archon, primum legitur *neque potestates*, postea additur *neque virtus*; sed ultimo loco: *Neque altr., neque profund., neque virtus, neque alia vlla creatura*. Primo & quarto locis, ab affinis separatim, solitarium incommodè ponitur; tertio, etiam dirimit, quæ manifestum est combinanda; secundo, optime congruat, quo, positum id fuisse, existimat Dominicus Segobienſis, si quod credit; Apostolicum verbum est. Cæterum, cum, vel hoc, vel alterum, non leuibus argumentis superesse videatur, minusque hoc, ἢ *neque fortitudo*, fundatum in nostra editione appareat, videtur adiectitium id esse. Verumenimvero, antiquissimum Tractatorem Origenem, vel interpretem eius Hieronymum (is enim Origenis commentario sua non pauca adiecit) id legisse, atque eo quo in Latinis plerumque codicibus legitur loco, post *neque futura*, nec præterisse quod antecedit *neque virtutes*, ex explanatione in hanc epistolam, verè colligi videtur, tamen *neque virtutes* scriptum sit, posteriori, vt priori loco.

C. 9. v. 25. Sicut* in Osee dicit: *Vocabo non plebem meam, plebem meam, & non dilectam, dilectam; & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam.* Antiqui Epanorthotæ, & antiqui Zegeri codices, auferunt *Et, non dilectam, dilectam*: idem auferunt antiqui nostri, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. O, P, H: Græci libri tollunt istud: *Et, non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam*: illud legunt: *Et, non dilectam, dilectam* ἢ, ἢ ἐκ ἡμετέρων, ἡμετέρων. His, enarratores multi consentiunt; Origenes; Chryſostomus; Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius; & Author commentariorum apud Ambrosium; S. Augustinus etiam, sub finem libri primi ad Simplicianum, & libri contra Faustum viceſimisecondi cap. 89. Antiquis Latinorum codicibus, suffragatur D. Hieronymi lectio, scribentis in primum Osee caput, & Haymonis Halberſtatensis, atque Anselmi Cantuariensis, Commentarij; Scholia adhæc, quantum colligere possum, quæ in D. Pauli epistolas exstant, in Hieronymi operibus. Syri vnum dumtaxat legunt, id quod huiusmodi est, vt, vtrumque, complectatur, vtrumque significet; Eundem ad modum ipse Propheta: eadem enim cum Propheta Syri vsi sunt voce, רחם, quæ, & diligere, & misereri, significat. רחם רחמי אלהים אלהים (eod enim Apostolus hac parte respexit) id quod, nostra editio, in calce secundi capitis Prophetiæ Osee, vertit, *Et miserebor eius quæ fuit Absque misericordia*, verti etiam potest, *Et diligam eam quæ fuit non dilecta*, siue, ad verbum, *Et diligam non dilectam*. Erat, diuinitus impositum nomen, filiæ, quam Osee genuerat, רחם רחמי אלהים, quod est, non dilecta, vel, non misericordiam consequuta, siue Absque misericordia: quemadmodum, filio

Et 1 impoſ-

517.
* & 2. MS.
G.

אלהים
רחמי אלהים
רחם רחמי אלהים

Ose. 2. d. 23.

Ose. 1. h. 6.

2. 8.

impositum fuit nomen, **דב ו'7** Non populus meus, siue; Non plebs mea. Manifestum igitur euadit, non vtrumque illud apud Apostolum legendum esse, vt vulgus codicum & Glossematicorum Latino- rum legit, sed alterum, vt ex altera versione additum, rescandum. Porro, sit Græcis illud genuinum, *Et, non dilectam, dilectam*: nostræ editionis germana scriptura est, *Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam*. cui, adiectum est illud, *Et, non dil. dil.*, ex Græcis, opinor, libris, & in plerisque quidem exemplaribus præpositum, atque in compluribus frustra grauatum pronomine *meam* (*Et, non dilectam meam, dil. meam*) in quibusdam verò postpositum legit; verisimile est; Interpres noster, Græcè, pro *ἡγαπημένω, ἡλεημένω*, quo modo, iuxta septuaginta duorum interpretationem, in Osee est. Testatur Osee enarrator Hieronymus, in caput scribens primum, quædam illic exemplaria *ἡγαπημένη* legisse: sed, veriora censet, quæ habent *ἡλε- μένη*, quia, ad distinctionem Israël, cui non miseretur, infert Deus: *Domui autem Iuda miserebor*. Certa profectò videtur editionis septua- ginta duorum lectio *ἡλεημένη*, quia, sequentia omnia, quæ ad priora respiciunt, per *ἡλεειν* translata sunt: viderique possit, *ἡγαπημένη*, eò, ex Apostolo admissum esse. Cæterum, poterant sequentia omnia per *ἀγαπᾶν* verti, esseque congrua lectio eorum quæ præcedunt *ἡγαπημένη*. nam; quod diximus; **רחם**, qua voce semper Propheta vitur, ad *ἡλεειν* & *ἀγαπᾶν*, ad misereri & diligere, commune est.

518.
dixit o.
o.
o. i
ita Sy.
5. 10.
Sy.

C. 10. v. 5. *Moses enim scripsit, quoniam, iustitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, viuet in ea.* Hæc Latinorum librorum, quos nos vidi- mus, multi que alij ante nos, constans est lectio: quam enarrat, ex antiquis, Origenes, vel eius interpres, Græci libri scribunt *μοσῆς ὁ θεὸς ἡγορεύσας ἔγραψε τὸ βιβλίον, ὅτι, ὁ ποιῶν αὐτὰ ἀνθρώπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς*. Moses enim scribit iustitiam quæ ex lege, quoniam, qui fecerit ea homo, viuet in eis. Quibus suffragantur, Syrica exemplaria, Græciq. Tractatores, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius. Conijciunt quidam, Latinam lectionem, scribarum temeritate deprauatam; pro quibus facere possit, quod Haymo, in quibusdam codicibus, haberi testetur, *viuet in eis*, nisi de Græcis vel alterius versionis Latinis codicibus loquatur. Conijciunt alij, Græ- cam lectionem, quamquam Mosis verba propius referat, (Custodi- te leges meas atque iudicia, quæ faciet ea homo, & viuet in eis, Leuit. 18. a. 5.) ex tertio ad Galatas capite immutatam, vbi similis est locus *ὁ ὢν ὁμοῦ ἐν ἐστὶν ἐν πίστεως, ἀλλ' ὁ ποιῶν αὐτὰ ἀνθρώπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς*, pro quo nos habemus: *Lex autem non est ex fide: sed, Qui fecerit ea viuet in illis*; porro, hoc ad Romanos loco, legisse Interpretem **ὅτι δίκαι.** **ἔσται ἐν**

Galat. 3. b. 12.

ἔσται ἐν νόμου ὁ ποιῶν αὐτὰ, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. Verum, quod bene se ha- bet, vtraque lectio, in idem recidit.

C. 11. v. 5. *Sic ergo in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt.* *τὸ σώσω, nec à Græcis libris, nec à Græcis tractatoribus, Chrysostomo, Theodoro, Theophylacto, Oecu- menio, legitur. ἔτασ: ἔν τῷ ἐν τῷ νόμῳ καί τῳ λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος ἔγένονεν.* Latini libri; consentientibus expositoribus, Haymone, An- selmo, Authore Glossæ, Carensi, Lombardo, Lyrano, Aquinate, Gorran, Brunone, Richelio, & alijs posterioribus, plerique omnes habent. Porro, vnum Parisienses proferunt, Ge. l., qui Græcis con- formiter demat, hunc in modum: *Reliquia secundum electionem gratiæ factæ sunt.* cui, si fortè ex Græco correctus esse, hoc loco, vt alijs, exi- stimetur, M. N. Hunnæi manuscriptum, L signatum, ad stipulâ- tur, quamquam addat *Dei* (*Secundum electionem gratiæ Dei factæ sunt*) quod, alia bona scripta, tanto consensu tollunt, quanto vulgaria le- gunt. Reperitur dictio *salua*, apud Latinos Patres, Ambrosium libri De Noë & Arca capite 5, & libri 2, De Iacob & vita beata capite 3; Hieronymum, in fine libri 16. in Isaiam, & in commentarijs cap. 2° Prophetiæ Michæ; Augustinum, quæstione 148. super Genesim, secunda quæstione primi libri ad Simplicianum, & libri De patientia capite 20: verum, quia nihil ex locorum circumstantijs intelligi potest, incertum relinquitur, an à Patribus ipsis lectum, an à Scribis postea adiectum sit, qui, in vetustis passim Authoribus, citata scri- pturæ testimonia, iuxta vsitatum legendi modum emendarunt, ita vt de Patrum lectione haud facillè quid statui possit, nisi quòd ex præcedentibus aut sequentibus verbis colligatur, ea quæ, sæpenu- mero, aliud à patribus lectum fuisse, quàm modò apud eos legatur, significant. Exemplum, quod ad præsentem locum faciat, adferâ- mus. Libri 2. De bono perseuerantiæ capite 18, apud B. Augustinum, legitur, in nostra saltem quam Frobenius dedit editione, *Rel. se. el. gratiæ saluæ factæ sunt*: quæ verò paulò post sequuntur Augustini ver- ba, luculentissimè declarant, *salua* ab eo omissum fuisse. In hac ergo electione, ait, & in his reliquijs, quæ per electionem gratiæ factæ sunt, voluit intelligi plebem; quam, propterea Deus non repulit, quia præsciuit, ac mox: Præsciuit enim reliquias, quas secundum ele- ctionem gratiæ fuerat ipse factururus. Similiter, in Origenis enarratio- nibus, & in Ambrosio adscriptis commentarijs, atque Prosperi libro De vocatione gentium primo *, adscribitur *salua*: sed, qui horum verba diligenter excusserit, habebit, vnde adiectitium esse suspicetur. Quocirca, nos, in his mediocritatis nostræ scriptis, non facillè adfe- rimus,

519.
enim o.
o. nunc o.
o. o.
Dei o.
sient o.

* Cap. 3. aus
iuxta nouam
editionem 104

rimus, tamen aliter à multis factum videamus, Patrum aut Enarratorum pro lectionibus autoritatem, nisi eorum simul tractationes suffragentur, vel, ipsa eorum per se lectiones, eiusmodi sint, quæ à scribis mutata non esse haud difficulter dignoscantur; si non aliud adferendi modus innuat. Videri possit τὸ *salua*, quod sermo alioqui mutilus appareret, huc assumptum, vel ex commentario, quemadmodum vocula *Dei*, quam Author Glossæ, quam habemus scriptam, subaudit (non frustra enim hic ab enarratoribus salutis fit mentio, quamvis *salua* non legerint) vel ex Isaia loco, quem nono capite superiori citat Apostolus, his nostræ editionis verbis: *Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris, reliquæ salua fient*; atque huc facere, quod in quorundam Glossematicorum textibus legatur: *Rel. se. el. gra. salua fient*. Accedit, quod, id quod Interpres duabus vocibus solet reddere, saluum facere, vel saluum fieri aut esse; Apostolus ipse vnica semper exprimat, *σώζειν*, vel *σώζειν*, numquam, *σῶον ποιεῖν*, vel *σῶον γένηται* aut *γενέται*. Claudius Guillaudus, & Adamus Sabout, ex ijs quos expositionibus suis iunxerunt textibus, *salua* omiserunt. Syri sensum dederunt huius lectionis: Sic & in tempore hoc reliquæ relictae sunt per electionem gratiæ. In quem sensum accipi possit sententia etiam lecto *salua*, si *salua facta sunt*, intelligatur, remanserunt, superstites sunt. hoc enim hoc loco vult Apostolus, quosdam fuisse ex Israëlitis, gratuita Dei electione, reliquos; qui Christum non reiecerint, quemadmodum Eliæ tempore reliquerat sibi Deus qui non curauerant genua Baal.

Rom. 9. f. 27.

§ 20.
Et diu o.
enim o.
- o.

Mat. 9. b. 13.

§ 21.
Concludit o. - o.
Dominus 2 MS.
incredulitate 2 MS.
in credulitate o.

C. II. V. 13. *Quamdiu quidem ego sum Gentium Apostolus.*] Quod Græcè est ἐφ' ὅσον, hoc est, si verbum verbo reddatur, ad quantum, non solum ad tempus, sed; etiam ad rationem, referri potest. Quare alij vertunt: Quatenus ego quidem sum Gen. Apo. Cæterum, vulgatæ editionis versione, & ratio datur intelligenda, quamquam non per modum rationis expressa: quemadmodum, cum in Euangelio dicitur: Nunquid possunt filij sponsi lugere, quâdiu cum illis est sponsus?

C. II. V. 32. *Conclusit enim Deus omnia in incredulitatem, vt omnium misereatur.*] Græci & Syri libri, cum Græcis tractatoribus, Chrysofomo, Theodoro, Theophylacto, & Oecumenio, pro omnia legunt omnes. τὸς πάντας habent Græci; **حاله** Syri, & in priori, & in posteriori sententiæ parte. Eundem ad modum omnes legunt, D. Hieronymus, caput Michæ secundum exponens, & S. Augustinus, libri 21. De ciuitate Dei capite 18. Vulgatus Interpres, facillè, pro πάντας, legisse potuit πάντας, omisso articulo.

culo. Vtriusque sensus idem est; atque eius quod Interpres dedit, vehementior. Id quod deinde sequitur, in incredulitatem, multi codices sexto casu scribunt, in incredulitate: verum illud, vt Græco consonat (εἰς ἀπίθειαν) ita in lectissimis est editionis nostræ manuscriptis, Di. o. l. Ge. o. Brug. Lob. Leod. Mal. mi. O. E. Pl. m. & alijs. Hentenius id in textum retulit.

C. 12. V. 1. *Rationabile obsequium vestrum.*] Ex Græco & Syro rectè etiam vertitur *Rationale* τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν est Græcè: id quod plerique hodie reddunt, *Rationalem cultum vestrum*. Cæterum, existimari, veteri Interpreti, Græcè magis quàm Latinè perito, eadem fuisse, *rationale & rationabile*, ita vt intelligi possit per *rationabile* quod transtulit, & quod rationali hominis parte, mente, fit, hoc est, spirituale, & quod rationis æquitate dictante fit, & quod rationis iudicio temperatur, denique quod recta ratio ad legitimum finem dirigit.

§ 22.

C. 12. V. 2. *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona, & beneplacens, & perfecta.* Hunc ad modum legitur, vt nostris in libris, ita apud D. Cyprianum, libri 3. epistola 25, S. Hieronymum, post medium libri primi aduersus Iouinianum, & Primasium, qui in proprio eum commentario disertè explicat: *Bona, & beneplacens, & perfecta*. Bonâ, melior, & optima. Beatus Augustinus, epistola 85, ac libri 10. De ciuitate Dei cap. 6, & auctor enarrationum Ambrosij nomen preferentium; legunt: *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectum*. quo modo, & Author commentariorum quæ in Hieronymi operibus; legisse videtur, quod seorsum posteriore huius sententiæ partem explicet, hoc modo: hoc est, quod bonum sit, & melius, & optimum. Idque ex Sedulio, qui, cum illa lectione, hanc explicationem, in collectanea sua transtulit, manifestum esse potest. Græcus sermo, ad vtramque lectionem, ambiguus est (εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθόν, ἢ ἀφάρστον, ἢ τέλειον) quod nomen voluntas ac subsequenti adiectiua, neutro genere efferat, & articulum præponat voci ἀγαθόν. Syriacus, non nisi priorem admittit: quæ, cum, in Latinis libris omnibus, scriptis atque impressis, iam inueniatur, & ab Haymone, Anselmo, Authore Glossæ, posterioribusque Latinis enarratoribus, exponatur, germana nostræ esse editionis omnino viderur, nostræ inquam editionis, qua, ex B. Hieronymi castigatione, vtimur. Testatur enim Hieronymus, in Origenis, suoque, magna ex parte, in epistolam ad Romanos commentario, olim vulgatam legendi modum Latinis fuisse, *Quod bonum, & beneplacitum, & perfectum*: sed, in Græco, ipse alterum

§ 23.
Et o.
Ad probandum Cyp.
quid 1 MS.
Compl. G.
placens 1 MS.
placens Cypri. Aug. spe.
Ad probandum - vos Aug.
placitum. Ambros. Sedul.
est Ambros.

haberi docet, *Bona, & beneplacens, & perfecta, siue*, quòd articulum τὸ ante ἀγαθὸν non habuerit, siue, quòd conformiorem Græco iudicauerit, quem Græcorum commentarij magis probauerint, vt eorum quos nos habemus, Chrysoſtomi, Theophylacti, Oecumenij. Nec dubium quin is proprius Origenis sit commentarius, quo iuxta hanc lectionem locus explicatur (iuxta vtramque enim explicatur) nisi hunc in locum nihil ipsius Origenis sit, sed totum Hieronymus Interpres addiderit. Multa enim Origenis commentarijs deerant, incertum quo casu: quæ, Hieronymus, à se suppleta, & in præfatione, & in peroratione, testatur. Verba eius, in hunc locum duodecimi ad Romanos capituli, hæc sunt: Sciendum est, quòd in Græco habet, Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, bona, & beneplacita, & perfecta. Sed nos, quia vnus in vtroque potest sensus videri, consuetudinem sequimur Latinorum: Sequitur postea, vbi hæc pars singulariter tractatur; Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectum: manifestum est autem, quòd & præcessisse debuerat, quòdque prolixius textum Interpres prius recitauerit quàm modò habeatur.

524. C. 12. v. 10. *Caritatem fraternitatis inuicem diligentes.*] Complures nostræ ætatis scriptores, *caritate* legendum esse conijciunt; profectò, non absque argumentis. Primùm enim, Græcè est τῆ φιλανθρωπία, qui est datiuus modi, quem Latini suo ablatiuo expriment. *caritate* igitur *fraternitatis*, siue *fraterna*: nam *fraternitatis* dixit Interpres, pro *fraterna*, extremum fortè Græcæ vocis imitatus; quam, quia Latinis vna similis compositionis vox non est, duabus transtulit. Deinde, non est Græcè participium *diligentes*, sed, quòd accusandi casum non fert, nomen φιλῶσθε: quòd exponere possis *affectuosi*. τῆ φιλανθρωπία εἰς ἀλλήλους φιλῶσθε, *Caritate fraterna ad inuicem affectuosi*. Præterea, non aptè congruit vox *inuicem*, si *caritatem* legas: nisi addas, *ad* vel in præpositionem. & quidem vno in scripto, L. notato, hæc addita est (*in inuicem*) ad tollendum, opinor, sententiæ incommodum: sed, ex alijs omnibus quos vidimus, calamo æreque exaratis libris; demto Zegeri testamento; omiſsa, etsi sit Græcè, cognoscitur, quòd nomen φιλῶσθε redditum sit participio *diligentes*. Insuper, huiusmodi formam, cuiusmodi hæc sententia; sexto casu *caritate* lecta, referunt subsequentes: *Honore inuicem praueniētes, Sollicitudine non pigri, & cætera*. atque illa *Honore*, conuenientissimè, hanc *Caritate*, proximè sequitur. Adhæc, hunc in modum, & legunt, & intelligunt veteres, cum Græci, Chrysoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, tum Latini: Tertullianus, libro in Marcionē quinto, legit:

Amore

Amore fraternitatis inuicem affectuosi. Simili ferè modo illorum Author cōmentariorum, quæ Ambrosio vulgò tribuuntur: *Fraternitatis amore inuicem benigni*. Hieronymiana scholia: Ita vos diligite, explicant, quasi ex vna matre generati. Id quòd Sedulius, in collectanea sua transtulit, præmisitque: *Caritate fraterna inuicem benigni*. Primasius similiter: *Caritate fraternitatis*. Tanquam ex vno uterone, ita vos diligite. *inuicem benigni*. Haymo: Id est, ait, cum caritate fraternitatis sitis vos alterutrum diligentes, quia vnus est pater vester, qui in cælis est. Omnes enim qui vnam fidem habent, & vno baptisinate sunt abluti, ita inuicem, ita secundum Deum diligere debent, veluti fratres ex vno matris utero egressi. Iam verò & Latina nostræ editionis exemplaria reperimus, quæ *caritate* legant (*Caritate fraternitatis inuicem diligentes*) vnum scriptum, Plantini medium, duo impressa, Moguntia vnum, anno 1472, Lugduni alterum, anno 1522: quibus Romanum Breuiarium, Pij quinti Pont. Max. iussu editum, ad stipulatur, in tertia lectionum secundæ diei infra Octauam Epiphaniæ, ex hoc Epistolæ ad Romanos capite desumtarū. Ad stipulatur etiam, Lyrani commentario, quem, ab ipsa Typographiæ infantia excusum, à M. N. Hunnæo habemus, mixtus textus, nec commentarius ipse refragatur. textus etiam D. Thomæ commentario, annis 1518. & 1526, Parisijs edito, iunctus, quamuis commentarius refragetur. Sunt & manuscripta quædam ex nostris, Mal. mi. D. quibus an post adiecta sit lineola, quæ est loco m litteræ dubium sit. Possit, vt facile potuit, è litteræ superposita fuisse lineola, factumque *caritatem*, vt, participio *diligentes*, accusandi casus, quem regit, daretur; quòd non intelligeretur, *caritate fraternitatis* dictum esse, pro *fraterna*. Author Glossæ, alijsque Glossematici posteriores, duobus modis hanc scribendi rationem (*Caritatem fra. in. di.*) exponunt; vno, Diligite caritatem quam fratres habent inter se; altero, Velitis à fratribus redamari; sed illis, longè aliter, vt videtur, quàm Apostolus velit.

C. 12. v. 11. *Domino seruientes.*] Author commentariorum quæ in B. Ambrosij sunt operibus, *Tempori seruientes* legit. In Græco, inquit, dicitur sic habere: *Deo seruientes*. quòd nec loco competit. Quid enim opus erat summā hanc ponere totius deuotionis, quando singula membra, quæ ad obsequia & seruitia Dei pertinent, memoret? In omnibus enim ijs quæ enumerat, plenum Deo seruitium exhibetur. Nam seruire tempori quid sit, alibi soluit, cum dicit: *Redimētes tempus quoniam dies mali sunt &c.* Offendisse hunc Authorē videtur, quòd hæc totius summa, *Domino seruientes*, media inter membra legatur. Græci libri, qui hodie in manibus sunt, ferè, τῷ

525.

Domino

Epist. 5. d. 26.

κρίσις δὲ λόγους, quod est, *tempori seruiantes*, habent. Cæterum, Regius ex Complutensi, & quinque alij à Parisiensibus notati, δ. ε. θ. ι. ια. * πρὸς κριψὸν δακλύοντες, *Domino* seruiantes*, scribunt: quibus consentiunt, Græcorum, Chrysofomi, Theodoretij, Theophylactij, atq. Oecumenij, textus & commentaria, Syricæque editiones; Scholia adhæc Latina, quæ apud B. Hieronymum exstant, & Primasij commentaria, ac Sedulij collectanea. Origenis Interpres Hieronymus, cum hunc legendi modum explicuisset, Scio, addidit, in nonnullis Latinorum exemplaribus haberi, *tempori seruiantes*: quod mihi videtur inconuenienter insertum, nisi quis fortè ita dictum putet, vt in alijs idem Apostolus ait: Tempus breue est, superest vt qui &c., vel vt illud dictum est: *Redimentes tempus &c.* Hodie, in Latinis codicibus, lectio hæc *tempori seruiantes*, non reperitur: constanter enim *Domino seruiantes* habent, tamen scriptorum antiquissimi, qui libris capitum argumenta præfigunt, huius epistolæ 48^m caput, de *tempori seruiendo* inscribunt, nimirum, quod retinuerint capitum argumenta, ei Latinorum editioni, quæ ante nostram fuit, accommodata. quocirca maius Malmundarij exemplar, & eum locum quem proximè tractaturi sumus, iuxta antiquam editionem describit: *De communicatione sanctorum* - "*memorijs*", etsi legat iuxta nostram: *Necessitatibus sancti. communicantes*. Constanter etiam, Haymo, Anselmus, & posteriores nostræ editionis enarratores, *Domino seruiantes* edisserunt: quamquam Author Glossæ, ex Ambrosio, cuius interpretationem addidit, & alij, alterius litteræ *Tempori seruiantes* meminerint. Existimo, D. Hieronymi castigationem, hanc legendi rationem *Domina seruiantes*, editioni nostræ dedisse: qui, in epistola ad Marcellam scripta, vltima tomi secundi, cum in eos acriter inuectus esset, qui studiosè ei detrahebant, quod in sacris noui Testamèti litteris quædam emendare tentasset, adiecit tandem: Illi legant Spe gaudentes, tempori seruiantes: Nos legamus, Spe gaudentes, Domino seruiantes: Varietati occasionem dedit, affinitas Græcarum vocum, κριψὸν & κρίσις, præsertim cum voces scribæ breuiare soleant.

* uelut Ald. uelut Syr.

1. Cor. 7. l. 29 Ephes. 5. d. 16

Leod. Tosanus; Mal. ma. sed in parua hæc omnia præcepta, uno capite 42 completitur. Brugensi codici posterior argumentorum pars simul cū ratio epistolæ ad Romanos deest, uno folio perditio. Leod. membr. Tosanus.

526. eorum o.

C. 12. v. 13. *Necessitatibus sanctorum communicantes.*] D. Hilarius, sub finem libri, quem in Constantium Augustum scripsit, Author commentariorum Ambrosij nomen præferentium, & Petrus Chrysologus sermone 120., legunt: *Memorijs sanctorum communicantes*. quem ad modum, magis in Latinis exemplaribus, haberi, meminerat Interpres Origenis. Scholiastes, qui B. Hieronymi scriptis iunctus est, ac Sedulius Collector, & istam, & alteram lectionem, explanant. Hodie, Latini, Græci, & Syrici codices, concorditer constanter-

stanterque, alteram *Necessitatibus sanctorum communicantes*, habent: quibus volunt Tractatores Græci, Chrysofomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, & Latini, Haymo ac posteriores. Et hanc rursum legendi rationem, nostræ editioni à B. Hieronymo datam, autumo: qui, in Origenis, aut suo potius commentario, vtrumque legendi modum, vt ædificationi vtilem, admittit, sed hunc *necessitatibus sanctorum communicantes*, non obsecrè præfert. Vñsibus, verit, sanctorum communicantes: dein adiungit: Memini in Latinis exemplaribus magis haberi, memorijs sanctorum communicantes: verum nos, nec consuetudinem turbamus, nec veritati præiudicamus, maximè cum vtrumque conueniat ædificationi. Nam, vsibus sanctorum, honestè, ac decenter, non quasi stipem indigentibus præbere, sed censum nostrum cum ipsis quodammodo habere communem, & meminisse sanctorum, siue in collectis solemnibus, siue pro eo vt ex recordatione eorum proficiamus, aptum & conueniens videtur. Diuersitas iterum ex vicinitate Græcarum vocum orta fuit, *χρειαις*, *μνημας*: est enim locus hic superiori quàm simillimus.

C. 13. v. 5. *Idèd' necessitate subditi estote.*] Multi codices *necessitati* legunt, cum expositoribus, Carenfi, Thoma, Lyranò, Brunone, Viguerio; sed plures melioresque (insignes nostri, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. T. O. E. L., antiqui Epanorthotæ) cum Anselmo, Gorran, & Richelio, *necessitate*: quo modo apud D. Augustinum, libello in quasdã huius epistolæ propositiones, expositione non dissonante, & Primasium, legitur. Glossa, & Lombardi commentarius, vtrumque legendi modum explicant. Græci libri ferè scribunt, *διὸ ἀνάγκη υποτάσσεσθαι*, quod est, *Idèd' necessitas subdi*: cuius paraphrasim Syri dederunt hanc: Et propter hoc necessitas nobis vt subdamur. Interpres, aut legit, aut intellexit, *ἀνάγκη* (Complutensis noui Testamèti editio, improprij diphthongis η & φ nunquam subscibit iota) id quod transtulit *necessitate*, tamen etiam *necessitati* transferri possit: & in finitium imperatiui loco accepit, vel *υποτάσσεσθαι* habuit, vt est in Complutensi * & Basileensi * editionibus. Author commentariorum Ambrosio attributorum, contra alios omnes, omittit *idèd' necessitate*: *idèd'que subditi estote, non solum propter iram &c.* quomodo & apud Sedulium legitur, huius commentarium referentem.

527. idèd'que &c.

* Anni 1574. * Anni 1538.

C. 13. v. 12. *Nox præcessit: dies autem appropinquauit.*] Existimant quidam, *processit*, à librarijs, in *præcessit* mutatum: eò quod vox Græca *προκόπιεν*, procedere, progredi, ad finem tendere, significet. Sanè, hæc est vocis propria significatio: secundum quam, Chrysofomus, & cla-

528. appropinquabit o.

rillimè Theophylactus, hunc Apostoli locum enarrauerunt. Significat tamen eadem dictio, & prætereire, transire, præcedere. Unde veteres Latini, aliquando, *Nox præterijt* legunt, vt Hieronymus in caput 26. Matthæi; quandoq. *Nox transiuit*, vt Cyprianus sermone de zelo & liuore; aliàs *Nox præcessit*, vt Ambrosius manifestè, libri 5. De Sacramentis capite 4. sermoneq. 52. & Author commentariorum Ambrosio adscriptorum. Sermone 52. B. Ambrosij verba sunt: *Præcessit*, inquit, nox, non sequitur: vt intelligas, superueniente Christi lumine, & diaboli tenebras effugari, & peccatorum obscura non subsequi, & ingi splendore præteritas caligines depelli, surreptentia delicta pro-⁷ transire significat, eadem quæ Hebræis hiberi. Vox Syriaca ⁷ : *Nox nunc transiuit*, Syriacum habet. Apud Hieronymum, libro in Iouinianum primo, & Augustinum, Epistola 80, legitur, *Nox præcessit*: sed, Hieronymi locum, constat, à correctore mutatum, quem & Titelmannus pro *præcessit* adfert, quod in alijs exemplaribus *præcessit* legerit. In Epitaphio Nepotiani, mansit *præcessit*: quamquam ne hanc constet genuinam esse Hieronymi scripturam. Libri nostri noui Testamenti Latini, Latiniq. enarratores, Anselmus, Author Glossæ, ac posteriores, *præcessit* legunt. Cæterùm, agnoscendum id est, facilem esse lapsum, ex *pro* in *præ*, & facilem temeritati mutandi ansam id quod minùs intelligit, denique *processit* bellè congruere verbo *appropinquauit*, quamuis non absurdè dicatur nox præcessisse dieq.que appropinquasse, cum nox propinqua est fini; rursum, cum nox & tenebrę miscètur, in diluculo.

529.
A. O.
B. ergo o.
C. MS.

C. 14. v. 9. In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, - vt & mortuorum & viuorum dominetur.] Duo Parisiensium manuscripta, Paul. Ge. I., tria Hentenij, & quinq. nostra, Leod. Mal. ma. So. la. Pl. ang. Atr., conduplicant coniunctionem, in priori, vt in posteriori parte, *Et mortuus est & resurrexit*: id quod Græcæ lectioni consonat, multamq. decoris sententiæ adfert: Dein, quædam manuscripta, pro *resurrexit*, *reuixit* habent. Porro, Græci codices, simul vtrumque legunt, hoc pacto, *ἐν τῷ θάτῳ ἡ ἡμετέρα, ἡ ἀπὸ θανάτου, ἡ ἀνέστη, ἡ ἀνέζησεν*: sed, in redundantia suspicionem veniunt. Primùm enim, Complutensis, omnesq. ad quos suam Noui Testamenti Græcam editionem Parisienses contulerunt littera significati, cum Græcis, Chryso-stomi, Theophylacti, & Oecumenij, exemplaribus, pro *ἀνέζησεν*, *ἐζησεν*, *vixit*, pro *reuixit*, habent. Deinde, Syri, qui vtrumque similiter legunt, *surrexit post mortuum est, & vixit*, nunt post *vixit*. & surrexit. Adhæc; apud Irenæum, libri 3. capite 20, & Authorem commentariorum quæ

quæ in Ambrosij sunt operibus, *vixit* ponitur ante *mortuus est*: *Et vixit, & mortuus est, & resurrexit*. Præterea, Latini codices, constanter alterum duntaxat legunt; & plerique quidem *resurrexit*; quidam verò, minimè contemnendi, Parisiensium Paul., nostri E. Q. Pl. m. I., *reuixit*: quibus, Malmundarij minus exemplar, antiquitate spectatissimum, suffragatur: nam, erasæ prioris scripturæ loco, minoribus & coactionibus litteris, substitutum habet *resurrexit*. Anacleti Papæ epistola prima, tantùm *reuixit* scribit. Origenes, vel Hieronymus Origenis translator, suppletorque, *vixit*, idque solum, legit: cui ea quæ in Ambrosij sunt operibus commentaria concinere mihi certè videntur, tamen, quod dictum est, alio *vixit* loco habeant; atque & ex Sedulio id manifestum possit euadere, qui, dum horum commentariorum enarrationem adfert, dumtaxat legit, *In hoc enim vixit Christus, & mortuus est*. Ex his igitur videri possit redundare, vel *ἀνέστη resurrexit*, vel *ἀνέζησεν reuixit*, siue *ἐζησεν vixit*, iis quibus vtrumque legitur. Et quamquam iudicare fortè quis possit, superfluum esse potius *ἀνέζησεν reuixit*, siue *ἐζησεν vixit*, quàm *ἀνέστη resurrexit*, quod illud aliter atque aliter & alio atque alio loco legatur, ac minùs frequens Latinis in libris inueniatur: tamen, hoc magis, *resurrexit*, additium esse existimari, in primis, quod mox citati veteres id omittant, tum quod elegantius *vixit* siue *reuixit* ei quod sequitur, *Vt & mortuorum & viuorum dominetur* respondeat (mortuus est, vt mortuorum; *vixit*, siue *reuixit*, vt viuorum dominetur) denique quod vocis *ἐζησεν* vel *ἀνέζησεν vixit* vel *reuixit* expositio fuisse videatur *ἀνέστη resurrexit*, quæ, ab aliquibus ad marginem adscripta, cum in textum tandem irrepisset, postea aliquando extruserit id ad quod exponendum adhibita fuerat vt superfluum, aliàs alium ad locum deturbarit quo superfluum sensu haud esset. Quocirca & existimant quidam, germaniorem Latini Interpretis scripturam esse, *Et mortuus est & reuixit*, altera *Et mor. est & resurrexit*, quæ, vel ex alterius translatione, vel ex alicuius explanatione, sumta sit. Porro, horum duorum *ἐζησεν* & *ἀνέζησεν, vixit & reuixit*, *ἐζησεν vixit* verius Græcis censuerim, quandoquidem in nobilioribus extet Græcis antigraphis, & celebrius sit apud veteres, neque facile pro *ἐζησεν* & *ἀνέζησεν, & mortuus est & reuixit*, substituerit quisquã *ἐζησεν* & *ἀνέζησεν*. *Et mor. est & vixit*; facilius longè è contrâ, pro hoc, illud. In posteriori sententiæ parte, multi Latini codices, præponunt *viuorum*, postponunt *mortuorum*; *Vt & viuorum & mortuorum dominetur*. sed ij, vt alios multos sibi aduersantes habent, ita Græcos & Syricos contrarios patiuntur, quin & rectum ordinem quo prioribus posteriora respondent, nisi quis eum legendi modum, quem apud Irenæum & Ambrosium esse diximus, sequendum duceret.

530. sicut o.

C. 15. v. 31. *Et obsequij mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.* Manuscriptum Bussidiani Collegij, habet: *Et oblatio obsequij mei accepta:* alterum, G littera insignitum, legit: *Et obsequium & oblatio accepta.* Vnde, videri possit addititia esse vox *oblatio*, ex 16 fortassis huius capituli versu, ubi legitur, *Vt fiat oblatio gentium accepta*, commentarij hunc locum per illum exponentis occasione adiecta: quia Græcè non aliud est quam *ἡ ἵνα ἢ διακονία μου*. *Et ut ministerium meum*, id quod verterit Interpret, subaudienda relicta ex priori parte *vt* coniunctione, *Et obsequium meum*. nisi fortè, quod alij cōiecerunt (habent enim plerique omnes libri concorditer, *Et obsequij mei oblatio*, cum Haymone, Anselino, & posterioribus expositoribus.) legerit *ἡ ἵνα ἢ διακονίας μου προσφορὰ*, vel explanationis ergò id addiderit, intelligens, per obsequium, oblationem quam adfert vel collegit obsequium siue ministerium. Apud authorem commentarioz Ambrosij nomine, legitur: *Et munerum meorū oblatio accepta fiat in Ierofolyma sanctis.* cōmentarius est: Etiam hoc orandum dicit, *vt ministratio munerum eius accepta fiat sanctis in Ierusalem &c.* Duo ex nostris scriptis codicibus, pro *in Ierusalem*, legunt *in Ierofolymis*, tredecim *in Ierofolyma*, quatuordecim, inter quos sunt Brug. & Q., *in Ierofolymam*. Ex quo videri possit, si rursus diuinare fas est, vertisse Interpretem, *Et obsequium meum in Ierofolymam, acceptum fiat sanctis*, vel, *Et obsequij mei oblatio in Ierofolymam, accepta fiat sanctis*, quo modo atque ordine Græcè legitur *ἡ ἵνα ἢ διακονία μου ἢ εἰς ἱερουσαλήμ, εὐπρόσδεκτον ᾧ ἡμῶν τοῖς ἀγίοις*. neque enim *εἰς* motum in loco significat, vt intelligi ex hoc Græco legendi modo possit, *Accepta fiat in Ierofolyma, aut, Sanctis qui sunt in Ierofolyma*; neque ἢ articulus paritur id sequentibus iungi. *Obsequium* autem siue ministerium *in Ierofolymam*, intelligitur, quo proficilcor Ierofolymam, collationem quam ei curavi perferens; vel, *obsequij mei oblatio in Ierofolymam*, quam collegit obsequium meum pro Ierofolyma; eoque defert. quòd, quia intellectum non est, mutatus videtur accusandi casus in auferendi, *Ierofolymam, in Ierofolyma, & Ierofolymis*, vel, quod ambiguum erat, *in Ierusalem*, id quod, paucos scriptos, plerosque impressos libros occupat, & translata pars eò quòd pertinere censebatur; ad orationis finem, ubi retentus à multis accusandi casus, loco non cōuenit. Duo peruetusta scripta, T. & Malmundariense maius, perfectissimè ad Græcam scripturam respondentia, habent: *Et ministerium meum, quod Ierofolymam deferetur*, acceptabile sanctis fiat. sed ea, ab editione nostra recedere nonnumquam, obseruauit. Huic verò interpretationi, persimilis est ista Syrorum: *Et ministerium, quod deferto sanctis in Ierusalem, bene suscipiatur.* Porro, Græci quidam codices, omittunt *εἰς* præpositionem.

ἡ ἵνα ἢ ἡμῶν τοῖς ἀγίοις εὐπρόσδεκτον.

* Lob. Leod. Sa. la. O. E. L. Pl. m.

* ἢ εἰς ἱερουσαλήμ, quod in Ierusalem.

nem ἢ διακονία μου ἢ ἱερουσαλήμ. sic enim Aldina editio scribit: itaque Caietanus se legisse ostendit. Chryostomus verò & Theophylactus, nec ἢ ἱερουσαλήμ, siue legentes, siue interpretantes, agnoscunt: duntaxat habent, *ἡ ἵνα ἢ διακονία μου εὐπρόσδεκτον ᾧ ἡμῶν τοῖς ἀγίοις.*

C. 16. v. 5. *Salutate Epanetum dilectum mihi, qui est primitiuus Asia in Christo.* Plerique Græcorum & codicum & Interpretum, suffragantibus Syris, legunt *Achaia*, pro *Asia*. *ἡ ἵνα ἢ ἀπαιχὴ ἢ ἀρχαῖος*. Qui est primitiæ Achaia in Christo. Verum, Latini libri, constanter *Asia* seruant, consentientibus Latinis Tractatoribus, præter nostræ ætatis aliquot, qui & textus suos, ex Græco, *Achaia* emendarunt. *Asia* se legisse declarat B. Hieronymus, enarrans caput Ezechielis 43. Porro, & inter Græcos authores, Origenes, non solum in huius loci commentario, sed etiam Homilia in Numeros vndecima, disertè *Asia* legit: & inter Græcos libros, Parisiensium quintus, *Asia*, non *ἀρχαῖος*, scribit. Quamobrem, vulgata Græcorum lectio, deprouata à quibusdam existimatur, similis loci occasione, qui est prioris ad Corinth. 16, *οἴδατε τὴν οἰκίαν σερβανᾶ, ὅτι ἔστιν ἀπαιχὴ ἢ ἀρχαῖος.*

C. 16. v. 25, 26, 27. *Ei autem qui potens est vos confirmare (&c.) soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.* τὸ *cui*, ab emendatissimo exemplari, quod M. N. Hünnaeus inter alia contribuit, Q notato, tollitur: à Complutensium & Regionum Bibliorum Latinis & Græcis textibus, non agnoscitur. Plurimum certè lucis orationi adferat eius ommissio: verum in aliis omnibus, quotquot vidimus, Græcis Latinisque libris, reperitur (vnum duntaxat Græcum vidimus Parisiis à Simone Colinæo impressum, qui *ᾧ cui*, cum *ἑαυτοῖς ἑαυτοῖς*, commutauit) atque ab Enarratoribus, quos consulimus, plerisque omnibus, veteribus & recentioribus, manifestè legitur (ferè enim eos torquet) quamquam Carenfis & Gorran, locum & iuxta eum modum explicent, quo est sine *cui*, secuti, opinor, id quod author Glossæ annotauit: si auferas *cui*, absoluta est lectio. Græci, id, paretcon, sensui superfluum, esse docent, quòd repetitione opus esset assumtum: quibus, B. Augustinus, libri aduersus Maximinum tertij cap. 13, accedit: Quòd verò additum est *cui*, inquit, vt diceretur *cui gloria*, cum sufficeret si dictum esset *ei autem gloria*, inusitatam nostræ linguæ indicat locutionem, non sensum, quem requiramus, vel de quo ambigamus, insinuat. Syri, illo prætermisso, & vocibus quibusdam transpositis, clarè interpretati sunt: Deo autem ipsi, qui potens est confirmare vos (&c.) qui est sapiens solus ipse, gloria per Iesum Christum, in secula seculi. Amen.

531. ecclesie. o. Iesu o. Chrysof. Theophylact. sic Chrysof. in Christum.

* Titelmanus, Solo, Zegerus. 1. Cor. 16. c. 15.

532. Solo 4. MS. est 1. MS.

333. Circa eundem hunc locum aduertimus, eam, vt Græcorum, & Syricorum, codicum, ita veterum Authorum, tam Latinoꝝ, quam Græcorum, esse lectionem, cui gloria in, sublato honor & : quo modo est & in Latino scripto Germani lato. Tria nostra Latina scripta, So. la. T. Pl. ang., legunt : Cui* honor in, sublato & gloria. Vulgatæ nostræ lectioni alterum fortassis est additum, ex loco primi capitis prioris epistolæ ad Timotheum, qui celebris est in precibus horariis, ad primam, Soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.

* est Pl. ang.

1. Tim. 1. d. 17

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOREM.

334. C. 2. v. 14. Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei : stultitia est enim illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Triplicem ferè hoc loco reperio lectionem; Vnam, eamque frequentissimam, tam authorum, quam codicum, Quia spiritualiter examinatur; Alteram, Quia spiritualiter examinantur, quæ in Complutensibus & Quentelianis est Bibliis; Tertiam, Ea quæ spiritualiter examinantur, quam in quatuor vidi exemplaribus manuscriptis, Mal. ma. Pl. m. I. quibus alia quædam accedunt: R habet: Quæ spi. exmanatur, prætermisso ea; M. Quæ spi. exmanatur; T & G. Ea, quia spi. exmanatur. Atrebatensis Collegij fericatus codex, omnium simul varietatum particeps, non incõmodè scribit: Ea, quia spi. exmanatur. Græcè est ἐν πνευματικῶς ἀνεκρίβη: id quod κατὰ πρόσω transferas. Quia spiritualiter examinatur. Nonnulli id referunt ad animale[m] hominem: cæterum, si, quod verisimilius sit, cum Græcis tractatoribus, ad ea quæ sunt spiritus Dei referas, Latinè vertendum est, Quia spi. examinantur (neq. enim Latinis, vt Græcis, neutra pluralia verbo gaudent singulari) nisi fortè, non ἐν coniunctionem, sed ἐ, π relatiuum legas: tunc enim reddas, Id quod spi. examinatur, quo modo intellexisse videntur Syri. Primus vertendi modus, respondet primo legendi; secundus, secundo legendi; tertius, tertio vicinissimus est. Quis autem horum germana sit Interpretis scriptura, in dubium venit: primum tamen non facillè ego ausim Interpreti subtrahere; cui & vetus author commentariorum Ambrosio adscriptorum suffragatur, quamquam secundus & tertius commodissimi videantur.

334. spiritualiter MS. antiquus.

335. quæ est MS. o. Decio.

C. 7. v. 33. & 34. Duplex hoc loco est lectio. Prior est: Sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Et mulier* innupta & virgo cogitat quæ Domini sunt. Hæc Latinorum hodie ferè codicum

dicum est: quam, Author cõmentariorum quæ apud Hieronymum exstant, Primasius, Haymo, atque hoc posteriores Latini Enarratores, edisserunt, & B. Ambrosius, initio libri De viduis, profert. Posterior est, Sol. est quæ sunt m., quo. pl. vxori. Diuisa est mulier & virgo. Quæ innupta est cogitat quæ Do. sunt. Ista Græcorum hodie ferè librorum est: ita enim habent: ὑπεκρίβηται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος ἡ ἀγαμύνη καὶ τὰ ἐξῆς. quibus Syrici consonant (differentia autem est, scribunt, inter vxorem & virginem. Ea quæ viro non est &c) & Interpretes Græci, Chrysostomus, Theophylactus, atque Oecumenius, & inter Latinos Sedulius, adstipulantur, cum D. Basilio libro De vera virginitate. Hunc ad modum Hieronymus citat, tum contra Heluidium disputans, * tum Eustochium ad custodiendam virginitatem adhortans *. Eundem ad modum reperi in duobus antiquis Latinis libris scriptum, Malmundariensi maiori & T: quâquam hoc habeat, Et diuisa mulier & virgo; illud, Et diuisa est mulier & virgo. Cæterum, ex hoc atque alijs locis, constat, exemplaria hæc, multa ex veteri editione seruare, quæ in nostra emendata sunt. Hieronymus enim, primi aduersus Iouinianum libri septimo capite, testatur, fuisse hanc suo tempore Latinorum codicum lectionem: sed alteram, quam in Græcis suis videtur habuisse antigrahis, vt quæ Apostolicæ sit veritatis, probat. Quare, ex D. Hieronymi emendatione, hanc, in nostræ editionis esse libris, manifestum est. Hieronymi Græcis antigrahis, duo obseruauerunt Parisienses, e & ia, similiter legentia; Nos, vnum, à Simone Colinæo, anno 34 excusum καὶ ὑπεκρίβηται ἡ γυνὴ ἡ ἀγαμύνη καὶ ἡ παρθένος καὶ τὰ ἐξῆς. Commentaria quæ sunt in Ambrosij operibus, lectionem habent, ex dictis duabus compositam: Quomodo placeat vxori, & diuisus est. Diuisa est mulier & virgo. Quæ non est nupta, sollicita est de ijs quæ Domini sunt.

* R.

* Cap. 10. * Cap. 9.

Pl. m. habuit: Et diuisa est mulier innupta & virgo cogitata.

C. 14. v. 33. Sicut* in omnibus Ecclesijs sanctorum doceo.] Voculam doceo tollit Latinum Parisiensium exemplar Ge. l., conformiter libris Syricis & plerisque Græcis, suffragantibus enarratoribus Græcis, Theophylacto & Oecumenio. Hieronymianus Scholiastes dubitò an legerit: Sic est vbique, inquit, ne noui aliquid me imperare putetis. Ex nostris manuscriptis, Malmundarij maiori, minor littera addita conspicitur. Videri possit ex septimo huius epistolæ capite huc assumta, vbi legitur iuxta nostram editionem: Et sicut in omnibus Ecclesijs* doceo. Cæterum, vt in omnibus nostræ editionis sinceris codicibus reperimus, ita, ab Authore commentariorum Ambrosio attributorum, Haymone, &, qui hunc ætate sequuntur, Latinis explanatoribus, lectam obseruauimus. Adhæc, in vno Græco exemplari, ia, Parisienses inuenerunt: ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλη-

336. * & o.

1. Cor. 7. c. 17. sic R. G. S.

διατάσσεται

οίαι; τ' ἀγίων διδάσκω. cui adstipulatur B. Chrysoſtomi textus, cum Latinè, tum Veronæ Græcè, editus.

537. C. 14. v. 38. Siquis autem ignorat, ignorabitur.] Græcè est εἰ δὲ πῶς ἀγνοεῖ, ἀγνοεῖτω, quod est, Siquis autem ignorat, ignoret. Syriacè similiter est. Atque hoc modo, Chrysoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius, non solum legunt, sed etiam intelligunt. Verum, Latini, & codices, & Interpretes, constanter scribunt Siquis autem ignorat, ignorabitur. fortè enim vetus Interpres, non ἀγνοεῖτω, sed ἀγνοεῖσθαι, ἀγνοήτω, aut ἀγνοήσῃ legit.

538. C. 15. v. 31. Quotidie morior per vestram gloriam, fratres.] Multi nostrorum codicū legunt per; plures propter vestram gloriam: ab utraq. parte præstantia sunt scripta; sed à priorè antiqua Epanorthotæ. Carenis, Lyranus, Gorran, propter edisserūt. Sedulius, Haymo, Primasius, Anselmus, per; Author Glossæ, Lombardus, Thomas, Richelius, utrumq. exponunt. sed Haymo, non propter, sed pro vestra gloria notat quosdam habere, quo modo & in Sedulio est, & in duobus scriptū vidimus exemplaribus, & in aliquot impressis ad marginem annotatum. Hieronymus in Epitaphio Marcellæ * propter vestram salutem; Author enarrationum apud Ambrosium pro vestra salute, habet. Augustinus autem, sub finem epistolæ 89, libri primi De sermone Domini in monte, capite 25, & sermone De verbis Apostoli vicesimo octavo, per legit; & iurasse Apostolū, ex hoc loco, præsertim vt apud Græcos est, probat ἢ τὴν ὑμετέραν κεύχσιν est Græcè: id quod Syri disertè transfulerunt Iuro per gloriam vestram. Scholiastes qui in Hieronymi est operibus, cum B. Augustino, legit per: sed studiosè monet, non posse hinc Apostoli iuramentum conuinci, nimirum quia Pelagius vel Pelagianus est, quorum hæresis voluit iusurandum auferre. Sed infirma nisus est similitudine. Nam si dicam Per puerum misi, non statim per puerum iurasse rectè putabor; Græcæ aut vocis aut proprietatis ignarus. Cæterum ἢ, non solum μὰ, quod est iurantis, sed etiam δια, quod est causam dantis, significare, ita vt propter verti rectè possit, his verbis Græca scholia docent ἢ τὴν ὑμετέραν κεύχσιν. ἢ ὁμνῶ; λέγων, μὰ τὴν ὑμετέραν κεύχσιν ἢ δια τὴν ὑμετέραν κεύχσιν διπρόσκα. λέγει ὃ τὴν αὐτῶν προσκοπήν. quod est: Aut iurat (Apostolus, dum ait ἢ τὴν ὑμε. κεύ.) dicens Per vestram gloriationem; aut propter vestri gloriationem morior. dicit autem ipsorum profectum. Photij est scholion. Chrysoſtomus & Theophylactus, propter intellexisse videntur.

* Cap. 3.

ἢ μὲν τὴν 99

539. C. 15. v. 51. Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.] Triplicem olim fuisse loci istius lectionem, ex Hie-

ex Hieronymiad Minerium & Alexandrum epistola numero 152, Augustini 20. De ciuitate Dei* libro, ac tertia ad Dulcitium quæ stione, illis quæ Hieronymo tribuuntur commentarijs, & Græcis Oecumenij scholijs, manifestum est. Vna fuit: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. altera: Non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur. tertia: Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur. Prima frequentior erat in exemplaribus Latinis; 3^a in nonnullis erat Latinis; secunda & tertia in Græcis. Hodie, prima sola inuenitur in exemplaribus Latinis; secunda est in Syricis, & plerisque omnibus Græcis; tertiam duntaxat, in Complutensium Bibliorum, & eorum quæ ex illis excusa sunt; margine, legimus, qui habet pro πάντες μὲν ἔ κοιμηθήσονται, πάντες ὃ ἀλλαγήσονται; aliam Græcam litteram habere, πάντες μὲν ἐν κοιμηθήσονται, ἀλλ' ἅ πάντες ἀλλαγθήσονται, & in S. Pagnini versione, cuius hæc verba sunt: Omnes siquidem dormiemus, sed non omnes immutabimur. Huic tertio legendi modo, secundum rem, respondet nosster, primus inquam, qui Latinorum est: quem non facile debemus, vel huic tertio; vel illi secundo, postponere.

* Cap. 20.

C. 15. v. 52. In nouissima tuba, canet enim tuba.] Quatuor Parisiensium manuscripta (Di. o. Ge. o. l. v.) tria Hentenij, & vnum nostrum (Brug.) auferunt posterius tuba: Canet enim duntaxat habenti Nec Græcè aliud est quàm σαλπίζει ὃ: id quod multi hodie Interpretes Canet enim; Syri olim dum canet transfulerunt: Cæterum, σαλπίζειν, tuba canere significat, perinde ac si Latinè dicas tubare; quæ voce reddidit Origenis Interpres, tractatu in Matthæum 30°; aut, quod vsitatum est, buccinare: Verum, si canerè hic tantum veritas, tuba, ex eo quod præcedit, subaudiendum relinquatur.

540.

* longè post medium.

C. 16. v. 15. Obsecro autem vos, fratres, noſtis domum Stephanæ & Fortunati.] Multi libri addunt, multi tollunt, & Achaici. Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: Eis qui tollunt adstipulatur inter Latinos enarratores disertè Haymo; adhæc Græci & codices & Interpretes, & Syriacus textus. Porro; Græci plerique codices, suffragantibus plerisque Græcorum Interpretum, & Syriaco textu, etiam Fortunati tollunt. Videri certè possint Fortunati & Achaici nomina, ex 17° versu proximo, quo cum Stephanæ coniunguntur (Gaudeo autem, legitur ibi, in præsentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici): huic fuisse adiecta, quod sequatur, hic multitudinis numero Quoniam sunt primitiæ Achaia, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos. id quod ad domum siue familiam Stephanæ (quod erroneè multi mulieris esse nomen existi-

541.

mant) referendum sit. Cæterum, inter Græcos Parisiensium codices, vñdecimus, & Græca Colinæi editio, conformiter Latinis libris & enarratoribus, & Fortunati legunt: τὴν δίκαιαν σφραγὶς καὶ φερτυνάτι.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS POSTERIOREM.

542. tribulatio. in o. ut o. sit o. MS. antiqua

C. I. v. 6. Sive autem tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: sive exhortamur, pro vestra exhortatione & salute qua operatur tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro vobis, scientes &c.] Multi codices, ante sive exhortamur, tertium addunt membrum, Sive consolamur, pro vestra consolatione, Authore Glossæ, cum schola sua, suffragante. Cæterum, antiqui libri, Pau. Confl. Di. o. l. Ge. o. l. Brug. Mäl. ma. mi. Leod. Lob. O. G., id non agnoscunt; duo solum membra scribunt: quibus, vetustus Author commentariorum quæ Ambrosio adscribuntur, Græci Tractatores, Græci & Syrici codices, suffragantur. Quare id Hentenius & Zege- rus Castigatores textu expulerunt. Adiectum fuisse videtur ex altera interpretatione, primum fortè ab aliquibus margini adscripta, quòd vulgata translatio, quæ exhortari pro consolationem accipere vtitur, minus conveniens iudicaretur, & tandem ab alijs in textum relata. Græcis enim vnica sententia est, ἢτε παρεκλήμεθα, ἢ πὲρ τῆς ὑμῶν παρηκολούθησας, quæ, & Sive conf. pro ves. conf., & Sive exhor. pro. ves. exhor., verti potest. Ipse noster Interpres, eodem quarto versu proxime præcedenti, παρεκλήμην, nunc consolari, nunc exhortari, vertit: ita ut ambiguum hoc loco esset, vtra eius esset conuersio, nisi veterum manuscriptorum fide doceretur. Nam, quòd quidam impressi codices illud legant solum, Sive consolamur pro vestra consolatione, pro eorum qui ediderunt arbitrio factum esse, est manifestum. Duo scripta T. & So. la., vtrumque vertendi modum miscuerunt: habent enim, Sive exhortamur pro vestra consolatione. Author commentariorum quæ in Ambrosij sunt operibus, legit: Sive exhortationem consequimur, pro vestra exhortatione. Is qui Græca Syriacè reddidit, & plurimi eorum qui eadem Latine reddiderunt, interpretati sunt: Sive consolationem accipimus, pro vestri consolatione.

543. Brug. Lob. Mäl. mi. So. la. T. O. E. Pl. m. G.

Ex posteriori hoc membro, emendatiores nostri codices, nouena numero, cum sex Hentenij, auferunt & salute, Ambrosiano textui & Syri-

& Syricis editionibus conformiter. legunt id porrò, vtroque membro, cum alijs Latinis libris, & Authore Glossæ eiusque schola, Græca exemplaria, Græco Interprete Oecumenio manifestè consentiente. Qui tertium addunt membrum secundo loco, Sive conf. pro. ve. conf., Latinorum, siue codicum, siue Interpretum, quidam, sed pauci, & huic salutè adiciunt.

Quod sequitur, qua operatur tolerantiam, Græci, τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, scribunt, operante in tolerantia. Ita verò & Latinum Malmundarij maius exemplar habet in tolerantia; minus in tolerantiam legit, quo modo est & in Lob. Brug. O. G. Ge. o. l. ac duobus Hentenij. Societatis latum vtramque notat lectionem. Quædam antigrapha habent: Qua operatur in vobis tolerantiam; quibus adiectum est à sciolis vobis; pro quo aliàs legitur nobis; vt salua maneret præpositio, quam alij similiter non intellectam audaciùs abstulerunt. Commentator apud Ambrosium, Qua operatur per patientiam legit. Syrorum sententia, sed plenior, hæc est: Vt vos consolationem accipiatis, & sit in vos sedula operatio, seu, perseverantia, qua sustineatis eas passiones, quas & nos patimur. Hic quoque notandum, alium esse textus ordinem in Græcis codicibus, alium in Græcis Interpretibus, alium denique in Latinis codicibus atque Interpretibus. Græci codices plerumque hoc ordine legunt: Sive autem tribulamur, pro vestri consolatione & salute, quæ operatur in tolerantia ear. pass. quas & nos patimur. Sive consolationem accipimus, pro vestri consolatione & salute, & spes nostra firma pro vobis, scientes. Græci Interpretes isto: Sive autem trib., pro ves. conf. & sal., quæ op. in tol. ea. pass. quas & nos pat.: & spes nostra firma pro vobis. Sive conf. acci., pro ve. conf. & sal., scientes. Latini codices atque Interpretes, eo ordine legunt quem initio proposuimus. Et his quidem Syri consentiunt. Græcis autem Interpretibus, Græca Aldi & Colinæi editiones, & sex Parisiensium antigrapha, consonant, Inter Parisiensium antigrapha, Complutense est, cui Regia respondent.

544.

Chryf. Theod. Theophyl. Oecum.

A. d. 8. 1. 1. 2. 7.

C. I. v. 11. Vt ex multarum personis facierum, eius qua in nobis est donationis, per multos gratia agantur pro nobis.] Quatuor nostra Latina exemplaria, So. la. Pl. m. Arr. Pl. par., & quinque Parisiensium Græca, 1^m, 4^m, 7^m, 10^m, 13^m, cum Græca Aldi editione, pro vobis legunt, Græco enarratore Oecumenio adstipulante. Pro nobis autem habent, & Latina exemplaria pleraque, consentientibus Latinis commentatoribus, & Græca complura, Græcis tractatoribus Theodoreto & Theophylacto concinentibus. Syri ab hac parte stant. Cæterum; quamquam

545. multorum facie. Mäl. ma. Conf. Amb. vobis MS. participes o. Deo o. A. d. 8. 1. 1. 2. 7.

quamquam hoc, pro nobis inquam, similis vero, praesertim nostra editioni; verum est utrumque: agantur gratia pro vobis, quorum precibus & quorum bono servatus sum; & pro nobis, qui sumus servati:

546. scriptus o.

C. 1. v. 13. Non enim alia scribimus vobis, quam quae legistis & cognoscistis. Haec Hentenij est emendatio. Quamvis enim vulgaris lectio sit legistis & cognovistis; optimi libri, nec ij pauci, praesenti tempore cognoscistis habent. Lobienſe vero manuscriptum, praestantissimum illud, & Plantini angustum, ac Nicolai Zegeri editio, utrumque praesenti tempore scribunt. Quam quae legistis & cognoscistis: atque ita est Graece εἰς ἡμᾶς ἀναγνώσατε, ἢ εἰς ὁμοιωσατε, Quam quae legistis aut & cognoscistis. Syri transfulerunt: Quam ea quae cognoscistis, & vobis persuasa habetis. In hunc modum, praeter Graecorum exegetes, commentaria in Ambrosij operibus interpretari videntur; his verbis: Ea se dicit scribere, quae non solum litteris cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Ita & Primasij scholia: Haec legentes in epistola quae cognoscatis in conscientia.

547. dico o. est o. ἡμεῖς οὖν ἴπαι.

C. 1. v. 21. Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, & qui unxit nos, Deus. Nonnulli libri vos vobiscum legunt; tres nostri, Soru. Pl. par. R. quibus, Graeca Complutensis editio, cum filiabus, adstipulatur. Videtur & Ambrosiaster adstipulari: ait enim: Christum dicit confirmare gentes, in fide promissa Iudaeis. Porro, nos vobiscum habent, plerique omnes & Latini & Graeci codices, consentientibus Syris, & tractatoribus, Chryostomo, Haymone, Theophylacto, Lombardo, Anselmo, Oecumenio, Gorranio. Quamvis autem convenientius dictum videri possit Qui conf. vos vobiscum, quam Qui conf. nos vobiscum, quia Paulus Corinthiis in Christo fuerat prior, non tempore solum, verum & merito ac dignitate, atque adeo Apostolus eorum: tamen, quia suam hic asserit firmitudinem atque constantiam, quae quodam modo in dubium vocata erat, ideo eos sibi praeposuisse videtur, dicens, Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo. Manuscriptum Germani latum, & Quenteliana Biblia, in Christum legunt, Graeco, ut suspicor, accommodata. Ambrosiaster, illum volumus quem Ambrosium plerique nominant, Ambrosii operibus coniunctum. Christus Dominus habet: quo modo & Malmundasij exemplar manus, veterum lectioni saepe conforme, habuisse, mihi sane videtur: Qui autem confirmat nos vobiscum, Christus Dominus. T. littera notatum manuscriptum, huc accedens, in Christo Domino, legit.

αὐτὸς χριστός.

548.

C. 12. v. 11. Nihil enim minus fui ab iis qui sunt supra modum Apostoli. Plerumque

Plerumque legitur: Nihil enim minus feci: sed fui vertisse Interpretet, quo modo emendavit Hentenius, manuscripta exemplaria vetera docent. Vetus Scholias, qui Hieronymo coniunctus est, & B. Anselmus, sui se legisse declarant. Graeca habent εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἰσραήλ: quae recte hoc modo transferas: Nihil enim inferior fui iis &c. Syra isto: Propterea quod non defeci ab ijs &c.

C. 13. v. 2. Praedixi, & praedico, ut praesens, & nunc absens, ijs qui ante peccaverunt, & ceteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam. Complures codices addunt vobis. Ut praesens vobis: id quod quidam scribunt bis, quatuor Hentenij, vnus Zegeri, quatuor nostri. Ut praesens bis. Quintus ex nostris utrumque iungit. Ut praesens vobis bis. Sextus & septimus in spatij notant bis. His qui bis habent, adstipulantur editionis nostrae enarratores, Author Glossae, Lombardus, Carenſis, Thomas, Gorranus. Graeci constantissime εἰς παρῶν τῶ δέυτερον legunt, quod est, ut praesens secundo, vel, iterum. Sic & Syri, qui clarissimum dederunt loci sensum: Praedixi vobis, & iterum praedico vobis: sicut & duabus vicibus, cum fui apud vos, dixi vobis, (ita) & nunc absens scribo, iis &c. Author commentariorum Ambrosij nomine, τὸ δεύτερον secundo adventu interpretatur, Ut praesens secundo adventu; hoc sensu: Sicut, cum secundo venissem; dixi: ita, & nunc absens dico: quae & Graecorum Interpretum expositio est. Omnino igitur addendum, legendumque videtur, bis; idque non intellectum, alios abstulisse, alios cum vobis mutavisse: quamquam; id quod demoror; praestantiores syncerioresque libri, auferant, nec bis, nec vobis habeant. Ei quod sequitur, a Graecis & Syris, constanter concorditerque adicitur scribo: Et absens nunc scribo, ijs. quod, a Latinis, non minus constanter omittitur, minimè necessarium.

549. enim o. vobis o. So. la. Mal. ma. Pl. m. L. Pl. ang. & c. * Q. H. A. Pl. long. U. I. K.

Brug. Leb. Leod. Mal. mi. O. T. Di. o. l. & c.

NOTATIONES IN EPI

STOLAM PAULI APOST.

AD GALATAS.

C. 2. v. 5. Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, ut veritas Evangelij permaneat apud vos. Usque ad B. Hieronymi tempora, Latina exemplaria sine negatione legerunt: Quibus ad horam cessimus subiectioni: id quod, ex Irenaeo 3um adversus hereses librum scribente, & Hieronymo locum hunc exponente, aliisque veteribus, patet. Atque ad hunc modum, cum Latinis exemplaribus legendum esse, Tertullianus

550. nos o. Cap. 13.

Hh nus

nus libro in Marcionem quinto, & Author enarrationum quæ Ambrosij ferunt nomen, docent: quibus, ex Neotericis, Nicolaus Zege-
 rus adhæret. Verùm, Græcorum codicum lectionem οἷς ἐδὲ ὡφεί-
 οἷσεν εἰσάγειν τῇ ὑποταγῇ, Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, quam
 Tertullianus vitiatam esse existimat, Hieronymus præfert: eamque,
 cum Hieronymo, nobilissimi Tractatores, Augustinus, Chrystosto-
 mus, Theodoretus, Sedulius, Theophylactus, Haymo, Anselmus,
 Oecumenius, sequuntur. Apud posteriores plerosque omnes Lati-
 nos enarratores tenet: ac sola hodie, tam in Latinis & Syricis, quam
 in Græcis codicibus reperitur.

Latini porro codices non pauci; ex manuscriptis nostris quindecim; omittunt τὸ quibus, quemadmodum & Tertullianus, atque Am-
 brosiaster ille, ac, inter recentiores, Bruno Carthusianorum Patriar-
 cha. Sic cohæreat hic versus superiori per se imperfecto. Sed propter
 subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt (&c.) neque ad horam
 cessimus subiectioni. Cæterùm, præstantissimi quique Latini libri, cum
 nostri, tum Gorrani & Epanorthotæ (vulgares sunt illi: præcipui eo-
 rum Q. & L.) addunt quibus, Hieronymo, Augustino, & Græcis, cum
 codicibus, tum Interpretibus, ad stipulantibus. Vtramque varietatis
 rationem explicat Nicolaus Gorranus.

Ultimam huius pericopes vocem, pleraque omnia exemplaria,
 subiectioni legunt; nonnulla subiectione, Parisiensium vnum, Hentenij
 vnum, nostrum vnum. Græcè datiuus est ὑποταγῇ: sed Latine per
 ablatiuum transferendus, subiectione. At, quia in omnibus penè li-
 bris, atque apud omnes enarratores, priores & posteriores (quam-
 quam apud Titelmannum sit subiectione) datiuus subiectioni legitur,
 fortassis, vel ab Interprete ex Græco, vel à castigatore ex veteri edi-
 tione, quæ relatiuo quibus caruerit, relictus est. Vtrouis modo lega-
 tur, ille est sensus quem expriment Syri: Sed ne ad horæ quidem
 plenitudinem abieciimus nos ad subiectionem eorum; hoc est, vt
 pseudadelphis subiiceremur.

551. C. 3. v. 1. O "insensati" Galata, quis vos fascinavit non obedire verita-
 ti? Plurimi libri obedire legunt; multi credere, antiqui Epanorthotæ,
 sex Hentenij, quindecim nostri, Brug. Lob. Leod. T. O. &c. Car-
 rensis, Thomas, Gorranus, & Richelius, obedire; Author Glossæ, vt
 eam scriptam habemus, Anselmus, & Bruno Carthusiensis, credere
 exponunt. Græcè est, & quidem in omnibus quæ vidimus antigraphis,
 τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι: quod, & credere verti potest, & obe-
 dire. Credere autem, à Latino Interprete, hoc loco verum esse, si qui-
 dem particula hæc ab eo hic verba sit; quinto verò huius epistolæ ca-
 pite,

stulti Mal-
 ma.
 Aliis veri-
 tati non
 obedire?

Compl. R.

Gal. 5. b. 7.

pite, vbi similis est sententia (Quis vos impediuit veritati non obedire?)
 obedire, Hieronymus quintum caput enarrans testatur. Ex eo igitur
 loco hic scriptum est obedire; quemadmodum, vt videtur, ex hoc,
 ibi, fascinavit, in codicibus quibusdam, etiam fide præstantibus.
 Notat porro Hieronymus, tum in quintum tum in tertium caput, à
 quibusdam non legi hæc verba tertio capite, Non credere, siue, non obe-
 dire veritati. In quintum caput ait: Id quod nunc Latinius posuit In-
 terpres, veritati non obedire, & in Græco scriptum est, τῇ ἀληθείᾳ
 μὴ πείθεσθαι; in superiori loco ita interpretatus est, non credere verita-
 ti. Quod quidem, nos, in vetustis codicibus non haberi, in suo
 loco annotauimus, licet & Græca exemplaria hoc errore confusa
 sint. In tertium: legitur in quibusdam codicibus: Quis vos fascina-
 uit non credere veritati? Sed hoc, quia in exemplaribus Adamantij
 non habetur, omisimus. Omittunt id ipsum & alij Veterum. Nam,
 Augustinus, Chrystostomus, Ambrosiaster; quem vocamus Haymo,
 nec legunt, nec exponunt. Theodorus, Pseudhieronymus, Pri-
 masius, Theophylactus, Sedulius, Oecumenius, etsi adiunctis scri-
 pturæ verbis addatur, in commentarijs ne attingunt quidem. Syrici
 libri non agnoscunt. Latinum Paulinæ Bibliothecæ antiquissimum
 exemplar, in contextu non habuit; tantum procul in ima margine
 manu recentiore subnotatum. Constantiensis Collegij recentior co-
 dex prorsus omisit; vetustior τὸ veritati tantum non addidit. In Mal-
 mundarij maiore, τὸ veritati expunctum erat. Quidam existimant, ex
 quinti capitis septimo versu, quem mox recitauimus, adiectum huc
 istud fuisse. Chrystostomus porro, quamquam contra alios, nec ibi
 legit; duntaxat Quis vos impediuit? habet, quemadmodum hic Quis vos
 fascinavit?

* Brug. Leod.
 O.

Non ait B.
 Hieronymus,
 in aliquibus,
 quinto capite
 non legi.

C. 3. v. 7. "Cognoscite" ergo, quia, qui ex fide sunt, ij sunt filij Abra-
 he. Cognoscite legunt plerique omnes Latini codices; cognoscitis, duo
 Parisiensium (Di. o. Ge. l.) duo Hentenij, vnus noster (So. la.)
 quibus Malmundarij minor conformis fuisse videtur. Apud Hie-
 ronymum est cognoscitis: Syri 7. Vox prototypi γνώσκετε, dubia
 cognoscite translulerunt.

552.
 intelligite
 Mal. ma.
 o.

C. 5. v. 7. Currebatis bene: quis vas impediuit veritati non obedire? Se-
 quitur, ait Hieronymus hoc caput enarrans, Nemini consenseritis: sed,
 quia, nec in Græcis libris, nec in his qui in Apostolum commentati
 sunt, hoc scriptum inuenimus, prætereundum videtur. Hæc Hie-
 ronymus. Neque etiam, qui in Apostolum post Hieronymum sunt
 commentati, Augustinus, Chrystostomus, Theodorus, Primasius,
 Theophylactus, Oecumenius, Lyranus, huius pericopes memine-
 runt:

553.

runt: neque in Græcis hodie libris aut Syricis inuenitur. Latini libri antiquitate ac fide dignissimi quique omittunt; nostri vnde cum Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. So. la. T. O. E. L. G.; Parisiensium septem, Const. 2. Di. O. I. Ge. O. I. V. Quare Hentenius castigator textu expulit. Zegerus autem, suspicatur, ab hæreticis id olim, etiam longè ante Hieronymi ætatem, ex Græcis libris sublatum fuisse, quemadmodum de alijs non paucis Tertullianus censuit, quod non appareat, vnde id adiectum fuisse potuerit. Authores commentariorum quæ Ambrosium & Hieronymum mentiuntur, illud exponunt. Sed nihil inde ampliùs euincitur, quàm, id quod constat, lectum hoc olim apud Latinos fuisse, vt & hodie legitur in vulgaribus libris, lectumque est ab Authore Glossæ, Carenfi, Lombardo, Anselmo, Thoma, Gorrano, Brunone, Richelio.

NOTATIONES IN
EPISTOLAM PAULI
AD EPHESIOS.

514. C. 1. v. 6. *In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.*] Græci libri *filio suo* non legunt; tantum *ἐν τῷ ἠγαπημένῳ*. Quamobrem Hieronymus, in huius loci commentarijs: Nec putandum, inquit, quod in Latinis codicibus habetur, scriptum esse *in dilecto filio suo*; sed simpliciter *in dilecto*. Consentunt, qui Hiero^m secuti videntur, Primasius & Sedulius, atque Interpretes Græci, Chrysostomus, Theodoritus, & Oecumenius: à quibus non facile separandus est Theophylactus. Duo Latinorum manuscriptorum, Germani latum & Societatis latum, ad hunc scribunt modum; sed, quod vereor, aut ex Græco, aut ex Hieronymi commentario, immutata. Cætera omnia, quotquot vidimus, Latina exemplaria, *filio suo* addunt: quibus, Ambrosiastri, Haymonis, Authoris Glossæ, huiusque scholæ, lectio, consonat. Syri habent *per dilectum suum*.

555. C. 2. v. 16. *Et reconciliet ambos in vno corpore Deo, per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.*] Quod Græcis est *ἐν αὐτῷ*, pro eo quod nos habemus *in semetipso*; tum ad corpus, tum ad crucem, quæ Græcè *σταυρὸς* dicitur, referri posse, Theophylactus monet. Hieronymus, & *in semetipso*, & *in ea*, id est, cruce, propter pronomini ambiguitatem, intelligi posse, docet. ipse autem, ad crucem referre, & proinde *in ea* vertere, mauult. Quo planè modo intellexerunt & Syri:

Syri: qui, quod de cruce habetur, sequentibus verbis coniunxerunt, pronomine illo omisso, hunc in modum: *Et in cruce sua interfecit inimicitiam*. Latini codices, & olim, & nunc, *in semetipso* legunt: quos, præter posteriores enarratores, Haymonem, & alios, Author enarrationum apud Ambrosium & Primasium sequuntur. his, Testamentum Græcum, quod, cum interpretatione Latina, contextus lineis inserta, in Regijs Biblijs exstat, atque id quod ex eo editum est anno 1771, omnino conforme est: nam *ἐν αὐτῷ* legit, id quod non aliud quàm *in semetipso* significat.

C. 4. v. 29. *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus ad adificationem fidei.*] Pro eo, inquit Hieronymus, quod nos posuimus, *ad adificationem opportunitatis*, hoc est, quod Græcè dicitur, *τῆς ἡσυχίας*; in Latinis codicibus, propter euphoniã, mutauit Interpretes, & posuit *ad adificationem fidei*. Hanc veteris Interpretis mutationem, enarratores huius epistolæ, qui in Hieronymi & Ambrosij operibus exstant, vnaque Primasius, retinent: & plerique Latini codices etiam hodie referunt, cum Lyrano manifestè, Thoma, Gorrano, Brunone, Richelio. Deprehendimus autem duo miræ vetustatis exemplaria, vnum Malmundariensis Abbatia, maius, alterum Patrum Societatis Iesu, quod latum dicimus, iuxta Hieronymi translationem, *opportunitatis* legere: quibus, tertium concinit, G. littera notatum. Quatuor alia vtrumque iungunt, sic, *Ad adificationem fidei opportunitatis*; E. Pl. m. I. Ge. I. Sanè, quod Græcè legitur, & quidem constanter, *ἡσυχίας*, optimè transferas, *ad adificationem opportunitatis*, siue, *usus*: id quod per hypallagen dictum videtur, pro, ad opportunitatem, siue, vsum adificationis, in quem sensum reddiderunt Syri: *Sed is qui decorus, & vilis, commodus, seu opportunus, ad adificationem*. Nec insolens est figura ista scripturis sacris. habemus Isaia primo: Cognouit asinus præsepe domini sui; pro, cognouit dominum præsepe sui: aliaque similia multa sunt loca.

C. 5. v. 5. *Hoc enim scitote intelligentes, quod, omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hereditatem in regno Christi & Dei.*] Complutensis excusio, & quæ ex ea expressa est, Regia, *Qui est idolorum seruitus* legunt; quo modo Græci codices, Græcis Interpretibus consentientibus, *ὁ ἐστὶν εἰδωλατρῆς*. Porro, manuscripta omnia Latina exemplaria, quotquot habemus, numero 36, & cætera typis excusa, concorditer *Quod est idolorum seruitus* seruant, ad stipulantibus enarratoribus ijs qui nostram editionem explicant; ita vt videatur germana hæc nostræ editionis esse lectio, atque Interpretes

pres legisse, vt Gagneius monet, ὁ δὲ ἐν εἰδωλολατρεία. In Hieronymo est quod ex parte conuenit, *Quod est idolis seruiens*; in Ambrosiastro, quod integrè, *Quod est idololatria*. Syrica editio, tam Regia quam Cæsarea, legit: *Aut auarus, aut cultor idolorum*. Verùm, antiquissimum exemplar Syriacum manuscriptum, ex Orientis partibus huc allatum, cuius videndi copiam, vir, antiquarum linguarum cognitione præstantissimus, Franciscus Raphelengius, nobis fecit, hoc, Græcis consentiens, habet: *Aut auarus, οἱ* namque, coniunctioe disiuunctiua, *οἱ* qui est cultor idolorum. Pro *οἱ* est habet. id quod Raphelengius ipse, editis cum nouo testamento Syriaco manuscripti illius varijs lectionibus, iam annotauit.

558.
autem o.

C. 5. v. 13. *Omne enim quod manifestatur, lumen est*. Ita habent libri nostri omnes, scripti & impressi, leguntque B. Hieronymus, ac ceteri Latini enarratores, antiqui & recentiores, quoscumque vidi. Cæterùm, malint recentiores quidam, Caietanus nominatim, actiuè *manifestat* legi: quo modo notarunt Parisienses in codice Di. I. scriptum esse. Græcè quod est τὸ φανερούμενον (καὶ ἂν τὸ φανερούμενον φῶς ᾖ) quia participium medium est, & actiuè exponi potest & passiuè. Actiuè exposuerunt Syri; passiuè, tractatores Græci.

559.

C. 5. v. 27. *Vt exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam*. Græci plerique codices *ipsam* legunt, αὐτὴν: quo modo est & Latine, in Complutensi opere, ac Regio, vnoque Hentenij exemplari. Cætera porro nostra omnia antigrapha, tum impressa tum scripta, *ipse* seruant: quibus enarratores adstipulantur, Richelius luculenter, Gorranus, & Anselmus, suffraganturque duo Græci Parisiensium codices, ε & ια, αὐτὸς habent.

560.

C. 6. v. 13. *Vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare.* Manuscriptum Germani latum, & textus Glossæ ordinariæ, quam à D. Lauino Torrentino scriptam habemus, habent: *Et omnibus perfectis stare*. id quod conforme est Græcorum codicum Græcorumque enarratorum lectioni ἵνα πάντες κατεργασάμενοι ᾖναι, quam D. Hieronymus καὶ πᾶσι reddidit: *Et vniuersa operati stare*. B. Cyprianus, epistola sexta libri quarti, scribit, *Vt cum omnia perfeceritis stetis*. M. N. Augustini Hunnæi exemplaria, D & K litteris signata, habent, *Et in omnibus perfectis stare*. hunc fortè legendi modum, quem diximus, referentia, in præpositione ex vulgata lectione redundante. Cæterùm, vt habet vulgata lectio, quæ est in plerisque omnibus Latinis libris, ita exposuit olim Author scholiorum quæ in Hieronymi existant operibus, vnaque Primasius, Haymo item, Author Glossæ, huiusque

iusque schola, atque alij. Quin & Syricum testamentum, huic lectioni accedere videtur: scribit enim. Et, postquam præparati fueritis in omni re, consistatis. Quid si Syrus Latinusque Interpres, præterito passiuo κατεργασάμενοι legerint?

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI APOST.

AD COLOSSENSES.

C. 1. v. 12. *Gratias agentes Deo & Patri.* Multi codices *Deo & patri* legunt; plures *Deo Patri*; duo, Parisiensium vnus *, Hentenij alter, solum *Patri*. Tertia hæc lectio Græcis plerisque libris consona est; secunda Syricis; prima quibusdam Græcis, Parisiensium quatuor, α. ε. θ. ια. (ipsi α, quod est, Complutensi, Regius, vt vbique, & hic responder) & Simonis Colinæi editioni. Tertia apud tractatorem Ambrosiastrium est: prima Authoris Glossæ est, Lombardi, Carenis, Thomæ, & Gorranii: secunda, apud Anselmū, Brunonem, Richelium, atque alios, reperitur, & in fide dignissimis manuscriptis, Brug. Leod. Lob. Mal. mi. Sö. la. O. Q.

561.
Ge. l.

C. 2. v. 11. *In quo & circumcisi estis circumcissione non manufacta, in exspoliatione corporis carnis, * in circumcissione Christi.* Græca antigrapha, Græcis tractatoribus adstipulantibus, addunt τὸ *peccatorum*. In *exspoliatione corporis peccatorum carnis*. B. Augustinus, epistola 59, in solutione quæstionis 7, testatur, in nonnullis Latinis exemplaribus ita scriptum fuisse: Adamus Sabout, & nunc, alia Latinorum exemplarium id habere notat. Nos porro, nulla quæ id haberent inuenire potuimus: quotquot vidimus, omnia id omittunt, concinentibus enarratoribus editionis nostræ, Authore Glossæ & posterioribus. Cæterùm, annotant, Author Glossæ & alij aliquot, pro *corporis*, aliàs *cutis* legi: atque ita est in quatuor manuscriptis nostris, *In exspoliatione cutis carnis*: in vno vtrumque iungitur, *Corporis cutis carnis*. Id quod, *cutis* inquam, glossema fuisse arbitror, textus loco, id est, *corporis*, substitutum: Glossematicorum enim nostrorum, multi *, de veteris circumcissionis exspoliatione, pericopen hanc, intelligi posse existimant; quidam *, intelligunt. Vnde & coniunctionem aduersatiuam *sed* adiectam reor, ei quod sequitur, *In circumcissione Christi*: quam veteriores libri, Græcis ac Syris cõformiter, non agnoscunt. Atqui, hunc intelligendi modum, Græcus fons non admittit: qui, pro eo quod

562.
manifesta
* non o.
* sed o.

* Author
Glossæ, Lombardi, Carenis, Thomas, Gorranus, Bruno.
* Anselmus, Lyranus, Richelius, Gagneius.

nobis

nobis est *non manufacta*, vna voce ait ἀχειροποίητος, negatione coacta in dictionem, extra quam vim suam non exserat. Citra ambiguitatem Latinè verti potuisset, *Absque manibus facta*. Syri legunt, Circumcisione quæ non cum manibus, in exspoliatione carnis peccatorum, in circumcisione Christi. addunt *peccatorum*, quod Græci: omittunt *corporis* aut certè *carnu*, quod, nec Græci, nec Latini.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST.

AD THESSALONICENSIS PRIOREM.

563.
* - MS. 9.
* & o.

C. 2. v. 7. *Cum possimus * oneri vobis esse, vt * Christi Apostoli: sed facti sumus paruuli in medio vestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos.*] Græci & Syriaci codices, omittunt, quod in initio huius versus legitur, pronomen *vobis*. Consentit Latinus commentarius qui Ambrosij nomine exstat: consonantque quatuor nostra Latina scripta, Mal. ma. So. la. T. L., antiqua illa admodum, sed non perinde nostræ editionis studiosa. Scriptum G. littera insignitum, pro eo quod sequitur *oneri*, atque est in plerisque Latinis libris, tractaturque ab Enarratoribus, Hieronymiastro, Primaasio, Authore Glossæ, Lombardo, Anselmo, Thoma, Carensi, Lyrano, Gorrano, Brunone; disertè scribit *honori*. Multa sic habent *oneri*, vt faciliè, vna mutata litterula, possit esse *honori*; nempe, cum adspiratione scribunt, *honeri*. Ambrosiaster *honori* expressè legit. Dionysius Richelius, post *oneri* explicat; priùs *honori*, vel legit, vel sanè intelligit. Græcè est *δυναμενοι ἐν χάριτι εἶναι*: id quod tam in hunc quàm in alterum sensum verti posse, cum versiones ac scholia Latinorum plurimorum, tum Græcorum commentaria docent. *Cum possimus in autoritate esse*, vertit præter alios Pagninus. Syra, si eodem sensu, rectissimè transferantur, ܠܘܨܘܢܐ ܕܢܘܨܘܢܐ Existimant autem, hunc intelligendi modum quadrare aptiùs, tum propter id quod proximè antecedit, Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab alijs; tum propter id quod subsequitur, Sed facti sumus paruuli in medio vestrum, tanquam si nutrix fo. si. suos. Malint verò hinc *lenes* legi, *mites*, aut *placidi*, quàm *paruuli*, præsertim propter subiunctam nutricis comparationem. Duo Parisiensium Latina scripta, Ge. o. l., *lenes* legunt, conformiter Græcis plerisque codicibus qui ἡμῶν habent. Omnia porò nostra Latina exemplaria, Latinis enarratoribus adstipulantibus, *paruuli* scribunt, quartò & nono Græcis Parisiensium

sensum exemplaribus, quæ ἡμῶν legunt, similiter, vt omittā quòd & ἡμῶν paruuli reddi possit: fitque paruula nutrix paruulo; vt egregiè explicant quæ apud Hieronymum sunt scholia; dum se paruulo coæquat, illiusque moribus adsimilat. Inter Græcos Tractatores, Chrysostomus ἡμῶν; Oecumenius ἡμῶν habet: Theophylactus vtrumque attingit. Varietati occasionem dedit affinitas dictionum ἡμῶν & ἡμῶν, maximè præcedente verbo in ὕ desinente, ἐγένεθημεν, quod est, facti sumus. Syri ܠܘܨܘܢܐ humi-
transfulerunt les.

C. 2. v. 16. *Præuenit enim ira Dei super illos vsque in finem.*] Hentenius & Zegerus, *præuenit* castigant: ea est enim multorum, & quidem antiquiorum codicum, lectio: itaque vetus Ambrosiaster, atque inter posteriores, Anselmus, legit. Alij codices *peruenit* habent: id quod Hieronymianus Scholiastes secutus videtur. Haymo, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, & Gorrano, vtrumque edisserunt. Græca vox ἐπιδρασε, vtrouis modo vertatur, rectè. Syri *peruenit*, alij *præuenit* transfulerunt. 564.
autem.
MS. 9.
- 9.

C. 4. v. 1. *Obsecramus in Domino Iesu, vt quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, sicut & ambulatis, vt abunde magis.*] Multi codices *sic & ambuletis* legunt, cum Authore Glossæ, Carensi, Thoma, & Gorrano; Alij, atque inter eos præstantiores, *sicut & ambulatis*, cum Haymone & Brunone Carthusiano (quanquam, hoc pacto, superfluat, id quod priori loco Græcè non est, vt alterum) quo modo & Græcum Parisiensium exemplar, s. scribit, *καθὼς ἔχετε περπατεῖτε*. Atqui, particula ista, in plerisque omnibus Græcis exemplaribus, Græcis Interpretibus, Syrisque suffragantibus, omnino non inuenitur. Quamobrem, explicandæ sententiæ gratia, quidam olim adiectam putant. 565.
& 3 MS.
Lombardus
& Anselmus,
vtramque
explicant
lectionem.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENSIS POSTERIOREM.

C. 2. v. 13. *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione spiritus, & fide veritatis.*] Multi libri, cum Lyrano & Richelio, quòd *elegerit vos* scribunt; plures & veriores, cū Haymone, Authore Glossæ, Anselmo, Longobardo, Carensi, Gorrano, & Brunone, nos. Co-
dices 566.

dices Græci, cum Syris, ὑμᾶς; vos constanter habent. Montano Theophylactus ἡμᾶς nos legisse videtur. Nos videri possit legendum, ex eo quod proximè sequitur, *In qua & vocavit vos per euangelium nostrum* quasi dicat Apostolus, gratias se debere Deo, pro sui electione, non sui tantum causa, verum etiam Thessalonicensium, quibus à Deo missus est veritatis prædicator salutisque minister. Quidam libri habent, *In qua & vocavit nos*; malè. Porro Græcè non inueni & coniunctionem (εἰς δὲ ἐκάλεσεν ὑμᾶς, "ad quod" vocavit vos) nisi in vna Simonis Colinaei editione: εἰς δὲ ἐκάλεσεν ὑμᾶς. Si vos priori loco legatur, illic de prædestinatione, hic de prædestinationis effectu, sermonem esse, intelligi potest. Alij, qui nos habent, simpliciter intelligunt, Apostolum se Thessalonicensibus connumerasse.

ad quod
quam
Mal. ma.

Ad hæc enim
Syri.

567. Notandum est hîc insuper, pro eo quod Latini *primitias*, Græcos ἀπ' ἀρχῆς legere, quod est, ab initio, à principio; consentientibus Syris, & Authore commentariorum quæ sunt inter Ambrosij opera. Habet hic, *Quia assumpsit vos Deus à principio ad salutem*. Similem ad modum, antiquum Malmundariense exemplar, maius; id quod læpius à nostra editione recedere obseruauimus; *Quia elegit vos Deus ab initio ad saluationem*. Interpres noster ἀπερχῆν fortasse legit, quod primitias sonat. Gagneius habet, à quibusdam exemplaribus Græcis, ἀπερχὰς scribi.

NOTATIONES IN EPISTO-
LAM PAULI APOST. AD TI-
MOTHEVM PRIOREM.

568. C. 2. v. 6. *Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est*. Ita ferè legunt Latini libri, concinentibus, Authore ordinariæ Glossæ, & posterioribus glossematicis. Perrò, sex Parisiensium, Const. vtrumque Di. o. Ge. o. l. V., tria Hentenij, & quinque nostra manuscripta, Brug. Lob. Leod. Mal. mi. So. la., auferunt has tres voces, *cuius confirmatum est*; dumtaxat, *testimonium temporibus suis* scribunt, vt per appositionem intelligas, *semetipsum* vel *redemptionem* testimoniū; testimonium, vtique diuinæ voluntatis, quæ omnes homines saluos fieri cupit. His DD. Haymo & Anselmus ad stipulantur (quanquam & alterius Anselmus meminerit lectionis) suffraganturq. Græci, tum codices, tum enarratores. Syri habent *Testimonium quod venit tempore suo*; nempe τὸ quod venit explicandæ sententiæ gratia adiecerunt. Quia ex causa, & id quod à Latinis legitur, *cuius confirmatum est*, adiectum reor; sed, non

non ab Interprete, neque ab Hieronymo ecclesiastico correctore, verum, ab audaculo quopiam correctore, aut librariis, glossam proximam textui inferentibus. Id enim docere videntur, cum antiquissima spectatissimaq. fidei exemplaria, editionis nostræ studiosissima, quæ id omittunt, tum etiam alia, quæ, etsi pleraque legant, *cuius test. tem. suis confirmatum est*, quædam tamen in medio habent *confirmatum est* (*cuius test. conf. est temp. suis*) sex nostra. Vnum eo loco *firmatum* scribit: aliud omittit *est*. In quatuor est, *Cuius test. temp. suis datum est*. Mal. ma. G. M. V. quamquam postremum hoc in medio ponat *datum est*. Qua ex varietate, non obscure intelligendum dari videtur, adiectitium istud esse. Nicolaus Zegerus arbitratur, ab Ecclesiastico correctore, tollendæ obscuritatis gratia, ex Ambrosio & Hieronymo additum esse. Nescio quem putet ille, Ecclesiasticum Correctorem, cui sæpius plurima adscribit huiusmodi, præsertim anæctaria: neque enim me legere aut audire contigit de ecclesiastico Correctore alio præter Hieronymum, qui nostram editionem suo pro iudicio arbiter emendauerit, & quod nec Hieronymus fecit; suis glossæmatis auxerit, sitque ab ecclesia receptus. Porro, apud Ambrosium aut Ambrosiastrum potius (vsurpat enim, sed mentitur liber, Ambrosij nomen, quamquam sit veteris authoris) legitur hoc loco, *Cuius test. temp. suis datum est*, vt in quatuor illis, quos modò diximus, manuscriptis libris: verum, ex commentario, incertum relinquitur, an hunc ad modum legerit, an solummodò *testimonium temporibus suis*. Vetus codex Societatis Iesu, latus, qui ad verbum penè in margine adscriptum habet eius commentarium, vt ferè aliàs, non aliud, quod iam diximus, quàm *test. temp. suis* legit. Nec Haymo, qui hunc secutus videtur, plus quidquam, vt annotauimus, legit. Apud Hieronymum, hoc est, eum Authorem cuius breuia exstant in Hieronymi operibus commentaria, quem Pelagium esse magis credo, scriptum est, vt in Latinis vulgò exemplaribus, *Cuius test. temp. suis conf. est*: sed, sine his vocibus, *cuius confirmatum est*, simpliciter eum legisse *testimonium temporibus suis*, commentarius haud obscure docet. In testimonium, habet, generi humano sanctæ vitæ dedit exemplum: quia & Prophetæ suis testimonium fuere temporibus nouissimè autem misit filium suum ad colonos. Vbi obserua παραρτοῖς Pelagiani vestigij vnguiculam, exemplum potius Christo redemptori quàm sacramentum tribuentis. Sic & superiori loco, quem ex posteriori ad Thessalonicenses tractauimus, *Quod elegerit nos Deus*, videns, inquit, paratos ad credendum. nec pauca alia habet huiusmodi. Primasius, vtroque loco, vt & alibi, eum secutus est; sed cautè, nunc omisis, nunc mutatis, absõnis verbis.

569.

C. 3. v. 2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem. Vni Græcæ voci σωφρονα, duæ hîc respondent, prudentem & pudicum, quarum altera ex altera versione videri possit adiecta. potest enim τὸ σωφρονα, vtrumque ad modum verti. Syri hoc, alij illo modo transfulerunt. tertij sobrium conuerterunt: id verò quod noster sobrium reddidit, νηφάλιον, vigilantem interpretati sunt. Vnus Parisiensium Latinus codex, Ge. l., pudicum tollit: sed ei parum tribuerem, nisi aliquot Zegeri, & quatuor Hentenij exemplaria, accederent. Nostra, non omittunt id quidem, sed satis monstrant addititium esse. Variis namque habent locis; x i i, quo proposuimus, proximè ante hospitalem, cum Authore Glossæ, Anselmo, Lombardo, Thoma, & Carensi; i i proximè post hospitalem; v i i i proximè ante ornatum, cum Dionysio Richelio. x v i i i adiungunt ornatum sobrio, & subiungunt prudentem & pudicum: So. or. pru. pu. hosp. cum Lyrano, & Gorano. Denique vnum præponit pudicum sobrio: Pu. so. pru. or. hosp. Quare, cum variis inconstanter erret locis, τὸ pudicum, nec à quoquam eo loco legatur, quo Græcè σωφρονα, nempe, immediatè post νηφάλιον sobrium, verisimile est id ex altera editione nostra adiectum esse. Certè, commentaria Ambrosij nomine, prudentem tollunt, & pudicum legunt: So. pu. or. hosp. docibilem: quibus accedens Malmundarij maius scriptum, eundem in modum legit, sed prudentem post docibilem addit, eo quo legi non solet loco. Ex huiusmodi ergo editione, nostræ additum fuisse potuit τὸ pudicum; vel certè, in textum ex glossa relatum, quæ monuerit, ex Hieronymi sententia, pudicum rectiùs quàm prudentem verti. id enim sentit Hieronymus, epistolam ad Titum* enarrans. Scholiastes Hieronymi operibus iunctus, horum alterum omisisse videtur; aut saltem eos secutus codices, qui So. pru. pu. ornatum habent. post ista namque subiunxit, His omnibus spiritualibus ornamentis: legit igitur postremum ornatum, etsi postremum adscriptus textus non habeat. Si quis porrò sentire velit, Interpretem nostrum, ambiguae vocis Græcæ duplicem expressisse significantiam: vel eos sequatur codices qui So. pru. or. pu. scribunt, vel eos qui So. pru. pu. or. sunt enim isti optimi: sed hoc hi illis præferendi videntur, quòd apud se mutuò collocent, prudentem & pudicum. neque enim verisimile est, Interpretem duas dedisse voces, vni archetypæ respondentes, easque à se inuicem separasse.

570.

Utramque
lectionem Bru-
no & Gorra-
nim explicans.

C. 5. v. 5. Quæ autem verè vidua est & desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus & orationibus, nocte ac die. Ita scribunt complures codices, cum Glossematicorum multis. Integriores porrò, cum Anselmo & Authore commentariorum Ambrosio adscriptorum, sperat in Deum

in Deum & instat habent; & quidam quidem speravit in Deum & instat, omnino Græcis conformiter, qui ἠλπικεν ἐπὶ τῷ θεῷ καὶ προσέκειτο legunt, quamquam præteritum præsentis loco vsurpatum intelligi possit.

* Deo 2 MS.
* Brug. siue
De, O. Ge. l.
Compl. R.
* Deo 1 MS.

NOTATIONES IN EPISTO
L A M P A V L I A P O S T. A D
T I M O T H E V M P O S T E R I O R E M.

C. 1. v. 15. Ex quibus est Phigelus & Hermogenes. Multi Philetus malè scribunt, pro Phigelus. Philetus vocatur, qui proximo capite nominatur cum Hymenæo: Ex quibus est Hymenæus & Philetus. id quod & Haymo annotavit. Legitur porrò apud Haymonem, & in quinque manuscriptis nostris, Phigelus; in impressis aliquot, Phygellus; ita vt Græcè est φύγελλος. Cæterum, spectatiores Latini codices, Phygellus, seu, Phigelus, habent: quomodo est & in quibusdam exemplaribus Græcis (φύγελλος) & in epistola Hieronymi 127. ad Fabiolam De vestibus sacerdotum, & in commentarijs Ambrosio adscriptis. Magdaliij denique correctorium monet, media correpta hoc nominis legendum esse.

571.
* Philegus o.
* Phynge-
lus o.
* Hermoge-
nus o.
2. Timoth. 2.
b. 17.
* φύγελλος.

C. 2. v. 14. Hæc commone, testificans coram Domino. Noli contendere verbis, ad nihil enim vile est, nisi ad subuersionem audientium. Græcè, pro Noli contendere verbis, est, μὴ λογομαχεῖν, quod est, non contendere verbis: id quod accipi possit, vt nouæ sententiæ caput, atque intelligi infinitus modus imperatiui singularis loco; sed rectiùs fortè, iuxta Græcos Tractatores; etiam Chrysostomum; & Syricum Interpretem, præcedentibus iungi, ita vt à participio testificans siue contestans pendeat, vt non Timotheum Apostolum doceat à verborum contentione abstinere, sed alios ad id vitij proclines à Timotheo velit Deo in testem assumto moneri. Facile verò in suspicionem adducar, Latinum Interpretem, non noli, sed non conuertisse; non verbis contendere (hic est enim verborum ordo in libris omnibus manuscriptis) minimum enim differunt, non & noli, in scriptis præsertim minori characterè libris: ac facillimè id mutat audax imperitia quod non intelligit. Cæterum, Author Glossæ, & posteriores Latini enarratores, noli exponunt. Qui Ambrosio iunctus est Author, incertum satis quid legerit; is qui Hieronymo, noli, si non legit, intellexit.

572.
* commo-
neo o.
* commo-
nere o.
* commo-
neri testifi-
cor o.
* Deo o.

Quod sequitur, ad nihil enim vile est, variè admodum legitur in manuscriptis; nam in impressis exemplaribus, quæ ferè mutuò se sequuntur, hæc constans est lectio: quam, etsi commoda sit, existima-

re non possum scripturam Interpretis germanam esse, idè quòd clara tersaque sit, ac proinde locum relinquere haud potuerit, tantæ variationi, vt penè quot codices, tot sint diuersitates. Recenserem singulas singulorum, nisi fortè tedium lectoribus moueret, capita itaq. duntaxat varietatum adferam ac discutiam. Pleraque manuscriptorum nostrorum *ad* legunt; quinque illius loco *in*; alia quinque nec *ad* nec *in*, tantum *nihil vtile est*. Nec parui facienda sunt hæc postrema, Brug. O. L. G. Pl. lon. quibus consonat textus Lyrani commentarijs immixtus, quæ ex ipsis Typographiæ incunabulis edita habemus: quamquam & pro alijs partibus boni sint codices; pro prima, Mal. mi. Lob. T. E. Pl. m.; pro secunda, Mal. ma. Q. So. la. Est præpositio Græcè: *εἰς ἄδὲν ἄχρηστον*, id est, *ad* vel *in* *nihil vtile*. Coniunctio enim, vt non est Græcè, ita nec in optimis quibusque scriptis. Est substantiuum verbum, in quibusdam vulgaribus* & quibusdam eximijs* omittitur, in pluribus legitur. Hinc conijcere alios sino, quæ germana esse possit Interpretis scriptura. Syrica editio habet, *Quod, siue, qua non vtilitas*.

Id quod subsequitur, *Nisi ad subuersionem audientium*, & ipsum variat. Græcè non est, vt nec Syriacè, nisi; solum *ὅτι καταστροφὴ τῶ ἀκούοντων* ad subuersionem audientium, vt id quod præcedit per parenthesis intelligas, aut ad nullam vtilitatem exponas. Latinum Parisiensium exemplar, Germani latum, similiter omittit nisi: cui accedit Societatis, latum, quamquam altera manu inter textus lineas illud scriptum habeat. Cætera porò nostra id legunt. An igitur Interpretes, an alius quispiam, elucidationis gratia id adiecerit (potest enim ita fons Græcus intelligi, Ad nihil vtile, ad subuersionem audientium vtile) fit dubium.

573. C. 2. v. 25. *Cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati.* Vnum Parisiensium manuscriptum (Ge. l.) & nouem nostra (Brug. Mal. mi. Leod. Pl. m. E. Q. G. I. Pl. lon.) auferunt τὸ *veritati*, conformiter Græcis & Syricis libris, adstipulantibus, præter Græcos, Latinis enarratoribus, vetere Ambrosiastro, mediæ ætatis Anselmo, recentiore Richelio. Zegerus castigato textu expulit: glossa est enim textui addita, vel ex eo quod subsequitur *Nequando Deus det illis penitentiam ad cognoscendam veritatem*, vel ex simili proximi capituli loco, *Ita & hiresistunt veritati*, vel quòd alioqui subaudiri videretur. Syrus porò addidit *aduersus ipsum* eos qui contradicunt aduersus ipsum. Ambrosiaster, vel quem ille sequutus est Interpretes, transtulit, *eos qui diuersa sentiunt*, id quod est Græcè *τὸς ἀντιδιδουμένους*. Simili modo B. Augustinus se legisse indicat, libri De correptione & gratia capite 5.

C. 4.

C. 4. v. 5. *Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto.* Ita legunt Latini codices plerique omnes, & Glossmatici, Author ordinariæ Glossæ, ac posteriores. Manuscripta porò Germani latum, & Societatis latum, tollunt verba ista *Sobrius esto* (quamquam So. la. in margine litteris alijs adiuncta habeat) adstipulantibus, antiquioribus Latinis enarratoribus, Haymone, Primalio, Authore commentariorum quæ apud Ambrosium sunt, denique eorum Authore quæ apud Hieronymum. & apud priores quidem duos, præ cæteris hoc, nec exponitur, nec legitur: apud tertium verò, Authorem dico eorum commentariorum quæ apud Hieronymum, legitur, sed ita vt expositio adiectitiuum ac superfluum esse loquatur; *Ministerium tuum imple, sobrius esto.* episcopatus scilicet. non enim semper ero in corpore, vt valeam commonere, quod postremum, propter id quod subsequitur, *Ego enim iam delibor*, adiecit. Græci libri, Græci quæ tractatores, & Syri, nihil huiusmodi eo loco habent. Cæterum, id quod Græci habent in principio versus, *ὁ ὁ νῆος*, transferri potest, & *tu verò vigila*, & *tu verò sobrius esto*, vt sunt cognata sobrium esse & vigilare. Interpretes, cum Græcis explanatoribus, & Syrico Interprete, id transtulit *tu verò vigila*: hoc enim constanter ac sine omni varietate in nostra editione legitur. Videtur itaq. alterum, nempe τὸ *sobrius esto*, quod à quibusdam libris omittitur, à quibusdam aliter legitur, ex ambiguitate illius Græcicæ sententiæ alia translatione irrepsisse. Manuscriptum V, transpositis vocibus, scribit, *Esto sobrius*. Ambrosiastri commentario additus textus, eo planè loco quo nos habemus *tu verò vigila*, legit *tu verò sobrius esto*, nec postea agnoscit, siue *vigila*, siue *sobrius esto*. Consentit per omnia commentarius: nam sobrium esse pro vigilare videtur accipere, cum in initio ait: Admonet & hortatur vt vigilet.

C. 4. v. 14. *Alexander ararius multa mala mihi ostendit. reddet illi Dominus secundum opera eius.* Vnum Parisiensium (Ge. la.) duo nostra (Mal. ma. T.) & quatuor Heftenij manuscripta, cum Complutensi editione, Ambrosiastri commentarijs iuncto textu, & Primalij, vt textu, & commentarijs, legunt *reddat*, ita vt Græci libri serè habent, *ἀποδώσει*, Græco enarratore Theophylacto diserte adstipulante. Quædam manuscripta ambiguitate scribunt *reddat*. Porò, plerique, nostræ quæ editionis studiosiores, tum scripti, tum impressi, Latini codices, *reddet* expressè habent, suffragantibus expositoribus, Richelio, Brunone, Goriano, Thoma, Lyrano, Carensi, Lombardo, Anselmo, Authore Glossæ, Haymone, Sedulio, denique B. Augustino libri contra Faustum 16. capite 22, & primi De sermone Domini in monte ca-

pite 37.

* P. V. R.
So. riu.
* So. la. 2.

2. Tim. 3. b. 8.

pire 37. Apostolus, inquit posteriori loco, non ait reddat, sed reddet illi Dominus iuxta opera eius: quod verbum, prænunciantis est, non imprecantis. Quæ Augustini verba superiores glossematici ferè in enarrationes suas transtulere. Græcum Parisiensium exemplar, *ἡ δὲ δόξα reddet* habet: itaque legitur & apud Latinum Chrylostomum, cõmentario minimè repugnate, vt non dicam manifestè consonante.

576. C. 4. v. 19. *Saluta Priscam & Aquilam.*] Scripti * impressique * aliquot codices *Priscillam* pro *Priscam* legunt, vt est in Complutenfi editione, & quæ ex ea expressæ sunt, tum Latinè tum Græcè (*πρισιλλαν*) vti & in Syricis libris **Πρισιλλ**. Porro Hentenius castigat, hoc in *Priscam*: ita est enim in plerisque omnibus, & fide dignissimis Latinis antigrahis, scriptis maximè; sed & in Græcis omnibus, quotquot vidi, ex Complutenfi non oriundis *πρισκων*. Cæterùm, dubium non est, vtroque hanc modo vocatam fuisse, eodem nomine, nunc integrè, nunc concisè, vt fit, elato: Nisi fortè *Priscilla* à *Prisca* diminutium sit, quo ferè gaudent mulieres appellari. Actorum xvi i i. capite, *Priscilla* vocatur; ad Romanos xvi i, *Prisca*: quamquam, ad Romanos, eiusmodi ferè varietas sit, & Græcorum & Latinorum codicum, cuiusmodi hîc; credo, de vtroque loco, Actorum occasione, in quibus frequenter constanterque *Priscilla* nuncupatur. Tria manuscriptorum nostrorum hîc *Priscum* scribunt, & Græca Aldi editio *πρισκων*. Existimarunt, opinor, aliqui hoc viri nomen esse, quia Priscus celebre est virorum quorundam agnomen. nam quòd viro suo hæc præposita sit, factum est, tum hîc, tum alibi, quòd, vt Græci aiunt, in fide magis enituerit, ac feruentior diligentiorque fuerit.

* Salutate o.
* Lob. Mal.
ma. So. la. T.
* Mog.
Quint. &c.

Act. 18. a. 2.
e. 18. g. 26.
Rom. 16. a. 3.

Act. 18. e. 18.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST.

AD TITVM.

577. C. 1. v. 8. *Oportet enim Episcopum sine crimine esse (&c.) hospitalem, benignum, sobrium, iustum.*] Sex Hentenij & vndecim nostra manuscripta, cum impressis aliquot libris, & Nicolai Lyranicommentarijs, addunt *prudentem*. *Benignum, prudentem, sobrium*. Plures verò longè, tum scripti, tum impressi codices, cum Primasio, Anselmo, Hugone Carenfi, Nicolao Gorrano, & Brunone Carthusiano, tollunt. his, non tantùm quia pluribus, sed longè magis quia antiquioribus, veterioribus, ac melioribus, maior adhibenda est fides. Ex illis quibus id additur,

additur, non vnus est noster qui vetustate aut autoritate polleat. Græci libri adhæc & Syriaci, his qui omitunt suffragantur. Sed, quæ Græcè est vox *σώφρονα*, & *prudentem* & *sobrium* verti potest. Itaque editionis nostræ versioni *sobrium* (neque enim hoc ab aliquibus exemplaribus omittitur) adiecta est à quibusdam altera alterius *prudentem*. Certè Ambrosiastri editio, *prudentem* habet, eo loco quo nos *sobrium*, & quidem solum. B. Hieronymus in huius loci commentario, ait, Latinum Interpretem, verbi *σώφρονα* ambiguitate deceptum, pro pudico, prudentem transtulisse (sic enim interpretari mauult, pudicum, siue castum) aut ad eam qua Ambrosiaster vsus est editionem respiciens, aut ad alia loca nostræ*. Nam hoc loco editionis nostræ germanam translationem *sobrium* esse, & redundare quibusdam *prudentem*, non nos tantùm ex nostris, verumetiam Zegerus ex suis exemplaribus iudicauit. Cùm alibi porro, tum proximi capitis sexto versu, *sobrium* legit editio nostra ex *σώφρων*, quemadmodum hoc loco: Iuuenes similiter hortare vt sobrii sint *σωφρονέων*.

* 1. Timo 3. a. 2. Tit. 2. a. 1. 4. 5

C. 2. v. 5. *Prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes.* de adolescentulis maritatis est sermo.] Iam tertio, ex ancipiti voce *σώφρων*, aucta est nostra editio altera translatione. Nam, quæ in plerisque libris, atque ab Authore Glossæ, ac posterioribus Glossematicis, ambo leguntur, *prudentes* & *sobrias*, vni eidemque illi Græcæ voci respondent *σώφρονας*. Habet verò maior librorum pars, primo loco *prudentes*, tertio *sobrias*; quidam autem, octo * scripti nostri, *sobrias* secundo loco *πρ* *prudentes* adiunctum, *Prudentes, sobrias, castas*. qua ex varietate fit manifestius, alterum, ex altera interpretatione, vel certè ex superioribus similibus locis, adiectum. Neque verò, si vtrumque dedisset Interpres, à se inuicem separasset, id quod facit maior librorum pars. Porro, cùm præcedenti proximè loco, germana nostræ editionis interpretatio monstrata sit esse *sobrium*, adiectitiaque *prudentem*: hîc è contrà, germana translatio videtur *prudentes* esse, adiectitia *sobrias*. (variè τὸ *σώφρων*, nunc hoc, nunc illo modo, reddere Interpretem, iam ostendimus) hoc enim, *sobrias* inquam, à tribus antiquitate venerandis manuscriptis omittitur, Germani lato, Societatis lato, & cuius fidem maximi facio, Malmundarij minori. Tum, τὸ *prudentes*, ab omnibus eo legitur loco, quo Græcè *σώφρονας*. Hieronymus *pudicas* vertit (id enim superius probabat) sic & Ambrosiastri editio, quam nostræ editionis versione auctam esse, autumo, cùm haber: *Prudentes, pudicas* esse, castas, domus curam habentes. Nam, *pudicas* esse, ijs quæ præcedunt congruit: Vt instituant adolescentulas, viros suos diligere, amare filios, pudicas esse, castas &c. Ita sunt omnia

578.

* Mal. ma. T. E. Pl. m. I. At. f. K. F.

sciolorum iniurijs exposita, vt misceant, separent, addant, demant, mutant, quæ libet.

NOTATIONES IN EPI
STOLAM PAVLI APOST.
AD PHILEMONEM.

579. V. 6. *Vt communicatio fidei tua evidens fiat in agnitione omnis boni quod est in vobis in Christo Iesu.* Moguntina, & pleraque alia typographorum editiones, cum vno atque altero manuscripto exemplari, addunt operis: *In agnitione omnis operis boni.* id quod & Græcè legitur in primo & decimo Parisiensium antigraphis *ἐν ἀγνώσει πάντος ἔργου ἀγαθοῦ.* Primum est Complutense: cui adde ea quæ ex illo nuper expressa sunt. Cæterum, vt plerique omnes Latini codices manuscripti id omittunt; ita & Græci alij quotquot vidi. quibus, Syri, & Tractatores, B. Hieronymus, Dionysius Richelius, atque ætate intermedij, Græci & Latini, quos consulimus, omnes, volunt: quamquam Theophylactus frequentem operis faciat mentionem, fortè quod subaudierit, vt quidam alij: nam in calce enarrationis ait: Sed omne potius bonum, quod in vobis est, hoc est, quod tibi adest, effundas in egentes. Hentenius itaque & Zegerus, Latina nostræ editionis castigatores, id reiecerunt. Non tamen nuper adiectum esse; id quod Zegerus existimat; satis loquuntur vetustissima scriptura, sed nostræ editionis minùs studiosa, Malmundarij manus & T, in quibus & quidem solis, id inuenimus, hunc in modum, *In agnitione omnis operis boni quod in vobis est in Christo Iesu.*

agnitionem
MS.
boni om-
nis o.

agnitionem
T.
T. sed male.

580. Tò quod est, quod sequitur, in impressis nullis reperi, nisi in Hentenij & Zegeri opera emendatis; nec in manuscriptis; nisi duobus proximè commemoratis, Mal. ma. & T, diuisum quod in nobis est. In duobus alijs, H. & Bull., atque Ambrosiastri textu, quæ in nobis est, legitur (verùm H 18 legit demùm post in Christo Iesu) in tribus, E. Pl. m. I., superflua cum coniunctione, & quæ in nobis est. A plerisq. autem nihil huiusmodi agnoscitur, Haymone, Authore Glossæ atq. huius scholæ, suffragantibus. Arbitror, editioni nostræ explicationis gratia hæc addita: subaudiendum enim est huiusmodi aliquid, quod est, quæ est, quod sit, aut qui est, si quidem addas in nobis aut vobis: id quæ Græca indicant. Sed cætera quidem Græco congruere possunt, quæ in nobis est, quæ est verò non potest, nisi, ἢ articulo, aut omissio, aut cum ἢ mutato. Hieronymus tamen, licet textus quod in vobis est

vobis est habeat, quæ est intelligit; qui est, Scholiastes Hieronymi operibus iunctus; quod est Theophylactus atque Euthymius; quod sit, nisi nobis legerit, nostra opinione Chrysostomus, cæteroque quod est. Syrus ambiguus ex se est ad quod est & quæ est.

In vobis, quod proximum est, legunt septem exemplaria manus- 581.
cripta, Ge. l. Lob. Q. E. G. H. A., & excusa à Quentelio Biblia, correctaque ab Hentenio & Zegero. His adstipulantur, Græci codices complures, Chrysostomus & Theophylactus Græci enarratores, denique Syriaca antigrapha. In nobis porrò, habent, septem alia exemplaria manuscripta; Mal. ma. mi. So. la. T. Pl. m. I. Bull. His, Græca Complutensis & Regia editio, omnesque Græci codices ad quos suam noui Testamenti Græcam editionem Parisienses contulerunt, auxiliantur; Hieronymus præterea, & Hieronymo iunctus Scholiastes, Latini tractatores (quanquam Hieronymi textus in vobis, huius neutrum habeat) postremò, Græcus author Euthymius, tametsi, de hoc, an Theophylacto non debeat adiungi, vehementer dubitem: & de Chrysostomo, id quod tandem ait: Si socius, inquit, es in fide, debes esse & in cæteris socius; dubium nonnihil an nobis legerit reddit. Maior verò Latinorum librorum pars, tum scriptorum tum impressorum, neutrum legit, nec in nobis, nec in vobis; tantum in agnitione omnis boni in Christo Iesu; ex scriptis nostris, Brug. Leod. Q. L. &c. ex impressis, Mog. Colon. Nuren. &c. Quibus, Haymo, Author Glossæ, Anselmus, Lombardus, perpetuus glossæ, non sectator tantum, sed descriptor potius, Carensis, Thomas, Lyranus, Gorranus, Bruno, Richelius, concinunt. Authoris commentariorum Ambrosio adscriptorum textus, quæ in nobis est addit: sed vtrum Author ipse hoc legerit, commentarius, qui post agnitionem omnis boni nihil explicat, incertum relinquit. Quæ nunc genuina sit editionis nostræ scriptura, prudenti lectori iudicium relinquo. Operis & quod est siue quæ est, transfodienda esse, satis certum videtur: sed de tertio hoc, quid verum sit, mihi non constat, an Omnis boni in vobis in Christo Iesu, an Omnis boni in nobis in Christo Iesu, an Omnis boni in Christo Iesu.

Sed necdum finis est varietatum in hac vna pericope. Plerique 582.
Latini libri, cum Græcis, in Christo Iesu habent; vnus, cum Syricis, in Iesu Christo; duo, textus Hieronymo & Ambrosiastro iuncti, duntaxat in Christo; quidam, Atrebatensis Collegij sericatus, & ij quibus Ambrosius Catharinus est vsus, absque autoritate, nisi fortè Brunonis Carthusiensis, nihil horum.

NOTATIONES IN EPI-
STOLAM PAVLI APOST.

AD HEBRÆOS.

583.

C. I. v. 14. Nonne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem capient salutis?] Multi codices capiunt legunt, cum Authore Glossæ, Gorano, & Richelio; multi & fide digniores, *capient*, cum Haymone, Anselmo, & Brunone. Carensis vtriusque meminit lectionis. Græcè & Syriacè (ex Græco nostra est translatio) est *διὰ τῶν μέλλων τῶν ἀληθινῶν σωτηρίων*; id quod *καὶ ὁδοῦ* veritas, ita ut B. Augustinus legit libri 3° De Trinitate capite 11, Propter eos qui futuri sunt hereditatem possidere salutis. Quare rectè correctores, Hentenius & Zegerus, τὸ *capient* textu donarunt. *Capiunt* quod scribunt libri quidam, error est manifestus, ex incommodo lectionis *capiunt* natus.

584.

grandis nobis 10 MS.
G. S.
αὐτῶν.
discendum
docendū o.

C. 5. v. 11. De quo nobis grandis sermo & interpretabilis ad dicendum.] Græcè, pro *interpretabilis*, est *δυσεμνήδωτος*, quod est, interpretatu difficilis, siue, *ἰσοπλοῦς* asper & negotiosus. Quare, conijciunt ut Syri dixerunt, *ἰσοπλοῦς* plerique, legendum nobis esse, *ininterpretabilis*, duplicato *in*. Sic autem notarunt Parisienses in tribus manuscriptis se reperisse, Di. o. l. Ge. l. quibus Hentenius quatuor addidit. Nos etiam in tribus ita inuenimus, Q. Bull. So. au.; in quinq. verò ita correctum. Complutense exemplar, & quædam alia post illud impressa, hoc habent. Adstipulantur enarratores Bruno & Richelius Carthusiani; quanquam ille alterius lectionis *interpretabilis* meminerit. Sic & Author Glossæ, Carensis, ac Gorranus, prius *ininterpretabilis*, tum *ininterpretabilis*, explicare videntur. Haymo si ad hunc modum non legit *ininterpretabilis*, in hunc sensum exposuit: Illa, inquit, difficultas interpretandi sermonem &c. Similiter, vel ita ut eodem recidit, & ceteri exposuerunt, siue *interpretabilis* legerint, siue *ininterpretabilis*. Nam, vel negatiuè intellexerunt *in* vocis *interpretabilis*, vel indigentem interpretatione explicauerunt, id quod idem vnum est, quod, obscurum, profundum, atq. intellectu difficile. Vtrumque explicandi modum D. Thomas adfert; posteriorem Lyranus: qui, solum *interpretabilis* legerunt, quod in plerisque est libris, atque antiquitatis spectatè, & à Zegero castigatore studiosè seruatam. Hoc, si Interpres vertit, alterum haud dubiè intellexit; *interpretabilis ad dicendum* dixit, pro *ininterpretabilis ad dicendum*, hoc est, interpretatu atq. explicatu difficilis. Iuauendus subinde est Latine loquens Græcus Inter-

Interpres, non lacerandus, nec, qui voces iuxta eius explicant mentem, carpenti.

C. 7. v. 9. Et, ut ita dictum sit; per Abraham, & Leui, qui decimas accepit, decimatus est.] Manuscripta exemplaria sex, Ge. l. Brug. Lob. P. Pl. la. So. ru., & impressa quædam, Ven. Quent. &c., pro *accepit*, præsentis tempore scribunt *accipit*: quomodo & Haymonis, ac Glossæ ordinariæ descriptoris, Petri Lombardi, denique Brunonis Carthusianorum Patriarchæ, commentaria habent; quamquam Haymonis vtramque explicare videantur. Huic lectioni Græci volunt; & B. Augustinus, cuius verbis Beda pro commentario vititur, Græcis conformiter legens, libri decimi de Genesi ad litteram cap. 19: *Propter Abraham, & Leui accipiens decimam, decimatus est*. ὁ δὲ λέγει τῶν λαμβάνων, est Græcè: id quod Syri significanter reddiderunt: Ille qui decimas accipiebat. Nicolaus Zegerus, *accipit* in textum retulit. Sensus is est quem Haymo dedit: Abrahamo decimas dante Melchisedeci, decimas dedit etiam Leui; eiusque posteritas, quæ hæcenus iuxta legem à cæteris Israelitis decimas accipit, seu accipere consuevit. Credi-derim *accipit*, cum *accepit* ab aliquibus mutatum fuisse, quod scirent, iam tum cum Apostolus hæc scriberet, abrogatum per Christum fuisse Leuitarum ius, exigendarum à reliquo populo Israel decimarum, ut cætera legis statuta ac caerimonias.

585.

Per & Pro-
pter utrumq.
Græca admittunt.

C. 7. v. 25. Vnde & saluare in perpetuum potest, accedens per semetipsum ad Deum.] *Accedens* habent plerique libri; *accedentes*, sex Parisiense (Di. l. Ge. l. Pau. Do. Const. Compl.) sex nostri (Brug.; sed hoc, id est, nisi fallor; quod Parisienses signarunt Do.; Mal. ma. So. la. Q. Quent. Reg.) duo Hentenij, quidam Lugdunensium. Anselmus, Lyranus, Bruno & Richelius, *accedens* legunt. Primasius, Haymo, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, Thomas, Gorranus, vtrumque agnoscunt, admittunt, & explicant. Græci codices, Græcis tractatoribus, Chrysostomo, Theophylacto, Euthymio, adstipulantibus, τὸς ἀποστρεφόμενοι *accedentes* scribunt; similiter Syri, *ⲁⲓⲁⲃⲟⲩ*, ta hæc epistola, si cuius est illa autoritatis, *ⲁⲓⲁⲃⲟⲩ* id quod quadrat ei quod sequitur, *Semper viuens ad interpellandum pro eis*, quanquam in plerisque Latinis codicibus sit *nobis*. Ambrosius Catharinus, alijque, *accedentes*, non *accedens*, veram nobis esse lectionem iudicant. Epanorthotes etiam noster; qui, quod mendosè plerisque locis visus fuerit scriptus, iamdiu siluit; *accedens* modernis; ut ipse loquitur; codicibus tribuit; *accedentes*, iuxta antiquos & Græcos, probat. Zegerus arbitratur propter τὸ *semetipsum* in nostra editione *accedentes* non posse legi: ego ve-

586.

ro existimarim, *accedentes in accedens*, propter *semetipsum* mutatum fuisse. Non est Interpres anxius reciproci & non reciproci pronomini obseruator. Opinor tamen non incongruè hic reciproci pronomini *se* usum esse posse: verum, ad vitandam amphibologiam, ne intelligas *se* ad *accedentes* referri, videtur Interpres *semetipsum* dixisse. In impressis quibusdam, Quenteliano nominatim, legitur *ipsum*; sed, ex arbitraria, vt. facile suspicor, emendatione.

587. C. 9. v. 26. *Nunc autem semel, in consummatione seculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.*] Impressi codices, & maior longè scriptorum * pars, cum Authore Glossæ, Anselmo, Carenfi, Gorano, & Brunone, *destitutionem* legunt: vnus Parisiensium (Di. o.) quatuor Hentenij, & decem nostri scripti (Brug. Leod. Mal. ma. O. P. &c.) *destructionem*, Haymone & Richelio suffragantibus, habent. Prior vox admodum similis est Græcæ; ἀδήμιον, quasi *depositionem* dicas: vtraque conuenit sensu, Bruno Carthusiensis, *destitutionem* exponit *destructionem*. Syrum, vt aboleret peccatum, habet.

588. C. II. v. 6. *Sine fide autem impossibile est placere Deo.*] Plerique Latinorum codicum, cum Syrico testamento, addunt *Deo*. Vnus porro Parisiensium (Ge. l.) duo Hentenij, & duo nostri (Leod. Mal. ma.) manuscripti, tollunt. Accedunt alij duo nostri (I. Atr. f.) qui alio scribunt loco: *Imp. est Deo placere*. Græca exemplaria, Græciq; tractatores, Oecumenius & Theophylactus, non legunt. Subauditur, ex eo quod proximè antecedit: Ante translationem enim testimonium habuit (Enoch) placuisse Deo. Fieri possit maioris claritatis ergo nostris libris adiectum fuisse, aut ex Glossa in textum irrepisse; quemadmodum vox *quemquam*, tametsi & ea Syriacè sit (addit enim huiusmodi Syrus frequenter, & quasi paraphrasten agit: propter quod, Syriacam hanc editionem, primigeniam esse Apostoli scripturam, necdum facile persuaderi queo) quam in x i. manuscriptis antigraphis legimus, diuersis locis, sed ferè isto: *Imp. est quemquam placere Deo*. In vno est: *Sine fide autem placere Deo impossibile est quemquam*.

589. C. 13. v. 1. *Caritas fraternitatis maneat in vobis.*] Pleraq; Latina exemplaria, cum impressa, tum scripta, cum Latinis enarratoribus Haymone & posterioribus, ac Syricis libris, legunt *in vobis*: pro quo Hebraica editio habet *בְּבִטְנֵיכֶם* in visceribus vestris. Porro, quatuor nostrorum Latinorum scriptorum, Brug. Leod. Mal. ma. T., & Parisiensium vnum, Ge. l., cum Græcis codicibus, Græcisq; Interpretibus, Chrysostomo, Theophylacto, & Oecumenio, auferunt illud. Quinque alia nostra manuscripta (E. Pl. m. I. Atr. f. Pl. lon.) alio loco

loco habent, *In vobis maneat*; ita vt verisimile fiat, glossema esse, nostro textui à scribis aut lectoribus additum (nam Syrus ipse non raro huiusmodi adijcit) quod, si dematur, clarior est genuinus Apostoli sensus, monentis, non vt se mutuò tanquam fratres diligant; id quod Haymo alijq; intelligunt; sed; quod Græci obseruarunt; vt in ea dilectione perseuerent (*fraternitatis* enim dixit Interpres pro *fraterna*, extremum fortè Græcæ vocis *φιλadelphία* imitatus) ne fortè ob frequentes tribulationes flaccescerent: quemadmodum mox, non hortatur, vt hospitales fiant, sed, vt consuetæ hospitalitatis, etiam facultatibus spoliati, non obliuiscantur.

C. 13. v. 2. *Et hospitalitatem nolite obliuisci: per hanc enim placuerunt quidam*, angelis hospitio receptis.*] Pro *placuerunt*, quod est in Latinis libris plerisque omnibus, legiturq; à Latinis enarratoribus, Haymone ac posterioribus, Græci tum codices tum Interpretes *ἐλάθον* constanter legunt, quod est *latuerunt*: *διὰ τούτου γὰρ ἐλάθον τινες ἐπιούσαντες ἀγγέλους*, ad verbum reddas: *Per hanc enim latuerunt quidam hospites angelos*. cuius sensum ea dat lectio, quæ apud Augustinum, cum alibi, tum capite 41. *Questionū super Genesim*, reperitur: Per hanc enim, quidam, nescientes, hospitio receperunt Angelos. Græcorum enim est phrasid, qua dicunt, *latui* cadens in foueam; pro, nescius in foueam cecidi, prisca etiam Latinis vsurpata, Tertulliano, & Irenæi Interpreti. Augustinianæ lectionis meminerunt, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, & D. Thomas. Censent igitur nostræ ætatis scriptores complures, Magdalius, Catharinus, & alij, non *placuerunt*, sed *latuerunt*, vertisse, vulgatæ editionis Interpretem; non sine verisimilitudine. Facile enim quis adducatur, vt credat, librariorum, cum non intelligerent quid sibi vellet *latuerunt*, emendandum iudicasse *placuerunt*, voce perquam vicina, & commodam claramq; sententiam reddente. Sunt impressi codices aliquot, qui *latuerunt* habeant, nominatim Quentelianus: sed, ex eorum, qui editionibus præfuerunt, arbitrio, correcti, Parisienses, vnum manuscriptum signant, in quo hoc idem sit, *latuerunt*; Germani latum: sed nisi hic liber de industria compluribus locis sit emendatus, miror equidem. Vnus, ex nostris scriptis, V littera signatus, *placuerunt* habet: itaque & alterum antiquitate præstantem, Malmundarij maiorem, habuisse, vestigia t litteræ testantur. Verumenimuerò, etsi in nullis *latuerunt* reperias exemplaribus, non est à vero alienum, antiquo errore mutatum esse, iam inde ab editionis infantia. Hugo Cardinalis, Carensis, recitata Augustini lectione: Cui litteræ, inquit, consentit qui taliter litteram habet: Per hanc enim *latui* quosdam hospites Angelos. Nicolaus Zegerus

Zegerus arbitratur retinendum *placuerunt*, quod consequenter Interpretis non transtulerit *angelos hospitio recipientes*, sed, *angelis hospitio receptis*. Atqui, id facile fieri potuit, quod participij aoristum *ἐπίσταντες*, Latino participio præteriti temporis exprimere voluerit. Neque aliud eum Græcè legisse pro *ἐλάθον*, vicinitas Latinarum vocum, *placuerunt & latuerunt*, quæ Græcarum non est, facile admittit. Porro, quem vox *placuerunt* dat sensum, continetur is latenter, etsi *latuerunt* legas: sed, plus hac significatur, nimirum, Per hospitalitatis officia, tam gratos quosdam fuisse Deo, tantique euasisse meriti, vt subinde, cum homines se excipere existimarent, angelis hospitibus fuerint honorati. Vtrumque expresserunt Syri, hunc in modum: Per hanc enim, digni fuerunt quidam, qui, cum non sentirent, exciperent angelos. Deo subaudiendum est, quod ferè glossematici nostri subaudiunt (tamen & angelis possis) si *placuerunt* legas; non addendum, quamuis in nonnullis sit libris. Quidam, datiuorum loco, iungunt *angelis hospitio receptis*, *πὸ* *placuerunt*; nimium à prototypo recedentes. Possis, quod diximus, *angelis* subaudire: sed, qui sequuntur, ablatiui sunt absolutè positi; aut certè, longè aliter Interpretes Græca legisse debuit, quàm nos cum Veterum compluribus legamus.

NOTATIONES IN EPISTOLAM CATHOLICAM

IACOBI APOSTOLI.

§91. C. 3, v. 3. *Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, etiam omne corpus illorum circumferimus.* Latinorum codicū quosdam, *pro si autem*, legere *sicut autem*, in proprio loci commentario testatur V. Beda: atque ex eo referunt Author Glossæ & Cardinalis Carenfis. Quotquot verò nos vidimus Latini codices; præter impressum vnū, Quentelianum; habent, id quod Beda cæterique enarratores legunt, *si autem*, longè & commodius & Græco vicinius. Quamquam enim plerique Græci libri, cum Syricis, *ἰδὲ* siue *ἰδὲ* scribant, quod est, *ecce* (ad quod Latina Quentelij Biblia sunt adsimilata) huic tamen propinquissimum est *εἰ* ἢ, quod est, *si autem*, exstatque in tribus Græcis Parisiensium exemplaribus, 4°, 11°, & 13°, ita vt verisimile sit id ab Interprete lectum fuisse. Porro, *ἰδὲ ecce*, congruit ei quod proximo versu sequitur *ἰδὲ ἢ τὰ πλοῖα, ecce & nauis*: sic enim legitur, non Græcè tantum, sed & Latinè in vetustioribus libris, non *& ecce nauis*. Legitur autem in vetustioribus Latinis libris, cum nostris, tum Epanorthotæ; & hoc versu, non *Si autem equis frena, sed, Si autem equorum*

rum frenas in ora mittimus; quomodo Zegerus emendauit; si non concinnius, at certè veriùs, ijs qui ipsam Interpretis scripturam restituere desiderant, qui *καὶ πλοῖα* transtulit Græca verba, *εἰ ἢ ἢ ἐπιπλοῦν τὸς χελίνες εἰς τὰ στήματα βόλλουεν*: ea quæ Oecumenius tractator Græcus ordinanda docet, atque ordinauit Interpretes Syrus; hunc in modum: In ora equorum mittimus frena. Mox iuxta meliora & pleraque scripta, Græco Syroque conformia, scribendum est *ἔ* (*Et omne corpus*) non omittendum, nec cum *etiam* commutandum: quamquam pro *etiam*, nobis *si autem* legentibus, sit accipiendum. Videtur Apostolus hîc explicare voluisse similitudinem quam proximè insinuauerat, his verbis: *Potest etiam freno circumducere totum corpus*. Ita erit ἢ *autem*, pro *ἢ enim* intelligendum, vt aliàs, aut pro paretico habendum. Syrus addidit enim: *Ecce enim*. Carenfis autem exposuit quia.

C. 3, v. 11. & 12. *Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & 592. amarum aquam? Nunquid potest, fratres mei, ficus viuas facere; aut vitis ficus? Sic neque salsa, dulcem potest facere aquam.* Manuscriptum S. Germani latum, *Sic neque salsum*, scribit, *dulcem potest facere aquam*, ita, quod suspicor, emendatum, vt ad Græcorum librorum lectionem propius accederet, quæ eiusmodi est: *ἔ* τὸς ἕδαιμία πηρὶ ἑλευκὸν ἢ γλυκὺ ποίησαι ἕδωρ: sic nullus fons salsum & dulcem facere aquam. Porro, cum id mox præcesserit, fontem ex eodem foramine non edere dulcem & amarum aquam, cur repetitum hîc fuisset: neque enim ad hoc stabiliendum adductum est ficus vitisque exemplum, vt iterandum esset inde colligendum. Existimo itaque potiùs, quatuor ab Apostolo exempla allata, vt ostendat, quàm non conueniat, immò quàm sit absurdum, ex vno eodemque ore, & benedictionem & maledictionem proficisci, eadem lingua, benedici Deum, & maledici hominem Dei imaginem; vnum, quo monstret, contraria hæud solere ex eodem gigni, tria quibus nec ea quæ diuersi sunt generis. Prioris generis exemplum est de fonte, ex quo non scaturit dulce & amarum (sic enim est Græcè: non additur *ἕδωρ aqua*, tamen rectè subaudiatur) posterioris generis, vnum est de ficu, quæ non producit ficus & viuas, siue (vt Græcè & Syriacè est, ac Beda legit, & quidam antiquorum codicum Epanorthotæ) oliuas, alterum de vite quæ viuas & ficus non gignit, tertium de aqua salsa, quæ dulcem aquam vt salsum diffundere, aut præbere non potest, nisi fortè hominum industria; per collationem, vt ficus viuas atque oleas, per insitionem, quod postremum, eo libentiùs arbitror ab Apostolo additum, quamquam primo sit admodum simile, quod taxare vellet animi amaritudinem, qua erant hi erga se mutuo, ac docere, non posse, ex austero atque amaro corde,

Ll gratam

gratam dulcemque Deo laudem promi. Quare, veriozem existimo Latinorum quam Græcorum codicum lectionem: *Sic neque falsa dulcem potest facere aquam.* ita enim habent Latini codices, Latinique enarratores, quotquot nos vidimus, præter vnum Iohannem Gagneium, qui textum suum, iuxta Parisiense illud exemplar, Germani latum, *falsam* castigauit, & manuscripta antigrapha duo, in quorum vno hoc inuenimus omissum, errore scribæ, qui inter *aquam & aquam* media transiuit; in altero, iuxta sensum mutatum: Sic neque falsa aqua dulcedinem potest habere. Græca hîc putarim aucta, vocibus, *υλας, μυνη, & υγ*, ex simili, quod primum scriptum est, exemplo. Syri enim nihil amplius, *ܐܢܘܢܝܢܐ ܕܢܘܨܝܢܐ ܕܢܘܨܝܢܐ* quam Latini, legunt:

ܐܢܘܢܝܢܐ ܕܢܘܨܝܢܐ ܕܢܘܨܝܢܐ habent: Sic nec aquæ falsæ possunt effici dulces: id quod idem vnum est cum Latino.

593.

putas o.

C. 4. v. 5. *An putatis quia inaniter scriptura dicat ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis.* Varia est huius loci distinctio; Vna: *An putatis, quia inaniter scriptura dicat, ad inuidiam? concupiscit spiritus qui habitat in vobis.* quam Oecumenius Græcus author enarrat, verum τὸ πρῶτον quarto casu accipiens (*concupiscit spiritum*) tamen Interpres id non animaduertit. Altera: *An putatis, quia ina. scrip. dicat? ad inui. con. spi. qui ha. in vobis.* quam ij quorum Beda meminit edisseruere. Tertia: *An pu., q. ina. scrip. dicat: Ad in. con. spi. qui ha. in vobis?* quam Syrus sequutus est: *ܐܢܘܢܝܢܐ ܕܢܘܨܝܢܐ ܕܢܘܨܝܢܐ*, quod est, *in inuidia, vel in emulatione*, præposuit enim τὸ *ܕܢܘܨܝܢܐ*, & dolath litterâ, quæ, vt Græcorum ἄν, alterius verbis, quæ referuntur, præmittitur, cæteroqui otiosa. porro Græcè non præmittitur hîc ἄν. Quarta: *An pu., q. ina. scrip. dicat? Ad in. con. spi. qui ha. in vobis?* quam Beda probat, & , post eum, Author Glossæ, Carenis, Richelius. Tertium distinguendi modum Neotericorum plerique amplexantur, deque Deo zelore interpretantur: quem, si quis nostram quærat sententiam, non equidem improbauerimus, sed quartum prætulerimus, in eum sensum enarratum, quem Francisci Tietlmanni paraphrasis habet: *An persuaderis vobis lusoriè aut sine causa sacram scripturam monere, prædicareq., vt à mundo separemini, & eorum qui mundo adhærent confortia fugiatis? vel, spiritum sanctum Scripturæ Authorem, qui per regenerationis sacramentum sedem posuit in vobis, vosque gubernandos suscepit, mundi vobis amicitiam, vt quæ è re vestra sit, inuidere? Immo verò maiora dat dona, quam, vel accipi, vel sperari possint à mundo, ea quæ amicis mundi negat. Propter quod scriptum est:*

Maiorem autem dat gratiâ. Propter quod dicit Deus: &c.

Deus

Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Vel certè; si fas est tot distinguendi modis addere (multæ tentantur viæ, cum obscura est, delitescensque quæ sita res) totum vnica interrogatione legerim, τὸ *ad inuidiam* præcedentibus iuncto, hunc in modum: *An putatis, quia inaniter scriptura dicat, ad inuidiam: Concupiscit spiritus qui habitat in vobis?* quod sit: An existimatis frustra scripturam dixisse, eo quod vobis inuideat, Spiritum carnis vestræ prauè concupiscere, nec bona ea esse quæ desiderat? Non ita sanè quod vobis inuideat: quinimmo maiore pollicetur cælestis gratiæ opulentiam, quam quæ cunctis carnis desideriis queat comparari. Propter quod dicit: Deus, iis qui sibi ipsi duces esse volunt, atque id sequi quod concupiscunt ipsi, hoc est, superbis, resistit: humilibus verò, qui suis renuntiant desideriis, Deoque se subdunt, dat gratiam, ac verorum bonorum affluentiam. Videtur opponere Apostolus, illi *ad inuidiam*, hoc maiorem autem dat gratiam; quasi dicat: Non tantum non inuidet, verum etiam maiorem dat gratiam. Hastenus de interpunctionis diuersitate: sunt hîc & lectionis aliquot varietates, sed quæ ferè sensum non mutant. Aut legendum est, iuxta antiquos codices, non *an;* & *dicat*, non *dicat*, quod est in nonnullis, Græco conforme. *Non*, quod videtur Carenis in quibusdam libris suis habuisse (*non concupiscit*) nullius est autoritatis: *inhabitat*, quod in duobus scriptis reperimus, G & Atr., Græco *κατοικῆσεν* voce similius est quam *habitat*, sed sensu æquale. cæterum, aoristi præteritum est *κατοικῆσεν*, habitauit, vel sedem posuit. *Nobis* denique, quod habet exemplar Germani latum, respondet Græco & Syro, sed non cæteris Latinis libris, nec Latinorum Authorum enarrationibus, quamquam, vt quorundam est scribendi modus, paruum sit inter *nobis* & *vobis* discrimen; nec tamen maius Græcis, inter *ἡμῶν* & *ὑμῶν*. Oecumenij Græci, textus *ὑμῶν vobis* scribit; commentarius, prius *ἡμῶν nobis*, postea *ὑμῶν vobis*, vt, quoad sententiam, parum refert,

Proib. 3. d. 34
mssm LXX.

Gen. 6. 4. 5.
Gen. 8. d. 22.

C. 5. v. 3. *Thesaurizastis vobis iram in nouissimis diebus.* Tria à Parisiensibus (Ge. l. Di. l. Do.) & quatuor ab Hentenio, signata exemplaria, omittunt duas has medias voculas, *vobis iram*. Græcis codicibus, & B. Augustini speculo, conformiter, legunt: *Thesaurizastis in nouissimis diebus.* Ad stipulatur Syrica editio, tamen *vobis* addat, ab Interprete, quod suspicor, sententiæ gratia adiectum. Vnum ex nostris Latinis antigraphis, id quod Atrebatense collegium suppeditauit, tollit *vobis*: quod, an Hentenius inter quatuor sua numerauerit (vsus enim eodem est) nescio. Cætera nostra omnia, etiam Donatianicum, illud quod hîc apud nos est, cum enarratoribus Latinis, Ll 2 habent,

594.
Thesaurizastis o.

habent, *Thef. vobis iram in no. diebus*: quibus Græcus Oecumenij textus suffragatur: ἐπιουρίσται ὑμῶν ὄντων ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. Porro, commentarius Oecumenij, & duo codices Græci, (primus, qui est Complutensis, & decimus) cum Syricis, illud ὡς πῶρ, quod Latinus Interpretis primo casu vertit (sicut ignis) ac præcedentibus iunxit (*Et manducabit carnes vestras sicut ignis*) ad sequentia referunt, quarto casu intellectum: Tanquã ignem thesaurizastis in nouissimos dies (quam Syrici non legant ὡς tanquam) & subaudit Oecumenij commentarius *quas diuitias*. Videri possint voculæ istæ *vobis iram*, glossæma fuisse, ex secundi ad Romanos capituli quinto versu (*Secundum autem duritiam tuam & impænitens cor, thesaurizas tibi iram, in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei*) sumtum, & textui tandem commixtum; sed, an Latino, an Græco Latini Interpretis, non ausim ego statuere. Caterùm, Zegerus castigatior, è Latino textu sustulit: subaudiri verò posse docet; aut per Ironiam locum intelligendum. Caietanus, huic oppositum existimat id quod subsequitur: *Ecce merces operariorum, &c.*

595. C. 5. v. 6. *Adduxistis & occidistis iustum, & non restitit vobis.*] Plerique Latini & codices & enarratores, τὸ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀποκρίσεως, constituunt initium sexti versus: *In die occisionis adduxistis, &c.* Quidam verò, cum Græcis libris, finem quinti: *Et in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis*, meliùs, vt arbitror (quæ & Zegeri opinio est) vt intelligas, persistere Apostolum, in prædicendis miseris, quæ, impiè & feliciter agentes diuites tandè maneant: quasi dicat: lautè ac lasciuè vos ipsos alitis, & sollicitè saginatis, in diem mactationis. Cui conuenit, quod nonnulli codices* habent, *in diem*; & id quod Syrus vertit, *Enutristis corpora vestra, tanquã ad diem mactationis*. nam Græcè additur ὡς tanquam, siue vt ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς tanquam in diem (ἐν προίς, vt & superiori tertio versu) mactationis, qui vos nimirum expectat. Denique in hunc sensum Oecumenius locum tractauit, ad expugnationem Iudæorum à Romanis referens: quanquam possit generaliter intelligi de mortis die, quo mactantur impij in epulum dæmonum; sed & de extremi iudicij, quo celeberrimum atque instructissimum conuiuium, cõuiuium pinguium & medullatorum, paraturus est Deus, & victimam grandem nimis immolaturus, omnibus auibus cæli, & bestis terræ conuocatis, dæmonibus inquam, de carnibus, adipe, & sanguine fortium.

* T. Sexti versus initium, non *adduxistis* est, vt plerique libri legunt, sed *adduxistis*, quod est, in vno Hentenij manuscripto, vno nostro*, tribus Parisiensium*, & primis Typographorum excusionibus, Moguntina, Nurenburgensi, Colonienfi, Græco Syroque conforme.

595.

* perditionis o.

* Lob. Plang. P. So. ru. M.

ἰσοδύναμοι;

Isa. 25, b. 6.

Ezech. 39 e.

* T. Di. l. Ge. l. Do. sed aliud rursus est hoc Donatianicum quam id quod nos habemus.

κατεδίκασατε, & ἄδικοι ἄδικον, sunt, condemnastis, reum, egistis. Proximè, ὀπτιμοὶ quique Latini codices, cum Græcis, omittunt &: sed, quod deinde sequitur &, plerique omnes contra Græcos addunt. Quare, Zegerus castigatior, emendauit: *Adduxistis, occidistis iustum, & non restitit vobis*. Porro, postremum *restitit*, vnum Parisiensium*, tria Hentenij, & tria* nostra scripta exemplaria, præfenti tempore *restitit* scribunt, Græca lectione suffragante: ἐπέστυχε τὸν δίκαιον. ἐν ἀντιτάσει ὑμῶν. cui Latina Venetorum editio, anni 1497, & in coniunctionis prætermissione consentit: *Occidistis iustum: non restitit vobis*. Manuscriptum G littera insignitum, habet: *Occidistis iustum non resistantem vobis*, similiter nono Parisiensium Græco antigrapho, id quod legit: τὸν δίκαιον ἐκ ἀντιτάσεως ὑμῶν. Sensus is est, Græcè receptæ lectionis, si qui subaudias, quod non rarò Hebræi. Addit Apostolus, non impunè hanc eos tyrannidem laturos; sed, quasi ipsis spretis, sermone ad bonos quos opprimebant verso: *Patientes igitur estote fratres, vsque ad aduentum Domini*.

* Di. o.

C. 5. v. 20. *Qui conuerit fecerit peccatorem ab errore viae suae, saluabit animam eius à morte, & operit multitudinem peccatorum.*] Notandum sanè, inquit Beda, quod quidam codices habent: *Saluabit animam suam à morte*: &, ex ambiguo Græco, ita etiam rectè interpretari potest. Planè, ambigua sunt Græca, siue tollant ἀπὸ, vt pleraque; siue addant, vt, cum Syris, quædam: tria à Parisiensibus notata, δ, ι, ια, vnum à Simone Colinaeo excusum: σωσὴ ψυχῆν ἀπὸ. Ambigua sunt autem & Syra. Caterùm, sicuti rectiùs intelligas *eius*, eum qui reduxerit errantem fratrem, seruaturum quidem animam illius, suorum verò peccatorum multitudinem operturum, iuxta illud, *Caritas operit multitudinem peccatorum*: sic eam, germanam esse arbitror, nostræ editionis lectionem. Nam, vt prima est Bedæ, ex quo, Glossa, atque ex Glossa, Carenfis, Thomas, & Richelius, varietatis meminerunt: ita sola codicum omnium, quotquot nos, post alios, vidimus. Porro, magna cum emphasi nobilitatis animæ, Græci ferè libri id subaudiendum relinquunt.

596.

r. Pet. 4. b. 8.

NOTATIONES IN EPISTOLAM CATHOLICAM PETRI APOSTOLI PRIOREM.

C. 2. v. 5. *Et ipsi tanquam lapides viuui superedificamini domos spirituales.*] *domos spirituales* plerique codices legunt; *domus spiritualis*, quidam, Ll 3 scripti

κατεδίκασατε

scripti duo, Di. o. Ge. l., à Parisiēsis notati, impressi aliquot, Complutensis, Regius, & maximè textus Neoteritorum enarrationibus iuncti. Vtriusque lectionis Beda meminit: *domos spirituales* legit, additque postea: Nec prætereundum quod quidam codices habent in singulari, *Superadificamini domus spiritualis*. Posterior hæc Græco consonat (*οἶκος πνευματικὸς*) estque apud Augustinum epistola 57. ad Dardanum: quamquam nonnulla Augustini exemplaria *domus spirituales* legant: quo modo scribit & Lobienſis Abbatia: manuscriptus codex, ac Typographorum priores editiones, Moguntina, Nurenburgensis, Colonienſis; id quod, nominandi casu per appositionem addito intelligi possit, similiter illi *domus spiritualis*: sed multitudinis numerus, ut non perinde exprimit ecclesiastici ædificij unitatem; quod annotarunt quidam; ita non satis congruere videtur comparationi illi *tantumquam lapides vivi*: neque enim singuli lapides domum efficere possunt: nisi intelligas, non singulas personas lapidibus comparatas moneri ut domus spirituales fiant, sed plures ac singulos cœtus. Syricum Testamentum multitudinis numero, *Et estote templa spiritualia*, habet (facile enim Græcè, vel *οἶκος πνευματικὸς*, vel *οἶκος πνευματικῶν* lectum fuisse potuit) sed, si puncta demas, singulari numero intelligas licet: Et estote templum spirituale. Plerique probant, nobis, singulari numero *domus spiritualis* legi, ac nominatim castigator Zegerus, qui & editionem suam eum ad modum emendavit: existimatque, indocta scribarum temeritate, demutatam id esse in *domos spirituales*. Cæterum, nescio, qui mutare potuerint scribæ, obscurum legendi modum in obscuriorem: nisi fortè, *superadificamini*, actiuè intellexerint, ut certè B. Thomas intelligit. Undecim nostra manuscripta, in *domos spirituales* habent; sed illa, minori fide digna. Adiectum est à quibusdam *in*, explicationis ergò: subaudiri enim debet, si *domos* legas. Ita verò & singularis numeri lectionem, claritatis ergò, mutarunt quidam, *In domum spiritalem*: quo modo est apud Augustinum, Psalmum 86. enarrantem, & Beda notat in quibusdam exemplaribus haberi.

598.
non o.
o.

C. 2. v. 8. *Qui offendunt verbo, nec credunt in quo & positi sunt.*] Verustissimus Malmundarij codex, & alter G littera insignitus, & quem Parisienses notarunt, Dionysij oblongus, V. Beda ad stipulante, legunt *in quod & positi sunt*, Græco similiter, *εἰς ὃ ἠρέθησαν*. Quidam Bedæ codices habuerunt *in quo*; nostri plerique omnes id habent: ac solet Interpres, non rarò, sextum casum, quarti loco, in præpositioni dare: sed, cum hoc loco, quintus casus, fide dignissimis libris, & grauiſſima Bedæ autoritate, constet, amplectendus certè videtur. Porro, id quod Interpres vertit *nec credunt*, Græcis vnica vox est

est, eaque participij, *ἀπειθήνες*, imperſuali, increduli. Quare germanum esse crediderim loci sensum, quem Græci tractatores, Didymus & Oecumenius, dedere: Qui per incredulitatem in euangelicæ prædicationis verbum impingunt, ad quod, ad impingendum inquam, & constituti sunt, iudice Deo, dum huiusmodi sortem suam sibi peruerſitate meruere. Sic Paulus ad Romanos: Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in passionibus ignominia, in reprobum sensum.

Rom. 1. c. 24.
d. 26. 28.

C. 2. v. 21. *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.*] Variè hic leguntur pronomina *nobis* & *vobis*, rum Latinè, tum Græcè, ut paruo inter se discrimine, vnus videlicet litteræ, eiusque alterius alteri perſimilis, vtraque lingua differunt. Latini plerique codices, & enarratores Carenſis, Thomas, ac Richellius, manifestè, cum Græcis Hispanorum editionibus, & Parisiensium ea quæ anno 49. prodijt, *nobis, vobis*, legunt: *Passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum &c.* Græci plerique codices, cum Syricis, *nobis, nobis*, habent: quibus consonant tria Latina exemplaria, Parisiensium vnum*, Hentenij vnum ac nostrum*, & Quentelij excusio. Alia septem Latina manuscripta nostra*, & quædam Hentenij, cum Græcis Parisiensium exemplaribus d & b, & Græci tractatoris Oecumenij textu, *vobis, vobis*, scribunt. Nicolaus Zegerus, tertium hunc legendi modum, *Passus est pro vobis, vobis relinquens*, seriei orationis cæteris accommodatiorem iudicat: cui nos sententiæ subscribimus. Seruos enim alloquitur Petrus, docerque, Seruatoris exemplo, æquo animo ferre, si, à dyſcolis dominis, plagas referant, dum bene fecerint. Quæ est enim gloria, inquit, si peccantes & colaphizati sufferitis? Sed, si benefacientes, & patientes, sustinetis, hæc est gloria apud Deum. in hoc enim vocati estis. Quia & Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius. Ad hoc, inquit, vocati estis, ut, pro benefactis, malè patientes, tolereris iniurias. Christus enim, vocationis vestrae author, & dux, isque Dei filius, tanta clarus maiestate, pro vestra salute passus, exemplum vobis huiusce rei dedit, quod imitemini, idque clariùs explicans, pergit: *Qui peccatum non fecit &c.* Hanc itaque legendi rationem, quæ secundæ personæ pronomen iterat, germanam esse existimarim Apostoli scripturam. Cumque eadem & in lectissimis sit nostræ versionis exemplaribus, quibus V. Bedæ commentarius exactiùs discussus, suffragari deprehendatur, non dubito quin & ab Interprete data sit. Notandum attentius, ait Beda, quàm summè conditionem seruorum glorificet, quos benefacientes, & sine culpa vapulantes à dominis crudeli-

599.

ἡμῶν. ἡμῶν.

* Ge. l. * E.
* Do. Led. T.
* H. Atr.
Bust.

crudelibus & improbis, imitatores esse Dominicæ passionis affirmat. Audis autem quia passus est pro nobis (non ob hoc legit *nobis*, quamquam facile esse possit *vobis*) & gaudes quia pro te mortuus est, attende quod sequitur, Relinquens vobis ex. vt sequamini vest. eius. Et, quod clarissimum est, paulo post, in illud: *Qui peccata nostra ipse per tulit &c.* Cùm supra, ait, ad seruos specialiter fecerit sermonem, nunc generaliter admonet, vt etiam domini in memoriam reuocent, quid pro illis Deus & Dominus sustinuerit. Imò, totam Ecclesiam instruit, quid pro eius liberatione suus Author pertulerit. Non enim ait peccata vestra, sed, etiam se addito: *Qui peccata, inquit, nostra ipse pertulit &c.* Perspicuè loquitur, ita à se lectum prius fuisse, vt se ipsum Petrus non addiderit, seruos solum alloquutus. Porro, hinc mutatam crediderim secundam personam in primam, quòd, non aduertentibus orationis seriem, ingrati animi dictum videretur, *passus est pro vobis*, tanquam qui suæ per Christi passionem redemptionis beneficium nõ agnosceret; arrogantis, *Relinquens vobis exemplum*, quasi, qui perfectiorem se duceret, quam vt Seruatoris opus haberet exemplò. Posterius tamen *vobis*, propter verbum *sequamini* (vt *sequamini vestigia eius*) pauciores auctores sunt mutare. B. Augustinus iterat nobis, *Passus est pro nobis, nobis relinquens exemplum*, cùm tractatu in Iohannem 21, tum in Psalmum 87: verum, adferens locum, non ad verbum, sed iuxta sententiam, quæ, etsi primò ad seruos dicta sit, liberis æquè conuenit. Vnde, pro *sequamini, sequamur* dixit: id quod nulli habent, nisi fortè vnum ex Latinis nostris manuscriptis, idque *vobis* legens. Zegerus, pro ea lectione, quæ repetit *nobis*, Hieronymum citat, in 53. Isaiaæ caput; pro ea quæ *nobis vobis*, scribit, Cyprianum, libri tertij ad Quirinum capite 39, & Leonem, sermone 14. De passione: Mitor hominis *deuotissimus*, qui frequenter hunc ad modum Patres ad lectionum varietates citet, cùm nihil ex ipsis Patrum verbis nudè loca adferentium liqueat, nec ipsa lectio huiusmodi sit, vt suis ipsa iudicijs loquatur, librariorum se manus effugisse, qui ferè solent Patrum citationes, iuxta eam legendi modum cui ipsi assueverunt, immutare, etiam tùm cùm ex circumstantibus Patrum verbis aliud liquet; & doctuli, præsertim qui Typographorum editionibus præfuerunt, nonnunquam iuxta vulgatam Græcorum lectionem. Zegeri Hieronymus hunc locum legit, *nobis, nobis, noster, & Parisijs, & Antuerpiæ* nunc, ex Romana editione, excusus, *nobis, vobis*.

600. C. 2. v. 23. *Qui, cùm malediceretur, non maledicebat; cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniuste.* Græci codices & enarratores constanter legunt, *παρεδίδετο τὸ πρὸς κρίνοντι δικαίως*, committebat

tebat autem iudicanti iuste, supple, vindictam, vel causam suam, aut eos à quibus affligebatur, iuxta illud Deuteronomij, quod Paulus aliquoties citat, *Mihi vindictam, ego retribuam*. Græcis Syri concinnant, qui paraphrasticè verterunt: Sed tradebat iudicium suum iudici iustitiæ. Græcis & Syris, B. Augustinus, tractatu in Iohannem 21, conuenit, legens: Sed commendabat illi qui iuste iudicat. Existimarim his consonè traduxisse Interpretem nostrum: *Tradebat autem iudicanti iuste*; verum, cùm id intelligendum putaretur de iudicibus à quibus Christus malis affectus est (quibus nisi se ipse tradidisset permisissetque, malis affici ab eis haud potuisset) mutatum esse *iuste* cum *iniuste*, ac se additum claritatis gratia: *Tradebat autem iudicanti se iniuste*. A nonnullis, maioris claritatis gratia, repetitum est *se*: *Tradebat autem se iudicanti se iniuste*. ita enim in duobus est scriptis, K. & Bessarionico. Vnicum si addatur, aptius quadret τὸς iudicanti præpositum, quo loco apud S. Cyprianum ponitur, 3° ad Quirinum 39° capite: *Tradebat autem se iudicanti iniuste*. Nam, quòd τὸς iudicanti postpositum esset, offensi quidam, verterunt *iudicanti*, alij in *iudicari*, alij in *iudicantes*. Atrebatensis Collegij sericatum manuscriptum habet: *Tra. au. iudicari se iniuste*. Author Glossæ & Carensis, enarrant; cum eo qui vulgò receptus est, hunc legendi modum: *Tra. au. iudicantes se iniuste*: cui subaudiunt *Deo Patri*. Quidam pro *autem* scripserunt enim: ** Tradebat enim iudicanti se iniuste*, vt sententiam redderent loco conuenientiorum: quamquam rectius conueniat *autem*, pro *quin immo* acceptum. Porro, si *ad dicitur* Græcè pro *δικαίως* legas, & *se*, subaudias, habeas eum legendi modum, qui vulgò receptus est: *Tradebat autem iudicanti se iniuste*; sed minùs autoritate firmatum, itaque affinem firmatori ac probabiliori, eique obscuriori, *Tradebat autem iudicanti iuste*, vt non possit non fieri verisimile, ex illo mutatum esse. Zegerus pro eo DD. Cyprianum & Leonem citat; eodem iudicio, quo iam antè, ad proximam varietatem. Cæterùm, Paulinus, epistola secunda ad Seuerum, antiquo, opinor, librariorum errore deceptus, scripsit: *Tradebat autem se ad mortem iudicanti iniuste*.

C. 3. v. 8. *In fide autem omnes vnaimes, compatientes, fraternitatis amatores &c.* V. Beda, Author Glossæ, Thomas, Carensis, Lyranus, & Richelius, interpretantur *in fide*: id enim plerique omnes codices legunt. Porro, duo Parisiensem Ge. I. Di. I., vnus Hentenij, vnus noster T. littera signatus, is quem Quætelius excudit, & ij quos Claudius Guiliandus vidisse se memorat, habent *in fine*: id quod probant, Guiliandus, Zegerus, Hesselius, & plerique nostræ ætatis enarratores. Græcè enim constantissimè legitur τὸ ἐν τῇ ἐλπίδι ὁμοθυμαδόν, *in fide*;

Mm ita &

Deut. 32. e. 35
Rom. 12. d. 19
Heb. 10. f. 30

* T. O. Pl. m.

ita & Syriacè Id alij transtulerūt, *summa autem* frue in *summa autem*; vetus Interpres in *sine autem*, pro, demum siue postremo. Hoc quidam non intelligentes, quod *in sine* referrent ad *vnanimis*, mutandum iudicauerunt, *sine* in *fide*, vocem, vt propinquissimam, ita optimè congruentem illi *vnanimis*. Cæterum, plurima Latina exemplaria, præsertim scripta, tametsi in *fide* habeant, loquuntur in *sine* legendum esse. Addunt enim in oratione estote (In *fide autem omnes vnanimis in oratione estote*) id quod conuenire potest si in *sine* legas; si in *fide*, nequaquã. Carensis id animaduertens, retulit ad id quod sequitur, *compatientes*: In oratione estote *compatientes*. Rectius Thomas, Lyranus, & Richelius, ad textum non pertinere annotauerunt, nec esse in antiquis aut correctis libris. Impressi codices pauci habent: optima scripta rejiciunt. Beda & Author Glossæ non agnoscunt: Græci & Syri ignorant. Epanorthotes, *Omnes*, inquit, *vnanimis, compatientes*, Græcus, antiqui: in ecclesia, in epistola legitur in oratione estote. Epistola Dominicæ quintæ post Pentecosten ita incipit: *Fratres, omnes vnanimis in oratione estote, compatientes, &c.* Prætermisit diuini officij collector, *in sine*, quod eo istud præcedentibus connectatur, ac proinde non congrueret ecclesiasticæ lectioni, quæ, præcedentibus omissis, hinc inchoanda censebatur. Adiecit autem id quod subaudiebat in oratione estote: quod id congregatis ad orationem fidelibus opportunè conueniret, cum mutilum alioqui & macum videretur fore exordium, maxime *in sine* dempto. Porro, si in *fide* legisset, neutiquam id dempsisset; neque in oratione addidisset. Quod autè hic ecclesiasticæ lectionis principio coactus adiecerat, id alij in textum scripturæ temere retulerunt. Simile accidit Ecclesiastici 15. versu primo, id quod ibi est annotatum.

602. C. 3. v. 15. *Parati semper ad satisfactionem, omni poscenti vos rationem, de ea qua in vobis est spe.* Ita legunt emendatissimi codices, Brug. Malm. And. O. T. Mog., Gregorio Magno, in fine 2^a partis De vita pastoris, suffragante. Consonant Græci libri, & Græcanicus Scholiastes, Oecumenius. Complures porro Latinorum codicum addunt *& fide*; sed non eodem omnes loco. Multi, *de ea qua in vobis est spe & fide*, habent; plures, *de ea qua in vobis est fide & spe*; vnus, *de fide qua in vobis est & spe.* Quare, additium id esse, vel hac ex varietate, satis clarum euadit. Syri scribunt, *de spe fidei*, siue, vt in manuscripto Syrico est, *fidei vestre*; explicantes, haud dubito, id quod prototypum legit, *de rûs & qûiv êlpid & de ea qua in vobis est spe.*

603. C. 3. v. 19. *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens predicauit.* Codices

Codices quidam, etiam Beda teste, *carne* legunt pro *carcere*; verum, cum plerisque, Græca ac Syra reclamant. Græci *ἐν φυλακῇ* in *carcere* scribunt; Syri, quem intellexerint carcerem significantes, *ܣܘܪܐ*, quod est; in sepulchro, vel in inferno. Quod, iuxta libros quosdam, addit Beda, *conclusi* *Qui in carcere erant conclusi*, Syricæ editioni, & vndecimo Parisiensium Græco exemplari, conforme est, sed vulgatæ editionis nostræ non esse videtur. Alia littera, inquit B. Thomas, habet, In *carne* conclusi erant. Eam quæ sequitur vocem, *spiritu*, quædam exemplaria *spiritibus* legunt, quibus Græca antigrapha constanter volunt, Syraque astipulantur, & concinit, Patrum, Hieronymi in 54um Isaia caput, & Augustini epistola 99, lectio: In quo, & his qui in carcere erant conclusi spiritibus, veniens præd. Cæterum, facile, Interpres, pro *πνεύμασι* spiritibus; *πνεύματι* legisse potuerit, id quod *spiritu* est, quo modo legi opinor in verioribus editionis nostræ exemplaribus. Vidi id in vetustissimo integerrimoque manuscripto Abbatia S. Andreae iuxta Brugas, (quo vno Louanio exsules, deinceps uti potuimus) id quod hunc locum, cum D. Thoma, ita legit, vt initio proposuimus: *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens predicauit.*

C. 4. v. 12. *Carissimi, nolite peregrinari in seruore qui ad tentationem vobis sit, quasi noui aliquid vobis contingat.* Pro *peregrinari*, in alijs codicibus esse *mirari*, testis est Beda, Græcum *ἐπιθεσθαι*, *peregrinari* significat, à *ἐπι* & *περι* deductum. Porro, quia id quod in admirationem venit, peregrinum siue insolitum sit oportet, significat & admirari: quo modo intelligendum hoc loco est. Quamobrem Cyprianus, libri 4° epistola 6^a, *Carissimi, nolite mirari ardorem, accidentem vobis*, legit. Cæterum, videtur Interpres, Græcam sedatus vocem, *peregrinari* hic transtulisse; pro eo quod est peregrinum siue insolitum ducere (quis enim in locum *in mirari*, *in peregrinari* substituisset?) & tamen, quarto versu superiori, ex eadem voce, admirari legitur: quamquam & illic varietas sit, nonnullis exemplaribus *peregrinantur*, alijs *admirantur*, alijs *obstupescunt* legentibus.

C. 4. v. 14. *Si exprobratum in nomine Christi, beati eritis: quoniam, quod est honoris, gloria, & virtutis Dei, & qui est eius spiritus, super vos requiescet.* Bibliorum margo notat in vno scripto legi: *Quoniam gloria Dei spiritus in vobis requiescit*; in tribus: *Quoniam gloria & Dei spiritus in vobis requiescit*. Illa lectio, ad Syriacum accedit: *Quoniam spiritus gloriae (gloriosus) Dei super vos requiescit*: accedit & ad Tertullianum in Scorpiaco: *Quoniam gloria & Dei spiritus requiescet in vobis.* Hac, ad plerorumque Græcorum codicum lectionem *ἐν τῷ* *τῆς δόξης*

τῆς δόξης ἢ τὸ τῷ θεῷ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπέταται, siue, vt in Regio & Complutenſi est, ἀναπέταται, Quoniam quod (siue, qui) gloriae & qui Dei spiritus super vos requiescit, seu requieuit. Tres Græci codices, à Parisensibus notati, δ. l. ια., addunt δυνάμεις, virtutis, receptæ à Latinis lectioni conformiter ἐπὶ τὸ τῆς δόξης ἢ δυνάμεις ἢ τὸ τῷ θεῷ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπέταται, vel, vt in δ. est, ἀναπέταται, Quoniam quod (siue, qui) gloriae & virtutis & qui Dei sp., super vos requiescit, vel requieuit. Addit id & Cyprianus, libri 4ⁱ epistola 6^a, Quia maiestatis & virtutis Domini nomē in vobis requiescit. Coniicit Cypriani commentator D. Pamelius, Cyprianum πνεῦμα legisse, pro πνεῦμα; potuerit æquē ὄνομα* ἐπὶ τὸ τῆς δόξης ἢ τὸ τῆς δυνάμεις τῷ θεῷ ὄνομα. Porro, honoris, quod Latinè legitur, nusquam alibi inuenio: an Interpres adiecerit, an alius quispiam (idem enim vnum est cum gloria) nescio. Consequenter legunt Græci codices, cum D. Cypriano, καὶ μὲν αὐτὸς ἐλασφημεῖ, καὶ ἡ ὑμᾶς δόξα ἐστὶν * Secundum illos quidem blasphematur, secundum vos autem glorificatur: id quod, cum Testulliano, Latini & Syriaci non agnoscunt.

* Quod Cyp.
nos Cyp.
honoratur
Cyp.

NOTATIONES IN
EPISTOLAM PETRI
APOSTOLI POSTERIOREM.

606. C. I. v. 16. Non enim indoctas fabulas secuti, notam fecimus vobis, Domini nostri Iesu Christi virtutem & praesentiam.] Tria Latina scripta, id quod in Biblijs signatur; doctas legunt, pro indoctas. Vtrum Interpres verterit, ex Græca voce σοφισμένοις constare non potest: intelligi enim ea potest, & artificiosè aut sapienter confictas, & fallaces, inanes, veritate & sapientia vacuas. Relinquitur ex Latinis exemplaribus præcipuè colligendum, quorum nobis iam copia deest.

607. C. 2. v. 7. Et iustum Los, oppressum, à nefandorum iniuria ac luxuriosa conuersatione eripuit.] Duo manuscripta, pro iniuria, scribunt iniusta, vnum, impudica. Aliud, pro iniuria ac luxuriosa, solum habet impudica: A nefandorum impudica conuersatione; Regium exemplar, solum luxuriosa: A nefandorum luxuriosa conuersatione. Horum duorum alterum verum esse existimari; adiectum τὸ iniuria siue iniusta ac, ab ijs quos offenderit τὸ luxuriosa conuersatione ad oppressum, relatum. Nam & Græcum duntaxat habet τὸ τῆς ἐν αἰσχροῦ ἀνατροφῆς, A nefariorum in lasciuia conuersatione.

NOTA-

NOTATIONES IN
EPISTOLAM IOHANNIS
APOSTOLI PRIMAM.

C. 2. v. 14. Scribo vobis infantes, quoniam cognouistis patrem. Subi- 608.
ciunt antiqui Latini codices, nominatim is quem nunc vidimus, à R^{do} S. Andreae Abbate commodatus: Scribo vobis patres, quia cognouistis eum qui ab initio est. Consonat Lugdunensis editio anni 1514: suffragantur Græci & Syriaci codices: ad stipulatur, Augustinus, Beda, Thomas, & Oecumenius, tractatores. Videtur hic versiculus omis-
sus fuisse, tum quia proximè præcedenti verbis ac re simillimus est, tum quia paulò antè idem prorsus lectus est. Cùm enim Apostolus, omni animum addidisset ætati, vt, Seruatoris aucta beneficijs, in Domino gauderet gloriareturq.; cupiens, maiori id pondere mentes penetrare, fixum quæ in hæreret, iterum egit. Et infantes quidem siue pueri, atque adolescentes, quos plerique libri iuuenes hinc vocant (Græcis eadem est vox quæ priùs, νεανίσκοι) ab omnibus concorditer repetuntur: patres, siue senes, cur præteriti sint? An quodd sufficeret, senes, quippe per se sapientes, semel monuisse? Vna est Complutenſis editio Græca, (Regia namque eadem est) quæ, vulgaribus Latinorum codicibus similiter, omittat.

* Scripsi G. S.

C. 2. v. 22. Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus non est 609.
Christus?] Quidam codices auferunt non: sed videtur Interpres, ita vt in Græco erat, reliquisse. legitur enim in plerisque ac melioribus Latinis libris, vt in Græcis vnaquæ Syriacis. Porro, vt Græcè & Syriacè duæ negationes vehementiùs negant, ita intelligendum est &, quod ad Græci imitationem versum est, Latinum. Quare, non est alius loci sensus, lecta quàm omiſſa negatione; sed hic vnus: Mendax est qui negat Iesum esse Christum, seu, qui negando ait quòd Iesus non sit Christus.

C. 4. v. 3. Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est Anti- 610.
christus.] Ita legunt Latini libri, Omnis spiritus qui soluit Iesum. Græci habent, Et omnis spiritus, qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo non est. Græcis Syri consentiunt: & Cyprianus, libri 2ⁱ contra Iudæos 7° capite, suffragatur. Latinis, Leo, epistola 10^a capite quinto, ad stipulatur. Quin & in Græcis codicibus olim id lectum fuisse, quod nunc in Latinis, Græcus Socrates, historiae tripartitæ libro 12°, testatur. Augustinus, tractatu 6°, legit atque exponit vtrumque.

* est aucto iuxta Pamelij editionem.

* Cap. 4.

M m 3. Id quod:

611. Id quod sequitur *Et hic est Antichristus*, Græcè est *Et hic est Antichristi* * τὸ ἐστὶν ἄντι χριστοῦ. Syri verterunt: Sed hic est ab ipso pseudo-christo. Cyprianus, rem planius explicans: Qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de Antichristi spiritu.

612. C. 5. v. 7. & 8. *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in celo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres unum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, Aqua, & Sanguis: & hi tres unum sunt.*] Quinque scripta auferunt vniuersa hæc, in celo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres unum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant, legunt duntaxat: *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, &c.* Quibus, Syriaci codices, & Græci non pauci, consentiunt. Epanorthotes, deesse hæc eadem Græcis libris, & antiquis Latinis, annotat. His multi veterum Patrum suffragantur, inter Latinos, Augustinus libri 3ⁱⁱ contra Maximinum capite 22°, Leo epistolæ 10^æ capite 5, Beda hæc enarrans scripturam. Inter Græcos, Cyrillus libri 14, thesauri capite 5, Oecumenius in hunc scribens locum, Et horum, tum authorum, tum codicum, plerique, etiam τὸ in terra auferunt. Manuscriptum S. Andreae, postponit testimonium eorum qui in celo, testimonio eorū qui in terra testantur, id quod adiectionis indicium est. Porro, Hieronymus, præfatione in Catholicas epistolas, ab infidelibus translatoribus, patris, verbi que, ac spiritus testimonium, omisium, queritur, id quod, pro plerisque Latinis libris, qui id ita ut initio proposuimus legunt, facit, quibus Græca Complutensis editio, & quæ ex ea sunt, cum alijs quas vidimus non paucis, consonant. Inter omnes Parisiensium Græcos codices, ne vnus est qui dissideat, nisi, quòd, septem, duntaxat τὸ in celo confodiant: si tamen semicirculus, lectionis designans terminum, suo loco sit collocatus. Huc, Higinus, à B. Petro Papæ noni, lectio, quæ in prima eius epistola exstat, accedit.

613. Id quod postremum est octauæ versus, ad eos qui in terra testantur spectas, *Et hi tres unum sunt*, multa Latina exemplaria, nominatim id quod à S. Andreae sodalibus olim scriptum est, D. Thoma suffragante, tollunt. Quibus Græca Complutensis editio, cum filiabus, adstipulatur. Legitur porro, vt in Latinis alijs libris, ita & in reliquis quæcunque vidimus exemplaribus Græcis; adhæc, in Syricis testamentis; denique, à Patribus, quorum iam producta sunt loca; at differenter. Latini enim codices, cum Aug^o, Cyrillo, Leone, Beda, *Et hi tres unum sunt* habent; Græci verò, cum Oecumenio; & Syricis: *Et hi tres ad, vel, in unum sunt*, χὲν ὁι τρεῖς εἰς τὸ ἐν εἰς; Higinus: *Et tres in nobis sunt*. Porro, de patre, verbo, & spiritu sancto, qui eorum testimonium

hic

hic agnoscunt Græci codices, χὲν ὁι τρεῖς ἐν εἰς scribunt: quamquam Complutensis, qui hoc non nisi semel legit, εἰς τὸ ἐν habeat. Ex Higinus, & hoc obserua, quòd, tres in terra testantes, aquam numeret, sanguinem, & carnem; cæteris vniuersis contradicentibus.

NOTATIO IN EPI-
STOLAM IOHANNIS
APOSTOLI TERTIAM.

V. 4. *Maiorem horum non habeo gratiam, quam vt audiam filios meos in veritate ambulare.*] Regia editio ex Complutensi oriunda, legit ita vt Græcè est: *Maius horum non habeo gaudium, quam &c.* Atqui, Interpres, pro χαρὰν gaudium, vicinissimam vocem χάρην, quæ gratiam significat, legisse videtur: quæ & in decimo Parisiensium Græco exemplari exstat. In solitus loquendi modus, facile tamen obuio sensu, *Maiorem horum non habeo gratiam*, pro: Nihil mihi perinde gratum est, vt quòd audiam &c.

NOTATIONES IN
EPISTOLAM IVDÆ
APOSTOLI.

V. 3. *Deprecans supercertari, semel tradita sanctis fidei.*] Duo exemplaria *supercertare* legunt: quo modo id quod Græcè est ἐπαγορεύειν, rectius veritas. Cæterum, potuerit Interpres, *supercertari*, id quod in plerisque est libris, vt deponenti verbo vsus esse, quemadmodum in Sapientia & Ecclesiastici libris aliquoties *certari* & *concertari*, cui sententia B. Thomæ commentarius suffragatur.

Sap. 15. b. 9.
Eccles. 4. d. 33.
11. a. 9. 38.
c. 29.

V. 12. *Nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur.*] Latinus Regij operis textus, *conferuntur* habet; pro *circumferuntur*; quod in alijs est libris. Græcorum codicum, quidam, Regius nominatim, παρρηγορεύουσαι, alij περιφερύμεναι, legunt. Illud, Latino Regis textui; vtrumque, cæteris Latinis libris, non malè conuenit.

NOTA

NOTATIONES IN
APOCALYPSIN IOHAN-
NIS APOSTOLI.

617. C. 5. v. 10. *Et fecisti nos Deo nostro regnum & sacerdotes, & regnabimus super terram.*] Antiqui codices *regnabunt* legunt, ad stipulante B. Cypriano, 2ª aduersus Iudæos 15° capite. Quædam Græca exemplaria βασιλευσιν *regnabunt* habent, sed præmittunt αὐτοῖς eos: Et fecisti eos Deo nostro reges & sacerdotes, & regnabunt super terram. Alia verò Græca exemplaria, vulgari Latinorum codicum scripturæ similiter, ἡμῶν, βασιλευσιν, habent: Et fe. nos Deo no. reges & sa., & regnabimus super terram. Interpres & Cyprianus, ἡμῶν, βασιλευσιν, legisse videntur: quem legendi modum, facillè persuadeat, in illos demutatum esse. verùm, etsi nos in eos mutes, præcedit tamen proximè: Et redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione. verba sunt quatuor animalium & 24. seniorum, laudes & gratias Christo, suo totiusque Ecclesiæ nomine, canentium.
618. C. 8. v. 3. *Et data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum.*] Duo codices signantur omittere, Græcæ scripturæ similiter, præpositionem de (ut daret orationibus) cæterùm videri possit Interpres explicationis gratia addidisse. Primasius legit: Ut daret orationes. sitamen non sit mendum.
619. C. 8. v. 12. *Et diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.*] Quidam libri primo casu *nox*, quidam tertio *nocti*, vnus sexto *noctè*, plerique secundo *noctis* legunt. *Noctis* secundo, aut *nocti* tertio casu, alterum amplectendum videtur. Græcè ad verbum est: Et dies non luceret tertium sui, & nox similiter. Primasius scribit: Et dies eandem partem amitteret, & nox similiter.
620. C. 12. v. 2. *Et in utero habens, & clamabat parturiens.*] Quidam codices legunt: *Et in utero habens clamabat*; quidam: *Et in utero habens clamabat*. Illud Græco Regiæ editionis textui, hoc alijs Græcis exemplaribus consentaneum est. Primasius scribit: Et erat prægnans, & clamabat. quem ad modum, si, quæ in plerisque est libris, seruari visum est, mediam coniunctionem, iungendum erit, τὸ & in utero habens, iis quæ præcedunt, nouaque hinc inchoanda sententia: *Et clamabat, seu, clamabat, parturiens, & cruciatur ut pariat*; aut certe, τὸ & in utero habens, erat subaudiendum.

C. 13.

C. 13. v. 15. *Et faciat, ut, quicumque non adorauerint imaginem bestie, occidantur.*] Alij libri *faciat*, alijs *faciet*, alijs *facit* legunt. *Faciat*, Primasius consonat, & plerique antigraphis Græcis: pendetque ab eo quod præcedit, *datum est illi ut*. *Facit*, Græcis Hispanorum editionibus respondet. ποιῆσθαι istæ, ποιῆσαι illa habent.

C. 14. v. 5. *Sine macula enim sunt ante thronum Dei.*] Quatuor Latina scripta in Bibliorum margine signata, & quintum, quod ex S. Andree Abbatia comodatò accepimus, auferunt illud *ante thronum Dei*; Græca Complutensium editione, cum filiabus, ad stipulante. Cum alijs porro, Latinis codicibus, multi Græci addunt. Aretha tractator Græcus, *Hi sunt qui sequuntur agnum* legit, loco istius *Ante thronum Dei*.

C. 15. v. 3. *Iusta & vera sunt via tua, Rex seculorum.*] Manuscripta exemplaria duo, ea quæ margo Bibliorum signat, & impressa totidem, Lugduni vnum anno 1514, Colonia alterum anno 1529, pro *seculorum*, habent *sanctorum*, Græcis libris consentaneè. Porro, quod in plerisque *seculorum* legatur, fortè, dictionum contractarum affinitas, causam dedit. quædam enim veterum exemplarium scōβ, quædam scribunt scōβ. Cæterum, est, & inter ἀγίων & αἰώνων, Græcè, non parua affinitas. Græcæ Hispanorum editiones, cum Primasius & Aretha, ἡ εἰδῶν gentium scribunt.

C. 18. v. 2. *Et exclamauit in fortitudine, dicens: Cecidit, cecidit Babylon.*] Plurimi & optimi codices, cum B. Anselmo, pro *in fortitudine*, *in forti voce* scribunt, consentientibus Aretha & codicibus Græcis, α. ις, ac Regiis. Primasius habet: Et excla. voce magna & forti, dicēs. id quod ad alia Græca exemplaria accedit, quæ legunt: Et excla. in fortitudine, voce magna dicens.

C. 18. v. 13. *Et cynamomum, & odoramentorum, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similia, & tritici, & iumentorum, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*] Ut cætera hinc gignendi casu leguntur; ita, id quod primum est, *cynamomum*, apud Primasium *cynamomi* legitur. Subauditur autem, ex iis quæ præcedunt, *merces*. Porro, Græci, ut *cynamomum*, ita & sequentia omnia nomina vsque ad *& equorum*, accusandi casu scribunt; quæ verò deinde sequuntur, hoc modo: *Et equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animas hominum*. longè congruentius: hærent enim aptè præcedentibus nemo emet amplius: at vox *merces*, interrupto sermone, non nisi incommodè huc attrahi potest. Ad Græca, Primasij lectio, tam-

N n csi

etsi *cynamomi* habeat, accessisse videtur: an nostra, ex eo quod *cynamomum* scribat, concinuisse videri possit?

626. *C. 19. v. 1. Laus, & gloria, & virtus, Deo nostro est.*] Latinus Regiorum Bibliorum textus legit: *Salus & virtus, & gloria, Dei nostri*: cui Græcus eorundem Bibliorum textus, cum Parisiensium exemplaribus, *α & ιε*, conformis est. Alia Græca exemplaria habent: *Salus, & gloria, & honor, & virtus, Domino Deo nostro*, quibus Arethæ lectio accedit. Primasius: *Salus & claritas Deo nostro*.
627. *C. 19. v. 15. Et de ore eius procedit gladius acutus, ut in ipso percussat gentes.*] Multi libri addunt *gladius ex utraque parte acutus*, quibus volunt exemplaria Græca, *α, ιε*, & Regia, suffraganturque Tractatores, Anselmus, Aretha, ac Primasius, & capite ultimo secundi aduersus Iudæos Cyprianus. Alij porro Latini codices, cum alijs Græcis exemplaribus, haud paucis, Bedæ similiter, id non agnoscunt.
628. *C. 21. v. 11. Et lumen eius simile lapidi pretioso, tanquam lapidi iaspidi, sicut crystallum.*] Græcè est tanquam lapidi iaspidi crystallizanti. id quod Primasius exponens legit: *Quasi lapidi iaspidis, refulgenti in modum crystalli*.
629. *C. 21. v. 15. Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundineam auream, ut metiretur civitatem.*] Quædam exemplaria, cum B. Anselmo, *arundinem* scribunt: itaque est Græcè: Habebat mensuram, calammum, seu, arundinem, auream. id quod per appositionem rectius intelligas *mensuram arundinem auream*, quam arundineam intelligas mensuram & auream fuisse, quod fieri non possit. Primasius legit: *Habebat arundinem auream ad mensuram*. Quædam exemplaria Græca omittunt mensuræ nomen; duntaxat legunt: *Habebat calammum, seu, arundinem auream*: *εἰς κέλευμον χρυσῶν*.
630. *C. 22. v. 11. Et qui iustus est, iustificetur adhuc.*] Vetusta exemplaria, Anselmo concinente, legunt *iustitiam faciat adhuc*, S. Andreæ & nouem in Biblijs notata. His conformiter, Græci Hispanorum codices, & Græcus enarrator Aretha, *δικαιοσύνην ποιῶν* habent. Alij Græci codices, *δικαιοῦντω* *iustificetur*, ita ut in vulgaribus est Latinorum libris, scribunt. Primasius monet, aliam translationem habere *iustiora faciat*: quomodo Cyprianus legit, libri De bono patientiæ nono, & 3° ad Quirinum 23° capite.
631. *C. 22. v. 14. Beati qui lauant stolas suas*, ut sit potestas eorum in ligno vita, &*

*iaspidi.
1 MS. G.

*1 MS.
Ans. G.
*2 MS.
Ans. G.

*in sanguine
agni o.

vita, & per portas intrent in civitatem.] Græci libri, Cypriano* & Aretha suffragantibus, legunt: *μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολάς αὐτῆς*, quod est, *Beati qui faciunt præcepta eius*. Latini, & quidem constanter, scribunt: *Beati qui lauant stolas suas*. Fortè ab Interprete lectum est: *μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολάς αὐτῶν*. quæ lectio, si, quod Zegerus annotauit, verum est, in nonnullis codicibus exstat. In *sanguine agni*, quod addunt quidam, ex septimo capite superiori huc adiectum est, vbi legitur: *Et lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine agni.*

* Lib. 2. ad-
uer. Iudæos ca-
pite 21.

Apoc. 7. d. 14.

FINIS.

LOCA S. SCRIPTURÆ,
 QUÆ, HIS IN NOTATIO-
 NIBVS, περιεργως TRACTANTVR.

Locus Exodi 3. a. 1: *Moyſes autem paſcebat oves Iethro ſoceri ſui; tra-*
 ctatur Exodi capite 4. verſu 18.
 Deuter. 6. c. 13: *Et illi ſoli ſeruias.* Deut. c. 10. v. 20.
 Iof. 18. d. 22. *Berharaba & Samaraim.* Ioh. c. 1. v. 28.
 Iud. 16. b. 9: *Cum odorem ignis acceperit.* Iud. c. 15. v. 14.
 1. Regum 22. b. 9: *Et erat primus inter ſeruos Saul.* Reg. 21. v. 7.
 1. Paral. 6. e. 57. f. 67: *Porro filijs Aaron dederunt ciuitates ad &c.* Iof.
 c. 21. v. 21.
 1. Paral. 6. e. 60: *Omnes ciuitates tredecim.* Iof. c. 21. v. 37.
 2. Paral. 4. a. 3: *Similitudo quoq. boum erat ſubter illud.* 3. Regū 7. v. 24.
Nehemia ſeptimum caput & octauum principium explicantur Ezrę c. 2. v. 69.
 3. Ezrę 5. e. 44. *Et de prepoſitis iſtis per pagos &c.* Ezrę c. 2. v. 69.
 Pf. 42. b. 6: *Salutare vultus mei & Deus meus.* Pfal. 41. v. 7.
 Pf. 108. a. 8: *Et episcopatum eius accipiat alter.* Pf. 13.
 Sap. 1. b. 6: *Et non liberabit maledictū à labijs ſuis.* Sap. c. 1. v. 15. & 16.
 Ecclef. 4. d. 33: *Et vſque ad mortem certa pro iuſtitia.* Ecclef. c. 11. v. 9.
 Iſa. 15. b. 5: *Vſque ad Segor vitulam conſternantem.* Ier. 48. v. 34.
 Iſa. 19. c. 15: *Incuruantem & refrenantem.* Iſa. c. 9. v. 14.
 Iſa. 19. c. 17: *Et erit terra Iuda & Egypto in pauorem.* Iſa. c. 9. v. 14.
 Iſa. 24. a. 5: *Et terra infecta eſt &c.* Pfal. 105. v. 38.
 Iſa. 42. a. 4: *Non erit triſtis neque turbulentus &c.* Matth. c. 12. v. 20.
 Ier. 23. a. 6: *Et hoc eſt nomen quod vocabunt eum &c.* Ier. 33. v. 16.
 Ier. 32. b. 10: *In die ruina ſua.* Ier. 32. v. 8.
 Ezech. 11. b. 12: *Sed iuxta iudicia gentium &c.* Ezech. c. 5. v. 7.
 Dan. 4. e. 22: *Et cum beſtijs feris que erit habitatio tua.* Dan. 4. v. 29.
 Oſe. 2. d. 23. *Et miſerebor eius qua fuit Abſque miſericordia.* Rom. c. 9.
 v. 25.
 Zach. 9. b. 9: *Ascendens ſuper aſinum.* Matth. c. 21. v. 5.
 Matth. 10. d. 32: *Omnis ergo qui confitebitur me.* Luc. c. 12. v. 8.
 Matth. 13. g. 55: *Et fratres eius Iacobus & Ioseph.* Mar. c. 15. v. 47.
 Matth. 15. d. 39: *Et venit in fines Magedan.* Marc. c. 8. v. 10.
 Matth. 16. d. 23: *Vade poſt me Sathana.* Matth. c. 4. v. 10.
 Matth. 27. e. 40: *Vah qui deſtruis &c.* Marc. c. 15. v. 29.
 Matth. 27. f. 49: *Ceteri verò dicebant: Sine.* Mar. c. 15. v. 36.
 Mar. 13. d. 32: *De die autem illo vel hora &c.* Matth. c. 24. v. 36.

Mar. 15.

Mar. 15. b. 22: *Et perducunt illū in Golgotha locum.* Matth. c. 27. v. 33.
 Mar. 15. c. 29: *Vah qui deſtruit templum.* Matth. c. 27. v. 40.
 Luc. 3. f. 35. 36: *Qui fuit Sale, qui fuit Cainam.* Gen. c. 11. v. 12.
 Luc. 10. c. 15: *Et tu Capharnaum, vſque ad calū &c.* Matth. c. 11. v. 23.
 Luc. 11. a. 3: *Panem noſtrum quotidianum.* Matth. c. 6. v. 11.
 Luc. 12. g. 56: *Hoc autem tempus quomodo non probatis?* Matth. c. 16.
 v. 2. & 3.
 Luc. 17. g. 35: *Duo in agro, vnus aſſumetur &c.* Matth. c. 24. v. 41.
 Luc. 18. d. 19: *Quid me dicis bonum?* Matth. c. 19. v. 17.
 Luc. 20. g. 47: *Qui deuorant domos viduarum.* Matth. c. 23. v. 14.
 Ioh. 19. c. 17: *Hebraicè Golgotha.* Matth. c. 27. v. 33.
 Act. 1. c. 19: *Ita vt appellaretur ager ille &c.* Matth. c. 27. v. 8.
 Act. 1. d. 20: *Fiat commemoratio &c.* Pfal. 13.
 Gala. 5. b. 7: *Quis vos impediuit &c.* Gal. c. 3. v. 1.

FINIS.

Omnia, Catholicæ Eccleſiæ, eiſque in terra conſpi-
 cui capitis, Romani Pontificis, iudicio, ſubmiſ-
 ſa ſunto.

Franc. Lucas.

*Notationes iſtæ in vniuerſa Biblia, magna dili-
 gentia & fide ex varijs exemplaribus, ad com-
 munem ſtudioſorum Diuinæ Scripturæ vſum col-
 lectæ, textui vulgatæ editionis illuſtrando non pa-
 rum conferent, dignæ proinde ſunt (mea quidem
 ſententia) que typis excudantur. Brugis vltimo
 Iulij anno 1579.*

Ita eſt Iacobus Eeckius S. Theologiæ L. Archidia-
 conus Brugenſ. idem que librorum Cenſor decla-
 ratus.

ERRATA.

Facit *ly. linea 4. addatur* quia: Quia *quoniam* &c. *sa. 26. l. 55. qui diabolus. l. 39. 9 memore.*
exemplar Venetum, *solatur id e textu; legatur in margine. 28. l. 25. examinatas. 38. l. 19. Proinde.*
42. l. 31. *alicuius, ciuitatis. 55. l. 12. Interpreti. l. 35. Scin. 59. l. 21. mortis magna. 72. l. 1. Re-*
gium. 81. l. 12. describit. l. ultima, in margine H pro a. ita & sa. 82. l. 3. 09. l. 32. nonum pro nouum
235. l. 16. מרום 139. l. 20. in margine O masculinum, ita ut sit exemplum m. f. nota. ita & 157.
l. 9. 160. l. 1. Ps. 117. Versu. l. 19. Hebrai. 164. l. 26. an pro d. 167. l. 2. in maturitate unica ve-
se. 168. l. 35. φιλῆσι, & ita deinceps per u. 173. l. 27. quidam. 176. l. 17. &c. 29. prudentiam pro sa-
pientiam. 177. l. 22. מן הברואות 180. l. 37. πρῶται εἰσεως. 188. l. 6. deuocare, de-
uocare. 189. l. 17. receperunt. 190. l. 31. exudantur. 197. l. 21. sed legatur 77 198. l. 36. 77.

